Corespondenţă
Gustave Flaubert

Coperta şi supracoperta Val Munteanu

Selecţia şi traducerea textelor de Liliana Alexandrescu-Pavlovici
Ediţie critică. Volumul IV.
Note de istorie literară, comentarii, bibliografie selectivă de Irina Mavrodin
Bucureşti • 1985 Editura Univers

Lector: Angela Cismaş
Tehnoredactor: Victor Maşek
Bun de tipar: 7.10.1985
Coli de tipar: 38
Comanda nr. 50 313
Combinatul poligralic „Casa Scânteii" Piaţa Scânteii nr. 1 – Bucureşti, Republica Socialistă România

Note de istorie literară
de Irina Mavrodin

Avatarurile corespondenţei lui Flaubert seamănă cu cele ale oricărei corespondenţe consemnate de istoria literară: distrugere parţială, deliberată sau prin accident (mutare, incendiu etc.), sustragere din circuitul public, publicare fragmentară, adaptată, cenzurată (de către destinatar, de către rudele acestuia, de către rudele autorului corespondenţei etc.), mai întâi eventual în reviste, apoi în ediţii tot mai cuprinzătoare şi mai bogat adnotate, pe măsură ce tipărirea trece de sub controlul membrilor familiei şi al prietenilor, improvizaţi peste noapte în editori, sub cel al unor specialişti avizaţi. Este un traseu pe care urmându-l corespondenţa devine *Corespondenţă*, adică operă integrată unui sistem care este Opera scriitorului, Opera încheiată prin moarte, funcţia de comunicare a scrisorilor cu *un* receptor (destinatar), care o citeşte în relaţie cu un sistem de referinţă imediat utilitar, suferind o mutaţie fundamentală prin multiplicarea receptorilor (cititorilor), pentru care referentul este altul: înălţat din ordinea confidenţialului, accidentalului, particularului univoc, în cea a unei generalităţi plurivoce şi paradigmatice, dintr-un plan al contingenţei cotidiene într-unui al necesităţii dincolo de cotidian.

O altă caracteristică, valabilă mai ales în cazul unor corespondenţe vaste, cu mulţi destinatari, cum este şi cea a lui Flaubert: integrarea în sistemul care este Opera nu e – teoretic vorbind cel puţin – niciodată definitivă, ea suferind necontenite fluctuaţii, pe măsură ce noi scrisori ies la lumini, fie prin graţia hazardului, fie pris bunăvoinţa unor posesori ce se decid în sfârşit a le pune în circulaţie, fie prin iscusinţa şi insistenţa unor editori fervenţi, dar şi abili în a duce tratative îndelungate cu moştenitori avizi de câştig (o scrisoare autografă nepublicată are un preţ mult mai mare decât una publicată) sau care se încăpăţânează să păstreze discreţia asupra unor evenimente de familie. Editarea unei astfel de corespondenţe (reală, nu trucată, adică scrisă de la bun început ca o*peră* aparţinând genului epistolar) este o muncă sisifică, resimţită astfel de înşişi cei ce o fac.

Următoarea afirmaţie a autorilor ediţiei *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert. Correspondance, Supplément*, recueillie, classée et annotée par MM. René Dumesnil, Jean Pommier et Claude Digeon, Paris, Conard, 1954, ar putea figura drept motto pentru orice ediţie de corespondenţă: „Nu pretindem că această lucrare este definitivă: o corespondenţă generală nu poate fi niciodată o publicaţie *ne varietur"* (cf. vol. 1, p. 1).

Istoria publicării corespondenţei lui Flaubert este pasionantă ca un roman poliţist, numai că, aşa cum arătam, deznodământul ei rămâne mereu amânat.

Flaubert moare în 1880. În 1883–1884, Caroline, nepoata sa preaiubită, ce va juca un rol fast şi totodată nefast în povestea publicării scrisorilor unchiului său, se gândeşte „să-i cinstească memoria şi să câştige ceva bani" (cf. *Prefaţa* lui Jean Bruneau la ediţia Pléiade, p. XII, din care preluăm în parte datele ce urmează) editând preţioasa corespondenţă risipită pe la nenumăraţi destinatari sau pe la moştenitorii acestora. Caroline le scrie aşadar celor ce posedă cele mai multe scrisori ale lui Flaubert, cerându-le să i le încredinţeze în vederea publicării: lui Taine, prinţesei Mathilde, lui Théophile Gautier fiul, lui Alfred Maury, lui Gustave Toudouze, lui Louis de Cormenin, lui Maxime du Camp, baronului Spoelberch de Lovenjoul etc. Cei mai mulţi dintre aceştia (Taine, prinţesa Mathilde, Louis de Cormenin, Maxime du Camp) refuză să-i trimită scrisorile. Caroline ţine însă si-şi mascheze iniţiativa, pretinzând, într-o prefaţă din 20 februarie 1926 la ediţia Conard în 9 volume, că s-a hotărât să publice corespondenţa lui Flaubert aflând, cam prin 1885, de la editorul E. Fasquelle, că fiica Louisei Colet, doamna Bissieu, îi propusese acestuia să tipărească scrisorile lui Flaubert către mama ei. Fasquelle o refuzase, anunţând-o totodată pe Caroline, ce ar fi iniţiat astfel publicarea, în dorinţa de a înlătura „pericolul" pe care l-ar fi putut prezenta imixtiunea unor străini în această operaţie. Rezultatul acestei decizii este ediţia în 4 volume, stabilită de Caroline şi publicată la Charpentier. Primul volum (apărut în 1887) are şi o „prefaţă" *(Amintiri intime)* semnată de Caroline, ce va fi retipărită în ediţiile Conard din 1910 şi 1926. El cuprinde 148 de scrisori ale lui Flaubert din anii 1830–1850, printre care 32 de scrisori către Ernest Chevalier, 17 către Caroline Flaubert (sora scriitorului), 45 către doamna X... (Louise Colet), 26 către mama scriitorului, 8 către Louis Bouilhet. După cum vedem, este vorba de scrisori adresate fie unor rude, fie unor prieteni foarte apropiaţi. Dealtminteri, în ceea ce priveşte corespondenţa către Ernest Chevalier şi Louis Bouilhet, ea a fost, după toate probabilităţile, în cea mai mare parte distrusă, în primul caz de către destinatarul însuşi, în cel de-al doilea de către moştenitori („Ei [Flaubert şi Bouilhet] nu admiteau publicarea postumă a unor scrisori ce nu erau destinate publicităţii; din respect pentru intenţiile lui Bouilhet, corespondenţa dintre el şi Flaubert a fost aproape în întregime distrusă" – Louis Bouilhet, *Melaenis*, Évreux, imp. Charles Hérissey, 1900, prefaţă de A. Join-Lambert, p. IX, *apud* Jean Bruneau, *op. cât.)*.

De fapt, acest volum de corespondenţă editat şi publicat de Caroline fusese precedat de un altul, care

deţine prioritatea în ordine cronologică: *Scrisorile lui Flaubert către George Sand,* cu o prefaţă de Guy de Maupassant, publicat în 1884 la Charpentier şi cuprinzând 122 de scrisori.

După apariţia ultimului volum (1893) din seria celor patru, în care nu figura nici o scrisoare a lui Flaubert către Caroline, aceasta publică în 1906 la Fasquelle un volum cuprinzând 390 de scrisori – incomplete – ce-i fuseseră adresate de către Flaubert.

Ediţia Conard din 1910 (în 6 volume) retipăreşte întocmai (îmbogăţindu-le doar cu unele note) cele 5 volume apărute la Charpentier şi Fasquelle. Pentru ediţiile Charpentier şi Conard, Caroline utilizase, în afară de scrisorile autografe pe care le putuse obţine, *còpii* după o parte din scrisorile eătre Louise Colet şi Ernest Chevalier, ale căror originale rămăseseră la moştenitorii celor doi, doamna Bissieu, fiica Louisei Colet, şi Albert Mignot, nepotul şi biograful lui Ernest Chevalier.

Ediţia du Centenaire, publicată sub îngrijirea lui René Descharmes (4 vol., 1922–1925), marchează o dată importantă în istoricul pe care îl schiţăm aici, nu prin bogăţia materialului, căci nu conţine nici o scrisoare propriu-zis inedită, ci prin abordarea cu adevărat ştiinţifică. René Descharmes îşi propune ca lege de bază (căreia i se va supune şi editorul viitoarei ediţii Pléiade) editarea după *autografele* corespondenţei lui Flaubert, suspectând din principiu ediţiile anterioare: doar „în asemenea caz ne luăm întreaga răspundere în legătură cu textul pe care îl publicăm" *(Notă liminară,* vol. 1, p. I). El reuşeşte să lucreze după autografele scrisorilor către Ernest Chevalier şi Louise Colet (pe care Caroline nu le obţinuse), fiind astfel în măsură să publice un text complet şi corect al acestei corespondenţe. Demersul său pune totodată în evidenţă caracterul lacunar al scrisorilor publicate în ediţiile anterioare, precum şi modificările ce li se aduseseră. Exeget de mare clasă, René Descharmes, care este şi autorul unei teze de doctorat despre *Flaubert, viaţa, caracterul şi ideile sale înainte de 1857* (1909) (unde publicase numeroase fragmente din scrisorile către Ernest Chevalier după autografele acestora), nu „corectează" textul lui Flaubert: „Repetiţiile de cuvinte, neglijenţele, exprimările incorecte, şi chiar libertăţile de limbaj ale lui Flaubert au fost păstrate întocmai – numai în cazul unor expresii cu un caracter prea realist am pus în locul cuvintelor, iniţiale" *(op. cât.,* p. I). De câte ori constată, pe autograf, eliminarea unui fragment de către ediţiile anterioare, René Descharmes îl semnalează prin puncte de suspensie puse între croşete, neputând lua hotărârea de a-l transcrie: „Nu era cu putinţă să umplu aceste lacune decât dacă m-aş fi hotărât să dau la iveală multe lucruri inedite, şi asta întru prejudiciul voinţei fi dreptului formal al celor care şi-au asumat răspunderea ediţiilor precedente. Totuşi am crezut că trebuie să semnalez cititorului pasajele suprimate, de fiecare dată când controlul minuţios al autografelor îmi dădea prilejul să o constat. Dacă ne putem resemna să nu posedăm decât în chip incomplet şi imperfect *Corespondenţa* lui *Flaubert,* atunci cel puţin să cunoaştem mutilările supărătoare la care a fost supusă" *(ibidem.* p. II). Caroline (ale cărei relaţii cu René Descharmes au fost mai curând reci, nepoata scriitorului vrând să menţină un adevărat monopol asupra editării corespondenţei unchiului său) mai trăia încă în momentul când sunt scrise aceste rânduri, ceea ce ne poate explica în bună măsură tonul lor stăpânit şi indignat totodată. Pentru scrisorile pe care trebuie să le reia după ediţiile anterioare. Descharmes îşi declină orice responsabilitate, experienţa confruntării cu autografele de care dispusese arătându-i că ele au suferit „numeroase alterări". Descharmes restabileşte deci „în puritatea lor originară", atunci când posedă autografele, fragmentele deja publicate, fără a-şi îngădui introducerea unor fragmente suprimate de către cei interesaţi. Totodată, pe baza autografelor, comprimă sau desparte fragmente unificate sau, dimpotrivă, separate în ediţiile anterioare, desfăşurând o uriaşă muncă de datare şi clasificare a scrisorilor. Diferenţa numerică realizată faţă de cele două ediţii anterioare (1632 în raport cu 1199 şi, respectiv, 1366) este realizată nu prin publicare de inedite ci prin reorganizarea materialului (mai multe scrisori într-una singură, separate de ediţia du Centenaire, sau mai multe restabilite prin fragmentarea uneia singure de către aceeaşi ediţie), prin publicarea tuturor scrisorilor lui Flaubert deja tipărite prin reviste, broşuri, studii critice etc. şi nepublicate încă în volum (şi acestea suspecte întrucât priveşte conformitatea cu originalul) şi, de asemenea, prin publicarea unor scrisori ale căror autografe sunt depuse în biblioteci publice, muzee sau colecţii publice, „fără nici o prohibiţie de comunicare sau transcriere" *(Notă finală,* voi. 4, p. 300, Édition du Centenaire). René Descharmes recurge şi la o adnotare mai ştiinţifică şi mai abundentă în raport cu ediţiile anterioare, aproape cu desăvârşire lipsite de note (cele existente sunt utile totuşi, căci se referă la realităţi din stricta intimitate a lui Flaubert, cunoscute îndeaproape de nepoata scriitorului).

Limitele ediţiei Descharmes, descrise limpede de acesta, impuneau publicarea unei noi ediţii, mai complete. Caroline îi interzisese lui René Descharmes accesul la fondul principal de autografe al corespondenţei lui Flaubert, păstrat de ea în vila Tanit, din Antibes (relaţiile încordate dintre cei doi ar mai putea fi explicate şi prin colaborarea lui Descharmes cu René Dumesnil, ce se căsătorise cu fiica doctorului şi prietenului lui Flaubert, Edmond Laporte, cu care soţii Caroline şi Ernest Commanville se certaseră cu puţină vreme înaintea morţii scriitorului), rezervându-l pentru o ediţie în 9 volume cuprinzând 1992 de scrisori, ce va

apărea la Conard între anii 1926 şi 1933. Concepută pe principiul primei ediţii Conard, cea în 4 volume (text modificat, „corectat", publicare fragmentară, adnotare minimă), dar beneficiind totuşi de textele colaţionate de Descharmes cu scrisorile autografe, această nouă ediţie Conard, ce publică şi numeroase scrisori inedite, o ameliorează pe prima, fără a fi cu adevărat satisfăcătoare.

În 1954 apar la Conard şi cele 4 volume ale *Suplimentului* la *Corespondenţa* (în 9 volume) lui Flaubert, îngrijit de René Dumesnil, Jean Pommier şi Claude Digeon (primul volum din *Supliment* este adnotat de Gabrielle Leleu). Ele cuprind un foarte mare număr de scrisori inedite (1296), aparţinând fondului Franklin-Grout (este numele celui de-al doilea soţ al nepoatei lui Flaubert), lăsat moştenire de către Caroline Institutului Franţei (Institut de France) şi adăugat mai târziu importantei colecţii Spoelberch de Lovenjoul, de la Chantilly.

Ultima ediţie, cea a lui Jean Bruneau, apărută la Gallimard, în colecţia Pléiade, în 2 volume (1973, 1980), cuprinzând corespondenţa din anii 1830 – 1858, este cea mai conformă cu originalul şi mai ştiinţific şi bogat adnotată. Ea beneficiază de munca investită în ediţiile anterioare, şi mai cu seamă în ediţia Descharmes, ale cărei principii îşi propune să le continue, cel mai important fiind: confruntarea, de fiecare dată când e cu putinţă, cu manuscrisele autografe. Din păcate, şi în cazul acestei ediţii majoritatea scrisorilor nu au putut fi colaţionate cu autografele, ceea ce l-a obligat pe autorul ei să reproducă în cele mai multe cazuri textul ultimei ediţii Conard (9 volume + 4 volume ale *Suplimentului).* Când transcrierea are loc după autograf, ediţia Bruneau semnalează variantele cele mai semnificative. Ediţia are şi un important *apendice* (cuprinzând extrase din scrisori ale lui Maxime du Camp către Flaubert [1844–1851], *Memoranda* de Louise Colet [1846–1851], scrisori ale lui Maxime du Camp către Louise Colet [1846– 1847], extrase din scrisori ale lui Alfred Le Poittevin către Flaubert [1842– 1843], ce contribuie la elucidarea unor momente – în mare parte rămase încă obscure – din viaţa şi opera scriitorului.

Chestiunea ineditelor şi a confruntării cu sursele autografe rămâne deci deschisă, chiar şi după apariţia acestei ultime ediţii, care nu publică ea însăşi decât puţine inedite.

Ortografia manuscriselor autografe a pus, în general, mari probleme editorilor *Corespondenţei* lui Flaubert. După Jean Bruneau, autorul ediţiei Pléiade (cf. vol. 1, *Prefaţă*, pp. XXI–XXIII, *passim),* Flaubert face „numeroase greşeli de ortografie, în scrierea cuvintelor, în acordul participiilor trecute etc.", având, totodată, deprinderi ortografice particulare, dintre care unele sunt datorate uzajului oscilant din timpul său, detectabil, adăugăm noi, şi în alte *Corespondenţe* (cea a lui George Sand etc.), iar altele originii sale normande. Câteva dintre acestea sunt: *guères, de temps à autres, il faut mieux* (pentru: *il vaut mieux), apperçoit, caraffe, cigarre, imbecille, narrine, pianotte, galoppe, redingotte* (Flaubert dublând adeseori *t*-ul în sufixele *-ote, -oter), vraiement*. În cazul pluralului cuvintelor terminate în *-ent, -ani,* Flaubert foloseşte fie forma veche *(appartemens, enfans),* fie forma nouă *(appartements, enfants).* Între *plus tôt* şi *plutót* nu face nici o deosebire, folosind totdeauna ultima formă. Considerând că aceste „«greşeli» nu dovedesc nimic", Jean Bruneau restabileşte în ediţia sa ortografia acceptată astăzi, procedând ca şi alţi editori de corespondenţe în cazuri similare.

Jean Bruneau semnalează, de asemenea, prezenţa a numeroase abrevieri, dintre care unele refuzate de uzajul curent *(pr*. pentru *pour, qq* pentru *quelques, qqfois* pentru *quelquefois*, *gd* şi *gde* pentru *grand şi grande, h.* pentru *heure(s), st* şi *ste* pentru *saint* şi *sainte, M* şi *Me* pentru *Monsieur* şi *Madame, 8bre* pentru *octobre, 9bre* pentru *novembre* etc.), pe care le-a transcris conform ortografiei acceptate. În schimb, reproduce în chip fidel transcrierea numerelor în cifre arabe sau în litere, socotind că faptul acesta ţine de stilistică (cf. şi ediţia de faţă, volumul 3, pp. 465–466, nota 2, în care comentăm *incipit*-ul romanului *Bouvard şi Pécuchet: „Comme il faisait une chaleur de 33 degrés...").*

Flaubert, mai arată Jean Bruneau, foloseşte majusculele într-un fel cu desăvârşire arbitrar (scrie cu majusculă, de exemplu, numele lunilor, dar nu utilizează majuscule pentru nume proprii, de locuri sau de persoane: *mer morte, hamard).* Şi în aceste cazuri, ediţiile franceze au urmat uzajul curent.

Flaubert subliniază rareori titlurile de opere. In ediţia Pléiade acestea sunt totdeauna subliniate, spre a se evita confuziile. În schimb, scriitorul subliniază anumiţi termeni sau expresii cărora le marchează astfel funcţia clişeiformă.

În corespondenţa autografă apar foarte rar accente, şi acestea folosite nu o dată în mod arbitrar. Flaubert nu pune niciodată accentul circumflex pe imperfectul subjonctivului. Ediţia Pleiade, ca şi ediţiile anterioare, pune peste tot accente, conform ortografiei franceze corecte.

„În materie de ortografie şi de accente, afirmă Jean Bruneau, deprinderile lui Flaubert sunt aceleaşi în corespondenţă şi în romane", fapt evident pentru oricine le cercetează, şi pe unele, şi pe celelalte, după manuscrisele autografe. „Orice editare a unei opere a lui Flaubert ar trebui să se întemeieze pe manuscrisul autograf, căci Flaubert corecta prost atât manuscrisul transcris de un copist cât şi şpalturile" – iată o concluzie

ce-i poate interesa nu numai pe îngrijitorii de ediţii, ci şi pe poeticieni şi poieticieni.

„Problema cea mai delicată" rămâne însă cea a punctuaţiei (cf. Jean Bruneau, *ibidem*, pp. XXIII–XXV, *passim)*, căci „punctuaţia joacă un rol esenţial în stilul unui scriitor, mai ales în cazul unui artist ce-şi *rostea* frazele cu voce tare". Flaubert este foarte zgârcit cu punctuaţia (puţine virgule, puţine puncte, adeseori fiind folosită linia de pauză sau un punct urmat de o linie de pauză). Fiecare ediţie încearcă soluţiile ei, în dorinţa de a restabili punctuaţia „corectă". Ediţia Pléiade, deşi îşi propune să rămână cât mai fidelă punctuaţiei flaubertiene, se vede de asemenea nevoită să o modifice în numeroase locuri, pentru a face textul inteligibil.

Alineatele, în textul autograf, sunt puţin numeroase. Editorii lui Flaubert au avut tendinţa de a „aerisi" pagina, recurgând, în mod uneori arbitrar, la alineate mai numeroase. Socotind că Flaubert acorda o mare importanţă stilistică alineatului (cf. începutul capitolului VI din partea a III-a a *Educaţiei sentimentale:* „II voyagea..."), Jean Bruneau respectă întocmai alineatele din manuscrisele autografe. După alţi îngrijitori de ediţii (cf. Georges Lubin, editorul *Corespondenţei* lui George Sand în 6 volume, Paris, Garnier Frères, 1964–1969, pp. XIII–XIV), numărul mic de alineate, care duce la un aspect compact al rândurilor scrise, s-ar datora obsesiei celor din secolul al XIX-lea de a economisi hârtia, articol încă oarecum de lux atunci, şi nu ar fi, în consecinţă, concludent din punct de vedere stilistic.

Toate aceste neglijenţe legate de redactare surprind tind e vorba de un scriitor atât de mult citat pentru acribia, minuţia, conştiinciozitatea sa aproape maniacală. Prezenţa lor numai în *Corespondenţă* ar fi în parte explicabilă prin rapiditatea (fizică) a scrierii. Existenţa lor însă şi în manuscrisele literare propriu-zise, ba chiar dificultatea de a le vedea în corectură, ar putea face obiectul următoarei speculaţii: e încă o dovadă că „munca" şi „chinul" lui Flaubert vizează ajustarea de „raporturi", în vederea constituirii unor micro- şi macro-ansambluri, conform unei armonii ale cărei legi sunt inventate de scriitorul însuşi, dar care, odată intuite, apoi conştientizate, îi controlează din aproape în aproape întreaga operă. Nimic nu poate fi mai simptomatic în sensul a ceea ce susţinem noi aici decât faptul că Flaubert scrie cu „greşeli" de ortografie şi punctuaţie, dar este în stare să modifice părţi întregi de roman – care i-au cerut săptămâni şi luni de muncă încordată – pentru a le re-armoniza (a stabili noi raporturi între părţile ce le alcătuiesc) doar pentru că a înlocuit cu un altul un nume propriu de personaj, de ziar sau de localitate, ale cărui conotaţii semantice şi, mai ales, a cărui eufonie antrenează în mod necesar, cu tirania unei legi imanente textului pe cale de a fi scris, schimbări corespunzătoare.

Nu putem deci găsi o ruptură între discursul epistolar şi cel romanesc la nivelul acesta cel mai imediat, al ortografiei, punctuaţiei etc. Fără să vrem a insista prea mult pe acest argument, putem totuşi consemna existenţa – chiar dacă nu ştim cât de concludentă – unei structuri omogene la un nivel unde o disjuncţie s-ar fi putut produce.

Jean Bruneau (cf. ediţia Pléiade, vol. 1, pp. XXV–XXVI) prezintă şi un bilanţ al avatarurilor datării corespondenţei lui Flaubert şi al diferitelor soluţii la care au recurs ediţiile succesive. Caroline Franklin-Grout, nepoata lui Flaubert, scrie, în prefaţa sa la ediţia Conard din 1926 (în 9 volume): „Dar iată în sfârşit o nouă ediţie, revăzută cu cea mai mare grijă şi clasificată, muncă dificilă (dat fiind că unchiul meu nu îşi data scrisorile)" (vol. 1, p. VI). Afirmaţia este inexactă, remarcă Jean Bruneau, deoarece Flaubert şi-a datat multe scrisori către Ernest Chevalier şi toate scrisorile din timpul călătoriilor în Pirinei, Corsica, Italia şi Orient. Pe de altă parte, unii dintre destinatarii scrisorilor, printre care Louise Colet şi Caroline, nepoata scriitorului, au datat scrisorile, pe măsură ce le primeau de la Flaubert, sau, ceva mai târziu, după ştampila poştei. *Aproape întotdeauna*, Flaubert marchează ziua din săptămână (luni etc.) şi ora când e scrisă scrisoarea, ceea ce permite o datare foarte precisă în cazul că îngrijitorul de ediţie dispune şi de alte informaţii cu care să coroboreze acea datare iniţial incompletă. Aproximativ până în 1845, scriitorul foloseşte scrisori-plic, pe care este imprimată ştampila poştală, ceea ce permite în multe cazuri datarea (uneori ştampila este totuşi ilizibilă). După 1845, graţie masivei corespondenţe cu Louise Colet şi Caroline Hamard (mai târziu Franklin-Grout), datată cu precizie aproape în întregime, pot fi reconstituite, cu ajutorul unui calendar, şi alte datări.

Când lipseşte cu totul datarea (ziua şi ora) lui Flaubert, când ştampila poştei este ilizibilă sau plicul s-a pierdut sau este deteriorat chiar în dreptul ştampilei, când destinatarul nu a notat nici o dată pe scrisoare, editorii au recurs la ceea ce Jean Bruneau numeşte „critica internă". După acesta, cazurile când asemenea scrisori pot fi datate cu precizie sunt rare, şi ele „sunt o bucurie pentru editor". În acest gen de critică, fondată pe un dificil sistem de reconstituiri în funcţie de detalii oferite de corespondenţă, puse în relaţie, pe de o parte, unele cu altele, pe de altă parte, cu evenimente contemporane (premiera unei piese de teatru etc. etc.), au excelat mai cu seamă doi editori: René Descharmes (îngrijitorul ediţiei du Centenaire, pe care am folosit-o mult şi noi şi pe care se sprijină în mare măsură şi ediţia Pléiade) şi Gérard-Gailly. Jean Bruneau însuşi a datat sau a redatat relativ numeroase scrisori aparţinând colecţiei Lovenjoul şi mai ales muzeului Calvet. În cazurile când datarea nu poate fi făcută cu precizie, editorii au recurs la una aproximativă (primăvara anului..., între 15

iulie şi 15 august, anul... etc.). De ce scrie Flaubert scrisori, cu o înverşunare care o egalează pe cea cu care îşi scrie opera? De nenumărate ori el li se plânge corespondenţilor săi că, după o zi de trudă literară atroce, cu mintea sleită şi trupul frânt de osteneală, mai scrie încă una, două sau chiar trei epistole, de parcă o sacrosanctă datorie l-ar mâna, nu mai puţin imperioasă decât cea faţă de Artă. Sau poate că această *altă* datorie nu-i decât *aceeaşi* datorie, a Scriitorului faţă de sine, faţă de Opera sa şi faţă de Cititorii săi? Oare nu cumva Flaubert, pe măsură ce îi devine tot mai evidentă una din posibilele funcţii ale practicii sale epistolare, îşi construieşte corespondenţa (viitoarea *Corespondenţă)* cu îndărătnicia, decizia şi fervoarea duse până la sacrificiul de sine ale celuilalt Flaubert, ce se supune zilnic „chinurilor stilului"? Asemenea întrebări şi eventuale răspunsuri sunt probabil în multe cazuri inutile sau hazardate. Corespondenţa, nu o dată vastă, a scriitorilor, în secolul al XlX-lea, dar şi în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în secolul nostru, de asemenea (cel puţin în prima sa jumătate), este un fenomen obişnuit, în care, la primă vedere, pare a se înscrie şi corespondenţa lui Flaubert. Cercetată mai îndeaproape, în ritmul şi factura ei particulare, ea începe să ni se impună şi ca divergentă faţă de situaţia generală, prin cantitatea tot mai mare şi continuitatea tot mai strictă a elementelor de critică şi teorie literară, a căror geneză, prezenţă şi funcţionalitate sunt indisociabile de viaţa însăşi a scriitorului, confundată ea însăşi cu facerea propriei opere. Desigur că frecvenţa unor asemenea elemente nu a scăpat exegezei franceze, datorită căreia unele formulări flaubertiene au căpătat o valoare axiomatică, intrând în domeniul şi circuitul locurilor comune ale criticii şi teoriei literare moderne. Fapt simptomatic, în sprijinul demonstraţiei noastre: nu astfel stau lucrurile cu alte corespondenţe de scriitori, excepţie făcând, dar numai până la un punct, fenomenul fiind în mult mai mică măsură relevant, corespondenţa lui Gide, cu Roger Martin du Gard îndeosebi. Totuşi, în ciuda acestei evidenţe, exegeţii flaubertieni continuă să abordeze corespondenţa scriitorului cu precădere în spiritul obişnuit, fără a face o tentativă majoră de a organiza într-un „sistem" *recurentele* (foarte numeroase) generate de o practică şi o reflecţie creatoare atât de intim asumate încât ajung să se identifice cu însuşi planul existenţial. Acest „spirit obişnuit" este cel al gândirii dominată de factologie, obsedată de culegerea şi elucidarea unor fapte şi date *pozitive.* Utilitatea acestui gen de cercetare nu poate fi negată: ea este de mare importanţă, şi nu numai într-o fază de „început", căci acest „început", după cum arătam, este o situaţie cu care ne confruntăm mereu în cazul unei corespondenţe numai parţial publicată şi care, dat fiind dispersarea scrisorilor pe la numeroşi posesori (dintre care unii necunoscuţi şi care nu vor poate să se dea în vileag, iar alţii reticenţi faţă de ideea de publicare), urmează a fi – teoretic vorbind – mereu re-făcută. Totuşi, faza în care se află editarea scrisorilor lui Flaubert, precum şi impactul pe care îl are asupra istoriei literare un demers integrator, sistemic, practicat tot mai mult astăzi, ar justifica o reevaluare a funcţionalităţii *Corespondenţei* lui Flaubert, pusă în relaţie nu numai cu una sau alta dintre operele sale, ci cu *întreaga* sa Operă, şi în situaţia de a participa la constituirea unor concepte majore ale criticii literare.

Modul „tradiţional" în care este încă abordată *Corespondenţa* lui Flaubert frapează chiar în prefaţa *(de dată relativ recentă)* lui Jean Bruneau la ediţia Pléiade: „Corespondenţa lui Flaubert este, după o părere aproape unanimă, una dintre cele mai frumoase din literatura noastră. *Ea reprezintă mai întâi un document de prim ordin asupra Franţei, mai ales burgheze, din secolul al XIX-lea* (subl. ns.). *Jurnalul* fraţilor Goncourt este limitat, în fapt, la viaţa literară şi artistică a epocii lor; numeroasele *Memorii* sau *Amintiri* (A. Houssaye, doctorul Véron, Du Camp, Viel-Castel..., pentru a mă limita la lumea literară şi artistică) au fost scrise în vederea unei publicări eventuale şi astfel alcătuite încât să slujească punctului de vedere al autorului lor. Dimpotrivă, în *Corespondenţa* sa, Flaubert abordează toate subiectele de actualitate, pe măsură ce i se prezintă, şi fără altă preocupare în afară de aceea de a spune ceea ce gândeşte şi de a nu-l şoca pe cel căruia îi este destinată scrisoarea, fiindu-i dezagreabil: religie (scrisorile către domnişoara Leroyer de Chantepie...), politică (scrisorile privitoare la geneza *Educaţiei sentimentale,* la războiul din 1870 şi la Comuna din Paris), moravuri şi obiceiuri de tot felul. În toate aceste domenii, poziţia lui Flaubert este destul de complexă: acest burghez, care i-a judecat atât de sever pe burghezi, şi-a studiat epoca în chip foarte serios, iar mărturia lui este adeseori clarvăzătoare" (pp. XXVII–XXVIII). Este adevărat că, după ce vorbeşte despre lecturile întinse şi variate ale lui Flaubert, despre „cultura sa enciclopedică" („atât de rară" deja în secolul al XIX-lea), pusă în lumină de *Corespondentă* şi prin care aceasta capătă noi valori, Jean Bruneau adaugă: „Document asupra timpului său, bogat în judecăţi personale şi adeseori profunde asupra gânditorilor şi artiştilor din trecut şi din prezent, corespondenţa lui Flaubert este mai ales o «cale regală» pentru a-i pătrunde personalitatea şi a-i înţelege opera. Gustave Flaubert rămâne, la urma urmei, o fiinţă destul de misterioasă, mai ales după marea criză din anii 1842– 1845, când spontaneitatea romanticului lasă locul unei reflecţii asupra vieţii care devine totodată spectacol şi materie artistică" *(ibidem,* p. XXIX). Dar chiar şi aceste ultime aserţiuni, nesusţinute, de altminteri, de nici o desfăşurare demonstrativă, nu depăşesc principiul care condamnă *Corespondenţa* lui Flaubert la condiţia de *document* (asupra epocii, a vieţii, a operei scriitorului), refuzându-i deschiderea

specifică pe care o poate pretinde către statutul de critică şi teorie literară exemplare, ce pot acţiona şi în planul altor opere decât cea a lui Flaubert. Vrem să spunem că, deşi importantă, condiţia de document (manifestă, într-o mai mare sau mai mică măsură, în toate corespondenţele de scriitori), pe care orice lectură aplicată trebuie să o aibă în vedere, este, *în cazul lui Flaubert,* dublată în modul cel mai specific de cea de „manual" de practică şi teorie literară, în care planul scriptural ajunge să coincidă cu cel existenţial.

Termenul de „manual" poate să pară inadecvat aici, şi Flaubert ar fi, neîndoielnic, primul care l-ar respinge, căci pentru el semnul distinctiv al „prostiei" (a se citi totdeauna, la el: „burgheze") este tocmai nevoia ei de a fi didactică, de a „trage concluzii". Suntem într-o situaţie de paradox, explicabilă probabil prin faptul că Flaubert vrea, şi totodată nu vrea, să facă critică literară. Corespondenţa, prin caracterul ei „spontan", „improvizat", discontinuu, ar fi un subterfugiu, o soluţie ce ar face posibilă tocmai rezolvarea dorită, adică imposibila reconciliere dintre cele două exigenţe, la fel de puternice.

În a sa *Prezentare* a ediţiei Gustave Flaubert, *Extraits de la correspondance ou Préface à la vie d'écrivain* (Paris, Seuil, 1963), Geneviève Bollème propune o altă explicaţie, bazată de asemenea pe un paradox, care nu o contrazice pe a noastră ci, dimpotrivă, i-ar putea fi complementară: scriitorul vorbeşte în repetate rânduri în *Corespondenţa* sa cu cea mai mare oroare de critică, pentru că aceasta se vrea o legislatoare şi judecătoare a operelor, pe care le explică, le inserează în şcoli etc., conformându-se mereu unei dogme şi unei prejudecăţi, în timp ce el, Flaubert, concepe critica doar ca exercitarea însăşi a muncii de creaţie proprii. A scrie critică, pur şi simplu, a-şi scrie cele trei „Prefeţe", pe care Flaubert le anunţă întruna, dar pe care nu le-a pus pe hârtie niciodată, ar însemna „a scrie tot despre el însuşi. Cum să fi voit, cum să fi putut? N-ar mai fi fost vorba de o operă critică, ci de o povestire, în măsura în care pentru el criticul şi scriitorul nu sunt decât unul şi acelaşi om. N-ar mai fi fost o lucrare, ci un itinerar spiritual. Spiritul critic ce se dezvoltă la el nu mai este decât un mod de a se învinge pe sine, un pinten ce-l răneşte întruna, o exigenţă tot mai mare de perfecţiune, o aventură în care este angajat pe de-a-ntregul. Literatura este o etică, o asceză, o religie. *Literatura nu-i un lucru abstract, ea se adresează omului în întregimea lui* (subl. în text). Este o lucrare care n-ar fi putut fi dogmă, manifest, ci care este doar confesiune, plânset, şoaptă, ceea ce îi spui prietenului sau prietenei, sau confidentului, aceluia căruia îi scrii, căruia i te adresezi pentru că numai pe el îl crezi capabil să te audă şi să te înţeleagă. Nu lucrare, pe care n-a făcut-o, ci *Corespondenţă* pe care ne-a lăsat-o. Poveste a luptei pe care scriitorul o duce neîncetat împotriva lui însuşi, pentru a ajunge la exprimare şi care ajunge, prin dureri şi suferinţă, la creaţia însăşi. Poveste ce luminează întreaga operă a lui Flaubert, dar în acelaşi timp orice viaţă de scriitor. Document preţios între toate şi fără echivalent în istoria literară. Document scandalos de puţin cunoscut şi pe care trebuie să-l facem cunoscut. Iată opera de critică pe care Flaubert a scris-o în sfârşit, şi care e aici, în scrisorile sale..." *(op.cât.,* p. 9). Asemenea aserţiuni, făcute în spiritul integrator pe care îl propuneam mai sus, vin din plin în sprijinul propriei noastre teze, căci, evident, cuvântul „document", utilizat de Geneviève Bollème, are aici un alt sens decât cel curent utilizat în istoria literară. În scurta sa *Prezentare* Geneviève Bollème insistă mai ales asupra caracterului exemplar şi unic al *Corespondenţei* ca act de critică şi act totodată existenţial ce trebuie abordat în *singularitatea* sa. Poate că aceasta a fost intenţia şi justificarea intimă a lai Flaubert, sursă a acelui mereu reînnoit proiect care l-a susţinut în a sa strădanie de a-şi încredinţa zi de zi celor apropiaţi gândurile cu privire la opera sa, parcă bântuit de spaima că mărturia-i despre experienţa capitală a vieţii sale ar putea să se piardă. E o „lecţie" (cf. Geneviève Bollème, *La Leçon de Flaubert,* Paris, Julliard, Leg Lettres Nouvelles, 1964) – ce nu s-a vrut ca atare şi tocmai de aceea este eficientă – de trăire scriitoricească, şi care „ne învaţă ce este Literatura, la ce angajează ea, şi care, poate, îi învaţă. de asemenea, pe cel ce nu este încă, să devină scriitor" *(Prezentare, op. cât.,* p. 9). Acest mod de a pune problema deschide, dar şi închide totodată poietica/poetica flaubertiană asupra ei înseşi, menţinând ca perspectivă, mai puternică *intenţia* scriitorului însuşi, o fidelitate faţă de ea. Noi propunem, dimpotrivă, asumând această dialectică a deschiderii şi închiderii, să punem în mod prioritar în lumină deschiderea, adică posibilitatea de a vedea în corespondenţa lui Flaubert, dincolo de intenţiile acestuia – dar oare putem fi atât de siguri care erau ele şi ce vizau cu adevărat, chiar împotriva unor exprimări explicite? – o contribuţie la o poietieă/poetică. generală, cea în curs de a se constitui în epoca modernă a literaturii.

Suntem aşadar încă într-un moment al receptării care nu a depăşit în mod semnificativ fazele (obligatorii) de acumulare de date şi fapte. Simpla consultare a listei lucrărilor privitoare la *Corespondenţa* lui Flaubert atestă spusele noastre. Printre titlurile existente, se disting câteva, axate pe constituirea de „repertorii" critice, care prepară momentul viitor al valorificării teoretice (de tipul: Charles Carlut, *La Correspondance de Flaubert. Élude et répertoire critique,* Paris, Nizet, 1968). „Repertoriul" tematic are avantajul de a pune în evidenţă anumite recurenţe, apropiindu-se de o abordare statistică. Datorită acestei „metode", se poate demonstra. pe baze „ştiinţifice" ceea ce este oricum frapant, chiar la o abordare empirică: continuitatea şi consistenţa reflecţiei teoretice a lui Flaubert asupra modului *cum* îşi scrie opera, reflecţie

inseparabilă de însăşi practica scrierii, deoarece se desfăşoară ca parte integrantă a procesului de creaţie în curs de a avea loc. Reflecţia aceasta este prezentă în majoritatea scrisorilor şi, am spune, indiferent de preocupările destinatarului. Dacă le citim în suită şi cu atenţie, observăm că Flaubert nu susţine un dialog (în ciuda, aparenţelor), ci un nesfârşit şi – din punctul de vedere al strictei „normalităţi" – maniacal *monolog*. Scrisorile cu colegii de breaslă nu sunt aşadar mai interesante – sub raportul la care ne referim – decât cele pe care le adresează unor prieteni sau rude ce nu aparţin tagmei scriitoriceşti. Chiar atunci când pare a încerca să o convingă pe „Muza" sa Louise Colet de necesitatea adoptării unei estetici a impersonalizării, el o face într-un mod care ne trimite întruna la propria-i operă. Până şi în paginile unde este mai aplicat la analiza unei cărţi recent apărute, ce i-a fost trimisă de corespondentul său scriitor, transpare un fel de nerăbdare de a reveni la marea idee-fixă a propriei estetici, la care, în cele din urmă, se întoarce de fiecare dată. Această idee ajunge, după unii critici, la „sintezele" din scrisorile către George Sand şi din *Prefaţa* la *Ultimele Cântece* de Louis Bouilhet. După noi, termenul de "sinteză" (folosit de Jean Bruneau) no este propriu nici măcar pentru a desemna acele texte "tardive", însuşi principiul gândirii teoretice flaubertiene fiind unul al refuzului fixării, de unde şi contradicţiile numeroase pe care le manifestă, ce ne pot induce în eroare dacă citim *Corespondenţa* doar pe fragmente şi nu ca ansamblu (lucru avut în vedere şi de selecţia de faţă, care a izbutit, după părerea noastră, să stabilească foarte corect *raporturile* dintre fragmentele la care era obligată să se limiteze, în sensul respectării proporţiilor dintre părţi în cadrul ansamblului total, pe care nu-l putea reproduce ca atare, dat fiind caracterul şi exigenţele ediţiei acesteia).

Singularitatea *Corespondenţei* lui Flaubert – voită sau nu de acesta – poate să ni se impună ca un adevăr mai ales dacă o supunem la o probă foarte simplă: cea a citirii în paralel a scrisorilor sale şi a celor ale unor mari scriitori ce-i sunt contemporani (cazul George Sand ni se pare, în această privinţă, cel mai contrastant: în scrisorile ei cu greu poţi găsi altceva decât referiri *nespecifice, extrinsece* literaturii, interesul lor trebuind a fi căutat *aproape* numai în planul existenţial).

Am putea spune că Flaubert deturnează, într-o măsură suficient de mare pentru a deveni semnificativă, textul epistolar de la utilitatea sa obişnuită, imediată, pentru a-l anexa „muncii" sale creatoare. Vorbindu-ne din când în când despre *omul* Flaubert, el ne vorbeşte în schimb aproape tot timpul despre *autorul* Flaubert. Este – în aceasta rezidă unicitatea sa – vocea „monstrului sacru", un caz curios, şi fără egal, de corespondenţă „impersonală".

Fratelui meu Vlad in memoriam
Liliana Alexandrescu-Pavlovici

Corespondenţă

1830[1]

Către Ernest Chevalier[2]
31 decembrie

[...] prietene ~~am să-ţi trim~~it din discursurile mele politic şi constituţional liberale, ai dreptate când spui că o să-mi faci plăcere când o să vii la Rouen o să-mi facă mare plăcere. îţi urez un an bun 1831. [...] am să-ţi trimit şi din comedii. Dacă vrei să ne asociem să scriem eu am să scriu comedii şi tu ai să-ţi scrii visele, şi cum e o cucoană care vine pe la tata şi care ne tot povesteşte la prostii am să le scriu. [...][3]

1831

Către acelaşi
4 februarie

Dragă prietene,
Îţi răspund cu prima poştă. Îţi scrisesem că am să fac piese dar nu, am să fac romanele pe care le am în cap care sunt frumoasa Andaluză, balul mascat, Cardenio, Dorothée, Maura, curiosul impertinent, soţul prevăzător. Am aranjat biliardul şi culisele. Avem în proverbele mele dramatice mai multe piese pe care putem să le jucăm. [...][1]

Către acelaşi
(februarie)

Dragă Ernest,
Te rog să-mi răspunzi şi să-mi spui dacă vrei să ne asociem ca să scriem povestiri, te rog spune-mi, fiindcă dacă vrei să ne asociem am să-ţi trimit caiete pe care am început să le scriu şi te-aş ruga să mi le trimiţi înapoi, dacă vrei să scrii ceva în ele o să-mi facă mare plăcere. [...][2]

1832

Către acelaşi
(15 ianuarie 1832)

[...] Iau note despre don quijotte[1] şi domnul mignot[2] zice că sunt foarte bune. S-a tipărit elogiul meu despre Corneille[3] cred că amédée[4] l-a dat la tipărit şi îţi trimit un exemplar. Biliardul a rămas părăsit, nu mai joc teatru pentru că nu eşti tu aici. Duminica în care ai plecat mi s-a părut de zece ori mai lungă decât celelalte. Am uitat să-ţi spun că mă apuc de o piesă care o să aibă ca titlu îndrăgostitul zgârcit, un îndrăgostit zgârcit nu vrea să-i dea cadouri iubitei lui şi prietenul lui îl păcăleşte. Complimente din partea mea familiei tale, am să-ţi spun sfârşitul piesei mele în altă scrisoare pe care am să ţi-o scriu. Convinge-i pe părinţii tăi să vină cu tine la Carnaval, până atunci toceşte la geografie. Am să încep şi o istorie a lui Henric 4 Ludovic 13 şi Ludovic 14 trebuie să lucrez. Răspunde-mi, nu uita de Mahieu şi de zgârcitul păcălit. [. .][5]

Către acelaşi
Rouen, 31 martie

Ştii că îţi spusesem în una din scrisorile mele că nu mai avem spectacole dar de câteva zile ne-am urcat din nou pe Masa de biliard, am aproape 30 de piese şi pe multe din ele le jucăm în doi cu Caroline[6]. [...] Am făcut o poezie intitulată O mamă care e la fel de bună ca fi moartea lui Ludovic 16. Am mai făcut şi câteva piese şi printre ele una care este Anticarul ignorant care îşi bate joc de anticarii nepricepuţi şi o alta care e *cu pregătirile pentru primirea regelui*, care e plină de haz. [...]

Către acelaşi
(Rouen, înainte de *22 aprilie)*

Victorie Victorie Victorie Victorie Victorie vii într-una din zilele, următoare, prietene, scena, afişele, totul e gata. Când ai să vii Amédee," edmond[7], doamna chevalier[8], mama, doi servitori şi poate şi nişto elevi au să vină să ne vadă jucând, vom da 4 piese pe care nu le cunoşti dar o să le învăţăm repede. Biletele de a-ntâia, a doua şi a treia sunt fotolii, avem si acoperişuri şi decoruri. Cortina e pregătită, poate că au să fie zece-douăsprezece persoane. Aşa că trebuie să avem curaj şi să nu ne fie frică, o să avem şi un controlor la uşă care o să fie micul Lerond şi sora lui o să fie figurantă. Nu ştiu dacă ai văzut Poursognac[9], o să-l dăm, şi o piesă de Berquin[10], una de Scribe[11] şi un proverb dramatic de Carmontelle[12], degeaba îţi spun titlurile nu le cunoşti cred [...]

1833

Către acelaşi
Nogent, 23 august

[...] Am fost zilele trecute la teatru la Nogent, primele două piese, deşi destul de bune, au fost prost jucate. Dar a treia care era *Simple Histoire*[1] a fost bine jucată. E o piesă destul de bună; [....]

Către acelaşi
(Rouen, înainte de 3 septembrie)

[...] Am fost lunea trecută la Porte-Saint-Martin unde se juca *La Chambre ardente*[2], dramă în cinci acte în care mor şapte persoane, e o dramă frumoasă pe care am să ţi-o povestesc când vii la Spital[3]. Teatrul meu e gata, eu şi Caroline (sau Caroline şi cu mine ca să fiu mai politicos) jucăm piese, adică facem repetiţii.

[...] La Nangis am văzut vechiul castel care aparţinea marchizului de Nangis despre care se vorbeşte în *Marion de Lorme*[4].

În *La Chambre ardente* am văzut-o jucând pe celebra Domnişoară Georges[5]; şi-a interpretat rolul la perfecţie. [...]

Către acelaşi
Rouen, 11 septembrie

[...] Mă îndemni să fac repetiţii, dar nu pot să lucrez mult la piese ta nefiind aici, n-are a face, trăim, ăsta-i principalul.

Am să-mi dau toată osteneala ca teatrul să arate bine. Unul din fiii domnului Viard[6] mi-a dat o idee foarte bună pentru uşile din părţi, să le pun stinghii şi felul în care trebuie puse va avea un rezultat excelent. [...]

1834

Către acelaşi
Rouen, marţi 26 (august)

[...] Am fost cu toţii la Trouville, am adunat o grămadă de scoici, multe din ele le păstrez pentru prietenul între prieteni. Luându-le de pe plaja pe care venea s-o ude în fiecare clipă fiecare val mă gândeam la tine şi-mi ziceam dacă Ernest ar fi aici ce ne-am mai distra.

Ce frumoasă este marea când o furtună frumoasă o face să mugească în urechile mele sau când nori ceţoşi îi acoperă orizontul când vine să se spargă de stânci, o, prietene e un spectacol foarte frumos.

Către acelaşi
(Rouen, 29 august)

[...] cât despre mine lucrez, dragă Ernest, în fiecare zi. Am înaintat la romanul meu despre Isabela de Bavaria[1] pe care l-am dublat de când m-am întors din călătoria de la Pont l'Evêque.

[...] Crezi că mă plictisesc în lipsa ta, da, nu te înşeli, şi dacă n-aş avea în cap şi în vârful peniţei o regină a Franţei din veacul al cincisprezecelea aş fi cu totul dezgustat de viaţă şi încă demult un glonţ m-ar fi scăpat de această farsă caraghioasă care se numeşte viaţa[2]. [...]

Către acelaşi
Rouen, 28 septembrie

[...] Sunt într-un moment bun pentru lucru, am câteva subiecte *nu prea proaste* şi sper să le dezvolt bine[3], dar dragul meu copil coleg, iată că se apropie deschiderea şcolilor cu aerul ei mofluz şi plin de ifose. [...]

1835

Către acelaşi
Rouen, 18 iunie

[...] Ştii că le am în cap pe *Frédégonde[1] şi Brunehaut[2]*, că mă ocup de ele (în minte) cam de trei luni, dar mai ales de cincisprezece zile încoace. Nu visez decât la asta, am scris vreo douăsprezece rânduri, da, va fi o dramă, şi altfel fabricată decât celelalte. Pe scurt ai să vezi, e cea mai bună critică.

Victor Hugo a făcut o nouă dramă. [...]

Către acelaşi
Rouen, Collège royal[3], 2 iulie

[...] Uitam să-ţi anunţ o nouă noutate, şi anume că *incognito-ul meu poetic şi productiv* este „Gustave Kocloth". Asta-i, sper să-l duc de nas şi pe şmecherul cel mai şiret din bunul nostru oraş Rouen. Lucrez zdravăn, merg spre progres, spre strămoşi, spre glorie; al nostru e viitorul!

Până una alta al tău

GUSTAVE ANTURSÉKOTHI KOCLOTH [...]

Către acelaşi
23 iulie

[...] Am terminat *Frédégonde*, nu sunt încă hotărât dacă trebuie s-o dau la tipar deşi Panard trebuie să mi-o ducă sâmbătă seara la Elbeuf. Am cumpărat şi citit *Catherine Howard*, dramă istorică de amicul A. Dumas[4]. Am cumpărat şi *Les enfants d'Edouard* de Casimir Delavigne[5] dar n-am citit decât un sfert din ea. [...]

Către acelaşi
Rouen, vineri 14 august

[...] Sunt aproape două săptămâni de când am terminat *Frédégonde*, am şi trecut pe curat un act şi jumătate, sunt încă nehotărât dacă s-o tipăresc. Mai am şi o altă dramă în cap...

[...] Am citit de când nu ne-am văzut *Catherine Howard* şi *La Tour de Nesle*[6]. Am citit şi operele lui Beaumarchais, acolo sunt de găsit idei noi. Acum sunt ocupat cu teatrul bătrânului Shakespeare, citesc Othello şi vreau să iau cu mine în călătorie istoria Scoţiei în trei volume de W. Scott, pe urmă am să citesc Voltaire[7]. Lucrez ca un nebun, sculându-mă la trei şi jumătate dimineaţa[8].

Văd cu indignare că cenzura dramatică va fi introdusă din nou şi libertatea presei desfiinţată! Da, această lege va fi votată pentru că reprezentanţii poporului nu sunt decât o jalnică adunătură de vânduţi. Scopul lor este interesul personal, înclinaţia lor josnicia, onoarea lor o vanitate prostească, sufletul lor o grămăjoară de noroi; dar într-o zi, o zi care va veni curând, poporul va începe a treia revoluţie; păzea la capete, păzea la râurile de sânge! Acum i se retrage scriitorului conştiinţa de artist. Da, secolul nostru e fecund în peripeţii sângeroase[9]. [...]

1837

Către acelaşi
(Rouen, 24 martie)

[...] Am fost ieri la Degouve-Denuncques[1], articolul meu O *lecţie de istorie naturală*[2] va fi inserat joia viitoare iar miercuri voi corecta împreună cu el şpalturile. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) sâmbătă seara, 24 (iunie)

[...] Am avut cinci zile de vacanţă în care am făcut meseria pe care o fac de aproape şaisprezece ani, adică m-am plictisit, exceptând totuşi zilele petrecute cu Alfred[3]. [...] Cât despre zilele celelalte, au fost toate la fel, apa a curs în râu ca întotdeauna, câinele meu şi-a mâncat fiertura ca de obicei, oamenii au alergat, băut, mâncat, dormit, iar civilizaţia, avorton zbârcit al strădaniilor omeneşti, a umblat, a bătut trotuarele, a privit vapoarele din port, podul suspendat, pereţii albi, bordelurile păzite de poliţie şi în drum, beată şi veselă, a lepădat pe la colţuri de case, odată cu crustele stridiilor şi cu cotoarele de varză, câteva credinţe, câteva zdrenţe ofilite de poezie; pe urmă, întorcându-şi ochii de la catedrală, biata fată, aproape nebună şi tremurând de frig, a înhăţat natura, a zgâriat-o cu unghiile şi a început să râdă şi să strige tare, foarte tare, cu o voce stridentă şi pătrunzătoare: „Avansez!"[4]

[...] Mă vezi în plină formă de delir şi exaltare. Ei, Doamne! de ce atunci când pana fuge pe hârtie s-o opresc din goană, s-o fac să treacă subit de la flacăra pasiunii la răcoarea călimării şi să-i provoc o răceală din cauză că a asudat biata peniţă[5].

Acum că nu mai scriu, că m-am făcut istoric (aşa zis), că citesc cărţi, că practic formele serioase şi că am destul sânge rece şi destulă gravitate ca să mă privesc în oglindă fără să pufnesc în râs, sunt nemaipomenit de fericit când, sub pretextul unei scrisori, pot să-mi dau frâu liber, să scurtez ora de lucru şi să-mi amân notele, chiar şi pe cele din domnul Michelet[6]; căci cea mai frumoasă femeie nu mai e frumoasă pe masa unui amfiteatru, cu maţele pe nas, pulpa jupuită şi un muc de ţigară pe picior. Trist lucru mai e şi critica, studiul, să te cobori în străfundul ştiinţei şi să nu descoperi decât vanitate, să analizezi inima omenească şi să găseşti doar egoism, să înţelegi lumea ca să nu vezi decât nenorocire. O, cu cât mai mult îmi place poezia pură, strigătele sufletului, elanurile neaşteptate şi apoi adâncile suspine, vocile sufletului, gândurile inimii. Sunt zile în care aş da toată ştiinţa palavragiilor trecuţi, prezenţi, viitori, toată neroada erudiţie a tipicarilor şi a pisălogilor, filozofi, romancieri, chimişti, băcani, academicieni, pe două versuri de Lamartine sau de Hugo; iată-mă devenit grozav de anti-proză, anti-raţiune, anti-adevăr, căci ce altceva este frumosul decât imposibilul, ce altceva poezia decât spontaneitate, sufletul omului, şi unde să regăseşti acest suflet când la cei mai mulţi e fără încetare stăpânit de două mari preocupări care umplu adesea o viaţă de om: să facă avere şi să trăiască pentru sine, adică, să-şi îngusteze inima între prăvălie şi digestie. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) vineri, 23 septembrie

[...] Nu ne mai rămân decât puţine zile până la sfârşitul vacanţei. Am să le întrebuinţez lucrând zdravăn ca să isprăvesc cu două treburi dintre care una mă plictiseşte şi a doua mă amuză, schiţa mea foarte lungă despre *Lupta dintre papi şi împăraţi*[7]. [...]

1838

Către acelaşi
Rouen, joi, 13 septembrie

Reflecţiile tale despre V. Hugo sunt pe cât de adevărate pe atât de puţin ale tale. Există acum o opinie în genere admisă în critica modernă despre antiteza dintre corp şi suflet pe care o expune atât de savant în toate operele lui marele autor al romanului *N[otre-Dame]*[1]. Acest om a fost atacat deseori pentru că e mare şi pentru că a dat naştere la invidii. Lumea la început s-a mirat şi apoi a roşit descoperind în faţa ei un geniu de talia acelora pe care le admirăm de secole; căci trufiei omeneşti nu-i place să respecte laurii încă verzi. V. Hugo nu este oare la fel de mare ca şi Racine, Calderón, Lope de Vega şi atâţia alţii admiraţi de multă vreme?

Citesc mereu din Rabelais şi i l-am adăugat pe Montaigne. Îmi propun chiar să fac mai târziu despre aceştia doi un studiu special de filozofie şi de literatură[2]. Constituie după mine un punct din care au pornit literatura şi spiritul francez.

Într-adevăr, nu stimez profund decât doi oameni, pe Rabelais şi pe Byron, singurii care au scris cu intenţia de a face rău speciei umane şi de a-i râde în obraz. Ce imensă poziţie este aceea a unui om stând astfel faţă în faţă cu lumea!

[...] Am ajuns acum să mă uit la lume ca la un spectacol şi să-mi râd de ea. Ce-mi pasă mie de lume? Am să mă preocup prea puţin de ea, am să mă las dus de şuvoiul inimii şi al imaginaţiei, şi dacă cineva strigă prea tare ani să mă întorc, poate, ca Phocion[3], şi am să zic peste umăr: ce-i cu larma asta de ciori! [...]

Către acelaşi
Rouen, joi, 11 octombrie

[...] Nu am scris nimic nou de când nu ne-am văzut, am meditat, am făcut planuri[4], toate astea însă atât de vag şi în forme atât de puţin închegate, încât nu face să-ţi vorbesc de ele.

[...] Am citit în ultima vreme *l'Uscoque*[5] de G. Sand; încearcă să-ţi procuri romanul şi ai să vezi că acest Uscoque e un om care merită să fie stimat. Mă aflu la jumătatea *Confesiunilor* lui J.-J. Rousseau; sunt admirabile. Asta-i adevărata şcoală a stilului.

Învăţ engleza, fac exerciţii, şi peste trei sau patru luni mi se spune că voi fi în stare să citesc din Shakespeare iar după un an din Byron, care e cel mai greu în engleză. [...]

Către acelaşi
Rouen, duminică (28 octombrie)

Iată-mă în sfârşit iarăşi înzdrăvenit şi aşezat la masă, la masa pe care fusesem silit s-o părăsesc câteva zile şi la care mă întorc mai plin de idei şi mai îndrăgostit ca niciodată.

[...] Aproape că am terminat *Confesiunile* lui Rousseau şi insist să citeşti această lucrare admirabilă, acolo e adevărata şcoală a stilului.

Abia dat jos din pat, am reluat lectura bunului Rabelais pe care-l cam neglijasem de la o vreme dar l-am continuat cu o plăcere nouă şi mă apropii de sfârşit. Îţi recomand capitolul în care e vorba de Maître Gaster. Rabelais-ul meu e înţesat de note şi comentarii filozofice, filologice, bahice etc.. [...]

Către acelaşi
Rouen, 30 noiembrie, orele 11 dimineaţa

[...] Ai citit Rousseau, zici? Ce om! Îţi recomand mai cu seamă *Confesiunile.* Acolo şi-a despuiat el sufletul. Biet Rousseau atât de calomniat, pentru că inima ta era mai nobilă decât a celorlalţi, sunt pagini de-ale tale la care m-am simţit topindu-mă în delicii şi în visări amoroase!

[...] În privinţa scrisului, nu scriu deloc sau aproape, mă mulţumesc să fac planuri, să închipui scene, să visez la situaţii dezlânate, imaginare, în care mă cufund. Ciudată lume e şi capul meu!

Am citit *Ruy Blas;* la urma urmei e o operă frumoasă cu excepţia câtorva puncte slabe şi a actului al patrulea care, deşi comic şi caraghios, nu-i de un comic înalt şi adevărat, nu că aş vrea să atac elementul grotesc în dramă. Două sau trei scene şi ultimul act sunt sublime, l-ai văzut pe Frederick[6] în piesa asta? Cum îţi place?

Spune-i lui Alfred[7] să se grăbească să-mi scrie şi că am să-i răspund imediat! [...]

Către acelaşi
(1838?)

Tristă poziţie e aceea în care toate drumurile îţi stau în faţă, toate la fel de prăfuite, la fel de sterile, de încărcate, iar tu eşti plin de îndoieli, neştiind pe care să-l alegi. Am visat gloria pe când eram copil şi acum nu mai am nici măcar orgoliul mediocrităţii, mulţi vor vedea în asta un progres, eu văd o pierdere. [...] Nu mai am nici convingeri, nici entuziasm, nici credinţă; aş fi putut, bine îndrumat, să devin un excelent actor, simţeam în mine o atare forţă lăuntrică, dar acum declam mai jalnic decât ultimul actoraş, pentru că mi-am ucis pe nimic căldura, mi-am devastat inima cu tot soiul de lucruri factice şi de bufonerii nesfârşite; nu va creşte pe ele nici o recoltă! Cu atât mai bine! Cât despre scris, am renunţat la el şi sunt sigur că numele meu nu va fi tipărit niciodată; nu mai am putere, nu mai sunt în stare, asta e din nefericire ori din fericire adevărul. Aş fi fost un nenorocit, i-aş fi mâhnit pe toţi cei din jurul meu vrând să urc atât de sus încât mi-aş fi zdrelit picioarele de pietrele de pe potecă; îmi mai rămâne încă drumul mare, calea bătută, hainele de vânzare, pieţele, o mie de găuri care se astupă cu imbecili. Voi fi o astfel de umplutură în societate, voi avea locul meu, voi fi un om cinstit, ordonat şi tot ce vrei, am să fiu ca oricare altul, cumsecade, la fel cu toţi, avocat, medic, judecător, o nulitate ca toate nulităţile, un om de lume sau de cabinet, ceea ce-i şi mai tâmpit, căci va trebui să fiu ceva din toate astea şi nu există cale de mijloc. Ei bine, am ales, m-am hotărât, am să fac dreptul[8], ceea ce în loc să ducă la tot nu duce la nimic. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) miercuri, 26 decembrie

[...] Mi-e inima plină de un mare plictis. Lucru straniu! acum două săptămâni eram în cea mai bună dispoziţie din lume.

Schimbarea asta vine poate de la genul de operă cu care mă ocup de la o vreme încoace. Nu ştiu dacă ţi-am spus că scriu un mister[9]. E ceva nemaiauzit, gigantic, absurd, ininteligibil, pentru mine şi pentru ceilalţi. Trebuia să ies din munca asta de nebun, în care spiritul meu era încordat pe toată lungimea lui... [...] Acum nu ştiu dacă mai trebuie să continui un lucru care nu-mi oferă decât piedici de netrecut şi căderi la fiecare pas. (O, arta, arta, decepţie amară, nălucă fără nume care te îmbie şi te pierde.)

[...] Sunt locuri în care mă poticnesc dintr-o dată: asta mi-a fost de curând chiar foarte neplăcut în compunerea misterului, unde mă găseam mereu faţă-n faţă cu infinitul, nu ştiam cum să exprim ceea ce îmi răvăşea sufletul.

[...] De când nu mai sunteţi cu mine tu şi Alfred, mă analizez mai mult pe mine şi pe ceilalţi. Disec neîncetat, asta mă amuză şi când, în cele din urmă, descopăr corupţia în ceva socotit pur, cangrena în locurile frumoase, ridic capul şi râd. [...]

1839

Către acelaşi
(Rouen,) duminică dimineaţa, 24 februarie

[...] În orice caz am să urmez dreptul, am să ies avocat, doctor chiar, ca să mai trândăvesc un an în plus. E foarte probabil că n-am să pledez niciodată, decât dacă o să am de apărat un criminal faimos, sau dacă o fi vorba de o cauză oribilă. Cât despre scris? Pun pariu că n-am să fiu niciodată tipărit, nici pus în scenă. Nu de teama unei căderi ci pentru că sâcâielile editorului şi ale teatrului m-ar dezgusta; totuşi, dacă am să iau vreodată parte activă la treburile lumii, am s-o fac ca gânditor şi demoralizator. N-am să spun decât adevărul, iar acesta va fi cumplit, crud şi gol.

[...] Altădată gândeam, meditam, scriam, aşterneam de bine de rău pe hârtie verva din inimă, acum nu mai gândesc, nu mai meditez, şi cu atât mai puţin scriu. De plictiseală, poezia a fugit poate şi m-a părăsit. Sărmane înger, n-ai să te mai întorci! Şi totuşi simt confuz mişcând ceva în mine, mă aflu într-o epocă de tranziţie şi sunt curios să văd ce-o să rezulte, cum o să ies din asta. [...] Gândurile îmi sunt amestecate, nu pot face nici o muncă de imaginaţie, tot ce produc e uscat, penibil, silit, smuls cu durere. Am început un mister acum două luni, ce am făcut e absurd, fără nici o idee, am să mă opresc poate aici! Cu atât mai bine, voi fi întrevăzut cel puţin orizontul sublim, au venit însă norii şi m-au cufundat iarăşi în umbra vulgarităţii. Existenţa mea pe care o visasem atât de frumoasă, de poetică, de vastă, de amoroasă, va fi ca toate celelalte, monotonă, cuminte, stupidă, *am să urmez dreptul, am să ies avocat*[1] şi pe urmă, ca s-o închei demn, am să mă duc să trăiesc într-un orăşel de provincie ca Yvetot[2] sau Dieppe, cu un post de locţiitor de magistrat ori de procuror al regelui. Biet nebun care visasem gloria, dragostea, laurii, călătoriile, Orientul, mai ştiu şi eu? Tot ce are lumea mai frumos, cu modestie mi-l dăruisem dinainte. Dar n-o să ai, la fel cu toţi ceilalţi, decât plictiseala în timpul vieţii, un mormânt după moarte şi putreziciunea drept eternitate. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) luni dimineaţa (18 martie)

[...] Îmi spui că ai admiraţie pentru G. Sand, o împărtăşesc (şi cu aceleaşi reticenţe). Am citit puţine lucruri atât de frumoase ca *Jacques*[3]. Vorbeşte-i despre asta lui Alfred.

Acum nu citesc deloc, am reluat o treabă abandonată de mult, un mister, un talmeş-balmeş despre care cred că ţi-am vorbit. Iată în două cuvinte subiectul: Satan îl duce pe un om (Smar[4]) în infinit, se ridică amândoi în aer la distanţe uriaşe. Atunci, descoperind atâtea lucruri, Smar e plin de trufie. Crede că toate misterele creaţiunii şi ale infinitului îi sunt dezvăluite, dar Satan îl duce şi mai sus. Atunci i se face frică, tremură, abisul parcă îl înghite, se simte slab în acest hău. Coboară amândoi din nou pe pământ. Acolo e tărâmul lui, zice că acolo e făcut să trăiască şi că totul i se supune în natură. Atunci izbucneşte o furtună, marea e gata să-l înece. Îşi mărturiseşte din nou slăbiciunea şi nimicnicia. Satan îl duce printre oameni; 1) sălbatecul îşi cântă fericirea, viaţa nomadă, dar deodată îl apucă dorinţa de a merge spre cetate, nu poate rezista, pleacă. Iată deci rasele barbare civilizându-se. 2) ei intră în oraş, la regele copleşit de suferinţă, căzut pradă celor şapte păcate capitale, la sărac, la perechile căsătorite, în biserica goală. Toate părţile edificiului capătă câte o voce ca să-l jelească de la naos până la lespezi, totul vorbeşte şi-l huleşte pe Dumnezeu. Atunci biserica devenită nelegiuită se prăbuşeşte. Există însă un personaj care participă la toate evenimentele şi le ia în derâdere. Este Yuk, zeul grotescului. Aşa, în prima scenă, în timp ce Satan îl făcea să păcătuiască pe Smar prin mândrie, Yuk o împingea pe o femeie măritată să se dea primului venit, fără alegere. E râsul alături de plâns, şi spaimele, noroiul alături de sânge. Smar e scârbit de lume, ar vrea ca totul să se termine aici, dar Satan, dimpotrivă, îl face să simtă toate patimile şi toate chinurile pe care le-a văzut. Îl poartă pe cai înaripaţi la ţărmurile Gangelui. Acolo, orgii monstruoase şi fantastice, voluptatea atâta cât am s-o pot concepe, dar voluptatea în cele din urmă îl plictiseşte. Îl încearcă iarăşi ambiţia. Devine poet; pierzându-şi iluziile, disperarea lui devine uriaşă, cauza cerului va fi pierdută. Smar n-a simţit încă dragostea. Atunci îi apare o femeie... o femeie... o iubeşte, a redevenit frumos, Satan însă se îndrăgosteşte şi el de ea. O seduc fiecare pe rând. A cui va fi izbânda? a lui Satan, aşa cum crezi tu? Nu, a lui Yuk, grotescul. Această femeie este adevărul şi totul se sfârşeşte printr-o împerechere monstruoasă.

E un plan grozav, arată-l şi lui Alfred, ca să nu povestesc de două ori acelaşi lucru.

Scriu opere care n-au să ia premiul Montyon[5] şi a căror „lectură mamele n-o vor permite fiicelor lor"; o să am grijă să pun fraza asta frumoasă ca epigraf[6]. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) luni seara, 15 (aprilie). În timpul orei domnului Amyot[7], teoria eclipselor, domn a cărui minte e în plină eclipsă.

[...] Află că tânăra generaţie din şcoli e grozav de neghioabă, altădată avea ceva mai mult spirit; se ocupa de femei, de dueluri, de orgii; acum îl imită pe Byron, visează la disperări şi îşi zăvoreşte inima pe degeaba. Se întrec care mai de care să aibă faţa mai palidă şi să spună mai bine „sunt blazat", blazat![8] Ce prostie! blazat la optsprezece ani. Oare nu mai există dragoste, glorie, lucruri de înfăptuit? Oare totul s-a stins? Natura, florile nu mai există pentru tânărul nostru? Să lăsăm deci astea la o parte. Să fim trişti în Artă dacă acolo simţim mai viu, dar să fim veseli în viaţă, să sară în aer dopurile de la sticle, să umplem pipele, să se despoaie curvele, ce dracu!

[...] Am terminat ieri un mister care cere trei ore de lectură. Numai subiectul e meritoriu. Mamele vor permite fiicelor lor să-l citească[9]. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) ora unsprezece, vineri (31 mai)

[...] Şi pe deasupra mă plictisesc îngrozitor, am inima mai goală ca o cizmă, nu pot nici să citesc, nici să scriu, nici să gândesc; sunt mulţi ani de când nu m-am atins de cărţile mele de istorie.

Istoricii, filozofii, savanţii, comentatorii, filologii, căcănarii, cârpacii, matematicienii, criticii etc.. pe toţi i-am făcut pachet şi-i arunc în latrină.

Trăiască poeţii, trăiască aceia care ne consolează în zilele negre, care ne mângâie, care ne înflăcărează; e mai mult adevăr într-o singură scenă din Shakespeare, într-o odă de Horaţiu sau de Hugo, decât în tot Michelet[10], tot Montesquieu, tot Robertson[11]. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) luni seara, ora de matematică, 15 iulie

[...] Îmi plac oameni ca Nero, ca Marchizul de Sade[12]. Când citeşti istorie, când vezi aceleaşi roţi învârtindu-se mereu pe aceleaşi drumuri, în mijlocul ruinelor şi prin pulberea căii străbătute de specia omenească, figurile astea seamănă cu priapii egipteni puşi lângă statuile nemuritorilor, lângă Memnon[13], lângă Sfinx. Aceşti monştri îmi explică mie istoria, sunt complementul ei, apogeul, morala, desertul ei; crede-mă, sunt oameni mari, nemuritori şi ei. Nero va trăi tot atâta cât Vespasian[14], Satana cât Isus Christos.

O, dragul meu Ernest, fiindcă veni vorba de Marchizul de Sade, dacă mi-ai putea procura câteva din romanele acestui scriitor de treabă ţi le-aş plăti cu aur. Am citit despre el un articol biografic de J. Janin[15] care m-a revoltat, Janin bineînţeles, căci declama pentru morală, pentru filantropie. [...]

Către acelaşi
(Rouen, 13 septembrie)

[...] Am scris, acum vreo cincisprezece zile, o povestire bahică[16] destul de hazoasă pe care i-am dat-o lui Alfred, dar dacă nu ţi-o citesc decât mai târziu şi dacă eşti *lipsit* de ea la viitoarea vizită pe care mi-o faci, consolează-te, am cu ce te pisa din producţiile mele mult timp, în mod mai degrabă zgomotos decât agreabil; faimosul mister[17] făcut în primăvară cere el singur trei ore de lectură continuă de nemaipomenit galimatias, ori, cum ar fi zis Voltaire, de „galiflaubert"[18], fiindcă mă pot lăuda că iese din comun, lucru supărător. [...]

Către acelaşi
(Rouen, 11 octombrie)

[...] Mă recreez citindu-l pe domnul de Montaigne de care sunt îmbibat, ăsta-i omul meu. În literatură ca şi în gastronomie sunt anumite fructe din care muşti cu toţi dinţii, care-ţi umplu gura, şi sunt atât de zemoase, încât sucul lor îţi pătrunde până-n inimă. Montaigne e unul din cele mai delicioase. [...]

Către, acelaşi
(Rouen, 6 noiembrie)

[...] Istoricii sunt ce vânez eu în materie de cărţi şi printre ei Plutarh iar dintre filozofi Seneca; „cine-l insultă pe Seneca, mă insultă; e omul meu, e Seneca al meu"[19].

Către acelaşi
(Rouen, 19 noiembrie)

[...] Dar ce am să fac eu la ieşirea din colegiu? am să mă duc de unul singur la Paris, să fac dreptul, pierdut printre hamali şi prostituate, şi ai să-mi oferi, fără îndoială ca să mă distrezi, o cafenea cu colonade aurite sau o curvă de la Chaumière[20], mersi! Viciul mă plictiseşte la fel ca şi virtutea.

O, cât aş da să fiu ori mai prost decât sunt ori mai plin de duh, ateu ori mistic, dar în fine, complet şi întreg, o identitate, ceva, într-un cuvânt.

Am ieşit primul la filozofie. Domnul Mallet[21] a omagiat înclinaţiile mele către ideile morale. Ce ironie! A mea-i medalia pentru filozofie, morală, judecată, bunele principii. Ha! ha! paiaţă, ţi-ai făcut o mantie de hârtie din fraze mari şi plate, fără cusătură. [...]

1840

Către acelaşi
(Rouen,) marţi (21 aprilie)

[...] Iată-mă recăzut în viaţa de toate zilele, în viaţa mea stearpă, banală, şi laborioasă: ce plictiseală!

[...] Aşa sunt eu făcut, zilele fericite îmi stârnesc o mie de altele nefericite, bucuria mă întristează atunci când a trecut, zilele de sărbătoare sunt urmate de triste dimineţi.

Simţeam eu bine că ceva din fericirea mea se pierde întorcându-mă la Rouen...; [...] şedeam pe imperială, tăcut, cu părul în vânt, şi legănat de tangajul galopului, simţeam drumul fugind sub mine şi odată cu el toţi anii tinereţii mele; m-am gândit la toate călătoriile mele la tine, la Andelys[1], m-am cufundat până la gât în amintiri, le-am comparat vag cu fumul pipei mele care zbura lăsând în urmă aerul înmiresmat. Cu cât mă apropiam de Rouen, simţeam viaţa pozitivă şi prezentul care mă năpădeau, munca de fiecare zi, viaţa minuţioasă, masa de studiu, orele blestemate, bârlogul în care gândul meu se zbate şi trece prin chinurile agoniei. [...]

Către acelaşi
(Rouen, 7 iulie)

[...] Nu-ţi închipui ce viaţă duc; mă scol în fiecare dimineaţă la ora trei fix şi mă culc la ora opt jumătate. Tocesc toată ziua; încă o lună tot aşa, drăguţă chestie, cu atât mai mult cu cât trebuie să tocesc şi mai şi, o să intru în examen cât mai devreme posibil, în jurul lui 5 august...

[...] Nu ştiu ce am să fac nici unde am să mă duc în vacanţă; stau încă la îndoială dacă să plec în Pirinei[2]... [...]

Către sora sa Caroline
(Ajaccio, 6 octombrie)

[...] Cerul Corsicei este superb şi nu-ţi poţi imagina ceva mai frumos decât golful Ajaccio. Încă de la Marsilia fusesem uimit de limpezimea apei care e albastră de tot, dar aici e şi mai străvezie; vezi peştii mişcându-se şi ierburile marine de pe fund legănându-se înainte şi înapoi după valuri. [...]

Către Ernest Chevalier
(Rouen,) 14 noiembrie

[...] Sunt plictisit că m-am întors într-o ţară tâmpită unde vezi tot atât de puţin soare câte diamante la

dosul porcilor [...]. Ah, cât aş vrea să trăiesc în Spania, în Italia sau chiar în Provenţa. [...] Cred că am fost transplantat de vânt într-o ţară de noroi şi că m-am născut aiurea, fiindcă am avut întotdeauna ca un fel de amintiri sau de instincte despre ţărmuri înmiresmate, despre mări albastre.

Eram născut să fiu împărat al Cochinchinei, să fumez din pipe de treizeci şi şase de stânjeni, să am şase mii de femei şi o mie patru sute de tinerei desfrânaţi, iatagane ca să retez scăfârlia tipilor a căror mutră îmi displace, iepe din Numidia, bazine de marmură[3]; şi n-am nimic decât dorinţi imense şi nesăţioase, o plictiseală atroce şi căscaturi neîntrerupte. Pe deasupra o lulea ciobită şi tutun prea uscat. [...]

1841

Către acelaşi
Rouen, 10 ianuarie

[...] Îmi spui să-ţi scriu care-mi sunt visurile? Nici unul. Perspectivele de viitor? N-am. Ce vreau să fiu? Nimic, urmând maxima filozofului care zicea: „Ascunde-ţi viaţa şi obiceiurile"[1]. Sunt obosit de visuri, plictisit de proiecte, sătul de a mă gândi la viitor, iar în ce priveşte faptul de *a fi ceva*, am să fiu cât mai puţin posibil. Dar cum măgarul cel mai râios, cel mai jupuit încă mai are câteva fire de păr pe piele, cum butoiul cel mai gol tot mai are câteva picături de vin pe fund, îţi răspund, scumpe prietene, că la anul am să studiez nobila meserie pe care ai s-o profesezi tu în curând, am să urmez dreptul, adăugându-i un al patrulea an ca să strălucesc cu titlul de Doctor, *ut gradu doctoris illuminatus sim*[2]*!* După care se poate întâmpla să plec să mă fac turc în Turcia, sau catârgiu în Spania, sau cămilar în Egipt! [...]

Către sora sa Caroline
(Paris, iulie sau august)

[...] Sunt atât de agasat încât trebuie să răsuflu puţin scriindu-vă. Îmi fixez definitiv examenul pe vinerea viitoare, vreau să termin cât mai repede, nu mai pot s-o duc aşa multă vreme; aş sfârşi prin a cădea într-o stare de idioţie sau de furie.

[...] Nu trebuie să te gândeşti la nimic bun sau plăcut atunci când te pregăteşti pentru examen: îmi reproşez că pierd timpul de câte ori deschid fereastra ca să mă uit la stele (fiindcă e acuma un frumos clar de lună) şi ca să mă distrez un pic. Închipuie-ţi că de când te-am părăsit n-am citit un rând în franceză, nici măcar şase versuri nenorocite, nici o frază cumsecade. *Institutele*[3] sunt scrise în latină iar Codul civil în ceva şi mai puţin franţuzesc. [...)

Către Ernest Chevalier
(Trouville, marţi, 21 septembrie)

[...] De o lună de când mă aflu la Trouville nu fac absolut nimic decât să mănânc, să beau, să dorm şi să fumez. Acum fluxul e crescut, marea e la cincisprezece paşi de mine, până la scara de la Notre-Dame. Stau pe un scaun şi-ţi scriu pe genunchi, e ora prânzului, soarele străluceşte în plin, tocmai m-am sculat de la masă unde m-am îndopat zdravăn, mă ustură ochii, râgâi şi diger contemplând frumosul ocean verde.

[...] Briza îţi face bine după ce ai mâncat, chiar dacă frânge catargele corăbiilor şi-i îneacă pe oameni; suflă în părul unui bărbat care fumează şi lui îi face plăcere. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) vineri, 31 decembrie, ora trei după-amiază

[...] Mâine am să fiu singur, singur cuc, şi cum nu vreau să încep anul uitându-mă la jucărele, făcând urări şi vizite, am să mă scol ca de obicei la patru, am să traduc din Homer şi am să fumez la fereastră privind luna cum sclipeşte pe acoperişurile caselor din faţă şi n-am să ies toată ziua!! Şi n-am să fac nici o vizită! Cu atât mai rău pentru cine s-o supăra, nu mă duc nicăieri, nu văd pe nimeni şi nu mă vede nimeni: comisarul de poliţie îmi ignoră existenţa, aş vrea să fie şi mai puţin cunoscută, aşa cum spune înţeleptul antic: „Ascunde-ţi

viaţa şi înfrânează-te"[4]. De aceea se zice că n-am dreptate, că ar trebui să mă duc în lume, că sunt un original, un urs, un tânăr cum nu se află mulţi, am desigur obiceiuri infame, bântui cafenelele şi cârciumile, etc., asta-i părerea burghezilor[5] despre mine. [...]

1842

Către Gourgaud-Dugazon[1]
Rouen, 22 ianuarie

[...] Fac deci dreptul, adică am cumpărat cărţi de drept şi m-am înscris. Am să mă pun pe treabă peste câtăva vreme şi am să-mi dau examenul în luna iulie. Continui să mă ocup cu greaca şi latina, şi poate că mă voi ocupa de ele întotdeauna. Îmi place parfumul acelor limbi frumoase; Tacit e pentru mine ca un basorelief de bronz, iar Homer e frumos ca Mediterana: au aceleaşi valuri albastre şi pure, acelaşi soare şi acelaşi orizont[2]. Dar ceea ce revine la mine în fiece minut, ceea ce îmi ia pana din mână dacă scot note sau îmi acoperă cartea dacă citesc, este vechea mea dragoste, este aceeaşi idee fixă: scrisul! Iată de ce nu fac mare lucru, deşi mă scol dis-de-dimineaţă şi ies mai puţin ca oricând.

[...] Atunci când mi se vorbeşte de barou spunându-mi-se: băiatul ăsta are să pledeze bine, pentru că am umeri laţi şi voce vibrantă, vă mărturisesc că mă revolt înlăuntrul meu şi că nu mă simt făcut pentru acea viaţă materială şi trivială. În fiecare zi, dimpotrivă, îi admir tot mai mult pe poeţi, descopăr în ei mii de lucruri pe care nu le văzusem altădată. Observ raporturi şi antiteze a căror precizie mă uimeşte etc. Iată deci ce am hotărât. Am în cap trei romane, trei povestiri de genuri cu totul diferite şi cerând fiecare să fie scrise într-o manieră specială. E destul ca să-mi pot dovedi mie însumi dacă am talent sau nu.

Am să pun în ele tot ce-mi stă în putere, ca stil, pasiune, spirit, şi pe urmă vom vedea.

În luna aprilie vreau să vă arăt ceva. E vorba de mărunţişul acela sentimental şi amoros de care v-am vorbit[3]. Acţiunea e inexistentă. N-aş putea să vă fac acum o analiză a bucăţii, de vreme ce nu constă decât din analize şi disecţii psihologice. E poate ceva foarte frumos; dar mă tem să nu fie fals şi întrucâtva pretenţios şi pedant. [...]

Către Ernest Chevalier
(Rouen, 24 februarie)

[...] Am fost sâmbătă la bal mascat, în haine de burghez, cu cizme de lac etc., am luat supeul cu Orlovski şi cu două dame, cuceririle mele, nu ale lui Orlovski. Le-am acostat, le-am luat cu mine şi le-am tratat; sunt două prietene, cocote întreţinute de aristocraţia din Rouen. Am s-o cultiv pe una din ele pentru spiritul ei şi ca studiu al inimii omeneşti; trebuie să ne obişnuim să nu vedem în cei din jurul nostru decât cărţi[4], omul cu judecată îi studiază, îi compară şi face din toate o sinteză pentru folosul lui; lumea nu e decât un clavecin pentru adevăratul artist, lui îi e dat ca-i smulgă sunete care să încânte sau să stârnească fiori de gheaţă. Societatea bună şi cea proastă trebuiesc amândouă studiate, adevărul este în tot, trebuie să înţelegem orice lucru şi să nu blamăm nimic, asta-i calea ca să ştii multe şi să fii calm, şi înseamnă ceva să fii calm, înseamnă să fii aproape fericit. [...]

Către acelaşi
(Rouen, 15 martie)

[...] Nimic nu mi se pare mai stupid ca dreptul, decât poate studierea dreptului; muncesc cu o silă nespusă şi asta mă face să nu mai am tragere de inima şi spirit nici pentru rest.

[...] Cine-mi va da înapoi brizele Mediteranei? Pe ţărmul ei inima se deschide, mirtul răspândeşte miresme, valul murmură. Trăiască soarele, trăiască portocalii, palmierii, florile de lotus, nacelele cu flamuri, pavilioanele răcoroase pardosite cu marmură, în care până şi zugrăveala pereţilor exală dragostea. O, dacă aş avea un cort de stuf şi de bambus pe malul Gangelui, cum aş mai asculta toată noaptea susurul apei printre trestii, ciripitul păsărilor cocoţate în pomii galbeni.

Dar (dracu să mă ia!) oare niciodată n-am să pun piciorul pe nisipurile Siriei? atunci când orizontul roşu te orbeşte, când pulberea se ridică în spirale arzătoare şi când vulturii plutesc pe cerul de foc. N-am să

văd niciodată necropolele îmbălsămate unde chelălăie hienele, cuibărite sub mumiile regilor, la ceasul când se aşază cămilele pe lângă puţuri? În ţările acelea stelele sunt de patru ori mai mari ca ale noastre, soarele arde, femeile se răsucesc şi zvâcnesc sub săruturi, sub îmbrăţişări. Ele poartă la glezne, la mâini brăţări şi inele de aur şi veşminte din văluri albe[5]. [...]

Către acelaşi
(Rouen,) sâmbătă (25 iunie)

[...] Cel mai frumos la Paris mi se pare bulevardul. Ori de câte ori îl străbat, când vin acasă dimineaţă simt în tălpi o contracţie galvanică, de la trotuarul de asfalt pe care în fiecare seară atâtea curve îşi târăsc pantofii şi îşi fâlfâie rochia foşnitoare. La ora când becurile de gaz sclipesc în oglinzi, când cuţitele căşună pe mesele de marmură, ies şi mă plimb, tăcut, învăluit în fumul ţigării şi privind la femeile care trec[6]. [...]

Către acelaşi
(Trouville, 6 septembrie)

De mult n-am luat o pană, de aceea mâna îmi tremură. Am articulaţiile degetelor ţepene, s-ar zice că sunt un bătrân. Viaţa mea e aşa: mă scol la opt, îmi iau gustarea de dimineaţă, fumez, mă scald, iar mănânc, iar fumez, mă întind la soare, mănânc, iar fumez şi iar mă culc ca să cinez din nou, să fumez şi să-mi iau a doua zi gustarea de dimineaţă.

[...] Citesc Ronsard, Rabelais, Horaţiu, dar puţin şi rar, aşa cum se savurează trufele. Din ziare, din istorie şi din filozofie se compune pentru cei mai mulţi hrana literară. [...]

Către acelaşi
(Rouen, 21 octombrie)

[...] Îţi scriu cu spatele la foc, în haină de lână, cu pipa în gură şi ferestrele închise, e mai frumos pe unde te afli tu. Aş vrea să fiu păzitor de catâri în Andaluzia, Jazzarone la Napoli sau măcar vizitiu pe diligenţa care face drumul de la Nîmes la Marsilia[7]. [...]

Către sora sa Caroline
(Paris, 16 noiembrie)

[...] Iată viaţa mea aici. Mă scol la ora opt, mă duc la cursuri, mă întorc şi prânzesc foarte frugal, lucrez până la cinci după-amiază, oră la care mă duc să cinez, înainte de şase sunt înapoi în camera mea unde mă distrez tocind până la miezul nopţii sau până la unu. [...]

Către aceeaşi
(Paris,) sâmbătă la prânz (26 noiembrie)

[...] Nu mai ştiu unde mi-e capul; îmi vine să trimit la plimbare odată pentru totdeauna Facultatea de drept şi să nu mai calc pe acolo. Uneori mă trec sudori reci de cred că am să crap. Mii de draci, cum mai petrec la Paris şi ce plăcută viaţă de flăcău mai duc! [...]

1843

Către aceeaşi
(Paris, ianuarie)

[...] Te aştepţi la detalii despre Victor Hugo[1], ce să-ţi spun? E un om ca oricare altul, cu un chip destul de urât şi o înfăţişare destul de comună. Are dinţi magnifici, o frunte superbă, n-are gene, nici sprâncene. Vorbeşte puţin, dă impresia că se controlează şi nu vrea să lase să-i scape nimic; e foarte politicos şi uşor

ţeapăn. Îmi place foarte mult timbrul vocii lui. Mi-a făcut plăcere să-l contemplu de aproape; l-am privit cu uimire ca pe o casetă în care ar fi milioane şi diamante regale[2], gândindu-mă la tot ce ieşise din omul acesta aşezat lângă mine pe un scăunaş, ţinându-şi ochii aţintiţi pe mâna lui dreaptă care a scris atâtea lucruri frumoase. Era totuşi omul care a făcut să-mi bată inima cel mai tare de când m-am născut şi pe care-l iubeam poate cel mai mult din toţi cei pe care nu-i cunosc. S-a discutat despre suplicii, răzbunări, hoţi etc. Marele om şi cu mine am vorbit cel mai mult; nu-mi aduc aminte dacă am spus lucruri bune sau proaste, dar am spus destul de multe. După cum vezi, mă duc destul de des pe la familia Pradier[3], e o casă care-mi place, unde te simţi la îndemână şi care e absolut *genul meu*. [...]

Către Ernest Chevalier
(Nogent, 2 septembrie)

[...] Îţi spuneam aşadar că fumez; adaug că citesc câte puţin din Ronsard, din marele şi bunul meu Ronsard, nefiind eu singurul care nutresc pentru el o religie specială. Ciudată treabă şi renumele, atunci când mă gândesc că un pedant ca Malherbe şi un înăcrit ca Boileau l-au umbrit pe omul ăsta şi că francezul, popor spiritual, e încă de părerea lor! O, gust, o, porci, porci în frac şi pardesiu! [...]

1844

Către Louis de Cormenin[1]
(Rouen,) 7 iunie

[...] Când ne vom revedea oare cu toţii la Paris, sănătoşi şi bine dispuşi? şi ce frumos lucru ar fi un mic cenaclu de băieţi buni, toţi oameni de artă, trăind împreună şi adunându-se laolaltă de două, trei ori pe săptămână ca să mănânce o friptură bună, stropită cu un vin de soi, degustând în acelaşi timp vreun poet suculent! E un vechi vis de-al meu: mai puţin ambiţios ca altele, dar poate, ca şi ele, nu se va realiza? Am văzut de curând marea şi acum m-am întors în stupidul meu oraş: de aceea sunt mai plictisit ca niciodată. Contemplarea lucrurilor frumoase te face întotdeauna trist pentru o vreme. S-ar zice că nu suntem făcuţi să suportăm decât o anume doză de frumos, mai mult ne oboseşte. Tocmai de aceea firile mediocre preferă vederea unui fluviu priveliştii Oceanului şi tot de aceea sunt atâţia oameni care-l proclamă pe Béranger[2] cel mai mare poet francez. Să nu confundăm dealtminteri căscatul burghezului în faţa lui Homer cu meditaţia profundă, cu visarea intensă şi aproape dureroasă din inima poetului, atunci când măsoară coloşii spunându-şi cu mâhnire: *O altitudo!*[3] De aceea îl admir pe Nero: este o culme a lumii antice! Vai de acela care nu freamătă citindu-l pe Suetoniu! Am citit zilele astea viaţa lui Heliogabal[4] în Plutarh. Omul acesta are o frumuseţe diferită de a lui Nero. E mai asiatic, mai pasionat, mai romantic, mai dezlănţuit; e seara zilei, e un delir sub facle; dar Nero e mult mai calm, mai frumos, mai antic, mai liniştit, la urma urmei superior. Masele şi-au pierdut poezia de când cu creştinismul. Nu-mi vorbi de grandios în timpurile moderne. Nu există, nici cât ar putea satisface imaginaţia unui foiletonist de mâna a zecea.

Sunt măgulit să văd că eşti alături de mine în ura pentru Sainte-Beuve şi pentru toată prăvălia lui. Îmi place mai presus de orice fraza nervoasă, substanţială, limpede, cu muşchiul încordat, cu pielea oacheşă; îmi plac frazele mascule şi nu frazele femele, ca ale lui Lamartine adesea şi, o treaptă mai jos, ale lui Villemain[5]. Oamenii mei, pe care-i citesc în mod obişnuit, cărţile mele de căpătâi, sunt Montaigne, Rabelais, Régnier[6], La Bruyère şi Le Sage. Mărturisesc că ador proza lui Voltaire şi că povestirile lui sunt pentru mine de o delicioasă savoare. Am citit *Candide* de douăzeci de ori; l-am tradus în englezeşte şi l-am mai recitit încă din când în când. Acum îl recitesc pe Tacit. Peste câtăva vreme, când o să fiu mai bine, am să-i reiau pe Homer şi pe Shakespeare, aici e totul! Ceilalţi poeţi, chiar cei mai mari, par mici pe lângă ei.

Trebuie să-mi sosească zilele astea o barcă de la Le Havre. Am să navighez pe Sena, cu pânze sau cu vâsle. Vine căldura; curând am să mă dezbrac în pielea goală şi am să înot, astea sunt singurele mele plăceri! [...]

Către Ernest Chevalier
(Rouen,) 7 iunie

[...] Tatăl meu a cumpărat o *proprietate*[7] în împrejurimile Rouen-ului, la Croisset; mergem să ne instalăm acolo săptămâna viitoare, toată casa e întoarsă pe dos cu mutarea; o să stăm destul de prost vara asta, în mijlocul lucrătorilor, vara viitoare însă cred că va fi superb. [...]

1845

Către Emmanuel Vasse de Saint-Ouen[1]
(Rouen, ianuarie)

[...] Nu văd pe nimeni, în afară de Alfred Le Poittevin. Trăiesc singur ca un urs. Mi-am petrecut toată vara plimbându-mă cu barca şi citind din Shakespeare. De când ne-am întors de la ţară, am citit şi am lucrat destul de mult. Fac acuma multă greacă şi repet la istorie. Boala mea a avut totuşi un folos, şi anume, că sunt lăsat să mă ocup de ce vreau eu, ceea ce-i un mare punct câştigat în viaţă. Nu văd să fie pe lume ceva pe care să-l prefer unei camere bine încălzite, cu cărţile care-mi plac şi tot răgazul dorit. [...]

Către sora sa Caroline
(Rouen,) sâmbătă, ora două (22 martie)

[...] Nu uita să-ţi rogi bărbatul[2] să-mi cumpere istoria Genovei de Vincent[3] (la Firmin-Didot) şi să se intereseze totodată unde s-ar putea găsi *Notes d'un voyage dans le midi de la France*[4] de Mérimée. Cred că e destul de greu de procurat. E o carte excelentă pentru arhitectură. [...]

Către Alfred Le Poittevin
Nogent-sur-Seine, 2 aprilie

[...] Nimic pe lume nu se poate compara cu straniile conversaţii purtate la colţul sobei mele murdare unde vii să te aşezi, nu-i aşa, dragul meu poet? Scrutează străfundurile vieţii tale şi ai să mărturiseşti, ca şi mine, că n-avem amintiri mai frumoase, adică lucruri mai intime, mai adânci şi mai tandre prin elevaţia lor. Am regăsit Parisul cu plăcere, am privit bulevardul, strada Rivoli, trotuarele ca şi cum m-aş fi întors să văd toate astea după o sută de ani şi nu ştiu de ce am respirat liber simţindu-mă în mijlocul larmei şi al îmbulzelii omeneşti. Dar vai! n-am pe nimeni alături! Din clipa când ne despărţim călcăm pe un pământ străin unde nu ne vorbeşte nimeni limba şi unde nici noi n-o vorbim pe a nimănui. [...]

Către acelaşi
Marsilia, marţi seara, 15 (aprilie,) ora zece

[...] Am coborât pe râul Saône cu vaporul până la Lyon, iar de la Lyon Ronul până la Avignon... [...] La confluenţa celor două fluvii, de pe punte, am privit cum curge apa, gândindu-mă la tine, fără să ştiu că o doreai, după cum îmi scrii în scrisoarea primită azi-dimineaţă.

[...] M-am gândit la tine şi în Arenele din Nîmes, şi sub arcadele podului de la Gard, adică în locurile acelea te-am dorit cu o stranie intensitate: căci departe unul de altul e în noi ceva rătăcitor, vag, incomplet.

[...] Nu citesc nimic, nu scriu nimic, nu gândesc nici pe atât. Scrie-mi la Genova. Îngrijeşte-ţi bine romanul. Nu sunt de acord cu ideea unei a doua părţi, epuizează-ţi subiectul lucrând la cel Condensează-l într-o singură parte, dacă nu primeşti alt sfat mai bun, cred că aşa e bine. [...]

Către acelaşi
Genova, 1 mai, de ziua sfântului Filip

[...] Călătoria pe care am făcut-o până acum, excelentă sub raport material, a fost prea plată sub raport poetic ca să doresc s-o mai prelungesc. Aş fi avut la Napoli o senzaţie prea puternică pentru ca gândul de a o vedea spulberată în mii de feluri să nu fie îngrozitor. Când am să mă duc acolo vreau să cunosc bătrâna anti-

chitate până-n măduvă, vreau să fiu liber, numai cu mine însumi, de unul singur, ori cu tine, nu cu altcineva, vreau să pot dormi sub cerul liber, să ies fără să ştiu când mă întorc, de abia atunci, fără nici o piedică şi fără reticenţe, o să-mi las gândul să curgă fierbinte, pentru că o să aibă timp să ţâşnească şi să fiarbă în voie, o să mă incrustez în culoarea obiectivului şi o să mă absorb în el cu o dragoste totală.

[...] Mă aflu acum într-un oraş cu adevărat frumos, este Genova, calci pe marmură, totul e marmură: scări, balcoane, palate. Palatele se ating unul de altul, trecând pe stradă vezi marile tavane patriciene pictate şi aurite, umblu mult prin biserici, aud vocile şi orga cântând, mă uit la călugări, contemplu patrafirele, altarele, statuile, a fost o vreme când aş fi făcut mult mai multe reflecţii decât acum (nu ştiu bine care), aş fi gândit poate mai mult şi aş fi privit mai puţin. Dimpotrivă, casc ochii mari la toate lucrurile cu naivitate, pur şi simplu, ceea ce e poate mai bine.

[...] Trebuie să fie plăcut să fii îndrăgostit aici, serile, ascuns îndărătul confesionalelor, la ora când se aprind lămpile, dar toate astea nu sunt pentru noi, noi suntem făcuţi să le simţim, să le spunem, şi nu să le avem. Cum stai cu romanul? înaintează, eşti mulţumit de el? sunt nerăbdător să-i văd ansamblul. Nu te gândi decât la artă, la ea şi numai la ea, căci în ea e totul! lucrează, aşa vrea Dumnezeu, mi se pare limpede. [...]

Către acelaşi
Milano, 13 mai

Iarăşi am părăsit biata Mediterană! I-am spus adio cu o ciudată strângere de inimă. În dimineaţa în care trebuia să plecăm din Genova am ieşit la ora şase din hotel ca şi cum m-aş fi dus să mă plimb. Am luat o barcă până la intrarea în radă ca să mai văd o dată undele albastre pe care le iubesc atâta.

[...] Port dragostea pentru antichitate în măruntaie, sunt mişcat până în străfundul fiinţei mele când mă gândesc la carenele romane tăind valurile nemişcate şi etern unduitoare ale acestei mări mereu tinere; oceanul e poate mai frumos, dar absenţa mareelor care împart timpul în perioade regulate parcă te face să uiţi că trecutul e departe şi că sunt secole între Cleopatra şi tine. Ah! dragă băiete! când ne vom duce oare să ne tolănim pe burtă în nisipurile Alexandriei ori să dormim la umbră sub platanii din Helespont?

[...] Deprinde-ţi pieptul să consume puţin aer, se va deschide cu o şi mai imensă bucurie când vei fi pe marile culmi şi când va trebui să respiri uraganele; gândeşte, lucrează, scrie, sumete-ţi cămaşa până la subsuori şi cioplеşte-ţi marmura ca meşterul harnic care nu-şi întoarce capul şi care asudă, râzând, la treabă; de-abia în a doua perioadă a vieţii de artist sunt bune călătoriile, în prima e mai bine să dai afară din tine tot ce ai cu adevărat intim, original, individual, aşa că închipuie-ţi ce poate însemna pentru tine, peste câţiva ani, o mare raită prin Orient, lasă-ţi muza liberă fără să-ţi pese de om şi ai să simţi zi de zi cum îţi creşte uimitor inteligenţa. Singurul mijloc de a nu fi nefericit este să te închizi în artă şi să socoteşti drept nimicuri tot restul, orgoliul ţine loc de orice atunci când se sprijină pe o temelie largă. În ce mă priveşte îmi merge destul de bine de când am consimţit să-mi meargă rău tot timpul. Nu-i aşa că-mi lipsesc o mulţime de lucruri şi că aş fi fost la fel de mărinimos ca bogaţii, la fel de tandru ca îndrăgostiţii, la fel de senzual ca desfrânaţii? Nu regret totuşi nici averea, nici dragostea, nici patimile cărnii şi lumea se miră că mă vede atât de înţelept. Am spus vieţii practice un irevocabil adio. Nu cer, multă vreme de aici înainte, decât cinci, şase ore de linişte în camera mea, un foc zdravăn iarna şi două lumânări în fiecare seară ca să mă lumineze.

[...] Am mare chef să văd ce-ai mai făcut de când ne-am despărţit, peste patra sau cinci săptămâni o să citim totul împreună – singuri – acasă – departe de lume şi de burghezi – închişi în bârlog ca urşii, mârâind sub întreita noastră blană. Îmi rumeg încă povestea orientală pe care am s-o scriu iarna viitoare şi mi-a venit de câteva zile ideea unei drame destul de tari după un episod din războiul cu Corsica pe care l-am citit în istoria Genovei. Am văzut un tablou de Brueghel înfăţişând ispitirea sfântului Anton, care m-a făcut să mă gândesc să aranjez pentru teatru ispitirea sfântului Anton, dar asta ar cere un tip mai tare ca mine. Aş da toală colecţia *Monitorului* dacă aş avea-o, şi încă o sută de mii de franci pe deasupra ca să cumpăr tabloul ăsta, pe care majoritatea privitorilor îl consideră cu siguranţă prost[5]. [...]

Către acelaşi
Geneva, 26 mai, luni seara, ora nouă

Am văzut alaltăieri numele lui Byron scris pe unul din stâlpii carcerei unde a stat închis prizonierul din Chillon[6], şi asta mi-a produs o bucurie nemaipomenită. M-am gândit mai mult la Byron decât la prizonier şi nu mi-a venit nici o idee despre tiranie şi sclavie. Tot timpul m-am gândit la bărbatul palid care într-o bună zi

a venit aici, s-a plimbat în lung şi-n lat, şi-a scris numele pe piatră şi a plecat. Trebuie să fii foarte cutezător sau foarte prost ca să-ţi mai scrii şi tu numele într-o asemenea vecinătate. Totuşi stânca e mâzgălită şi zgâriată în sute de locuri. Printre toate numele obscure care se văd, le-am citit şi pe ale lui Victor Hugo şi George Sand. Mi-a părut rău pentru ei. Credeam că au mai mult gust.

Numele lui Byron e gravat de o parte şi e negru ca şi cum s-ar fi turnat cerneală pe deasupra ca să-l scoată în evidenţă; sclipeşte într-adevăr pe coloana cenuşie şi îţi sare în ochi de cum intri; dedesubtul numelui piatra e puţin mâncată, ca şi cum mâna enormă care s-a sprijinit pe ea a uzat-o prin greutatea ei. M-am cufundat în contemplarea celor cinci litere.

[...] Îmi spui că devii din ce în ce mai mare iubitor de natură, eu unul devin frenetic. Mă uit câteodată la animale şi chiar la arbori cu o tandreţe care merge până la simpatie; am aproape senzaţii voluptuoase numai văzând, dar văzând bine[7].

[...] Îi atrag pe nebuni şi pe animale, oare pentru că îşi dau seama că-i înţeleg, pentru că simt că intru în lumea lor?

Am traversat Simplonul[8] joia trecută, e până acum tot ce am văzut mai frumos ca natură. Ştii că lucrurile frumoase nu suportă descrierea[9]. Te-am regretat grozav, aş fi vrut să fii cu mine sau aş fi vrut să fiu în sufletul marilor pini suspendaţi şi acoperiţi de zăpadă pe marginea prăpăstiilor – îmi căutam nivelul. [...]

Către Ernest Chevalier
(Croisset,) duminică, 15 iunie

[...] Mă apuc iarăşi, ca înainte, să scriu, să citesc, să visez, să trag din pipă. Dacă viaţa mi-e tihnită, în schimb nu-i prea bogată în năzdrăvănii. De acum în câţiva ani nici nu-mi doresc alta. Ba chiar am chef să cumpăr un frumos urs (pictat), să-l pun în ramă şi să-l agăţ în camera mea, după ce voi fi scris dedesubt: *Portretul lui Gustave Flaubert*, ca să-mi indic dispoziţiile morale şi umoarea socială. Greaca o să meargă din nou şi dacă, în doi ani, n-o citesc curent, o dau dracului definitiv, fiindcă mă chinui de multă vreme cu ea fără să ştiu nimic. Când te gândeşti la mine, închipuie-ţi deci prietenul rezemat în coate pe masă, scuipând în colţul sobei ori vâslind la el în barcă, aşa cum îl cunoşti; eu nu mă schimb, sunt statornic ca o cizmă, de lac, se înţelege; poate că mă uzez, dar nu-mi pierd lustrul.

[...] Am să te rog două lucruri: 1) Sunt la Bastia ori la Ajaccio, mai degrabă la Bastia, librari care au tipărit culegeri de *Ballata*[10] corsicane. Ai bunătatea să-mi cumperi câteva.

2) Doresc să mă ocup de istoria lui Sampier Ornano[11] care trăia pe la 1560-70. Crezi că aş putea afla în Corsica vreo informaţie specială despre omul ăsta? Aş vrea să cunosc situaţia Corsicei de la 1550 până pe la 1650. [...]

Către Alfred Le Poittevin
Croisset, marţi seara, ora zece şi jumătate (17 iunie)[12]

Din nou în bârlog! Din nou în singurătate! Tot simţindu-mă rău în ea, ajung să mă simt bine; de aici până peste multă vreme nici nu cer altceva. Ce-mi trebuie la urma urmei? nu tocmai libertatea şi răgazul? M-am lipsit de bună voie de atâtea lucruri încât mă simt bogat în sărăcia cea mai lucie. Mai am însă câteva progrese de făcut. Educaţia mea sentimentală nu s-a încheiat, dar poate că sunt pe cale să ajung şi la asta.

[...] N-am simţit la întoarcerea acasă tristeţea pe care am avut-o acum cinci ani. Îţi aduci aminte de starea în care am fost o iarnă întreagă, când veneam în fiecare joi seara la tine, ieşind de la Chéruel[13], în paltonul meu gros, albastru şi cu picioarele ude de zăpadă pe care mi le încălzeam la soba ta? – Am petrecut într-adevăr o tinereţe amară, şi prin care nu mi-aş dori să mai trec încă o dată. Dar viaţa mea mi se pare acum intrată într-o anume ordine. Are orizonturi mai puţin largi, vai! mai puţin variate în special, dar poate mai adânci fiind mai restrânse. Am în faţa mea cărţile pe masă, ferestrele sunt deschise, e linişte, ploaia mai picură în frunzişuri, iar luna trece prin spatele marelui arbore de magnolia care se decupează în negru pe cerul albastru-închis.

[...] Când te întorci? Individul Du Camp îmi pică săptămâna viitoare. Încearcă să vii să stai, trei-patru zile la rând, câteva ore după amiezile, şi să recitim împreună romanul meu. Nu mi-ar strica, în ce mă priveşte, să revăd efectul pe care o să mi-l facă la şase luni distanţă. [...]

Către sora sa Caroline
(Croisset,) joi, ora cinci după amiază (10 iulie)

[...] Ce drăguţă era scrisoarea ta, iubită soră, drăguţă şi simplă ca tine, şoricelule. Mi se părea că te şi văd, cu părul tău creţ şi zburlit şi gropiţa din obraz. [...] Mă gândesc deseori la bietul nostru atelier, la bluza ta neagră murdărită dinadins, ca să fie mai şic. [...] Nu-l mai citesc pe Shakespeare dimineaţa pentru că nu-l mai citesc deloc, e stupid, ştiu bine, dar mă apuc serios de el când scap de verbele greceşti. Deci, când ai să fii aici, putem începe o piesă. [...] Simt câteodată pe buze nevoia să-ţi sărut obrajii proaspeţi şi tari ca scoicile. De tine aş putea spune ce spunea un clasic din veacul al XVII-lea despre nu mai ştiu ce: „spectacolul menit să încânte ochii"[14]. Îţi aduci aminte de lecţiile mele de istorie? de întoarcerea mea de la colegiu la ora patru, de vremurile când veneam să te iau de la pension, cu pălăriuţa ta de catifea verde?[...]

Către Ernest Chevalier
Croisset, 13 august

[...] Pentru că mă tem mai ales de pasiuni, de mişcare, cred că dacă există pe undeva fericirea, e în stagnare; heleşteele n-au furtuni. Aproape că am intrat pe un făgaş, duc o viaţă ordonată, calmă, regulată, ocupându-mă exclusiv de literatură şi de istorie. Mi-am reluat greaca, continuată cu perseverenţă, şi pe dascălul meu Shakespeare, pe care-l citesc cu o dragoste mereu crescândă. N-am avut niciodată ani mai buni ca ultimii doi, au fost cei mai liberi, cei mai nestingheriţi. [...]

Către Alfred Le Poittevin
Croisset, august

[...] Analizez în continuare teatrul lui Voltaire. E o treabă plicticoasă, dar s-ar putea să-mi folosească mai târziu. Găseşti însă la el versuri uimitor de tâmpite. Fac mereu puţină greacă. Am isprăvit Egiptul lui Herodot. Peste trei luni sper să-l înţeleg bine şi peste un an, cu răbdare, pe Sofocle. Citesc şi pe Quintus-Curtius[15]. Ce mai tip şi Alexandru! Ce plastică în viaţa lui! Parcă ar fi un actor magnific improvizând continuu piesa pe care o joacă. Viaţa omului ăstuia a fost artă pură. Am văzut într-o notă de-a lui Voltaire că el îi prefera lui Alexandru pe Marc-Aureliu, pe Traian etc. Ce zici de asta? Nu-i aşa că e bună? Am să-ţi arăt mai multe pasaje din Quintus-Curtius care, socot eu, se vor bucura de stima ta, între altele intrarea în Persepolis şi numărătoarea trupelor lui Darius. Am sfârşit astăzi *Timor din Atena* de Shakespeare. Cu cât mă gândesc la Shakespeare, cu atât mă simt mai copleşit. Aminteşte-mi să-ţi vorbesc despre scena în care Timon sparge capul paraziţilor cu farfuriile de pe masă.

Suntem vecini iarna asta, bietul meu prieten. O să ne putem vedea în fiecare zi, o să facem scenarii. O să stăm de vorbă amândoi lângă soba mea, în timp ce va cădea ploaia sau în timp ce zăpada va albi acoperişurile. Nu, găsesc că nu sunt de plâns când mă gândesc că te am pe tine, că, avem încă orele noastre, libere, întregi. Oricât de goală ar fi stânca, ea nu e tristă atunci când algele s-au agăţat de ea şi-i răcoresc granitul cu perlele de apă ale coamei lor. Dacă n-ai mai fi tu, ce mi-ar rămâne? Ce-aş avea în viaţa mea interioară, adică în cea adevărată?

[...] Am citit aseară în pat primul volum din *Roşu şi negru* de Stendhal. Mi se pare opera unui spirit distins şi de o mare delicateţe. Stilul e franţuzesc. Dar e oare stilul, adevăratul stil, vechiul stil care nu se mai cunoaşte astăzi? [...]

Către acelaşi
(Croisset,) marţi seara, 16 Septembrie

[...] Am mare poftă să-ţi văd povestea *Cizma fermecată* şi corul bacantelor şi restul. Lucrează, lucrează, scrie, scrie cât poţi, cât te mână muza. E cel mai bun telegar, cea mai bună trăsură ca să te mişti în viaţă. Oboseala existenţei nu ne apasă umerii atunci când compunem. E adevărat că momentele de istovire şi de cădere care urmează sunt şi mai teribile, dar ce să-i faci, mai bine două pahare de oţet şi unul de vin decât un pahar de vin cu apă. Cât despre mine, nu mă mai încearcă nici avânturile fierbinţi ale tinereţii, nici marile amărăciuni de odinioară. S-au amestecat între ele, iar rezultatul e o culoare uniformă în care toate se

pulverizează şi se confundă.

Observ că nu mai râd şi că nu mai sunt trist. M-am copt. Vorbeşti de seninătatea mea, dragă prietene, şi o invidiezi. E drept că ea poate să mire. Bolnav, iritat, de mii de ori pe zi pradă unor momente de anxietate groaznică; fără femei, fără vlagă, fără nici unul din clopoţeii de aici de pe pământ, îmi continui opera înceată ca bunul meşter care cu mânecile sumese şi cu părul asudat izbeşte în nicovală fără să-i pese dacă plouă sau viscoleşte, dacă tună sau trăsneşte. Nu eram aşa altădată. Schimbarea s-a produs firesc. Voinţa mea a contribuit şi ea la asta cu ceva. O să mă ducă şi mai departe, sper. Mi-e teamă numai să nu slăbească, pentru că în unele zile sunt de o moleşeală care mă înfricoşează; în fine, cred că am înţeles un lucru, un lucru mare, şi anume că fericirea pentru oamenii de soiul nostru stă în *idee* şi nu în altceva. [...] Îţi jur că nu mă gândesc la glorie, şi nu prea mult la artă. Caut să-mi petrec timpul în felul cel mai puţin plictisitor, şi l-am găsit. Fă ca mine, *rupe cu exteriorul,* trăieşte ca un urs – un urs alb – dă dracului toate – toate şi pe tine pe deasupra, în afară de inteligenţă. E acum o distanţă atât de mare între mine şi restul lumii încât mă mir câteodată când aud spunându-se lucrurile cele mai naturale şi mai simple. Vorba cea mai banală îmi trezeşte uneori o stranie admiraţie. Sunt gesturi, sunete care mă uluiesc şi nerozii la care aproape că îmi vine ameţeală. Ai ascultat vreodată cu atenţie oameni vorbind o limbă străină pe care n-o cunoşti? Aici am ajuns. Încercând mereu să pricep totul, totul îmi dă de gândit. Mi se pare însă că uimirea asta nu e prostie.

[...] Fac greacă în fiecare zi trei sau patru ore. La sfârşitul anului, peste trei luni, sper să-l pricep uşor pe Herodot. Citesc cartea despre Egipt. Ce măreţ era! Şi ce idee frumoasă e muzeul de la Versailles[16]. După-masa studiez Shakespeare şi pe urmă îl citesc pe Quintus-Curtius (aproape ca în franceză). Am văzut numărătoarea armatei lui Darius. Am să ţi-o arăt şi ţie şi o să vorbim un pic şi despre garda naţională. După ce am cinat, după ce mi-am fumat pipa, la ora opt mă întorc la masa mea şi până la miezul nopţii lucrez la teatrul domnului de Voltaire sau mai revăd istoria. Asta-i! Fiecare zi e aidoma celeilalte, una nu se desprinde separat în amintirea mea. Nu-i oare cuminte aşa?

[...] Am să mă strădui să-mi pun puţină ordine în basmul oriental, dar e greu. Nu l-am mai continuat pe bunul filozof chinez, mă plictisea, am să-l reiau după o vreme, nu găseşti la el prea des lucruri aşa frumoase ca aripile păsării. Tu te ocupi de asta? Am citit cursul de literatură dramatică al marelui om care se numeşte Saint-Marc Girardin[17], e bine de aflat până unde pot merge prostia şi obrăznicia. Încă unul din cei pe care aş fi pus să-i jupoaie şi să le toarne pe gât plumb topit ca să înveţe retorica. [...]

1846

Către Maxime du Camp[1]
(Rouen, 15 martie)

[...] Ce casă! ce iad! Iar eu? Am ochii uscaţi ca o marmură. E ciudat. Pe cât mă simt de expansiv, de fluid, de bogat şi de revărsat în durerile fictive, pe atât cele adevărate îmi rămân în suflet aspre şi colţuroase; se cristalizează pe măsură ce pătrund acolo. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) miercuri dimineaţa (25 martie)

[...] Am îngropat-o ieri, la ora 11, biata fată! I-au pus rochia de mireasă, cu buchete de trandafiri, imortele şi violete. Am vegheat-o toată noaptea. Era dreaptă, întinsă pe patul ei, în camera în care ai auzit-o cântând la pian. Părea mult mai înaltă şi mai frumoasă decât vie, cu lungul văl alb căzându-i până la picioare. Dimineaţa, când totul a fost gata, i-am dat o ultimă sărutare în cosciug[2]. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) marţi, ora două după amiaza (7 aprilie)

[...] E ciudat cum încă din naştere am fost neîncrezător în fericire. Tânăr de tot, am avut un presentiment complet al vieţii. Era ca o miasmă greţoasă de bucătărie ieşind printr-o răsuflătoare. N-ai nevoie să mai şi guşti mâncarea ca să ştii că o să-ţi vină să verşi. Dealtfel, nu mă plâng de asta; nenorocirile mele din urmă m-au întristat, dar nu m-au mirat. Fără să le scad întru nimic intensitatea, le-am analizat ca artist.

Ocupaţia asta mi-a recreat cu melancolie durerea. Dacă m-aş fi aşteptat la lucruri mai bune de la viaţă, aş fi blestemat-o; n-am făcut aşa ceva.

[...] Am să mă apuc de lucru, în fine! în fine! Am poftă, am speranţe să muncesc din răsputeri multă vreme. Să fie din cauză că am atins cu degetul zădărnicia noastră, a planurilor, a fericirii noastre, a frumuseţii, a bunătăţii, a tuturor lucrurilor? dar am impresia că sunt mărginit şi foarte mediocru. Devin atât de dificil ca artist încât mă apucă dezolarea; până la urmă n-o să mai scriu un rând. Cred că aş fi în stare să fac ceva; mă întreb însă mereu la ce bun? E cu atât mai caraghios cu cât nu mă simt deloc descurajat; revin, dimpotrivă, mai mult ca oricând la ideea pură, la infinit. Mă aspiră, mă atrage; devin brahman, ori mai degrabă cam nebun. Mă îndoiesc că am să mai scriu la vară. Dacă totuşi ar ieşi ceva, ar fi teatru. Povestea orientală[3] am amânat-o pentru la anul, sau poate pentru anul următor, sau poate pentru totdeauna. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) marţi, ora 11 seara (mai)

[...] Când mă gândesc la tot ce poate să se întâmple, nu prea văd ce m-ar mai putea schimba; vreau să zic fondul, viaţa mea, traiul cotidian şi pe urmă, am început să-mi formez unele deprinderi de lucru, pentru care mulţumesc cerului. Citesc sau scriu regulat opt până la zece ore pe zi; şi dacă cineva mă întrerupe, sunt ca bolnav. Nu mă duc cu zilele până la capătul terasei; barca nu-i nici măcar trasă la apă. Mi-e sete de studii îndelungate şi de munci îndârjite. Viaţa interioară, la care am tins dintotdeauna, începe în sfârşit să se întrevadă. Din toate astea poate că poezia va pierde, adică pasiunea, inspiraţia, mişcarea instinctivă. Mă tem să nu mă usuc de atâta ştiinţă, dar pe de altă parte sunt aşa de ignorant că roşesc faţă de mine însumi. E ciudat cum, de la moartea tatălui şi surorii mele, mi-a pierit orice dor de celebritate. Momentele în care mă gândesc la succesele mele viitoare ca artist sunt momente excepţionale. Deseori mă îndoiesc că am să tipăresc vreodată un rând. Ştii că ar fi o idee frumoasă, tipul care până la cincizeci de ani nu publică nimic şi care deodată îşi tipăreşte, într-o bună zi, operele complete şi se mulţumeşte cu atât?

[...] Un artist care ar fi cu adevărat artist, numai pentru el, fără să se preocupe de nimic altceva, ar fi o chestie! Ar avea poate voluptăţi nemaipomenite. E foarte probabil că plăcerea de a te plimba într-o pădure virgină sau de a vâna tigri se strică la ideea că trebuie pe urmă să faci o descriere întocmită în aşa fel încât să placă unei cât mai mari mase de burghezi.

[...] Am recitit *Istoria romană* a lui Michelet, da, antichitatea mă ameţeşte! Am trăit la Roma, cu siguranţă, pe vremea lui Cezar sau Nero. Ţi-ai închipuit vreodată seara unui triumf, când se întorceau legiunile, când mirodeniile ardeau de jur împrejurul carului triumfal iar în urma lui păşeau regii captivi? Dar circul! Acolo e de trăit, să ştii, doar acolo ai aer, şi încă aer poetic, până în fundul plămânilor, ca pe un munte înalt, aşa încât îţi bate mai tare inima! [...]

Către Louise Colet[4]
(Croisset, 6 sau 7 august)

[...] Altădată peniţa mea alerga iute pe hârtie; aleargă şi acum, dar o sfâşie. Nu pot scrie o frază, schimb peniţa de la un minut la altul, pentru că nu exprimă nimic din ce vreau eu să spun.

[...] Fondul naturii mele este, orice s-ar zice, saltimbancul. Am avut în copilărie şi în tinereţe o dragoste nemăsurată pentru scenă. Aş fi fost poate un mare actor, dacă m-aş fi născut mai sărac. Şi acum încă, ce-mi place mai presus de orice este forma, dacă e frumoasă, şi nimic altceva. Femeile, care au inima prea arzătoare şi spiritul prea exclusivist, nu înţeleg această religie a frumosului, abstracţie făcând de sentimente. Le trebuie întotdeauna o cauză, un scop. Eu unul admir la fel de mult tinicheaua sclipitoare şi aurul. Ba chiar poezia tinichelei mi se pare superioară, fiind tristă. Pentru mine nu există pe lume decât versurile frumoase, frazele bine aduse din condei, armonioase, cântătoare, apusurile de soare, olarul de lună, tablourile colorate, marmurile antice şi fizionomiile expresive. Dincolo de toate astea, nimic. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă spre duminică, miezul nopţii (8-9 august)

Cerul e limpede; luna străluceşte. Aud cum cântă marinarii trăgând ancora ca să plece odată cu venirea

fluxului. Fluviul e alb sub lună, negru la umbră. Fluturii dau târcoale lumânărilor mele, şi mirosurile nopţii intră prin ferestrele deschise. Dar tu, dormi oare?

[...] Nefericita manie a analizei mă epuizează. Mă îndoiesc de toate, şi chiar de propria-mi îndoială.

[...] Îmi vorbeşti despre lucru; da, lucrează, iubeşte Arta. Din toate minciunile e cea mai puţin înşelătoare. Încearcă s-o iubeşti cu o dragoste exclusivă, arzătoare, devotată. N-are să te trădeze. Singură Ideea este eternă şi necesară. Nu mai sunt artişti ca aceia de odinioară, a căror viaţă şi al căror duh erau unealta oarbă a poftei de frumos, organe ale lui Dumnezeu, prin care el se dovedea sieşi. Pentru ei lumea nu exista; nimeni n-a ştiut vreodată ce i-a durut; în fiecare seară se culcau trişti, iar viaţa omenească o priveau cu o căutătură mirată, aşa cum contemplăm noi muşuroaiele de furnici.

[...] Când eram copil am visat la glorie ca oricare altui, nici mai mult nici mai puţin; bunul simţ mi s-a dezvoltat mai târziu, dar e bine înfipt. E deci foarte problematic ca publicul să se înfrupte vreodată dintr-un rând scris de mine, iar dacă se va întâmpla aşa ceva, nu va fi înainte de zece ani pe puţin.

Nu ştiu cum de m-am lăsat tentat să-ţi citesc ceva de al meu, scuză-mi slăbiciunea. N-am putut rezista ispitei de a fi preţuit de tine. Parcă nu eram sigur de succes? ce copilărie din partea mea! Ideea ta de a ne uni într-o carte e plină de tandreţe; m-a emoţionat, dar nu vreau să public nimic. E o hotărâre de mult luată, un jurământ pe care mi l-am făcut mie într-o epocă solemnă a vieţii. Lucrez cu un dezinteres absolut şi fără nici un gând anume, fără nici o preocupare ulterioară. Nu sunt privighetoare, sunt pitulicea cu ţipăt ascuţit, ascunsă în desimea pădurii ca să nu fie auzită decât de ea însăşi. Dacă vreodată apar, n-am s-o fac decât înarmat din cap până-n picioare, dar n-o să am niciodată curajul ăsta. De pe acum încă imaginaţia mi se stinge, verva mi se duce, propria mea frază mă plictiseşte, şi le păstrez pe cele scrise numai fiindcă îmi place să mă înconjur de amintiri, aşa cum nu-mi vând hainele vechi. Mă duc să le revăd câteodată în podul unde se găsesc şi visez la vremea când erau noi şi la tot ce am făcut pe când le purtam. [...]

Către Ernest Chevalier
Croisset, 12 august

[...] Lucrez, citesc, fac puţină greacă, mai rumeg câte ceva din Virgiliu sau Horaţiu şi mă lăfăi pe divanul de marochin verde pe care mi-l comandasem nu demult; sortit să zac aici în saramură, mi-am confecţionat un borcan pe gustul meu şi şed în el ca o stridie visătoare[5]. [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) noaptea de vineri (14–15 august,) ora unu

[...] Mă întrebi dacă cele câteva rânduri pe care ţi le-am trimis au fost scrise pentru tine; ai vrea grozav să ştii pentru cine, geloaso? Pentru nimeni, ca tot ce am scris. M-am ferit întotdeauna să pun ceva din mine în operele mele, şi totuşi am pus mult. M-am străduit mereu să nu reduc Arta la satisfacerea unei personalităţi izolate. Am scris pagini foarte tandre fără dragoste şi pagini clocotitoare fără nici un foc în vine. Am imaginat, mi-am adus aminte şi am combinat. Ceea ce ai citit nu-i amintirea nici unui fapt anume. Îmi prezici că am să fac într-o zi lucruri frumoase. Cine ştie? *(asta-i marea mea vorbă!).* Sunt plin de îndoieli; imaginaţia mi se stinge, devin prea mofturos. Tot ce-mi mai doresc este să-l pot admira în continuare pe maeştri cu acea încântare intimă pentru care aş da tot, tot. Cât despre a fi şi eu cândva unul dintre ei, asta niciodată; sunt sigur. Îmi lipseşte enorm spontaneitatea mai întâi, pe urmă perseverenţa la lucru. Nu ajungi la stil decât printr-o muncă atroce, printr-o încăpăţânare fanatică şi plină de zel. Vorba lui Buffon e o blasfemie: geniul nu e o lungă răbdare. Dar ceva adevărat tot e în spusele lui, ba chiar mai mult decât ai crede, şi mai ales în ziua de astăzi[6]. [...]

Către aceeaşi
Miercuri seara, 16 august

[...] E suficient oare să fii prada unui sentiment ca să-l şi exprimi? A scris vreodată un beţiv cântece de chef? Nu trebuie întotdeauna să crezi că simţirea e totul. În arte, ea nu-i nimic fără formă. [...]

Către aceeaşi
Vineri, miezul nopţii (21–22 august)

[...] Astăzi n-am făcut nimic. N-am scris sau n-am citit nici un rând. Mi-am despachetat *Ispitirea sfântului Anton*[7] şi am agăţat-o pe perete; asta-i tot. Îmi place mult opera asta. Mi-o doream de multă vreme. Grotescul trist are pentru mine un farmec nespus; corespunde nevoilor intime ale firii mele de bufon amar. Grotescul nu mă face să râd ci să visez îndelung. Îl surprind oriunde, odată ce-l port în mine, ca toată lumea; iată de ce îmi place să mă analizez; e un studiu care mă amuză. Ceea ce mă împiedică să mă iau în serios, deşi spiritul meu are o anumită gravitate, e faptul că mă găsesc foarte ridicol, nu de ridicolul relativ care e comicul teatral, ci de acel ridicol intrinsec vieţii omeneşti şi care vine din acţiunea cea mai simplă ori din gestul cel mai obişnuit. Niciodată nu mă rad, de exemplu, fără să nu mă umfle râsul, aşa de stupid mi se pare. Toate astea sunt foarte greu de explicat şi cer să fie percepute dinlăuntru; şi n-ai să le percepi tu, care eşti făcută dintr-o singură bucată, ca un frumos imn de iubire şi de poezie. Eu unul sunt arabescul din marchetărie; compus din frânturi de fildeş, de aur şi de fier; de carton pictat şi de diamant; sau de tinichea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, 26 august, ora zece seara

[...] Oricât de uniformă ar îi viaţa ta, ceva tot ai de povestit. Dar a mea e ca un lac, ca o mlaştină stătută pe care nimic nu o tulbură şi în care nimic nu apare. Fiecare zi seamănă cu cea din ajun, pot spune de pe acuma ce am să fac peste o lună, peste un an, şi asta mi se pare nu numai înţelepciune ci chiar fericirea. De aceea n-am aproape niciodată nimic să-ţi povestesc, nu primesc nici o vizită, n-am la Rouen nici un prieten, nimic dinafară nu pătrunde până la mine. Ursul alb pe gheţarul lui polar nu trăieşte într-o mai profundă uitare de lume. Firea mea mă împinge peste măsură către o asemenea viaţă, şi în al doilea rând, ca să ajung aici, am desfăşurat o întreagă artă. Mi-am scobit o groapă şi şed în ea, având grijă ca temperatura ei să fie constantă.

[...] Da, am un dezgust profund pentru gazete, adică pentru efemer, pentru ce e important azi şi nu va mai fi mâine. Şi nu din insensibilitate; numai că am tot atâta simpatie pentru suferinţele dispărute ale popoarelor moarte la care nimeni nu se mai gândeşte, pentru toate strigătele lor spulberate care nu se mai aud. Soarta claselor lucrătoare actuale nu mă mişcă mai mult decât a sclavilor antici care învârteau piatra de moară, nu mai mult sau tot atât; nu mă simt mai degrabă modern decât antic, francez decât chinez, iar ideea de Patrie, adică obligaţia de a trăi pe un petec de pământ zugrăvit pe hărţi în roşu sau în albastru, şi de a urî toate celelalte petece vopsite în verde sau în negru, mi s-a părut totdeauna îngustă, mărginită şi de o perfectă prostie. Sunt fratele întru Domnul a tot ce vieţuieşte, al girafei şi al crocodilului ca şi al omului, şi concetăţeanul oricui trage la marele han al Universului [...]

Către aceeaşi
27 august

[...] Am avut două existenţe distincte, evenimente exterioare au simbolizat sfârşitul celei dintâi şi naşterea celei de a doua, matematic. Viaţa mea activă, pasionată, emotivă, plină de tresăriri contrare şi de senzaţii multiple, s-a încheiat la douăzeci şi doi de ani. La data aceea am făcut deodată mari progrese şi s-a ivit altceva. Atunci pentru folosul meu am împărţit în două lumea şi pe mine, de o parte elementul exterior, pe care-l doresc variat, multicolor, armonic, imens, şi pe care nu-l accept decât ca spectacol; de alta elementul interior pe care îl concentrez ca să-l fac mai dens şi unde las să intre în efluvii cele mai pure raze ale spiritului prin fereastra deschisă a minţii. Fraza asta n-ai s-o găseşti prea clară, mi-ar trebui un volum s-o dezvolt. Totuşi n-am renunţat la viaţă cum pari tu să crezi. Ca oricare altul, deschid nările ca să adulmec trandafirii şi deschid ochii ca să contemplu luna. Dragoste, prietenia, n-am dat nimic deoparte. Mi-am pus dimpotrivă ochelari ca să le văd mai bine. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni, ora zece seara (14 septembrie)

[...] Într-una din zilele viitoare am să-ţi scriu o lungă scrisoare literară; azi am terminat *Sakuntala;*

India mă copleşeşte: e superbă. Studiile pe care le-am întreprins iarna asta asupra brahmanismului puţin au lipsit să mă scoată din minţi; erau clipe când simţeam că-mi pierd capul. Am fost anunţat că peste două săptămâni îmi vin de la Smirna nişte eşarfe de mătase: vestea mi-a făcut mare plăcere. Îmi mărturisesc slăbiciunea. Vezi dar că iau în serios tot soiul de mărunţişuri.

[...] Lucrez cât pot de mult, azi după-masă am stat şapte ore fără să mă mişc din fotoliu, iar astă seară trei; dar toate la un loc nu fac cât două ore de lucru rezonabil...

[...] Recitesc *Eneida* din care îmi repet până la saturaţie unele versuri, nu-mi mai trebuie altceva o bună bucată de vreme; până la urmă obosesc, unele fraze îmi rămân în cap şi mă obsedează ca melodiile care revin mereu şi aproape că-ţi fac rău, până într-atâta îţi plac. Citesc în continuare drama indiană, iar seara îl reiau pe domnul Boileau, legislatorul Parnasului. Asta mi-e viaţa... [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi seara (17 septembrie)

[...] La cincisprezece ani aveam cu siguranţă mai multă imaginaţie decât acum. Pe măsură ce înaintez, pierd din vervă, din originalitate ceea ce câştig poate în priceperea critică şi în gust. Tare mă tem că voi ajunge să nu mai îndrăznesc să scriu un rând. Patima perfecţiunii te face sa deteşti chiar ceea ce se apropie de ea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, ora 10 seara (18 septembrie)

De ce tot spui că nu mă incintă decât poleiala, sclipiciul, paietele lucitoare? Poet al formei! Asta-i marea insultă pe care utilitariştii o aruncă în obraz adevăraţilor artişti. Întrucât mă priveşte, până ce într-o frază dată nu mi se va separa forma de fond, am să susţin că sunt vorbe lipsite de sens[8]. Nu există gânduri frumoase fără forme frumoase, şi reciproc. Frumuseţea ţâşneşte prin porii formei în lumea Artei, aşa cum în lumea noastră izvorăsc din ea ispita, dragostea. După cum nu poţi extrage dintr-un corp fizic calităţile care-l constituie, culoarea adică, întinderea, soliditatea, fără a-l reduce la o pură abstracţie, fără a-l nimici într-un cuvânt, tot aşa n-ai să poţi scoate forma din Idee, pentru că Ideea nu există decât în virtutea formei ei. Închipuie-ţi o idee care să nu aibă formă, e imposibil; ca şi o formă care să nu exprime nici o idee. Toate astea sunt un morman de nerozii din care trăieşte critica. Li se reproşează oamenilor care au stil că neglijează Ideea, scopul moral; ca şi cum scopul medicului n-ar fi să vindece, scopul pictorului să picteze, scopul privighetorii să cânte, ca şi cum scopul Artei n-ar fi în primul rând Frumosul!

[...] O, biet Olimp! ar fi în stare să planteze pe vârful tău răsaduri de cartofi! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică dimineaţa, ora 11 (27 septembrie)

[...] Când citesc din Shakespeare devin mai mare, mai inteligent şi mai pur. Ajuns pe culmea uneia din operele lui mi se pare că mă aflu pe un munte înalt, totul dispare şi totul apare. Nu mai sunt om, ci *ochi*, noi orizonturi se dezvăluie, perspectivele se prelungesc la infinit, uiţi că ai trăit şi tu în colibele pe care abia le mai zăreşti, că ai sorbit din toate fluviile acelea care par mai mici decât pâraiele, că te-ai agitat în fine în furnicarul de sub tine şi că faci parte din el. Am scris odată, cu un gest de orgoliu fericit (ce n-aş da să-l mai regăsesc!), o frază pe care ai s-o înţelegi. Se referă la bucuria provocată de lectura marilor poeţi: „Mi se părea câteodată că entuziasmul pe care mi-l stârniseră mă făcea egalul lor şi mă înălţa până la ei"[9]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni dimineaţa (28 septembrie)

[...] Scriindu-ţi scrisoarea asta inaugurez fotoliul în care sunt sortit, dacă trăiesc, să-mi petrec mulţi ani. Ce am să scriu oare? Dumnezeu ştie; pagini bune sau proaste, tandre sau erotice, triste sau vesele? din toate câte puţin probabil şi nimic la urma urmei. N-are a face, fie ca inaugurarea asta să binecuvânteze toate

lucrările mele viitoare. A venit iarna, plouă, arde focul, e anotimpul lungilor ore închise în încăperi; se apropie serile de tăcere petrecute la lumina lămpii privind cum ard lemnele şi ascultând cum şuieră vântul. Adio, raze de lună peste pajiştile verzi şi nopţi albastre stropite cu stele. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (4 octombrie)

[...] Poate că, aşa cum îmi atragi atenţia, citesc prea mult, deşi nu citesc mai deloc; studiul la urma urmei îţi adaugă prea puţin, dar te stârneşte. Acuma dealtfel îmi e mereu frică să scriu; simţi şi tu ca şi mine, înainte de a începe o operă, un fel de spaimă religioasă şi teama de a te atinge de vis?

[...] Imaginaţia e o facultate pe care cred că trebuie mai degrabă s-o condensezi ca să capete forţă, decât s-o extinzi în lungime; fluturaşi de aur uşori ca paiele şi volatili ca pulberea, ideile mele au mai mare nevoie să fie băgate la presă decât trecute prin laminor. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri dimineaţa (7 octombrie)

[...] Am scris pe ici pe colo câteva pagini bune, dar nici o operă. Aştept cartea la care meditez ca să-mi precizez mie însumi valoarea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi dimineaţa, ora opt (13 octombrie)

[...] Aseară am citit în pat din La Bruyère[10]. E bine să te întorci din când în când la stilul mare. Cum scrie! Ce fraze! Ce relief şi ce nerv! Noi ăştia de acum nu mai avem idee despre aşa ceva. Citim cărţile astea o dată; şi gata. Ar trebui ştiute pe de rost. Un lucru pe care l-ai face bine, care ţi-ar reuşi, sunt sigur – după dramă, trebuie să te ocupi de el – ar fi să scrii un mare roman simplu de tot, amestecând ironia cu sentimentul, adică un roman adevărat. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri seara, ora unsprezece (14 octombrie)

[...] Lucrează, meditează, meditează mai ales, condensează-ţi gândul, ştii doar că fragmentele frumoase nu înseamnă nimic, întregul, întregul, aici e totul! Ansamblul, asta le lipseşte astăzi tuturor, celor mari ca şi celor mărunţi. O mie de părţi frumoase, şi nici o operă. Strânge-ţi stilul, fă din el o ţesătură suplă ca mătasea şi rezistentă ca o za. Iartă-mă pentru sfaturile astea, dar aş vrea să-ţi dau şi ţie tot ce-mi doresc pentru mine[11].

[...] Îţi pierzi vremea citind articole de critică. Sunt gata să susţin într-o teză că n-a existat unul bun de când se scrie aşa ceva, şi, în sfârşit, că faci critică atunci când nu poţi face Artă, aşa cum devii spion atunci când nu poţi fi soldat. Aş vrea să ştiu ce au avut comun în operele lor poeţii din toate epocile cu cei care le-au analizat! Plaut ar fi râs de Aristot, dacă l-ar fi cunoscut! Corneille se zbuciuma sub apăsarea lui! Voltaire, fără să vrea, a fost îngustat de Boileau! Am fi fost scutiţi de multe lucruri proaste în drama modernă fără W. Schlegel! Iar când o mai fi gata şi traducerea din Hegel, Dumnezeu ştie unde o să ajungem! Şi dacă-i mai adaugi şi pe gazetari, ei care n-au habar nici cum să-şi ascundă lepra geloziei![12] [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, miezul nopţii (23 octombrie)

Nu, nu dispreţuiesc gloria: nu dispreţuieşti ce nu poţi avea. Mai tare decât a altora, inima mea a bătut la vorba asta. Mi-am petrecut altădată multe ceasuri visând triumfuri ameţitoare, ale căror urale mă făceau să tresar de parcă le-aş fi auzit. Dar nu ştiu de ce, într-o bună dimineaţă m-am trezit scăpat de această dorinţă, şi încă mai total decât dacă ea s-ar fi împlinit. M-am văzut atunci mai mic şi mi-am concentrat toată puterea de

judecată în observarea naturii mele, a fondului ei, a limitelor ei în special. Poeţii pe care îi admiram mi-au apărut şi mai mari, acum că erau şi mai departe de mine, şi m-am bucurat în toată buna-credinţă a inimii mele de o asemenea umilinţă care pe un altul l-ar fi făcut să turbe de furie. Când ai o valoare oarecare, a căuta succesul înseamnă a-ţi face răul cu mâna ta, iar a căuta gloria înseamnă poate a te pierde de tot. Pentru că sunt două feluri de poeţi. Cei mai mari, puţinii, adevăraţii maeştri rezumă umanitatea fără să se preocupe nici de ei înşişi nici de patimile lor, lepădându-şi personalitatea pentru a se lăsa absorbiţi de a celorlalţi, ei reproduc Universul, care se oglindeşte în operele lor, sclipitor, felurit, multiplu, ca cerul întreg răsfrângându-se în mare cu toate stelele şi cu tot azurul[13]. Există alţii care n-au decât să scoată un strigăt şi sunt armonioşi, să plângă şi înduioşează, să se ocupe de sine şi rămân eterni. Poate că n-ar fi ajuns mai departe făcând altceva, dar dacă n-au amploare, au în schimb trăirea arzătoare şi verva, aşa încât, de s-ar fi născut cu alte temperamente, poate că n-ar fi avut geniu. Byron făcea parte din familia lor; Shakespeare din cealaltă, într-adevăr, cine o să-mi spună vreodată ce a iubit Shakespeare, ce a urât, ce a simţit? E un colos care înspăimântă; îţi vine greu să crezi că a fost om. Ei bine, gloria o vrei pură, adevărată, de neclintit, ca a acestor semizei; te ridici în vârful picioarelor şi te încordezi ca să ajungi până la ei; îţi pliveşti talentul de naivităţile capricioase şi de fanteziile instinctive ca să-l faci să încapă într-o formă convenţională, într-un tipar gata făcut. Sau ai altă dată vanitatea de a crede că e destul să spui, ca Montaigne şi ca Byron, ce gândeşti şi ce simţi ca să creezi lucruri frumoase. Credinţa din urmă e poate cea mai înţeleaptă pentru oamenii originali, căci am avea deseori mult mai multe calităţi dacă nu le-am căuta cu tot dinadinsul, şi primul venit, dacă s-ar pricepe să scrie corect, ar face o carte superbă scriindu-şi memoriile, dar scriindu-le sincer, complet. Deci, ca să revin la mine, nu m-am văzut nici atât de sus încât să fac adevărate opere de artă, nici atât de excentric încât să le pot umple numai cu mine însumi. Şi neavând îndemânare ca să-mi procur succesul, nici geniu ca să cuceresc gloria, m-am condamnat să scriu doar pentru mine, pentru distracţia mea personală, aşa cum fumez sau călăresc. Sunt aproape sigur că n-am să dau la tipar un rând, iar nepoţii mei (zic nepoţi la propriu, ne-dorind însă posteritatea în familie aşa cum nu contez pe ea în literatură) or să facă probabil tichii în trei colţuri pentru nepoţii lor din romanele mele fantastice, şi or să-şi înfăşoare lumânările din bucătărie cu basmele orientale, dramele, misterele etc. şi alte baliverne pe care le înşir eu foarte serios pe frumoasa mea hârtie albă. Iată, draga mea Louise, odată pentru totdeauna ce gândesc eu în sinea mea despre acest subiect şi despre mine.

Nu simt nevoia să fiu încurajat în studiile mele de ideea vreunei recompense oarecare; şi ce e şi mai ciudat e faptul că ocupându-mă cu arta, nu cred în ea mai mult decât în altceva, fondul credinţei mele fiind de a nu avea nici o credinţă. Nu cred nici măcar în mine, nu ştiu dacă sunt prost sau plin de duh, bun sau rău, zgârcit sau risipitor. Ca toată lumea, plutesc de la una la alta; meritul e poate că-mi dau seama de asta şi defectul că o spun cu sinceritate. Dealtfel, poţi fi sigur de tine? Sigur de ce gândeşti? de ce simţi? [...]

Către aceeaşi
(Rouen,) miercuri, ora două, 2 decembrie

[...] Înţeleg bine cât îţi par de neghiob şi de rău câteodată, de nebun, egoist şi dur; dar nu e vina mea. Dacă ai ascultat bine *Noiembrie,* ai putut ghici mii de lucruri *inarticulabile* care explică poate ce sunt eu astăzi. Dar vârsta aceea a trecut, opera aceea mi-a încheiat tinereţea. Ce mi-a rămas nu e mult, dar se ţine bine.

[...] M-am născut plictisit, asta e lepra care mă roade. Mă plictisesc de viaţă, de mine, de ceilalţi, de tot. Încordându-mi voinţa, am reuşit să-mi fac din muncă un obicei; când mă întrerup însă, toată sila mea urcă iar la suprafaţa apei, ca un stârv umflat arătându-şi pântecul verde şi împuţind aerul pe care-l respir. [...]

Către aceeaşi
(Rouen,) duminică, 13 decembrie

[...] Lucrează cu răbdare în fiecare zi acelaşi număr de ore. Deprinde-te să duci o viaţă studioasă şi calmă; la început ai să găseşti în ea un farmec deosebit şi pe urmă are să-ţi dea puteri. Am avut şi eu mania nopţilor albe: nu duc la nimic în afară de oboseală. Să ne ferim de tot ce seamănă a inspiraţie[14] şi nu e adesea decât o pornire şi o exaltare factice pe care ne-am atribuit-o noi singuri şi care n-a venit de la sine. Dealtminteri nu se trăieşte permanent în inspiraţie. Pegas umblă mai mult la pas decât la galop. Talentul constă tocmai în a şti să-l struneşti cum vrei. Dar pentru asta să nu-i forţăm mijloacele, cum se spune la echitaţie.

Trebuie să citim, să medităm mult, să ne gândim mereu la stil şi să scriem cât mai puţin, doar pentru a

calma iritaţia Ideii care cere o formă şi care se zbate în noi până ce i-am găsit una, exactă, precisă, adecvată ei. Observă că izbutim să facem lucruri bune prin răbdare, printr-o îndelungă energie. Cuvintele lui Buffon[15] sunt o blasfemie, dar prea le-au negat toţi; operele moderne o dovedesc cu prisosinţă. Moderează-ţi elanurile minţii care te-au făcut să suferi atâta. Febra face să scadă spiritul; mânia n-are forţă, e un colos care se clatină pe genunchi şi se răneşte pe sine mai tare decât pe ceilalţi. [...]

Către aceeaşi
(Rouen,) duminică, 20 decembrie

[...] Sub învelişul meu de tinereţe zace o bătrâneţe stranie. Ce m-a făcut oare atât de bătrân încă din leagăn, şi atât de scârbit de fericire înainte de a o fi gustat? Tot ce e viaţă îmi repugnă; tot ce mă mână şi mă cufundă în ea mă îngrozeşte. Aş vrea să nu mă fi născut niciodată ori să mor.

Am în mine, în adâncul meu, un *plictis*[16] radical, intim, înecăcios şi permanent, care mă opreşte să mă bucur şi care îmi umple inima până la refuz. Reapare cu orice ocazie, ca stârvurile umflate ale câinilor, care se ridică mereu la suprafaţa apei, în ciuda pietrelor legate de gât ca să-i înece. [...]

1847

Către aceeaşi
(Rouen,) joi seara (21 ianuarie)

[...] E un element de care trebuie să ţii seama în ceea ce mă priveşte: nervii; sunt sonori şi vibranţi. Poate că eu însumi nu sunt decât o vioară! O vioară seamănă câteodată până într-atât cu o voce încât zici că are suflet.

Toţi oamenii aceia care simt mult, care o spun şi care lăcrimează, valorează mai mult ca mine, căci eu mă împac cu toate fiindcă nu mă distrează nimic şi mă lipsesc de toate fiindcă n-am nevoie de nimic. Când mi-a murit sora, am vegheat-o noaptea; şedeam lângă pat, o priveam, culcată pe spate în rochia de nuntă cu buchetul alb. Citeam din Montaigne, iar ochii mei mergeau de la carte la cadavru; bărbatul ei dormea şi horcăia; preotul sforăia, şi îmi ziceam, contemplându-i, că formele trec, că doar ideea rămâne, şi aveam tresăriri de entuziasm la anume cotituri de frază ale scriitorului. Pe urmă rn-am gândit că şi el o să treacă. Era ger, fereastra deschisă, din cauza mirosului, şi din când în când mă ridicam să văd stelele, calme, sclipitoare, luminoase, eterne. Iar când vor păli şi ele, îmi spuneam, când vor trimite, ca ochii muribunzilor, licăriri pline de teamă, totul se va fi sfârşit; şi va fi încă şi mai frumos. Aşadar mă mângâi de toate uitându-mă la stele... [...]

Către aceeaşi
(Rouen, începutul lui februarie)

[...] Drama ta înaintează? Cât despre mine m-am înfundat într-o grămadă de lecturi pe care mă grăbesc să le termin; lucrez cât pot de mult şi nu iese mare lucru. Ar trebui să trăim două sute de ani pentru a ne face o idee despre toate. Am terminat chiar astăzi *Cain* de Byron. Ce poet! Cam într-o lună termin Teocrit. Pe măsură ce silabisesc antichitatea, o tristeţe nemăsurată mă năpădeşte gândindu-mă la această epocă de frumuseţe magnifică şi încântătoare apusă pentru totdeauna, la această lume vibrantă şi strălucitoare, atât de colorată şi de pură, atât de simplă şi atât de felurită. Ce n-aş da să văd şi eu un triumf! Ce n-aş vinde ca să intru într-o seară în Suburria[1], când torţele ardeau la poarta lupanarelor şi când tamburinele sunau prin taverne! Ca şi cum nu ne-ar ajunge propriul nostru trecut, îl rumegăm pe acela al întregii omeniri şi ne delectăm într-o amărăciune voluptuoasă. La urma urmei ce importanţă are, dacă numai acolo putem trăi, dacă numai acolo ne putem gândi fără dispreţ şi fără milă! [...]

Către Ernest Chevalier
(Rouen,) 23 februarie

[...] Dacă nu te-ai întoarce aici decât peste zece ani, şi mi te închipui însurat, decorat, stimat, procuror al regelui şi stupid, m-ai găsi fără-ndoială tot la masa mea, în aceeaşi postură, aplecat deasupra aceloraşi cărţi, sau prăjindu-mi picioarele tolănit în fotoliu şi trăgând din pipă, ca de obicei. Continui cu greaca, citesc din Teocrit, Lucreţiu, Byron, sfântul Augustin şi Biblie. Astea sunt deocamdată istorioarele pe care mi le vâr în creier. [...]

Către acelaşi
Croisset, miercuri, 28 aprilie

[...] Dacă ai şti ce existenţă monotonă, plată (şi al cărei singur farmec e tocmai regularitatea liniştită) duce Gustave al tău pe care l-ai cunoscut atât de turbulent în idei şi atât de scandalagiu! Mama şi cu mine suntem singuri în căminul altădată plin şi cald. Orice s-ar zice, amintirile nu-ţi populează singurătatea; dimpotrivă, o amplifică. Dar lucrez, citesc mult. Meditez şi nu scriu, devenind mereu mai posac şi mai dezgustat de tot ce nu mi se pare perfect. Aşa-mi trece ziua şi următoarea o ia de la capăt.

Am totuşi nevoie de un pic de aer, să respir cu pieptul mai deschis, şi plec cu Du Camp să ne plimbăm pe plăjile Bretaniei, în bocanci, cu sacul la spinare, pe jos. Ne întoarcem la sfârşitul lui iulie[2]. [...]

Către acelaşi
Saint-Malo, 13 iulie

[...] Deşi locurile pe aici sunt foarte frumoase, de un farmec aspru şi trufaş, aş prefera să mă aflu pe celălalt ţărm, lângă bătrâna Mediterană... Din zi în zi am mai multă nevoie de soare!...

Cât despre monumente, am văzut multe, celtice! dolmeni! şi menhiri! şi peulveni! Dar nimic nu-i mai plictisitor decât arheologia celtică; toate seamănă între ele la disperare[3]. În schimb, am avut momente frumoase la umbra vechilor castele; am fumat lungi pipe în multe foste şanţuri de apărare prăvălite, acoperite cu iarbă şi parfumate de mireasma grozamei, şi apoi marea, marea! aerul proaspăt, câmpiile, libertatea, vreau să spun adevărata libertate, aceea care constă în a vorbi despre tot ce vrei, a gândi cu glas tare în doi, şi a merge la întâmplare, lăsând timpul înapoia ta fără să-ţi pese de el mai mult decât de fumul care se destramă al pipei tale[4].

[...] Răspunde-mi la Croisset unde voi fi cam peste trei săptămâni. Îmi voi relua traiul obişnuit, greaca şi hârţoagele, papucii şi pantalonii largi. [...]

Către Louise Colet
Pontorson, miercuri, ora unu (11 iulie)

Îţi trimit, dragă prietenă, o floare culeasă ieri la asfinţitul soarelui de pe mormântul lui Chateaubriand. Marea era frumoasă, cerul trandafiriu, aerul blând, era una din acele mari seri de vară, pâlpâind de culori, de o splendoare atât de imensă încât devine melancolică. Una din acele seri arzătoare şi triste ca o primă dragoste. Mormântul marelui om se află pe o stâncă, în faţa valurilor. Va dormi în vuietul lor, singur, nu departe de casa în care s-a născut. Nu m-am gândit decât la el tot timpul cât am stat la Saint-Malo, şi ideea de a se preocupa de moartea lui şi de a-şi reţine dinainte locul de pe lumea cealaltă aici, care mi se părea destul de puerilă, mi-a apărut acolo foarte mare şi foarte frumoasă[5], ceea ce m-a făcut să tot răsucesc în minte o întrebare la care încă n-am răspuns: „Există oare idei stupide şi idei mari?" Nu depinde totul doar de execuţie?

[...] Contemplarea unei existenţe nefericite din pricina unei patimi violente, de orice natură ar fi ea, este întotdeauna instructivă şi de o înaltă moralitates[6]. Un asemenea fapt înjoseşte, cu o ironie strigătoare, atâtea patimi banale şi atâtea manii vulgarei, încât eşti satisfăcut constatând că instrumentul omenesc poate vibra aşa de puternic şi urca până la tonuri atât de ascuţite.

[...] Voi încerca, iarna asta, să lucrez destul de intens. Am de citit Swedenborg[7] şi sfânta Tereza[8]. Îl amân pe *Sfântul Anton*[9]. Ce să fac, n-am încotro. Deşi nu m-am bizuit niciodată că o să-mi iasă ceva bun din el, mai bine nu scriu nimic decât să mă aşez la treabă doar pe jumătate pregătit. [...]

Către aceeaşi

La Bouille, 16 (august)

[...] Într-un viitor poate nu prea îndepărtat, am să rămân cu siguranţă fără nici un ban, lucru de care puţin îmi pasă. Când am să fiu aşa, dacă am să fiu, n-am să mai sufăr fără îndoială de multe lucruri care m-ar face să sufăr acum[10]. Dar să *câştig* bani, nu! nu! Şi să-i câştig cu pana, niciodată! niciodată!

Nu jur, pentru că de obicei jurămintele se calcă; spun numai că m-aş mira grozav, dat fiind că meseria de om de litere îmi repugnă peste măsură.

Scriu pentru mine, numai pentru mine, aşa cum fumez şi cum dorm. E o funcţie aproape animală, într-atât este de personală şi de intimă.

Nu am nimic în vedere atunci când fac ceva, decât realizarea ideii, şi mi se pare că opera mea şi-ar pierde chiar tot *sensul* fiind publicată. Există animale care trăiesc sub pământ şi plante care nu pot fi culese si nu sunt cunoscute. Există poate şi spirite create pentru ţancurile inabordabile de stâncă. La ce servesc? La nimic! Nu cumva fac şi cu parte din această familie?[11]

Orice ar fi, mi-o inoculez pe sfânta Tereza şi încep să citesc Aristofan pe greceşte. [...]

Către aceeaşi
(La Bouille,) duminică, orele unsprezece noaptea (29 august)

[...] Ah! deşertul! deşertul! O şa turcească! Un defileu în munţi şi vulturul care strigă într-un nor!...

Dacă ai şti, la urma urmei, ce viaţă duc! Când cobor seara după o zi de opt ore de lucru, cu capul plin de ceea ce am citit sau scris, preocupat, agasat deseori, mă aşez să mănânc în faţa mamei care suspină gândindu-se la scaunele goale, iar copilul începe să ţipe ori să plângă! [...]

Către aceeaşi
Croisset, vineri seara, orele unsprezece (17 septembrie)

[...] Mi-e lehamite de tot ce se spune despre Artă, despre Frumos, despre idee, despre formă; mereu acelaşi cântec, şi ce cântec! Cu cât trece vremea cu atâta mi se face mai milă de toţi oamenii ăştia şi de tot ce se face acum. E adevărat că-mi petrec toate dimineţile cu Aristofan. Ăsta da, e într-adevăr frumos şi clocotitor şi plin de vervă. Dar nu-i decent, nu-i moral, nu-i nici măcar convenabil; e pur şi simplu sublim.

De sus de pe Arcul de Triumf, parizienii, chiar călări fiind, nu arată prea mari. Când eşti cocoţat pe antichitate, modernii nu-ţi mai par foarte înalţi de statură. Când mă sondez în privinţa asta, nu cred că e la mine nici uscăciune, nici înăsprire în restrângerea treptaţi a admiraţiilor mele. Cu cât mă îndepărtez de artişti, cu atât mă entuziasmez mai tare pentru Artă. Cât despre mine, voi ajunge să nu mai îndrăznesc să scriu un rând, pentru că din zi în zi mă simt tot mai mic, mai slab şi mai pirpiriu. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi seara (23 septembrie)

[...] Munca pe care o fac acum – scriu în sfârşit, lucru rar la mine – contribuie în mare măsură să mă menţină într-o stare nu prea normală...

Suntem ocupaţi să ne scriem călătoria[12] şi, cu toate că treaba nu cere nici mari rafinamente de efecte, nici dispunerea prealabilă a maselor, am atât de puţin obişnuinţa de a scrie şi devin atât de arţăgos în privinţa asta, mai ales faţă de mine însumi, încât îmi dă destulă bătaie de cap. Sunt ca un om care are ureche şi cântă fals la vioară; degetele lui refuză să reproducă just sunetul a cărui conştiinţă o are. Atunci curg lacrimi din ochii bietului scripcar şi arcuşul îi pică din mână... [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri la miezul nopţii

[...] Devin din ce în ce mai sumbru, din ce în ce mai acra şi mai arţăgos. Sunt insuportabil, o simt. Totul mă răneşte şi mă ofensează; aş avea nevoie să părăsesc totul, să mă duc să trăiesc în altă parte, să trag în

piept o gură bună de aer. Mi-ar trebui bătaia vântului. Am nevoie să văd pomi cu coama lungă şi să călăresc pe un drum de ţară din Asia[13], în plin soare, într-o lumină roşie. Aşa cum te speli fără să fii murdar, mi-ar fi de folos o mare baie interioară.

Crezi că-mi plac mult studiul şi arta fiindcă mă ocup de ele. Dacă m-aş cerceta bine, poate că n-aş descoperi în asta decât obişnuinţa. Cred în eternitatea unui singur lucru, în aceea a *Iluziei,* care e adevăratul adevăr. Toate celelalte nu sunt decât relative[14]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora două (15 octombrie)

Îmi ceri veşti despre munca noastră a amândurora, a lui Max[15] şi a mea. Află deci că sunt istovit de scris. Stilul, pe care-l pun la inimă, îmi agită nervii îngrozitor. Mi-e ciudă, mă macin.

Sunt zile când mă simt ca bolnav şi când, noaptea, am febră. Cu cât lucrez mai mult cu atât mă descopăr mai neputincios să redau *Ideea*. Ce curioasă manie să-ţi treci viaţa consumându-te asupra unor cuvinte şi asudând toată ziua ca să rotunjeşti perioade! E adevărat că sunt şi clipe când te bucuri peste măsură; dar cu câte descurajări şi amărăciuni cumperi o asemenea plăcere! Astăzi, de pildă, mi-au trebuit ore ca să corectez cinci pagini, şi găsesc că am lucrat bine[16]. Judecă restul; e jalnic. Orice ar fi, am să termin lucrarea asta care e, prin însăşi obiectul ei, un exerciţiu serios, iar vara viitoare am să încerc să mă apuc de *Sfântul Anton.* Dacă nu merge de la început, las baltă stilul, pentru mulţi ani. Am să mă ocup de greacă, de istorie, de arheologie, de orice, toate mai uşoare, în definitiv. Pentru că mi se pare deseori stupidă osteneala mea zadarnică.

Aşadar iată cum facem. Cartea va avea XII capitole. Eu scriu toate capitolele nepereche, 1, 3 etc., Max pe cele pereche. E o operă, deşi de o mare fidelitate în privinţa descrierilor, de pură fantezie şi de digresiuni. Scriind în aceeaşi încăpere, nu se poate ca cele două peniţe să nu se înmoaie puţin una într-alta. Ceva din originalitatea fiecăruia din noi poate că se pierde. Ar fi rău pentru orice altceva, dar aici ansamblul câştigă în combinaţii şi în armonie. Cât despre publicare, lucrul ar fi imposibil[17]. N-am avea, cred, drept cititor, decât pe procurorul regelui, din cauza anumitor reflecţii care s-ar putea să nu-i convină. Când va fi recopiat şi corectat am să-ţi împrumut exemplarul meu. Dacă te plictiseşte nu-l citi, dar, te rog, nu-l arunca pe foc; e o slăbiciune de-a mea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, la miezul nopţii (octombrie)

[...] Termin *Bretania*[18] într-o lună. Mai am încă două capitole, după care-l voi relua pe caraghiosul ăla bătrân de Aristofan. Am să fiu mulţumit când am să mă descotorosesc de cartea asta. De altfel, am chef să ţi-o citesc ca să ştiu ce gândeşti despre ea. E o treabă destul de nostimă, compusă fără pretenţii, dar conştiincios. Fericiţi cei ce nu se îndoiesc de ei şi înşiră din fuga condeiului toate câte le ies din cap. Eu unul ezit, mă tulbur, mi-e ciudă, mi-e teamă; gustul îmi creşte pe măsură ce-mi scade verva şi mă mâhnesc mult mai tare pentru un cuvânt echivoc decât mă bucur de o pagină bună. [...]

Către aceeaşi
Croisset, joi seara (octombrie)

[...] Sunt noaptea de o linişte supremă. La sclipirea lumânărilor studioase, mintea se aprinde şi străluceşte mai clară. Nu trăiesc bine acum decât în lumina lor senină. Toată ziua sunt puţin bolnav şi întotdeauna iritat, şi pe urmă, acuma scriu şi am atât de puţin obişnuinţa lucrului încât mă aflu într-o stare de acreală permanentă şi sunt mereu dezgustat de ce fac. Ideea mă chinuie, forma îmi rezistă. Pe măsură ce studiez stilul, îmi dau seama cât de puţin îl cunosc şi am uneori descurajări atât de adânci încât sunt ispitit să mă las de toate şi să mă apuc de lucruri mai la îndemână.

Arta! Arta! ce prăpastie! Şi ce mici suntem când coborâm în ea, eu mai ales!

Mă găseşti, în fundul sufletului tău, un ins destul de urâcios, cu un orgoliu nemăsurat. O! biata mea prietenă, dacă ai putea asista la ce se petrece înlăuntrul meu, ţi-ar fi milă de mine, văzând umilinţele la care mă supun adjectivele şi jignirile cu care mă copleşesc pronumele relative.

Vei citi călătoria[19] când va fi terminată şi recopiată. Vor exista două copii; ţi-o voi împrumuta pe a mea. Dar nu e încă gata. Şi nici nu va fi, cred, înainte de şase săptămâni.

De patru zile încoace am scris trei pagini, şi proaste, destrămate, fără vlagă, plicticoase. Vezi că nu merg prea iute. Singurul merit al acestei relatări e naivitatea sentimentelor şi fidelitatea descrierilor. Ar fi nepublicabilă din pricina excentricităţilor umoristice care se strecoară fără să ne dăm seama. Am fi sfârtecaţi în bucăţi de toţi oamenii cinstiţi din Presă, sau care pretind că sunt aşa. [...]

Către aceeaşi
(Croisset, 7 noiembrie)

[...] Într-o zi, în ziua de la Mantes, sub pomi, mi-ai spus că „nu ţi-ai da fericirea nici pe gloria lui Corneille". Ţi-aduci aminte? Am memorie bună? Dacă ai şti ce gheaţă mi-ai turnat în măruntaie şi cum m-ai uluit! Gloria! gloria! Dar ce e gloria? Nu-i nimic. E zgomotul exterior al plăcerii pe care ne-o dă Arta. „Pe gloria lui Corneille"; dar ca *să fii* Corneille! ca să te simţi Corneille?

[...] Da, mă, închid în mine, mă sting, memoria mi se duce pe zi ce trece. Îmi dau seama că nu mai am habar de multe lucruri pe care le-am ştiut perfect. Dacă gustul meu se şlefuieşte, mi-e cu atât mai dificil să scriu. Fraza nu mai curge, o smulg din mine şi mă răneşte ieşind.

Am ajuns, faţă de artă, la ceea ce simţi faţă de dragoste atunci când ţi-ai petrecut câţiva ani meditând asupra acestor subiecte. *Mă înspăimântă.* Nu ştiu dacă e limpede; mi se pare că da. [...]

Către aceeaşi
(Rouen, sfârşit de noiembrie)

Ţi-aş fi răspuns mai devreme, dragă prietenă, dacă n-aş fi fost atât de istovit de *Bretania* mea (pe care abia aştept s-o termin) încât nu sunt în stare să scriu nici măcar un petec de scrisoare. Răspunde-mi, te rog. Cum îţi merge cu sănătatea mai întâi, şi apoi cu drama? În ce mă priveşte, mă mai chinuie încă nervii şi pe deasupra am pentru moment un reumatism la ceafă, care-mi dă un aer destul de ridicol. Dar astea n-ar fi nimic dacă n-ar fi stilul, care mă chinuie mai mult ca toate bolile din lume. Sunt trei luni şi jumătate de când scriu fără oprire de dimineaţă până seara. Am ajuns la capătul agasării permanente pe care mi-o provoacă lucrul, în imposibilitatea neîncetată în care mă aflu de *a reda*. Orice ar zice burghezii, frişca asta nu se bate uşor. Cu cât mă muncesc mai mult, cu atât descopăr mai multe dificultăţi în a scrie lucrurile cele mai simple, şi cu atât mai mult întrezăresc vidul celor pe care la judecasem ca fiind bune. Noroc că admiraţia mea pentru maeştri creşte în aceeaşi măsură şi, departe de a mă deznădăjdui, zdrobitoarea paralelă îmi aţâţă dimpotrivă neîmblânzita fantezie de a scrie.

[...] Nu neglija nimic, lucrează, refă, şi nu te lăsa până nu ai convingerea că ţi-ai adus opera în punctul de perfecţiune pe care îţi stătea în putere să-l atingi. Astăzi geniul nu e rar, ceea ce nu mai are însă nimeni, şi ce trebuie să cauţi să ai, este *conştiinciozitatea.*

Recitesc acum *Don Quijote* în noua traducere a lui Damas Hinard[20]. Sunt uluit, fermecat, m-am îmbolnăvit de Spania. Ce carte! ce carte! Cât de voios melancolică e poezia asta!

Vremea e cenuşie, cerul alburiu şi murdar, mohorât şi călduţ ca plictisul. Am drept orizont, toată ziua, lucrând, căpăţânile de zahăr din prăvălia unui băcan. Doamne, ce tâmpită-i viaţa! [...]

Către aceeaşi
(Rouen, fără dată)

[...] Sunt satisfacţii burgheze care mă dezgustă, şi fericiri ordinare a căror vulgaritate îmi repugnă.

Tocmai de aceea îmi displace Béranger[21], cu amorurile lui din mansarde şi idealizarea mediocrului. N-am înţeles niciodată cum poate să-ţi fie bine într-un pod la douăzeci de ani. Dar într-un palat ţi-ar sta mai rău? Oare poetul nu e făcut să ne transporte în alte lumi?

Nu-mi place să regăsesc dragostea grizetei, cuşca portarului şi hainele mele jerpelite acolo unde mă duc să uit de toate astea. Să rămână la ele oamenii care se simt fericiţi aşa; a lua însă asta drept frumos, nu, nu! Prefer să visez, chiar dacă e pentru mine o suferinţă, la divane din piei de lebădă şi la hamace din puf de colibri. [...]

Către aceeaşi
(Rouen,) marţi, la prânz (fără dată)

[...] Citesc acum din Teocrit şi din Laurenţiu. Încep să-i înţeleg. Ce artişti au fost anticii! Şi ce Limbi, limbile acelea! Tot ce am putea noi face n-o să fie niciodată pe măsura lor.

Acolo trebuie să trăim, acolo trebuie să mergem, pe tărâmul soarelui, în ţara Frumosului. Oamenii care înţeleg viaţa materială, iarna când plouă îşi închid obloanele, aprind douăzeci şi cinci de luminări, fac un foc mare, prepară un punci şi se culcă pe piei de tigru fumând ţigări.

Trebuie luat asta în sens moral şi, cum zice proverbul persan, „să astupi cele cinci ferestre ca să se vadă în casă mai bine".

Furnică, ce-mi pasă mie de lume? Să se învârtească după cum îi vine! Eu trăiesc în mica mea locuinţă pe care o căptuşesc cu pulbere de diamante.

Citesc şi din Byron, şi mereu Cărţile Sfinte. Fumez, iau aer pe balcon, şi gata. Viaţa trece totuşi. [...]

Către aceeaşi
(Rouen,) sâmbătă seara (11–12 decembrie)

Nu, nu sunt o abstracţie şi n-am calmul divin de care vorbeşti. Dar linişteşte-te în privinţa operelor mele, nu latura pasiunilor le va lipsi. Am în sac vechi provizii şi, cum cheltui puţin din ele, nu se consumă iute. Dacă ar trebui să fii mişcat ca să-i mişti pe alţii, aş putea scrie cărţi care să facă mâinile să tremure şi inimile să bată şi, cum sunt sigur de a nu pierde niciodată această capacitate de emoţie, pe care pana mi-o dă de la sine fără să mă strădui şi care se manifestă fără să vreau într-un mod deseori stânjenitor, mă preocup prea puţin de ea şi caut dimpotrivă nu *vibraţia,* ci *desenul.*

[...] Şi eu, ca şi tine, simt că mi-ar trebui câteodată suflul vântului peste faţă. [...]

La gura sobei visez călătorii, nesfârşite drumuri prin lume şi, mai trist după aceea, mă aşez din nou la lucru. Apatia mea de a mă mişca, de a face orice acţiune în general, oricare ar fi ea, creşte. Au trecut trei săptămâni de când suntem aici la Rouen. N-am luat aer, de atunci încoace, decât pe balcon. Totuşi fac din nou scrimă, cu furie chiar. Sunt trei jumătăţi de oră de mânie turbată pe săptămână. După lecţie, gâfâi multă vreme într-un fotoliu. Dar nu mai sunt viguros ca în tinereţe când îmi curgea sudoarea pe jos, ca de pe burta cailor.

Nu ştiu când am să-ţi dau să citeşti *Bretania*[22], pe care grozav am poftă să ţi-o arăt. Nu-mi voi fi terminat ultimul capitol înainte de Anul nou. Va trebui apoi recitit totul, corectat şi recopiat. Nu voi avea un manuscris prezentabil decât în primăvară. [...]

Către aceeaşi
(Rouen.) duminică seara (fără dată)

[...] Când te gândeşti că niciodată, cu siguranţă, n-am să văd China! Că niciodată n-am să adorm în pasul cadenţat al cailor! Că niciodată poate n-am să zăresc în păduri lucind ochii unui tigru ascuns printre bambuşi! Poţi să zici despre toate astea că sunt apetituri ale imaginaţiei care nu merită milă; dar sufăr atât de mult când mă gândesc la ele, ceea ce din nefericire mi se întâmplă des, încât ai fi mişcată dacă ai putea să vezi că e aici un ce jalnic şi iremediabil.

[...] Am terminat ultimul capitol din *Bretania:* îmi mai trebuie încă şase săptămâni bune ca să corectez întregul, să scot repetările de cuvinte şi să elimin o mulţime de lucruri spuse de două ori. E o treabă delicată, lungă şi plictisitoare.

Către aceeaşi
Rouen (sfârşitul lui decembrie)

De astăzi m-am apucat din nou de scrimă. Studiez conştiincios această artă complicată care te-nvaţă cum să scapi de aproapele tău. Aproapele dealtfel mă deranjează prea puţin şi nu-l văd deloc.

Am văzut totuşi în ultima vreme ceva frumos şi sunt încă stăpânit de impresia grotescă şi lamentabilă

totodată pe care mi-a lăsat-o acest spectacol. Am asistat la un banchet reformist. Ce gust! Ce bucătărie! Ce vinuri! Şi ce discursuri! Nimic nu mi-a dat un mai absolut dispreţ pentru succes decât vederea preţului cu care se obţine. Stăteam rece şi cu un dezgust ajuns până la greaţă în mijlocul entuziasmului patriotic stârnit de „cârma statului, prăpastia către care mergem, onoarea steagului nostru, umbra stindardelor, înfrăţirea popoarelor"[23] şi alte gogoşi din acelaşi aluat. Niciodată operele cele mai frumoase ale maeştrilor nu vor avea un sfert din aplauzele acelea.

[...] S-a făcut elogiul lui Béranger în aproape toate discursurile. Cum se mai abuzează de bietul Béranger! Îi port pică din cauza cultului pe care-l au pentru el spiritele burgheze. Există oameni de mare talent care au calamitatea de a fi admiraţi de către firile mărunte: tocana e neplăcută mai ales fiindcă stă la temelia micilor gospodării. Béranger e tocana poeziei moderne: toată lumea îl poate gusta şi găsi bun. [...]

1848

Către Maxime du Camp
(Croisset,) vineri seara (7 aprilie)

Alfred[1] a murit luni seară, la miezul nopţii. L-am îngropat ieri. L-am vegheat două nopţi. L-am învelit în giulgiu, i-am dat sărutarea de adio şi am văzut cum i-au plumbuit cosciugul. Am petrecut acolo două zile lungi. Veghindu-l, citeam *Religiile antichităţii* de Kreutzer[2]. Fereastra era deschisă, noaptea superbă, se auzea cântecul cocoşului şi un fluture de noapte zbura în jurul sfeşnicului. Niciodată n-am să uit toate astea, nici expresia feţei lui, nici, în prima seară, la miezul nopţii, sunetul unui corn de vânătoare care a venit până la mine prin păduri. Miercuri m-am dus să mă plimb toată după-masa cu o căţeluşă care s-a luat după mine fără s-o fi chemat. Căţeaua asta ţinea foarte mult la el şi-l însoţea întotdeauna când ieşea singur. În noaptea dinaintea morţii lui, a urlat înfiorător şi nimeni n-a putut-o face să tacă. M-am aşezat pe muşchiul copacilor în câteva locuri, am fumat, am privit cerul, m-am culcat îndărătul unei grămezi de legături de grozamă şi am dormit. Ultima noapte, am citit *Frunze de toamnă*[3].

Dădeam mereu peste bucăţile care-i plăceau cel mai mult sau care aveau pentru mine o legătură cu faptele prezente. Din când în când mă duceam să ridic vălul care-i fusese pus pe faţă, ca să mă uit la el. Pusesem pe mine un palton care a fost al tatălui meu şi pe care nu l-a îmbrăcat decât o dată, la nunta Carolinei. Când s-a luminat de zi, către ora patru, eu şi îngrijitoarea no-am pus pe treabă. L-am ridicat, l-am întors şi l-am înfăşurat. Senzaţia membrelor lui reci şi înţepenite mi-a rămas toată ziua în vârful degetelor. Era groaznic de descompus. I-am pus două giulgii. Când a fost gata înfăşurat, semăna cu o mumie egipteană strânsă în feşele ei şi am încercat nu ştiu ce simţământ enorm de bucurie şi de libertate pentru el. Ceaţa era albă, pădurea începea să se distingă pe cer, cele două făclii sclipeau în acest alb născând. Nişte păsări au cântat şi mi-am spus o frază din al său *Belial*: „Va zbura, pasăre fericită, să salute printre pini răsăritul soarelui", sau mai bine zis auzeam vocea lui spunându-mi-o, şi toată ziua m-a obsedat cu delicii. L-au pus în vestibul. Uşile erau scoase din ţâţâni şi aerul proaspăt al dimineţii venea cu răcoarea ploii, care începuse să cadă. L-au dus la cimitir pe braţe. Drumul a ţinut peste o oră. Păşind în urmă, vedeam coşciugul oscilând cu mişcarea unei bărci clătinate ritmic de valuri. Slujba a fost fioros de lungă. La cimitir, pământul era gras. M-am apropiat de margine şi m-am uitat cum cad unul după altul bulgării. Mi s-a părut că sunt o sută de mii. Ca să mă întorc la Rouen, m-am urcat cu Bouilhet[4] lângă vizitiu. Ploua cu găleata. Caii alergau în galop; eu strigam ca să-i îndemn. Aerul mi-a făcut bine. Am dormit toată noaptea următoare şi pot zice toată ziua. Iată câte le-am trăit de marţi seara încoace. Am avut percepţii nemaipomenite şi străfulgerări de idei intraductibile. Mi-am adus aminte de o mulţime de lucruri, de coruri şi adieri de miresme. Până în clipa când i-a fost imposibil să mai facă ceva, citea Spinoza[5] până la unu noaptea, în fiecare seară, în pat. Într-una din ultimele zile, fereastra, fiind deschisă si soarele intrând în cameră, a zis: "Închideţi-o, e prea frumos! e prea frumos!" [...]

1849

Către Louis Bouilhet
Cairo, 1 decembrie

[...] Sunt sigur, om inteligent, că nu te aştepţi să primeşti de la mine o *relatare* a călătoriei[1]. Abia dacă

am timp să-mi ţin notele la zi. N-am scris încă nimic, nici n-am deschis o carte, până ieri când am citit trei ode din Horaţiu ca să mă distrez, fumându-mi ciubucul. Aş vrea totuşi să-ţi trimit ceva care să te amuze în locuinţa ta din strada Beauvoisine, între Huart[2] şi bufniţele împăiate, într-un cuvânt, iată cum aş rezuma ceea ce am simţit până acum: prea puţină mirare în faţa naturii, ca peisaj şi cer, ca deşert (în afară de miraj); uimire enormă în faţa oraşelor şi a oamenilor. Hugo ar zice: „Eram mai aproape de Dumnezeu decât de omenire!" Asta vine fără îndoială din faptul că visasem mai mult, adâncisem şi imaginasem mai mult tot ce e orizont, verdeaţă, copaci, soare, decât case, străzi, costume şi obiceiuri. În privinţa naturii a fost o regăsire iar în rest o descoperire. [...]

Către mama sa
Cairo, 14 decembrie

[...] Sunt aşadar zece zile pe care le-am petrecut în întregime în deşert, dormind în cort, trăind laolaltă cu beduinii (care sunt foarte veseli şi cei mai cumsecade oameni din lume), mâncând turturele, bând lapte de bivol şi auzind noaptea lătratul şacalilor pe care-i vedem seara şi dimineaţa galopând printre dunele de nisip din apropiere; aerul e uscat şi rece ca pe ţărmul mării, comparaţie cu atât mai nimerită cu cât trecându-ţi limba peste mustaţă, îţi sărezi cerul gurii. Respiri cu tot plămânul. Caii noştri erau potcoviţi cu o potcoavă plină ca o gheată ca să alerge mai bine pe nisip; îi porneam în goana mare, *înghiţeam* spaţiul, făceam tot soiul de şarje.

[...] Am ajuns la poalele colinei pe care se află piramidele acum opt zile (vineri) la ora patru după-amiază. Acolo începe deşertul. A fost mai tare ca mine, mi-am azvârlit calul în galop. Maxime m-a imitat şi am ajuns la picioarele Sfinxului. Văzând aşa ceva, ce nu se poate descrie (ar trebui zece pagini, şi ce pagini!), am simţit un moment că mi se învârteşte capul, iar însoţitorul meu era alb ca hârtia pe care scriu. La asfinţit, Sfinxul şi cele trei piramide roz păreau înecate în lumină; bătrânul monstru ne privea cu un aer înspăimântător şi nemişcat. Niciodată n-am să uit această stranie impresie. [...]

1850

Către aceeaşi
Cairo, 5 ianuarie

[...] L-am luat pe Hasan (cel de-al doilea dragoman închiriat deocamdată) şi m-am dus la episcopul Copţilor ca să stau de vorbă cu el. Am intrat într-o curte pătrată înconjurată de coloane, în mijloc se găsea o mică grădină, adică vreo câţiva copaci mari, răzoare de verdeaţă întunecată, în marginea cărora era o bancă de lemn împletit. Dragomanul meu, în şalvari şi vestă cu mâneci largi, păşea înainte, eu în urmă. Pe un colţ de divan şedea un bătrân cu faţa morocănoasă, cu o barbă albă, într-o haină mare de blană şi înconjurat de cărţi cu litere ciudate răspândite în toate părţile. Ceva mai departe stăteau trei învăţaţi în veşminte negre, mai tineri şi de asemenea cu bărbi lungi.

[...] S-a adus cafeaua şi curând am început să-i pun întrebări despre Treime, despre Fecioară, Evanghelii, împărtăşanie; toată vechea mea erudiţie de la *Sfântul Anton*[1] a ieşit din nou la suprafaţă. Era superb, cerul albastru deasupra capetelor noastre, pomii, cărţile întinse pe jos, bătrânul rumegând în barbă ca să-mi răspundă, eu alături de el, cu picioarele încrucişate, gesticulând cu creionul şi luând note, în vreme ce Hasan sta în picioare, nemişcat, traducând cu voce tare, iar ceilalţi trei învăţaţi, aşezaţi pe taburete, dădeau din cap şi interpretau din când în când câteva cuvinte.

[...] Când mă gândesc totuşi la viitorul meu (ceea ce mi se întâmplă rar, căci nu gândesc la nimic, contrariu gândirilor înalte pe care trebuie să le ai în faţa ruinelor), pe scurt, atunci când mă întreb: ce-am să fac la întoarcere? ce-am să scriu? de ce-am să fiu în stare atunci? unde va trebui să trăiesc? ce cale să urmez etc., etc., sunt plin de îndoieli şi de nehotărâri. Anii au trecut, dar eu m-am tot codit să mă aşez faţă în faţă cu mine însumi, şi am să crap la şaizeci de ani înainte de a avea o opinie despre mine şi, poate, de a fi făcut o operă care să-mi fi dat măsura. *Sfântul Anton* e bun sau rău? Uite, de exemplu, o întrebare pe care mi-o pun deseori. Cine, dintre mine şi ceilalţi, s-a înşelat?[2] De altfel, nu-mi pasă de toate astea; trăiesc ca o plantă, mă pătrund de soare, de lumină, de culori şi de aer curat, mănânc; şi gata. Digestia rămâne la urmă. Asta-i mai important.

Mă întrebi dacă Orientul e la înălţimea a ceea ce-mi închipuiam. La înălţime, da, şi pe deasupra depăşeşte în întindere presupunerile mele. Am găsit conturat limpede ceea ce mi-era ceţos. Faptul a înlocuit

presimţirea, aşa că de multe ori e ca şi cum aş regăsi deodată vechi vise uitate. [...]

Către Louis Bouilhet
Cairo, 15 ianuarie

[...] A doua zi, întorcându-ne în amurg dintr-o plimbare pe care o făcusem călări prin pustiu, trecând pe lângă piramida a doua, mi s-a părut că stă să cadă, aşa încât mi-am aplecat umerii ca şi cum ar fi trebuit să se prăbuşească peste mine şi să mă strivească. Vârful ei e albit de excrementele vulturilor care plutesc fără-ncetare peste vârfurile acestor monumente; ceea ce mi-a amintit de o frază din *Sfântul Anton:* „Zeii cu cap de ibis au umerii albiţi de excrementele păsărilor". [...]

Către mama sa
Cairo, 3 februarie

[...] La întoarcere, îmi voi relua buna şi frumoasa viaţă de lucru, în cabinetul meu spaţios, pe fotoliile mele confortabile, lângă tine, biata mea bătrână, şi asta va fi tot. Nu-mi mai vorbi aşadar de dat din coate. Să dau din coate pentru ce? Ce mă poate satisface, dacă nu voluptatea permanentă a mesei rotunde? Nu am tot ce-i mai de invidiat pe lume: independenţa, libertatea fanteziei, două sute de peniţe ascuţite şi arta de a le folosi? Şi pe urmă Orientul, Egiptul mai ales, e o ţară care face să amuţească toate micile vanităţi mondene. După ce-ai parcurs atâtea ruine nu-ţi mai vine să ridici case; tot acest praf străvechi te face indiferent la faimă. La ora asta, nu văd deloc (chiar din punct de vedere literar) necesitatea de a face să se vorbească despre mine. Să locuiesc la Paris, să public, să mă agit, totul îmi pare foarte obositor, văzut de aşa de departe. Poate că peste zece minute îmi voi fi schimbat părerea. Dar nu cer semenilor mei decât un lucru, să mă lase în pace, aşa cum fac şi eu cu ei. [...]

Către aceeaşi
Beni-Suef, 14 februarie, de pe puntea bărcii.

[...] Vremea e frumoasă; soarele începe să strălucească; Nilul e lin ca un fluviu de ulei...
[...] Dacă ai şti ce linişte este în jurul nostru şi în ce adâncuri calme îţi simţi rătăcind spiritul! Lenevim, hoinărim, visăm. Dimineaţa fac greacă, citesc din Homer; seara scriu. În timpul zilei, deseori ne luăm puştile în spate şi plecăm la vânătoare. [...]

Către Louis Bouilhet
13 martie 1850, de pe puntea bărcii noastre, la douăsprezece leghe de Syena.

[...] În ce priveşte lucrul, citesc în fiecare zi din *Odiseea* pe greceşte. De când suntem pe Nil, am citit patru cânturi; cum ne întoarcem prin Grecia, o să-mi fie de folos. În primele zile mă apucasem să scriu câte puţin, dar, slavă Domnului, mi-am dat repede seama de inepţie. E mai bine să fii ochi[3], pur şi simplu. Trăim, după cum vezi, într-o lene crasă, petrecându-ne zilele culcaţi pe divane, privind la tot ce se iveşte, de la cămilele şi turmele de boi din Senahar până la bărcile care lunecă spre Cairo, încărcate cu negrese şi cu colţi de elefant. [...]

Către mama sa
(22 aprilie)

[...] Acum coborâm încet cu vâslele marele fluviu pe care l-am urcat cu două pânze albe. Ne oprim la toate ruinele. Tragem barca la mal, coborâm pe pământ. E întotdeauna vreun templu scufundat în nisip până la umeri şi pe care-l vezi numai în parte, ca pe un vechi schelet dezgropat. Zei cu capete de crocodil şi de ibis sunt pictaţi pe peretele albit de excrementele păsărilor de pradă care se adăpostesc în intervalele dintre pietre. Ne plimbăm printre coloane. Cu beţele noastre de palmier şi cu visările noastre scormonim toată această

pulbere. [...]

Către Louis Bouilhet
Între Girge şi Siul[4] (2 iunie)

[...] Aşezat la prora bărcii mele, privind apa cum curge, îmi rumeg viaţa trecută cu intensităţi profunde. Îmi vin în minte multe lucruri uitate, vechi cântece de leagăn din care-ţi aminteşti frânturi. Oare păşesc într-o nouă perioadă? sau am ajuns la o decadenţă completă? Şi, din trecut, mă duce visarea spre viitor, iar acolo nu văd nimic, dar nimic. Nu am nici un plan, nici o idee, nici un proiect şi, ce e mai rău, nici o ambiţie. Ceva, veşnicul "la ce bun?" răspunde la toate şi închide cu o bară de bronz fiecare potecă pe care mi-o deschid în câmpul ipotezelor. Nu devii vesel în călătorie. Nu ştiu dacă vederea ruinelor îţi insuflă gândiri mari. Dar mă întreb de unde vine dezgustul adânc pe care-l am acuma la ideea de a face eforturi ca să se vorbească despre mine. Nu-mi simt forţa fizică de a publica, de a merge la editor, de a alege hârtia, de a corecta şpalturile etc. Şi ce e asta în comparaţie cu restul? Mai bine lucrezi numai pentru tine[5]. Faci ce vrei şi după propriile tale idei. Te admiri, îţi faci plăcere ţie însuţi, nu-i asta principalul? Şi pe urmă, publicul e atât de prostănac. Şi pe urmă, cine citeşte? Şi ce se citeşte? Şi ce se admiră? Ah! bune vremuri liniştite, vremuri cu perucă, trăiaţi în echilibru pe tocurile voastre înalte şi pe bastoanele voastre! Dar pământul se cutremură sub noi. Unde să găsim un punct de sprijin, admiţând chiar că am avea pârghia? Ce ne lipseşte la toţi, nu e stilul, nici flexibilitatea arcului şi a degetelor desemnate sub numele de talent. Avem o orchestră numeroasă, o paletă bogată, resurse felurite. În privinţa şiretlicurilor şi a sforăriilor, ştim mai mult decât s-a ştiut vreodată. Nu, ce ne lipseşte este principiul intrinsec, este sufletul lucrului, ideea chiar a subiectului. Luăm note, facem călătorii; mizerie, mizerie! Devenim savanţi, arheologi, istorici, medici, cârpaci şi oameni de gust. Ce importanţă are? Dar inima, verva, seva? De unde să pornim şi unde să ajungem? Da, când mă voi întoarce, îmi voi relua, pentru multă vreme, sper, vechea mea viaţă tihnită la masa rotundă, între sobă şi grădină. Voi continua să trăiesc ca un urs, bătându-mi joc de patrie, de critică şi de toată lumea.

[...] Cu privire la schimbările care au putut să apară în timpul despărţirii noastre, nu cred, bătrâne prieten, dacă e vreuna, să fie în avantajul meu. Tu vei fi câştigat prin singurătate şi concentrare; eu voi fi pierdut prin împrăştiere şi visare. Devin foarte gol pe dinăuntru şi foarte steril. O simt. Urcă în mine ca o maree. Poate din pricină că trupul se mişcă încolo şi încoace; nu pot face două lucruri deodată. Mi-am lăsat pesemne inteligenţa acolo, alături de pantalonii mei culisaţi, pe divanul de marochin şi în societatea dumitale, dragă domnule. Unde ne vor duce toate acestea? Ce vom fi făcut peste zece ani? Cât despre mine unul, mi se pare că, dacă mai ratez şi prima operă pe care o întreprind[6], nu-mi rămâne decât să mă înec. Eu, care eram atât de cutezător, devin excesiv de timid, în artă lucrul cel mai rău din toate şi cel mai mare semn de slăbiciune. [...]

Către Louis Bouilhet
Cairo, 27 iunie

[...] În prima noapte de la sosirea mea aici, am auzit tot timpul zgomotul blând al vâslelor în apă, care de trei luni încoace ne cadenţa lungile zile visătoare.

Bizar fenomen psihologic, domnule! Întors la Cairo (şi după ce am citit buna ta scrisoare), m-am simţit plesnind de intensitate intelectuală. Oala a început dintr-o dată să clocotească, am simţit o nevoie arzătoare de a scrie. Eram pornit.

[...] Un plan de poveste chinezească mi se pare tare ca idee generală. Poţi să-mi trimiţi scenariul? Când vei avea pentru culoarea locală jaloanele principale, lasă cărţile la o parte şi aşterne-te pe compoziţie; să nu ne pierdem în arheologie, tendinţă generală şi funestă, cred, a generaţiei care vine. Hotărârea lui Mulot[7] e frumoasă şi mi-a făcut enorm de multă plăcere ca moralitate artistică; este ea însă la fel de inteligentă şi de simpatică pe cât e de conştiincioasă? Un maestru s-ar fi dus să stea de vorbă cu un magistrat douăzeci de minute sau opt zile, ar fi înţeles şi s-ar fi apucat de treabă. Nenorociţi ce suntem, avem, cred, mult gust pentru că suntem profund istorici, pentru că admitem tot şi ne situăm în punctul de vedere al lucrului pentru a-l judeca. Dar avem noi oare tot atâta instinct pe cât înţelegere? Originalitatea feroce este ea compatibilă cu atâta lărgime? Cel puţin, dacă nu facem nimic bun, vom fi pregătit, poate, şi adus după noi o generaţie care va avea îndrăzneala (caut un alt cuvânt) părinţilor noştri şi eclectismul nostru. [...]

Către aceiaşi
Ierusalim, 20 august

[...] Ne-am întors ieri de la Iordan şi de la marea Moartă. Ca să-ţi faci o idee despre ele, ar trebui să mă las pradă unui stil din cele mai pompoase, care m-ar plictisi, şi fără-ndoială şi pe tine. Pe ţărmul Mării Moarte, de pe o mică insulă de pietre îngrămădite, am luat, încă fierbinte de soare, o piatră neagră pentru tine, sărmanul meu prieten, iar din apa albastră şi călduţă am mai scos încă trei sau patru mai mici.

Suntem acuma aproape mereu în şa, încălţaţi cu cizme, cu pinteni, înarmaţi până-n dinţi. Mergem la pas, apoi deodată ne azvârlim caii în goana mare. Animalele astea au picioare minunate. Când coborâm o pantă abruptă, înainte de a pune copita pe jos, pipăie încet de jur împrejur cu mişcarea blândă şi inteligentă a mâinii unui orb care vrea să apuce un obiect. Pe urmă o aşază hotărât şi plecăm. Poposim la fântâni; ne culcăm sub pomi. Nu pot dormi de purici. Avem patru catâri cu clopoţei la gât; sună toată ziua şi toată noaptea, în preajma noastră, mestecându-şi paiele. [...]

Către acelaşi
Damasc, 4 septembrie

[...] Vezi tu, un lucru ne pierde, un lucru stupid care ne pune piedică: „gustul", bunul-gust. Avem prea mult, vreau să spun că ţinem seama de el mai mult decât trebuie. Spaima de a fi de prost gust ne invadează ca o ceaţă (o ceaţă murdară de decembrie care se abate dintr-o dată, îţi îngheaţă măruntaiele, pute în nări si înţeapă la ochi). Aşa că, neîndrăznind să înaintăm, stăm pe loc. Nu simţi cât de critici devenim, că avem o poetică a noastră, principii, idei gata făcute, reguli în sfârşit, exact ca Delille[8] şi Marmontel[9]! Sunt altele, dar ce are a face? Ce ne lipseşte e curajul. De prea multe scrupule, semănăm cu acei bieţi habotnici care nu trăiesc de frica iadului, şi care-şi trezesc confesorul de cu ziuă ca să se acuze că au avut noaptea vise amoroase. Să nu ne îngrijorăm atâta de rezultat. Să iubim, să iubim; ce importă copilul pe care-l va naşte Muza! Plăcerea cea mai pură nu e oare în sărutări?

A scrie prost, a scrie bine, ce importanţă are? Eu unul am renunţat să mă ocup de posteritate. E mai prudent. Hotărârea mea e luată. În afară de cazul că vreun vânt excesiv de literar nu începe să bată de acum în câţiva ani, sunt foarte decis să nu „fac să geamă" tiparele de nici o elucubraţie a creierului meu[10].

[...] Capul poetului crezi tu că e ca o maşină de tors bumbacul şi că din el iese mereu firul, neobosit şi fără intermitenţe? Haida de, puştiule! Zbiară singur prin camera ta. Priveşte-te în oglindă şi zburleşte-ţi părul. Starea socială momentană e cea care te indispune? Asta merge pentru burghezi, pe care-i tulbură la tejghea; şi eu simt uneori nelinişti de adolescent. *Noiembrie* îmi vine din nou în minte. Oare sunt în pragul unei renaşteri, sau e decrepitudinea semănând a înflorire? Mi-am revenit totuşi (nu fără efort) din lovitura groaznică pe care mi-a dat-o *Sfântul Anton*[11]. Nu mă laud că nu mai sunt încă un pic zăpăcit, dar nu mai sunt bolnav din cauza lui, aşa cum am fost în primele patru luni ale călătoriei mele. Vedeam totul prin vălul de amărăciuni cu care această decepţie mă înfăşurase şi-mi repetam inepta vorbă pe care mi-o trimiţi: „La ce bun?"

Se face totuşi în mine un progres. (Ţi-ar plăcea poate mai degrabă să-ţi vorbesc despre călătorie, aer liber, orizonturi, cer albastru?) Mă simt devenind din zi în zi mai sensibil şi mai emotiv. O nimica toată îmi aduce lacrimi în ochi Lucruri neînsemnate mă mişcă până-n rărunchi. Cad în visări şi în stări de distracţie nesfârşite. Mă simt mereu ca şi cum aş fi băut prea mult; şi deci din ce în ce mai inept şi inapt să înţeleg ce mi se explică. Pe urmă, mari turbări literare. Îmi promit tot felul de lucruri la întoarcere. Asta-i.

Faci bine că te gândeşti la *Dicţionarul ideilor primite de-a gata.* Cartea *complet scrisă* şi precedată de o bună prefaţă în care s-ar arăta că lucrarea a avut drept ţintă să readucă publicul la tradiţie, la ordine, la convenţia generală, şi întocmită în asemenea fel încât cititorul să nu ştie dacă-ţi baţi joc de el sau nu, ar fi poate o operă curioasă şi în stare să reuşească, fiindcă ar fi foarte de actualitate[12].

Dacă în 1852 nu are loc o imensă prăbuşire cu ocazia alegerii preşedintelui, în fine, dacă burghezii triumfă[13], e posibil să mai durăm aşa un secol. Atunci, obosit de politică., spiritul public va dori poate distracţii literare. Ar fi reacţia de la acţiune la vis; ar fi vremea noastră! Dacă, dimpotrivă, suntem proiectaţi în viitor, cine ştie ce poezie se va ivi? Va exista una, neapărat, să nu jelim nimic, să nu blestemăm nimic, să acceptăm totul, să fim largi.

[...] Da, prostia constă în a vrea să tragi concluzii[14]. Suntem un fir şi vrem să ştim urzeala. Ceea ce duce la eternele discuţii despre decadenţa artei. Acum ne trecem timpul zicându-ne: suntem sfârşiţi, am ajuns la capăt etc., etc. Care spirit mare a tras concluzii, începând cu Homer? Să ne mulţumim cu tabloul din faţa

noastră; e bine şi aşa.

Şi pe urmă, o, sărmane prieten, nu avem soarele (chiar soarele de la Rouen), mirosul fânului cosit, umerii femeilor de treizeci de ani, cartea veche citită la gura sobei şi porţelanurile de China?

Când totul va fi murit, cu firişoare din miez de soc şi cu cioburi de ţucal imaginaţia va reclădi lumea.

[...] Sunt foarte curios să-ţi văd povestea chinezească. [...] Pot să-ţi spun un lucru reconfortant şi care are meritul de a fi sincer, şi anume că, în ce priveşte *natura,* poţi să-i dai înainte cu curaj. Tot ce văd aici, regăsesc (doar oraşele, oamenii, obiceiurile, costumele, uneltele, într-un cuvânt lucruri de-ale *umanităţii*, nu mi le imaginasem limpede). Nu m-am înşelat. Bieţii de ei, cei care au deziluzii! Sunt peisaje pe unde am mai trecut, ca siguranţă. Ţine deci minte pentru ce ai de gând să faci, e rezultatul unei experienţe făcute exact şi care nu se dezminte de zece luni: suntem prea înaintaţi în privinţa Artei ca să ne înşelăm asupra *naturii*[15]. Aşadar, dă-i înainte.

[...] În miezul zilei, la ora cea mai fierbinte, când lumina cade vertical, când călărim fără o vorbă pe caii noştri slabi şi puternici, şi când catârii osteniţi îşi întind spre vânt gingiile albite de sete, atunci vezi ieşind şopârlele din scorburi de măslin, iar pe şirurile de nopali umblă, ridicându-şi labele, cameleonul prevăzător, care-şi suceşte ochii rotunzi. [...]

Către Louis Bouilhet
Constantinopol, 14 noiembrie

[...] În ce mă priveşte, literalmente vorbind, nu ştiu ce se petrece cu mine. Uneori mă simt zdrobit (cuvântul e slab); alteori stilul „limbic" (în stare de limb şi de fluid imponderabil) trece şi circulă prin mine cu fierbinţeli îmbătătoare. Pe urmă cad din nou. Meditez foarte puţin, visez când am prilejul. Felul meu de observaţie este mai cu seamă moral. N-aş fi bănuit niciodată latura asta a călătoriei. Latura psihologică, omenească, comică e pe aici abundentă, întâlneşti mutre splendide, existenţe de culoarea guşei de porumbel desfătătoare pentru ochi, foarte variate ca zdrenţe şi ca broderii, bogate îa pete, rupturi şi galoane. Şi, în fond, mereu aceeaşi veche ticăloşie statornică şi neclintită. Asta-i temelia. A, de câte ori îţi apare în faţa ochilor!

Din când în când, prin oraşe, deschid câte-o gazetă. Am impresia că am luat-o repede. Dansăm nu pe un vulcan, ci pe o scândură de latrină care mi se pare cam putredă. Mă preocupă gândul de a studia chestiunea. La întoarcere am chef să mă cufund în socialişti şi să fac, sub forma teatrală, ceva foarte brutal, foarte hazliu şi imparţial, bineînţeles. Am cuvântul în vârful limbii şi culoarea în vârful degetelor. Multe subiecte mai clare ca plan nu se grăbesc atâta ca ăsta să-mi iasă înainte[16].

Fiindcă veni vorba de subiecte, am trei, care nu sunt poate decât unul şi acelaşi, ceea ce mă agasează considerabil: 1) *O noapte a lui Don Juan*[17], la care m-am gândit în lazaretul din Rodos; 2) Povestea lui *Anubis,* femeia ce se vrea iubită de zeu. E subiectul cel mai înalt, dar cu dificultăţi atroce[18]; 3) Romanul meu flamand[19] cu fata care moare fecioară şi mistică, între tatăl şi mama ei, într-un orăşel de provincie, în fundul unei grădini răsădite cu varză şi porumb, pe marginea unui râu mare cât Eau de Robec. Ce mă sâcâie este înrudirea de idei dintre cele trei planuri. În primul, iubirea nepotolită sub cele două forme ale iubirii pământeşti şi iubirii mistice. În al doilea, aceeaşi poveste; dar femeia se dă, iar iubirea pământească e mai puţin nobilă fiind mai precisă. În al treilea, sunt reunite în aceeaşi persoană, şi una duce la cealaltă; numai că eroina mea moare de exaltare religioasă după ce a cunoscut exaltarea simţurilor. Vai! mi se pare că atunci când diseci prea bine copiii pe care va să-i naşti, nu eşti încă pregătit să-i procreezi[20]. Claritatea mea metafizică îmi dă spaime. Trebuie totuşi să mă lecuiesc de ea. Am nevoie să-mi dau mie însumi propria-mi măsură. Vreau, pentru a trăi liniştit, să am o opinie despre mine, opinie clară şi care îmi va reglementa folosirea puterilor mele. Trebuie să ştiu calitatea ogorului şi să-i cunosc hotarele înainte de a mă apuca de arat. Încerc faţă de starea mea literară interioară sentimentul pe care toată lumea, la vârsta noastră, îl încearcă oarecum faţă de viaţa socială: „Simt nevoia să mă stabilizez".

La Smirna, pe o vreme ploioasă care ne împiedică să ieşim, am luat de la cabinetul de lectură *Arthur*[21] de Eugene Sue. Îţi vine să verşi; e incalificabil. E bine să citeşti aşa ceva ca să ţi se facă silă de bani, de succes şi de public. Literatura suferă de piept. Scuipă, îi curg bale, are vezicatoare pe care le acoperă cu taftale pomădate, şi atâta şi-a periat capul încât şi-a pierdut tot părul. Ar fi nevoie de nişte Christoşi ai Artei ca să vindece asemenea lepros.

Îndărăt la antichitate; s-a făcut. La evul mediu; s-a făcut. Rămâne prezentul. Dar baza se cutremură; pe ce să aşezi temeliile? Vitalitatea, deci durata, cer totuşi acest preţ. Toate astea mă îngrijorează aşa de mult încât am ajuns să nu-mi mai placă să mi se vorbească de ele. Sunt câteodată iritat ca un puşcăriaş liberat care aude discutându-se despre sistemul penitenciar...

[...] Am de gând să recitesc toată *Iliada*. Peste vreo două săptămâni facem o scurtă călătorie în Troada[22].

[...] Trecând pe lângă Abydos m-am gândit mult la Byron. Ăsta e Orientul lui, Orientul turcesc, Orientul săbiei încovoiate, al costumului albanez şi al ferestrei zăbrelite dând spre undele albastre. Îmi place mai mult Orientul pârguit al beduinului şi al deşertului, adâncimile rumenite ale Africii, crocodilul, cămila, girafa.

Regret că nu mă pot duce în Persia (banii! banii!). Visez călătorii în Asia, visez să merg în China pe uscat, imposibilităţi, Indiile sau California, care mă aţâţă întotdeauna sub raportul omenescului. Alteori, mă cuprind înduioşări până la lacrimi, gândindu-mă la camera mea de lucru de la Croisset, la duminicile noastre. Ah! cum am să-mi regret călătoria şi cum am s-o refac în minte, şi cum am să-mi spun mereu veşnicul monolog: „Nătărăule, n-ai trăit-o destul de intens!"

Trebuie să-l reiau pe *Agénor*[23]. E, hotărât lucru, foarte frumos. Mi-am recitat zilele trecute, călărind, câteva versuri, cu glas tare, şi m-am topit de râs. Va fi o treabă bună la întoarcere ca distracţie şi ca să-mi gonească plictiseala de a-mi revedea patria. Mă gândesc şi la *Dicţionar*[24]. Medicina îi poate furniza nişte articole bune; ştiinţele naturale etc. Iată unul de zoologie, pe care-l găsesc tare: *Langusta*: Ce este langusta? – Langusta este femela homarului.

De ce moartea lui Balzac[25] m-a atins atât de adânc? Atunci când moare un om pe care-l admiri eşti întotdeauna trist. Sperai să-l cunoşti odată şi odată şi să-l faci să te iubească. Da, era un om mare şi care-şi pricepuse cu îndrăzneală vremea. El, care studiase atât de bine femeile, a murit de cum s-a însurat[26] şi tocmai când societatea pe care o ştia şi-a început deznodământul. Odată cu Ludovic-Filip[27] s-a dus ceva ce nu se mai întoarce. E nevoie acum de alte cimpoaie. [...]

Către mama sa
Constantinopol, 14 noiembrie

[...] Îţi vorbeam adineaori despre observaţia morală. N-aş fi bănuit niciodată cât de bogată e latura asta în călătorie. Te ciocneşti de atâţia oameni feluriţi încât în cele din urmă sfârşeşti prin a cunoaşte un pic lumea (tot străbătând-o). Pământul e plin de mutre splendide. În călătorie descoperi adevărate mine de comic, uriaşe şi neexploatate. Nu ştiu de ce nimeni până acum n-a făcut remarca asta care mi se pare foarte firească. [...]

Către aceeaşi
Constantinopol, 15 decembrie

Pe când însurătoarea mea? mă întrebi tu în legătură cu căsătoria lui Ernest[28]. Pe niciodată, sper. Atât cât poate un bărbat răspunde de ce va face, răspund aici de negativul lucrului. Contactul cu lumea de care m-am frecat enorm în ultimele paisprezece luni mă face să intru tot mai mult în cochilia mea. Moş Parain, care pretinde că în călătorie te schimbi, se înşală. Cât despre mine, aşa cum am plecat, aşa mă şi întorc, doar cu câteva fire de păr în minus pe cap şi multe peisaje în plus înăuntrul lui. Asta-i tot. În ceea ce priveşte dispoziţiile mele morale, deocamdată le păstrez pe aceleaşi. Şi pe urmă, dacă ar fi să-mi spun într-adevăr gândul, şi dacă vorba n-ar avea un aer prezumţios, aş zice că sunt prea bătrân ca să mă schimb. Mi-a trecut vremea. Când ai trăit îa mine o viaţă cu totul intimă, plină de analize răscolitoare şi de elanuri stăpânite, când te-ai aţâţat şi te-ai potolit rând pe rând, şi când ţi-ai întrebuinţat toată tinereţea strunindu-ţi inima, aşa cum face un călăreţ cu calul pe care-l sileşte ba să galopeze peste câmpii cu lovituri de pinteni, ba să meargă cu paşi mici, ba să sară peste şanţuri, ba să alerge la trap şi în buestru, toate numai ca să se amuze şi să ştie mai multe; ei bine, vreau să zic, dacă nu ţi-ai frânt gâtul de la început, sunt sorţi să nu ţi-l frângi mai târziu. Şi eu m-am *fixat* în sensul că mi-am găsit în şa centrul de greutate. Nu cred că vreo zguduitură interioară să mă poată face să-mi schimb locul şi să cad la pământ. Căsătoria ar fi pentru mine o apostazie care mă îngrozeşte. Moartea lui Alfred[29] n-a şters amintirea iritării pe care mi-a pricinuit-o însurătoarea lui. A fost ceea ce ar fi pentru oamenii pioşi vestea unui mare scandal dată de un episcop. Când vrei, mic sau mare, să te amesteci în operele bunului Dumnezeu, trebuie să începi, în primul rând sub raportul igienei, prin a te aşeza într-o poziţie în care să nu fii dus de nas. Vei picta vinul, dragostea, femeile, gloria, cu condiţia, măi băiete, să nu fii nici beţiv, nici îndrăgostit, nici soţ, nici pifan. Amestecat cu viaţa, o vezi prost; suferi sau te bucuri prea mult de ea. Artistul, după mine, e o monstruozitate, ceva în afara naturii. Toate nefericirile cu care-l împovărează Providenţa îi vin din încăpăţânarea de a nega această axiomă. De aceea suferă şi-i face şi pe alţii să sufere.

Întrebaţi-le pe femeile care au iubit poeţi şi pe bărbaţii care au iubit actriţe. Or, eu (asta-i concluzia) sunt resemnat să trăiesc aşa cum am trăit, singur, cu o mulţime de oameni mari care-mi ţin loc de societate, cu pielea mea de urs, fiind un urs eu însumi etc. Puţin îmi pasă de lume, de viitorul meu, de ce se va zice, de vreo căpătuială oarecare, şi chiar de renumele literar, care m-a făcut odinioară să-ini pierd atâtea nopţi albe visând la el. Aşa sunt eu; ăsta mi-e caracterul. [...]

Către Louis Bouilhet
Atena, 19 decembrie în lazaretul din Pireu

[...] Citesc din Herodot şi din Thirlwall[30]. Plouă cu găleata, dar cel puţin e mai cald ca la Constantinopol unde, în ultimele zile, zăpada acoperea casele. Am fost bucuros de-a binelea, ieri, zărind Acropola care strălucea albă în soare, sub un cer încărcat de nori. Treceam pe dinaintea Crotonei, aveam Egina la stânga, Salamina în faţă. Maxime[31], chinuit de răul de mare, horcăia la el în cabină. Timpul era aspru. Pe punte, cu lornionul pe nas, lângă coteţul cu găini, în picioare şi uitându-mă drept înaintea mea, mă lăsam în voia „gândurilor mari". Fără glumă, am fost mai mişcat decât la Ierusalim, nu mi-e frică s-o spun, sau cel puţin într-un fel mai adevărat, în care părerea preconceputâ avea mai puţin loc. Era mai aproape de mine, mai din familia mea. Poate şi pentru că mă aşteptam mai puţin la asta. Iată eternul monolog năucit şi admirativ pe care mi-l spuneam privind acest colţişor de pământ, în mijlocul munţilor înalţi care-l domină: „.Ce mai încolo şi-ncoace, au ieşit de aici nişte tipi grozavi, şi nişte lucruri grozave". [...]

1851

Către mama sa
Patras, 9 februarie

[...] Suntem într-un hal de plâns. Nu mai avem călcâie la ciorapi; cămăşile ne sunt în zdrenţe şi cizmele cârpite. Cu barba şi cu pielea mea de capră peticită cu cozi de vulpe, înspăimântam populaţiile din Peloponez. O voi rade la Neapole, splendida-mi barbă care m-a făcut să fiu luat rând pe rând drept paşă şi drept bandit.

[...] De la Atena la Sparta am avut ploaie; de la Sparta şi până aici, torente şi râuri de trecut. Le treceam de-a călare; câteodată, fluviul fiind fără vad, caii noştri înotau şi apa ne venea până la coapse. Cât despre bagaj, îl descărcăm tot; oamenii noştri intrau în apă şi-l transbordau în spinare. Seara ne culcam prin grajduri laolaltă cu măgarii şi cu caii, înveliţi în blănuri. În preajma unui foc mare al cărui fum vopsea în negru bârnele din tavan. [...]

Către Louis Bouilhet
Patras, 10 februarie

[...] Da, îmbătrânesc; mi se pare că nu mai pot face nimic bun. Mă tem de orice în materie de stil. Ce voi scrie la întoarcere? Aşa mă tot întreb. M-am gândit mult la *Noaptea lui Don Juan*[1] zilele astea, călare. Dar mi se pare comună şi bătătorită; înseamnă să revin iarăşi la eterna poveste a călugăriţei. Pentru a susţine subiectul, ar fi nevoie de un stil peste măsură de puternic, fără a-l slăbi o clipă.

[...] Am recitit Eschil. Mă întorc la prima mea impresie; ce-mi place mai mult e *Agamemnon*[2]. [...]

Către mama sa
Roma, 8 aprilie

[...] Am făcut ieri o reflecţie în legătură cu *Judecata de apoi*[3] a lui Michelangelo. Reflecţia mea e următoarea, anume că nimic nu e mai abject pe lume decât un artist prost, un netrebnic care toată viaţa merge pe lângă artă fără să debarce vreodată pe ţărmul ei şi să-şi înfigă acolo drapelul. Să faci artă ca să câştigi bani, să linguşeşti publicul, să debitezi bufonerii joviale ori lugubre în vederea vâlvei sau a biştarilor este cea mai mârşavă dintre profesiuni, din aceeaşi cauză din care artistul îmi pare cel mai om dintre oameni. Aş prefera să

fi pictat capela Sixtină decât să fi câştigat oricâte bătălii, fie şi bătălia de la Marengo[4]. Pictura va dăinui mai mult şi poate că era mai greu de făcut. Şi m-am mângâiat de nefericirea mea gândindu-mă că sunt măcar de bună-credinţă. Nu toată lumea poate fi papă. Cel din urmă franciscan care cutreieră lumea în picioarele goale, îngust la minte şi nepricepând rugăciunile pe care le îngaimă, e poate la fel de respectabil ca un cardinal, dacă se roagă cu convingere, dacă-şi împlineşte menirea cu ardoare. E adevărat, bietul om, că nu are, ca să se întărească în clipele de deznădejde, spectacolul purpurei, nici speranţa de a se aşeza într-o zi pe Sfântul Scaun. [...]

Către Louis Bouilhet
Roma, 9 aprilie

[...] Înnebunesc de dorinţe *neînfrânate* (scriu cuvântul şi îl subliniez). O carte citită la Neapole despre Sahara mi-a trezit pofta să mă duc în Sudan cu tuaregii, care au întotdeauna obrazul acoperit cu un văl ca femeile, să văd cum se vânează negrii şi elefanţii. Visez baiadere, dansuri frenetice şi toate scandalurile culorii. Întors acasă la Croisset, probabil că mă voi înfunda în India şi în marile călătorii prin Asia. Voi astupa ferestrele şi voi trăi la lumina lămpii Am nevoie de orgii poetice. Ce am văzut m-a făcut exigent.

Don Juan-ul înaintează piano; din când în când, „aştern pe hârtie" câteva mişcări.

[...] Sunt uluit de *Judecata de apoi* a lui Michelangelo. E Goethe, Dante şi Shakespeare topiţi într-o artă unică, nu are nume şi chiar vorba sublim mi se pare meschină, căci poartă în sine ceva prea uscat şi prea simplu. [...]

Către Louise Colet
Croisset, 26 iulie

[...] Citeşte şi nu visa. Cufundă-te în lungi studii: nimic nu e mai bun decât obişnuinţa unei munci îndârjite. Se desprinde din ea un opium care amorţeşte inima. Am trecut prin supărări atroce şi m-am învârtit în gol, înnebunit de *plictiseală*. Scapi din asta numai prin perseverenţă şi orgoliu; încearcă[5]. [...]

Către aceeaşi
Croisset, vineri seara (8 august)

[...] Îmi ceri să-ţi aduc ceva scris de mine. Nu am ce-ţi arăta. Sunt peste doi ani de când n-am scris un rând, iar ceea ce scrisesem, mult înaintea plecării mele, este ilizibil şi necopiat. De altfel, în starea de dezgust de mine însumi în care mă aflu, nu e momentul. [...]

Către aceeaşi
Croisset, sâmbătă seara (20 septembrie)

Dragă prietenă, plec la Londra joia viitoare...

[...] Mi-am început ieri seară romanul[6]. Întrezăresc acum dificultăţi de stil care mă îngrozesc. Nu-i uşor să fii simplu. Mi-e frică să nu dau în Paul de Kock[7] ori să-mi iasă vreun amestec de Balzac cu Chateaubriand. [...]

Către aceeaşi
Londra[8], duminică seara (28 septembrie)

[...] Am citit jumătate din volumul lui Diderot. E ciudat şi încântător pe alocuri. Îl mai ţin câtăva vreme, căci am intenţia să iau note după el.

Am revăzut Marea Mânecii şi am traversat-o, bineînţeles. Ultima oară o văzusem la Trouville, întorcându-mă din Bretania, acum patru ani. Deşi mi-am petrecut cele mai frumoase clipe din tinereţe adulmecându-i mirosurile şi dormind pe pietrişurile ei, îmi păstrez toată dragostea pentru Mediterana. Îmi

place culoarea înainte de toate, şi calmul, în pofida firilor poetice care preferă furtuna. [...]

Către Maxime du Camp
(Croisset,) marţi, 21 octombrie

[...] Sunt grozav de nerăbdător să vii aici şi să putem sta de vorbă mai mult, şi cu miez, ca să pot lua o hotărâre oarecare. Duminica trecută, împreună cu Bouilhet, am citit fragmente din *Sfântul Anton:* Apolonius din Tyana[9], câţiva zei, şi a doua jumătate a părţii a doua, Curtezana adică, Tamar, Nabucodonosor, Sfinxul, Himera şi toate animalele. Ar fi foarte greu de publicat fragmente; ai să vezi. Sunt acolo lucruri foarte frumoase; dar, dar, dar! nu te satisfac în sine, şi cuvântul „bizar" va fi, cred, concluzia celor mai indulgenţi, poate chiar a celor mai inteligenţi. E adevărat că voi avea de partea mea mulţi oameni cumsecade care n-au să priceapă nimic şi care au să admire de teamă ca vecinul lor să nu priceapă mai mult ca ei. Obiecţia lui Bouilhet la publicare este că am pus aici toate cusururile mele şi abia câteva din calităţi. După el, cartea mă calomniază. Duminica viitoare citim toţi sfinţii; poate că ar constitui cel mai bine un ansamblu. Nici în privinţa asta nici în chestiunea principală nu am vreo părere a mea. Nu ştiu ce să cred. Sunt ca măgarul lui Buridan. N-am fost încă acuzat până acum de lipsă de individualism şi de a nu mi percepe micul meu ego. Ei bine! iată că în chestiunea poate cea mai importantă din viaţa unui artist personalitatea îmi lipseşte total, mă anulez, mă topesc, şi fără eforturi, vai! căci fac tot ce pot ca să am o opinie oarecare, şi n-am nici una. Obiecţiile pro şi contra îmi par la fel de întemeiate. Mai că mi-ar veni să dau cu banul şi n-aş avea nici un regret de ce s-ar alege, orice ar fi.

Dacă public, o fac în modul cel mai prostesc cu putinţă, pentru că mi se spune s-o fac, din imitaţie, din supunere şi fără nici o iniţiativă din parte-mi. Nu simt nevoia şi nici dorinţa să public. Şi nu crezi şi tu că nu trebuie să faci decât ce te îndeamnă inima? Laşul care se duce să se bată în duel, împins de prietenii care-i spun: „Trebuie!" şi care n-are nici un chef, care găseşte că e o prostie, este, în fond, mult mai nenorocit decât laşul pe faţă, care înghite insulta şi stă liniştit acasă. Da, încă o dată, ce mă revoltă e că ideea nu vine de la mine, e a altuia, a altora, dovadă că poate n-am dreptate. Şi pe urmă, să ne gândim mai departe: dacă public, n-am s-o fac pe jumătate. Când faci un lucru, trebuie să-l faci bine. Mă voi duce să-mi petrec iarna la Paris. Voi fi un om ca oricare altul; voi trăi o viaţă pasională, de intrigi şi sforării. Va trebui să execut o mulţime de lucruri care mă vor revolta şi care mă scârbesc de pe acum. Ei bine! am eu aptitudini pentru toate astea? Ştii bine că sunt omul înflăcărărilor şi al căderilor. Dacă ai cunoaşte toate nevăzutele fire de inacţiune care-mi înfăşoară trupul şi toate ceţurile care-mi plutesc în cap! Câteodată mă apucă o sfârşeală şi o senzaţie de plictiseală faţă de orice aş avea de făcut, şi numai cu mari sforţări izbutesc să prind în cele din urmă ideea cea mai clară. Tinereţea mea m-a scăldat în nu ştiu ce opium de plictiseală pentru tot restul zilelor mele. Urăsc viaţa. Vorbele mi-au ţâşnit, să rămână! Da, viaţa, şi tot ce-mi aminteşte că trebuie s-o suport. E un chin să mănânci, să te îmbraci, să stai în picioare. Am târât asta cu mine peste tot, în toate, prin toate, la colegiu, la Paris, la Rouen, pe Nil, în călătoria noastră. Tu, fire hotărâtă şi precisă, te-ai revoltat deseori împotriva acestor normandisme tulburi pe care mi le scuzam cu atâta stângăcie, şi nu mi-ai cruţat reproşurile!

Crezi oare că am dus până la treizeci de ani viaţa asta pe care o dezaprobi în virtutea unei păreri preconcepute şi fără vreo dezbatere prealabilă? De ce n-am avut iubite? De ce am predicat castitatea? De ce am rămas în mlaştina provinciei? Crezi că n-am vigoare şi că nu mi-ar plăcea să fac pe domnul bine pe acolo? Da, m-ar amuza destul de mult. Uită-te la mine şi spune-mi dacă n-ar fi posibil. Cerul nu m-a hărăzit unui asemenea lucru aşa cum nu m-a făcut un bun dansator de valsuri. Puţini bărbaţi au avut mai puţine femei ca mine. E pedeapsa acelei *frumuseţi plastice* admirate de Théo[10] şi, dacă rămân netipărit, va fi pedeapsa tuturor cusururilor pe care mi le-am împletit în primăvara mea. Nu trebuie oare să-ţi urmezi calea? Dacă îmi repugnă mişcarea, e poate pentru că nu ştiu să umblu. Sunt momente când cred chiar că greşesc vrând să fac o carte raţională şi nelăsându-mă pradă tuturor lirismelor, violenţelor, excentricităţilor filozofico-fantastice care mi-ar veni[11]. Cine ştie? Poate ca într-o zi aş naşte o operă care cel puţin ar fi a mea.

Să admitem că public. Am să rezist oare? Alţii mai tari au pierit. Cine ştie dacă peste patru ani nu voi fi devenit un cretin? Am aşadar un alt scop decât Arta însăşi? Până acum mi-a ajuns ea singură si, dacă-mi mai trebuie ceva pe deasupra, înseamnă că decad; iar dacă acel ceva accesoriu îmi face plăcere, înseamnă că am şi decăzut. [...]

Către Louise Colet
(Croisset) în noaptea de joi, ora 1 (sfârşit de octombrie)

[...] Mă socoteşti fără suflet, ori cel puţin egoist, gândindu-mă doar la mine, iubindu-mă doar pe mine. Nu mai mult ca alţii, să ştii; mai puţin poate, dacă ar fi îngăduit să mă laud singur. Îmi vei acorda totuşi meritul de a fi adevărat. Simt poate mai mult decât spun, căci mi-am surghiunit în stilul meu orice emfază; stă acolo şi nu mişcă. Nimeni nu poate face nimic decât pe măsura lui. Nu un bărbat îmbătrânit ca mine în toate excesele singurătăţii, nervos până la leşin, tulburat de patimi înfrânate, plin de îndoieli dinăuntru şi din afară, nu pe acela trebuia să-l iubeşti.

[...] „Ce înseamnă datoria? Cerinţa fiecărei zile", a zis Goethe. Supune-te acestei cerinţe, şi vei avea inima împăcată.

Ia viaţa mai de sus, urcă-te pe un turn (chiar dacă i-ar crăpa temelia, sileşte-te să crezi că-i solidă); atunci n-ai să mai vezi decât eterul albastru, jur împrejurul tău. Când nu va fi albastru, va fi ceaţă; ce are a face, dacă totul dispare înecat într-un abur calm. Trebuie să stimezi o femeie ca să-i scrii asemenea lucru.

Mă frământ, mă scarpin. Romanul meu[12] se pune greu în mişcare. Am abcese de stil şi fraza mă mănâncă fără rezultat. Ce vâslă grea e pana de scris, iar ideea ce curent puternic, atunci când trebuie s-o despici! Mă necăjesc atâta cu treaba asta încât mă distrează. Am petrecut astăzi o zi bună, cu fereastra deschisă, cu soarele pe râu şi în cea mai mare seninătate din lume. Am scris o pagină, am schiţat alte trei. Sper că peste vreo cincisprezece zile să meargă; dar culoarea cu care lucrez e atât de nouă pentru mine încât casc ochii mari. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara (3 noiembrie)

[...] Acum câţiva ani eram, în provincie, o pleiadă de tineri năbădăioşi care trăiam într-o lume stranie, te asigur. Ne învârteam între nebunie şi sinucidere. Unii s-au omorât, alţii au murit în patul lor, unul s-a strangulat cu cravata, câţiva s-au nimicit în desfrâu ca să-şi gonească plictisul. A fost frumos! N-a mai rămas nimeni, în afară de noi doi, Bouilhet şi cu mine, care suntem atât de schimbaţi. Dacă vreodată învăţ să scriu, voi putea face o carte despre această tinereţe necunoscută care creştea la umbră, retrasă, ca nişte ciuperci umflate de plictiseală.

Secretul a tot ce te miră la mine, draga mea Louise, stă în acest trecut al vieţii mele intime, pe care *nimeni* nu-l cunoaşte.

[...] Mă întreb la ce bun să mă mai duc să îngroş numărul mediocrilor (sau al oamenilor de talent; e sinonim) şi să mă zbat într-o grămadă de treburi mărunte care mă fac încă de pe acum să dau din umeri de silă. E frumos să fii scriitor mare, să-i ţii pe oameni în tigaia frazei tale şi să-i faci să sară în sus ca nişte castane. Trebuie să ai orgolii delirante simţind că apeşi pe omenire cu toată greutatea ideii tale. Dar trebuie pentru asta să ai ceva de spus. Or, am să-ţi mărturisesc că mi se pare că n-am nimic pe care să nu-l aibă şi ceilalţi, sau care să nu fi fost spus la fel de bine, sau care să nu poată fi spus şi mai bine. În viaţa pe care mi-o predici aş pierde şi puţinul ce-l am; mi-aş însuşi patimile mulţimii pentru a-i plăcea şi m-aş coborî la nivelul ei. Mai bine stau la gura sobei, făcând Artă numai pentru mine, aşa cum aş juca popice. Arta, la urma urmei, poate că nu e mai serioasă ca jocul de popice. Poate că totul nu e decât o imensă farsă; mi-e cam teamă de asta, iar când vom întoarce pagina, ne vom mira poate aflând că dezlegarea rebusului era atât de simplă. Împresurat de toate astea înaintez greu cu cartea. Stric o porţie considerabilă de hârtie. Câte ştersături! Fraza îmi iese foarte încet. De ce stil afurisit m-am apucat! Blestemate fie subiectele simple! Dacă ai şti cât mă muncesc, ţi-ar fi milă de mine. Iată-mă cu samarul în spinare pentru cel puţin un an.

Când am să fiu pe drum, o să-mi facă plăcere; e greu însă. Am început din nou un pic de greacă şi de Shakespeare. [...]

1852

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri seara (16 ianuarie)

[...] Sunt mirat, dragă prietenă, de entuziasmul excesiv pe care mi-l arăţi pentru anumite părţi din *Educaţie*[1]. Mi se par bune, dar nu la o atât de mare distanţă de celelalte, cum zici tu. În orice caz nu aprob deloc ideea ta de a scoate din carte toată partea cu Jules pentru a face din ea un întreg. Trebuie să te gândeşti

la felul cum a fost concepută cartea. Caracterul lui Jules nu e luminos decât prin contrast cu Henry. Unul din cele două personaje, izolat, ar fi slab. Nu-mi venise la început decât ideea lui Henry. Necesitatea unei opoziţii m-a făcut să concep personajul lui Jules.

Paginile care te-au frapat (despre Artă etc.) nu mi se par dificile de făcut. Nu le mai refac, dar cred că acum le-aş face mai bine. Sunt aprinse, dar cred că ar putea fi mai sintetice. Am progresat de atunci încoace în estetică, sau cel puţin m-am întărit în poziţia pe care am adoptat-o încă de la început. *Ştiu cum trebuie să fac*[2]. O, Doamne! dacă aş realiza stilul pe care-l întrevăd, ce scriitor aş fi! Există în romanul meu un capitol care mi se pare bun şi despre care nu-mi spui nimic, e acela cu călătoria lor în America şi toată oboseala şi dezgustul de ei înşişi urmărite pas cu pas. Ai făcut aceeaşi reflecţie ca mine în privinţa *Călătoriei în Italia*[3]. Înseamnă a plăti scump un triumf de vanitate, care m-a măgulit, o mărturisesc. Ghicisem, asta-i tot. Nu chiar atât de visător pe cât se crede, ştiu să văd, şi să văd aşa cum văd miopii, până în porii lucrurilor, pentru că-şi bagă nasul în ele[4]. Sunt în mine, literar vorbind, doi indivizi distincţi: unul îndrăgostit de *răcnete,* de lirism, de mari zboruri vultureşti, de toate sonorităţile frazei şi de culmile ideii; un altul care sapă şi scormoneşte adevărul cât mai adânc, căruia-i place să scoată în relief faptul mărunt la fel ca pe cel mare, care ar vrea să te facă să simţi aproape *material* lucrurile reproduse; aceluia-i place să râdă şi să se cufunde în animalităţile omului. *Educaţia sentimentală* a constituit, fără să-mi dau seama, un efort de fuziune între aceste două tendinţe ale spiritului meu (ar fi fost mai uşor să pun omenescul într-o carte şi lirismul într-alta)[5]. Am eşuat. Oricâte retuşuri s-ar aduce acestei opere (le voi face poate), va fi întotdeauna defectuoasă; îi lipsesc prea multe lucruri, şi o carte e întotdeauna slabă prin *absenţă.* O calitate nu e niciodată un defect, nu e un exces. Dar dacă această calitate o înghite pe alta, mai este ea o calitate?[6] Rezumând, ar trebui pentru *Educaţie* să rescriu ori măcar să aranjez din nou ansamblul, să refac două sau trei capitole şi, cel mai greu din toate, să scriu un capitol care lipseşte, în care s-ar arăta cum în mod fatal un acelaşi trunchi a trebuit să se bifurce, adică de ce cutare acţiune a dus la cutare rezultat în privinţa personajului respectiv şi nu la altul. Cauzele sunt înfăţişate, rezultatele la fel; dar înlănţuirea cauzei cu efectul nu. Ăsta-i viciul cărţii şi aşa îşi minte ea titlul.

Ţi-am spus că *Educaţia* fusese o încercare. *Sfântul Anton* e o alta! Luând un subiect în care eram total liber ca lirism, mişcări, dezordini, mă aflam în elementul meu şi nu-mi mai rămânea decât să-mi dau drumul. Niciodată n-am să regăsesc nebuniile de stil pe care mi le-am permis acolo timp de un an şi jumătate! Cu cât foc îmi şlefuiam perlele colierului! N-am uitat decât un singur lucru, firul. La a doua tentativă a fost mai rău ca la prima. Acum sunt la a treia. E totuşi momentul să reuşesc ori să mă arunc pe fereastră.

Ce mi se pare frumos, ce mi-aş dori să fac, este o carte despre nimic, o carte fără nici o legătură exterioară, stând pe picioare de una singură datorită forţei interne a stilului ei, ca pământul care stă în aer fără să fie susţinut, o carte care aproape că n-ar avea subiect sau cel puţin în care subiectul ar fi aproape invizibil, dacă se poate aşa ceva. Operele cele mai frumoase sunt operele care au mai puţină materie; cu cât se apropie expresia de gândire, cu cât cuvântul se lipeşte de ea şi dispare, cu atât e mai frumos. Cred că viitorul Artei se află pe aceste căi. O văd pe măsură ce creşte eterizându-se din ce în ce de la pilonii egipteni până la ascuţişurile gotice, şi de la poemele în douăzeci de mii de versuri ale indienilor până la izbucnirile lui Byron. Forma, devenind îndemânatecă, se atenuează; ea părăseşte liturgicul, regula, măsura; trece de la genul epic la roman, de la vers la proză; nu mai ştie de ortodoxie şi este liberă ca orice voinţă care o produce[7]. Această eliberare de materialitate se regăseşte în toate, guvernele au urmat-o şi ele, de la despotismele orientale şi până la socialismele viitoare.

Tocmai de aceea nu există subiecte urâte şi frumoase, şi s-ar putea aproape stabili ca o axiomă, din punctul de vedere al Artei pure, că nu există subiect, stilul fiind el singur un fel absolut de a vedea lucrurile.

Mi-ar trebui o carte întreagă ca să dezvolt tot ce vreau să spun. Am să scriu despre toate astea la bătrâneţe, când n-o să am ceva mai bun de mâzgălit. Până una alta, lucrez la romanul meu cu tragere de inimă. Frumoasele timpuri ale *Sfântului Anton* se vor întoarce oare? Deznodământul să fie însă altul, pentru Dumnezeu! Merg încet: în patru zile am scris cinci pagini, dar până acum mă amuz doar. Am regăsit aici o anume seninătate. E un timp groaznic, râul are aspect de ocean, nici o mâţă nu-mi trece pe sub ferestre. Îmi aprind în sobă un foc mare. [...]

Către Ernest Chevalier
Croisset, 17 ianuarie

[...] Iată-mă din nou la Croisset, lângă foc, eu însumi buturugă. Stau aplecat peste masă şi scriu cu îndârjire. Am abandonat orice idee de vâlvă. Ce fac e pentru mine, numai pentru mine, aşa cum joci domino ca să nu te apese viaţa prea tare. Dacă public (lucru de care mă îndoiesc), va fi exclusiv dintr-un spirit de

condescendenţă faţă de cei care mă sfătuiesc s-o fac, pentru a nu avea aerul că sunt orgolios, că sunt un urs încăpăţânat. Nimic mai monoton ca viaţa mea; se scurge mai uniformă decât râul care-mi trece pe sub ferestre.

[...] Am îmbătrânit mult în raport cu o grămadă de lăcomii a căror satisfacere, altădată, mi se părea indispensabilă. Şi pe urmă tot repetând că strugurii sunt acri, nu ajungi s-o crezi? Aşa că trăiesc de pe o zi pe alta, lucrând ca să lucrez, fără un plan de viaţă, fără proiecte (am făcut prea multe proiecte), fără vreun chef anume, decât să scriu mai bine. [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) duminică, ora unu (25 ianuarie)

[...] Am lucrat cu ardoare. Peste vreo două săptămâni voi fi la mijlocul primei părţi. De când există stil, cred că nimeni nu s-a chinuit mai rău ca mine. Zi de zi văd mai limpede; dar ce folos dacă facultatea imaginativă nu merge mână în mână cu cea critică!

[...] Fac, în fiecare zi, două ore de greacă şi încep să trag brazde destul de drepte prin Shakespeare. În două sau trei luni îl voi citi aproape curent. Ce om! ce om! Cei mai mari nu-i ajung nici la călcâi. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) în noaptea de sâmbătă, 1 februarie

Săptămână proastă. Lucrul n-a mers; ajunsesem la un punct unde nu mai prea ştiam ce să spun. Erau numai nuanţe şi fineţuri din care nu credeam nici eu nimic, şi e foarte greu sa redai limpede prin cuvânt ceva ce ţi-e încă obscur în minte. Am schiţat, am stricat, m-am împotmolit, am bâjbâit. Poate că am să mă descurc acum. Of! ce ticăloşie mai e şi stilul! Nici nu-ţi închipui, cred, ce gen de carte este. Pe cât de mult mi-am dat drumul în celelalte cărţi ale mele, pe atâta caut în asta să am o ţinută îngrijită şi să urmez o linie dreaptă geometrică. Nici un lirism, nici o reflecţie, personalitatea autorului absentă[8]. Va fi trist de citit; se vor găsi aici lucruri atroce în materie de mizerie şi de fetiditate. Beuilhet, care a venit duminica trecută la ora trei, când tocmai îmi încheiasem scrisoarea către tine, socoate că sunt în ton şi speră să iasă bine. Să-l audă Dumnezeu! Dar treaba ia proporţii formidabile ca timp. Cu siguranţă, n-o voi fi terminat la începutul iernii viitoare. Nu scriu mai mult de cinci, şase pagini pe săptămână.

[...] Bunul meu *Sfânt Anton* te interesează aşadar? Ştii că mă cam răsfeţi cu elogiile tale, biata mea prietenă. E o operă ratată. Vorbeşti de perle. Perlele însă nu fac şiragul; firul îl face. Am fost eu însumi, în *Sfântul Anton*, sfântul Anton şi l-am uitat. E un personaj care rămâne încă de făcut (greutate care nu-i din cele mai mici). Dacă aş găsi vreun mod de a-mi corecta cartea, aş fi foarte bucuros, căci am băgat în ea mult timp şi multă dragoste. Dar n-a fost coaptă. Pentru că lucrasem mult la elementele materiale ale cărţii, la partea istorică vreau să zic, mi-am închipuit că scenariul e gata şi m-am apucat de el. *Totul depinde de plan. Sfântul Anton* nu are plan; deducţia ideilor sever urmărită nu-şi are paralelismul în înlănţuirea faptelor. Atunci când sunt multe eşafodaje dramatice, dramaticul lipseşte.

Îmi prezici viitorul. O! de câte ori n-am căzut la pământ, cu unghiile însângerate, cu coastele zdrobite, cu capul vuindu-mi, după ce am vrut să urc drept în sus peretele de marmură! Cum mi-am deschis micile mele aripi! Dar acrul trecea prin ele în loc să mă poarte, şi atunci, prăvălindu-mă, mă vedeam în noroaiele descurajării. O fantezie neîmblânzită mă împinge să încep iar. Voi merge până la capăt, până la ultimul strop al creierului meu stors. Cine ştie? Hazardul are noroacele lui. Cu un simţ exact al meseriei pe care o faci şi cu o voinţă perseverentă, tot ajungi la ceva demn de stimă. Mi se pare că sunt lucruri pe care numai eu le simt şi pe care alţii nu le-au spus şi pe care pot să le spun eu. Latura dureroasă a omului modern, pe care o remarci la mine, e fructul tinereţii mele. Mi-am petrecut o tinereţe fantastică împreună cu sărmanul Alfred[9]. Trăiam într-o seră ideală în care poezia ne încingea plictiseala existenţei până la 70 de grade Réaumur. Ăsta om! Niciodată n-am făcut, prin spaţii, asemenea călătorii. Ajungeam departe fără a părăsi gura sobei. Zburam sus deşi tavanul camerei mele era scund. Sunt după-amiezi care mi-au rămas în minte, conversaţii de şase ore consecutive, plimbări pe dealuri şi plictiseli în doi, plictiseli, plictiseli! Amintiri care îmi apar într-o culoare purpurie şi arzând îndărătul meu ca nişte incendii.

Spui că începi să-mi înţelegi viaţa. Ar trebui să-i cunoşti rădăcinile. Într-o zi am să scriu despre mine pe îndelete. Dar la vremea aceea nu voi mai avea forţa necesară. Nu am în faţa mea nici un alt orizont decât cel care mă înconjoară imediat. Mă consider ca având patruzeci de ani, ca având cincizeci de ani, ca având

şaizeci de ani. Viaţa mea este un mecanism pus în mişcare şi învârtindu-se cu regularitate. Ce fac astăzi, fac şi mâine, şi am făcut şi ieri. Eram acelaşi om acum zece ani. S-a dovedit că structura mea e sistem; totul fără idei preconcepute din parte-mi, prin cursul firesc al lucrurilor care face ca ursul alb să-şi aibă vizuina printre gheţuri iar cămila să umble pe nisip. Sunt un om-condei. Simt prin el, din cauza lui, prin raport cu el şi mult mai mult împreună cu el. Ai să vezi începând din iarna viitoare o schimbare vădită. Trei ierni am să-mi petrec tocind la pantofi de seară. Apoi mă întorc în bârlog, unde am să crap neştiut ori ilustru, manuscris ori tipărit. E totuşi în străfund ceva ce mă frământă, e necunoaşterea propriei mele măsuri. Acest om care se pretinde atât de liniştit e plin de îndoieli asupra lui însuşi. Ar vrea să ştie până la ce înălţime poate ridica greutăţi şi care e puterea exactă a muşchilor lui. Să ceri însă aşa ceva înseamnă să fii foarte pretenţios, căci cunoaşterea precisă a propriei forţe nu e poate altceva decât geniul[10]. [...]

Către aceeaşi
8 februarie

Eşti, hotărât lucru, entuziasmată de *Sfântul Anton*. În sfârşit! am şi eu un adept! E ceva. Deşi nu accept tot ce-mi spui despre carte, cred că prietenii mei n-au vrut să vadă tot ce era acolo. A fost judecată uşuratec; nu spun nedrept, ci uşuratec[11]. Cât despre modificarea pe care mi-o indici, o să stăm de vorbă; e *enormă.* Mă întorc cu mare dezgust într-un cerc de idei pe care l-am părăsit, şi asta aş avea de făcut: să corectez în tonul celorlalte părţi învecinate.

Îmi va fi foarte greu să-mi refac Sfântul. Va trebui să mă adâncesc multă vreme ca să pot inventa ceva. Nu zic că n-am să încerc, dar nu prea curând.

Mă aflu acum în cu totul altă lume, lumea observaţiei atente a detaliilor celor mai plate[12]. Stau cu privirea plecată peste spumele putregaiurilor din suflete. Sunt departe de pâlpâirile mitologice şi teologice din *Sfântul Anton.* Şi, cum subiectul e diferit, scriu după cu totul alt procedeu. Vreau să nu fie în cartea mea *nici o* simţire, *nici* o reflecţie a autorului.

Cred că va fi mai puţin elevată decât *Sfântul Anton* ca *idei* (de care fac prea puţin caz), dar va fi poate mai tare, şi mai rară, fără să se observe. Dealtfel, să nu mai vorbim de *Sfântul Anton.* Mă tulbură, mă face să mă gândesc din nou la el şi să pierd un timp inutil. Dacă e bun, cu atât mai bine; dacă-i prost, cu atât mai rău. În primul caz, ce importanţă are momentul publicării? În al doilea, dacă tot trebuie să dispară, la ce să-l mai public? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara (în februarie)

[...] Am un Ronsard complet, 2 volume, în-folio, pe care am reuşit în fine să mi-l procur. Duminica citim[13] din el până răguşim. Extrasele din micile ediţii curente de-abia dacă-ţi dau o idee despre el, ca orice fel de extrase şi traduceri, adică, cele mai frumoase lucruri lipsesc. Nu-ţi închipui ce poet e Ronsard. Ce poet! ce poet! ce aripi! E mai mare decât Virgiliu şi egal cu Goethe, măcar în unele momente, ca izbucniri lirice. Astăzi dimineaţă, la unu şi jumătate, citeam cu glas tare o bucată, care mi-a făcut aproape rău, atâta plăcere îmi făcea. Era ca şi cum m-ar fi gâdilat cineva la tălpi. E nostim să ne vezi, spumegăm şi dispreţuim pe oricine nu citeşte Ronsard pe acest pământ. Bietul mare om, dacă umbra lui ne vede, ce mulţumită trebuie să fie! Ideea asta mă face să regret Câmpiile Elizee ale anticilor. Ar fi fost plăcut să te duci să stai la taifas cu bătrânii aceia cumsecade pe care i-ai iubit atât când trăiai. Cât de tolerabil îşi întocmiseră anticii existenţa! Aşadar mai avem încă în perspectivă două sau trei luni de duminici entuziaste. Asemenea orizont îmi face mare bine şi aruncă de departe un reflex arzător asupra lucrului meu. Am lucrat destul de bine săptămâna asta. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara, miezul nopţii (1 martie)

[...] Sunt pe cale să finisez câteva pagini din romanul meu înainte de a mă opri într-un punct. Dar nu se mai termină. Partea întâi, despre care socotisem că va fi încheiată la sfârşitul lui ianuarie, mă va duce până la sfârşitul lui mai. Merg atât de încet! Câteva rânduri pe zi, şi nici măcar!

Iar încep ca pe vremea *Sfântului Anton;* nu mai pot dormi. Nu simt nici o oboseală. Odată învârtit, ceasornicul meu merge multă vreme; nu trebuie însă oprit. Şi pentru a-l pune în mişcare, e nevoie de cabestane şi de maşinării. Nu citesc nimic, doar câte puţin Bossuet, seara, în pat. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, ora unu noaptea (3 martie)

[...] Am recitit pentru romanul meu mai multe cărţi de topii. Sunt pe jumătate nebun în noaptea aste de tot ce mi-a trecut azi pe sub ochi, de la vechi albume de suveniruri până la poveştile cu naufragii şi corsari. Mi-am regăsit gravuri de altădată pe care le colorasem, la şapte şi opt ani şi pe care nu le mai văzusem de atunci încoace. Sunt stânci pictate în albastru şi pomi în verde. Am simţit din nou în faţa unora din ele (o hibernare pe gheţuri, printre altele) spaime pe care le avusesem mic fiind. Aş dori nu ştiu ce să mă distragă; aproape că mi-e frică să mă culc. E o istorie cu marinari olandezi pe marea îngheţată, cu urşi care-i atacă în coliba lor (imaginea asta mă împiedica să adorm), şi cu nişte piraţi chinezi care jefuiesc un templu cu idoli de aur. Călătoriile mele. amintirile din copilărie, toate se colorează una de la alta, se aşează cap la cap, îmi joacă dinaintea ochilor cu fantastice pâlpâiri şi urcă în spirală.

[...] De două zile caut să pătrund în *visurile fetelor* şi navighez pe oceanele lăptoase ale literaturii cu castele, trubaduri cu berete de catifea şi pene albe. Adu-mi aminte să vorbim despre asta. Îmi poţi da amănuntele precise care-mi lipsesc[14]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (20 martie*)*

Am stat întâi două zile fără să fac nimic, foarte plictisit, fără chef şi moţăind. Pe urmă mi-am învârtit orologiul din toate puterile, şi viaţa mea şi-a reluat acum tic-tacul de pendulă. M-am apucat din nou de eterna greacă, pe care am s-o ştiu în câteva luni, mi-am jurat-o, şi de romanul care va fi terminat Dumnezeu ştie când! Nu e nimic mai înfricoşător şi mai consolator totodată decât o operă de lungă durată în faţa ta. Ai atâtea blocuri de manevrat şi atâtea ore bune de petrecut! Pentru moment sunt băgat până în gât în *visurile fetelor*. Sunt aproape supărat că m-ai îndemnat să citesc memoriile Doamnei Lafarge[15], căci îţi voi urma probabil sfatul şi mi-e teamă să nu fiu târât mai departe decât aş vrea. Toată valoarea cărţii mele, dacă are vreuna, va consta în a fi ştiut să merg drept pe un fir de păr, suspendat între dublul abis al lirismului şi al vulgarului (pe care vreau să le topesc într-o analiză narativă). Când mă gândesc la ce poate să fie, îmi vine ameţeală. Când mă gândesc însă pe urmă că atâta frumuseţe îmi este încredinţată mie, am colici de spaimă, de-mi vine să fug să mă ascund unde o fi. Muncesc ca un catâr de cincisprezece ani. Am trăit toată viaţa într-o încăpăţânare de maniac, excluzându-mi celelalte pasiuni pe care le închideam în cuşti, ducându-mă să le văd numai din când în când, ca să mă destind. O! dacă fac vreodată o operă bună, voi fi agonisit-o din greu. Dea Domnul ca vorba nelegiuită[16] a lui Buffon să fie adevărată! Aş fi sigur că mă aflu printre primii. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara, ora douăsprezece şi jumătate (27 martie)

[...] Eu unul râd de toate; chiar şi de ce-mi place mai mult. Nu există lucruri, fapte, sentimente sau oameni peste care să nu fi trecut naiv bufoneria mea, ca un tăvălug de fier pentru lustruitul stofelor. E o metodă bună. Vezi pe urmă ce rămâne. E de trei ori înrădăcinat în tine sentimentul pe care-l păstrezi în bătaia vântului, fără araci şi fără sârme, şi dezbărat de toate convenienţele atât de utile ca să ţină în picioare putreziciunile. Oare parodia însăşi fluieră vreodată? E bine şi poate fi chiar frumos să râzi de viaţă, numai să trăieşti. Trebuie să te aşezi deasupra oricărui lucru şi să-ţi aşezi spiritul deasupra ta însuţi, adică libertatea ideii, a cărei limitare, oricare ar fi ea, o declar nelegiuită.

[...] Mi-ai spus, acum două săptămâni, pe Pont-Royal, mergând sa cinăm, o vorbă care mi-a făcut mare plăcere, şi anume că ţi-ai dat seama că nu e slăbiciune mai mare decât să-ţi pui în artă sentimentele personale. Urmează această axiomă pas cu pas, rând cu rând. Să fie întotdeauna de nezdruncinat în convingerea ta, disecând fiecare fibră omenească şi căutând fiecare sinonim al cuvintelor, şi ai să vezi, ai să vezi cum ţi se lărgeşte orizontul, cum îţi zbârnâie instrumentul, şi ce seninătate te umple! Refugiată la orizont, inima ta îşi va

trimite lumina din fundal în loc să te orbească din planul întâi. Tu fiind răspândită în toţi, personajele tale vor trăi, şi în locul unei veşnice personalităţi declamatorii, care nu se poate nici măcar constitui clar, din cauza detaliilor precise care-i lipsesc întotdeauna, din cauza travestiurilor, care o deghizează, se vor vedea în operele tale mulţimi omeneşti.

Dacă ai şti de câte ori am suferit descoperind asta la tine, de câte ori am fost jignit de poetizarea unor lucruri care-mi plăceau mai mult în stare simplă! [...] De ce să arborezi eterna faţă insipidă a poetului care, cu cât se va apropia de tip, cu atât va semăna mai mult cu o abstracţie, deci cu un lucru anti-artistic, anti-plastic, anti-omenesc, anti-poetic în consecinţă, oricât talent de vorbe ai cheltui, dealtfel. Ar fi de făcut o carte straşnică despre literatura probantă; din moment ce poţi minţi. Dumnezeu cunoaşte începutul şi sfârşitul; omul, ce e la mijloc. Arta, asemenea lui în spaţiu, trebuie să rămână suspendată în infinit, completă în ea însăşi, independentă de producătorul ei. Şi pe urmă îţi pregăteşti în felul ăsta, în viaţă şi în artă, teribile dezamăgiri. A voi să-ţi încălzeşti picioarele la soare, înseamnă a voi să cazi la pământ. Să respectăm lira; ea nu e făcută pentru un om, ci pentru om.

Iată-mă grozav de umanitar astă-seară, eu, pe care tu-l acuzi de atâta egocentrism. Vreau să spun că ai să-ţi dai seama curând, dacă urmezi această cale nouă, că ai câştigat deodată secole de maturitate şi are să-ţi inspire milă obiceiul de a te cânta pe tine. Asta reuşeşte o dată într-un strigăt, dar, oricât lirism ar avea Byron de exemplu, cum îl mai striveşte Shakespeare pus alături, cu impersonalitatea lui supraomenească. Ştim noi măcar dacă era trist sau vesel? Artistul trebuie să facă aşa încât posteritatea să creadă că n-a trăit. Cu cât mai puţin îmi fac o idee despre el, cu atât îmi pare mai mare. Nu pot să-mi închipui nimic despre persoana lui Homor, a lui Rabelais, iar când mă gândesc la Michelangelo, vădi numai din spate, un bătrân de o statură colosală sculptând noaptea la lumina faclelor[17].

[...] Astă-seară am terminat de mâzgălit prima idee din visurile mele de fată. Mai am încă vreo două săptămâni de navigat pe acele lacuri albastre, după care mă duc la bal, şi pe urmă petrec o iarnă ploioasă, pe care o închei cu o sarcină. Şi o treime din carte va fi aproape gata[18]. [...]

Către aceeaşi
Duminică, ora două

[...] Mai am opt sau zece pagini de scris şi de refăcut alte câteva până să ajung la un timp de oprire; după care îmi voi acorda cinci, şase zile de vacanţă.

Am lucrat destul săptămâna asta. Am speranţe serioase, pentru moment cel puţin, deşi mă apucă uneori sfârşeli, şi atunci sunt nimicit. De-abia am puterea să şed în fotoliu. N-are a face, aş dori mult ca romanul să fie gata şi să ţi-l citesc. Va fi diametral antipodul *Sfântului Anton,* cred însă că stilul va revela o artă mai profundă.

[...] Bunul Augier[19]! Debutase bine, dar nu frecventând prostituatele şi bând păhăruţe îţi dezvolţi inteligenţa. Şi pe urmă toţi tipii ăştia sunt atât de leneşi şi de o ignoranţă atât de crasă. Au atât de puţină credinţă! Şi atât de puţin orgoliu! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă , ora patru (3 aprilie)

Nu ştiu dacă e de vină primăvara, dar stat groaznic de prost dispus; am nervii întinşi ca nişte sârme. Sunt turbat, fără să ştiu de ce. Poate că romanul e pricina. Sunt mai ostenit decât dacă aş urni munţi. Îmi vine câteodată să plâng. Îţi trebuie o voinţă supraomenească pentru a scrie, şi nu sunt decât un om. Mi se pare uneori că am nevoie să dorm şase luni fără întrerupere. Ah! cu ce ochi disperaţi privesc culmile munţilor pe care dorinţa mea ar vrea să le urce! Ştii câte pagini voi fi făcut peste opt zile de la întoarcerea mea aici[20]? 20. Douăzeci de pagini într-o lună, şi muncind în fiecare zi cel puţin şapte ore! Şi scopul? Rezultatul? Amărăciuni, umilinţe lăuntrice, nimic care să te susţină decât ferocitatea unei fantezii neîmblânzite. Dar îmbătrânesc, şi viaţa e scurtă.

[...] Am cam făcut pe mironosiţa cu bunul Gautier[21]. De mult îmi tot cere să-i arăt ceva şi eu îi tot promit. E uimitor cât de pudic sunt în privinţa asta. [...] A voi să placi înseamnă a te înjosi. Odată ce publici, cobori din operă. Gândul de a rămâne toată viaţa total necunoscut nu mă mâhneşte deloc. Numai să-mi dureze manuscrisele cât mine, e tot ce îmi doresc. Păcat că mi-ar trebui un mormânt prea mare; le-aş îngropa cu mine aşa cum face un sălbatec cu calul lui.

Într-adevăr, aceste biete pagini m-au ajutat să străbat întinsa câmpie. Ele mi-au dat tresăriri, oboseli la

coate şi la cap. Cu ele am trecut prin furtuni, strigând singur în vânt şi traversnând, fără măcar să-mi ud picioarele, mlaştini în care pietonii obişnuiţi rămân înnămoliţi până la gură. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, orele patru după-amiază (15 aprilie)

[...] Lucrul a început din nou să meargă. Mi-am revenit în sfârşit din deranjul provocat de mica mea călătorie la Paris. Viaţa mi-e atât de plată încât un fir de nisip o tulbură. Trebuie să mă aflu într-o totală imobilitate a existenţei ca să pot scrie. Gândesc mai bine culcat pe spate şi cu ochii închişi. Cel mai mic zgomot se repetă în mine cu ecouri prelungi care se sting abia într-un târziu. Şi cu cât trece vremea, cu atât mi se dezvoltă această infirmitate. Ceva, din ce în ce, se încheagă în mine, ceva care curge greu. Când romanul meu va fi gata, peste un an[22], îţi voi aduce manuscrisul complet, de curiozitate. Vei vedea prin ce mecanică complicată ajung să fac o frază.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara (24 aprilie)

[...] N-am răspuns mai devreme la scrisoarea ta tânguitoare. şi descurajată pentru că am avut un mare acces de lucru. Alaltăieri m-am culcat la ora cinci dimineaţa şi ieri la ora trei. De lunea trecută am lăsat la o parte orice altceva şi n-am făcut decât să pisez la *Bovary* a mea, plictisit că nu înaintez. Acum am ajuns la bal[23], pe care-l încep luni Sper să meargă mai bine. Am scris, de când nu m-ai văzut, douăzeci şi cinci de pagini pe curat (douăzeci şi cinci de pagini în şase săptămâni). Mi-a fost greu să le fac. Le voi citi mâine lui Beuilhet. În ce mă priveşte, atâta le-am lucrat, recopiat, schimbat, manevrat, încât deocamdată nu mai văd nimic. Cred totuşi că se ţin pe picioare. Îmi vorbeşti de descurajările tale: dacă le-ai vedea pe ale mele! Uneori nu ştiu cum de nu-mi cad braţele de oboseală şi cum de nu mi se face capul ţăndări. Duc o viaţă aspră, pustie de orice bucurie exterioară şi în care nimic nu mă susţine, decât un fel de turbare permanentă, care plânge uneori de neputinţă, dar care e continuă. Îmi iubesc lucrul cu o dragoste frenetică şi perversă, ca un ascet ciliciul care-i zgârie pântecul. Câteodată, când mă simt golit, când expresia se refuză, când, după ce am mâzgălit pagini nesfârşite, descopăr că n-am făcut nici o frază, mă prăbuşesc pe divan şi zac prostit, într-o mlaştină interioară de plictis.

Mă urăsc şi mă acuz pentru demenţa asta de orgoliu care mă face să gâfâi după himeră. Peste un sfert de oră, s-a schimbat totul; îmi bate inima de bucurie. Miercurea trecută am fost obligat să mă scol să-mi caut batista; îmi curgeau lacrimile pe obraz. Mă înduioşasem eu însumi scriind, aveam o voluptate plină de delicii, izvorâtă şi din emoţia ideii mele. şi din fraza care o exprima, şi din satisfacţia de a o fi găsit. Cel puţin cred că era ceva din toate astea într-o emoţie în care nervii, în cele din urmă, ocupau mai mult loc decât restul. Sunt, în ordinea asta, emoţii mai înalte: acelea în care elementul sensibil nu intră cu nimic. Ele depăşesc atunci virtutea în frumuseţe morală, până într-atât sunt de independente de orice personalitate, de orice relaţie omenească. Am întrevăzut câteodată (în zilele mele mari cu soare), la lumina unui entuziasm care îmi înfioară pielea de la tălpi până la rădăcina părului, o stare de spirit astfel superioară vieţii, pentru care gloria n-ar fi nimic, şi chiar fericirea inutilă. Dacă tot ce te înconjoară, în loc să formeze prin natura sa o conjuraţie permanentă ca să te asfixieze în smârcuri, te-ar întreţine, dimpotrivă într-un regim sănătos, cine ştie atunci dacă n-ar fi vreun mijloc de a regăsi pentru estetică ceea ce stoicismul inventase pentru morală? Arta greacă nu era o artă; era constituţia radicală a unui popor întreg, a unei rase, a ţării înseşi. Acolo munţii aveau alte linii şi erau de marmură pentru sculptori etc.

Era frumosului s-a dus. Omenirea, chiar dacă se va mai întoarce vreodată la o asemenea eră, nu are deocamdată ce face cu ea. Cu cât va înainta, arta va fi ştiinţifică[24], după cum ştiinţa va deveni artistică. Amândouă se vor întâlni pe culme după ce s-au despărţit la poale. Nici o gândire omenească nu poate prevedea acum la ce orbitor soare psihic se vor coace operele viitorului. Până una alta, suntem într-un coridor plin de umbră; bâjbâim prin beznă. Ne lipseşte pârghia; pământul ne fuge de sub picioare, nici unul din noi nu avem un punct de sprijin, literaţi şi mâzgălitori de hârtie ce suntem. La ce bun? Cărei nevoi îi răspunde vorbăria asta? Între mulţime şi noi, nici o legătură. Cu atât mai rău pentru mulţime, cu atât mai rău pentru noi, mai ales. Dar cum fiecare lucru îşi are îndreptăţirea lui, şi cum fantezia unui individ mi se pare la fel de legitimă ca şi apetitul unui milion de oameni, şi cum ea poate să ocupe tot atâta loc în lume, trebuie, abstracţie făcând de lucruri şi independent de omenirea care ne reneagă, să trăim pentru vocaţia noastră, să ne urcăm în

turnul de fildeş şi acolo, ca o baiaderă printre parfumurile ei, să stăm singuri printre visurile noastre. Am uneori mari plictiseli, mari viduri, îndoieli care-mi rânjesc în obraz în toiul celor mai naive satisfacţii. Ei bine! N-aş schimba toate astea pe nimic, fiindcă mi se pare, în conştiinţa mea, că-mi îndeplinesc datoria, că ascult de o fatalitate superioară, că fac Binele, că sunt Drept-credinciosul.

Să vorbim puţin de *Graziella*[25]. E o lucrare mediocră, deşi cel mai bun lucru făcut de Lamartine în proză. Are detalii frumuşele: bătrânul pescar culcat pe spate şi rândunicile atingându-i din zbor tâmplele, Graziella prinzându-şi amuleta de pat, lucrând la corali, două sau trei comparaţii frumoase de natură ca un fulger intermitent semănând cu o clipire din ochi: asta-i aproape tot. Şi pe urmă, ca să vorbim pe şleau: se culcă sau nu se culcă cu ea? Astea nu-s fiinţe omeneşti, sunt manechine. Frumoase mai sunt şi poveştile de amor în care principalul e înconjurat de atâta mister încât nu mai ştii despre ce-i vorba, legătura sexuală fiind lăsată sistematic în umbră, ca a bea, a mânca. a face pipi etc. Ideea preconceputǎ mă agasează. Vezi un vlăjgan trăind împreună cu o femeie pe care o iubeşte şi care-l iubeşte, şi nici o dorinţă! Nici un nor impur nu vine să umbrească acest lac albăstrui! Ce ipocrizie! Dacă ar fi spus povestea adevărată, cu cât ar fi fost mai frumos! Dar adevărul cere masculi mai păroşi decât domnul de Lamartine. E într-adevăr mai uşor să desenezi un înger decât o femeie: aripile-i ascund cocoaşa.

[...] Dar nu: trebuie să faci lucruri convenţionale, false. Trebuie să te citească doamnele. Ah minciună! minciună! Ce proastă eşti!

S-ar fi putut face o carte frumoasă cu povestea asta, arătându-ni-se ce s-a petrecut de fapt: un tânăr la Neapole, printre celelalte distracţii ale sale, culcându-se din întâmplare cu o fată de pescar şi pe urmă trimiţând-o la plimbare, iar fata nu piere ci se consolează, ceea ce e mai obişnuit şi mai amar. (Sfârşitul lui *Candide*[26] e în sensul ăsta, pentru mine, dovada strigătoare a unui geniu de prim ordin. Gheara leului se vede în concluzia liniştită, stupidă ca viaţa.) Asta ar fi cerut însă o neatârnare a personalităţii pe care Lamartine n-o are, privirea medicală asupra vieţii, vederea Adevărului, în fine, singurul mijloc de a ajunge la marile efecte de emoţie. Fiindcă veni vorba de emoţie, un ultim cuvânt: înaintea bucăţii finale în versuri, a avut grijă să ne spună că a scris-o toată *dintr-o suflate* şi *plângând.* Ce frumos procedeu poetic! Da, repet, ar fi avut din ce face o carte frumoasă, totuşi.

[...] Revin la *Graziella*. E un paragraf de o pagină întreagă numai în infinitive: "a se scula dimineaţa etc.'" Omul care adoptă astfel de formule n-are ureche[27]; nu e un scriitor. În lături cu asemenea vechi fraze cu muşchi proeminenţi, cambraţi, şi cărora în mers le sună tocurile. Şi eu concep totuşi un stil: un stil care ar fi grozav, pe care cineva o să-l facă într-o zi, peste zece ani ori peste zece secole, şi care ar fi ritmat ca versul[28], precis ca limbajul ştiinţei şi cu unduiri, cu zbârnâituri de violoncel, cu jerbe de foc; un stil care ar intra în idee ca o lovitură de pumnal şi pe care gândul ar pluti în sfârşit peste întinderi line, ca atunci când aluneci în barcă împins din în spate de un vânt bun. Proza s-a născut ieri; iată ce trebuie să ne spunem. Versul e forma prin excelenţă a literaturilor vechi. Toate combinaţiile prozodice au fost făcute; dar în alte prozei, mai e mult de încercat.

[...] Am fost frământat de pasiuni în tinereţe. Era ca o curte de unde pleacă diligenţele şi unde eşti înghesuit de trăsuri şi de hamali; de aceea, inima mea şi-a păstrat un fel de aiureală.

Mă simt bătrân în privinţa asta. Câtă energie am consumat în astfel de tristeţi nu poate nimeni să măsoare. Mă întreb deseori ce fel de om aş fi astăzi dacă viaţa mea ar fi fost exterioară în loc să fie interioară; ce s-ar fi întâmplat dacă aş fi posedat ce mi-am dorit altădată...

Numai în provincie şi în mediul literar în care înotam eu sunt posibile asemenea concentrări. Tinerii din Paris nu le cunosc.

O, dormitoare ale colegiului meu, aveaţi melancolii mai vaste decât cele pe care le-am aflat în deşert! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică (2 mai)

[...] Erau în ultimele două numere ale *Revistei* două articole curioase despre Edgar Poe[29]. Le-ai citit?

Da, cunosc *Raphaël*[30] al lui Lamartine; e culmea stupidităţii pretenţioase.

Am petrecut o săptămână proastă; mă simt sterp, câteodată, ca un butuc bătrân. Am de făcut o naraţiune; or, povestirea e un lucru care mă plictiseşte foarte tare. Trebuie să-mi duc eroina la un bal[31]. E atâta vreme de când n-am mai văzut nici unul încât îmi cere mari sforţări de imaginaţie. Şi pe urmă e atât de comun, e atât de spus pretutindeni. Ar fi o minune să evit vulgarul, şi vreau totuşi să-l evit. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara, miezul nopţii (8 mai)

[...] Corectitudinea inimii, de care-mi vorbeşti, nu e decât aceeaşi justeţe de spirit pe care o practic, cred, în chestiunile de artă. Nu adopt, în ce mă priveşte, distincţiile între inimă, minte, formă, fond, suflet şi trup; total e legat în om[32]. A fost o vreme când mă vedeai ca pe un egoism [*sic*] gelos care se complăcea în rumegarea perpetuă a propriei personalităţi. Aşa cred cei ce văd suprafaţa. La fel se petrece şi cu orgoliul meu care-i revoltă atâta pe ceilalţi şi care se plăteşte totuşi cu necazuri atât de mari. Nimeni mai mult ca mine, dimpotrivă, nu i-a aspirat pe ceilalţi. M-am dus să adulmec gunoaie necunoscute, mi-a fost milă de o mulţime de lucruri care nu-i înduioşau pe oamenii sensibili. Dacă *Bovary* are vreo valoare, cartea nu va fi lipsită de inimă. Ironia totuşi îmi pare a domina viaţa. De unde vine faptul că, atunci când plângeam, m-am dus deseori să mă uit în oglindă ca să mă văd? Această predispoziţie de a plana deasupra ta însuţi e poate izvorul oricărei virtuţi. Te smulge din propria-ţi personalitate, departe de a te reţine în ea. Comicul ajuns la extrem, comicul care te face să râzi, lirismul înăuntrul farsei este ceea ce mă ispiteşte mai mult ca scriitor. Sunt cuprinse aici cele două elemente omeneşti. *Bolnavul închipuit*[33] coboară mai adânc în lumile interioare decât toţi Agamemnonii[34]. Acel „Nu-i primejdios să vorbim de toate bolile astea?" face cât „Să fi murit!"[35]

Dar cum să-i faci pe pedanţi să înţeleagă vreodată aşa ceva! E nostim, dealtfel, cât de bine simt eu comicul ca om şi cum mi-l refuză pana! Converg spre el pe măsură ce devin mai puţin vesel, căci asta e ultima dintre tristeţi. Am de câtva timp idei de teatru şi schiţa vagă a unui mare roman metafizic, fantastic şi plin de răcnete, care mi-a trăznit prin cap acum vreo două săptămâni[36]. Dacă mă apuc de el peste cinci, şase ani, ce se va întâmpla din minutul în care-ţi scriu şi până când cerneala se va usca pe ultima ştersătură? În ritmul în care merg, n-o voi fi terminat pe *Bovary* decât peste un an[37]. Puţin îmi pasă de şase luni mai mult ori mai puţin! Dar viaţa-i scurtă. Mă striveşte câteodată gândul la tot ce aş vrea să fac înainte de a muri, constatarea că s-au împlinit cincisprezece ani de când lucrez fără răgaz, aprig şi continuu, şi că n-o să am timp niciodată să-mi fac eu însumi o idee despre ce voiam să scriu.

Am citit de curând întregul *Infern* al lui Dante (în franceză). Are un aer grandios, dar cât e de departe de poeţii universali care nu şi-au cântat ura lor de sat, de castă ori de familie! Nici un fel de plan! Nenumărate repetiţii! Un suflu imens pe alocuri; dar cred că Dante este aşa ca multe alte lucruri frumoase consacrate, Sfântul Petru din Roma de pildă, care nu-i seamănă deloc, în paranteză fie zis. Nu îndrăzneşti să spui că te plictiseşte. Opera lui a fost făcută pentru un timp şi nu pentru toate timpurile; ea îi poartă pecetea. Cu atât mai rău pentru noi care-o înţelegem mai puţin; cu atât mai rău pentru ea care nu se face înţeleasă!

Tocmai am terminat de citit patru volume din *Mémoires d'outre-tombe*[38]. Îşi întrec renumele. Nimeni n-a fost imparţial cu Chateaubriand, toate partidele i-au purtat pică. Ar fi de făcut o critică frumoasă despre operele sale. Ce om ar fi fost, fără poetica lui! Cum l-a îngustat! Câte minciuni, câte meschinării! Din Goethe nu-l vede decât pe *Werther*, care nu-i decât una din mansardele acestui geniu uriaş. Chateaubriand e ca Voltaire. Au făcut (artisticeşte) tot ce au putut pentru a strica cele mai admirabile însuşiri cu care-i înzestrase bunul Dumnezeu. Fără Racine, Voltaire ar fi fost un poet mare, şi fără Fénelon, ce n-ar fi făcut omul care a scris *Velléda*[39] şi *René!*[40] Napoleon era ca ei: fără Ludovic al XIV-lea, fără această fantomă a monarhiei care-l obseda, n-am mai fi avut galvanizarea unei societăţi încă de pe atunci în stare de cadavru. Ce le face pe figurile antichităţii atât de frumoase este faptul că erau originale; aici e totul, să extragi din tine. Dar prin cât studiu trebuia să treci ca să te desprinzi de cărţi, şi câte eşti nevoit să citeşti!

[...] Trebuie citit ce e prost şi ce e sublim, nu ce e mediocru. Te asigur că, în privinţa stilului, oamenii pe care-i detest cel mai tare mi-au ajutat poate mai mult ca ceilalţi[41]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă spre duminică, ora unu noaptea (15–16 mai)

Noaptea de duminică mă prinde în mijlocul unei pagini care m-a ţinut toată ziua şi care e departe de a fi terminată. O părăsesc pentru a-ţi scrie, şi dealtfel poate că m-ar mai ţine până mâine seara; fiindcă deseori stau să caut un cuvânt ore întregi, şi cum am mai multe de căutat, s-ar putea să mai treacă încă toată săptămâna viitoare, dacă aş aştepta să termin. De câteva zile totuşi nu merge prea rău, în afară de astăzi când am avut o mulţime de încurcături. Dacă ai şti cât şterg şi ce terci sunt manuscrisele mele! o sută douăzeci de pagini sunt gata; am scris cel puţin cinci sute. Ştii cum mi-am petrecut alaltăieri după masa? Privind câmpia prin sticle colorate; îmi trebuia pentru o pagină din *Bovary* care, cred, nu va fi una din cele mai rele[42].

[...] Am citit *Rodogune* şi *Théodore*[43] săptămâna asta. Ce dezgustător lucru sunt comentariile domnului de Voltaire! Ce prostie! Şi totuşi era un om de spirit! Dar spiritul serveşte la prea puţin în artă, doar să împiedice entuziasmul şi să nege geniul, asta-i tot.

Ce ocupaţie stupidă e şi critica[44], odată ce un om de asemenea calibru ne dă un astfel de exemplu! Dar e plăcut să faci pe pedagogul, să-i muştruluieşti pe ceilalţi, să-i înveţi pe oameni cum să-şi facă meseria! Mania înjosirii, lepra morală a epocii noastre, a favorizat îndeosebi asemenea aplecare la neamul scriitoricesc. Mediocritatea îşi potoleşte foamea cu această mică hrană cotidiană care, sub aparenţe serioase, ascunde vidul. E mult mai uşor să discuţi decât să înţelegi, şi să pălăvrăgeşti despre artă, ideea de frumos, ideal etc., decât să faci cel mai mărunt sonet sau cea mai simplă frază. Am avut poftă deseori să mă bag şi eu şi să scriu dintr-o dată o carte despre toate astea. Am s-o fac la bătrâneţe, când călimara îmi va fi secat. Ce grozavă carte, şi originală, s-ar putea scrie sub titlul: „Despre interpretarea antichităţii"! Ar fi opera unei vieţi. Dar în fond, la ce bun? Mai bine muzică! Muzică! Să ne învârtim în ritm, să ne legănam în perioade, să coborâm mai afund în pivniţele sufletului.

[...] Republică sau monarhie, din asta n-o să ieşim curând. E rezultanta unui lung travaliu la care a luat parte toată lumea, de la De Maistre[45] până la părintele Enfantin[46], şi republicanii mai mult ca toţi ceilalţi. Ce este Egalitatea, dacă nu negarea oricărei libertăţi, a oricărei superiorităţi şi a naturii înseşi? Egalitatea înseamnă sclavie. Iată de ce iubesc Arta. Pentru că acolo, cel puţin, totul e libertate în lumea ficţiunilor. Îţi astâmperi orice poftă, faci ce vrei, totodată rege şi popor, activ şi pasiv, jertfă şi preot. Nici o limită; omenirea e pentru tine o paiaţă cu zurgălăi pe care o faci să-ţi sune, la sfârşitul frazei, ca un măscărici, clopoţelul din vârful piciorului (m-am răzbunat adesea, în felul ăsta, pe existenţă; mi-am spus cu pana o grămadă de gingăşii; mi-am dăruit femei, bani, călătorii), iar sufletul încovoiat se desfăşoară în acest azur care nu se opreşte decât la hotarele Adevărului. Da, acolo unde Forma lipseşte, ideea nu mai există. A o căuta pe una înseamnă a o căuta pe cealaltă. Sunt la fel de inseparabile ca substanţa de culoare, şi de aceea Arta este însuşi adevărul. Toate astea, diluate în douăzeci de lecţii la Collège de France[47], m-ar face să trec, în faţa multor tinerei, domni plini de duh şi femei distinse, drept un om mare timp de două săptămâni.

[...] Ceasul a bătut ora trei. Se face ziuă, mi s-a stins focul, mi-e frig şi mă duc să mă culc.

De câte ori până acum în viaţă n-am văzut lumina verzuie a dimineţii apărându-mi la geam! Pe vremuri, la Rouen, în cămăruţa mea de la Hôtel-Dieu[48], prin frunzişul unui salcâm; la Paris, în rue de l'Est, deasupra Luxemburgului[49]; în călătorii, în diligenţe ori pe corăbii etc. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora trei (23 mai)

Romanul meu[50] mă plictiseşte; sunt sterp ca un pietroi. Această primă parte care iniţial trebuia să fie terminată la sfârşitul lui februarie, apoi în martie, apoi în mai, va dura până la sfârşitul lui iulie. La fiecare pas descopăr zece piedici. Începutul părţii a doua mă îngrijorează mult. Mă canonesc ca un câine pentru nişte mizerii; frazele cele mai simple mă torturează.

[...] Când voi fi terminat-o pe *Bovary* şi povestea mea egipteană[51] (peste doi ani), am două sau trei idei de teatru pe care le voi executa, dar sunt hotărât încă de pe acum să nu fac nici o concesie, să nu fiu niciodată jucat ori fluierat.

Dacă ajung vreodată la o *situaţie*, cum se spune, o voi face trecând prin toate, şi în ciuda oricărui considerent de reuşită. Voi fi strivit sau voi strivi. Dacă am în mine vreo valoare, această idee preconcepută (pe care n-am conceput-o niciodată, dar care s-a născut de la sine) trebuie s-o facă să crească. Dacă n-am nici una, am măcar această încăpăţânare şi tot e ceva. Mă încearcă, în schimb, grozave stări de oboseală, teribile plictiseli şi asemenea dezgusturi de mine, încât m-aş vomita eu însumi, dacă aş putea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara (29 mai)

[...] Cât mă felicit pentru ideea bună pe care am avut-o nepublicând! Nu m-am băgat încă în nimic!

Muza mea (oricât şi-ar legăna şoldurile) nu s-a prostituat încă şi tare aş mai avea chef s-o las să moară fecioară, văzând toate bolile ruşinoase care bântuie lumea. Cum nu sunt dintre aceia care-şi pot face un public şi cum acest public nu e făcut pentru mine, mă voi lipsi de el. „Dacă te strădui să placi, ai şi decăzut" , spune Epictet. N-am să decad.

[...] Trebuie să recunoaştem deschis că dacă nici un lucru frumos n-a rămas necunoscut, n-a existat mârşăvie care să nu fi fost aplaudată, nici neghiob care să nu fi trecut drept om mare, nici om mare care să nu fi fost comparat cu un cretin. Posteritatea îşi schimbă părerea câteodată (dar pata nu se şterge de pe fruntea acestei omeniri cu instincte atât de nobile)... dacă şi-o schimbă! Oare o să recunoască Franţa vreodată că Ronsard preţuieşte cât Racine? Aşadar trebuie să faci artă pentru tine, *numai pentru tine,* aşa cum cânţi la vioară.

Musset va rămâne tocmai prin laturile pe care le reneagă. A avut ţâşniri frumoase, strigăte frumoase, asta-i tot. Dar la el *parizianul* pune piedică poetului; dandysmul îi corupe eleganţa; genunchii sunt ţepeni din cauza pantalonilor prea strânşi pe sub gheată. I-a lipsit puterea de a deveni un maestru: n-a crezut nici în el, nici în arta lui, ci numai în pasiunile lui. A celebrat cu emfază *inima, sentimentul,* amorul cu tot soiul de majuscule, coborând nivelul multor frumuseţi: „singură inima e poetă"[52] etc. Asemenea lucruri flatează doamnele, maxime comode care-i fac pe atâţia să se creadă poeţi fără a fi scris un vers. Glorificarea mediocrităţii mă scoate din fire. Înseamnă să negi orice artă, orice frumuseţe, înseamnă să insulţi aristocraţia bunului Dumnezeu.

[...] Ca să ai talent, trebuie să fii convins că-l ai, şi ca să-ţi păstrezi conştiinţa carată, s-o pui mai presus de conştiinţa tuturor celorlalţi. Mijlocul de a trăi senin şi în aer liber este să te fixezi pe o piramidă, oricare ar fi ea, numai înaltă să fie şi cu temelii solide. Ah! nu e întotdeauna plăcut, şi eşti singur; dar te mângâi scuipând de sus.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora *11 noaptea (13 iunie)*

Din toată săptămâna abia astăzi am lucrat ceva mai bine. Un paragraf care-mi lipsea de cinci zile mi-a ieşit, cred, în forma lui bună. Ce dificilă e o naraţiune psihologică, fără să repeţi mereu aceleaşi lucruri!

Du Camp mi-a trimis fotografiile. I-am scris câteva cuvinte mulţumindu-i. Dacă *Revue de Paris* începe să decadă, prezicerile mele încep să se verifice. Are să se ducă poate la fund atunci când eu încă nici nu voi fi început să plutesc. Lui, care trebuia să mă ia cu el pe punte, poate că eu am să fiu acela care-i întinde o mână de ajutor. Nu, nu-mi pare rău că am întârziat atâta. Viaţa mea, cel puţin, nu s-a abătut niciodată de pe făgaşul ei. Din vremea când scriam întrebând-o pe guvernantă de ce litere am nevoie pentru cuvintele frazelor pe care le născoceam, şi până în seara asta când cerneala mi se usucă pe ştersăturile de pe pagini, am urmat o linie dreaptă, mereu prelungită, şi trasă cu rigla, prin orice situaţii. Am văzut ţinta neîncetat depărtându-se de mine, din an în an, din progres în progres. De câte ori n-am căzut cu burta la pământ în clipa când speram să ating acea ţintă! Simt totuşi că nu trebuie să mor fără a fi făcut să urle cumva stilul, aşa cum îl aud eu în cap şi putând să întreacă vocea papagalilor şi a greierilor.

[...] Îţi ştii oare, oricât de cunoscut ai fi, adevărata valoare? Îndoielile pe care le-ai avut, obscur fiind, le aduci cu tine în celebritate. Câţi oameni, din cei mai puternici, n-au murit roşi de ele, începând cu Virgiliu, care vroia să-şi ardă opera!

[...] Iei cu tine, orice ar fi zis Danton, patria pe tălpile ghetelor şi porţi în suflet, fără s-o ştii, pulberea străbunilor morţi. Eu unul aş face în privinţa asta, personal, o demonstraţie cu A + B. La fel şi în literatură. Îmi regăsesc toate obârşiile în cartea pe care o ştiam pe dinafară încă înainte de a învăţa să citesc: *Don Quijote*[53], şi deasupra spuma agitată a mărilor normande, lâncezeala englezească, ceaţa fetidă. [...]

Mi-am reluat lucrul. Sper să meargă, dar sincer vorbind *Bovary* mă plictiseşte. Asta din cauza subiectului şi a veşnicelor tăieturi pe care le fac. Bună sau proastă, cartea va fi fost pentru mine un tur de forţă fantastic, atât de departe de maniera mea firească îi sunt şi stilul, şi compoziţia, şi personajele şi *efectul sensibil*. În *Sfântul Anton* eram la mine acasă. Aici, sunt la vecin; de aceea nu mă simt la largul meu.

[...] Am citit *Homer*-ul[54] lui Lamartine. Ca Lamartine îmi place destul de mult. Dar am să susţin întotdeauna că nu-i un scriitor şi am să te conving într-o jumătate de oră, când ai să vrei tu, cu dovezi. Toată partea narativă e izbutită, dar câte se puteau spune mai bine despre Homer! Primele pagini din *Longueville* ale Filozofului[55] sunt foarte întortocheate; se sileşte prea mult să semene cu secolul al XVII-lea şi se încurcă deseori în construcţii greoaie cu *car*e sau *că* etc. Îmi plac frazele curate, care se ţin drepte, şi care stau în picioare şi când fug, ceea ce e aproape o imposibilitate. Idealul prozei a ajuns la un grad de dificultate nemaipomenit; trebuie să te smulgi din arhaism, din expresia comună, să ai ideile contemporane în termenii lor grosolani şi totul să fie limpede ca Voltaire, stufos ca Montaigne, nervos ca La Bruyère şi întotdeauna şiroind de culoare.[...]

Către Maxime Du Camp
(Croisset, 26 iunie)

Mi se pare că ai relativ la mine un *tic,* ori un viciu anulativ. Dar n-are a face, *nu mă deranjează.* M-am resemnat de mult în privinţa asta.

Vreau să-ţi spun numai că toate vorbele astea: *grăbeşte-le, e momentul, e timpul, locul se ocupă, să-ţi faci un nume, în afara legii,* sunt pentru mine un vocabular gol de sens. E ca şi cum ai vorbi cu un papuaş. Nu înţeleg.

Să ajung la ce? La situaţia domnilor Murger[56], Feuillet[57], Monselet[58] etc., Arsène Houssaye[59], Taxile Delord[60], Hippolyte Lucas[61] şi încă 72 ca ei? Mulţumesc.

Să fiu cunoscut nu e principalul meu interes, aşa ceva nu satisface total decât foarte mediocrele vanităţi. De altfel, chiar la capitolul ăsta, poţi şti vreodată la ce să te aştepţi? Celebritatea cea mai completă nu-ţi potoleşte neliniştea şi mori aproape întotdeauna în nesiguranţa propriului tău renume, dacă nu eşti un nătărău. Aşadar faima nu te clasează mai mult în propriii ochi decât obscuritatea[62].

Ţintesc mai sus, să-mi plac mie însumi. Succesul îmi pare un rezultat şi nu un scop. Eu mă îndrept către acest scop, şi încă de multă vreme, cred, fără să mă abat cu un pas, şi fără să mă opresc pe marginea drumului ca să fac curte doamnelor, sau să dorm pe pajişte. Între o himeră sau alta, o prefer (la urma urmei) pe cea cu o statură mai înaltă.

Piară mai degrabă Statele Unite decât un principiu! Mai bine crăp ca un câine decât să-mi grăbesc cu o secundă fraza care nu-i gata[63].

Am în cap un fel de a scrie şi un limbaj anume la care vreau să ajung. Când voi socoti că am cules caisa, n-am să refuz s-o vând şi n-am să refuz nici aplauzele, dacă-i gustoasă. Până atunci, nu vreau să linguşesc publicul[64]. Asta-i tot.

Dacă, atunci când o sosi timpul, n-o să mai fie timp şi dacă tuturor le va fi trecut setea, cu atât mai rău. Îmi doresc, crede-mă, mult mai multă uşurinţă la lucru, mult mai puţină muncă şi mai multe profituri. Dar nu găsesc leacul.

Se poate întâmpla să se ivească împrejurări propice în materie comercială, vaduri pentru cutare sau cutare marfă, un chef trecător al cumpărătorilor care face să crească preţul cauciucului sau scumpeşte pânzeturile. Înţeleg că cei dornici să devină fabricanţi de asemenea lucruri se grăbesc a-şi ridica fabrici. Dar dacă opera ta de e bună, dacă e *adevărată,* ea îşi va găsi ecoul, îşi va găsi locul, peste şase luni, peste şase ani, ori după tine. Ce importanţă are!

[...] Îmi pare rău să văd un om ca tine vorbind la fel ca marchiza d'Escarbagnas[65], care credea că "afară din Paris, nu e scăpare pentru oamenii de duh". Asemenea judecată mi se pare ea însăşi provincială, adică mărginită. Oameni se află pretutindeni, scumpe domn, dar farsa mai degrabă la Paris decât aiurea, sunt de acord cu tine.

[...] Iar cât despre faptul de a-mi deplânge atât de amarnic viaţa neutralizantă, e ca şi cum i-ai reproşa cizmarului că face cizme, fierarului că bate fierul, artistului că trăieşte în atelierul lui. Dat fiind că lucrez de la unu după prânz până la unu după miezul nopţii *în fiecare zi,* în afară de ceasurile de la şase la opt, nu prea văd cum să întrebuinţez timpul care-mi mai rămâne. Dacă aş locui într-adevăr în provincie ori la ţară, consacrându-mă jocului de domino sau cultivării pepenilor, aş înţelege reproşul. Dar dacă mă abrutizez, de vină sunt Lucian[66], Shakespeare şi romanul pe care-l scriu[67].

Ţi-am spus că voi veni să locuiesc la Paris atunci când cartea va fi gata şi că o voi publica dacă voi fi mulţumit de ea. Hotărârea mea nu s-a schimbat. Asta-i tot ce pot să spun, nimic mai mult.

Şi crede-mă, prietene, lasă apa să curgă. Renasc ori nu renasc disputele literare, puţin îmi pasă. Că Augier[68] reuşeşte, mă lasă rece, şi că Vacquerie[69] şi Ponsard[70] îşi lăţesc până într-atâta umerii, încât ocupă şi locul meu, mă lasă arhirece şi n-o să mă duc să-i deranjez ca să mi-l dea înapoi. [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) sâmbătă seara (26 iunie)

Sunt frânt de oboseală. Am, de azi-dimineaţă, înţepături în occipital şi capul greu de parcă aş purta înăuntru un chintal de plumb. *Bovary* mă ucide. Am scris toată săptămâna trei pagini şi nici măcar nu sunt încântat de ele. Ce e înfiorător de dificil este înlănţuirea ideilor şi necesitatea ca ele să decurgă cât mai natural unele din altele.

Tu îmi pari într-o dispoziţie de lucru excelentă; meditează însă mai mult. Prea te bizui pe inspiraţie şi mergi prea repede. Ceea ce mă face pe mine să merg atât de încet e faptul că nu pot gândi stilul decât cu pana-n mână[71] şi mă tot împotmolesc într-o mâzgă continuă pe care o curăţ pe măsură ce creşte. Dar la versuri e mai clar, forma e întru totul *voită*. Proza bună trebuie totuşi să fie la fel de precisa că versul şi sonoră ca el.

Citesc în momentul ăsta un lucru încântător şi foarte frumos, adică *Statele din Lună*[72] de Cyrano de Bergerac. E uriaş ca fantezie şi adesea ca stil. [...]

Către Maxime du Camp
(Croisset, vineri 25 sau sâmbătă 26 iunie)

[...] Încă o vorbă, totuşi. Înnoirea literară pe care o anunţi, eu unul o neg, nevăzând până acuma nici un om nou, nici o carte originală, nici o idee care să nu fie uzată (toţi se târăsc la coada maeştrilor, ca şi altădată). Se bate apa-n piuă cu aceleaşi vechituri umanitare sau estetice. Nu neg buna-voinţă, la tineretul actual, de a crea o şcoală, dar îi desfid s-o facă. Sunt fericit dacă mă înşel; voi profita de descoperire.[...]

Către Louise Colet
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (26–27 iunie)

Am fost la pământ toată săptămâna asta în care am scris aproape o pagină. Cât îmi doresc ca această primă parte să fie terminată! Am aproape convingerea că e prea lungă, şi cu toate astea nu văd nimic de tăiat, sunt atâtea mărunţişuri pe care e important să le spui. De ieri seară, totuşi, şi mai cu seamă de astăzi, merge mai bine, cauza e fără îndoială vremea frumoasă. Soarele m-a delectat, iar astă-seară luna. Mă simt în clipa de faţă proaspăt şi întinerit.

[...] Sunt foarte cumsecade până la un anumit grad, până la un hotar (acela al libertăţii mele) pe cale nu-l încalcă nimeni.

[...] Sunt un barbar, am aceeaşi apatie musculară ca şi el, aceleaşi lâncezeli nervoase, ochii verzi şi statura înaltă; am însă şi acelaşi avânt, aceeaşi încăpăţânare, aceeaşi irascibilitate. Noi toţi, normanzii, avem un pic de cidru în vine; e o băutură acră şi fermentată şi care câteodată face să sară cepul[73].

[...] Cât despre dragoste, a fost marele subiect de cugetare al întregii mele vieţi. Ce n-am dat artei pure, meseriei în sine, acolo s-a dus[74], iar inima pe care o studiam era a mea. De câte ori n-am simţit în momentele mele cele mai bune răceala scalpelului pătruzându-mi în carne! *Bovary* (într-o anumită măsură, în măsura burgheză, atât cât s-a putut, ca să fie mai generală şi mai omenească) va fi sub acest raport suma ştiinţei mele psihologice şi nu va avea o valoare originală decât pe latura asta. Va avea oare vreo valoare? Deie Domnul! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara, miezul nopţii (27–28 iunie)

[...] Persist în spusele mele relativ la *Măgarul de aur*[75], în pofida părerii Filozofului[76] şi a lui Musset. Cu atât mai rău pentru aceşti domni dacă nu-l înţeleg şi cu atât mai bine pentru mine dacă mă înşel. Dar dacă există pe lume un adevăr artistic, e faptul că această carte este o capodoperă. Natura în ea însăşi, peisajul, partea pur pitorească a lucrurilor sunt tratate modern şi cu un suflu antic şi creştin totodată care trece prin centru. Miroase a tămâie şi a urină, bestialitatea se îmbină cu misticismul. Noi suntem încă departe de aşa ceva, ceea ce mă face să cred că literatura franceză e încă tânără. Lui Musset îi plac măscările. Ei bine! mie nu. Miros a spirit (cât îl urăsc în artă!) Capodoperele sunt sărace cu duhul; ele au o înfăţişare liniştită ca înseşi produsele naturii, ca animalele mari şi ca munţii[77]. Îmi place gunoiul, da, şi când e liric, ca la Rabelais, care nu-i de loc un om al măscărilor. Dar francezii savurează gluma decoltată. Ca să placi gustului franţuzesc eşti aproape nevoit să ascunzi poezia, ca la pilule, într-un praf incolor şi să i-o dai s-o înghită fără să-şi dea seama. [...]

Către aceeaşi[78]
(Croisset,) noaptea de luni spre marţi, ora două (5–6 iulie)

[...] Musset n-a separat niciodată poezia de senzaţiile pe care ea le completează. Muzica, după el, a fost făcută pentru serenade, pictura pentru portret, iar poezia pentru consolarea inimilor. Când vrei să-ţi pui în felul ăsta soarele în pantaloni, îţi arzi pantalonii şi faci pipi pe soare. E ceea ce i s-a şi întâmplat. Nervii, magnetismul, iată poezia. Nu, ea are un temei mai senin. Dacă ar fi destul să ai nervii sensibili ca să fii poet, aş preţui mai mult decât Shakespeare şi Homer, despre care-mi închipui că a fost un om nu prea nervos. Această confuzie e o impietate. Am şi eu ceva de spus în privinţa asta, eu care am auzit, prin uşi închise, vorbind oameni la câţiva paşi de mine; eu, la care se vedeau, pe sub pielea de pe pântec, săltând toate viscerele şi care am simţit uneori, în timp de o secundă, un milion de gândurii de imagini, de combinaţii diferite, aruncându-mi simultan în creier toate rachetele aprinse ale unui foc de artificii. Dar sunt excelente subiecte de conversaţie şi care emoţionează.

Poezia nu e o debilitate a spiritului, iar aceste susceptibilităţi nervoase, da. Facultatea de a simţi peste măsură e o slăbiciune. Mă explic îndată.

Dacă aş fi avut capul mai solid, nu m-aş fi îmbolnăvit pentru că studiam dreptul şi pentru că mă plictiseam. Aş fi tras foloase, în loc să trag ponoase. Amărăciunea, în loc să-mi rămână în craniu, mi s-a scurs în membre şi le-a crispat în convulsii. Era o *deviere*. Există nenumăraţi copii cărora muzica le face rău; au mari calităţi, reţin melodia de la prima audiţie, se exaltă cântând la pian, le bate inima, slăbesc, pălesc, se îmbolnăvesc, iar bieţii lor nervi, ca ai câinilor, se chircesc de durere la sunetul notelor. Nici unul din ei nu-i un Mozart al viitorului. *Vocaţia* a fost deplasată; ideea a trecut în carne unde a rămas sterilă, şi carnea piere; nu rezultă de aici nici geniu, nici sănătate.

Acelaşi lucru în artă. Nu pasiunea face versurile, şi cu cât vei fi mai personal, cu atât vei fi mai slab. Eu unul am păcătuit întotdeauna în acest sens; m-am pus întotdeauna pe mine în tot ce am făcut. În locul sfântului Anton de pildă, sunt eu; Ispita a fost pentru mine şi nu pentru cititor. *Cu cât simţi mai puţin un lucru, cu atât eşti mai apt să-l exprimi aşa cum e* (cum e *mereu*, în sine, în generalitatea lui şi desprins do toate contingenţele efemere). Dar trebuie să ai facultatea *de a ţi-l face ţie însuţi sensibil*. Această facultate nu este altceva decât geniul; a vedea, a avea modelul în faţă, pozând.

De aceea detest poezia *vorbită*, poezia în fraze. Pentru lucrările care n-au cuvinte ajunge privirea. Emanaţiile sufletului, lirismul, descrierile, le vreau pe toate în stil. În afara lui, înseamnă prostituarea artei şi chiar a sentimentului.

Tocmai această pudoare m-a împiedicat întotdeauna să fac curte unei femei. Spunând frazele po-e-tice care-mi veneau atunci pe buze, mă temeam să nu-şi zică: „Ce şarlatan!", şi frica de a nu fi efectiv un şarlatan mă oprea. Asta mi-aduce aminte de doamna Cloquet[79] care, ca să-mi arate cât îşi iubeşte bărbatul şi îngrijorarea ei în timpul unei boli de cinci, şase zile pe care o avusese el, îşi ridica o şuviţă de păr ca să văd două sau trei fire albe pe tâmplă şi-mi spunea: „Am stat trei nopţi fără să dorm, trei nopţi ca să-l veghez". Era într-adevăr un devotament formidabil.

Sunt din acelaşi aluat toţi cei care-ţi vorbesc de amorurile lor trecute, de mormântul mamei, de al tatălui, de amintirile binecuvântate; sărută medalioane, plâng la lună, delirează de duioşie văzând copii, leşină la teatru, îşi iau un aer gânditor în faţa Oceanului. Farsori! farsori! şi tripli saltimbanci! sărind de pe trambulină în propria lor inima ca să ajungă la ceva.

Am avut şi eu epoca mea nervoasă, epoca mea sentimentală, şi încă îi mai port, ca un osândit la galere, stigmatul pe gât. Cu mâna înfierată[80], am acum dreptul să scriu fraze despre natura focului. M-ai cunoscut atunci când această perioadă de-abia se încheiase şi eram ajuns la vârsta bărbăţiei. Dar înainte, odinioară, am crezut în realitatea poeziei în viaţă, am crezut în frumuseţea plastică a pasiunilor etc. Aveam o egală admiraţie pentru tot ce făcea gălăgie; am fost asurzit şi am început să deosebesc un zgomot de altul.

[...] Ce vreme frumoasă, Louise, cum străluceşte soarele! Toate obloanele sunt închise; îţi scriu din umbră. Am avut două sau trei nopţi foarte frumoase. Ce daruri de lună! Mă simt într-o stare fizică şi morală bună şi sper că *Bovary* a mea o să-şi revină puţin. Căldura are asupră-mi acelaşi efect ca alcoolul; îmi usucă fibra şi mă excită. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (18 iulie)

Ieri a trebuit să mă scol înainte de ora şase ca să mă duc la trei leghe de aici, la ţară, la înmormântarea lui Fauvel, vărul mamei despre care ţi-am vorbit, mort în Africa. Am înghiţit două slujbe, întâi una la catedrala din Rouen, pe urmă acolo la Pissy. Astăzi dimineaţă am fost la o întrunire agricolă, de la care am

plecat stors de oboseală şi de plictis. Aveam nevoie să văd o asemenea ineptă ceremonie rustică pentru *Bovary,* în partea a doua[81].

Şi totuşi asta este ceea ce se cheamă Progres şi către asta tinde societatea modernă. Mă îmbolnăveşte fizic. Plictiseala care-mi vine prin ochi mă zdrobeşte, nervos vorbind, şi apoi spectacolul mult timp îndurat al mulţimii mă cufundă totdeauna în mâluri de tristeţe în care mă sufoc!

Hotărât lucru, nu sunt sociabil. Vederea semenilor mei mă moleşeşte. Ce spun a foarte exact şi literal.

Ce zile bune am petrecut joi şi vineri! Joi seara, la ora două noaptea, m-am culcat atât de însufleţit de Bovary a mea încât la trei m-am sculat din nou şi am lucrat până la prânz. Seara m-am culcat la ora unu, şi încă din raţiune. Mă cuprinsese o adevărată furie de stil care putea să mă facă s-o ţin aşa încă o dată pe atât. Vineri dimineaţă, în zori de zi, m-am dus să mă plimb prin grădină. Plouase, păsările începeau să cânte şi mari nori cărămizii fugeau pe cer. Am gustat acolo câteva momente de putere şi de seninătate imensă, de care îţi aduci aminte şi care te ajută să treci peste o sumedenie de necazuri. Mai simt încă savoarea acestor treizeci şi şase de ore olimpiene şi sunt încă bucuros, ca de o fericire.

Prima parte e aproape gate.

Am un mare sentiment de uşurare.

Niciodată n-am scris ceva cu atâta grijă ca aceste ultime douăzeci de pagini. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, ora patru, după-amiază (22 iulie)

Recopiez, corectez şi şterg toată partea întâi din *Bovary*. Mă ustură ochii. Aş vrea să citesc dintr-o privire aceste o sută cincizeci şi opt de pagini şi să le cuprind cu toate amănuntele lor într-o singură gândire. Peste opt zile, începând de duminică., i le voi reciti lui Bouilhet, iar a doua zi, ori pesta două zile, mă vei vedea. Ce lucru afurisit şi proza asta! Nu se mai termină; mereu e ceva de refăcut. Cred totuşi că i se poate da consistenţa versului. O bună frază în proză trebuie să fie ca un vers bun, *de neschimbat,* la fel de ritmată, la fel de sonoră. Asta mi-e cel puţin ambiţia (un lucru de care sunt sigur este că nimani n-a avut vreodată în cap un tip de proză mai perfect, ca mine; cât despre execuţie, câte slăbiciuni, câte slăbiciuni, Doamne!). Nu mi se pare imposibil nici să dai analizei psihologice rapiditatea, limpezimea, nervul unei naraţii pur dramatice. Aşa ceva n-a fost încercat niciodată şi ar fi frumos. Am reuşit oare cât de cât? Habar n-am. La ora asta n-am nici o opinie clară despre lucrul meu.

[...] Meditează mai mult înainte de a scrie şi urmăreşte *cuvântul.* Tot talentul de a scrie nu constă în cele din urmă decât în alegerea cuvintelor. Precizia e cea care dă forţa. În stil se întâmplă ca în muzică: ce e mai frumos şi mai rar e puritatea sunetului.

[...] Citesc acum seara, în pat, *Istoria lui Carol al XII-lea*[82] de domnul de Voltaire. E plin şi dens! Asta e într-adevăr naraţie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara, ora unu noaptea (26 iulie)

[...] Aş mai avea încă cincisprezece zile bune de lucru până să-mi revăd partea întâi[83]. Descopăr monstruoase neglijenţe... Sunt şapte sau opt zile de când stau la aceste corectări şi am nervii foarte încordaţi. Mă grăbesc, şi ar trebui să merg încet. Să descoperi în toate frazele cuvinte de schimbat, consonanţe de scos etc.! e o treabă aridă, de lungă durată şi foarte umilitoare în fond. Aici te pândesc micile şi substanţialele mortificări interioare.

[...] Nu cred că pana are aceleaşi instincte ca inima. [...] Da, ciudat lucru că pana e de o parte si individul de alta[84]. Există oare cineva care să iubească antichitatea mai mult ca mine, care să fi visat mai mult la ea şi să fi făcut tot ce a putut pentru a o cunoaşte? Şi totuşi (în cărţile mele) sunt unul din oamenii cei mai puţin antici. După înfăţişare, s-ar crede că scriu neapărat epică, dramă, brutalitatea faptelor, iar eu nu mă complac, dimpotrivă, decât în subiectele de analiză, de anatomie, dacă pot zice aşa. De fapt, sunt omul ceţurilor şi numai prin răbdare şi printr-un studiu îndârjit m-am descotorosit de toată grăsimea albicioasă care-mi îneca muşchii. Cărţile pe care râvnesc mai mult să le scriu sunt tocmai cele pentru care am mai puţine mijloace. *Bovary,* în acest sens, va fi fost un tur de forţă nemaipomenit şi de care numai eu voi şti. Asta mă va ajuta să fac ulterior un mare pas înainte. Sunt, scriind această carte, ca un om care ar cânta la pian cu greutăţi de plumb pe fiece falangă. Dar când am să ştiu bine digitaţia, dacă-mi pică sub mână o melodie pe gustul meu

şi pe care s-o pot cânta cu mânecile suflecate, poate că o să iasă ceva. Ce faci nu-i pentru tine, e pentru ceilalţi[85]. Arta n-are nimic de împărţit cu artistul. Cu atât mai rău dacă nu-ţi place roşul, verdele sau galbenul; toate culorile sunt frumoase, numai să pictezi. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (1 septembrie)

[...] Publicul nu trebuie să ştie nimic despre noi. Să nu se preocupe de ochii, de părul, de amorurile noastre... Destul că-i diluăm în cerneală inima noastră fără să-şi dea seama. Prostituţiile personale în artă mă revoltă, şi Apollo e drept: face întotdeauna lânced acest gen de inspiraţie; nu-i ceva de soi.

[...] Începi să faci treabă bună. Ceea ce ţine de persoana ta e mai slab acum decât ce e imaginat (te-ai preocupat mai puţin de femeie decât de bărbat). Îmi place asta, puterea de a înţelege ce nu eşti; geniul nu-i altceva, draga mea, decât să posezi însuşirea de a lucra după un model imaginar care pozează în faţa ta. Când îl vezi bine, îl poţi reda[86].

Forma e ca o sudoare a gândirii; când se zbuciumă în noi, transpiră în poezie.

[...] Nu te lăsa dusă atâta de lirism. Strânge, strânge, fiecare cuvânt să meargă la ţintă. Sfârşitul *Fantomelor*[87] e prolix şi nu mai are legătură cu începutul. Nu există nici un motiv să te opreşti, cu asemenea procedeu; în versuri nu trebuie să visezi, ci să loveşti cu pumnul.

Nu fac nici o observaţie marginală la partea a doua, fiindcă aproape nimic nu-mi place; îmi place însă buna ta scrisoare de azi-dimineaţă. Mi-ai spus o vorbă care-mi merge la inimă: „Am să fac ceva frumos, chiar de-ar fi să mă spetesc". Asta da, e o vorbă. Rămâi întotdeauna aşa şi am să te iubesc din ce în ce mai mult, dacă e posibil. Aşa mai ales vei fi soţia mea *legitimă* şi fatală.

[...] Am fost foarte trist în primele zile după întoarcerea mea aici. Acum sunt iar pornit pe lucru; de-abia încep, dar în sfârşit roata se învârteşte.

Vorbeşti de nefericirile femeilor; mă aflu tocmai în această sferă. Ai să vezi că a trebuit să cobor foarte jos în puţul sentimental. Dacă e bună cartea mea, va gâdila cu blândeţe multe răni feminine; şi nu puţine femei vor surâde recunoscându-se.

Voi fi ştiut durerile voastre, sărmane suflete obscure, umede de melancolii zăvorâte, aşa cum vă sunt curţile provinciale ascunse îndărătul casei, pe ale căror ziduri creşte mujchiul.

Dar durează... durează! Braţele îmi cad uneori de oboseală. Când am să mă pot odihni, măcar câteva luni?

Avem înaintea noastră încă un an lung şi iarna, tu cu omnibuzele pe străzi pline de noroi, cu nasurile roşii, paltoanele şi vântul pe sub uşi; eu cu pomii desfrunziţi, Sena albă şi, de şase ori pe zi, vaporul care trece.

Răbdare, să lucrăm. Va trece vara. După vară voi fi aproape de sfârşit. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă, ora cinei (4 septembrie)

[...] Sunt atât de plictisit de cei din jur încât n-am putut lucra azi după-masă. Mama plânge, se înăcreşte din orice etc.! (frumoasă invenţie mai e şi familia!) Vine în camera mea de lucru să-mi înşire necazurile ei casnice. N-o pot da pe uşă afară, dar grozav am chef s-o fac. Mi-am rezervat în viaţă un cerc foarte mic, dar când dă cineva buzna înăuntru văd roşu de furie.

[...] De când ne-am despărţit[88], am scris opt pagini din partea a doua: descrierea topografică a unui sat[89]. Intru acum într-o lungă scenă la un han care mă îngrijorează mult. Ce n-aş da să fiu peste cinci, şase luni! Aş fi scăpat de ce-i mai rău, adică de ce-i mai vid, de locurile unde trebuie să-ţi ciocăneşti mai mult gândul ca să-l faci să se exprime.

[...] Adulmecă bine aerul pădurilor săptămâna asta şi uită-te la frunze pentru ele însele; ca să înţelegi natura, trebuie să fii calm ca ea.

Să nu ne văităm de nimic; a te plânge de tot ce ne mâhneşte sau ne irită înseamnă a te plânge de însăşi constituţia existenţei. Suntem făcuţi s-o înfăţişăm, noi ăştia, şi nimic mai mult. Să fim religioşi. Pe mine, tot ce mă supără, în mic sau în mare, mă face să mă restrâng din ce în ce mai mult la veşnica mea grijă. Mă cramponez de ea cu amândouă mâinile şi îmi închid amândoi ochii. Tot chemând Harul, vine. Dumnezeu se îndură de cei simpli şi soarele străluceşte întotdeauna pentru inimile viguroase care stau deasupra munţilor.

Am ajuns la un fel de misticism estetic (dacă aste două cuvinte pot merge împreună) şi aş dori si fie

mai intens. Când nici o încurajare nu-ţi vine de la alţii, câad lumea exterioară te dezgustă, te moleşeşte, te corupe, te abrutizează, oamenii *cinstiţi şi delicaţi* sunt siliţi să-şi caute undeva în ei înşişi un loc mai potrivit pentru a trăi. Dacă societatea continuă aşa cum merge în prezent, vom vedea iar, cred eu, mistici cum au mai fost în toate epocile întunecate. Neputând să se descarce, sufletul se va concentra. Nu-i departe timpul când vor reveni nostalgiile universale, credinţele despre sfârşitul lumii, aşteptarea unui Mesia. Dar, lipsind acum baza teologică, unde va fi punctul de sprijin al acestui entuziasm care nu ştie de sine! Unii îl vor căuta în plăcerile cărnii, alţii în vechile religii, alţii în Artă; şi omenirea, asemenea seminţiei iudaice în deşert, va adora tot soiul de idoli. Noi cei de azi am venit puţin prea devreme; peste douăzeci şi cinci de ani punctul de intersecţie va fi superb în mâna unui maestru. Atunci proza (proza mai cu seamă, forma mai tânără) va putea să cânte o simfonie umanitară formidabilă. Cărţi ca *Satyricon*[90] ori *Măgarul de aur*[91] se pot ivi din nou, având ca revărsări psihice tot ce au avut acelea ca revărsări senzuale.

[...] Cred că toate regulile sunt pe ducă, barierele se răstoarnă iar pământul se nivelează. Această mare confuzie va aduce poate libertatea. Arta, care premerge întotdeauna, a urmat cel puţin această cale. Ce Poetică mai stă azi în picioare? Chiar plastica devine, din ce în ce, aproape imposibilă, cu limbile noastre circumscrise şi exacte şi ideile noastre vagi, amestecate, greu de definit. Aşadar tot ce putem face este ca, printr-un efort de îndemânare, să strângem mai tare corzile chitarei de atâtea ori zbârnâite şi să fim mai ales virtuozi, odată ce naivitatea în epoca noastră este o himeră. Pe deasupra, pitorescul aproape că dispare din lume. Poezia nu va muri totuşi; dar cum va fi aceea a lucrurilor viitoare? N-o văd deloc. Cine ştie? Frumuseţea va deveni poate un simţământ inutil pentru omenire iar Arta va fi ceva între algebră şi muzică.

Dar dacă nu pot vedea mâine, aş fi vrut să văd ieri. De ce n-am trăit măcar sub Ludovic al XIV-lea, cu o perucă mare, ciorapi bine traşi pe picior şi în societatea domnului Descartes! De ce n-am trăit pe vremea lui Ronsard! De ce n-am trăit pe vremea lui Nero! Cum aş mai fi stat de vorbă cu retorii greci! Cum aş fi călătorit în carele mari, pe drumurile romane, iar seara aş fi dormit în hanuri, cu preoţii vagabonzi ai Cybelei[92]! De ce n-am trăit mai ales pe vremea lui Pericle, ca să cinez cu Aspasia[93] încununată de violete şi cântând versuri între pereţi de marmură albă! Ah! toate s-au dus, visul acesta nu se mai întoarce. Eu, fără îndoială, am trăit acolo, pretutindeni, în vreo existenţă anterioară. Sunt sigur că am fost, sub imperiul roman, director al vreunei trupe de actori ambulanţi, unul din acei aventurieri care cumpărau femei din Sicilia ca să le facă actriţe şi care erau totodată profesori, proxeneţi şi artişti. Au nişte mutre grozave, în comediile lui Plaut, netrebnicii, şi citindu-le parcă mi se trezesc amintiri. Ai simţit vreodată aşa ceva, fiorul istoric? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara, miezul nopţii (13 septembrie)

[...] *Bovary* merge cu o încetineală de melc; uneori mă apucă disperarea. De unde mă aflu acum şi încă vreo şaizeci de pagini, adică timp de trei sau patru luni, mi-e teamă că o să continue tot aşa. Grea maşinărie de construit este o carte, şi complicată mai ales! Ce scriu acum riscă să iasă un fel de Paul de Koch[94] dacă nu am grijă ca forma să fie profund literară. Dar cum să faci un dialog trivial bine scris[95]? Trebuie totuşi, trebuie. Pe urmă, când voi fi scăpat de scena de la han[96], voi cădea într-un amor platonic, loc comun bătătorit de toată lumea, şi dacă reduc din trivialitate, reduc şi din amploare. Într-o carte ca asta, o deviere de un rând mă poate îndepărta complet de scop şi să mă facă să-l ratez de tot. În punctul în care mă afla, fraza cea mai simplă are pentru rest un răsunet infinit. De aici timpul pe care-l consum, reflecţiile, dezgusturile, încetineala!

[...] Meditează, meditează înainte de a scrie. *Totul depinde de concepţie.* Această axiomă a marelui Goethe e cel mai simplu şi mai minunat rezumat şi precept al tuturor operelor de artă posibile.

Nu ţi-a lipsit până acum decât răbdarea. Nu cred că răbdarea înseamnă geniu; dar este uneori un semn al lui şi-i ţine locul[97]. Bătrânul pisălog Boileau va trăi cât oricare altul, pentru că a ştiut să facă ceea ce a făcut. Desprinde-te din ce în ce, scriind, de tot ce nu-i Artă pură. Să ai în vedere modelul, mereu, şi nimic altceva. Ştii destul ca să poţi ajunge departe; ţi-o spun eu. Trebuie să crezi, să crezi. Vreau (şi am să izbutesc) să te văd entuziasmându-te de o cezură, de o perioadă, de un angambament, de forma în ea însăşi, în sfârşit, abstracţie făcând de subiect, aşa cum te entuziasmai altădată pentru sentiment, pentru inimă, pentru pasiuni. Arta e reprezentare, nu trebuie să ne gândim decât să reprezentăm[98]. Spiritul artistului să fie ca marea, destul de vast ca să nu i se vadă marginile, destul de pur pentru ca stelele cerului să se oglindească în el până la fund.

[...] Nu te plânge de singurătate. Asemenea lamentare e o măgulire adresată lumii (dacă recunoşti că ai nevoie de ea ca să trăieşti, înseamnă că te aşezi mai jos decât ea). „Dacă te strădui să placi, spune Epictet, ai decăzut." Adaug aici: dacă ai nevoie de ceilalţi, înseamnă că eşti la fel cu ei. Nu trebuie să se întâmple aşa ceva! Cât despre mine, singurătatea nu mă apasă decât atunci când cineva mi-o tulbură ori când lucrul meu

scade. Am însă resorturi ascunse pe care le pun din nou în mişcare, şi atunci se produce urcarea proporţională. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara, ora unsprezece (19 septembrie)

[...] Cât mă plictiseşte *Bovary!* Încep totuşi să mă mai descurc un pic în ea. În viaţa mea n-am scris ceva mai dificil decât ce fac acum, dialog trivial[99]! Scena asta de la han[100] o să-mi ia poate trei luni, habar n-am. Îmi vine să plâng în anumite momente, atât de neputincios mă simt. Dar mai bine mă omor lucrând decât s-o escamotez. Am de introdus deodată în aceeaşi conversaţie cinci sau şase personaje (care vorbesc), altele câteva (despre care se vorbeşte), locul unde se găsesc, întreaga regiune, făcând descrieri fizice de oameni şi obiecte, şi de arătat în mijlocul tuturor acestor lucruri un domn şi o doamnă care încep (printr-o afinitate de gusturi) să se îndrăgostească puţin unul de altul. Şi încă dacă aş fi la largul meu! Dar totul trebuie să fie rapid fără a fi uscat, şi amănunţit fără a fi lăbărţat, păstrându-mi însă, pentru mai târziu, detalii care în alte momente ar fi mai frapante. Am să fac totul repede şi am să încep cu mari schiţe de ansamblu succesive; tot revenind mereu asupra lor, vor deveni poate mai strânse. Fraza în ea însăşi mi-e foarte anevoioasă. Trebuie să fac să vorbească, într-un stil scris, oameni din cei mai comuni, şi politeţea limbii răpeşte atâta pitoresc expresiei!

Îmi vorbeşti iar, sărmană, dragă Louise, de glorie, de viitor, de aclamaţii. Acest vechi vis nu mă mai stăpâneşte, fiindcă m-a stăpânit prea multă vreme. Nu fac aici paradă de falsă modestie; nu, nu cred în nimic. Mă îndoiesc de toate, şi ce importanţă are? Sunt resemnat să muncesc toată viaţa ca un negru fără nădejdea vreunei recompense. O eczemă pe care o scarpin, asta-i tot. Am în cap mai multe cărţi decât aş avea timp să scriu de acum până la moarte, în ritmul în care merg mai ales. N-o să-mi lipsească ocupaţia (asta e important). Numai să-mi lase Pronia mereu flacără şi ulei în opaiţ! În secolul trecut, câţiva oameni de litere, revoltaţi de pretenţiile oneroase ale actorilor faţă de ei, au încercat să găsească un leac. L-au dăscălit pe Piron[101] să sune el clopoţelul: „pentru că, la urma urmei, nu eşti bogat, bietul meu Piron", a zis Voltaire. „Se poate, a răspuns el, dar puţin îmi pasă, este exact ca şi cum aş fi!" Vorbă frumoasă şi care trebuie urmată în multe împrejurări din lumea asta, când nu eşti hotărât să-ţi zbori creierii. Şi apoi chiar admiţând ipoteza succesului, îţi dă el vreo certitudine? Dacă nu eşti un cretin, mori totdeauna în incertitudinea propriei valori şi a valorii operelor tale. Virgiliu chiar, murind, dorea să-i fie arsă *Eneida.* Poate că pentru gloria lui ar fi fost mai bine. Când te compari cu ce te înconjoară, te admiri; dar când ridici ochii mai sus, către maeştri, către absolut, către vis, cât te dispreţuieşti! Am citit zilele trecute un lucru frumos, şi anume viaţa lui Carême[102], bucătarul. Nu ştiu prin ce tranziţie de idei ajunsesem să mă gândesc la acest ilustra inventator de sosuri şi i-am căutat numele în *Biografia universală*[103]. E magnific ca existenţă de artist entuziast; ar stârni invidia multor poeţi. Iată una din frazele lui: spunându-i-se să-şi cruţe sănătatea şi să nu mai muncească atâta, „cărbunii ne omoară, a zis el, dar ce are a face? Zile mai puţine şi mai multă glorie". Şi într-una din cărţile lui, în care mărturiseşte că era pofticios: „...dar îmi simţeam atât de puternic vocaţia încât nu m-am întrerupt ca să mănânc". Acest *nu m-am întrerupt ca să mănânc* este uriaş la un om a cărui artă era mâncarea.

[...] Publicarea, oamenii de litere, Parisul, toate astea îmi fac greaţă când mă gândesc la ele. S-ar putea întâmpla să nu fac niciodată să *geamă* tiparele. La ce bun să te osteneşti atât? Şi nu ăsta e scopul, dealtminteri. Orice ar fi, dacă pun vreodată piciorul în noroiul acela, am s-o fac ca pe străzile din Cairo atunci când ploua, încălţat cu cizme de piele înalte până la burtă. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara (25 septembrie)

Nu-mi repeta mereu că ţi-e dor de mine, nu-mi mai spune toate lucrurile astea care mă mâhnesc. La ce bun? Odată ce trebuie să fie aşa, odată ce nu pot lucra altfel. Sunt un *om al exceselor.* Ceea ce ar fi înţelept pentru un altul îmi este funest... Te încredinţez că un deranj material de trei zile mă face să pierd alte cinci-sprezece, că mi-e îngrozitor de greu să mă reculeg şi că, dacă am luat această hotărâre care te supără, este în virtutea unei experienţe infailibile şi repetate. Nu-mi merge treaba în fiecare zi decât de pe la unsprezece noaptea, după ce am lucrat şapte-opt ore şi, în cursul anului, după şiruri întregi de zile monotone, la capătul unei luni, ori al unei luni şi jumătate în care nu m-am dezlipit de la masă.

Încep să progresez puţin. Săptămâna asta a fost tolerabilă. Am cel puţin senzaţia că întrezăresc ceva în ceea ce fac. Bouilhet, duminica trecută, mi-a dat dealtminteri excelente sfaturi după lectura schiţelor mele; dar

când va fi sfârşită cartea? Dumnezeu ştie!

[...] Ce am citit din pamflet[104] nu m-a entuziasmat: injurii grosolane şi o grămadă de lipituri de stil. N-a dat timp mâniei să se răcorească. Nu se scrie cu inima, ci cu capul, repet, şi oricât de înzestrat ai fi, e întotdeauna nevoie de vechea concentrare care dă forţă gândirii şi relief cuvântului. Câte nu s-ar fi putut spune mai bine! Dar aştept întâi să-l citesc tot ca să-ţi vorbesc mai îndelung despre el. Găsesc că eşti severă cu Gautier[105]. Nu s-a născut *poet,* ca Musset, din el va rămâne însă mai mult, pentru că nu poeţii sunt cei ce rămân, ci scriitorii. Nu cunosc nimic din Musset care să fie de o *atât de înaltă artă* ca *Saint Cristophe d'Ecija*[106]. Nimeni n-a scris fragmente mai frumoase ca Musset, dar numai fragmente; nici o operă! Inspiraţia lui e totdeauna personală, prea-i trădează obârşia, prea transpare în ea parizianul, gentilomul; are pantalonul bine călcat, dar haina îi e descheiată. Fermecător poet, de acord; mare însă, nu. N-a existat decât unul în acest veac, moş Hugo.

Gautier are o lume poetică foarte restrânsă, dar o exploatează admirabil când se apucă de treabă. Citeşte *Gaura de şarpe*[107], e şi adevărat şi înfiorător de trist. Cât despre *Don Juan*[108], nu găsesc că provine din *Namouna*[109], căci la el e în întregime exterior (inelele îi cad din degetele slăbite etc.), iar la Musset pe de-a-ntregul moral. În rezumat, mi se pare că Gautier a cântat pe corzi mai noi (mai puţin byroniene), şi că, în privinţa versului, e mai consistent. Fanteziile care ne (şi pe mine cel dintâi) farmecă în *Namouna* sunt oare bune în sine? Când epoca lor va fi trecut, ce valoare intrinsecă vor mai avea toate aceste idei care au părut de o cutezanţă nebunească şi au flatat gustul momentului? Ca să durezi, cred că fantezia trebuie să fie monstruoasă, ca la Rabelais. Când nu faci Partenonul, trebuie să acumulezi piramide. Dar ce păcat ca asemenea oameni să decadă până acolo unde au ajuns ei! Dar dacă au căzut, înseamnă că trebuiau să cadă. Când vălul se sfâşie înseamnă că urzeala n-a fost trainică. Oricâtă admiraţie aş avea pentru ei doi (Musset m-a entuziasmat excesiv odinioară, el îmi linguşea viciile spiritului: lirism, vagabondaj, îndrăzneală a ideii şi a expresiei), nu sunt în ultimă instanţă oameni de prim rang şi nu ţi-e teamă de ei, luaţi în total. Ce distinge marile genii este generalizarea şi creaţia. Ele rezumă într-un tip personalităţi diferite şi aduc în Conştiinţa speciei umane personaje noi. Nu credem oare în existenţa lui Don Quijote ca în aceea a lui Cezar? Shakespeare e formidabil sub acest raport. Nu era un om, era un continent; avea în el oameni mari, mulţimi, peisaje[110]. Asemenea inşi n-au nevoie să facă stil; sunt tari în ciuda tuturor greşelilor şi din pricina lor. Noi însă, mărunţii, nu preţuim decât prin desăvârşirea execuţiei. Hugo, în secolul nostru, o să-i înfunde pe toţi, deşi e plin de lucruri proaste[111]; dar ce suflu! ce suflu! Risc aici o propoziţie pe care n-aş îndrăzni s-o spun nicăieri: anume că oamenii foarte mari scriu adesea foarte prost, şi cu atât mai bine pentru ei. Nu la ei trebuie căutată arta formei, ci la ceilalţi care vin în rândul doi (Horaţiu, La Bruyère). Trebuie să-ţi ştii maeştrii pe dinafară, să-i idolatrizezi, să-ţi dai silinţa să gândeşti asemenea lor şi apoi să te desparţi de ei pentru totdeauna. În privinţa instruirii tehnice, ai mai multe foloase de tras de la geniile savante şi abile. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de vineri spre sâmbătă, ora două (1–2 octombrie)

[...] Am aflat zilele trecute că a fost internat la Saint-Yon (casă de nebuni din Rouen) un tânăr[112] pe care l-am cunoscut la colegiu.

Acum un an, citisem de el un volum de versuri stupide; prefaţa însă mă mişcase prin bună-credinţă, entuziasm şi aspiraţii. Mi s-a spus că trăia ca şi mine la ţară, singur şi lucrând cât putea. Burghezii îl dispreţuiau mult. Era (zicea el) pradă calomniilor, jignirilor; îndura tot martiriul geniilor nedreptăţite; a înnebunit. Acum delirează, urlă şi i se fac duşuri. Cine-mi spune că nu sunt pe aceeaşi cale? Care e limita dintre inspiraţie şi nebunie, dintre stupiditate şi extaz? Nu trebuie oare, ca să fii artist, să *vezi totul* într-un fel diferit de al celorlalţi oameni? Arta nu e un joc al spiritului; e o atmosferă specială. Dar cine ştie dacă tot coborând mereu mai jos în abisuri pentru a respira un aer mai fierbinte nu sfârşeşti prin a da de miasme funebre? Ar fi de făcut o carte frumuşică în care s-ar povesti istoria unui om sănătos (poate că şi acela, de care-ţi vorbeam, este?) închis ca nebun şi îngrijit de medici imbecili.

[...] Îl citeşti pe bravul Bergerac[113]? Am recitit alaltăieri, în pat, *Faust.* Ce nemăsurată capodoperă! Într-adevăr, urcă sus şi e sumbră! Ce sfâşiere a sufletului în scena clopotelor!

[...] Fiind în cimitirul unde se află tatăl şi sora mea, mi-a venit ideea să mă duc să le văd mormintele. Vederea lor m-a emoţionat prea puţin; în ele nu-i nimic din ce am iubit ci numai rămăşiţele a două cadavre pe care le-am contemplat câteva ore. Dar *ei* sunt în mine, în amintirea mea. Vederea unui veşmânt care le-a aparţinut mă impresionează mai puternic decât vederea mormintelor lor. Idee preconceptă, ideea mormântului! Trebuie să fii trist în faţa lui, aşa-i regula. Un singur lucra m-a mişcat: înăuntrul micii

împrejmuiri, un taburet do grădină (la fel cu cele de aici de-acasă) pe care mama, fără îndoială, l-a dus acolo. E o asociere a grădinii acesteia cu cealaltă, o extindere a vieţii ei asupra morţii şi continuarea unei existenţe comune prin morminte. Cei vechi se lipseau de toată putreziciunea stârvurilor. Pulberea omenească, amestecată cu mirodenii şi tămâie, putea fi ţinută între degete, sau, uşoară ca aceea de pe drumuri, să zboare în razele soarelui. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de joi, ora unu (7 octombrie)

[...] Când se va scrie istoria aşa cum trebuie scris un roman, fără dragoste şi ură faţă de nici unul din eroi? Când se vor descrie faptele din punctul de vedere al unei *farse superioare,* adică aşa cum le vede de sus bunul Dumnezeu?

[...] Lucrez ceva mai bine; la sfârşitul lunii sper să fiu gata cu *hanul*[114]. Acţiunea se petrece în trei ore. Mi-au trebuit mai mult de două luni. Oricum, încep să văd mai limpede; pierd însă un timp incalculabil, scriind uneori pagini întregi pe care le suprim după aceea complet, fără milă, căci dăunează mişcării de ansamblu. Pentru pasajul ăsta, într-adevăr, sunt obligat compunându-l să cuprind dintr-o privire cel puţin alte patruzeci. O dată ieşit de aici şi cam peste trei sau patru luni, când acţiunea se va fi legat bine, o să meargă. Partea a treia trebuie luată pe sus şi scrisă dintr-o singură trăsătură de condei. Mă tot gândesc la ea şi acolo, cred, va fi tot efectul cărţii. Dar trebuie să fii atât de circumspect cu părţile care par frumoase dinainte! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) 9 octombrie, sâmbătă, ora unu dimineaţa

[...] De două sau trei zile merge bine. Lucrez la conversaţia dintre un tânăr bărbat şi o tânără doamnă despre literatură, despre mare, despre munţi, despre muzică, toate numai subiecte poetice[115]. Ar putea fi luată în serios, şi e în ea o mare intenţie de grotesc. Va fi, cred, întâia oară când se va vedea o carte bătându-si joc de juna ei primă şi de junele-i prim. Ironia nu scade din patetism, dimpotrivă, îl exasperează. În partea a treia, care va fi plină de lucruri hazoase, vreau să se plângă. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi seara (26 octombrie)

[...] Mi-e atât de greu să pornesc din nou la treabă, după fiecare oprire, încât vreau să-mi pregătesc ceva de lucru pentru întoarcere şi să nu mai pierd atunci un timp considerabil căutând ideile pe care le am acum. Notez deci schiţa după schiţă; e un mijloc de a nu pierde firul, într-o maşinărie atât de complicată sub o aparenţă simplă. I-am citit lui Bouilhet, duminică, cele douăzeci şi şapte de pagini (aproape gata) care sunt fructul a două luni nesfârşite. N-a fost nemulţumit şi asta-i mult, căci mă temeam să nu fie execrabile. Nu mai înţelegeam eu însumi nimic din ele, şi pe urmă materia era atât de ingrată pentru efectele de stil! Poate că am ieşit cu bine din impas, odată ce am făcut-o suportabilă. Am ajuns acum la lucruri mai amuzante. Mai am încă patruzeci, cincizeci de pagini înainte de a fi în plin adulter. Atunci să vezi trai pe muieruşca mea[116]!

[...] Ce timp! Ce ploaie! Şi ce vânt! Frunzele galbene îmi trec pe sub ferestre cu furie. Dar, lucru straniu, toate nopţile sunt calme. Între mine şi peisajul care mă înconjoară există o concordanţă de temperament. Seninătatea amândurora revine odată cu noaptea. Cum se lasă seara, parcă mă trezesc. Sunt departe de a fi un om al naturii care se scoală în zori, se culcă cu găinile, bea apă de izvor etc. Am nevoie de o viaţă factice şi de medii întru totul extraordinare. Nu e un viciu al spiritului, ci o întreagă constituţie a omului. Rămâne de văzut, în cele din urmă, dacă ceea ce numim factice nu e o altă natură. Anormalitatea e la fel de legitimă ca şi regula. Tocmai am terminat *Pericles* de Shakespeare. E înfiorător de dificil şi grozav de fără perdea. Sunt scene de bordel în care domnişoarele şi domnii vorbesc un limbaj prea puţin academic; e agreabil împănat cu glume obscene. Dar ce om era! Ce mici sunt pe ungă el, şi mai ales ce puţin atârnă, toţi ceilalţi poeţi, fără excepţie. El avea amândouă elementele, imaginaţie şi observaţie, şi rămânea mereu vast! mereu! „Născuţi pentru a fi mediocri, suntem copleşiţi de spiritele sublime."[117] E într-adevăr cazul s-o spunem. Mi se pare că dacă l-aş vedea pe Shakespeare în persoană, aş muri de spaimă.

Am să mă apuc, după ce te văd, de Sofocle, pe care vreau să-l ştiu *pe dinafară.* Biblioteca unui scriitor

trebuie să se compună din cinci, şase cărţi, surse care trebuiesc recitite în fiecare zi. Cât despre ceilalţi, e bine să-i cunoşti, şi gata. Dar sunt atâtea feluri diferite de a citi, şi e nevoie de atâta spirit ca să citeşti bine! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, miezul nopţii, (2 noiembrie)

[...] Recitesc acum, seara în pat (l-am părăsit puţin pe Plutarh), întregul Molière. Ce stil! dar ce om diferit era Shakespeare! Orice s-ar spune, există în Molière un *ce* burghez. El e întotdeauna pentru majorităţi, în vreme ce marele William nu-i pentru nimeni.

Lucrul merge foarte încet; îndur uneori adevărate chinuri ca să scriu fraza cea mai simplă.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, miezul nopţii, (16 noiembrie)

[...] Recitesc Rabelais cu patimă şi mi se pare că-l citesc pentru întâia oară. Iată marea fântână a literelor franceze; cei mai puternici de aici şi-au umplut cupele. Trebuie să ne întoarcem la această vână, la robustele *excese*. Literatura, ca şi societatea, are nevoie de o ţesală, să-i dea jos râia care o mănâncă. În mijlocul slăbiciunilor moralei şi ale spiritului, odată ce toate se clatină ca nişte oameni sleiţi de puteri, odată ce e în atmosfera inimilor o ceaţă deasă care te împiedică să distingi liniile drepte, să iubim adevărul cu entuziasmul pe care-l are lumea pentru fantastic şi, pe măsură ce alţii vor coborî, noi vom urca.

Nu mai sunt acuma pentru *puri* decât două moduri de a trăi: ori să-şi înfăşoare capul în mantie, ca Agamemnon în faţa jertfirii fiicei sale[118] (procedeu nu prea îndrăzneţ, în fond, şi mai degrabă spiritual decât sublim); ori să se înalţe ei înşişi pe o asemenea treaptă de orgoliu încât nici un strop de noroi să nu-i poată împroşca.

Te afli acum pe un drum bun; nimic să nu te abată! Există în viaţa oricui un sfert de ceas decisiv şi de care trebuie să profiţi. Ţi-e dat acuma: deviind, cine ştie dacă se mai întoarce? *Ţăranca*[119] ta va fi un lucru solid, dragă prietenă, fii sigură. Operele bune sunt acelea în care se găseşte hrană pentru toţi. Aşa e povestea ta: va plăcea artiştilor, care vor vedea în ea stilul, şi burghezilor, care vor vedea sentimentul.

Vei ajunge la deplinătatea talentului tău lepădându-ţi sexul, care trebuie să-ţi servească doar ca *ştiinţă şi* nu ca expansiune. La George Sand se simt floricelele albe; transpiră, iar ideea se prelinge printre cuvinte ca printre coapse fără muşchi.

Cu capul se scrie. Dacă inima îl încinge, cu atât mai bine; dar să n-o spună. Trebuie să fie un cuptor nevăzut, şi evităm astfel să distrăm publicul pe socoteala noastră, ceea ce mi se pare hidos sau naiv; iar personalitatea scriitorului îngustează întotdeauna opera.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni seara (22 noiembrie)

[...] Toţi frizerii sunt de acord că părul, cu cât e mai periat, cu atât e mai lucitor. Am recitit ieri, din cauza ta, *Panta visării*[120]. Ei bine, nu sunt de aceeaşi părere cu tine. Are ţinută, dar e cam moale, şi poate că nici subiectul nu era pentru vers? Nu se poate spune totul; Arta e mărginită, chiar dacă ideea nu e. În metafizică mai ales, pana nu merge departe, căci forţa plastică pierde întotdeauna atunci când are de redat ceva ce nu e foarte clar în minte.

[...] Am trimis să mi se ia de la cabinetul de lectură *Mănăstirea din Parma* şi am s-o citesc cu grijă. Cunosc *Roşu şi negru,* pe care-l găsesc prost scris şi de neînţeles ca intenţii şi caractere. Ştiu bine că oamenii de gust nu sunt de părerea mea; dar e o castă ciudată, casta acestor oameni: îşi au sfinţişorii lor de care nimeni nu ştie. Bunul Sainte-Beuve a dat tonul acestei mode[121]. Lumea se prăpădeşte de admiraţie în faţa unor spirite de salon, în faţa unor talente care n-au altă recomandaţie decât că sunt obscure. Cât despre Beyle, n-am înţeles nimic din entuziasmul lui Balzac[122] pentru un asemenea scriitor, după ce am citit *Roşu şi Negru*. În ce priveşte lecturile, nu mă mai satur recitind *Rabelais* şi *Don Quijote,* duminicile, cu Bouilhet. Ce cărţi zdrobitoare! Cresc cu cât le contempli, ca Piramidele, şi până la urmă aproape că ţi se face frică. Ce e uluitor în *Don Quijote* este absenţa artei şi perpetua fuziune dintre iluzie şi realitate[123] care face cartea atât de comică şi de poetică. Ce pitici sunt toţi ceilalţi pe lângă el! Ce mic te simţi, Doamne! ce mic te simţi!

Nu lucrez rău, dimpotrivă, cu destulă tragere de inimă adică; dar e greu să exprimi bine ceea ce n-ai simţit niciodată: e nevoie de îndelungi pregătiri şi să-ţi spargi capul ca să nu depăşeşti limita şi s-o atingi în acelaşi timp. Înlănţuirea sentimentelor îmi dă teribile bătăi de cap, şi totul depinde de asta în romanul meu; căci continui să susţin că poţi distra la fel de bine cu idei ca şi cu fapte; numai să decurgă una din alta ca din cascadă în cascadă, şi să-l atragă pe cititor în freamătul frazelor şi în spumegarea metaforelor. Când ne vom revedea, voi fi făcut un pas înainte, voi fi în plin amor, în plin subiect, şi soarta cărţii se va hotărî; cred însă ca trec printr-un defileu primejdios. Aşa că întrevăd, în popasurile lucrului meu, faţa ta frumoasă şi bună la capătul drumului, ca un răgaz de odihnă. Dragostea noastră e astfel ca un semn pe care dinainte mi-l pun între pagini şi visez să ajung la ea în toate felurile.

De ce am cu privire la această carte îngrijorări cum n-am avut niciodată în privinţa altora? Poate pentru că îmi contrariază înclinaţia firească şi înseamnă pentru mine, dimpotrivă, numai artă, numai viclenie? În orice caz a fost o gimnastică furibundă şi de lungă durată. Într-o zi, după aceea, când o să am un subiect al meu, un plan ieşit din măruntaiele mele, ai să vezi tu, ai să vezi! L-am terminat pe Persius[124]; mă şi apuc să-l recitesc şi să iau note. Tu sigur că eşti acum la *Măgarul de aur* îţi aştept impresiile.

[...] Nu te ocupa dceât de tine. Să lăsăm Imperiul[125] să meargă, să ne închidem uşa, să ne urcăm cât mai sus în turnul de fildeş, pe ultima treaptă, cât mai aproape de cer. E câteodată frig acolo, nu-i aşa? Dar ce are a face! Vezi stelele strălucind clare şi nu mai auzi curcanii.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, ora unu după-amiaza (9 decembrie)

[...] Iată-l pe musiu Augier[126] amploiat la poliţie! Ce loc încântător pentru un poet şi ce nobilă şi inteligentă funcţie, să citeşti cărţile destinate colportajului! Dar parcă au ceva în măruntaie indivizii ăştia! Sunt mai burghezi decât lumânărarii. Va să zică întreaga literatură e la cheremul acestui domn! Are însă un post, are importanţă, cinează cu ministrul etc. Şi pe urmă, ca să spunem adevărul, există în lume o conjuraţie generală şi permanentă împotriva a două lucruri şi anume, poezia şi libertatea; oamenii de gust îşi iau sarcina s-o extermine pe prima, oamenii ordinei s-o urmărească pe a doua. Nimic nu place mai mult unui anumit spirit francez, rezonabil, fără aripi, spirit ofticos, înfofolit în flanelă, decât regularitatea cu totul exterioară care-i indignează atâta pe oamenii de imaginaţie. Burghezul se linişteşte la vederea unui poliţai şi *omul de duh* se delectează la vederea unui critic; caii jugăniţi sunt aplaudaţi de catâri.

[...] Voinţa individuală, a oricărui ar fi, nu are mai multă influenţă asupra existenţei ori distrugerii civilizaţiei decât asupra creşterii copacilor sau a compoziţiei atmosferice. Vei aduce, om mare, puţin bălegar ici, puţin sânge colea. Dar forţa omenească, atunci când tu vei fi trecut, va continua să se agite fără tine. Ea îţi va mătura amintirea laolaltă cu toate celelalte frunze moarte. Colţişorul tău de arătură va dispărea sub iarbă, poporul tău sub alte invazii, religia ta sub alte filozofii, şi tot aşa mereu, mereu, iarna, primăvara, vara, toamna, iarna, primăvara, fără ca florile să înceteze să crească şi seva să urce.

Iată de ce *Unchiul Tom*[127] ni se pare o carte îngustă. E scrisă dintr-un punct de vedere moral şi religios; trebuia scrisă dintr-un punct de vedere *omenesc*. Nu am nevoie, pentru a mă înduioşa cu privire la un sclav torturat, ca acest sclav să fie un om cumsecade, bun tată, bun soţ, să cânte imnuri, să citească Evanghelia şi să-şi ierte călăii; ceea ce e de domeniul sublimului, al excepţiei, deci un lucru special, fals. Calităţile sentimentului, mari în această carte, ar fi fost mai bine întrebuinţate dacă scopul ar fi fost mai restrâns. Când nu vor mai fi sclavi în America, romanul nu va fi mai adevărat decât toate vechile poveşti în care mahomedanii erau invariabil persecutaţi ca nişte monştri. Să scriem fără ură! Fără ură! De altfel, asta face succesul cărţii, e *actuală.* Adevărul, eternul, Frumosul pur nu pasionează publicul în asemenea grad. Ideea preconceputâ de a da negrilor latura morală bună ajunge la absurd, în personajul lui George de pildă, care-şi pansează ucigaşul atunci când ar trebui să-l calce în picioare etc., şi care visează la o civilizaţie a negrilor, la un imperiu african etc. Moartea micii Saint-Claire e moartea unei sfinte. De ce? Aş plânge mai mult dacă ar fi un copil obişnuit. Caracterul mamei e forţat în ciuda aparentei nuanţări pe care i-a dat-o autorul. În clipa când îi moare fiica, nu trebuie să se mai gândească la migrenele ei. Dar trebuia să facă publicul să râdă, cum zice Rousseau.

Sunt de altminteri şi lucruri frumoase în carte: caracterul lui Halley, scena dintre senator şi nevastă-sa Mrs Ophelia, interiorul casei Legree, o tiradă a domnişoarei Cussy, toate astea sunt bine făcute. De vreme ce Tom e un mistic, i-aş fi cerut mai mult lirism (ar fi fost poate mai puţin adevărat ca persoană). Repetiţiile mamelor cu copiii sunt arhirepetate; ca şi jurnalul domnului Saint-Claire care revine la fiece minut. Reflecţiile autorului m-au iritat tot timpul. E oare nevoie să faci reflecţii asupra sclaviei? Arată-mi-o, asta-i tot. E ceea ce

mi s-a părut întotdeauna tare în *Ultima zi a unui condamnat*[128]. Nici o reflecţie despre pedeapsa cu moartea (e adevărat că prefaţa rade cartea, dacă o atare carte poate fi rasă). Uită-te în *Neguţătorul din Veneţia*[129] dacă se declamă împotriva cametei. Dar forma dramatică are o mare calitate, îl anulează pe autor. Balzac n-a scăpat de acest cusur, e legitimist, catolic, aristocrat.

Autorul, în opera lui, trebuie să fie ca Dumnezeu în univers, prezent pretutindeni, vizibil nicăieri. Arta fiind o a doua natură, creatorul acestei naturi trebuie să acţioneze prin procedee analoage. Să se simtă în toţi atomii, în toate aspectele, o imposibilitate ascunsă şi infinită. Efectul, pentru spectator, să fie un fel de uluială. Să te întrebi: cum s-au făcut toate astea? şi să te simţi strivit fără a şti de ce. Arta greacă se conforma acestui principiu şi, pentru a-l atinge mai repede, îşi alegea eroii din condiţii sociale excepţionale, regi, zei, semizei. Nu căuta să te intereseze prin tine însuţi; divinul era scopul. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de joi, ora unu (16 decembrie)

[...] De sâmbătă încoace am lucrat din toată inima şi într-un fel năvalnic, liric. Poate că rezultatul nu-i decât o groaznică peltea. Cu atât mai rău, mă amuză pe moment, chiar dacă ar fi să şterg tot pe urmă, cum mi s-a întâmplat de nenumărate ori. Tocmai descriu o vizită la o doică. Te duci pe o potecă şi te întorci pe alta. Merg, precum vezi, pe urmele *Cărţii postume*[130]*;* dar cred că paralela nu mă va strivi. Miroase mai tare a câmp, a bălegar şi a muşuroaie decât pagina pietonului nostru. Toţi parizienii văd natura într-un mod elegiac şi curăţel, fără bălegar de vacă şi fără urzici. O iubesc, ca deţinuţii, cu o dragoste nătângă şi copilărească. Se molipsesc de asta încă de mici, sub copacii de la Tuilerii[131].

[...] E foarte bine ceea ce-mi spui din povestea Roger de Beauvoir[132], eşarfa ieşind în afara trăsurii, etc. O! *subiectele,* câte mai sunt!

Îţi dai seama că devin moralist! Să fie un semn de bătrâneţe? Dar tind fără îndoială spre marea comedie. Am uneori mâncărimi groaznice să-i înjur pe muritori şi o s-o fac odată şi odată peste zece ani, într-un lung roman cu cadru larg; până una alta, o veche idee mi-a venit din nou în minte, aceea a *Dicţionarului de idei primite de-a gata*[133] (ştii despre ce vorbesc?). Prefaţa mai ales mă aţâţă grozav, şi în felul în care o concep (ar fi o carte întreagă) nici o lege n-ar putea să mă înhaţe, deşi aş ataca totul. Ar fi glorificarea istorică a tot ce-i unanim aprobat. Aş demonstra că majorităţile au avut întotdeauna dreptate iar minorităţile niciodată. I-aş jertfi pe oamenii mari tuturor imbecililor, pe martiri tuturor călăilor, şi toate astea într-un stil împins până la exces, până la jerbe de foc. În privinţa literaturii aş stabili, ceea ce n-ar fi greu, că mediocrul, fiind la îndemâna tuturor, e singur legitim şi că deci trebuie înfierată orice originalitate ca primejdioasă, neroadă etc. Această apologie a mişeliei omeneşti pe toate feţele, ironică şi urlătoare de la un capăt la altul, plină de citate, de probe (care ar proba contrariul) şi de texte înfricoşătoare (ar fi destul de uşor), are drept scop, aş zice, să termine odată pentru totdeauna cu excentricităţile, oricare ar fi ele! M-aş întoarce în felul ăsta la ideea democratică modernă de egalitate, la vorba lui Fourier[134] că oamenii mari vor deveni inutili; şi tocmai în acest scop, aş zice, e făcută cartea. S-ar găsi deci acolo în ordine alfabetică, referitor la toate subiectele posibile, *tot ce trebuie să spui în societate ca să fii un om convenabil şi amabi.l*

Astfel s-ar găsi:
Artişti: sunt toţi dezinteresaţi.
Langusta: femela homarului.
Franţa: îi trebuie un braţ de fier spre a fi condusă.
Bossuet: vulturul de la Meaux.
Fénelon: lebăda de la Cambrai.
Negrese: sunt mai fierbinţi decât albele.
Erecţie: nu se spune decât vorbind despre monumente etc.

Cred că ansamblul ar fi *formidabil.* Ar trebui ca pe tot parcursul cărţii să nu fie nici un cuvânt de la mine, iar cartea o dată citită, să nu îndrăznească nimeni să vorbească despre ea, de frică să nu spună firesc una din frazele cuprinse acolo. Câteva articole, dealtminteri, ar putea da loc la dezvoltări splendide, ca *bărbat, femeie, prieten, politică, moravuri, magistrat.* S-ar putea de altfel schiţa tipuri din câteva rânduri şi arăta nu numai ce trebuie *să spui,* ci şi ce trebuie *să pari.*

Am citit zilele trecute basmele lui Perrault[135]; e fermecător, fermecător. Ce zici de această frază: „Camera era atât de mică încât trena frumoasei rochii nu se putea desfăşura". Ce enorm e ca efect, nu-i aşa? Şi asta: „Au venit regi din toate ţările; unii în lectică, alţii în cabrioletă iar cei mai de departe călări pe elefanţi, pe tigri, pe vulturi". Şi când te gândeşti că, atâta vreme cât vor fi francezi, Boileau va trece drept un poet mai

mare decât omul ăsta. Trebuie să *travesteşti poezia* în Franţa; e detestată şi, din toţi scriitorii, poate că numai Ronsard a fost pur şi simplu poet, aşa cum erau poeţii în antichitate şi cum sunt în celelalte ţări.

Poate că formele plastice sunt acum toate descrise, răs-spuse; le-a fost dat s-o facă primilor veniţi. Ce ne rămâne este exteriorul (sic) omului, mai complex, dar care scapă cu atât mai mult condiţiilor *formei.* De aceea cred că romanul de-abia s-a născut şi îşi aşteaptă Homerul. Ce om ar fi fost Balzac dacă ar fi ştiut să scrie! Nu i-a lipsit însă decât asta. Un „artist", la urma urmei, n-ar fi făcut atâtea, n-ar fi avut asemenea amploare.

Ah! ce-i lipseşte societăţii moderne nu-i un Christos, nici un Washington, nici un Socrate, nici măcar un Voltaire, ci un Aristofan; ar fi însă lapidat de public; şi la ce bun să ne preocupăm de toate, să judecăm, să stăm la palavre? Să pictăm, să pictăm fără a mai face teorii, fără să ne pese de compoziţia culorilor, nici de dimensiunea pânzelor, nici de durata operelor noastre.

Bate un vânt înspăimântător, pomii şi râul mugesc. Tocmai scriam astă-seară o scenă de vară cu musculiţe, ierburi în soare etc.[136] Cu cât mă aflu într-o ambianţă contrarie, cu atât mai bine o văd pe cealaltă. Vântul puternic m-a fermecat toată seara; te leagănă şi te ameţeşte totodată. Aveam nervii atât de vibranţi încât mama, intrând la ora zece în cabinetul meu de lucru să-mi spună noapte bună, m-a făcut să scot un strigăt de groază înfiorător, care a speriat-o şi pe ea. Mi-a bătut inima multă vreme şi mi-a trebuit un sfert de oră ca să-mi revin. Iată în ce hal sunt de absorbit, când lucrez. Am simţit atunci, la acea surpriză, senzaţia ascuţită a unei lovituri de pumnal ce mi-ar fi străpuns sufletul. Ce biată maşinărie avem! Şi toate astea pentru că mititelul îşi sucea şi răsucea o frază. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, ora unu (22 decembrie)

[...] Bouilhet m-a pus de curând să corectez expresia „şi în acest amestec de sentimente în care se împiedica", fiindcă nu te împiedici într-un lichid. Trebuie ca metaforele să fie riguroase şi juste de la un cap la altul.

[...] Mi se pare că există o moralitate a spiritului, constând în a voi mereu perfecţiunea. Nu trebuie să-ţi spui: „asta-i tot", pentru că cei slabi te acuză de orgoliu. Dar când n-ai convingerea că poţi ajunge în rândul întâi, îl ratezi şi pe al doilea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni, ora cinci (27 decembrie)

[...] Ai citit cartea lui Balzac care se cheamă *Louis Lambert*[137]? Am terminat-o acum cinci minute; m-a fulgerat. E povestea unui om care înnebuneşte tot gândindu-se la lucrurile intangibile. Cartea s-a agăţat de mine prin mii de cârlige. Acest Lambert, cu mici deosebiri, e bietul meu Alfred[138]. Am găsit fraze de ale *noastre* (de pe atunci) aproape textuale: conversaţiile a doi camarazi de colegiu sunt cele pe care le aveam noi, sau asemănătoare. E o istorie, cu un manuscris furat de colegi şi cu reflecţiile pedagogului, c*are mi s-a întâmplat mie* etc., etc.

[...] Fără dragostea pentru formă, aş fi fost poate un mare mistic. Gândeşte-te şi la crizele mele de nervi, care nu sunt decât alunecări involuntare de idei, de imagini. Elementul psihic sare atunci dincolo de mine, iar conştiinţa dispare odată cu sentimentul vieţii. Sunt sigur că ştiu ce înseamnă să mori. Deseori am simţit limpede cum îmi scapă sufletul, aşa cum simţi sângele curgând prin împunsătura lanţetei. Afurisita asta de carte m-a făcut să-l visez pe Alfred toată noaptea.

[...] *Louis Lambert* să-l fi chemat pe Alfred azi-noapte? (acum opt luni am visat lei, şi, în clipa în care îi visam, un vapor ducând o menajerie trecea pe sub ferestrele mele). O! cât de aproape de nebunie te simţi uneori, eu mai cu seamă! Ştii ce influenţă am asupra nebunilor şi cât mă iubesc şi ei! Te rog să mă crezi că acum mi-e frică. Totuşi, aşezându-mă la masă ca să-ţi scriu, vederea hârtiei albe m-a calmat. De o lună încoace, de altfel, din ziua debarcării, sunt într-o ciudată stare de exaltare ori mai degrabă de vibraţie. La cea mai mică idee care stă să-mi vină încerc ceva din efectul straniu pe care-l simţi în unghii atunci când treci pe lângă o harpă.

Ce carte blestemată! Îmi face rău; cum o mai simt!

Altă apropiere: mama mi-a arătat (a descoperit-o ieri) în *Medicul de ţară*[139] de Balzac, o *aceeaşi scenă* din Bovary: o vizită la o doică (nu citisem cartea în viaţa mea, după cum nu citisem *Louis Lambert).* Sunt

aceleaşi amănunte, aceleaşi efecte, aceeaşi intenţie, de ţi-ar veni să crezi că am copiat, dacă pagina mea n-ar fi infinit mai bine scrisă, fără să mă laud. Dacă Du Camp ar afla asta, ar zice că mă compar cu Balzac, ca şi cu Goethe. Altădată mă necăjeau oamenii care găseau că semăn cu domnul cutare sau cu domnul cutare etc.; acum e mai rău, e vorba de sufletul meu. Îl regăsesc pretutindeni, totul mi-l răsfrânge. De ce?

Louis Lambert începe, ca şi *Bovary,* cu intrarea la colegiu şi e o frază care e *aceeaşi*: se povestesc în ea plictiseli de colegiu depăşindu-le pe cele din *Cartea postumă*[140]!

[...] Cred că *Bovary* o să meargă; dar mă încurcă simţul metaforic care, hotărât, mă domină prea mult. Sunt mâncat de comparaţii ca de păduchi şi-mi trec timpul strivindu-le; mişună în frazele mele.

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, ora irei (29 decembrie)

[...] Răbdare deci, răbdare şi speranţă! Ce importanţă au necazurile noastre, slăbiciunile, încetineala execuţiei şi la urmă dezgustul pentru operă, dacă suntem în progres! Dacă urcăm, ce importanţă are scopul! Dacă galopăm, ce importanţă are hanul unde poposim! Această permanentă nelinişte nu e oare o garanţie de delicateţe, o mărturie de Credinţă? Când ţi-ai îndeplinit numai *pe jumătate* idealul, ai şi creat frumuseţe, măcar pentru ceilalţi dacă nu pentru tine.

Nu ne vom vedea, biata mea dragă, până cel mai devreme la sfârşitul lui ianuarie; *Bovary* merge atât de încet! Nu fac decât patru pagini pe săptămână şi mai am încă destul înainte de a ajunge la punctul pe care mi l-am propus, deşi anticipez mereu în această privinţă. Aşa, sunt acum la locul pe care mi-l fixasem în luna august pentru prima noastră întâlnire, care a avut loc în luna noiembrie. Vezi dar? Şi vreau totuşi să înaintez şi să nu-mi petrec la treaba asta toată iarna viitoare. O carte de 500 de pagini! Ce piramide de urnit pentru mine!

1853

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara, ora trei (15 ianuarie)

[...] M-au trebuit *cinci zile ca să termin o pagină,* săptămâna trecută, şi părăsisem orice altceva, greaca, engleza; nu făceam decât asta. Ce mă frământă la cartea mea este elementul *distracti*v, care e mediocru. Lipsesc faptele. Eu susţin că *ideile* sunt fapte. E mai greu să-i interesezi pe alţii cu ele, ştiu, dar atunci de vină e stilul. Am de exemplu acum cincizeci de pagini la rând în care nu-i nici un eveniment. E tabloul continuu al unei vieţi burgheze şi al unei iubiri inactive; iubire cu atât mai greu de înfăţişat cu cât e totodată sfioasă şi adâncă, dar vai! fără sfâşieri interioare, pentru că domnul meu este o fire temperată. Am mai avut în partea întâi ceva asemănător: bărbatul meu îşi iubeşte nevasta cam în acelaşi fel cu amantul. Sunt două mediocrităţi în acelaşi mediu şi pe care trebuie totuşi să le diferenţiez. Dacă reuşesc, va fi, cred, ceva foarte tare, căci înseamnă să pui culoare peste culoare şi fără tonuri tranşante, ceea ce nu-i prea uşor. Mi-e teamă însă că toate aceste subtilităţi plictisesc şi că cititorului îi place să vadă mai multă mişcare. În fine, trebuie să scrii aşa cum ai conceput. Dacă aş vrea să bag acţiune, aş lucra în virtutea unui sistem şi aş strica tot. Trebuie să cânţi pe vocea ta; or vocea mea nu va fi niciodată dramatică, nici captivantă. Sunt convins de altfel că totul e o chestiune de stil, sau mai degrabă de turnură, de aspect. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă, miezul nopţii (29 ianuarie)

[...] E oare aerul înconjurător care mă pătrunde? mă simt din ce în ce mai funebru. Blestematul meu de roman îmi dă sudori reci. În cinci luni, de la sfârşitul lui august, ştii cât am scris? Şaizeci şi cinci de pagini! Din care treizeci şi şase de la Mantes încoace[1]! Le-am recitit pe toate alaltăieri şi am fost speriat de ce puţine sunt şi de timpul care m-au costat (nu mai pun la socoteală efortul). Fiecare paragraf e bun în sine, şi de unele pagini am siguranţa că sunt perfecte. Dar tocmai din cauza asta *nu merge*. E un şir de paragrafe solidificate, fixate, şi care nu curg la vale unele spre altele. Va trebui să le deşurubez, să mai dau drumul la încheieturi, aşa cum se face la catargele corăbiilor când vrei ca pânzele să prindă mai mult vânt. Mă istovesc să realizez un ideal poate absurd în sine. Subiectul meu nu comportă poate acest stil. O! fericite vremuri ale *Sfântului Anton,*

unde sunteţi? Scriam atunci cu tot eul meu! E fără îndoială de vină şi partea de care mă ocup acum; fondul ei e atât de subţirel! Şi pe urmă, mijlocul operelor lungi e întotdeauna groaznic (cărţulia mea o să aibă cam 460 până la 480 de pagini; sunt acum la pagina 204). Când mă întorc de la Paris, n-am să scriu timp de cincisprezece zile şi am să fac planul acestei încheieri, până la sărutare, care va fi sfârşitul primei părţi din partea a doua.

[...] Lecturile din Rabelais amestceându-se cu fierea mea socială, se naşte nevoia unui flux căruia nu-i dau nici un curs şi care mă stinghereşte chiar, odată ce *Bovary* e trasă cu rigla, încorsetată, strânsă şi legată mai-mai să se sugrume. Poeţii sunt fericiţi; se uşurează într-un sonet! Dar nefericiţii de prozatori, ca mine, sunt siliţi să ţină totul în ei. Ca să spună ceva le trebuie volume, şi un cadru, o ocazie. Dacă au gust, se abţin, căci cea mai mare slăbiciune din lume e să vorbeşti de tine.

Totuşi mă tem că având atâta din acest faimos gust, să nu ajung a nu mai putea scrie. Toate cuvintele mi se par acuma alăturea cu gândul şi toate frazele disonante. Nu devin însă mai indulgent cu ceilalţi. Am recitit acum câteva zile intrarea lui Eudore[2] în Roma (din *Martirii,*) care trece drept una din bucăţile antologice ale literaturii franceze, şi care chiar şi e. Ei bine, sună pedant ce spun, dar am găsit acolo vreo cinci-şase libertăţi pe care nu mi le-aş permite. Unde e aşadar stilul? În ce constă el? Nu mai ştiu deloc ce vrea să însemne asta. Ba da, ba da totuşi! Îl simt în măruntaie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, miezul nopţii (17 februarie)

[...] Guturaiul meu continuă. Mă încălzesc cât pot de tare şi mă uit cum cade zăpada, cum arde focul. Astăzi totuşi m-am aşezat din nou la *Bovary*[3]; mă gândesc la plan, aranjez ordinea, căci totul depinde de un lucru: metoda. Dar asta vine încet, sau mai degrabă nu vine. Trebuia să fac imediat ceva foarte greu în sine: mă refer la ura care te apucă dintr-o dată privind la unii oameni pe care încă nu-i deteşti. Pentru a scrie cât de cât despre toate astea trebuie să le simţi şi mi-e greu s*ă mă fac pe mine însumi să simt.* Erecţiile gândirii sunt ca ale corpului: nu vin când vrei! Şi eu unul sunt o maşinărie atât de greu de urnit! Am nevoie de atâtea pregătiri şi de atâta timp ca să mă pun în mişcare!

[...] Adineauri am făcut puţină greacă şi latină, dar nu prea grozav. Voi relua, pentru lecturile de seară, *Moralele*[4] lui Plutarh. E o mină nesecată de erudiţie şi de gânduri. Cât de savanţi am fi, dacă am cunoaşte bine măcar cinci sau şase cărţi!

Aveam de la o vreme, pe măsuţa mea de noapte, *Gil Blas*[5]*;* îl las la o parte. E uşurel în cele din urmă (ca psihologie şi ca poezie, vreau să spun). După Rabelais, de altminteri, totul îmi pare slab. Şi apoi e un colţişor de adevăr, numai un colţişor. Dar cum e făcut! Ce are a face, îmi plac fripturile mai zemoase, apele mai adânci, stilurile care-ţi umplu gura, gândurile în care te pierzi.

Adio, n-am nimic să-ţi spun; n-am energia să-ţi scriu. Înainte de a-mi relua lucrul trec întotdeauna prin asemenea momente, când sunt năucit de tristeţe. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (23 februarie)

În sfârşit! Aproape că sunt din nou în apele mele! Am mâzgălit zece pagini din care au rezultat două şi jumătate. Am mai pregătit altele câteva. O să meargă sper... Nu ştiu ce o să iasă din *Bovary* a mea, dar mi se pare că n-o să aibă *nici* o frază flască. E mult şi asta. Geniul ni-l dă Dumnezeu; dar talentul ne priveşte. Cu o minte dreaptă, cu dragoste pentru lucrul pe care-l faci şi răbdare susţinută, ajungi să-l obţii. Corectitudinea (o înţeleg în sensul cel mai înalt al cuvântului) are asupra gândirii acelaşi efect ca apa Styxului pe trupul lui Ahile: o face invulnerabilă şi indestructibilă.

[...] Mă apuc să recitesc Montaigne în întregime. E o bună conversaţie, seara, înainte de a adormi... Timpul lung care-mi mai trebuie pentru *Bovary* a mea mă îngrozeşte până la descurajare. „Ce înseamnă datoria? zice Goethe; cerinţa fiecărei zile." Să nu ne abatem de la asta. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de duminică, ora unu şi jumătate (27–28 februarie)

E foarte târziu şi ar trebui să mă culc. Dar mâine e duminică, am să mă odihnesc. Vreau să-ţi spun chiar acum, dragă Muză, întâi şi întâi cât te iubesc, şi câtă plăcere mi-au făcut ultimele tale două scurte scrisori. Au un suflu care m-a umplut, cred, pentru că mă aflu în aceeaşi stare lirică în care te afli şi tu. Am văzut că eşti luată de vâltoarea artei şi că plutești pe talazul intelectual, clătinată de puternicele vânturi apolonice. E bine, e perfect. Nu preţuim ceva decât pentru că Dumnezeu suflă în noi. Asta îi întăreşte chiar şi pe mediocri, face popoarele atât de frumoase în zilele de febră şi îi înfrumuseţează pe sluţi, îi purifică pe infami: credinţa, dragostea. „Dacă aţi avea credinţă, aţi muta şi munţii." Cel care a spus asemenea vorbe a schimbat lumea, pentru că nu s-a îndoit.

Păstrează întotdeauna furia asta. Totul cedează şi totul plesneşte până la urmă în faţa obstinaţiilor îndelungate. Mă întorc mereu la vechiul meu exemplu cu Boileau: netrebnicul o să trăiască tot atâta cât Molière, cât limba franceză, şi a fost totuşi unul dintre poeţii cei mai puţin poeţi. Ce a făcut el? Şi-a urmat linia până la capăt şi a dat sentimentului său atât de restrâns al Frumosului toată desăvârşirea plastică pe care o comporta.

[...] Geniul, ca un cal puternic, târăşte după el toată omenirea pe drumurile ideii. Degeaba trage ea de hăţuri şi, prin prostia ei, îi însângerează gingiile, strângându-i cât poate zăbala în gură. El, care are gleznele robuste, aleargă mereu în galop, peste prăpăstii şi abisuri.

[...] Pentru o altă lucrare, acest procedeu de compoziţie n-ar fi bun. Trebuie să scrii mai rece. Să ne ferim de fierbinţeala care e numită inspiraţie, şi în care intră deseori mai multă emoţie nervoasă decât forţă musculară. În clipa asta, de exemplu, mă simt plin de elan, îmi arde fruntea, frazele îmi vin, sunt două ore de când tot vreau să-ţi scriu şi din moment în moment mă aşez din nou la lucru, în loc de una, am şase idei, şi, acolo unde ar fi nevoie de expunerea cea mai simplă, îmi ţâşneşte o comparaţie. Aş ţine-o aşa, sunt sigur, până mâine la prânz fără să obosesc. Cunosc însă balurile mascate ale imaginaţiei de unde te întorci cu inima pustie, sleit, după ce ai văzut doar falsuri şi ai debitat numai nerozii. Totul trebuie făcut la rece, temeinic. Când Louvel[6] a vrut să-l omoare pe ducele de Berry, a băut o cană cu sirop de migdale şi a lovit fără greş.

[...] Prefaţa mea la *Dicţionarul ideilor primite de-a gata* mă frământă[7]. I-am făcut planul în scris. Mi-am petrecut zilele astea două ore încheiate visând (în legătură cu Iuvenal pe care-l citeam) la un mare roman de pe vremea romanilor. Cartea mea în maniera secolului al XVIII-lea mi-a venit ieri din nou în minte. *Bovary* merge cu paşii ei mărunţi şi se desenează în viitor.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (5 martie)

[...] Cum te aduce la disperare o muncă de lungă durată atunci când o faci conştiincios! Am scris, de când ne-am despărţit[8], 8 pagini; şi când mă gândesc că mai am încă 250! Că peste un an n-o să fiu gata! Şi pe urmă îndoielile cu privire la ansamblu, care te apucă tocmai la mijloc! Ce meserie blestemată! Ce afurisită manie! Să binecuvântăm totuşi această scumpă frământare. Fără ea ar trebui să murim. Viaţa nu-i tolerabilă decât cu condiţia să nu te naşti. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, orele unsprezece dimineaţa (9 martie)

[...] *Nu descrie Propileele.* Gândeşte-te că suntem îmbuibaţi până peste cap de arhitectură. Nimeni n-o să-ţi fie recunoscător pentru o fidelitate atât de scrupuloasă. Arta trece înaintea arheologiei, şi ai şi aşa atâtea coloane etc.! Treci, treci cu curaj peste ele[9]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset, 11 martie)

[...] Obiecţiile tale tehnice n-au nici un sens. Cred că idealul tău, scriind *Acropole*[10], a fost să faci *o descriere de arhitect.* Asta pare să te fi preocupat ciudat de mult. [...]

Către aceeaşi
(Croisset, 21 martie)

E ora două dimineaţa, credeam că-i miezul nopţii. Sunt extenuat de a fi *urlat* toată seara scriind. E o pagină care va fi, dar care nu e încă, bună. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de vineri, ora unu (25 martie)

[...] Ah! câte comori se pierd în tinereţe! Şi când te gândeşti că numai vântul adună şi ia cu el cele mai frumoase suspine ale sufletelor! Dar există ceva mai bun ca vântul şi mai blând! Şi eu am fost tot astfel clădit. Eram asemenea catedralelor din veacul al XV-lea, lanceolat, fulgurant. Beam cidru dintr-o cupă de argint aurit. Ţineam în cameră un cap de mort pe care scrisesem: „Sărmană tigvă goală, ce vrei să-mi spui cu rânjetul tău?" Între lume şi mine era nu ştiu ce vitraliu, vopsit în galben, cu vărgi de foc şi arabescuri de aur, aşa încât totul mi se răsfrângea în suflet ca pe lespezile unui sanctuar, înfrumuseţat, transfigurat si totuşi melancolic, şi numai ce-i frumos păşea acolo. Erau visuri mai maiestuoase şi mai împodobite decât cardinalii cu mantii de purpură. Ah! ce freamăt de orgi! ce imnuri! şi ce blândă mireasmă de tămâie care se răspândea din mii de cădelniţe mereu deschise! Când voi fi bătrân, scriind despre toate astea, mă voi încălzi. Am să fac ca aceia care, plecând într-o lungă călătorie, se duc să-şi ia rămas bun de la mormintele dragi. Eu unul, înainte de a muri, îmi voi vizita visele.

Ei bine, e un noroc să ai asemenea tinereţe şi să nu ţi-o răsplătească nimeni. Ah! la şaptesprezece ani, dacă aş fi fost iubit, ce cretin aş fi acum! Fericirea e ca vărsatul: luată prea devreme, poate să-ţi strice de tot constituţia.

Bovary merge târâş-grăpiş, dar în fine, înaintează. Sper ca de azi în cincisprezece zile să fac un pas mare înainte. Am recitit mult din ea. Stilul e inegal şi prea metodic. Se văd prea mult şuruburile care strâng scândurile de la carenă. Trebuie să le dau joc. Dar cum? Câinoasă meserie! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora patru (27 martie). Ziua de Paşte.

[...] Impresia pe care ţi-o fac *Notele mele de călătorie*[11] mi-a dat de gândit, dragă Muză, asupra inimii bărbaţilor şi femeilor. Hotărât lucru, nu e aceeaşi, orice s-ar spune.

[...] Ai fi vrut ca numele tău să revină mai des sub pana mea. Dar observă că n-am scris o singură reflecţie. Formulam doar cât mai pe scurt indispensabilul, adică senzaţia, şi nu visul, nici gândul.

[...] Până acum Orientul a fost înţeles ca ceva sclipitor, ţipător, pătimaş, contrastant. Toţi au văzut acolo numai baiadere şi iatagane, fanatismul, voluptatea. Într-un cuvânt, au rămas la Byron. Eu unul l-am simţit altfel. Ce-mi place, dimpotrivă, în Orient este măreţia care se ignoră pe sine şi armonia lucrurilor disparate. Îmi amintesc de omul care se scălda, cu o brăţară de argint la braţul stâng iar la celălalt cu o cataplasmă. Iată Orientul adevărat, deci poetic: netrebnici în zdrenţe galonate şi plini de păduchi. Lăsaţi-le păduchii, fac în soare arabescuri de aur. Îmi spui că ploşniţele lui Ruşciuk-Hanem[12] ţi-o degradează; pe mine tocmai asta mă încântă. Mirosul lor greţos era amestecat cu parfumul pielei ei îmbibate de santal. Vreau în toate un gust amar, veşnice fluierături în toiul triumfurilor, şi dezolarea însăşi în entuziasm. Asta mi-aduce aminte de Iafa unde, intrând, adulmecam laolaltă mirosul lămâilor şi al cadavrelor; cimitirul desfundat lăsa să se vadă scheletele pe jumătate putrezite, în timp ce pomii verzi îşi legănau deasupra capetelor noastre fructele aurii. Nu simţi cât de completă e această poezie şi că ea e marea sinteză? Toate apetiturile imaginaţiei şi ale minţii le satură deodată; nu lasă nimic în urma ei. Dar oamenii de gust, oamenii cu înfrumuseţările, cu purificările, cu *iluziile*, cei care fac manuale de anatomie pentru doamne ori ştiinţă pentru toţi, care practică sentimentul cochet şi arta amabilă, schimbă, râcâie, şterg, şi se pretind clasici, nenorociţii! Ah! cât aş vrea să fiu savant! Şi ce frumoasă carte aş scrie sub titlul: *Despre interpretarea antichităţii!* Pentru că sunt sigur că mă conformez tradiţiei, ce adaug e sentimentul modern. Dar, încă o dată, anticii nu cunoşteau acest pretins gen nobil; pentru ei nu exista lucru care să nu poată fi spus. În Aristofan, oamenii se cacă pe scenă. În *Ajax* al lui Sofocle, sângele animalelor înjungheate curge şiroaie împrejurul lui Ajax care boceşte. Şi când mă gândesc că Racine a fost socotit îndrăzneţ pentru a fi pus cuvântul *câini! I*E drept că-i înnobilase prin *cumpliţi!*...[13] Să căutăm deci a vedea lucrurile aşa cum sunt şi să nu vrem a avea mai mult spirit decât bunul Dumnezeu. Altădată se credea că numai trestia de zahăr dă zahăr. Acum zahărul se scoate aproape din tot; la fel se întâmplă şi cu poezia. S-o extragem din orice, căci zace în toate şi peste tot: nu e nici un atom de

materie care să nu conţină gândirea; şi să ne obişnuim a considera lumea ea pe o operă de artă ale cărei procedee trebuie să le reproducem în operele noastre.

[...] Recitim din Ronsard şi ne entuziasmăm din ce în ce. Într-o bună zi o să-i facem o ediţie; ideea, care-i a lui Bouilhet, îmi surâde grozav. Sunt o sută de lucruri frumoase, o mie, o sută de mii, în poeziile complete ale lui Ronsard, care ar trebui cunoscute, şi apoi simt nevoia să-l citesc şi să-l recitesc într-o ediţie comodă. I-aş face şi o prefaţă. Împreună cu aceea pe care o voi scrie pentru *Melaenis*[14] şi povestea chinezească, reunite într-un volum, şi în plus cea pentru *Dicţionarul* meu *de idei primite de-a gata*, voi avea unde să-mi vărs focul despre ce-mi stă pe conştiinţă în materie de idei critice. O să-mi facă bine şi o să mă împiedice faţă de mine însumi să înhaţ vreodată un pretext de a face polemică. În prefaţa la Ronsard voi vorbi de *istoria sentimentului poetic în Franţa*, cu un expozeu despre ce se înţelege prin aşa ceva la noi în ţară, despre măsura care-i trebuie, despre mărunţişul de care are nevoie. Nu există imaginaţie în Franţa. Dacă vrei să strecori poezia, trebuie să fii destul de îndemânatec ca s-o deghizezi. Apoi în prefaţa cărţii lui Bouilhet aş relua ideea sau mai degrabă aş continua-o şi aş arăta cum un poem epic este încă posibil, dacă ne descotorosim de orice intenţie de a scrie un asemenea poem. Totul încheiat prin câteva consideraţii cu privire la ce ar putea fi literatura viitorului

Bovary nu prea merge: într-o săptămână, *două pagini!!!* Am câteodată motiv să-mi sparg capul de descurajare! dacă pot zice aşa. Ah! am să reuşesc, am să reuşesc, dar o să fie greu. Cum va fi cartea habar n-am; dar sunt sigur că va fi scrisă, dacă nu cumva greşesc cu totul, ceea ce se poate.

Chinul meu de a scrie anumite părţi vine din fondul cărţii (ca întotdeauna). E uneori ceva atât de subtil încât îmi vine şi mie greu să mă-nţeleg. Dar tocmai acele idei trebuiesc redate şi, tocmai din cauza asta, mai limpede. Şi pe urmă, să spui totodată curat şi amplu lucruri vulgare! e groaznic.

Meditează-ţi bine planul dramei; în asta stă tot, în concepţie. Dacă planul e bun, răspund de rest, căci în privinţa versurilor am să-ţi fac viaţa aşa de amară încât au să fie bune, ori au să sfârşească prin a fi bune, şi încă *toate.*

Am citit azi-dimineaţă câteva fragmente din comedia lui Augier[15]. Ce anti-poet mai e şi tipul ăsta! La ce bun să foloseşti versul pentru asemenea idei? Ce artă factice! Şi ce lipsă de adevărată formă e în această pretinsă formă exterioară! Ah! indivizii ăştia au rămas la vechea comparaţie: forma e o haină. Nu-i adevărat! Forma e carnea însăşi a gândirii, aşa cum gândirea e sufletul ei, viaţa. Cu cât muşchii pieptului îţi vor fi mai ampli, cu atât vei respira mai uşor.

[...] O! viaţa apasă greu pe aceia care au aripi; cu cât sunt aripile mai mari, cu atât deschiderea lor e mai dureroasă. Canarii în colivie ţopăie, sunt veseli; vulturii însă au înfăţişarea posomorâtă pentru că-şi frâng penele de gratii. Dar suntem toţi mai mult ori mai puţin vulturi sau canari, papagali sau acvile. Dimensiunea unui suflet se poate măsura după suferinţa lui, aşa cum se calculează adâncimea fluviilor după curent.

[...] Mergi înainte, hai, nu te uita nici în spate, nici în faţă, sparge piatra, ca un muncitor, cu capul în piept, cu inima bătând şi mereu, mereu! Dacă te opreşti, nemaipomenite oboseli şi ameţeli şi descurajări te-ar ucide.

[...] Cât despre mine, cu cât întâmpin greutăţi mai mari la scris, cu atât îmi creşte cutezanţa (asta mă fereşte de pedanterie, în care aş cădea fără doar şi poate). Am planuri de opere până la sfârşitul vieţii, şi dacă mi se întâmplă uneori să trec prin momente rele care mă fac aproape să ţip de furie, până într-atât îmi simt neputinţa şi slăbiciunea, sunt altele în care abia mă mai pot ţine de bucurie. Ceva profund şi extra-voluptuos năvăleşte din mine în ţâşniri precipitate, ca o ejaculare a sufletului. Mă simt răpit şi îmbătat de propria mea gândire, ca şi cum ar ajunge până la mine, printr-o fereastră interioară, o adiere de parfumuri fierbinţi. N-am să ajung niciodată departe, ştiu ce-mi lipseşte. Dar lucrul pe care-l încep îl va executa un altul. Voi fi arătat drumul cuiva mai înzestrat şi mai *născut* pentru asta. A voi să dai prozei ritmul versului (lăsând-o proză şi chiar foarte proză) şi a scrie despre viaţa obişnuită aşa cum scrii istoria sau epopeea (fără să denaturezi subiectul) e poate o absurditate. Iată ce mă întreb câtcodată. Dar poate că e şi o tentativă măreaţă şi foarte originală! Îmi simt bine scăderile. (Ah! dacă aş avea cincisprezece ani!). Ce are a face, tot voi fi preţuit ceva prin încăpăţânare. Şi pe urmă, cine ştie? poate că am să găsesc într-o zi un *motiv* potrivit, o arie exact în tonul vocii mele, nici mai sus, nici mai jos. În sfârşit, măcar îmi voi fi petrecut viaţa într-un fel nobil şi adesea delicios.

E o vorbă a lui La Bruyère de care mă ţin: „Un autor bun socoate că scrie cu judecată"[16]. Asta cer şi eu, să scriu cu judecată, şi e o mare ambiţie. Totuşi e un lucru trist, şi anume să vezi cât de uşor ajung oamenii mari la efecte din afara Artei propriu-zise. Ce e mai prost construit decât unele lucruri din Rabelais, Cervantes, Molière şi Hugo? Dar ce lovituri de pumn neaşteptate! Câtă forţă într-un cuvânt! Noi ceilalţi trebuie să punem unele peste altele o grămadă de pietricele pentru a ne clădi piramidele, care nu ajung nici la a suta parte din ale lor, făcute dintr-un singur bloc. Dar a vrea să imiţi procedeele acelor genii ar însemna să te

pierzi. Sunt mari tocmai pentru că nu au procedee. Hugo are multe, ceea ce îl micşorează. Nu e variat, e constituit mai mult în înălţime decât în întindere.

Cum mai trăncănesc astă-seară! Trebuie să mă opresc totuşi, mi-e şi frică să nu te plictisesc, fiindcă mi se pare că repet mereu aceleaşi lucruri (nici eu nu sunt variat). [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, ora patru şi jumătate (31 martie)

Vin de la Rouen unde mă dusesem să-mi scot un dinte (pe care nu mi l-am scos). Dentistul mi-a spus să mai aştept. [...] Îmbătrânesc, îmi pierd dinţii, în curând îmi voi pierde şi părul. În fine! măcar să-mi rămână creierul, asta-i principalul. Cum ne invadează neantul! Abia născuţi, putreziciunea începe să lucreze în noi, aşa încât viaţa nu e decât neîncetata luptă pe care o duce împotriva noastră, şi mereu mai triumfătoare, până la concluzie, moartea. Acolo domneşte singură. N-am avut decât doi sau trei ani când am fost întreg (cam de la şaptesprezece la nouăsprezece ani). Eram splendid, pot s-o spun acum, şi destul ca să atrag privirile unei întregi săli de spectacol, aşa cum mi s-a întâmplat la Rouen, la prima reprezentaţie cu *Ruy Blas.* Dar de atunci încoace m-am deteriorat groaznic. Sunt dimineţi în care mă sperii eu însumi de mine, atâtea zbârcituri am şi atât de uzat arăt. [...] Mi-a rămas însă destulă inimă ca să-mi hrănesc toate operele. Nu, nu regret nimic din tinereţea mea. Mă plictiseam oribil! Visam la sinucidere! Mă devoram în toate soiurile de melancolii posibile. Boala mea de nervi mi-a făcut bine; a trecut toate astea pe elementul psihic şi mi-a lăsat capul mai rece, şi apoi m-a făcut să cunosc curioase fenomene psihologice de care nimeni n-are idee, sau mai degrabă pe care nimeni nu le-a simţit. Mă voi răzbuna într-o zi utilizând-o într-o carte (romanul metafizic[17] şi cu apariţii de care ţi-am vorbit). Cum este însă un subiect *de care mi-e frică,* sanitar vorbind, trebuie să aştept şi să fiu departe de impresiile acelea, pentru a putea să le resimt factice, ideal, şi deci fără primejdie pentru mine, nici pentru operă!

Cu privire la ideea ta despre o Revistă iată-mi opinia: toate Revistele din lume au avut intenţia să fie virtuoase; şi nici una n-a fost. Chiar şi *Revue de Paris* (în proiect) avea ideile pe care le emiţi tu şi era foarte decisă să le urmeze. Îţi juri să fii cast, eşti cast o zi, două, şi pe urmă... pe urmă... natura! consideraţiile secundare! amicii! inamicii! Nu trebuie *să-i înalţi* pe unii, să-i *cobori* pe ceilalţi? Admit chiar că un timp te ţii de program; atunci publicul se plictiseşte, abonamentul nu mai vine. Pe urmă ţi se dau sfaturi care te abat din drum; le urmezi din dorinţa de a încerca şi continui din obişnuinţă. În sfârşit, nu e nimic mai pernicios decât să poţi spune tot şi să ai un debuşeu comod. Devii foarte indulgent faţă de tine însuţi iar prietenii, ca să fii la fel şi tu cu ei, sunt indulgenţi cu tine. Şi aşa te afunzi, cu cea mai mare naivitate din lume. O Revistă model ar fi o operă frumoasă şi care n-ar cere nici mai mult nici mai puţin decât tot timpul unui om de geniu. Director de revistă ar trebui să fie un patriarh; el să-i fie dictator, cu o mare autoritate *morală,* câştigată prin opere. Dar comunitatea nu e posibilă, pentru că pici pe urmă în mocirlă. Trăncăneşti mult, îţi cheltuieşti talentul făcând ricoşeuri pe râu cu bani mărunţi, în vreme ce cu mai multă economie ai fi putut mai târziu să-ţi cumperi ferme frumoase şi castele solide.

Ce spui tu, Du Camp o spunea şi el; şi uite ce a ieşit. Să nu ne credem mai tari decât ei, căci au căzut în greşeală, aşa cum am cădea şi noi, fiind *antrenaţi* în virtutea lucrurilor. Un ziar, ce mai încolo încoace, e o prăvălie. Din moment ce e o prăvălie, *cartea* trece înaintea *cărţilor,* şi problema atragerii clientelei sfârşeşte mai devreme ori mai târziu prin a le domina pe toate celelalte. Ştiu bine că nu poţi publica nicăieri la ora asta şi că toate revistele existente sunt nişte târfe infame care fac pe cochetele. Sifilitice până-n măduva oaselor, se codesc să-şi desfacă coapsele în faţa sănătoaselor creaţii pe care nevoia le împinge spre ele. Ei bine! trebuie făcut aşa cum faci tu, să publici în volum, e mai îndrăzneţ, şi să fii singur. Ce nevoie ai să te înhami la aceeaşi oişte cu ceilalţi şi să intri la o companie de omnibusuri, atunci când poţi rămâne cal de cabrioletă? În ce mă priveşte pe *mine,* aş fi foarte bucuros dacă ideea se realizează. Cât despre a face parte *efectiv* din orice pe lumea asta, nu! nu! de o mie de ori nu! Nu vreau să fiu membru al unei reviste, al unei societăţi, al unui cerc ori al unei academii, aşa cum nu vreau să fiu consilier municipal sau ofiţer în garda naţională. Şi pe urmă ar trebui să *judec,* să fiu critic; iar lucrul mi se pare abject în sine, o treabă care trebuie lăsată pe seama celor care n-au altceva de făcut. De altfel, mai gândeşte-te. Ar fi o afacere bună şi-ţi doresc să reuşească. Îţi dai seama că aş putea profita de pe urma ei şi că deci nu latura personală mă face să vorbesc, ci mai curând partea estetică şi instructivă, morală.

Individul Delisle[18] îmi place, după cele ce-mi spui despre el. Îmi plac oamenii tăioşi şi apucaţi. Nimic mare nu se face fără fanatism. *Fanatismul e religia;* iar filozofii din secolul al XVIII-lea, ţipând contra primului, o dărâmau pe a doua. Fanatismul e credinţa, credinţa însăşi, credinţa arzătoare, care creează operele

şi acţionează. Religia e o concepţie variabilă, o invenţie omenească, o idee, în sfârşit; celălalt e un sentiment. Ce s-a schimbat po pământ sunt dogmele, *poveştile* despre Vişnu, Ormuz, Jupiter, Iisus Christos. Dar ce nu s-a schimbat, sunt amuletele, fântânile sfinţite, ofrandele etc., brahmanii, dervişii, pustnicii, credinţa în ceva superior vieţii şi nevoia de a se pune sub ocrotirea acestei forţe. Şi în Artă fanatismul Artei e cel care constituie sentimentul artistic. Poezia nu e decât un mod de a percepe obiectele exterioare, un organ special care cerne materia şi care, fără s-o schimbe, o transfigurează. Ei bine, dacă priveşti lumea numai prin această lunetă, lumea va fi colorată în culoarea ei, iar cuvintele, necesare pentru a-ţi exprima sentimentul, se vor găsi într-un raport fatal cu faptele care l-au provocat. Ca să faci bine un lucru trebuie ca acel lucru să intre în constituţia ta. Un botanist nu trebuie să aibă nici mâinile, nici ochii, nici capul la fel cu un astronom, şi să vadă astrele numai în raport cu ierburile. Din această combinaţie de spontaneitate şi de educaţie rezultă *iadul, linia, gustul, ţâşnirea,* în sfârşit, iluminarea. De câte ori nu l-am auzit pe tatăl meu spunând că ghicea bolile fără să ştie după ce şi în virtutea căror cauze! Acelaşi simţământ care-l făcea din instinct să găsească remediul trebuie să ne facă să picăm pe *cuvânt.* Nu ajungi la acest grad decât când eşti născut pentru meserie, mai întâi, şi apoi exersând-o cu îndârjire multă vreme.

Ne mirăm de vrednicii bărbaţi din secolul lui Ludovic al XIV-lea, dar ei nu erau oameni de geniu. Citindu-i nu te cuprinde nici una din acele uimiri care să te facă să vezi în ei o natură mai mult decât omenească, aşa ca la lectura lui Homer, Rabelais, Shakespeare mai cu seamă: nu! Câtă conştiinciozitate însă! Cum s-au străduit să găsească pentru gândirile lor expresiile juste! Ce muncă! Ce de ştersături! Cum se consultau unii pe alţii! Ce latină ştiau! Cât de încet citeau! De aceea ideea lor e cuprinsă toată, forma e plină, îndesată şi tixită cu lucruri de parcă stă să plesnească. Or, *nu există grade: ce e bun e egal în valoare cu ce e bun.* La Fontaine va trăi tot atâta cât Dante, şi Boileau cât Bossuet sau chiar Hugo.

[...] Mă întorc la Revistă. Dacă aş avea mult timp şi mulţi bani de pierdut, mi-ar plăcea să mă ocup de o Revistă câtva timp. Dar uite cum aş înţelege eu lucrurile: să fiu mai ales îndrăzneţ şi de o independenţă excesivă; să n-am nici un prieten, nici un serviciu de făcut nimănui. Aş răspunde ec spada de toate atacurile penei mele; gazeta mea ar fi o ghilotină. Aş vrea să-i înspăimânt pe toţi oamenii de litere prin adevăr. Dar la ce bun? Mai bine să trec toate astea într-o operă de durată; şi apoi, să te instaurezi arbitru al fumosului şi urâtului mi se pare un rol odios. La ce altceva duce, decât la *pozăʔ*

[...] Există o mulţime de subiecte care mă plictisesc la fel de mult, de orice capăt le-ai apuca. (Desigur pentru că nu trebuie să apuci o idee de un capăt, ci de mijloc). Aşa, Voltaire, magnetismul, Napoleon, revoluţia, catolicismul etc., toate astea, vorbite fie de bine, fie de rău, mă irită la fel. Concluzia, de cele mai multe ori, mi se pare un act de prostie. În asta stă frumuseţea ştiinţelor naturale: nu vor să dovedească nimic. De aici, câtă amploare a faptelor şi ce imensitate pentru gândire! Trebuie să te uiţi la oameni ca la mastodonţi şi crocodili. Oare te înfurie cornul unora şi falca celorlalţi? Arătaţi-le, împăiaţi-le, băgaţi-le în borcane, asta-i tot; dar să le *apreciaţi,* nu. Şi pe urmă cine sunteţi voi, broscoilor? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri seara, miezul nopţii (6 aprilie)

De trei zile mă întind cât sunt de lung pe toate mobilele şi în toate poziţiile posibile ca să găsesc *ce să spun!* Sunt momente crunte când firul se rupe, când ghemul pare să se fi depănat. Astă-seară, totuşi, încep să văd limpede. Dar cât timp pierdut! Cât de încet merg! Şi cine îşi va da vreodată seama de profundele combinaţii pe care mi le va fi cerut o carte atât de simplă? Ce mecanică mai e şi firescul, şi de câte viclenii ai nevoie ca să fii adevărat! Ştii tu, dragă Muză, de la Anul nou câte pagini am scris? Treizeci şi nouă. Şi de când nu ne-am mai văzut? Douăzeci şi două. Aş vrea grozav să dau gata partea asta blestemată la care mă ţin din luna septembrie, înainte de a mă întrerupe (la finalul primei părţi dintr-a doua). Mai am încă vreo cincisprezece pagini. Ah! te doresc mult de tot, să ştii, şi abia aştept să ajung la sfârşitul acestei cărţi, care ar putea în cele din urmă să fie şi al meu. Am chef să te văd des, să fiu cu tine. Îmi pierd deseori vremea visând la locuinţa mea de la Paris, la lectura pe care ţi-o voi face din *Bovary* şi la serile pe care le vom petrece împreună. E însă un motiv de a continua, aşa cum şi fac, să nu pierd nici un minut şi să mă grăbesc cu o ardoare plină de răbdare. Ce mă face să merg atât de încet e faptul că nimic în cartea asta nu e scos din mine; niciodată personalitatea mea nu-mi va fi fost mai inutilă. Aş putea scrie poate mai târziu lucruri mai tari (după cum şi sper), dar mi se pare greu să compun vreunele mai abil construite. Totul este din *cap.* Chiar dacă ratez, a fost un bun exerciţiu. Ce-mi este mie natural e non-naturalul pentru ceilalţi, extraordinarul, fantasticul, zbieretul metafizic, mitologic. *Sfântul Anton* nu mi-a cerut nici un sfert din tensiunea de spirit pe care mi-o provoacă *Doamna Bovary.* Era ca un rezervor în care vărsăm tot; a fost o plăcere să-l scriu, iar cele optsprezece luni

petrecute cu redactarea celor 500 de pagini ale cărţii au fost cele mai profund voluptuoase din întreaga mea viaţă. Judecă şi tu, trebuie să intru pe fiece minut în *piei* care-mi sunt antipatice. Sunt şase luni de când fac amor platonic, iar în clipa de faţă mă exalt ca un bun catolic la dangătul clopotelor şi îmi vine să mă duc la spovedanie!

[...] L-am citit pe Leconte[19]. Ei bine, îmi place mult băiatul ăsta: are un suflu mare, e *un pur*. Prefaţa lui ar fi cerut o sută de pagini ca proporţii şi o cred falsă ca direcţie. Nu trebuie să ne întoarcem la antichitate, ci să-i luăm procedeele. Că suntem toţi nişte sălbateci tatuaţi de la Sofocle încoace, asta se poate. Dar mai e şi altceva, în Artă, decât rigoarea liniilor şi şlefuiala suprafeţelor. Plastica stilului nu e la fel de cuprinzătoare ca ideea întreagă, ştiu bine. Dar a cui e vina? A limbii. Avem prea multe lucruri şi prea puţine forme. De aici vine tortura conştiincioşilor. Trebuie totuşi să acceptăm tot şi să tipărim tot, şi mai ales să ne luăm punctul de sprijin în prezent. De aceea cred *Fosilele*[20] lui Bouilhet un lucru foarte bun. Păşeşte pe căile poeziei viitorului. Literatura va lua tot mai mult tonul ştiinţei; ea va fi mai cu seamă *expozitivă*, ceea ce nu vrea să spună didactică. Trebuie să facem tablouri, să arătăm natura aşa cum e, tablouri complete însă, pictate şi pe faţă şi pe dos.

Îi ocărăşte grozav pe artiştii moderni în prefaţă, iar în volum sunt două magnifice piese (lăsând la o parte unele pete): *Di*es *irae* şi *Amiaza*. Ştie ce e un vers bun; dar versul bun e împrăştiat, ţesătura în general rară, compoziţia bucăţilor prea puţin strânsă. E aici mai multă elevaţie a spiritului decât perseverenţă şi adâncime.

E mai mult *idealist* decât filozof, mai mult poet decât artist. Dar e un adevărat poet şi de spiţă nobilă. Ce-i lipseşte e să fi studiat bine franceza, vreau să spun să cunoască bine dimensiunile instrumentului său şi toate resursele lui. N-a citit destui clasici în limba maternă. N-are rapiditate nici claritate şi îi lipseşte însuşirea de *a te face să vezi;* relieful e absent, culoarea chiar are un fel de umbră cenuşie. În schimb, măreţie! măreţie! Şi ce e şi mai bine, aspiraţie! Imnul vedic către Suria e foarte frumos. Ce vârstă are?

Lamartine e pe ducă, se zice. Nu-l plâng (nu găsesc nimic la el care să valoreze cât *Miezul zilei* a lui Leconte). Nu, n-am nici o simpatie pentru acest scriitor fără ritm, pentru acest om de stat fără iniţiativă. Lui îi datorăm toate platitudinile decolorate ale lirismului ofticos şi tot lui trebuie să-i mulţumim pentru Imperiu: om care trage la mediocri şi care-i iubeşte. Bouilhet îi trimisese *Melaenis*[21] aproape în acelaşi timp în care unul din elevii lui, ai lui Bouilhet, îi închinase o *poezie* detestabilă, stupidă (plină de greşeli de prozodie), dar lăudându-l pe marele bărbat, care i-a răspuns mucosului printr-o scrisoare splendidă, pe când lui Bouilhet nici un cuvânt. Vezi şi ce a făcut pentru tine! Şi pe urmă, un om care-l compară pe Fénelon cu Homer, căruia nu-i plac versurile lui La Fontaine, e socotit literat. Nu va rămâne din Lamartine nici cât să faci o jumătate de volum de bucăţi răzleţe. E un spirit eunuc, n-are coaie, n-a pişat niciodată decât apă chioară.

În mulţumirea pe care mi-a produs-o volumul lui Leconte, am ezitat să-i scriu. Îţi face atâta bine să descoperi pe cineva care iubeşte Arta, şi încă pentru ea însăşi! Dar mi-am zis: la ce bun? Eşti întotdeauna păcălit de asemenea elanuri. Şi apoi nu-i împărtăşesc în întregime ideile teoretice, cu toate că sunt şi ale mele, dar exagerate, E ca şi cu moş Hugo, am ezitat să-i scriu fără motiv, numai din nevoia de a-i scrie. Îmi apare foarte frumos acolo, departe, îşi pusese adresa la sfârşitul biletului. Era oare un fel de a spune: „Scrie-mi, o să fiu măgulit"? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora şase seara (10 aprilie)

[...] În ce priveşte cunoştinţele mele din Le Havre, degeaba mă sucesc şi mă-nvârtesc. Neant. Închipuie-ţi, de altfel, cât de puţină lume cunosc, făcând de cincisprezece ani încoace tot ce pot ca să las să cadă în baltă orice soi de relaţii cu compatrioţii mei, şi am reuşit. Mulţi rouen-ezi habar n-au de existenţa mea. Am urmat atât de bine maxima lui Epictet "Ascunde-ţi viaţa"[22] încât parcă aş fi îngropat. Singura şansă pe care o am să fiu recunoscut este când *Bovary* va fi publicată; iar compatrioţii mei vor răcni, căci *culoarea normandă* a cărţii va fi aşa de adevărată încât îi va scandaliza.

[...] Doamne! cât mă plictiseşte *Bovary* a mea! Ajung uneori la convingerea că e *imposibil să scrii*. Am făcut un dialog între muieruşca mea şi un popă, dialog deşucheat şi gros, şi pentru că fondul e comun, trebuie ca limbajul să fie cu atât mai propriu. Ideea şi cuvintele îmi lipsesc. Nu mai am decât *sentimentul*. Bouilhet pretinde totuşi că planul meu e bun, eu însă mă simt strivit. După fiecare pasaj, sper că restul va merge mai repede şi noi piedici mă opresc! În fine o să se termine odată şi odată. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, douăsprezece şi jumătate noaptea (13 aprilie)

[...] Să nu condamnăm nimic, să cântăm totul, să expunem şi nu să discutăm.

[...] Presupunând că te-ai născut cu o vocaţie mediocră (şi dacă admiţi în asta şi *judecata),* cum să nu crezi că *studiind,* cheltuind timp, turbând, sacrificându-te în toate felurile, trebuie să ajungi în cele din urmă să scrii bine? Haida-de! Ar fi prea stupid! Literatura (aşa cum o înţelegem noi) ar fi atunci o ocupaţie de idioţi. E ca şi cum ai mângâia o buturugă sau ai cloci pietre. Pentru că dacă lucrezi după ideile noastre, după ale mele cel puţin, n-ai, ca să te susţii, *nimic,* da, nimic, adică nici o speranţă de bani, nici o speranţă de celebritate, nici măcar de nemurire (deşi trebuie să crezi în ea ca să ajungi la ea, ştiu asta). Dar asemenea licăriri te întunecă prea mult pe urmă şi mă abţin de la ele. Nu, ce mă susţine este *convingerea că sunt pe drumul adevărat,* iar dacă sunt pe drumul adevărat, sunt pe drumul cel bun, împlinesc o datorie, fac dreptate. Am ales eu oare? E vina mea? Cine mă împinge? N-am fost crunt pedepsit pentru că am luptat împotriva acestei înclinaţii? Trebuie deci să scrii aşa cum simţi, să fii sigur că simţi bine şi să nu-ţi pese de nimic altceva pe lume.

[...] În sfârşit încep să văd mai limpede afurisitul meu de dialog cu preotul. Dar să-ţi spun drept, sunt momente când îmi vine aproape să vomit *fizic,* atât e de josnic fondul. Vreau să exprim situaţia următoare: femeiuşca mea, într-un acces de religiozitate, se duce la biserică; îl găseşte la uşă pe preot care, într-un dialog (fără subiect determinat) se arată atât de prostănac, de plat, de inept, de jegos, încât ea se întoarce de acolo dezgustată şi lecuită de cucernicie. Iar popa ăsta al meu e un om de treabă, chiar foarte cumsecade, dar nu se gândeşte decât la fizic (la suferinţele săracilor, la lipsa pâinii ori a lemnelor) şi nu ghiceşte slăbiciunile morale, vagiie aspiraţii mistice; e foarte cast şi îşi practică toate îndatoririle. Asta trebuie să aibă şase sau şapte pagini cel mult şi fără o *reflecţie,* fără o *analiză* (totul în dialog direct). Pe deasupra, cum găsesc foarte ieftin să faci un dialog înlocuind pe „el spuse, el răspunse" cu liniuţe, îţi dai seama că repetările aceloraşi întorsături nu sunt uşor de evitat. Iată-te iniţiată în supliciul pe care-l îndur de cincisprezece zile. La sfârşitul săptămânii viitoare voi fi totuşi complet scăpat de asta, sper. Îmi vor mai rămâne pe urmă vreo zece pagini (două mari mişcări) şi voi fi încheiat primul ansamblu din partea a doua. Adulterul s-a copt; vor trece la fapte, şi eu de asemenea, trag nădejde. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă, ora unu (16 aprilie)

[...] Sunt zdrobit de oboseli şi de oboseală şi de plictiseală. Cartea asta mă omoară; aşa ceva nu mai fac. Dificultăţile de execuţie sunt atât de mari încât îmi pierd capul în unele momente. N-o să mă mai prindă nimeni scriind lucruri burgheze. Duhoarea conţinutului mă îngreţoşează. Lucrurile cele mai vulgare sunt, tocmai prin asta, groaznice de spus şi când mă uit la toate paginile albe care mi-au mai rămas de scris mă înspăimânt. La sfârşitul săptămânii viitoare sper să-ţi spun totuşi când ne vedem. Crede-mă, dorinţa ta de a ne întâlni n-o întrece pe a mea. Asta va fi peste trei săptămâni, cred. Dacă aş prinde un vânt bun în pânze, n-aş mai avea mult.

Ce prostie, să-ţi dai atâta osteneală, pe care nimeni n-o s-o aprecieze vreodată! [...]

Către aceeaşi
(Croisset.) noaptea de miercuri, ora două (20 aprilie)

[...] Ah! îi recunosc pe nătărăii din şcoala lui Lamartine! Ticăloşi fără ruşine şi fără măruntaie. Poezia lor e o dâră de apă îndulcită. Dumnezeii lor! spumeg! Îi cred când spun că nu le plac antichitatea şi anticii! Dar cei care au supt laptele lupoaicei (vreau să zic, seva celor vechi) au alt sânge în vine şi privesc ca pe nişte floricele sarbede ale duhului toate dulcegăriile astea afectate în care orice candoare e sortită să piară.

[...] În ce mâzgă morală! în ce abis de prostie se bălăceşte epoca noastră! Mi se pare că tâmpenia omenirii ajunge la paroxism. Specia umană, ca un fumător ghiftuit de opium, dă din cap rânjind şi se bate pe burtă, cu ochii în pământ. Ah! am să urlu într-o bună zi un adevăr atât de vechi încât va scandaliza ca o monstruozitate. Sunt zile în care mă mănâncă palma să scriu prefaţa la *Ideile primite de-a gata* sau *Eseul asupra geniului poetic francez*[23].

[...] Ah! încântătorul merit al Domnului de Lamartine: „a purificat moravurile femeilor!" Mai întâi, neg că e aşa şi pe urmă, puţin îmi pasă. Sigur e că n-a purificat limba franţuzească. Ce puţin shakespearian,

rabelaisian, dantesc şi fulgurant este vrednicul bard! Ba îl declar şi *murdar,* când vrea să facă amor eterat. Travestiurile bărbăteşti ale Laurencei în peşteră (în *Jocelyn*[24]), plasele cu care eroii se leagă în *Raphaël*[25], castitatea asta din ordinul mediculuI! dezgustă toate instinctele mele.

Domnul de Lisle e prea cumsecade dacă se întristează de elogiile aduse lui Lamartine. Asta-i dovedeşte ingenuitatea! Va rămâne din Lamartine şi mai puţin încă decât din Béranger[26], căci Béranger scrie mai bine *pe măsura lui.* De altminteri, pe amândoi îi dau pe mâna liberalilor şi a femeilor sensibile.

În ce mă priveşte, ajung să fiu la fel de plictisit de mine ca de aproapele meu. De trei săptămâni mă ţin la *zece* pagini! Îmi petrec zile întregi schimbând repetări de cuvinte, evitând asonanţe! Şi când am lucrat bine, sunt mai în urmă cu treaba la sfârşitul zilei decât la începutul ei. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, ora unu (22 aprilie)

Îţi scriu în grabă; scrisoarea mea pleacă printr-o ocazie pe care o am la Rouen şi ai s-o primeşti mâine dimineaţă la trezire.

[...] Ce importanţă au toate astea?[27] Înfrângeri sunt numai cele pe care le ai singur în faţa oglinzii, în conştiinţa ta. Dacă marţi şi miercuri mi-ar fi sunat în urechi o sută de mii de fluierături n-aş fi fost mai abătut. Nu trebuie să te gândeşti decât la triumfurile pe care ţi le decerni singur, să-ţi fii tu însuţi public, critic, recompensă.

Unicul mijloc de a trăi în pace este să te aşezi dintr-un salt deasupra întregii omeniri şi să nu ai cu ea nimic comun, decât privirea.

[...] Începutul săptămânii a fost prost, dar acum merge din nou, ca să se poticnească iar, fără doar şi poate. Împuţiciunea fondului, împreună cu dificultăţile formei, mă copleşesc câteodată. Dar cartea asta, oricât de proastă, va fi oricum o operă de aprigă voinţă şi terminată, corectată, încheiată de la un cap la altul, cred că va avea un aer trufaş şi clasic. Sunt asemenea opere, despre care vorbeşte Persius[28], care cer să-ţi muşti unghiile până la sânge. În lipsa altui merit, şi răbdarea e o calitate. Vorba lui Buffon e nelegiuită[29]; când însă geniul lipseşte, voinţa, în anume limite, îi ţine locul. Napoleon al III-lea e totuşi împărat ca şi unchiu-său. După această trăsătură de modestie (din parte-mi), îţi spun adio, curaj, şi pe curând. Soarele nu moare niciodată! Arta e nemuritoare ca el! Şi există lumi înecate de lumină unde sufletele poeţilor se duc să sălăşluiască după moarte; ele se rotesc cu astrele în infinit. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, ora unu noaptea (26 aprilie)

E foarte târziu, sunt grozav de obosit. Am răguşit de atâta strigat toată seara, în timpul scrisului, după obiceiul meu exagerat. Să nu mi se spună că nu fac mişcare. Mă agit atâta în anumite clipe încât, la culcare, agitaţia asta face cam cât două sau trei leghe de umblet pe jos. Ce ciudată mecanică e şi omul! Deşi n-am nimic să-ţi spun, aş vrea totuşi să umplu pentru tine aste patru pagini, biată Muză, prietena mea bună şi frumoasă. Ah! ba da! Am ceva să-ţi spun, şi anume că *Bovary* înaintând doar cu paşi de broască ţestoasă, renunţ să mai amân până la terminarea părţii de care mă ocup întâlnirea noastră de la Mantes. Ne vom vedea peste două săptămâni cel târziu. Vreau doar să mai scriu încă trei pagini, să termin alte cinci la care lucrez de săptămâna trecută şi să găsesc patru sau cinci fraze pe care le caut de o lună. Dar dacă aştept să fiu la capătul primei părţi dintr-a doua, ar mai dura, lucrând bine, până la sfârşitul lunii mai. E prea mult! Aşadar scrisoarea pe care am să ţi-o scriu la sfârşitul săptămânii viitoare o să-ţi spună pozitiv ziua întâlnirii noastre.

[...] La ora asta cred că un gânditor (şi ce altceva este artistul decât un întreit gânditor?) nu trebuie să aibă nici religie, nici patrie şi nici măcar vreo convingere socială oarecare. Dubiul absolut acuma mi se pare atât de clar demonstrat încât a voi sa-l formulezi ar fi aproape o nerozie.

[...] Să fim *noi*, şi numai noi înşine. „Care ţi-e datoria? Cerinţa fiecărei zile." Maxima asta e de Goethe[30]. Să ne facem datoria, adică să încercăm să scriem bine. Ce societate de sfinţi ar fi aceea în care fiecare nu şi-ar face decât datoria!

Citesc Montaigne seara în pat. Nu cunosc carte mai calmă şi care să te încline spre mai multă seninătate. Câtă sănătate e acolo şi ce *cucernicie!* Dacă ai vreun volum la tine, citeşte imediat capitolul despre Democrit şi Heraclit şi meditează la ultimul paragraf. Trebuie să devii stoic când trăieşti în tristele epoci în care ne aflăm.

De ce noaptea trecută, cea de ieri, am visat că sunt la Teba, în Egipt, cu Babinet[31], că galopăm amândoi iepureşte ca să scăpăm de trei lei uriaşi pe care Babinet îi creştea din curiozitate? În clipa în care îmi spunea: „Numai eu, la Paris, am asemenea idei", cele trei mari fiare au început să ne urmărească. Văd încă pulpanele hainei lui moş Babinet fâlfâind în vânt în goana noastră şi culoarea nisipului peste care zburăm ca pe patine.

Am o tiradă a lui Homais despre educaţia copiilor (pe care o scriu acum) şi la care cred că se va râde[32]. Dar eu care o găsesc grotescă voi fi fără îndoială păcălit, căci pentru burghez e profund rezonabilă.

Adio, buna mea Muză, pe curând. O să avem două sau trei zile bune; am nevoie de ele. Nu ştiu câte milioane ar trebui să-mi dea cineva ca să reîncep romanul ăsta blestemat E prea mult pentru un biet om 500 de pagini de scris aşa; iar când te găseşti la a 240 şi acţiunea de-abia începe! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (30 aprilie)

[...] Cred că Villemain[33] ştie bine latina, dacă se poate spune despre cineva că percepe tot înţelesul unui cuvânt atunci câad nu are *simţul poeziei,* şi cred că ştie să facă versuri latineşti, greaca – mediocru, un pic de istorie, multe anecdote, şi pe deasupra are spirit de societate şi reputaţia de om priceput: ăsta îi e bagajul. Dar de aici până la a fi, nu zic scriitor, dar chiar literat, nu, nu! Lui şi altora ca el le lipseşte prima condiţie, gustul sau dragostea, ceea ce-i totuna.

[...] Ieri, ducându-mă să-mi scot măseaua, am trecut prin Piaţa Veche[34], unde aveau loc altădată execuţiile publice, şi analizând emoţia laşă pe care o aveam în străfundul meu îmi zieerm că alţii tot acolo au avut altele şi mai şi, de aceeaşi natură totuşi! Aşteptarea unui eveniment de care ţi-e frică! Asta mi-a amintit că, fiind copil, pe la vreo şase, şapte ani, întorcându-mă de la şcoală, am văzut în piaţă ghilotina care tocmai fusese folosită. Era încă sânge proaspăt pe caldarâm şi se desfăcea coşul. Am visat azi-noapte ghilotina; lucru curios, nepoţica mea a visat şi ea ghilotine azi-noapte. Gândul să fie deci un fluid, prelingându-se de pe pantele mai înalte pe cele mai joase..? Cine a studiat vreodată toate astea ştiinţifie, temeinic? Ar fi nevoie de un mare poet, având în slujba lui o mare ştiinţă, şi toate astea posesia unui om de omenie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de marţi, ora unu (3 mai)

Da, dragă Muză, ne vedem lunea viitoare, aşa cum doreşti, şi stăm împreună până sâmbătă... Ieri şi astăzi mi-am petrecut toată după-masa dormind ca un om beat. Aveam (nervos vorbind) senzaţia internă a unuia care ar fi băut şase sticle de spirt. Eram turtit şi zăpăcit. Dar astă-seară (am ţinut regim toată ziua) mi-am revenit în puteri şi am scris aproape dintr-o suflare o pagină întreagă de foarte strânsă psihologie, la care vor fi, cred, puţine de refăcut. N-are a face, aş ţine mult ca aceste căderi şi entuziasme să mă părăsească şi să rămân într-un mediu mai olimpian, singurul prielnic frumosului.

[...] Nu, mii de draci! nu! N-am să încerc niciodată să public în nici o revistă[35]. Mi se pare că, în ziua de azi, să faci *pœrte din orişice,* să intri în vreun corp oarecare, în vreo confrerie sau dughiană, şi chiar să iei un titlu, oricare ar fi el, înseamnă să te dezonorezi, să te murdăreşti, până într-atât de josnic e totul-

Către aceeaşi
Croisset, marţi (ora unsprezece, 17 mai)

Am primit azi-dimineaţă buna ta scrisoare, tristă şi blândă, biata mea dragă. Am să te imit, am să-ţi povestesc toată plecarea mea. După ce te-am văzut dispărând, m-am dus pe pod[36] ca să mai văd o dată trenul când trece. Atât am şi văzut. Tu erai înăuntru; am urmărit cu ochii cât am putut şirul vagoanelor şi am stat cu urechea aţintită. Spre Rouen cerul era roşu cu mari dungi purpuri inegale. Mi-am mai aprins o ţigară, m-am plimbat în lung şi în lat... La Rouen l-am găsit pe Bouilhet; dar trăsura mea, dintr-o neînţelegere, nu venise. Am aşteptat-o împreună, şi pe urmă, la lumina lunii, am traversat pe jos podul şi portul, ne-am dus la doi proprietari de trăsuri ca să închiriem o birjă. La al doilea (a cărei locuinţă e într-o fostă biserică) s-a trezit nevastă-sa în scufie de bumbac (interior de noapte, fălci care cască, lumânare care arde, bretele căzând peste şolduri etc.). Acolo a trebuit să înhame caii. În sfârşit am ajuns la Croisset la ora unu noaptea şi ne-am culcat

la două, după ce am făcut ordine pe masă. Duminica a fost tristă... După-amiază am fost să vedem un debarcader de lemn, care se construieşte ceva mai departe de aici pentru corăbiile cu abur. Seara am citit din *Jocelyn*[37] şi *Curtezana îndrăgostită* de La Fontaine. Ieri la prânz Bouilhet a plecat la ora unu. Am dormit o bună parte din după-masă, iar seara m-am aşezat din nou la lucru cu mare plictiseală. Astăzi mi-am reluat programul obişnuit[38], lecţie cu nepoată-mea, Sofocle, Iuvenal şi *Bovary,* la care am reuşit, cred, să termin trei pagini rămase pe şantier cu opt zile înaintea absenţei mele. Am lucrat destul de bine astă seară, ori cel puţin cu plăcere. Asta-i, şi zilele o să se-nşire tot aşa.

[...] Ce slab e *Jocelyn!* Reciteşte-l. Cantitatea de emistihuri facile, de versuri cu perifraze goale e de necrezut. Când are de înfăţişat lucrurile vulgare ale vieţii, e sub medie. E o poezie detestabilă, săracă, fără suflu interior. Frazele n-au nici muşchi, nici sânge. Şi ce ciudată viziune asupra existenţei omeneşti! Ce ochelari suciţi! Dar cum ne-am mai delectat pe urmă cu La Fontaine! Merită să-l înveţi pe dinafară de la un cap la altul. *Curtezana îndrăgostită,* ce versuri! ce versuri! ce turnură şi ce stil! Nu există în tot Lamartine o singură trăsătură umană, sensibilă, în sensul obişnuit al cuvântului, ca aceea a Constanţei sărutând picioarele amantului ei. Aici se simte inima! şi poezia! căci toate aceste distincţii, la urma urmei, nu sunt decât subtilităţi pentru uzul acelora care n-au nici una, nici alta. Reciteşte povestea asta şi opreşte-te la fiecare cuvânt, la fiecare frază. Ce admirabilă naraţiune şi ce înlănţuire! Şi când te gândeşti că povestirile lui La Fontaine mai trec drept o carte nocivă! *O carte porcoasă*! Ah! dictaturile au măcar atâta lucru bun că realizează o mulţime de răzbunări neputincioase. Sunt atât de sleit de prostia gloatei încât mi se par meritate toate loviturile care se abat asupra ei.

Menirea criticii moderne este de a repune Arta pe piedestalul ei. Frumosul nu poate fi vulgarizat; poate fi degradat, asta-i tot. Ce a rămas din antichitate când au vrut s-o facă accesibilă copiilor? Ceva profund stupid! Dar e aşa comod pentru toţi să se folosească de e*xpurgata,* de rezumate, de traduceri, de atenuări![39] E aşa de plăcut pentru pitici să contemple uriaşi la scară redusă! Ce e mai bun în artă va scăpa întotdeauna firilor mediocre, adică la trei sferturi şi jumătate din specia umană. Aşadar de ce să denaturăm adevărul în folosul josniciei? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (21 mai)

[...] Îmi place mult Delisle[40], pentru volumul lui, pentru talent dar şi pentru prefaţa, pentru aspiraţiile lui. Căci prin asta preţuim ceva, prin *aspiraţie.* Un suflet se măsoară după dimensiunea dorinţelor lui, aşa cum judeci încă de departe catedralele după înălţimea clopotniţelor. Şi tocmai de aceea urăsc poezia burgheză, arta domestică, cu toate că şi eu fac aşa ceva. Dar e ultima oară; în fond mă dezgustă. Această carte, toată numai calcul şi viclenii de stil, nu e sângele meu, n-o port în măruntaie, simt că e din parte-mi un lucru voit, factice. Va fi poate un tur de forţă pe care unii îl vor admira (şi încă puţini la număr); alţii vor descoperi vreun adevăr de detaliu şi de observaţie. Dar aerul! aerul! Marile întorsături, largile perioade pline desfăşurându-se ca nişte fluvii, mulţimea metaforelor, marile izbucniri ale stilului, în sfârşit, tot ce-mi place mie va lipsi. Poate doar că ies din asta pregătit să scriu pe urmă un lucru bun. Sunt foarte dornic să mă văd peste cincisprezece zile, ca să-i citesc lui Bouilhet tot începutul părţii a doua (120 de pagini, opera a zece luni de zile). Mă tem că nu e prea proporţionată, căci pentru corpul propriu-zis al romanului, pentru acţiune, pentru pasiunea în evoluţie nu-mi vor mai rămâne decât 120 până la 140 de pagini, pe când preliminariile au mai mult decât dublu. Am urmat, sunt sigur, ordinea *adevărată,* ordinea firească. Porţi în tine douăzeci de ani o patimă aţipită care izbucneşte o zi şi moare. Dar proporţia estetică nu e cea fiziologică. Să torni viaţa în forme înseamnă oare s-o idealizezi? Şi de ce nu, dacă tiparul e de bronz! E şi asta ceva, să ne străduim să fie de bronz. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de joi, ora unu (26 mai)

Aş face mai bine să continui cu lucrul şi abia mâine să-ţi scriu, căci sunt astă-seară foarte însufleţit şi în mari călduri literare. Dar cum ele pot reveni şi mâine, m-ar amâna prea mult (după plăcerea pe care mi-o fac scrisorile tale, socot că trebuie să-ţi placă foarte mult şi ale mele). Şi pe urmă trebuie să fii prudent cu asemenea momente de înfierbântare. Dacă vezi atunci departe, în schimb vezi deseori tulbure. Ce-i bun la asemenea stări este că îţi dau puteri noi şi fac să pulseze în condei un sânge mai tânăr. Ai în cap tot soiul de înfloriri primăvăratice care se scutură la fel de iute ca şi liliacul, ofilit într-o noapte, dar mirosind atât de

frumos! Ai simţit vreodată un imens soare venind din adâncul tău şi orbindu-te?

Da, astăzi a mers bine. Aproape că am scăpat de un dialog arhiîntretăiat, foarte dificil. Am scris două treimi dintr-o frază „poetică" şi am schiţat trei trăsături de caracter ale farmacistului meu[41] care mă făceau de multe ori să râd şi în acelaşi timp îmi trezeau un mare dezgust, într-atât de fetid va fi ca idee şi ca întorsătură. Mai am până la sfârşitul lunii iunie, din partea întâi. Am recitit aproape tot. Începutul trebuie rescris sau cel puţin corectat zdravăn. E dezlânat şi plin de repetiţii. Căutam încă *maniera* pe care, mai încolo, am găsit-o. Nu mi s-a părut prea lung şi are lucruri bune, dar sunt pe ici pe colo nişte şicuri pitoreşti inutile, mania de a picta totuşi, care retează mişcarea şi uneori chiar descrierea şi dă în felul ăsta, câteodată, un caracter îngust frazei. Nu trebuie să fii *drăguţ.* Mi se pare de altfel că părţile mai de curând scrise sunt cele mai bune. E poate o iluzie, dar poate că nu, odată ce, pe măsură ce înaintez, îmi vine mai greu. Dacă-mi vine mai greu înseamnă că văd mai departe. Poţi aprecia greutatea unei poveri după picăturile de sudoare pe care ţi le stoarce.

[...] Sunt sigur că oamenii nu sunt fraţi aşa cum nu sunt frunzele din pădure la fel una cu alta: se zbat împreună, asta-i tot. Nu suntem oare plăsmuiţi din emanaţiile Universului? Lumina care străluceşte în ochiul meu a fost poate luată din focarul vreuna planete încă necunoscute, la un miliard de leghe distanţă de pântecul în care faetusul tatălui meu s-a format. Iar dacă atomii sunt infiniţi şi trec în Forme ca un fluviu perpetuu, curgând între malurile lui, Gândurile cine le opreşte, cine le leagă? Tot privind câteodată la o piatră, la un animal, la un tablou, m-am simţit intrând în ele. Comunicările inter-umane nu sunt mai intense[42].

De unde vin melancoliile istorice, simpatiile peste secole etc.? Atingerea de molecule care se învârtesc, ar zice epicurienii. Da, dar moleculele corpului meu viu nu se învârtesc deloc, şi, în sfârşit, nu pentru că un nătărău are două picioare ca mine, în loc să aibă patru ca un măgar, sunt obligat să-l iubesc sau, oel puţin, să spun că-l iubesc şi că mă interesează. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (1 iunie)

[...] Caută să înţelegi, dragă Muză, că trebuie întotdeauna să ai timp în faţa ta şi s*ă lucrezi imediat* ca să *lucrezi la largul tău.* Nu-mi aduce obiecţia inspiraţiei. Oamenii ca noi, slavă Domnului, trebuie să ştie să se lipsească de ea.

[...] Cu cât o operă este mai bună, cu atât atrage critica. Aşa ca purecii care se reped pe rufăria albă.

De trei zile nu fac decât două corecturi care nu vor să-mi iasă. Toată ziua de luni şi de marţi a fost acaparată de căutarea a două rânduri! Recitesc din Montesquieu, am răsfoit din nou întregul *Candide![43];* nimic nu mă sperie.

De ce, cu cât am impresia că mă apropii de maeştri, arta de a scrie, în ea însăşi, îmi apare mai impracticabilă şi sunt din ce în ce mai dezgustat de tot ce produc? O! vorba lui Goethe: „Aş fi fost poate un mare poet, dacă aş fi reuşit să domesticesc limba". Şi era Goethe!

Bouilhet mi-a citit tot ce-i spui despre Leconte[44]! Ei bine, m-a întristat. În afară de despărţirea la gară, pe care o simt şi o pricep, în rest nu admit povestea şi nici pe individ. Cei doi ani petrecuţi în absorbirea totală a unui *amor fericit* mi se par un lucru mediocru. Stomacurile care-şi găsesc saţiul în mizilicurile omeneşti nu sunt prea încăpătoare. Dacă ar fi măcar suferinţă, treacă-meargă! Dar bucurie? Nu! nu! înseamnă mult, doi ani petrecuţi fără nevoia de a ieşi, fără a scrie o frază, fără a te întoarce către muză. La ce să-ţi foloseşti ceasurile când buzele sunt leneşe? Iubind? iubind? Asemenea beţii mă depăşesc şi e într-asta o capacitate de fericire şi de trândăvie, ceva *satisfăcut* care mă dezgustă. Ah! poetule, nu faci decât să te consolezi cu literatura. Neprihănitele muze surori vin după doamna, iar lirismul dumitale nu e decât o fierbinţeală de dragoste deviată. Dar e pedepsit, bietul băiat, *viaţa* lipseşte din versurile lui, inima nu-i trece dincolo de tricou şi, rămânându-i întreagă în piept, nu-i încinge stilul.

Şi pe urmă să te vaieţi, să strigi că eşti trădat, să nu înţelegi (şi încă fiind poet) suprema poezie a *neantului-viu,* a hainei care se toceşte, a sentimentului care trece! Toate astea sunt foarte simple, totuşi. Nu declam împotriva bunului Delisle, spnn însă că îmi pare cam *comun* în pasiunile lui. Adevăratul poet, după mine, este un preot. Odată ce a îmbrăcat sutana, trebuie să-şi părăsească familia.

Ca să ţii condeiul cu un braţ viteaz trebuie să faci ca amazoanele, să-ţi arzi o parte a inimii.

[...] Sunt lucruri care mă fac să judec oamenii de la prima vedere; 1) admiraţia pentru Béranger; 2) ura pentru parfumuri; 3) dragostea pentru stofele groase: 4) barba tăiată în colier; 5) antipatia pentru bordel. Câţi am mai cunoscut, din tinerii cumsecade, nutrind o sfântă oroare pentru casele de toleranţă, şi care te păcăleau cu aşa-zisele lor ibovnice, cele mai mari curve din lume! Cartierul latin e plin de această doctrină şi de aceste accidente. E poate un gust pervers, dar îmi place prostituţia, şi prin ea însăşi, independent de dedesubturile ei.

N-am putut niciodată să văd trecând, în scânteierea gazului aerian, una din acele femei decoltate, prin ploaie, fără o bătaie de inimă[45], aşa cum veşmintele călugărilor şi cingătoarea lor de frânghie cu noduri îmi gâdilă sufletul în nu ştiu ce colţuri ascetice şi profunde. Există, în această idee a prostituţiei, un punct de intersecţie atât de complex, desfrâu, amărăciune, nimicnicie a raporturilor omeneşti, frenezie a muşchilor şi sunet de arginţi, încât uitându-te în adânc îţi vine ameţeală şi afli acolo atâtea! Şi eşti atât de trist! Şi visezi atât de bine la dragoste! Ah! voi care faceţi elegii, duceţi-vă să vă sprijiniţi braţul, nu pe ruine ci pe sânul acestor femei vesele.

Da, ceva îi lipseşte aceluia care nu s-a trezit niciodată într-un pat fără nume, n-a văzut dormind pe perna lui un cap pe care nu-l va mai revedea; şi care, ieşind de acolo la răsăritul soarelui, n-a trecut peste poduri cu dorinţa de a se arunca în apă, până într-atât viaţa i se urca râgâind din fundul inimii în cap. Şi chiar dacă n-ar fi decât îmbrăcămintea neruşinată, ispita himerei, necunoscutul, *caracterul blestemat,* vechea poezie a corupţiei şi a venalităţii! Îîn primii ani când eram la Paris, vara, în lungile înserări ale arşiţei, mă duceam să mă aşez în faţă la Tortoni[46], şi uitându-mă la asfinţitul soarelui priveam cum trec cocotele. Mă mistuiam de poezie biblică. Mă gândeam la Isaiia, la „preacurvia mai marilor" şi urcam strada La Harpe repetându-mi acest sfârşit de verset: „Iar gâtul ei era mai neted ca untdelemnul"[47]. Dracu să mă ia dacă am fost vreodată mai cast! Nu-i fac decât un reproş prostituţiei, şi anume că e un mit. Femeia întreţinută a invadat desfrâul, ca jurnalistul poezia; ne înecăm în nuanţe. Curtezana nu mai există, ca şi sfântul; există numai femeiuştile deocheate pe care le iei la un supeu şi cocotelele, şi mai fetide încă decât grizeta.

Se întâmplă la mine acasă un lucru trist şi care mă doare: moş Parain[48] a dat în mintea copiilor şi câteodată bate câmpii de tot. Omul ăsta cumsecade, al cărui farmec sta într-o voioşie puţin trăsnită şi tinerească, e acum un bătrân. Firea lui bună mai răzbate; plânge vorbind despre noi, despre mine mai cu seamă, şi în sporovăială lui averea noastră, succesele mele viitoare, mijlocul de a-mi face mie parte şi elogiul meu revin fără încetare. Asta mă mâhneşte din cale-afară. Crede că am să public, peste şase săptămâni, optsprezece volume dintr-o dată! etc.

N-avem noroc mama şi cu mine. În cele din urmă oamenii din jurul nostru îşi pierd minţile. Sunt doi până acuma (Hamard[49] şi cu el) care s-au scrântit, din cauza asta ori din altă cauză; nemaipunându-l la socoteală pe Du Camp, care nu s-a întors nici el prea sănătos din călătoria cu mine. Ce am eu oare? Simt înlăuntrul meu nişte mari vârtejuri, le înăbuş însă. Transpiră ceva din tot ce nu spui? Sunt oare cam nebun eu însumi? Aşa cred. Afecţiunile nervoase sunt molipsitoare şi mi-a trebuit poate o constituţie sufletească robustă ca să rezist la şarja pe care nervii o băteau pe pielea de măgar a raţiunii mele.

Cât despre mine, am un derivativ (cum se spune în medicină). Hârtia e aici, mă uşurez. Dar umezeala umoarei mele poate să filtreze în afară şi, cu timpul, să facă rău. Trebuie să fie în asta ceva adevărat.

De ce mi-a spus un frenolog că sunt născut să fiu îmblânzitor de fiare? şi un altul, că trebuia să magnetizez? De ce toţi nebunii şi toţi cretinii se ţin după mine, ca nişte câini (experienţă repetată de mai multe ori) etc.... „N-o să păţiţi nimic, mi-a spus Domnul Jorche (dragomanul consulatului) la prima vizită pe care i-am făcut-o la Alexandria. – De ce? – Pentru că aveţi ochiul oriental. – Cum adică? – Da, privirea ciudată. Le plac asemenea mutre." [...]

Către Victor Hugo[50]
Croisset, 2 iunie

[...] Pudoarea care ne opreşte să exprimăm noi înşine orice simţire adevărată mă împiedică, în ciuda exilului[51], să vă spun ce mă leagă de dumneavoastră. Este recunoştinţa pentru tot entuziasmul pe care mi l-aţi stârnit. Dar nu vreau să mă încurc în fraze care i-ar preciza imperfect întinderea.

Personal, v-am şi văzut; ne-am întâlnit câteodată, dumneavoastră necunoscându-mă, eu privindu-vă. Era în iarna lui 1844 la bietul Pradier[52], de plăcută amintire! Ne aflam acolo cinci, şase, beam ceai şi jucam zaruri; ţin minte până şi inelul dumneavoastră mare de aur, pe care e gravat un leu, şi care ne servea drept mizã. [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) joi, miezul nopţii (2 iunie)

[...] Am avut o săptămână rea; sunt într-o dispoziţie neagră, funebră, istovit, cătrănit. Corecturile astea, pe care, în sfârşit, le-am făcut, dar le-am făcut prost, mă plictisesc de moarte. Nu-i nimic mai groaznic pentru

mine decât să corectez. Scriu atât de încet încât totul se înlănţuie şi când schimb un cuvânt trebuie uneori să stric câteva pagini. Repetările sunt un coşmar şi tot ce am încă de făcut mă înspăimântă, când mă gândesc că va mai ţine luni de zile! Ce mult e, ce mult!

Ca să ajung la punctul unde credeam să fiu la ultima noastră întrevedere, îmi mai trebuie o lună bună. Judecă despre rest!

Bouilhet însă merge bine, *Fosilele*[53] lui vor fi un lucru mare. E în progres evident, Niciodată- n-a fost atât de îndrăzneţ în formă, nici atât de elevat în idei. Dar eu unul nu sunt prea strălucit. Subiectul ăsta burghez mă îndobitoceşte. Mă resimt de pe urma lui Homais al meu. O să fie un faimos tur de forţă, ştiu, dar mă tem câteodată să nu-mi rup şalele sau, cel puţin, am impresia că mă lasă.

Ah! când am să pot scrie cu totul liber un subiect Poetic? Căci adevăratul meu stil, care mi-e firesc, este stilul ditirambic si umflat:

Sunt unul din cei care zbiară în deşertul vieţii[54]. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de luni, douăsprezece şi jumătate(6 iunie)

Voi duce eu însumi mâine dimineaţă această scrisoare la poştă. Trebuie să merg la Rouen la o înmormântare, aceea a Doamnei Pouchet, nevasta unui medic[55], moartă alaltăieri în stradă, unde a căzut de pe cal, lângă bărbatul ei, lovită de apoplexie. Deşi nu sunt câtuşi de puţin sensibil la nefericirile altora, de data asta sunt. Acest Pouchet e un băiat de treabă, care nu are clientelă şi se ocupă exclusiv de zoologie, unde e foarte savant. Nevastă-sa, o englezoaică frumuşică şi cu maniere excelente, îl ajuta mult în lucrările lui. Desena pentru el, îi corecta şpalturile etc. Bietul om e complet surd şi nu prea vesel din fire. O iubea mult pe această femeie. Sentimentul de părăsire pe care o să-l aibă, ca şi sfâşierea pe care a avut-o, va fi atroce. Bouilhet, care locuieşte peste drum de ei, a văzut cadavrul adus în birjă şi pe fiu coborându-şi mama, cu o batistă pe obraz. În clipa când se întorcea astfel acasă, cu picioarele dinainte, un comisionar tocmai sosea cu ua mănunchi de flori pe care şi-l comandase ea de dimineaţă. O, Shakespeare!

Există un anume egoism în toate compătimirile noastre, şi ceea ce simt pentru acest biet soţ, om de treaba de altminteri, care avea pentru tatăl meu o adevărată veneraţie de breaslă, vine din faptul că mă gândesc la propria mea soartă. Îmi închipui prin ce aş trece dacă ai muri tu, sărmană Muză, dacă nu te-aş mai avea. Nu, nu suntem buni; dar această facultate de a te asimila tuturor nenorocirilor şi de a te presupune ca având-le este poate adevărata caritate omenească. A deveni astfel centrul umanităţii, a încerca să fii inima ei generală în care toate vinele răspândite se adună... n-ar fi totodată efortul celui mai mare dintre oameni şi al celui mai bun? Nu ştiu. Cum trebuie de altfel să *profiţi de orice*, sunt sigur că ziua de mâine va fi de un dramatism sumbru şi bietul savant într-un hal de plâns. Am să găsesc poate în asta ceva pentru *Bovary* a mea. Exploatarea la care mă dedau, şi care ar părea odioasă dacă ar fi mărturisită, ce are rău în sine? Sper să fac să curgă lacrimile celorlalţi cu aceste lacrimi ale unuia singur, să trec pe urmă la chimia stilului. Dar lacrimile mele vor fi într-o ordine de sentiment superioară. Nici un *interes* nu le va stârni şi trebuie ca omul meu (e şi el medic) să înduioşeze, pentru toţi văduvii[56]. Astfel de mici drăgălăşenii, dealtminteri, nu sunt o treabă nouă pentru mine şi am metodă în asemenea stadii. M-am disecat cinstit pe mime însumi în unele momente prea puţin plăcute. Păstrez în sertare fragmente de stil pecetluite cu o triplă pecete şi care conţin atât de cumplite procese-verbale încât *mi-e frică* să le redeschid, ceea ce de fapt e o prostie, pentru că le ştiu pe dinafară.

[...] Îmi spui să citesc nu ştiu ce număr din *La Revue des Deux Mondes*[57]. „N-am timp să mă ţin la curent" (frază a bunului meu profesor de istorie Chéruel[58]). Două ore pentru limbi, opt pentru stil, şi seara, în pat, încă o oră citind un clasic oarecare. Găsesc că e rezonabil. Ah! cât aş dori să am timp să citesc! Cât aş dori să fac un pic de istorie, pe care o înghit cu atâta plăcere, şi un pic de filozofie, care mă amuză atât de mult! Dar lectura e o prăpastie; nu mai ieşi din ea. Devin ignorant ca o cizmă. Ce are a face! Trebuie să zdrăngăn la chitară şi mi-e greu, şi durează.

Trebuie să-ţi faci un obicei, şi anume, să citeşti *în fiecare zi* (ca un breviar) ceva bun. Se infiltrează, cu timpul. Eu m-am îndopat peste poate cu La Bruyère, Voltaire (povestirile) şi Montaigne! Ce l-a dus pe Bouilhet la versul din *Melaenis*[59] e latina, fii sigură. Nimeni nu-i original în sensul strict al cuvântului. Talentul, ca şi viaţa, se transmite prin infuzare şi trebuie să trăieşti într-un mediu nobil, să capeţi *spiritul de societate* al maeştrilor. Nu-i rău să studiezi temeinic un geniu total diferit de cel pe care-l ai, tocmai fiindcă nu-l poţi copia. La Bruyère, care e atât de uscat, mi-a folosit mai mult[60] decât Bossuet ale cărui porniri năvalnice mi se potriveau mai bine. Tu ai versul deseori filozofic sau gol, prea colorat şi puţin stângaci. Citeşte-l, recitеşte-l, disecă-l, adânceşte-l pe La Fontaine care nu are nici una din aceste însuşiri sau defecte.

Nu mă tem că ai să te apuci să faci fabule!

O! cât de nerăbdător sunt să petrecem împreună ceasuri plăcute! Ce lecturi o să facem! Ce partide de Artă? Nu-mi mai spune că prelungesc despărţirea noastră cu o încăpăţânare sălbatică, cu o înverşunare preconcepută. Crezi că m-aş distra făcându-ne pe amândoi să suferim, dacă nu m-aş supune unei nevoi imperioase? Trebuie să-mi iasă cartea, şi încă bine, ori să crăp. După aceea am să-mi schimb felul de viaţă. Dar nu în mijlocul unei opere atât de lungi te poţi deranja. N-am să scriu niciodată bine la Paris, o ştiu. Dar pot să-mi pregătesc lucrul, şi asta am să şi fac în lunile de iarnă pe care le voi petrece acolo. Îmi trebuie, ca să scriu, *imposibilitatea* (chiar să vreau!) de a fi deranjat.

Şi Enault[61] ăsta care pleacă în Orient! Când mă gândesc că un asemenea domn o să facă pipi în nisipul deşertului! şi cu siguranţă că (şi el) o să publice o călătorie în Orient! Ei bine, şi eu am să scriu despre Orient (peste optsprezece luni), dar fără turban, pipe şi odalisce, despre Orientul antic. Şi va trebui ca Orientul tuturor mâzgălitorilor ăstora să arate ca o gravură alături de un tablou. Într-adevăr, îmi umblă prin cap povestea egipteană[62]. Mă tem numai că o dată băgat în note nu mai ies, şi că lucrul se umflă. Aş avea iarăşi treabă ani de zile![63] Ei bine, şi ce dacă, de vreme ce mă amuză şi e util pentru mai târziu? În fond, e o prostie să publici.

Bouilhet mi-a adus ieri volumul lui La Caussade[64]. E o canalie (după prefaţă) şi-l plâng pe Leconte – căci nu vreau să-l numesc Delisle pe băiatul ăsta cumsecade! Volumul mi-a stârnit o reflecţie estetică: ce puţin serveşte elementul exterior! Versurile acelea au fost făcute la ecuator, şi nu simţi nici mai multă căldură, nici mai multă lumină decât într-o negură scoţiană. Numai în Olanda şi la Veneţia, patrie a ceţurilor, au fost mari coloriști! Trebuie ca sufletul să se reculeagă.

Iată ce face din observaţia artistică un lucru foarte diferit de observaţia ştiinţifică: trebuie să fie mai ales instinctivă şi să pornească de la imaginaţie. Concepi un subiect, o culoare, şi o întăreşti pe urmă prin ajutoare externe. Dar cu subiectivul se începe.

[...] Ce-mi place la domnul Leconte este indiferenţa faţă de succes. Asta e straşnic şi pledează în favoarea lui mai mult decât nenumărate triumfuri.

[...] Tocmai am recitit *Mărirea şi decăderea romanilor*[65] de Montesquieu. Frumoasă limbă! frumoasă limbă. Sunt pe ici pe colo fraze încordate ca nişte bicepşi de atlet, şi ce critică profundă! Dar repet încă o dată că până la noi, până la cei foarte moderni, nimeni n-avea idee de armonia susţinută a stilului. Tot soiul de *care*, şi de c*a* încâlciţi unul într-altul revin mereu la marii scriitori de pe atunci. Nu dădeau nici o atenţie asonanţelor, stilului lor îi lipseşte deseori mişcarea, iar cei care au mişcare (ca Voltaire) sunt uscaţi ca lemnul. Asta-i părerea mea. Cu cât înaintez, cu atât mai puţin îi găsesc pe ceilalţi, şi pe mine, buni. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (11 iunie)

[...] Săptămâna a fost destul de funebră: această plecare[66], înmormântarea doamnei Pouchet[67] şi nici o scrisoare de la tata.

Cu toate astea am lucrat destul de bine. Tocmai ies dintr-o *comparaţie susţinută* care are o întindere de aproape două pagini[68]. E o bucată serioasă cum se zice, sau cel puţin aşa cred. Dar poate că e prea pompoasă pentru culoarea generală a cărţii, şi voi fi obligat mai târziu s-o tai. Dar, fizic vorbind, pentru sănătatea mea, aveam nevoie să mă refac cu nişte bune fraze poetice. Pofta pentru o hrană substanţială se făcea simţită după toate fineţurile de dialog, stilul sacadat etc., şi alte şmecherii franţuzeşti de care, în ce mă priveşte, nu fac prea mare caz, care îmi sunt foarte dificile de scris şi care ocupă un loc mare în carte. Comparaţia, de altfel, este o sforicică, îmi slujeşte ca tranziţie şi deci intră în plan.

[...] Un singur lucru mă sperie, încetineala mea. Am să crăp fără să fi apucat să-mi bâlbâi gândurile nici pe jumătate. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de marţi, ora unu (14 iunie)

Simţindu-mă azi-dimineaţă în grozave dispoziţii de stil, m-am apucat, după lecţia de geografie cu nepoată-mea, de *Bovary*, *şi* am schiţat trei pagini într-o după-masă de lucru, pe care le-am rescris astă-seară. Mişcarea lor e furioasă şi plmă. Vei descoperi în ele cu siguranţă mii de repetiţii de cuvinte care vor trebui scoase. La ora asta, văd puţine. Ce miracol ar fi pentru mine daeă aş scrie acum măcar două pagini pe zi, eu

care scriu trei pe stptămână! Când cu *Sfântul Anton,* aşa mergea totuşi; dar nu mă mai împac cu asemenea vin. Îl vreau totodată mai dens şi mai lichid. N-are a face, cred că săptămâna asta o să înaintez şi că, aproximativ în cinci zile, am să-i pot citi lui Bouilhet tot începutul (o sută douăzeci de pagini). Dacă merge bine, este o mare încurajare şi înseamnă că am trecut, dacă nu de ce a fost mai greu, măcar de ce a fost mai plictisitor. Dar câte întârzieri! Nu sunt încă în punctul în care credeam să fiu la ultima noastră întâlnire de la Mantes.

[...] Da, trebuie să punem frâu inimii, s-o ţinem în tenţ ca pe un buldog turbat şi apoi să-i dăm drumul dintr-un salt în stil, la momentul oportun. Aleargă, băiete, aleargă, latră tare şi înfige-ţi colţii în burtă.

[...] Te miri că eşti ţinta atâtor calomnii, atacuri, indiferenţă, rea-voinţă. Este recompensa a ce e bun şi frumos. Poţi calcula valoarea unui om după numărul duşmanilor lui şi importanţa unei opere după cât e de vorbită de rău. Criticii sunt ca purecii, care sar întotdeauna pe aşternutul alb şi adoră dantelele.

[...] Vorbeşti de grotesc; am fost copleşit în privinţa asta la înmormânterea doamnei Pouchet[69]. Hotărât lucru, bunul Dumnezeu e romantic; amestecă permanent genurile. Pe când mă uitam la bietul Pouchet încovoiat ca o trestie în bătaia vântului, ştii pe cine aveam alături de mine? Pe un domn care îmi punea întrebări despre călătorie: „Sunt muzee în Egipt? *Care e situaţia bibliotecilor publice?"* (textual). Şi cum îi dărâmam iluziile, era dezolat. „Cum e posibil! Ce ţară nenorocită! Cum, civilizaţia?" etc.. Înmormântarea fiind protestantă, preotul a vorbit în franţuzeşte la groapă. Domnul meu prefera asta... „Şi pe urmă, catolicismuì e lipsit de aceste flori de retorică."[70] O, oameni, o, muritori! Şi când te gândeşti că eşti mereu păcălit, că degeaba te crezi inventiv, că realitatea te depăşeşte întotdeauna. Mergeam la ceremonie cu intenţia de a-mi constrânge spiritul să facă fineţuri, de a încerca să descopăr pietricele, când colo mi-au căzut în cap bolovani! Grotescul îmi asurzea urechile iar pateticul mi se zvârcolea dinaintea ochilor. De unde trag (sau mai degrabă trag din nou) această concluzie: *Nu trebuie să te temi niciodată că eşti exagerat.* Toţi cei foarte mari au fost aşa, Michelangelo, Rabelais, Shakespeare, Molière. Dacă e vorba să se facă o clismă (în *Pourceaugnac[71])* nu se aduce un clistir, nu: se umple scena de clistire şi de spiţeri. Asta înseamnă geniul în adevăratul său centru, care este enorm. Dar pentru ca exagerarea să nu se vădească trebuie să fie pretutindeni continuă, proporţionată, armonizată cu ea însăşi. Dacă indivizii tăi au o sută de picioare înălţime, munţii trebuie să aibă douăzeci de mii. Şi ce e idealul, dacă nu această îngroşare? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni, miezul nopţii (20 iunie)

[...] Turnul de fildeş, turnul de fildeş! Şi nasul spre stele! Îmi vine uşor să vorbesc, nu-i aşa? De aceea, în toate chestiunile astea, de-abia îndrăznesc să zic ceva. Mi se poate răspunde: A! dumneata, dumneata îţi ai micile dumitale venituri şi n-ai nevoie de nimeni. Ştiu, şi îi admir pe cei care preţuiesc cât mine şi mai mult decât mine, şi care suferă şi sunt călcaţi în picioare. Sunt zile când ideea acestui rău care-i atacă pe cei buni mă exasperează. Ura pe care o văd peste tot faţă de poezie, faţă de Arta pură, această negare complexă a Adevărului îmi trezeşte pofte de sinucidere. Ai vrea să crăpi, odată ce nu-i poţi face pe alţii să crape, şi poate că orice sinucidere e un asasinat refulat.

[...] Cred că suferinţele artistului modern sunt, faţă de cele ale artistului din alte timpuri, ca industria faţă de mecanica manuală. [...] Există o conjuraţie permanentă contra a tot ce e original, asta trebuie să ne intre în cap. Cu cât vei avea mai multă culoare, mai mult relief, cu atât vei şoca. De unde vine nemaipomenitul succes al romanelor lui Dumas? Din faptul că n-ai nevoie, ca să le citeşti, de nici o iniţiere, acţiunea lor e amuzantă. Te distrezi citindu-le. Pe urmă, o dată cartea închisă, fiindcă nu-ţi rămâne nici o impresie şi totul s-a dus ca o apă chioară, *te întorci la treburile tale.* Minunat!

[...] O! prostie omenească, te cunosc aşadar? E într-adevăr atâta vreme de când te contemplu! Şi observă că aceeaşi oameni care zic „poezie a lacurilor" etc. detestă orice poezie, orice fel de natură, orice fel de lac, în afară de oala lor de noapte pe care o iau drept ocean.

[...] Am râs mult, într-o vreme, de conjuraţia *d'Holbachică*[72] de care Jean-Jacques se plânge atâta în *Confesiuni.* Greşeala pe care o făcea, cred, era că vedea în asta o intenţie preconceptă. Nu, mulţimea, sau lumea, n-are niciodată premeditări. Acţionează ca un organism în virtutea unor legi naturale. Şi cât trebuie să fi şocat Rousseau tot acel veac al XVIII-lea de domni eleganţi, oameni de duh, cucoane şi maniere alese! Ce urs scăpat în salon! La fiece mişcare îi cădea o mobilă în cap, deranja. Or, tot ce deranjează e rănit de muchiile lucrurilor pe care le deplasează. Fără să mai pun la socoteală picioarele în fund date bietului urs, lanţurile, ciomăgeala, şi fluierăturile, şi râsetele copiilor. „O, urşi, voi, fraţii mei, v-am înţeles durerea etc.." Ce frumoasă mişcare de continuat pe zece pagini!

Citesc acum basmele pentru copii de doamna d'Aulnoy[73], într-o ediţie veche ale cărei poze le-am

colorat la vârsta de şase, şapte ani. Balaurii sunt roz şi pomii albaştri; e o poză unde totul e pictat în roşu, chiar şi marea. Mă distrează mult poveştile astea. Ştii că e un vechi vis al meu să scriu un roman cu cavaleri. Cred că aşa ceva se poate face, chiar după Ariosto[74], introducând un element de teroare şi de poezie amplă care lui îi lipseşte. Dar ce n-am eu poftă să scriu? Care e desfrâul de condei care să nu mă aţâţe? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (25 iunie)

În sfârşit, mi-am terminat prima parte (dintr-a doua). Mă aflu în punctul pe care mi-l fixasem pentru ultima noastră întrevedere la Mantes. Vezi ce întârzieri! Îmi mai petrec săptămâna recitind încă o dată tot şi recopiind şi, de mâine în opt zile, răcnesc în urechile numitului Bouilhet. Dacă merge, e o mare grijă în minus şi un lucru bun, răspund de asta, căci fondul era foarte *subţirel.* Cred totuşi că această carte va avea un mare defect, şi anume: defectul proporţiei *materiale.* Am până acuma doua sute şaizeci de pagini care nu cuprind decât pregătiri ale acţiunii, expuneri mai mult ori mai puţin deghizate de caractere (e adevărat că sunt gradate), de peisaje, de locuri. Concluzia, care va istorisi moartea femeiuştii mele, înmormântarea şi tristeţile bărbatului ei, va avea şaizeci de pagini pe puţin. Rămân deci, pentru corpul însuşi al acţiunii, o sută douăzeci, până la o sută şaizeci de pagini cel mult. Nu e oare un mare cusur? Ce mă linişteşte (nu prea mult, totuşi) e faptul ca această carte este o biografie mai degrabă decât o peripeţie dezvoltată. Drama ocupă aici prea puţin loc şi dacă elementul dramatic e topit în tonul general al cărţii poate că nu se va observa lipsa de armonie între diferitele faze, în privinţa dezvoltării lor. Şi apoi mi se pare că viaţa însăşi e cam aşa. O lovitură durează un minut şi a fost dorită luni întregi! Patimile noastre sunt ca vulcanii: clocotesc mereu, erupţia lor nu e însă decât intermitentă.

Din nenorocire spiritul francez are o asemenea, furie a *amuzamentului*! are atâta nevoie de lucruri ţipătoare! Se complace atât de puţin în ceea ce este pentru mine poezia însăşi, adică *expunerea,* fie că o faci pitoresc prin tablou, fie moral prin analiza psihologică, încât s-ar putea foarte bine să fiu vulgar, ori să am aerul că sunt. Nu de astăzi sufăr eu că scriu în limba asta şi că mă gândesc la ea! În fond, sunt neamţ! Numai cu ajutorul studiului m-am curăţit de ceţurile septentrionale. Aş vrea să fac cărţi în care să nu fie decât de *scris* fraze (dacă se poate spune aşa), după cum pentru a trăi nu trebuie decât să respiri aer. Ce mă plictiseşte, sunt şiretlicurile planului, combinarea efectelor, toate calculele dedesubturilor şi care totuşi sunt Artă, căci efectul stilului de ele depinde, exclusiv. Iar tu, buna mea Muza, draga mea colegă întru toate (coleg vine de la *colligere,* a lega împreună), ai lucrat bine săptămâna asta? Sunt curios să-ţi văd cea de a doua povestire. Am să-ţi fac doar două recomandări: 1) fii consecventă în metafore, şi 2) nici un amănunt în afara subiectului, linia dreaptă. Ehei, om face noi arabescuri când om vrea, şi încă mai bine ca oricine. Trebuie să arătăm clasicilor că suntem mai clasici decât ei şi să-i facem pe romantici să pălească de furie depăşindu-le intenţiile. Cred că lucrul se poate face, pentru că e totuna. Când un vers e bun, îşi pierde şcoala. Un vers bun de Boileau este un vers bun de Hugo. Perfecţiunea are oriunde acelaşi caracter: precizia, justeţea.

Dacă această carte, scrisă cu atâta chin, se termină cu bine, voi fi stabilit prin simplul fapt al executării ei două adevăruri, care sunt pentru mine axiome, şi anume: întâi că poezia este pur subiectivă, că nu există în literatură subiecte frumoase şi că deci Yvetot[75] face cât Constantinopol; al doilea că poţi, prin urmare, să scrii orice despre orice. *Artistul trebuie să înalţe totul;* e ca o pompă, are în el o ţeavă mare care coboară în măruntaiele lucrurilor, în straturile adânci. El aspiră şi face să ţâşnească la soare în jerbe uriaşe ceea ce era ascuns sub pământ şi nu se vedea. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, ora unu noaptea (28 iunie)

Sunt istovit. Creierul îmi joacă în cap. De ieri-seară de la ora zece şi până acum am recopiat şaptezeci şi şapte de pagini, care nu fac mai mult de cincizeci şi trei. E abrutizant. Tulpina de vertebre a gâtului meu, cum ar zice domnul Enault[76], e zdrobită de atâta stat cu capul aplecat. Câte repetiţii de cuvinte am surprins! Câţi de *tot,* de *însă,* de *pentru că,* de *aşadar*! în asta e diabolică proza, că nu se termină niciodată. Am însă şi pagini bune şi cred că ansamblul curge, dar mă îndoiesc că voi fi gata duminică să-i citesc lui Bouilhet. Deci, de la sfârşitul lui februarie, am scris cincizeci şi trei de pagini! Minunată meserie! Ce mai frişcă de bătut, parcă ai avea de împins blocuri de marmură!

[...] La dracu! trebuie să fim tari şi să pisăm omenirea, care ne pisează! O! am să mă răzbun! am să mă

răzbun! Peste cincisprezece ani am să încep un mare roman modern[77] şi câte am să mai trec în revistă! Cred că *Gil Blas*[78] poate fi refăcut. Balzac a mers mai departe, dar din cauza defectelor lui de stil opera lui vaa rămâne mai mult ciudată decât frumoasă, şi mai curând puternică decât strălucitoare. Sunt proiecte de care nu trebuie să vorbesti. Toate cărţile mele nu sunt decât o pregătire pentru alte două pe care am să le fac dacă dă Dumnezeu: asta[79] şi povestea orientală[80].

[...] Găsesc observaţia lui Musset cu privire la *Hamlet* profund burgheză, şi iată de ce. Îi reproşează o inconsecvenţă: Hamlet sceptic, deşi a văzut cu ochii lui sufletul tatălui său. Întâi si întâi, nu sufletul l-a văzut. A văzut o fantomă, o umbră, *un lucru,* un lucru material viu, şi care n-are nici o legătură, în ideile populare şi poetice, vezi epoca, cu ideea abstractă despre suflet. Noi suntem aceia, metafizici şi moderni, care vorbim pe limna asta. Şi pe urmă Hamlet nu se *îndoieşte* deloc în sensul filozofic; el *visează.* Cred că observaţia lui Musset nu e a lui, ci a lui Mallefille[81], din prefaţa la *Don Juan.* E superficială, după mine. Un ţăran din timpurile noastre mai poate încă perfect să vadă o fantomă şi a doua zi, pe lumină, să reflecteze la rece despre viaţă şi moarte, dar nu despre trup şi suflet. Hamlet nu meditează asupra unor subtilităţi scolastice, ci asupra unor gânduri omeneşti. Dimpotrivă, tocmai perpetua stare de fluctuaţie a lui Hamlet, vagul în care rămâne, lipsa de hotărâre în voinţă şi de soluţie în gândire îl fac sublim. Dar *oamenii de duh* vor caractere dintr-o bucată şi *consecvenţe* (aşa cam sunt numai în cărţi). Nu există, din contra, nici o părticică de suflet omenesc care să nu se regăsească în această concepţie. Ulise e poate cel mai puternic tip din toată literatura antică, iar Hamlet din toată literatura modernă.

Dacă n-aş fi atât de obosit, ţi-aş exprima gândul meu mai pe larg. E atât de uşor să trăncăneşti despre Frumos. Dar ca să spui în stil propriu „închide uşa" sau „îi era somn" îţi trebuie mai mult geniu decât ca să ţii toate cursurile de literatură din lume.

Critica este pe ultima treaptă a literaturii, ca formă aproape întotdeauna, iar ca *valoare morală,* incontestabil. Ea vine după epigramă şi acrostih, care pretind cel puţin oarecare efort de intervenţie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă la miezul nopţii (2 iulie)

[...] Ce stupid e articolul lui Pelletan[82]. Am fost (şi nu e numai un feî de a vorbi) *mai indignat* decât de al lui Énault[83]. Ca duşmanii noştri să ne vorbească de rău, asta le e meseria; dar ca prietenii să ne vorbească de bine prosteşte, e mult mai rău. Avea de scris un articol despre un poem[84], şi tocmai de asta se preocupă cel mai puţin. Se lăfăie făcând fraze, îşi ia tot locul pentru el, copiază două pasaje, lasă să i se scurgă din gură un elogiu şi semnează. O, critici! eternă mediocritate trăind pe spinarea geniului pentru a-l denigra sau exploata! Neam de lăcuste care sfâşiaţi frumoasele frunze ale Artei! Dacă împăratul[85] mâine ar suprima tipografiile, aş face o călătorie la Paris în genunchi şi m-aş duce să îi pup dosul în semn de recunoştinţă, până într-atâta sunt de plictisit de tipar şi de felul cum se abuzează de el. Speteşte-te să faci un peisaj; pune „această rândunică venind să atingă cu zborul ei fruntea muribundei Jeanneton etc". Toate astea, traduse şi *lăudate* de un prieten, se vor numi „Parca implacabilă"; Parca pentru a zice moartea! Şi e unul din ciracii progresului care se exprimă astfel, un cetăţean care denigrează antichitatea! Ce puţin simţit e articolul ăsta! Nici un cuvânt despre *Artă,* despre forma în sine, despre procedee. Ce canalie scârboasă! Spumeg! Toţi aceşti oameni *tari* (şi asta-i o vorbă: om tare!), aceşti farsori cu idei, arată de ce sunt în stare atunci când se trezesc în faţa a ceva sănătos, robust, curat, omenesc. Bat câmpii şi nu găsesc nimic de spus. Ah! sunt într-adevăr oamenii poeziei lui Lamartine în literatură şi ai guvernului provizoriu[86] în politică: afectaţi, înfumuraţi, mari mâncători de clar de lună, la fel de incapabili să apuce acţianea de coarne şi să surprindă sentimentul prin plastică. Nu sunt nici matematicieni, nici poeţi, nici observatori, nici creatori, nu. ştiu nici măcar să expună, să analizeze. Activitatea lor cerebrală, fără scop nici direcţie fixă, se îndreaptă cu un egal temperament către economia politică, literatură, agricultură, legea asupra băuturilor alcoolice, industria inului, filozofie, China, Algeria etc., şi toate la acelaşi nivel de interes. „E şi asta o artă", zic ei, şi totul e artă. Dar tot văzând atâta artă, mă întreb unde sunt Artele Frumoase? Ăştia-s indivizii care ne judecă! De fapt, mai bine să fii fluierat, aplauzele lor mi se par mai amare.

[...] Ai condensat şi realizat, sub o formă *aristocratică,* o poveste obişnuită şi care în fond aparţine tuturor[87]. Asta este, pentru mine, adevărata marcă a forţei în literatură. Locul comun nu e mânuit decât de imbecili sau de cei foarte mari. Firile mediocre îl evită; ele caută ingeniosul, accidentul. Ştii că dacă şi celelalte povestiri ale tale sunt la înălţimea primei, adunate în volum *vor face o carte?* Ce exemplar cu margini aurite o să primesc! Sunt nerăbdător să-ţi văd *Slujnica*[88]! Îmi spui că trebuie să te duci la Salpêtrière[89] pentru asta. Ai grijă ca o asemenea vizită să nu te *influenţeze prea mult.* Nu e o bună metodă să vezi toate

deodată, ca să scrii imediat după. Te preocupă prea mult detaliile, culoarea, şi prea puţin spiritul ei, căci culoarea în natură are un *duh*, un fel de abur subtil care se degajă din ea, şi tocmai asta trebuie să însufleţească stilul *pe dedesubt.* De câte ori, preocupat astfel de ce aveam sub ochi, nu m-am grăbit să-l intercalez imediat într-o operă şi mi-am dat seama la sfârşit că trebuie să-l scot! Culoarea, ca şi alimentele, trebuie digerată şi amestecată în sângele gândurilor.

Mâine îi citesc lui B[ouilhet] 114 pagini din *B[ovary]*, de la 139 la 151[90]. Iată ce am făcut începând din septembrie trecut, în zece luni! În cele din urmă, astăzi după-masă am lăsat la o parte corecturile, nu mai înţelegeam nimic din ele; tot insistând asupra unei trebi, te orbeşte; ce părea adineaori o greşeală, peste cinci minute nu mai pare; e o serie de corectări şi de recorectări ale corectărilor, la nesfârşit. Ajungi să baţi pasul pe loc şi atunci vine momentul când e mai sănătos să te opreşti. Toată săptămâna a fost destul de plicticoasă şi astăzi simt o mare uşurare gândindu-mă că am încheiat ceva, sau aproape; am avut însă mult ciment de scos, care se prelingea printre pietre, şi a trebuit să aşez pietrele din nou, ca să nu se vadă locurile unde se îmbucă. Proza trebuie să se ţină dreaptă de la un cap la altul, ca un zid purtându-şi ornamentaţia până la temelii, şi trebuie să fie, în perspectivă, o mare linie unică. O! dacă aş scrie aşa cum ştiu că trebuie scris, ce bine aş scrie! Mi se pare totuşi că din cele 114 pagini multe sunt bune şi că întregul, deşi nu e dramatic, are un ritm viu. M-am gândit un pic şi la urmare. Am o îmbrăţişare care mă îngrijorează destul şi care trebuie povestită pe şleau, deşi vreau s-o fac castă, adică literară, fără amănunte deocheate, nici imagini licenţioase; va trebui ca desfrâul să fie în emoţie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de joi, ora unu (7 iulie)

[...] Astăzi a fost o zi indiană, o atmosferă încărcată, iar musafirul meu adăuga 25° la temperatura aerului. Dar Arta e ceva atât de bun, munca te pune atât de bine pe picioare, încât astă-seară mă simt înseninat, potolit, purificat. Nu ştiu dacă Bouilhet ţi-a scris. Probabil ţi-a spus că a fost mulţumit de ceea ce i-am citit; şi eu de asemenea, cinstit vorbind. Ca dificultăţi învinse, e tare; dar asta-i tot. Subiectul prin el însuşi (până acum cel puţin) exclude marile ieşiri de stil care mă încântă la alţii şi care cred că mi se potrivesc mie. Ce mi-a priit la *Bovary* e că a fost o gimnastică zdravănă. Am făcut realitate scrisă, ceea ce e rar. Dar o să-mi iau revanşa. Numai să găsesc un subiect care să-mi *meargă*, şi o să ajung departe. Ce-i cu poveştile pentru copii despre care-mi vorbeşti?[91] Ai să scrii oare basme? Asta-i încă una din ambiţiile mele! Să scriu un basm.

Îmi pare rău că la Salpêtrière nu e mai multă culoare. Filantropii distrug tot. Ce secături! Ocnele, închisorile şi spitalele, toate sunt acum fade ca un seminar. Am văzut nebuni prima oară aici, la ospiciul general, cu bietul moş Parain. În celule, aşezate şi legate de mijloc, goale până la brâu, o duzină de femei urlau şi-şi zgâriau obrajii cu unghiile. Aveam pe atunci şase, şapte ani. E bine să ai asemenea impresii de mic; te virilizează. Ce amintiri ciudate am în genul ăsta! Amfiteatrul de la Hôtel-Dieu[92] dădea spre grădina noastră. De câte ori, împreună cu sora mea, nu ne-am căţărat până la zăbrele şi, agăţaţi printre vrejurile de viţă sălbatică, n-am privit curios cadavrele înşirate! Soarele cădea peste ele; aceleaşi muşte care zburau pe noi şi pe flori se duceau să se aşeze acolo, se întorceau, bâzâiau! Cum m-am mai gândit la toate astea când am vegheat-o două nopţi pe biata, draga şi frumoasa fată! Îl vad încă pe tata ridicând capul şi întrerupându-se din disecţie ca să ne spună să plecăm. Şi el, acum, alt cadavru...

Nu-l aprob pe Delisle[93] că n-a vrut să intre la Salpêtrière şi nici nu mă mir. Bărbatului care n-a fost niciodată la bordel trebuie să-i fie frică de spital. E o poezie de acelaşi ordin. Elementul romantic îi lipseşte bunului Delisle. Trebuie să-l guste destul de puţin pe Shakespeare. Nu vede *densitatea morală* care există în anumite urâţenii. De aceea îi lipseşte viaţa şi chiar, deşi are culoare, *relieful.* Relieful vine dintr-o vedere profundă, dintr-o *pătrundere a obiectului;* căci trebuie ca realitatea exterioară să intre în noi până la ţipăt ca s-o redăm bine[94]. Când ai modelul clar în faţa ochilor, scrii întotdeauna bine, şi unde oare este mai vizibil adevărul decât în aceste frumoase expoziţii ale mizeriei omeneşti? Au ceva atât de crud încât dau spiritului pofte de canibal. Se aruncă asupra lor ca să le înghită, să le mistuie.

[...] Nebunia şi desfrâul sunt două lucruri pe care le-am sondat atâta, în care am navigat atâta din propria-mi voinţă, încât n-am sa fiu niciodată (sper) nici un alienat, nici un marchiz de Sade. Dar m-a costat, asta-i. Boala mea de nervi a fost spuma acestor mici şotii intelectuale. Fiecare atac era ca un fel de hemoragie a inervaţiei. Erau pierderi seminale ale facultăţii pitoreşti a creierului, o sută de mii de imagini ţâşnind deodată în focuri de artificii. Se producea ca o rupere a sufletului de corp, groaznică (am convingerea că am murit de mai multe ori). Dar ceea ce constituie personalitatea, fiinţa-raţiune, mergea până la capăt; altfel suferinţa ar îi fost nulă, căci aş fi fost numai pasiv, iar eu aveam întotdeauna *conştiinţă*, chiar când nu mai puteam să

vorbesc. Atunci sufletul se retrăgea tot în el însuşi ca un arici care s-ar înţepa cu propriile-i ace.

Nimeni n-a studiat toate astea iar medicii sunt nişte imbecili de o anume specie, aşa cum filozofii sunt de o alta. Materialiştii şi spiritualiştii împiedică în mod egal cunoaşterea materiei şi a spiritului, pentru că le scindează una de alta. Unii fac din om un înger iar ceilalţi un porc. Dar înainte de a ajunge la acele ştiinţe (care vor deveni ştiinţe), înainte de a studia bine omul, nu trebuie studiate produsele lui, cunoscute efectele pentru a ajunge la cauze? Cine, până acum, a făcut istorie ca un naturalist? Au fost oare clasate instinctele umanităţii şi s-a văzut cum, la o anumită latitudine, s-au dezvoltat şi *trebuiau* să se dezvolte? Cine a stabilit ştiinţific cum, pentru ce nevoie a spiritului, o anume formă trebuie să apară, şi cine a urmărit această formă pretutindeni, în diversele regnuri umane? Cine a generalizat religiile? Geoffroy Saint-Hilaire[95] a spus: craniul este o vertebră turtită. Cine a dovedit, de exemplu, că religia e o filozofie devenită artă, iar creierul care palpită înăuntru, adică superstiţia, sentimentul religios în sine, este din aceeaşi materie pretutindeni, în ciuda diferenţelor exterioare, şi corespunde aceloraşi nevoi, răspunde aceloraşi fibre, moare prin aceleaşi accidente etc.? Un Cuvier[96] al Gândirii n-ar avea decât să regăsească un vers ori o pereche de cizme pentru a reconstitui o întreagă societate, iar legile ei fiind date, s-ar putea prezice la zi fixă, la oră fixă, ca pentru planete, revenirea aceloraşi apariţii. Şi s-ar spune: vom avea peste o sută de ani un Shakespeare, peste douăzeci şi cinci de ani cutară arhitectură. De ce popoarele care n-au soare au literaturi prost structurate?[97] De ce există, şi au existat dintotdeauna haremuri în Orient etc.?

S-a bătut mult câmpii despre toate astea, cu mai multă ori mai puţină ingeniozitate; dar baza a lipsit întotdeauna. Prima piatră rămâne de găsit. Critica operelor Gândirii a fost întotdeauna făcută dintr-un punct de vedere îngust, retoric, iar critica istoriei dintr-un punct de vedere politic, moral, religios, în vreme ce ar trebui să te aşezi mai presus de toate astea, de la primul pas. Dar au intrat în joc simpatii, uri; apoi imaginaţia s-a amestecat şi ea, fraza, plăcerea descrierilor şi în sfârşit furia de a vrea să dovedeşti, orgoliul de a voi să măsori infinitul şi să-i dai o soluţie. Dacă ştiinţele morale ar avea, ca matematicile, două sau trei legi primordiale la dispoziţie, ele ar putea progresa. Dar bâjbâie în beznă, se ciocnesc de contingenţe şi vor să le erijeze în principii. Vorba asta: sufletul, a făcut să se spună aproape tot atâtea prostii câte suflete sunt! Ce descoperire ar fi de pildă o axiomă ca următoarea: cutare popor fiind dat, virtutea şi forţa lui sunt între ele ca trei faţă de patru; deci atâta vreme cât te menţii aici n-ai cum să urci mai sus. Altă lege matematică de descoperit: câţi neghiobi trebuie să cunoşti pe lume ca să-ţi vină cheful să-ţi spargi capul?

E foarte târziu, vorbesc cam într-aiurea, curând se face ziuă; e timpul să mă duc la culcare. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, ora unu (12 iulie)

[...] Ai aflat din ziare, cu siguranţă, despre grozava grindină care s-a abătut peste Rouen şi *împrejurimi* sâmbăta trecută. Prăpăd general, recolte distruse, toate geamurile burghezilor sparte...

[...] Nu fără o anumită plăcere mi-am privit spalierele nimicite, florile făcute bucăţi, grădina de zarzavaturi întoarsă pe dos. Contemplând toate aceste mici aranjamente factice ale omului pe care în cinci minute natura le-a dat peste cap, admiram adevărata ordine restabilindu-se în falsa ordine. Lucrurile chinuite de noi, copaci tunşi, flori care cresc acolo unde nu vor, legume din alte ţări au avut în această răbufnire atmosferică un fel de revanşă. E în asta o trăsătură de *mare farsă* care ne înfundă. Există ceva mai stupid decât clopotele de sticlă pentru pepeni? Au şi păţit-o de altminteri bietele clopote![98] Ha! ha! natura asta pe care o călărim şi o exploatăm fără milă, pe care o urâţim cu atâta aplomb, o dispreţuim cu discursuri atât de frumoase, la ce fantezii puţin utilitare ss dedă atunci când îi vine cheful! Asta e bine. Prea se crede în general că soarele n-are alt scop pe lume decât să facă verzele să crească.

Din când în când bunul Dumnezeu trebuie repus pe piedestalul lui. De aceea îşi ia asupră-şi să ne-o amintească trimiţându-ne pe ici pe colo câte o ciumă, câte o holeră, neaşteptate răsturnări şi alte manifestări ale Regulei, adică Răul – contingenţă care poate că nu e Binele – necesar, dar care este Fiinţa în sfârşit: lucru pe care oamenii hărăziţi neantului îl pricep prea puţin.

Toată săptămâna trecută a fost proastă (acum merge mai bine). M-am zvârcolit într-o plictiseală şi un dezgust de mine însumi copios; asta mi se întâmplă regulat când am terminat ceva şi trebuie să continui. Vulgaritatea subiectului meu mă face câteodată să-mi vină să vărs, şi dificultatea de a scrie bine lucruri aşa de comune mă îngrozeşte în perspectivă. M-am poticnit acum la o scenă din cele mai simple: o lăsare de sânge şi un leşin[99]. E foarte greu; şi ce-i mai dezolant, este să te gândeşti că lucrul, chiar reuşit la perfecţie, nu poate fi decât bunicel şi n-o să fie niciodată frumos, din cauza fondului. Fac o treabă de clovn; dar ce dovedeşte un tur de forţă la urma urmei? N-are a face: „Ajută-te şi cerul te va ajuta". Totuşi, căruţa e câteodată greu de scos din

mlaştină. [...]

Către Victor Hugo
Croisset, 15 iulie

Cum să vă mulţumesc. Domnule, pentru minunatul dar? Şi ce aş putea spune? dacă nu vorba lui Talleyrand[100] către Luduvic-Filip venit să-l viziteze pe patul de moarte: „E cea mai mare cinste pe care a primit-o casa mea!" Dar aici se încheie paralela, pentru tot felul de motive.

Deci nu vă voi ascunde, Domnule, că mi-aţi gâdilat puternic

A inimii mele semeaţă slăbiciune

cum ar fi scris bunul Racine! Cumsecade poet! Şi ce cantitate de *monştri* ar găsi acum de *zugrăvii,* alţii şi de o sută de ori mai răi decât dragonul-taur!

Exilul, cel puţin, vă scuteşte de asemenea privelişte. Ah! dacă aţi şti în ce gunoaie ne înfundăm! Infamiile particulare decurg din turpitudinea politică şi nu poţi face un pas fără să calci pe o murdărie. Atmosfera e grea de aburi greţoşi. Aer! aer! Aşadar deschid fereastra şi mă întorc spre dumneavoastră. Ascult cum trec marile bătăi de aripă ale Muzei şi trag în piept, ca pe o mireasmă a pădurii, aroma ce se ridică din adâncurile stilului dumneavoastră.

Şi de altfel, Domnule, aţi fost în viaţa mea o obsesie care m-a încântat, o dragoste statornică; ea nu scade. V-am citit în ceasuri de veghe sinistră ori pe malul mării, pe plăji blânde, în plin soare de vară. V-am luat cu mine în Palestina, şi tot dumneavoastră m-aţi consolat, acum zece ani, când mueam de plictiseală în Cartierul Latin. Poezia dumneavoastră a intrat în constituţia mea ca laptele doicii. Un vers sau altul îmi rămân pentru totdeauna în amintire, cu importanţa unei aventuri

Mă opresc. Dacă ceva e sincer totuşi, asta este. De acum încolo aşadar nu vă voi mai stingheri cu persoana mea şi veţi putea folosi corespondentul fără teama corespondenţei[101].

Totuşi, odată ce-mi întindeţi mâna peste Ocean, o iau şi o strâng. O strâng cu mândrie, mâna care a scris *Notre-Dame* şi *Napoleon cel Mic*[102], mâna care a cioplit coloşi şi le-a cizelat trădătorilor cupe amare, care a cules de pe înălţimile intelectuale cele mai splendide delectări şi care acum, ca a acelui Hercule biblic, stă singură ridicată printre dublele ruine ale Artei şi ale Libertăţii!

Al dumneavoastră deci, Domnule, şi cu mii de mulţumiri încă o dată.

Ex imo

Către Louise Colet
(Croisset,) vineri seara, ora unu (15 iulie)

[...] Spiritul e ca o argilă interioară. Împinge dinăuntru forma şi o modelează după el. Dacă te-ai sculat vreodată de la masă în timp ce scriai, în momentele bune de vervă, când ideea te umplea, şi dacă te-ai privit atunci în oglindă, n-ai fost uimită de propria-ţi frumuseţe? Aveai ca o aureolă în jurul capului, şi ochii tăi măriţi scoteau flăcări. Era sufletul care ieşea în afară. Electricitatea se apropie cel mai mult de gândire. Rămâne ca şi ea, până acum, o forţă destul de fantastică. Scânteile care sar din păr, câud e foarte frig, noaptea, au poate o legătură mai strânsă decât a unui pur simbol cu vechea fabulă a nimburilor, a aureolelor, a transfigurărilor. Dar unde rămăsesem? La influenţa unei deprinderi intelectuale. S-o aplicăm în meserie! Ce artişti am fi fost dacă n-am fi citit niciodată decât lucruri frumoase, n-am fi văzut decât lucruri frumoase şi n-am fi iubit decât frumosul; dacă vreun înger păzitor al purităţii condeiului nostru ar fi îndepărtat de noi, dintru început, toate cunoştinţele rele, dacă n-am fi frecventat niciodată imbecili şi n-am fi citit ziare! Grecii aveau toate astea. Ei se găseau, ca *plastică,* în condiţii pe care nimic nu ni le va mai reda. Dar să vrei să încalţi condurii lor înseamnă demenţă. Nu hlamide îi trebuie Nordului, ci blănuri. Forma antică e insuficientă pentru nevoile noastre şi vocea nu ne e făcută pentru a cânta melodiile lor simple. Să fim tot atât de artişti ca ei, dacă putem, dar altfel decât ei. Conştiinţa genului uman s-a lărgit de la Homer încoace. Pântecul lui Sancho Pança face să plesnească cingătoarea Venerei. În loc să ne înverşunăm în reproducerea unor şicuri vechi, trebuie să ne străduim să inventăm altele noi. Cred că Delisle nu prea împărtăşeşte asemenea idei. Nu are instinctul vieţii moderne, îi lipseşte *inima;* nu înţeleg prin asta sensibilitatea individuală sau chiar umanitară, nu, ci inima în

sensul aproape medical al cuvântului. Cerneala lui e palidă. E o muză care a-a prea ieşit la aer. Caii şi stilurile de rata au vinele pline de sânge şi-l vezi pulsând sub piele şi sub vorbe, de la urechi până la copite. Viaţa! viaţa! aici e totul! De aceea îmi place atât de mult lirismul. Mi se pare forma cea mai firească a poeziei. Acolo apare ea goală şi în libertate. Toată puterea unei opere zace în acest mister, şi tocmai această însuşire primordială, acest *motus animi continuas* (vibraţie, mişcare continuă a spiritului, definiţia elocvenţei la Cicero) dă concizia, relieful, întorsăturile, elanurile, ritmul, diversitatea. Nu-ţi trebuie cine ştie ce subtilitate ca să faci critică! Poţi să judeci calitatea unei cărţi după vigoarea pumnilor pe care ţi i-a dat şi după lungimea timpului în care îţi revii. Cât de excesivi sunt marii maeştri! Merg până la ultima limită a ideii. E vorba, în *Pourceaugnac*[103], să i se facă o clizmă cuiva. Nu un clistir se aduce, nu! ci toată sala e invadată de clistire! Tipii lui Michelangelo au odgoane, nu muşchi. În bacanalele lui Rubens oamenii se pişă pe jos. Vezi tot Shakespeare etc., etc., şi ultimul din familie, bătrânul *moş* Hugo. Ce frumos lucru e *Notre-Dame!* Am recitit de curând trei capitole, jaful cerşetorilor între altele. Asta într-adevăr *e tare!* Cred că cel mai mare caracter al geniului este, înainte de toate, *forţa.* Deci ce detest mai mult în arte, ce mă crispează e *ingeniozitatea*, spiritul. Ce deosebire faţă de prostul-gust, care e o însuşire bună pervertită. Căci ca să ai ceea ce se cheamă prost-gust, trebuie să ai poezie în cap. Dar spiritul, dimpotrivă, este incompatibil cu adevărata poezie. Cine a avut mai mult spirit ca Voltaire şi cine a fost mai puţin poet? Or, în această fermecătoare ţară, Franţa, publicul nu admite poezia dceât deghizată. Dacă i-o dai crudă, se strâmbă. Trebuie aşadar să-l tratezi ca pe caii lui Abas-Paşa cărora, ca să fie vânjoşi, li se dau cocoloaşe de carne tăvălite în făină. Asta e Arta! Să ştii să faci învelişul! Nu vă temeţi totuşi, oferiţi asemenea făină leilor, fălcilor lor zdravene, se vor repezi asupra ei de la douăzeci de paşi, recunoscând mirosul.

I-am scris o scrisoare monumentală Marelui Crocodil[104]. Nu-ţi ascund că mi-a dat bătaie de cap (dar o cred bine adusă din condei, poate chiar prea), aşa că o ştiu acum pe dinafară. Dacă mi-o amintesc, am să ţi-o spun. Pachetul pleacă mâine. Mi-a mers bine săptămâna asta. Am scris opt pagini care sunt toate, cred, aproape gata. Astă-seară, mi-am schiţat toată scena întrunirii agricole[105]. O să fie enormă; o să tot aibă vreo treizeci de pagini. Trebuie ca, în povestirea acestei serbări rustico-municipale şi printre amănuntele ei (în care *toate* personajele secundare ale cărţii apar, vorbesc şi acţionează), să urmăresc, în prim plan, dialogul continuu al unui domn *punând pe jăratic* o doamnă. Mai am în plus, la mijloc, discursul solemn al unui consilier de prefectură, şi la sfârşit (gata terminat) un articol de ziar făcut de farmacistul meu care descrie serbarea în bunul stil filozofic, poetic şi progresist. Vezi că am destulă treabă. Sunt sigur pe culoarea mea şi pe o sumedenie de efecte; dar să faci să nu iasă prea lung e greu al dracului! Şi totuşi sunt unele lucruri care trebuie să fie abundente şi pline. Odată pasul ăsta făcut, ajung repede la îmbrăţişarea din pădure pe o vreme de toamnă (cu caii alături păscând frunzele), şi atunci cred că am să văd limpede şi că voi fi scăpat măcar de Caribda, chiar daceă Scila îmi rămâne. Când mă întorc de la Paris, mă duc la Trouville. Mama vrea să meargă acolo şi o urmez. În fond nu mă supără: să văd puţină apă sărată o să-mi facă bine. Sunt doi ani de când n-am luat aer şi n-am văzut câmpia (decât cu tine, când cu plimbarea noastră la Vétheuil). Am să mă-ntind cu plăcere pe nisip, ca altădată. De şapte ani n-am fost pe-acolo. Am de atunci amintiri profunde[106]: ce melancolii şi ce visări şi ce pahare de rom! N-am s-o iau cu mine pe *Bovary,* dar am să mă gândesc la ea; am să rumeg cele două lungi pasaje, de care-ţi vorbesc, fără să scriu. N-o să-mi pierd timpul. O să merg călare pe plajă; am chef atât de des s-o fac! Sunt o grămadă de mici gusturi de care mă lipsesc; dar trebuie să te lipseşti de toate când vrei să faci ceva. Ah! ce vicii aş avea dacă n-aş scrie! Pipa şi pana sunt cei doi paznici ai moralităţii mele, virtute care se rezolvă în fum prin cele două tuburi. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de vineri, ora unu (22 iulie)

[...] Am repurtat astăzi un mare succes. Ştii că am avut ieri *fericirea* să-l primim pe domnul Saint-Arnaud[107]. Ei bine, am găsit azi-dimineaţă, în *Journal de Rouen,* o frază din discursul primarului care frază o scrisesem eu, în ajun, *textual* în Bovary (în discursul unui prefect la o întrunire agricolă). Nu numai că erau aceeaşi idee, aceleaşi cuvinte, dar chiar şi aceleaşi *asonanţe* de stil. Nu-ţi ascund că asemenea lucruri îmi fac plăcere. Ca literatura să ajungă la precizia rezultatului din ştiinţele exacte, e o chestie tare. Am să-ţi aduc, de altfel, acest discurs guvernamental şi ai să vezi dacă mă pricep la stilul administrativ şi Crocodil. [...]

Către aceeaşi
Trouville, marţi seara, ora 9 (9 august)

[...] Ce volum aş putea scrie astă-seară dacă expresia ar fi la fel de rapidă ca gândul. De treizeci şi şase de ore navighez prin cele mai vechi amintiri din viaţa mea[108] şi simt o oboseală aproape fizică. Ieri când am sosit soarele asfinţea în mare, ca un uriaş disc de dulceaţă de coacăze. Sunt şase ani de când, la aceeaşi epocă a anului, am ajuns aici la ora două noaptea pe jos, eu şi Maxime, cu sacul la spinare, întorcându-ne din Bretania[109]. Câte s-au întâmplat de atunci! Dar sosirea care le domină pe toate e cea din 1843. Era la sfârşitul primului meu an de drept. Veneam de la Paris, singur. Părăsisem diligenţa la Pont-l'Évêque, la trei leghe de aici, şi veneam pe jos, la lumina lunii, către ora trei dimineaţa. Ţin minte şi acum haina de pânzâ şi băţul alb pe care le purtam, şi cum mi-am umflat plămânii aspirând de departe mirosul sărat al mării. Numai asta regăsesc, mirosul; în rest toate s-au schimbat. Parisul a năpădit acest biet sat plin acuma de vile în stilul celor de la Enghien[110]. Mişună peste tot pantalonii de piele ai călăreţilor, livrelele, domnişorii, frumoasele doamne. Plaja, pe care mă plimbam altădată gol puşcă, e acum decorată cu sergenţi; sunt linii de demarcaţie pentru cele două sexe.

[...] E foarte lungă viaţa omului odată ce casele, pietrele, pământul au timp să se schimbe între două stări sufleteşti!

[...] Am adus cu mine câteva cărţi pe care n-am să le prea citesc, şi scenariile mele de la *Bovary* la care am să lucrez aşa şi aşa. Am să mănânc, am să fumez, am să casc la soare, am să dorm mai ales. Simt câteodată o mare nevoie de somn câteva zile la rând şi prefer paragina totală unei arături pe jumătate. [...]

Către aceeaşi
(Trouville,) duminică la ora patru (14 august)

Plouă, pânzele bărcilor sub ferestrele mele sunt negre, trec ţărănci cu umbrele, nişte marinari strigă, eu mă plictisesc! Mi se pare că au trecut zece ani de când ne-am despărţit. Existenţa mea, ca un smârc adormit, e atât de liniştită încât cel mai mărunt eveniment căzând în ea provoacă nenumărate cercuri, iar suprafaţa, ca şi adâncul, îşi reiau cu greu seninătatea! Amintirile pe care le întâlnesc aici la fiecare pas sunt ca un pietriş rostogolindu-se pe o pantă, spre un mare abis de amărăciune pe care-l port în mine. Mâlul e răscolit; tot soiul de melancolii, ca nişte broaşte râioase trezite din somn, îşi scot capetele din apă şi formează o stranie muzică; ascult.

[...] Dorm cam câte douăsprezece ore pe noapte şi ziua fumez destul de puţin. Singura muncă pe care o fac este să prepar programul cursului de istorie pe care am să-l încep pentru nepoată-mea[111] odată întors la Croisset. Cât despre *Bovary,* imposibil măcar să mă gândesc la ea. Trebuie să fiu *la mine acasă* pentru a scrie. Libertatea mea de spirit ţine de o mie de circumstanţe secundare, foarte mărunte, dar foarte importante.

[...] Alaltăieri, în pădurea de la Touques, într-un loc încântător, lângă o fântână, am găsit mucuri de ţigări şi firimituri de pateu. Cineva fusese aici *la iarbă verde!* Am scris asta în *Noiembrie*[112], acum unsprezece ani! Atunci era imaginat, iar ziua trecută întâmplat aievea. Tot ce inventăm e adevărat, fii sigură. Poezia e un lucru la fel de precis ca geometria. Inducţia face cât deducţia, şi ajuns îa un anume punct nu te mai înşeli în nimic din ce ţine de suflet. Biata mea *Bovary,* fără îndoială, suferă şi plânge în zeci de sate din Franţa, chiar în clipa asta.

[...] Lecturile, pe care le fac seara, detaliile despre moravurile diverselor popoare de pe pământ (într-una din cărţile cumpărate de la Paris) îmi stârnesc pofte ciudate. Am chef să văd Laponia, India, Australia. Ah, e frumos pământul! Şi să mori fără să fi văzut nici jumătate din el! fără să fi fost tras de reni, purtat de elefanţi, legănat în lectică! Am să vâr totul în Povestea mea orientală. Acolo am să-mi plasez iubirile, aşa cum, în prefaţa *Dicţionarului*[113], am să-mi plasez urile.

[...] Departe de masa mea, sunt stupid. Elementul meu natural e cerneala. Frumos lichid, de altminteri, acest lichid sumbru! şi primejdios! Cum te îneci în el! cum te atrage! [...]

Către aceeaşi
(Trouville,) marţi seara, ora nouă (16 august)

[...] Câte pahare de rom am băut de ieri! Şi ce studiu e studiul burghezilor! Ah! iată o fosilă pe care încep s-o cunosc bine (burghezul)! Ce jumătăţi de caractere! Ce jumătăţi de voinţe! Ce jumătăţi de patimi! Cât de schimbător, de nesigur, de slab e totul în aceste capete! O, oameni practici, oameni de acţiune, oameni cu bun-simţ, cât îmi păreţi de nepricepuţi, de adormiţi, de mărginiţi! [...]

Către aceeaşi
(Trouville,) duminică, ora unsprezece (21 august)

[...] Da, susţin (şi asta pentru mine trebuie să fie o dogmă practică într-o viaţă de artist) că trebuie să-ţi împărţi existenţa în două: să trăieşti ca un burghez şi să gândeşti ca un semizeu. Satisfacţiile corpului şi ale minţii n-au nimic comun. Dacă se nimeresc împreună, primiţi-le şi ţineţi-le. Dar nu *le căutaţi îmbinate,* căci lucrul ar fi *factice.* Iar ideea de *fericire,* de altfel, este cauza aproape exclusivă a tuturor nefericirilor omeneşti. Să păstrăm măduva inimii noastre ca s-o dozăm în felii, sucul intim al patimilor ca să-l punem în sticle. Să facem din întregul nostru eu un reziduu sublim pentru a nutri posterităţile! Cine ştie cât se pierde zilnic prin scurgerile sentimentelor!

Ne mirăm de mistici, dar aici e secretul. Iubirea lor, ca torentele, nu avea decât o albie, îngustă, adâncă, abruptă, şi de aceea târa totul cu sine.

Dacă vrei să cauţi şi Fericirea şi Frumuseţea, n-ai să ajungi nici la una, nici la alta, căci cea de a doua nu vine decât prin sacrificii. Arta, ca şi Dumnezeul iudeilor, se hrăneşte cu jertfe. Hai! sfâşie-te, biciuieşte-te, rostogoleşte-te în cenuşă, înjoseşte materia, scuipă-ţi trupul, smulge-ţi inima! Vei fi singur, îţi vor sângera picioarele, o scârbă infernală îţi va însoţi mereu călătoria, nimic din ce face bucuria celorlalţi n-o va pricinui pe a ta, ce e înţepătură pentru ei va fi pentru tine sfâşiere, şi ai să cutreieri, pierdut în uragan, cu acea mică licărire la orizont. Dar ea va creşte, va creşte ca soarele, razele ei de aur au să-ţi acopere faţa, au să intre în tine, ai să fii luminată pe dinăuntru, ai să te simţi uşoară şi toată numai spirit, şi după fiecare luare de sânge carnea va cântări mai puţin. Să nu căutăm deci decât liniştea; să-i cerem vieţii numai un fotoliu şi nu tronuri, doar mulţumire şi nu beţie. Pasiunea se împacă greu cu îndelunga răbdare pe care o cere meseria. Arta e destul de vastă ca să umple pe de-a-ntregul un om. A-i sustrage ceva este aproape o crimă, un furt comis asupra ideii, o lipsă de la datorie. Dar suntem nevolnici, carnea e şovăielnică, şi inima, ca o ramură încărcată de ploaie, tremură de zguduirile solului. Avem nevoie de aer ca deţinuţii, ne copleşesc infinite slăbiciuni, ne simţim moartea aproape. Înţelepciunea stă în a arunca peste bord cea mai mică parte posibilă din încărcătură, pentru ca vasul să plutească în voie.

[...] Toate amintirile din tinereţe îmi scârţâie sub paşi, ca scoicile pe plajă. Fiecare val al mării pe care-l văd prăbuşindu-se trezeşte în mine ecouri depărtate. Aud bubuind surd trecutele zile şi îmbulzindu-se ca talazurile interminabila serie a patimilor dispărute. Mi-aduc aminte de spasmele pe care le aveam, de tristeţi, de poftele care şuierau în rafale, ca vântul în parâme, şi de vastele dorinţi nelămurite rotindu-se în vârtejuri prin întuneric, ca un cârd de pescăruşi într-un nor de furtună. [...] Alaltăieri, în plin soare, de unul singur, am făcut şase leghe pe jos de-a lungul ţărmului Mi-a luat toată după-amiaza. M-am întors beat, atâtea mirosuri trăsesem în piept şi atâta aer proaspăt. Am strâns alge şi am adunat scoici, m-am culcat pe spate în nisip şi pe iarbă. Mi-am încrucişat mâinile pe frunte şi m-am uitat la nori. M-am plictisit, am fumat, m-am uitat la maci, am adormit cinci minute pe o dună. Câţiva stropi de ploaie m-au trezit. Câteodată auzeam un tril de pasăre tăind intermitent vuietul mării. Câteodată un pârâiaş, infiltrându-se prin faleză, îşi amesteca susurul blând în marea pulsaţie a valurilor. M-am întors acasă când soarele în apus aurea ferestrele satului. Era refluxul. Ciocanul dulgherilor suna pe carcasa bărcilor rămase pe uscat. Se simţea gudronul împreună cu mirosul de stridie.

[...] Un om care are mereu sub ochi atâta întindere câtă poate străbate privirea omenească pesemne că ajunge, prin această frecventare, la o seninătate dispreţuitoare (vezi risipa marinarilor de toate gradele, nepăsarea de viaţă şi de bani). Cred că tocmai în acest sens trebuie căutată *moralitatea Artei*. Ca şi natura, va fi deci moralizatoare prin elevaţia ei virtuală şi utilă prin sublim. Vederea unui lan de grâu îl bucură mai mult pe filantrop decât vederea oceanului, căci e lucru convenit că Agricultura duce la moravuri sănătoase. Dar ce meschin pare un căruţaş alături de un marinar! Idealul e ca Soarele; pompează spre el toate gunoaiele pământului.

Nu eşti ceva decât în virtutea elementului în care respiri.

Luni.

În ce mocirlă ne bălăcim! Ce nivel! Ce anarhie! Mediocritatea se spoieşte cu inteligenţă. Există reţete pentru orice şi mobiliere special gândite care spun: „Stăpânul meu iubeşte artele. Aici locuiesc suflete sensibile. Vă aflaţi în casa unui om serios!" Şi ce discursuri! ce limbaj! ce vulgaritate! Unde să te duci să

trăieşti, Dumnezeule? Sfântul Policarp avea obiceiul să zică, astupându-şi urechile şi fugind de pe unde se afla: „În ce veac, Doamne, m-ai făcut să mă nasc!" Devin ca sfântul Policarp[114].

Prostia a tot ce mă-nconjoară se adaugă la tristeţea gândurilor mele. Nu e prea vesel, la urma urmei. Simt nevoia să mă întorc acasă şi s-o reiau pe *Bovary* cu furie. Nu pot să mă gândesc la ea; orice muncă aici mi-e imposibilă.

Recitesc mult din Rabelais; fumez considerabil. Ce om şi Rabelais ăsta! În fiecare zi descoperi ceva nou la el. Fă-ţi şi tu un obicei, biată Muză, din a citi *zilnic un clasic*. Nu citeşti destul. Dacă îţi tot predic asta, dragă prietenă, este pentru că socotesc asemenea igienă salutară. [...]

Către Louis Bouilhet
(Trouville,) miercuri, ora unu (24 august)

Afurisită ploaie! cum mai toarnă! Totul se face apă! Văd trecându-mi pe sub ferestre tichii de bumbac adăpostite de umbrele roşii. Bărcile pleacă în larg. Aud lanţurile ancorelor care se ridică în imprecaţiile generale la adresa timpului urât.

[...] Călătoria la Trouville m-a făcut să-mi revăd cursul de istorie intimă. Am stat mult pe gânduri în faţa acestui teatru al pasiunilor mele. Mă despart de ele, şi pentru totdeauna, sper. Sunt la jumătatea vieţii. A sosit ceasul să zic adio tristeţilor juvenile. Nu ascund totuşi că, de trei săptămâni, au dat năvală. Am avut două sau trei după-amiezi bune în plin soare, singur pe nisip, şi regăsind cu mâhnire altceva decât cochilii sfărâmate. Am terminat cu toate astea, slavă Domnului! Să ne cultivăm grădina şi să nu mai înălţăm capul ca să auzim ciorile croncănind.

Cât sunt de nerăbdător să termin *Bovary*, *Anubis*[115] şi cele trei *prefeţe*[116] ca să păşesc într-o perioadă nouă, ca să mă dedic „Frumosului pur"! Viaţa inactivă pe care o duc de câtăva vreme îmi trezeşte o dorinţă arzătoare de a transforma prin Artă tot ce e „din mine", tot ce am simţit. Nu sunt deloc tentat să-mi scriu memoriile. Personalitatea mea îmi repugnă şi obiectele imediate mi se par hidoase ori stupide. Mă refugiez în idee. Prefac bărcile în corăbii cu pânze. Îi dezbrac pe marinarii care trec şi fac din ei sălbatici umblând în pielea goală pe plăji rumenite. Mă gândesc la India, la China, la povestirea mea orientală[117] (din care îmi răsar fragmente). Simt nevoia unor epopei gigantice.

Dar viaţa e atât de scurtă! Nu voi scrie niciodată cum vreau şi nici pe sfert din ce visez. Toată forţa asta pe care o simţi şi care te înăbuşă, va trebui să mori cu ea fără să-i fi dat drumul să se reverse!

[...] Cu *Bovary* terminată, vine şi vârsta cuminţeniei. Şi pe urmă, la ce bun să te încarci cu atâtea amintiri? Prea ne înghite trecutul. Nu suntem niciodată în prezent, singurul important în viaţă. Cum mai filozofez! Grozav aş avea nevoie să fii aici! Scriu cu greutate; cuvintele îmi lipsesc. Aş vrea să fiu tolănit pe blana mea de urs, lângă tine, şi conversând melancholic împreună. [...]

Către Louise Colet
(Trouvílle,) vineri seara, ora unsprezece (26 august)

[...] Cum am să mă *arunc* pe treabă odată întors acasă! Vacanţa nu mi-a fost inutilă; m-a împrospătat. De doi ani nu mă mai aerisisem; şi aveam nevoie s-o fac. Mi-a dat puteri noi contemplarea valurilor, ierbii şi a frunzişului. Scriitori ce suntem, mereu aplecaţi asupra Artei, nu comunicăm cu natura decât imaginativ. Trebuie câteodată să privim luna ori soarele în faţă. Seva pomilor ne intră în inimă prin lungile priviri uluite pe care le aţintim asupra lor. Aşa cum mieii care pasc cimbru prin pajişti au după aceea o carne mai savuroasă, ceva din aromele naturii trebuie să ne îmbibe duhul dacă s-a tăvălit bine prin ea. Numai de vreo opt zile, cel mult, am început să fiu liniştit şi să gust cu simplitate spectacolele pe care le văd. La început eram năucit; pe urmă, trist, lâncezeam. De-abia m-am obişnuit însă şi trebuie să plec. Umblu mult, mă deşel cu delicii. Eu care nu pot să sufăr ploaia, adineaori m-a udat până la piele fără măcar să observ. Şi când am să plec de aici, are să-mi pară rău. Mereu aceeaşi poveste. Da, încep să mă descotorosesc de mine şi de amintirile mele. Trestiile care seara îmi biciuiesc ghetele când trec pe dună îmi fac mai multă plăcere decât visările (sunt aşa de departe de *Bovary* de parcă n-aş fi scris în viaţa mea un rând din ea).

M-am *rezumat* mult aici şi iată concluzia acestor patru săptămâni de lenevie: adio, vreau să zic adio şi încă pentru totdeauna, *personalului,* ultimului, relativului. Vechiul proiect pe care îl aveam de a-mi scrie memoriile m-a părăsit. Nimic din ce ţine de persoana mea nu mă atrage. Ataşamentele tinereţii (oricât de frumoase în perspectiva amintirii, şi fulgerate de focurile bengale ale stilului) nu-mi mai par frumoase. Moarte

să fie toate şi nici una să nu mai învie! La ce bun? Un om nu e cu nimic mai mult decât un purice. Bucuriile noastre, ca şi durerile, trebuie să se absoarbă în operă. Nu poţi recunoaşte în nori picăturile de rouă pe care soarele le-a făcut să urce acolo! Evaporaţi-vă, ploaie terestră, lacrimi ale zilelor de odinioară, şi formaţi în ceruri gingantice volute pătrunse de soare.

Sunt acum devorat de nevoia metamorfozelor. Aş vrea să scriu tot ce văd, nu aşa cam este, ci transfigurat. Nararea exactă a celui mai magnific fapt real mi-ar fi imposibilă. Mi-ar veni încă să-l mai *brodez.*

Lucrurile pe care le-am simţit cel mai bine mi se oferă transpuse în alte ţări şi trăite de alte persoane. Schimb deci casele, costumele, cerul etc. Ah! abia aştept să scap de *Bovary*, de *Anubis* şi de cele trei prefeţe (adică de singurele trei dăţi, care nu vor fi decât una, când am să fac critică)! Cât îmi doresc să fi terminat cu toate astea ca să mă lansez cu înverşunare într-un subiect *vast* şi *curat*. Am mâncărimi de epopee. Aş vrea mari povestiri verticale şi pictate de sus până jos. Basmul meu oriental îmi revine în răbufniri; arome vagi ajung până la mine şi *îmi* dilată sufletul.

Să nu scrii nimic şi să visezi la opere frumoase (aşa cum fac eu acum) e un lucru încântător. Dar cât de scump plăteşti mai târziu aceste voluptuoase ambiţii *Ce pumni în pălărie!* Ar trebui să fiu înţelept (dar nimic nu mă cuminţeşte). *Bovary,* care a fost pentru mine un exereiţiu excelent, îmi va fi poate pe urmă funestă ca reacţie, căci mi-a dat (asta-i o slăbiciune şi o prostie) un dezgust extrem pentru subiectele cu un mediu comun. De aceea îmi vine atât de greu s-o scriu. Îmi trebuie mari sforţări ca să-mi închipui personajele şi apoi ca să le fac să vorbească, pentru că îmi repugnă profund. Dar când scriu ceva din *rărunchi,* merge repede. Totuşi aici e primejdia. Atunci când scrii ceva din *tine,* fraza poate fi bună prin *ţâşniri* (şi spiritele lirice ajung uşor la efect urmându-şi înclinaţia firească), dar *ansamblul lipseşte*, repetiţiile abundă, revenirile, locurile comune, locuţiunile banale. Când scrii, dimpotrivă, un lucru *imaginat,* cum totul trebuie să decurgă din concepţie şi cum fiecare virgulă depinde de planul general, atenţia se bifurcă. Trebuie în acelaşi timp să nu pierzi din vedere orizontul şi să te uiţi la picioare. Detaliul e groaznic, mai ales când îţi plac detaliile aşa cum îmi plac mie. Mărgelele compun şiragul, dar firul e cel care face colierul. Să înşiri mărgele fără să pierzi nici una şi să ţii mereu firul cu mâna cealaltă, asta-i şmecheria. Lumea se extaziază în faţa corespondenţei lui Voltaire. Dar n-a fost niciodată în stare decât de *asta,* marele om! adică *să-şi expună opinia personală;* nimic mai mult. De aceea era jalnic în teatru, în poezia pură. Roman n-a scris decât unul, care e rezumatul tuturor operelor lui, iar cei mai bun capitol din *Candide* este vizita la seniorul *Pococurante*, unde Voltaire îşi exprimă din nou opinia personală despre aproape tot. Aceste patru pagini sunt una din minunile prozei. Ele reprezentau condensarea a şaizeci de volume scrise şi a unei jumătăţi de secol de strădanii. Dar aş fi vrut să-l văd pe Voltaire făcând descrierea măcar a unuia din tablourile lui Rafaël de care-şi bate joc. Ce mi se pare mie lucrul cel mai înalt în Arta (şi cel mai greu) nu este să stârnească râsul, nici plânaul, nici să te bage în călduri sau să te înfurie, ci să lucreze aşa cum lucrează natura, adică *să te facă să visezi*. De aceea operele foarte frumoase au acest caracter. Ele sunt senine ca aspect şi misterioase. Cât despre procedeu, sunt imobile ca falezele, agitate ca Oceanul, pline de frunzişuri, de verdeaţă şi de foşnete ca pădurile, triste ca deşertul, albastre ca cerul. Homer, Rabelais, Michelangelo, Shakespeare, Goethe îmi apar *necruţători.* Ce fac ei e fără fund, infinit, multiplu. Prin mici deschideri zăreşti abisuri; în adânc e negru, ameţitor. Şi totuşi ceva ciudat de blând pluteşte peste toate! E strălucirea luminii, zâmbetul soarelui, şi e linişte! linişte! şi forţă, şi simţi grumajii ca la *boul* lui Leconte.

Ce creaţie săracă, de exemplu, e Figaro[118] pe lângă Sancho[119]! Cât de bine ţi-l închipui călare pe măgar, mâncând ceapă şi dând pinzeni urecheatului, tot sporovăind cu stăpânu-său. Cât de bine vezi drumurile Spaniei, nicăieri descrise. Dar Figaro unde e? La Comedia Franceză. *Literatură de societate.*

Or, cred că tocmai aceea trebuie detestată. Eu o urăsc acuma. Iubesc operele care *miros a sudoare,* cărora le vezi muşchii prin pânzătură şi care umblă desculţe, ceea ce e mai greu decât să porţi cizme, care cizme sunt mulaje pentru uzul bolnavilor de gută: ascund unghiile răsucite şi tot soiul de diformităţi. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,} vineri seara, 2 septembrie, ora nouă

[...] Nu fără o anume plăcere mă regăsesc la masa mea, deşi am fost foarte trist la Trouville în ajunul plecării. Mi se părea (şi pe drept, cred) că fusesem mediocru, că nu mirosisem, nu respirasem, nu privisem destul. Marea, în ziua aceea, era şi mai frumoasă, albastră toată ca cerul. În fine!

Mi-am pus lucrurile la loc cu energia de sălbatic care mă caracterizează. Totul, în absenţa mea, a fost periat, văcsuit, lustruit (până şi picioarele mumiei, pe care servitorul meu a găsit cu cale să le ungă cu ceară). Şi mărturisesc că mi-am revăzut covorul, fotoliul cel mare şi divanul cu încântare. Lampa e aprinsă, peniţele sunt aici. Aşa reîncepe un şir de zile unele la fel cu altele. Aşa au să reînceapă aceleaşi melancolii şi aceleaşi

entuziasme izolate.

[...] De luni mă pornesc pe o *Bovary* furibundă. Trebuie să meargă, şi bine!

[...] Am citit alaltăieri în pat aproape un volum din *Istoria Restaurației*[120] de Lamartine (bătălia de la Waterloo). Ce om mediocru şi Lamartine ăsta! N-a înţeles frumuseţea lui Napoleon decăzând, furia lui de uriaş contra mirmidonilor care-l strivesc. Nici un strop de emoţie, nimic înalt, nimic pitoresc. Până şi Alexandre Dumas ar fi fost sublim pe lângă el. Chateaubriand, mai nedrept, mai bine zis mai injurios, e mult deasupra. Fiindcă veni vorba, ce limbaj mizerabil!

De ce fraza asta din Rabelais îmi umblă prin cap, ca vizirii barmesizi: „Africa aduce întotdeauna ceva nou"? O găsesc plină de struţi, de girafe, de hipopotami, de negri şi de pulbere de aur. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (7 septembrie)

[...] M-am apucat din nou de *Bovary*. De luni încoace am cinci pagini aproape gata; *aproape* e cuvântul, trebuie să le revăd. Ce dificil e! Mă tem ca *întrunirea*[121] mea să nu fie prea lungă. E o parte afurisit de grea. Am aici *toate* personajele cărţii în acţiune şi în dialog, amestecate unele cu altele, şi pe deasupra şi un mare peisaj care le învăluie. Dar, dacă reuşesc, are să iasă simfonic.

[...] Recitesc acum din Boileau, sau mai degrabă întregul Boileau, şi cu o mulţime de însemnări cu creionul pe margine. Mi se pare într-adevăr tare. Nu te mai saturi de ceea ce e bine scris. Stilul e viaţa! e însuşi sângele gândirii! Boileau era doar un râuleţ, îngust, puţin adânc, dar minunat de limpede şi de bine strâns între pereţi de stâncă. Iată de ce unda nu seacă. Nimic nu se pierde din ce vrea el să spună. Dar câtă Artă a trebuit ca să facă aşa ceva, şi cu atât de puţin! În felul ăsta, în doi, trei ani, voi reciti atent *toţi* clasicii francezi şi am să-i adnotez, treabă care-mi va servi pentru *Prefeţe*[122] (lucrarea mea de critică literară, ştii tu). Vreau să demonstrez insuficienţa şcolilor, oricare ar fi ele, şi să declar ferm că nu avem pretenţia, noi ăştia, să facem vreuna şi că nici nu trebuie să se facă. Noi suntem dimpotrivă *în tradiţie.* Asta mi se pare mie strict exact. Mă linişteşte şi-mi dă curaj. Ce admir la Boileau admir şi la Hugo, şi unde unul a fost bun, celălalt e excelent; nu există *decât un singur Frumos*. Este acelaşi pretutindeni, dar are înfăţişări diferite; e mai mult sau mai puţin colorat de reflexele care predomină. Voltaire şi Chateaubriand, de exemplu, au fost mediocri din aceleaşi cauze etc. Mă voi sili să arăt de ce critica estetică a rămas atât de în urmă faţă de critica istorică şi ştiinţifică: *nu avea bază.* Cunoaşterea care le lipseşte tuturor este *anatomia stilului,* să ştie cum se articulează şi prin ce se leagă o frază. Se studiază după manechine, după traduceri, după profesori, dobitoci incapabili să ţină în mână instrumentul ştiinţei pe care o predau, o pană, vreau să zic, iar viaţa lipseşte! dragostea! dragostea, harul, secretul bunului Dumnezeu, sufletul, fără de care nimic nu are înţeles.

Când termin asta – va fi o muncă de un an bun, nu mai mult (dar cel puţin mă voi fi *răzbunat* literar, aşa cum în *Dicţionarul ideilor primite de-a gata* mă voi răzbuna moralmente) – când termin asta (după *Bovary* şi *Anubis* totuşi), voi intra fără îndoială într-o fază nouă şi abia aştept să ajung la ea. Eu care scriu atât de încet, mă frământ în nenumărate planuri. Vreau să fac două sau trei lungi cărţi epice, romane într-un mediu grandios unde acţiunea să fie vrând nevrând secundă, iar amănuntele bogate prin ele însele, luxoase şi tragice totodată, cărţi cu ziduri mari şi pictate de sus până jos. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) luni noaptea, douăsprezece şi jumătate (12 septembrie)

Mi se-nvârte capul de plictiseală, de descurajare, de oboseală! Am stat patru ore fără să fac o frază. N-am scris astăzi un rând, sau mai bine zise am mâzgălit o sută! Ce muncă groaznică! Ce lucru exasperant! O! Arta! Arta! Ce e la urma urmei această himeră turbată care ne muşcă de inimă, şi de ce? E o nebunie să te zbaţi atâta! Ah! pe *Bovary* o s-o ţin minte! Mă simt acum de parcă aş avea lame de briceag sub unghii şi îmi vine să scrâşnesc din dinţi. Ce stupid! Iată deci unde te duce această plăcută îndeletnicire a literaturii, această frişcă. De ce mă ciocnesc, sunt situaţiile vulgare şi un dialog trivial. Să scrii bine *mediocrul* şi să-l faci să-şi păstreze în acelaşi timp aspectul, croiala, cuvintele chiar, e într-adevăr diabolic, şi văd defilând prin faţa mea asemenea drăgălaşenii în perspectivă încă treizeci de pagini pe puţin. Se plăteşte scump stilul! Iau de la capăt ceea ce am făcut săptămâna trecută. Două sau trei efecte au fost socotite ieri de Bouilhet ratate, şi pe drept. Trebuie să-mi dărâm din nou aproape toate frazele.

[...] Ştiu cât mă costă întreruperile, neputinţa de acum mi te trage de la Trouville. Cu cincisprezece zile

înainte de a pleca, sunt agitat. Trebuie cu orice preţ să mă înfierbânt iar şi să meargă! – ori să crăp. Sunt umilit, dracu să mă ia, şi încă umilit faţă de mine însumi de îndărătnicia penei mele. Trebuie s-o mân ca pe caii nărăvaşi care fac nazuri. Îi struneşti din toate puterile, gata să-i înăbuşi, şi atunci cedează.

Am primit vineri ştirea că moş Parain[123] a murit. Mama trebuia să plece la Nogent, dar s-a simţit iarăşi rău cu pieptul. Astăzi şi-a pus lipitori. Am o continuă îngrijorare latentă în legătură cu asta. Mă aşteptam la moartea lui Parain. O să mă doară mai rău mai târziu, mă cunosc eu. Trebuie ca întâmplările să se incrusteze în mine. A adăugat însă ceva la nemaipomenita nervozitate pe care o am acum şi pe care aş face bine s-o calmez, de altfel, căci mă dă uneori peste cap. Dar scârboasa de *Bovary* e de vină. Subiectul ăsta burghez mă dezgustă. [...]

Încă unul care s-a dus! Bietul moş Parain, îl văd în linţoliul lui ca şi cum aş avea aici, pe masă, în faţa ochilor, sicriul în care putrezeşte.

[...] Am citit alaltăieri un volum întreg de-al lui moş Michelet, al şaselea din *Revoluţie*[124], care tocmai a apărut. Sunt izbucniri minunate, cuvinte mari, lucruri juste; aproape toate sunt noi. Dar nici un plan, nici o metodă. Nu o clar, şi e cu atât mai puţin calm, iar calmul este caracterul frumuseţii, după cum seninătatea aparţine nevinovăţiei, virtuţii. Odihna este o atitudine a dumnezeirii. Ce curioasă epocă! Şi cât e de amestecat grotescul cu teribilul! Repet, de aici va putea un Shakespeare al viitorului să se adape cu găleata. Găseşti oare ceva mai enorm decât gestul cetăţeanului Roland[125]? Înainte de a se omorî scrisese următorul bilet găsit asupra lui: „Respectaţi trupul unui om virtuos!" [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, miezul nopţii (16 septembrie)

[...] În sfârşit, iată-mă din nou pornit! merge! maşinăria se-nvârteşte! Nu-mi dezaproba încordările, buna şi draga mea Muză, am experienţa că ajută. Nimie nu se obţine decât cu efort; totul cere sacrificii. Perla este o boală a stridiei şi stilul, poate, scurgerea unei dureri mai adânci. Na e oare viaţa artistului, ori mai curând opera de Artă pe care o are de împlinit, ca un munte mare de urcat? Aspră călătorie, şi care cere o voinţa îndârjită! Întâi zăreşti de jos un pisc. Pe cer, sclipeşte de puritate, e înfricoşător de înalt, şi totuşi tocmai din cauza asta te cheamă. Pleci. Dar la fiecare podiş din drum piscul creşte, orizontul se trage înapoi, treci prin prăpăstii, prăbuşiri şi descurajări. E frig şi uraganul veşnic al culmilor îţi smulge în treacăt până şi ultima fâşie de vestmânt. Pământul e pierdut pentru totdeauna, iar scopul fără doar şi poate nu va fi atins. E ceasul când îţi numeri oboselile, când îţi priveşti cu groază *pielea crăpată.* Nu mai ai nimic decât un nestăpânit dor de a urca mai sus, de a sfârşi cu toate, de a muri. Câteodată, totuşi, o boare de vânt din ceruri vine şi dezvăluie uimirii tale perspective nenumărate, infinite, admirabile! La zeci de mii de leghe sub tine zăreşti oamenii, o briză olimpiană îţi dilată plămânii uriaşi, şi te consideri un colos având lumea întreagă drept piedestal. Apoi ceaţa se lasă iară şi continui bâjbâind, bâjbâind, rupându-ţi unghiile de stânci şi plângând în singurătate. N-are a face! Să murim în zăpadă, să pierim în alba durere a dorinţei noastre, în murmurul torentelor Spiritului, cu faţa întoarsă către soare!

Am lucrat astă-seară cu emoţie, din nou m-au trecut năduşelile şi am răcnit ca altădată.

Da, ce frunos e C*andide*[126]! foarte frumos! Ce justeţe! Poţi oare fi mai vast, rămânând la fel de bine şlefuit? Poate că nu. Efectul minunat al acestei cărţi ţine desigur de natura ideilor pe care le exprimă. Trebuie să scrii şi *una* şi *alta*, dar nu *aşa*.

Do ce-ţi pieră vremea recitind *Graziella*[127] când sunt atâtea lucruri de recitit? E o distracţie fără nici o scuză, să ştii! Nu câştigi uimic din asemenea opere. Trebuie să rămâi la *izvoare,* iar Lamartine e un robinet. Ce e tare în *Manon Lescaut*[128] este suflul *sentimental,* naivitatea pasiunii care-i face pe cei doi eroi atât de adevăraţi, de simpatici, de *onorabili,* deşi sunt nişte pungaşi. E un mare strigăt al inimii, această carte; e compusă cu multă îndemânare. Ce ton de excelentă societate! Dar mie îmi plac lucrurile mai pipărate, mai în relief, şi văd că toate cărţile de prim ordin aşa sunt, până la exces. Sunt strigătoare de adevăr, arhidezvoltate şi bogate în detalii intrinsece subiectului. *Manon Lescaut* e poate prima în rang printre cărţile secundare. Cred, contrariu părerii tale de azi-dimineaţă, că poţi interesa cu orice subiect. Cât despre a realiza prin el Frumosul, cred la fel, teoretic cel puţin, dar nu mai sunt aşa de sigur. Moartea Virginiei[129] e foarte frumoasă, dar şi alte morţi sunt tot atât de mişcătoare (pentru că a Viţginiei este excepţională.)

Admirabilă e scrisoarea ei către Paul, scrisă din Paris. Mi-a rupt inima ori de câte ori am citit-o. Că o să se plângă mai puţin la moartea coanei Bovary decât la a Virginiei, sunt sigur de pe acum. Dar va fi plâns mai mult bărbatul uneia decât amantul celeilalte, şi ceva de care nu mă îndoiesc este cadavrul. Trebuie să obsedeze. Cea dintâi calitate a Artei şi scopul ei este iluzia. Emoţia, obţinută adesea prin sacrificarea anumitor

detalii poetice, este cu totul altceva şi de un ordin inferior. Am plâns la melodrame care nu făceau doi bani. Goethe nu mi-a stors niciodată lacrimi, decât de admiraţie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, ora unu noaptea (21 septembrie)

Nu! „toată fericirea mea nu stă în muncă, şi plutesc prea puţin pe aripile inspiraţiei". Munca mea, dimpotrivă, e chinul meu. Literatura e o rană care mă mănâncă. O scarpin până la sânge. Această voinţă care mă umple nu-mi împiedică descurajările, nici momentele de oboseală. Ah! crezi că trăiesc ca un brahman într-o supremă absorbire, adulmecând, cu ochii închişi, mireasma visurilor mele. De-ar fi aşa! Mai mult ca tine jinduiesc să scap de aici, din această operă, vreau să spun. Sunt doi ani de când mă ţin de ea! Doi ani mereu cu aceleaşi personaje, bălăcindu-mă într-un mediu atât de fetid! Ce mă plictiseşte de moarte nu e nici cuvântul, nici compoziţia ci *obiectivul* meu; nu găsesc nimic în el care să fie excitant. Când abordez o situaţie, mă dezgustă dinainte prin vulgaritatea ei; nu fac altceva decât să dozez rahat. La sfârşitul săptămânii viitoare, sper să fiu la mijlocul întrunirii agricole. Va fi ori abject, ori foarte frumos. Anvergura mai cu seamă îmi place, nu e însă uşor de atins. De trei ori m-a pus Bouilhet să refac un paragraf (care încă tot nu vine bine). Am de descris efectul unui om care aprinde lampioane. Trebuie să te facă să râzi, şi până acuma e foarte rece[130].

[...] B[ouilhet] a trebuit să plece ieri la Cany. Nu ştiu dacă-l văd duminică. Peste două săptămâni pleacă la Paris să-şi caute locuinţă, se întoarce peste opt zile, şi pe urmă adio. Lucrul ăsta mă întristează grozav. De opt ani m-am obişnuit să-l văd în toate duminicile Această relaţie atât de intimă va fi ruptă. Singura ureche umană căreia puteam să-i vorbesc nu va mai fi aici. Încă ceva încheiat, lăsat în urmă, consumat fără întoarcere.

Când am să-i urmez exemplul? Când am să mă desprind de pe stânca mea? Dar aud penele mele de scris care-mi spun, ca păsările călătoare lui René[131]: „Omule, anotimpul migraţiei tale n-a sosit încă".

[...] În ultimul număr din *Revue* a apărut o povestire de Pichat[132] care m-a făcut să râd preţ de peste cincizeci de franci, cum zice Rabelais. Ia-o şi citeşte-o! Dealtfel, ce e prost foloseşte când atinge asemenea calibru. Lectura acestei poveşti m-a făcut să scot din *Bovary* o expresie comună de care nu eram conştient şi pe care am remarcat-o dincolo. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, douăsprezece şi jumătate noaptea (joi 22 septembrie)

[...] Bunul Leconte visează la India, să se ducă şi să moară acolo. Da, e un vis frumos. Dar e un vis; căci suntem atât de nefericit construiţi încât vrem să ne întoarcem, lâncezim, ne e dor de patrie, de înfăţişarea caselor şi chiar de indiferenţi. Trebuie s*ă ne închidem* şi să perseverăm cu capul plecat în opera noastră, ca o cârtiţă. Dacă nimic nu se schimbă de acum în câţiva ani, se va înfiripa între inteligenţele liberale o tovărăşie mai strânsă decât a tuturor societăţilor clandestine. Departe de mulţime, se va naşte un misticism nou. Ideile nobile cresc la umbră şi pe marginea abisurilor, asemenea brazilor.

[...] Am lucrat bine astăzi. Peste o săptămână, am să fiu la mijlocul întrunirii mele pe care încep acum s-o înţeleg. Am un talmeş-balmeş de dobitoace şi de oameni mugind şi pălăvrăgind cu amorezii mei pe deasupra, care o să fie bun, cred.

[...] Se apropie iarna; frunzele se îngălbenesc, multe au şi început să cadă. Am făcut focul şi lucrez la lumina lămpii, cu perdelele trase, ca în decembrie. De ce primele zile de toamnă îmi plac mai mult decât primele de primăvară? Nu mai sunt totuşi la poeziile palide cu căderi de frunze şi ceţuri sub lună! Dar această culoare aurie mă încântă. Totul are nu ştiu ce parfum trist care te îmbată. Mă gândesc la marile vânători feudale, la vieţi de castel. Sub mari vetre, auzi cerbii boncăluind pe malul lacurilor şi pădurile fremătând. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, la miezul nopţii (30 septembrie)

[...] Nimic nu-i mai rău pe lume ca durerea fizică, şi mai degrabă din cauza ei, decât a morţii, sunt gata, cum spune Montaigne, „să mă vâr în pielea unui viţel ca să mi feresc de ea". Ce e rău, la durere, este că

ne face să simţim prea mult viaţa. Ne dă nouă *înşine* o dovadă a blestemului care ne apasă. *Umileşte*, şi asta-i trist pentru oamenii care nu se susţin decât prin orgoliu.

Anumite firi nu suferă, oamenii fără nervi. Ferice de ei! Lucra straniu, pe măsură ce urci pe scara vieţuitoarelor, facultatea nervoasă sporeşte, adică facultatea de a suferi. A suferi şi a gândi însemnă oare acelaşi lucru? Geniul, la urma urmei, nu e poate decât un rafinament al durerii, adică o mai completă şi intensă pătrundere a obiectului în sufletul nostru. Tristeţea lui Molière, cu siguranţă, venea din toată prostia omenirii pe care o simţea cuprinsă în el. Suferea de toţi acei Diafoirus şi Tartuffe care-i intrau prin ochi în creier. Inima unui Veronese, presupun, nu se îmbiba oare permanent de culori, ca o bucată de stofă mereu cufundată în cazanul fierbând în clocote al vopsitorului? Totul îi apărea cu *îngroşări de ton* care trebuie să-i fi scos ochii din cap. Michelangelo spunea că marmurile fremătau la apropierea lui. Sigur este că fremăta el în apropierea marmurilor. Munţn, pentru acest om, aveau deci un suflet. Erau de o natură corespunzătoare; ca simpatia dintre două elemente analoage. Dar asta probabil că stabilea de la unul la altul, nu ştiu unde şi nici cum, dâre vulcanice de un ordin inconceptibil, în stare să facă praf biata dugheană omenească.

Iată-mă aproape la mijlocul întrunirii mele (am scris cincisprezece pagini, luna asta, dar neterminate). E bună sau proastă? Habar n-am. Ce dificil e dialogul, când vrei mai cu seamă să aibă *caracter*! Să pictezi prin dialog şi el să nu fie din pricina asta mai puţin viu, ci precis şi totodată distins chiar rămânând banal, este monstruos şi nu ştiu pe nimeni care s-o fi făcut într-o carte. Dialogurile trebuie scrise în stilul comediei iar naraţiile în stilul epopeii.

Astă-seară am reînceput pe un nou plan blestemata de pagină cu lampioanele pe care am mai scris-o de patru ori. Îţi vine să te dai cu capul de pereţii. Trebuie (într-o pagină) să înfăţişezi gradaţiile de entuziasm ale unei mulţimi cu privire la un individ care, pe faţada unei primării, agaţă succesiv mai multe lampioane. Trebuie să se vadă gloata cum zbiară de uimire şi de bucurie; şi *asta fără şarjă*, fără reflecţii ale autorului. Te miri câteodată de scrisorile mele, zici. Le găseşti bine scrise. Mare scofală! În ele scriu ce gândesc. Să gândeşti însă pentru alţii aşa cum ar fi gândit ei, şi să-i faci să vorbească., ce deosebire! În momentul ăsta, de pildă, tocmai am arătat, într-un dialog care vorbeşte de ploaie şi de vremea bună, un tip care trebuie să fie totodată cumsecade, comun, puţin cam secătură şi pretenţios! Şi, dincolo de toate astea, trebuie să se vadă că *îşi urmăreşte scopul*[133]. De altfel, toate greutăţile pe care le întâmpini scriind provin din *lipsa de ordine*. E convingerea la care am ajuns. Dacă te îndârjeşti asupra unei întorsături sau a unei expresii care nu-ţi iese, *înseamnă că nu ai ideea*. Imaginea, ori sentimentul, foarte clare în cap, aduc cuvântul pe hârtie. Unul decurge din celălalt. „Ce se concepe bine etc."[134] Îl recitesc acum pe moş Boileau, sau mai bine zis l-am recitit în întregime (mă gândesc la operele lui în proză). Era un om şi jumătate şi un mare scriitor în special, mai curând decât un poet. Dar cât de stupid l-au făcut! Ce neghiobi comentatori şi propovăduitori a avut! Neamul belferilor de colegiu, pedanţi cu cerneala spălăcită, a trăit din el şi l-a subţiat, l-a făcut bucăţele ca o hoardă de lăcuste un copac. Şi nu era de la bun început prea stufos! N-are a face, avea rădăcina solidă şi sta bine înfipt, drept, ţanţoş.

Critica literară mi se pare un lucru cu totul nou de întreprins (şi converg spre ea, ceea ce mă sperie). Cei care s-au îndeletnicit cu ea până acum nu erau de meserie. Cunoşteau poate anatomia unei fraze, dar sigur nu pricepeau o iotă din fiziologia stilului. Ah! literatura! Ce mâncărime continuă! E ca un plasture pe care-l am pe inimă. Mă doare fără întrerupere şi mi-l scarpin cu delicii.

Şi *Slujnica?*[135] De ce mi-e teamă să nu fie prea lungă? E o prostie, asta vine fără îndoială de la faptul că timpul necesar compunerii ei mă înşală asupra dimensiunii operei. De altminteri, mai bine să fii prea lung decât prea scurt. Dar defectul general al poeţilor este lungimea, după cum defectul prozatorilor este vulgaritatea, ceea ce-i face pe cei dintâi plicticoşi, iar pe ceilalţi dezgustători: Lamartine, Eugene Sue. Câte poezii de-ale lui moş Hugo sunt de două ori prea lungi! Şi versul, prin el însuşi, e atât de comod pentru a deghiza absenţa ideilor! Analizează o frumoasă tiradă în versuri şi o alta în proză, ai să vezi care e mai densă. Proza, artă mai imaterială (care se adresează mai puţin simţurilor, căreia îi lipseşte tot ce face plăcere) are nevoie să fie ticsită cu lucruri, *fără să-ţi dai seama de ele*. Dar în versuri *cele mai mărunte fleacuri sar în ochi*. Astfel comparaţia cea mai neobservată într-o frază de proză poate constitui materia unui sonet întreg. Sunt multe planuri doi şi trei în proză. E oare nevoie să fie şi în poezie?

În momentul ăsta m-a apucat o adevărată furie pentru Iuvenal. Ce stil! ce stil! Şi ce limbă e latina! Încep să înţeleg câte puţin, şi din Sofocle, lucru cu care mă fâlesc. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, la miezul nopţii (7 octombrie)

[...] De prea multe nopţi mă culc târziu! De când ne-am întors de la Trouville, rareori rn-am băgat în pat înainte de ora trei. E o prostie, mă epuizez. Dar cât aş vrea să-mi termin romanul! Ah! ce descurajări câteodată, ce stâncă a lui Sisif e şi stilul, proza mai cu seamă! *Nu* se *termină niciodată.* Totuşi săptămâna asta, şi astă-seară mai ales (în ciuda durerilor mele fizice), am făcut un mare pas înainte. Mi-am fixat planul părţii din mijloc a întrunirii agricole (e un dialog în doi, întretăiat de un discurs, de vorbele mulţimii şi de peisaj). Dar când o voi da gata? Cât mă mai chinuie treaba asta!

[...] Bouilhet, cred, te va vedea săptămâna viitoare. [...] înaintează cu poemul lui celtic simpaticul Leconte?

O să fiţi acolo, în iarna asta, un trio superb. Pentru mine unul începe singurătatea, şi viaţa mi se desenează aşa cum poate o să mi-o petrec încă treizeci, patruzeci de ani de aici înainte. (Chiar având o locuinţă la Paris, n-am să stau acolo decât câteva luni pe an, cea mai mare parte din timp mi-l voi petrece aici!..) În fine, mare e Domnul!... Da, îmbătrânesc şi mă îmbătrâneşte mult plecarea lui Bouilhet, deşi nu-l reţin deloc, deşi îl împing să plece.

Cum îmi cade părul! Un frizer care mi-l tundea lunea trecută s-a speriat, aşa cum s-a speriat Căpitanul de urâţenia lui Villemain[136]. Ce mă mâhneşte e că devin trist, şi într-un mod tâmpit, sumbru şi închis. O! *Bovary,* ce piatră de moară care mă macină! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (12 octombrie)

Îmi arde capul, aşa cum ţin minte că-mi ardea după multe zile petrecute călare. Asta fiindcă astăzi mi-am călărit zdravăn pana. Scriu de la prânz fără întrerupere (doar din când în când, cinci minute, ca să fumez o pipă, şi adineauri o oră pentru cină). Întrunirea[137] mea mă plictisea aşa de tare încât am lăsat la o parte, până e gata, greaca şi latina. Şi nu mai fac decât asta începând de azi. Durează prea mult! Poţi să cazi jos de oboseală; şi pe urmă, vreau să vin să te văd.

Bouilhet pretinde că o să fie cea mai frumoasă scenă din carte. Un lucru de care nu mă îndoiesc este că va fi nouă şi că intenţia ei e bună. Dacă vreodată efectele unei simfonii au fost transpuse într-o carte, aici au fost. *Scena trebuie să bubuie prin ansamblul ei,* să se audă în acelaşi timp mugete de tauri, suspine de dragoste şi fraze administrative. Iar deasupra, soarele, şi răbufniri de vuit care fac să fâlfâie pălăriile mari. Dar pasajele cele mai dificile din *Sfântul Anton* erau o joacă de copil în comparaţie cu asta. Ajung la dramatic numai prin înlănţuirea dialogului şi opoziţiile de caracter. Mă aflu acum în miezul lucrului. În mai puţin de opt zile, voi fi depăşit nodul de care depinde tot. Creierul meu mi se pare prea mic ca să cuprindă, dintr-o singură privire, această situaţie complexă. Scriu zece pagini deodată, sărind de la o frază la alta.

[...] Am terminat *Corespondenţa* lui Boileau. Era mai puţin îngust în păreri în intimitate decât întru Apollo. Am găsit sumedenie de confidenţe care-i corectează judecăţile publice. *Telemah*[138] e destul de aspru judecat etc. şi mărturiseşte că Malherbe nu s-a născut poet[139]. N-ai remarcat ce mică deschidere are corespondenţa tipilor din epoca aceea? Erau plaţi, la urma urmei. Lirismul, în Franţa, e o facultate nouă de tot. Cred că educaţia iezuiţilor a făcut un rău de neconceput literelor. Au scos din Artă natura. De la sfârşitul secolului al XVI-lea şi până la Hugo, toate cărţile, oricât de frumoase ar fi, miros a praf de colegiu. Am să-mi recitesc *toată franceza* şi am să-mi pregătesc pe îndelete *Istoria sentimentului poetic în Franţa*[140]. Trebuie să faci critică aşa cum faci istorie naturală, lipsindu-te de orice *id*ee *morală.* Nu e vorba să declami asupra cutărei sau cutărei forme, ci să expui în ce constă, cum se leagă de o alta şi *prin ce* trăieşte (estetica îşi aşteaptă un Geoffroy Saint-Hilaire[141], acest mare om care a arătat legitimitatea monştrilor). Când se va trata sufletul omenesc cu imparţialitatea cu care se studiază în ştiinţele fizice materia, se va face un pas imens. E singurul mijloc al omenirii de a se situa un pic deasupra ei înseşi. Se va privi atunci cinstit, pur, în oglinda faptelor ei. [...]

Aşadar, din treaptă în treaptă, poţi să te ridici până la Arta viitorului, şi la ipoteza Frumosului, la concepţia clară a realităţii lui, la acel tip ideal către care toată strădania noastră trebuie să tindă. Dar nu eu am să iau asupră-mi treaba asta, am alte pene de ascuţit. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) ora unu, noaptea de luni (17 octombrie)

Mi-am luat azi-dimineaţă rămas bun de la Bouilhet. Acum e plecat pentru mine. Se întoarce sâmbătă;

am să-l mai văd poate încă de două ori. Dar s-a sfârşit, vechile duminici s-au dus. Voi fi singur acum, singur, singur. Sunt necăjit, dezolat de plictiseală şi umilit de neputinţă. Fondul *întrunirii* mele e de refăcut, adică întregul dialog de dragoste[142] din care n-am scris decât jumătate. Ideile îmi lipsesc. Degeaba îmi sparg capul, inima şi simţurile, nu iese nimic. Mi-am petrecut astăzi toata ziua, până adineaori, mutându-mă de pe un loc pe altul în cabinetul meu de lucru, fără să pot nu numai scrie *un* rând, dar şi găsi o gândire, o mişcare! Vid, vid total.

Cartea asta, în punctul în care mă aflu, mă supune la asemenea cazne (şi dacă aş găsi un cuvânt mai tare, l-aş întrebuinţa) încât mă simt câteodată bolnav *fiziceşte.* Se împlinese trei săptămâni de când am adesea ameţeli până la leşin. Alte ori am sufocaţii ori îmi vine să vomit la masă. Totul mă dezgustă. Cred cà astăzi m-aş fi spânzurat cu plăcere, dacă nu m-ar fi împiedicat orgoliul. Sunt câteodată ispitit să las toate baltă. Începând cu *Bovary*. Ce afurisită de idee blestemată am avut să-mi iau un astfel de subiect! Ah! voi fi cunoscut *chinurile* Artei!

Îmi mai acord cincisprezece zile ca să termin. Dacă la capătul lor nimic bun n-a survenit, părăsesc romanul pentru un timp nedefinit şi până ce simt iarăşi nevoia de a scrie. Aş veni să te văd imediat, dar sunt atât de iritat, iritant, morocănos, încât vizita mea n-ar fi un cadou prea frumos. Dumnezeule, turbez!

[...] Ştiu ce înseamnă să faci stil cu subiecte comune. Scena pe care o reîncep era rece ca gheaţa. Am să scriu ca Paul de Kock[143]. Ajungi întotdeauna de la stilul ţeapăn la vulgar. Ca să eviţi ce e comun cazi în emfază şi, pe de altă parte, simplitatea e aşa de vecină cu platitudinea! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora cinci (23 octombrie)

[...] Cu cât ai înfrânat în tine elementul sensibil, cu atât cel intelectual a crescut. Pe măsură ce pasiunea a ocupat mai puţin loc în viaţa ta, Arta s-a dezvoltat [...] Peste cincizeci sau şaizeci de pagini *voi fi făcut* un pas. Puţină răbdare, biată Muză, câteva luni încă. Voi credeţi că nu mă costă deloc izolarea şi că am să mă distrez de unul singur? Ovidiu la sciţi nu era mai părăsit decât am să fiu eu.

Cum se face că am făcut treabă bună săptămâna asta? Bouilhet a fost foarte mulţumit de întrunire (nu mai am decât un punct care mă încurcă). Găseşte acum că are căldură, că se mişcă liber. M-am încordat şi m-am biciuit pâna la sânge pentru ca eroina mea să suspine de dragoste. Aproape că am plâns de furie. În fine, am mai trecut un defileu, sau aproape! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) marţi, miezul nopţii (26 octombrie)

[...] Te fac să suferi, draga mea Louise. Dar crezi că o fac dinadins, că-mi place, şi că nu sufăr ştiind că te fac să suferi? Nu lacrimi în ochi îmi vin la ideea asta, ci strigăte de furie, de furie împotriva mea, împotriva muncii mele, a încetinelii mele, a destinului care vrea aşa. Destin e un cuvânt mare; nu, împotriva felului în care sunt aranjate lucrurile. Şi dacă le deranjez acum, simt că totul se prăbuşeşte. Dacă aş şti că amărăciunea te îneacă (şi ai multe necazuri de la o vreme, ghicesc asta din tonul constrâns al scrisorilor tale; cerneala are miros pentru cei cu nasul fin. E atâta gând între un rând şi altul! iar ceea ce simţi mai adânc rămâne plutind pe albul hârtiei), dacă aş afla, în sfârşit, sau mi-ai spune că nu mai poţi îndura tristeţea, aş părăsi tot şi m-aş instala la Paris, ca şi cum *Bovary* ar fi terminată, şi fără să mă mai gândesc la *Bovary*, ca şi cum n-ar exista. Aş relua-o mai târziu, să-mi strămut gândirea odată cu trupul este un efort peste puterile mele. Cum ea nu e niciodată de partea mea şi nu-mi stă deloc la dispoziţie, cum nu fac câtuşi de puţin ce vreau eu ci numai ce vrea ea, un fald de perdea tras anapoda, un zbor de muscă, zgomotul unei căruţe, şi adio, s-a dus! N-am aptitudinea lui Napoleon I. N-aş putea lucra în bubuitul tunului. Trosnetul lemnelor în sobă ajunge ca să mă facă uneori să tresar de spaimă. Ştiu bine că toate astea par răsfăţurile unui copil răzgâiat şi ale unui om slab, la urma urmei. Dar, în fine, când perele sunt putrede, nu le mai poţi face iarăşi verzi. O, tinereţe! tinereţe! Cât te regret! Te-am cunoscut lasă vreodată? [...]

[...] Fericiţi voi poeţii, care aveţi un debuşeu în versurile voastre. Când ceva vă supără, scuipaţi un sonet şi vă uşuraţi inima. Dar noi ceilalţi, bieţi prozatori, cărora orice personalitate le e interzisă (şi mie mai ales), gândeşte-te la toate amărăciunile care ne încarcă sufletul, la toate *mucozităţile* morale care ne îneacă!

E ceva fals în persoana şi în vocaţia mea. M-am născut liric şi nu scriu versuri. Aş vrea să-i copleşesc pe cei pe care-i iubesc, iar eu îi fac să plângă.

[...] *Bovary* merge din nou. Bouilhet a fost mulţumit duminică. Dar era într-o asemenea stare de spirit, şi atât de dispus la tandreţe (nu la adresa mea, totuşi) încât a judecat-o poate prea bine. Aştept o a doua lectură pentru a mă convinge că sunt pe drumul cel bun. Nu pot fi prea departe de el, totuşi. Întrunirea agricolă o să-mi mai ia încă vreo şase săptămâni pline (o lună întreagă după întoarcerea mea de la Paris). Dar nu mai am decât dificultăţi de execuţie. Pe urmă va trebui rescris totul, căci e cam neglijent ca stil. Mai multe pasaje or să aibă nevoie să fie rescrise, iar altele des-scrise. Aşa că voi fi reuşit, din luna iulie şi până la sfârşitul lui decembrie, să scriu *o scenă*! şi măcar de-aş fi mulţumit! Dar cartea asta, oricât de izbutită, n-o să-mi placă niciodată. Acum când o văd clar în tot ansamblul ei, mă dezgustă. Cu atât mai bine, e o şcoală bună. Voi fi învăţat să fac dialoguri şi portrete. Am să mai scriu şi alte cărţi! Plăcerea criticii are şi ea farmecele ei şi dacă un defect descoperit în opera ta te face să concepi o frumuseţe superioară, această concepţie nu este ea în sine o voluptate, şi aproape o făgăduială? [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri noaptea, ora douăsprezece şi jumătate (28 octombrie)

[...] În ce priveşte chestiunea instalării mele imediate la Paris trebuie s-o amân, ori mai degrabă s-o rezolv pe loc. Mi-e *imposibil acum* (şi nu mai pun la socoteală banii, pe care nu-i am şi pe care ar trebui să-i am). Mă cunosc bine, ar fi o iarnă pierdută şi poate întreaga carte. Lui Bouilhet îi e uşor să vorbească de asta, el care din fericire are obiceiul să scrie oriunde, care de doisprezece am încoace lucrează fiind continuu deranjat. Dar pentru mine e o viaţa nouă la care trebuie să mă adaptez. Eu sunt ca oalele cu lapte: ca să se facă smântâna, trebuie să le laşi nemişcate.

[...] Îmi ziceam: Arta merită ea oare atâta zbucium, atâta chin pentru mine, atâtea lacrimi pentru ea? La ce bun atâtea refulări dureroase pentru a ajunge în definitiv la ceva mediocru? Fiindcă am să-ţi mărturisesc că nu prea sunt vesel. Am triste îndoieli în unele momente, şi asupra omului şi asupra operei, asupra acesteia ca şi a celorlalte. Am recitit *Noiembrie*[144], miercuri, din curiozitate. Eram acelaşi individ acum unsprezece ani ca şi astăzi (cu foarte mici diferenţe; de exemplu, marea admiraţie pentru curve, pe care n-o mai am decât teoretic şi care altădată era practică). Mi s-a părut nou de tot, până într-atâta îl uitasem, dar nu e bun, sunt acolo monstruozităţi de prost gust, şi în cele din urmă întregul nu e satisfăcător. Nu văd nici un mijloc de a-l rescrie, ar trebui refăcut tot. Pe ici, pe colo o frază bună, o comparaţie frumoasă, dar nici o *ţesătură de stil*. Concluzie: *Noiembrie* o să apuce drumul *Educaţiei sentimentale* şi o să rămână împreună cu ea în hârtiile mele la nesfârşit. Ah! ce nas fin am avut în tinereţe să n-o public! Cum aş roşi acum! [...] Recitesc Montaigne. E ciudat cât sunt de plin de omul ăsta! Să fie o coincidenţă, sau e din pricină că m-am îndopat cu el un an întreg la optsprezece ani, când nu-l citeam *decât pe el?* dar sunt uneori uluit de a regăsi analiza foarte subtilă a tuturor sentimentelor mele! Avem aceleaşi gusturi, aceleaşi păreri, acelaşi fel de a trăi, aceleaşi manii. Există oameni pe care-i admir mai mult decât pe el, dar nu pe care i-aş evoca, mai cu plăcere şi cu care aş sta de vorbă mai bine. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) la prânz (3 noiembrie)

[...] Îmi refac şi-mi şlefuiese întrunirea pe care o las pusă la punct. De luni cred că i-am dat multă mişcare şi nu mă aflu poate prea departe de efectul dorit. Dar ce chinuri m-a făcut să îndur ticălosul ăsta de pasaj. Sacrific detalii care mă fac să plâng, dar, în sfârşit, trebuie! Când iubeşti prea mult stilul, rişti să pierzi din vedere chiar scopul scrisului tău! Şi pe urmă tranziţiile, *legato-ul*, e complicaţie! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora zece (6 noiembrie)

[...] Ideea memoriilor tale, scrise mai târziu într-o singurătate în doi, m-a înduioşat. Şi eu am avut deseori un asemenea proiect vag Dar trebuie să păstrăm asta pentru bătrâneţe, când imaginaţia a secat. Să ţinem minte mereu că impersonalitatea este semnul forţei. Să absorbim obiectul şi să circule în noi, să se reverse în noi, fără să se poată vedea nimic din această minunată chimie. Inima noastră nu trebuie să servească decât la perceperea inimii altora. Să fim deci oglinzile măritoare ale adevărului extern.

[...] Bouilhet a fost mulţumit de întrunirea mea agricolă, refăcută, scurtată şi definitiv oprită. Mie mi se pare cam prea *strânsă în chingi,* cam prea abruptă şi seacă. Nu mai am decât vreo şase, şapte pagini ca să termin întreaga scenă. Când ne-am despărţit ultima oară, credeam că o să fiu mai avansat la viitoarea noastră întâlnire! Ce decepţie! Am scris în două luni numai douăzeci de pagini. Dar să ştii că fac cât o sută! [...]

Către Maurice Schlésinger[145]
(Croisset,) (24 noierrérie)

[...] Pe aici toate merg cât se poate de prost în cea mai execrabilă dintre lumile posibile[146], şi decrepitudinea universală, care mă înconjoară de la distanţă, mă atinge drept în inimă. Devin atât de sumbru încât mă sperii, şi de o tristeţe care mă copleşeşte. Nu poţi din nefericire să te abstragi din epoca ta. Or eu îmi găsesc epoca stupidă, ticăloasă etc., şi mă înfund pe zi ce trece într-o ursuzenie care e mai degrabă o dovadă a moralităţii decât a inteligenţei mele. La anul îmi schimb viaţa şi mă instalez pentru patru luni la Paris, să fac liiteratură militantă. De pe acum mă apucă greaţa! Toate astea au căzut atât de jos! E totuşi timpul să mă decid: curând împlinesc 32 de ani şi-mi cade părul.

Am fost astă-vară la Trouville cu mama. M-am gândit mult la dumneata revăzându-ţi casa. Ce păcat că nu erai acolo, să ne plimbăm împreună călare pe malul mării, ca altădată, şi să fumăm ţigări sub clar de lună! Ţi-aduci aminte frumoasa seară de pe Touques, când Panofka ne-a cântat variaţiunile pe romanţa Salciei? Să tot fie şaptesprezece ani de atunci! [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) în noaptea de marţi, ora unu (29 noiembrie)

Ştii că mă uluieşte uşurinţa ta la scris? În zece zile ai făcut şase povestiri[147]. Nu înţeleg (bune sau proaste, le admir). Eu unul sunt ca vechile apeducte: plutesc atâtea impurităţi pe marginea gândirii mele încât ea circulă încet şi nu curge decât strop cu strop din pana mea. Când vei fi scăpat de toată treaba asta, reia-ţi iute *Slujnica!* Ai grijă de încheiere. Trebuie ca nebunia Mariettei să fie hidoasă. *Hidosul* în subiectele burgheze trebuie să înlocuiască *tragicul* care le este incompatibil. Cât despre corectări, înainte de-a face vreuna, meditează din nou asupra ansamblului şi încearcă mai ales să ameliorezi, nu prin tăieturi, ci printr-o creaţie nouă. Orice corectură trebuie făcută în sensul ăsta. Trebuie să-ţi rumegi bine obiectul înainte de a te gândi la formă, căci ea iese bună numai dacă iluzia subiectului ne obsedează.

[...] Să nu ne plângem; suntem nişte privilegiaţi! Avem în creier ghirlande de lumini! Şi sunt atâţia oameni care dârdâie într-o mansardă fără lumânare! Plângi când eşti singură, biată prietenă! Nu, nu plânge, evocă mai bine compania operelor de făcut; cheamă figurile eterne. Deasupra vieţii, deasupra fericirii, există ceva albastru şi incandescent, un mare cer neschimbător şi subtil, iar razele care pătrund până la noi sunt de ajuns ca să anime lumea. Splendoarea geniului nu e decât reflexul palid al acestui Verb ascuns.

[...] Cum se face că de opt zile am lucrat bine, când mi se pare că nu mă gândesc deloc la lucrul meu? Ani scris cinci pagini. Termin definitiv întrunirea la sfârşitul săptâmânii viitoare. Dacă totul i continuă să meargă aşa, voi fi gata la vară. Dar fără îndoială mă înşel. Totuşi mi se pare că ce fac e bun. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, ora două noaptea (9 decembrie)

[...] Sunt foarte obosit astă-seară. (De doua zile nu fac decât *plan,* fiindcă în sfârşit, slavă Domnului, întrunirea mea agricolă e gata, sau cel puţin o consider drept gata până la o nouă revizie.) Aşadar nu-ţi scriu decât pe scurt.

[...] N-am citit din d'Aubigné decât *Le Baron de Foeneste*[148], demult. Ce-am priceput din el mi-a plăcut; dar e greu de înţeles, din cauza dialectului poitevin intercalat.

Am mai citit şi o viaţă a lui d'Aubigné scrisă de el însuşi, foarte frumoasă. Cred chiar că am şi nişte note despre ea în fundul vreunui dosar; dar unde? Sunt copleşit de atâtea note, scrisori şi hârtii încât nu mă mai descurc în ele. De-abia poimâine, dar negreşit, mă apuc să răscolesc tot acest bălegar al vieţii mele. Ce gunoaie o să mai găsesc (căci până acum n-am ars nici o hârtie)! Va fi o treabă de durată! Dar voi afla fără, îndoială lucruri de care nu mai am habar. [...]

Către Louis Bouilhet
(Croisset, 10 decembrie)

[...] Îmi fac în sobă un foc straşnic şi nu aud decât murmurul flăcării cu palpitaţiile regulate ale pendulei. Singurul zgomot omenesc pe care l-am perceput de curând a fost gălăgia unor beţivi care au trecut adineaori, cântând. Aşa o să fie timp de trei săptămâni.

Sunt curios să văd cum o să mă comport. Am să simt pe pielea mea dacă omul e într-adevăr un animal sociabil.

Sper ca până la venirea ta[149] să înaintez serios la *Bovary*. Dacă nu termin scena de dragoste, cel puţin trei sferturi din ea vor fi gata. Ştii câte pagini are întrunirea (recopiată)? douăzeci şi trei. Şi îmi bat capul cu ea de la începutul lui septembrie. Ce mai spontani prăpădiţi suntem şi noi, s-o spunem pe şleau!

Mi-am recitit ieri toată partea întâi[150]. Mi s-a părut cam subţire. Dar merge (?). Cel mai rău e faptul că pregătirile psihologice, pitoreşti, groteşti etc., care o preced, fiind foarte lungi, *cer,* cred eu, o dezvoltare a acţiunii în raport cu ele. Nu trebuie ca Prologul să înece Povestirea (oricât de deghizată şi de topită ar fi ea), şi o să am de furcă până să stabilesc o proporţie aproape egală între Evenimente şi Gânduri. Dizolvând tot dramaticul, sper să reuşesc cât de cât. Dar va avea oare 75.000 de pagini, păcătosul ăsta de roman? Şi când o să se termine?

Nu sunt nemulţumit de articolul lui Homais[151] (indirect şi cu citate). Pune în valoare întrunirea agricolă şi o face să pară mai scurtă pentru că o rezumă.

[...] Nu ştiu cum te-ai instalat, cum trăieşti... În ce fel îţi împarţi orele? Trebuie că ai acum foarte mult timp. La ce cugeţi printre versuri? Complimente lui Pétrus Borel[152] şi adu-l cu tine când vii. [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) noaptea de miercuri, ora unu (14 decembrie)

Sunt şapte zile de când trăiesc într-un fel ciudat şi foarte plăcut. Duc o viaţă de o regularitate atât de continuă încât nu pot să-mi amintesc nimic, decât impresii. Mă culc foarte târziu şi mă scol tot aşa. Se înserează devreme, exist la *lumina făcliilor* ori mai bine zis a lămpii mele. Nu aud nici un pas, nici o voce omenească, nu ştiu ce fac servitorii, mă slujesc ca nişte umbre. Cinez cu câinele meu; fumez mult, mă încălzesc zdravăn şi lucrez straşnic: e superb! Deşi mama nu mă deranjează deloc de obicei, simt totuşi o diferenţă şi, de dimineaţă până seara şi fără ca cel mai mic incident, oricât de trecător ar fi, să mă tulbure, pot urmări aceeaşi idee şi suci aceeaşi frază. De ce simt această bucurie în singurătate? De ce eram atât de vesel şi mă simţeam atât de bine (fiziceşte) îndată ce intram în deşert? De ce copil fiind mă încuiam de unul singur ceasuri întregi într-un apartament? Civilizaţia n-a tocit la mine instinctul sălbaticului, şi cu tot sângele strămoşilor (despre care nu ştiu nimic şi care erau fără-ndoială nişte oameni foarte la locul lor), cred că am în mine ceva de tătar şi de scit, de beduin, de piele roşie. Sigur e că am ceva de călugăr. I-am admirat mult dintotdeauna pe acei tipi cumsecade care trăiau fie solitari, fie în beţie ori în misticism. Era o palmă straşnică dată rasei umane, vieţii sociale, utilului, bunei stări comune. Dar acum! Individualitatea e o crimă. Secolul XVIII a negat *sufletul* şi ocupaţia celui de-al XIX-lea va fi poate să nege *omul.* Cu atât mai bine dacă crap înainte de sfârşit! pentru că cred că vor reuşi. Când mă gândesc că aproape toate cunoştinţele mele se miră de felul în care trăiesc, iar mie mi se pare cel mai natural şi mai normal! Asta mă determină să fac reflecţii triste despre corupţia speciei mele, căci este o corupţie faptul de a nu şti să-ţi fii de ajuns ţie însuţi. Sufletul trebuie să fie complet în sine. Nu e nevoie să te caţări pe munţi ori să cobori la fluviu ca să găseşti apă. Pe un locşor de o palmă înfige sonda şi apasă, vor ţâşni fântâni. Puţul artezian e un simbol, iar chinezii, care l-au cunoscut dintotdeauna, sunt un popor mare.

[...] Cum vrei tu ca un ins abrutizat de Artă aşa cum sunt eu, mereu înfometat de un ideal pe care nu-l atinge niciodată, a cărui sensibilitate e mai ascuţită ca o lamă de brici şi care-şi petrece viaţa bătând din cremene pe zisa lamă pentru a face să ţâşnească din ea scântei etc., etc. (exerciţiu care-i ştirbeşte tăişul), cum vrei ca un asemenea ins să poată iubi cu o inimă de douăzeci de ani şi să mai aibă acea *ingeniozitate* a pasiunilor care le este floarea? Îmi vorbeşti de ultimele tale zile frumoase. Ale mele s-au dus de mult, şi nu le regret. Toate astea s-au încheiat la optsprezece ani. Dar oamenii *ca noi* ar trebui să folosească un alt limbaj vorbind despre sine. Nu trebuie să avem nici zile frumoase, nici urâte. Heraclit şi-a străpuns ochii ca să vadă mai bine soarele [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara, ora unu (18 decembrie)

[...] Adu-ţi aminte încă o dată că nu mărgelele fac şiragul, ci firul, şi că tocmai fiindcă admirasem în *La Paysanne* un fir transcendent am fost şocat că nu-l mai văd *atât* de *limpede* în *La Servante.* Fuseseşi, în *La Paysanne,* shakespeariană, impersonală. Aici te-ai resimţit un pic de pe urma omului pe care voiai să-l zugrăveşti[153]. Lirismul, fantezia, individualitatea, părtinirea, patimile autorului se încolăcesc prea mult în jurul subiectului tău. *Are un aer mai tineresc* şi, dacă există în bucata asta o superioritate de formă incontestabilă şi părţi superbe, ansamblul nu va fi niciodată pe măsura celuilalt, pentru că *Ţăranca* a fost *imaginată,* pentru că este un subiect *al tău*, şi imaginând reproduci generalitatea, pe când dacă te legi de un fapt imediat nu iese din opera ta decât ceva ocazional, relativ, restrâns.

[...] Îngrijeşte-ţi dialogurile şi fereşte-te mai cu seamă să spui vulgar lucrurile vulgare. *Toate versurile să fie versuri.*

Continuitatea alcătuieşte stilul, aşa cum constanţa face virtutea. Pentru a merge împotriva curentului, pentru a fi un bun înotător, e nevoie ca de la ceafă până la călcâi corpul să fie culcat pe o singură linie. Te aduni ca broasca şi te desfaci pe toată suprafaţa, ritmic, cu toate membrele, cu capul în jos şi strângând din dinţi. La fel trebuie să circule ideea prin cuvinte şi să nu se bălăcească plesnind în dreapta şi-n stânga, fapt care nu duce la nimic şi oboseşte.

[...] În povestea *Slujnicei* nu vorbeşti decât de impuritate, de desfrâu! de curtezană! [...]

Asemenea subiecte te tulbură. Aş vrea să ţi se interzică să tă ocupi de ele şi aştept, ca să te admir fără rezerve, să scrii o poveste unde să nu pomeneşti de dragoste, o poveste ne-sexuală, *ne-pasională*.

[...] Cât despre publicat, nu sunt de părerea ta. Serveşte la ceva. Ce ştim noi dacă nu există la ora asta, undeva în vreun colţ din Pirinei ori din Bretania-de-Jos, o biată fiinţă care ne înţelege? Publici pentru prietenii necunoscuţi. Tiparul n-are decât frumuseţea asta. E un făgaş mai lat, un instrument de simpatie care loveşte de departe. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de vineri, ora două (23 decembrie)

E limpede că te iubesc dacă îţi scriu astă-seară, căci sunt *istovit.* Am ca o cască de fier pe craniu. De la ora două după amiază (minus aproape 25 de minute pentru cină) scriu la *Bovary,* sunt acolo unde cei doi fac amor; asud şi mi se usucă gâtlejul. E una din rarele zile ale vieţii mele pe care am petrecut-o în Iluzie, complet şi de la un capăt la altul. Adineaori, la ora şase, în momentul când descriam o criză de nervi, eram atât de transportat, zbieram aşa de tare şi simţeam aşa de adânc prin ce trecea femeiuşca mea, încât mi-a fost frică să nu fac şi eu o criză. M-am sculat de la masă şi am deschis fereastra ca să mă liniştesc. Mi se învârtea capul. Am acum mari dureri în genunchi, în spinare şi în cap. Sunt ca un bărbat care a făcut prea mult amor (pardon de expresie), mă aflu într-o stare de lâncezeală îmbătătoare. Şi de vreme ce sunt în *focurile dragostrei,* nu pot să adorm fără să-ţi trimit o mângâiere, un sărut şi toate gândurile care mi-au rămas. Oare o să-mi iasă bine? Nu ştiu (mă grăbesc puţin ca să-i arăt lui Bouilhet ceva întreg atunci când vine). Sigur e că merge strună de vreo opt zile. De-ar continua aşa! căci sunt obosit de încetineala mea. Dar mă tem de trezire, de toate deziluziile paginilor recopiate! N-are a face, bine sau rău, scrisul e o îndeletnicire plină de delicii, să nu mai fii *tu,* să umbli prin toată creaţia de care vorbeşti. Astăzi de exemplu, bărbat şi în acelaşi timp femeie, amant şi totodată ibovnică, m-am plimbat călare printr-o pădure într-o după-amiază de toamnă, pe sub frunze galbene, şi eram caii, frunzele, vântul, vorbele pe care şi le spuneau şi soarele roşu care-i făcea să-şi închidă pe jumătate pleoapele înmuiate de dragoste[154]. Este orgoliu sau smerenie, e revărsarea neroadă a unei satisfacţii de sine exagerate? ori un vag şi nobil instinct religios? Când rumeg însă, după ce m-au încercat, asemenea plăceri, aş fi ispitit să adresez o rugăciune de mulţumire bunului Dumnezeu, dacă aş şti că mă poate auzi. Fie binecuvântat că nu m-a făcut să mă nasc negustor de bumbac, vodevilist, om de spirit etc.! Să-l cântăm pe Apollo ca în primele zile, să tragem în piept până-n rărunchi aerul rece al Parnasului, să batem în ghitare şi chimvale, şi să ne învârtim ca dervişii în eternul vacarm al Formelor şi al Ideilor [...].

[...] Dar în fine, nu trebuie oare să cunoaştem toate apartamentele inimii şi ale corpului social, de la pivniţă la pod, ba chiar să nu uităm latrinele, şi mai ales să nu uităm latrinele? Se elaborează acolo o miraculoasă chimie, se produc descompuneri fecunde. Cine ştie căror sucuri de excremente datorăm mireasma

trandafirilor şi aroma pepenilor? S-au numărat vreodată toate josniciile contemplate de care e nevoie pentru a alcătui un suflet mare? toate miasmele greţoase pe care a trebuit să le înghiţi, toate amărăciunile îndurate, toate chinurile suferite pentru a scrie o pagină bună? Asta suntem noi, căcănari şi grădinari. Extragem din putrefacţiile umanităţii delectări pentru ea, facem să crească ronduri de flori pe mizeriile scoase la lumină. Faptul se distilează în Formă şi se ridică în sus, ca o tămâie pură a Spiritului spre Etern, spre imuabil, spre absolut, spre ideal. [...]

Către Louis Bouilhet
(Croisset, 28 decembrie)

Zi plină! şi pe care vreau să ţi-o povestesc [...]. Să începem cu ce fost mai frumos, cu sălbaticii.

E vorba de cafrii pe care, plătind suma de cinci bănuţi, poţi să-i vezi în Strada Mare, la numărul II[155]. Ei şi ghidul lor au aerul că mor de foame, iar înalta societate din Rouen nu se prea înghesuie să-i privească. Nu erau ca public decât vreo şapte, opt muncitori, într-o încăpere mizeră şi afumată unde am aşteptat o vreme. După care un fel de fiară, purtând o piele de tigru pe spate şi scoţând strigăte nearticulate, a apărut, pe urmă alţii. S-au urcat pe estrada lor şi s-au chircit ca maimuţele în jurul unui cazan cu jăratec. Hidoşi, splendizi, acoperiţi cu amulete, cu tatuaje, slabi ca nişte schelete, de culoarea vechilor pipe arse, cu faţa turtită, dinţii albi, ochi nemăsurat de mari, priviri înecate de tristeţe, erau patru şi mişunau împrejurul cărbunilor aprinşi, ca o ciurdă de iepuri. Asfinţitul şi zăpada care albea acoperişurile de peste drum îi învăluiau cu un ton palid. Mi se părea că văd primii oameni de pe pământ. De-abia se născuseră şi încă se târau laolaltă cu broaştele şi crocodilii.

[...] Am un chef nebun să-i invit pe sălbatici la masă la Croisset [...]. Un singur lucru mă opreşte şi mă va opri, teama de a nu părea că vreau să pozez. Câte concesii nu facem de frică să nu fim acuzaţi că vrem originalitatea cu orice preţ! [...]

Către Louise Colet
(Croisset,) miercuri, ora unsprezece noaptea (28 decembrie)

[...] Fii fără grijă, biată prietenă: sănătatea mea e mai bună ca oricînd. Nimic din ce vine din mine nu-mi face rău. Elementul extern este acela care mă răneşte, mă tulbură şi mă uzează. Aş fi în stare să lucrez zece ani în şir în cea mai austeră solitudine fără să am o durere de cap; în timp ce o uşă care scârţâie, mutra unui burghez, o propunere bizară etc., fac inima să-mi bată, mă întorc pe dos. Sunt ca acele lacuri din Alpi pe care le agită brizele din vale (adică ceea ce suflă jos la pământ); dar marele vânt al înălţimilor trece pe deasupra fără a le încreţi suprafaţa şi, dimpotrivă, nu face decât să gonească ceaţa. Şi pe urmă, ceea ce-ţi place poate face rău? Vocaţia urmată cu răbdare şi naivitate devine o funcţie aproape fizică, un mod de a exista care cuprinde întregul individ. Primejdiile excesului sunt imposibile pentru firile exagerate.

[...] Ah! oameni de duh care vă bateţi joc de Artă din dragoste de arginţi, agonisiţi-vă gologanii! Când mă gândesc că o sumedenie de oameni de litere joacă astăzi la Bursă! Să nu-ţi vină să verşi! Deşi Sena la ora asta e rece, aş face imediat o baie numai să am plăcerea să-i văd crăpând de foame în şanţ pe toţi nemernicii ăştia.

Nimic nu mă scoate mai mult din sărite, în viaţa reală, decât *confuzia genurilor.* Ce mai băcani ar fi fost toţi poeţii ăştia, acum o sută de ani, când era imposibil să câştigi bani cu pana! când nu era o meserie (furia care mă sufocă literalmente mă împiedică să scriu).

[...] Ai observat vreodată cum tot ce e *putere* e stupiditate în privinţa Artei? Toate formele de guvernământ (regi sau republici) îşi închipuie că n-au decât să comande lucrări şi le vor fi furnizate. Instituie premii, încurajări, academii, şi nu uită decât un lucru, un singur mic lucru, fără de care nimic nu trăieşte: *atmosfera.* Sunt două feluri de literaturi, cea pe care aş numi-o Naţională (şi cea mai bună) şi cea Literată, cea individuală. Pentru realizarea primei, se cere masei un fond de idei comune, o solidaritate (care nu există), o unitate; iar pentru deplina înflorire a celeilalte, se cere *Libertatea.* [...]

1854

Către aceeaşi

(Croisset,) luni noaptea, ora unu (2 ianuarie)

[...] L-am găzduit pe Bouilhet vineri seara, sâmbătă şi ieri dimineaţa. Se va întoarce din nou miercuri până la sfârşitul săptămânii. N-am avut încă timp, până acum, să stăm de vorbă. L-am folosit aproape tot la *Fosile*[1] şi la *Bovary*. A fost mulţumit de scena mea de amor[2]. Dar înaintea zisului pasaj am altul de tranziţie care are opt rânduri, care mi-a luat trei zile, în care nu e nici un cuvânt în plus şi pe care trebuie totuşi să-l refac fiindcă e prea lent. E un dialog direct care trebuie trecut din nou la indirect şi unde n-am spaţiul ncesar să spun ce am de spus. Şi toate astea să fie rapide şi depărtate ca plan, într-atât de pierdute şi de puţin vizibile trebuie să apară în carte! Pe urmă mai am trei sau patru corecturi minime, dar care au să-mi ia toată săptămâna viitoare! Ce încet merge! ce greu! N-are a face. Înaintez. Am făcut un pas mare şi simt în mine o uşurare interioară care mă dispune grozav, deşi astă-seară am asudat literalmente de atâta muncă. E aşa de greu să desfaci ce e făcut, şi bine făcut, ca să vâri ceva nou în loc, fără să se vadă intervenţia.

[...] Am citit *Albinele*[3], poemul pe care mi l-ai trimis. E bun ca idei mai ales, şi găsesc muştele de la Montfaucon[4] splendide. Cât despre *Ispăşire*, păcat că e făcut cam de mântuială! Tot *Waterloo* e stupid; dar *Retragerea din Rusia* şi *Sfânta Elena* (în afara unor oete destul de numeroase) mi-au plăcut, şi încă extrem de mult. Ar fi putut ieşi de aici ceva la fel de frumos ca *Focul din cer*. N-are a face, individul e un om mare şi chiar un om foarte mare.

Mă ocup în prezent cu lecturi foarte diverse. Mai întâi, mă *veselesc* cu Pétras Borel care este *„henorm";* găsesc la el vechile mele frenezii de tinereţe! Preţuiau ceva mai mult decât moneda curentă de astăzi. Urcai până la un asemenea ton încât dădeai uneori peste un cuvânt nimerit, peste o expresie bună. Ar fi de altfel, cu privire la nenorocita asta de carte, o frumoasă lecţie de expus. Cum răzbătea încă de pe atunci socialismul. Cum preocuparea pentru morală face orice operă falsă şi plictisitoare etc. Devin tot mai critic. Romanul pe care-l scriu îmi ascute această facilitate, căci este mai ales o operă de critică, ori mai degrabă, de anatomie. Cititorul nu-şi va da seama, sper, de toata munca psihologică ascunsă sub formă, dar îi va resimţi efectul. Iar pe de alta parte mă ispiteşte să scriu lucruri mari şi somptuoase, bătălii, asedii, descrieri ale vechiului Orient fabulos. Am petrecut joi seara două ore minunate, cu capul în mâini, visând la zidurile împestriţate de culori ale cetăţii Ecbatana[5]. Nu s-a scris nimic despre asta. Câte lucruri mai plutesc încă în limbul gândirii omeneşti! Nu subiectele lipsesc, ci oamenii.

[...] Să lăsăm exaltarea pe seama elementului muscular şi carnal, pentru ca elementul intelectual să fie mereu senin. Pasiunile, pentru artist, trebuie să fie *acompaniamentul* vieţii; arta îi este *cântecul*. Dar dacă notele de jos urcă pe melodie, totul se încurcă.

De aceea eu, păstrând fiecare lucru la locul lui, trăiesc pe compartimente. Am sertare, sunt plin de despărţituri, ca o bună valiză de călătorie, şi legat cu sfoară pe deasupra, strâns cu întreite chiugi.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (16 ianuarie)

Îmi pare rău. Îţi cer scuze, şi încă din cele mai sincere, odată ce ai găsit tot ce ţi-am spus despre *La Servante* acerb şi *injurios*. Intenţia mea a fost cu totul alta. E adevărat (aşa cum îmi scrii) că eram, faţă de lucrarea asta, iritat. Mă enervase considerabil şi poţi să te convingi singură că am lucrat cu microscopul. Ce m-a revoltat a fost să văd risipite atâtea haruri din pricina obstinaţiei moralizatoare.

Crede-mă că nu sunt deloc nesimţitor la suferinţele claselor sărace etc, dar nu există în literatură intenţii bune. *Stilul e totul* şi mă plâng că, în *Slujnica*, nu ţi-ai exprimat ideile prin *fapte* sau *tablouri*. Trebuie înainte de toate, într-o naraţie, să fii dramatic, să pictezi ori să emoţionezi, şi *să nu declami niciodată.*

[...] Trebuie toţi *să luăm fier* ca să ne treacă clorozele gotice pe care Rousseau, Chateaubriand şi Lamartine ni le-au transmis.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, la miezul nopţii, (18 ianuarie)

[...] Trebuie să fim. corecţi ca Boileau; şi despletiţi ca Shakespeare.

Am recitit săptâmâna asta actul întâi din *Regele Lear*. Mă îngrozeşte insul ăsta, cu cât mă gândesc mai mult la el... Ansamblul operelor lui îmi produce un efect de stupefacţie şi de exaltare ca ideea sistemului sideral. Nu văd decât o imensitate în care privirea mi se pierde năucită.

Da! ştiu bine, biata şi draga mea prietenă, că nu poţi trăi mereu cu nasul ridicat spre aştrii. Nimeni nu suferă mai mult ca mine de nevoile, de mizeriile vieţii. Carnea îmi apasă sufletul cu 75 de mii de kilograme. Dar când îţi predic renunţarea la acţiune nu înţeleg să trăieşti ca brahmanii. Vreau doar să spun că trebuie să intrăm în viaţa reală numai până la buric. Să lăsăm mişcarea în regiunea picioarelor; să nu punem pasiune în lucrurile mărunte, efemere, urâte, muritoare. Dacă *trebuie să avem aerul* că ne mişcă asemenea lucruri, să avem acest aer; dar să avem numai aerul. Un ce mai subtil decât un noi şi mai consistent decât o cuirasă trebuie să acopere firile pe care o nimica toată le sfâşie şi care vibrează pe toată lungimea lor la cea mai mică frecare. Avem de purtat pe umeri (să n-o uităm) toate pasiunile celorlalţi. Şi cum vrei ca vasul să rămână plin atunci când îl clatini de amândouă toartele?

[...] Mai am cinci-şase pagini până să viu să te văd. Trebuie să termin luna de miere a amanţilor mei. Scriu în prezent lucruri foarte amoroase şi extra-poetice. Greutatea e să nu devii *prea arzător,* nevrând să cazi în dulcegărie. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de luni, ora unu (23 ianuarie)

[...] E nefericit bietul Delisle! Trebuie să ierţi multe orgoliului suferind, şi băiatul ăsta mi se pare ros de aşa ceva.

[...] Te-ai cam revoltat contra mea, aeum câteva luni, când ţi-am spus că acestui tânăr[6] (pentru că e un tânăr) i-ar trebui o zdrahoancă nurlie, vioaie, o muieruşcă picantă.

Revin la ideea mea. Asta i-ar pune un pic de soare în viaţă. Ce lipseşte talentului lui, ca şi caracterului, este latura modernă, *culoarea în mişcare.* Cu idealul lui de pasiuni nobile nu-şi dă seama că practic se usucă, se sterilizează literar vorbind. Idealul nu e fecund decât atunci când faci să încapă *tot* în el. E un act de dragoste şi nu de excludere. Sunt două secole de când Franţa păşeşte pe această cale de negaţie ascendentă. Din literatură s-a eliminat tot mai mult natura, sinceritatea, capriciul, personalitatea şi chiar erudiţia, ca fiind grosolană, imorală, bizară, pedantă. Iar din moravuri au fost gonite, şi aproape nimicite, voioşia şi graţia, purtarea francă şi felurile de viaţă libere, care sunt cele rodnice. Am devenit tot mai ţepeni, pentru Decenţă! Ca să ne ascundem scrofulele ne-am urcat mai sus cravata. Idealul iacobin şi idealul marmontelian[7] pot să-şi dea mâna. Delicioasa noastră epocă este încă plină de acest dublu praf. Robespierre şi domnul de la Harpe[8] ne conduc din fundul mormântului. Cred însă că e ceva sub toate astea, şi anume: acceptarea ironică a existenţei şi retopirea ei plastică şi completă prin Artă. Cât despre noi, *a trăi nu ne priveşte;* ce trebuie să căutăm este să nu suferim.

Am petrecut două zile groaznice, sâmbătă şi ieri. Mi-a fost imposibil să scriu un rând. Ce-am putut sa înjur, să prăpădesc la hârtie şi să dau din picioare de furie, e de neînchipuit. Aveam de făcut un pasaj psihologico-nervos din cele mai degajate şi rapide, iar eu mă pierdeam continuu în metafore, în loc să precizez faptele. Această carte, care nu constă decât din stil, are ca permanentă primejdie tocmai stilul. Fraza mă îmbată şi pierd din vedere ideea. Universul întreg dacă m-ar fluiera, n-aş fi mai ruşinat decât sunt câteodată. Cine n-a fost încercat de asemenea neputinţe, când ai impresia că ţi s-a dizolvat creierul ca o boccea de rufe putrezite? Şi pe urmă vântul suflă din nou, pânza se umflă. Astă-seară, într-o oră, am scris dintr-un condei o jumătate de pagină. Aş fi terminat-o poate dacă n-aş fi auzit ceasul bătând şi nu m-aş fi gândit la tine.

Cât despre gazeta ta, nu i-am interzis deloc lui Bouilhet să colaboreze la ea. [...] În ce mă priveşte, înţelegi că n-am să scriu nici aici, nici în altă parte. *La ce bun?* şi la ce mi-ar folosi? Dacă trebuie (când voi fi la Paris) să-ţi expediez articole ca să-ţi fac un serviciu, asta da, din toată inima. Dar ca să le şi semnez, nu. De douăzeci de ani îmi păstrez virginitatea. Publicul o va avea întreagă şi deodată, ori deloc. Până atunci o păzesc. Sunt de altminteri foarte hotărât să nu scriu ulterior în nici o gazetă, fie ea *La Revue des Deux Mondes,* dacă mi s-ar propune. Vreau să nu fac parte din nimic, să nu fiu membru al nici unei academii, al nici unei corporaţii ori adunări. Urăsc turma, regula şi nivelul. Beduin, cât vreţi; cetăţean niciodată. Voi avea grijă chiar, oricât m-ar costa de *scump,* să tipăresc pe pagina întâi a cărţilor mele că e voie să fie reproduse, ca să se vadă clar că nu sunt în Societatea oamenilor de litere, căci îi reneg încă de pe acuma titlul, şi că aş prefera să-l iau, faţă de portarul meu, pe acela de negustor sau de fabricant de patrafire. Ha! ha! nu m-am învârtit în cuşca mea un sfert de secol, aspirând la libertate mai aprig decât tigrii din Grădina Zoologică, ca să mă înham pe urmă la un omnibus şi să merg cuminte la trap pe pavajul comun. Nu, nu. Am să crap în colţul meu ca un urs râios, ori se vor deranja ceilalţi să vadă ursul. A fi un lucru nou şi fermecător de făcut în jurnalul tău, un lucru care poate deveni aproape creaţie literară, şi la care nu te gândeşti: articolul *modă.* Am să-ţi explic ce vreau să

spun în scrisoarea următoare. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (29 ianuarie)

[...] Ştii câte pagini am făcut săptămâna asta? Una, şi nici măcar nu pot zice că e bună! Era nevoie de un pasaj rapid, uşor. Or, eu eram înclinat spre greutate şi dezvoltări! Cât mă muncesc! A scrie este aşadar un fioros deliciu odată ce stai şi te îndârjeşti şi te supui la asemenea chinuri şi nu-ţi doreşti altceva. E aici un mister care-mi scapă! Vocaţia e poate ca dragostea pentru ţara natală (pe care eu unul n-o prea am), un fel de legătură fatală a omului cu lucrurile. Siberianul în zăpezile lui şi hotentotul în colibă trăiesc mulţumiţi, fără să viseze nici soare, nici palate. Ceva mai tare ca ei îi ţine în mizeria lor, iar noi ne zbatem în Form! Poeţi, sculptori, pictori şi muzicieni, respirăm existenţa prin frază, contur, culoare sau armonie, şi găsim că toate astea sunt lucrul cel mai frumos de pe lume! Am fost *strivit* timp de două zile de o scenă din Shakespeare (întâia din actul al III-lea al *Regelui Lear).* Omul ăsta o să mă înnebunească. Toţi ceilalţi mi se par copii pe lângă el! În scena asta toată lumea, în cea mai adâncă nefericire şi într-un paroxism total al fiinţei, îşi pierde capul şi bate câmpii. Sunt aici trei nebunii diferite care urlă deodată, în vreme ce bufonul face glume, ploaia cade şi fulgerul străluceşte. Un tânăr senior, pe care l-am văzut bogat şi frumos la început, spune: „O! am cunoscut femeile etc., ele m-au dus de râpă. Feriţi-vă de foşnetul rochiei lor şi de zgomotul uşor al pantofiorilor de saten etc.". Ah! Poezie franţuzească, ce apă chioară eşti tu prin comparaţie! Când mă gândesc că încă am rămas la busturi! la Racine! la Corneille! şi alţi oameni de duh plicticoşi la culme! îmi vine să urlu! Aş vrea (încă un citat din Bătrânul) „să-i fărâm în piuliţă, ca să zugrăvesc pe urmă cu resturile lor pereţii latrinelor". Da, m-a răvăşit. Nu făceam decât să mă gândesc la scena din pădure, când auzi lupii urlând iar bătrânul Lear plânge în ploaie şi-şi smulge barba în vânt. Contemplând asemenea piscuri te simţi într-adevăr mic; „născuţi pentm mediocritate, suntem striviţi de spiritele sublime". Dar să vorbim de altceva decât despre Shakespeare, să vorbim de revista ta. Ei bine, cred că oriunde, şi *cu privire la orice,* se poate face Artă. Cine s-a băgat până acum la articolul *modă?* Croitoresele! Tot aşa cum tapiţerii nu se pricep la mobilă, bucătarii prea puţin la gătit şi croitorii deloc la haine, croitoresele nu înţeleg nimic din Artă. Pentru acelaşi motiv portretiştii fac portrete proaste (cele bune sunt pictate de gânditori, de creatori, singurii care ştiu să *reproducă).* Îngusta specialitate în care trăiesc le răpeşte *sensul însuşi* al acestei specialităţi, şi ei confundă mereu accesoriul cu principalul, galonul cu tăietura. Un mare croitor ar fi un artist, aşa cum în veacul al XVI-lea aurarii erau artişti. Dar mediocritatea se infiltrează peste tot, până şi pietrele devin tâmpite, iar şoselele sunt stupide. De-ar fi să pierim (şi o să pierim, ce-are a face), şi tot trebuie prin toate mijloacele posibile să punem stavilă valului de rahat care ne inundă. Să ne avântăm spre ideal, şi odată ce nu ne stă-n putere să locuim în marmură şi purpuri, să avem divane din pene de colibri, covoare din piele de lebădă, fotolii de abanos, parchete de baga, candelabre din aur masiv sau lămpi săpate în smarald. *Să zbierăm* deci împotriva mănuşilor din deşeuri de mătase, împotriva fotoliilor de birou, a impermeabilului, a încălzirii economice, a falselor stofe, a falsului lux, a falsului orgoliu! Industrialismul a dezvoltat urâtul în proporţii gigantice! Sunt atâţia oameni de treabă care, acum un secol, ar fi trăit perfect fără Artele Frumoase şi cărora le trebuie acuma bibelouri, muzică mediocră şi o literatură măruntă! Să ne gândim numai ce înspăimântătoare răspândire de desene proaste face litografia! Şi ce frumoase noţiuni desprinde din ele poporul, în privinţa formelor omeneşti! Ieftinătatea, pe de altă parte, a făcut adevăratul lux fabulos. Cine consimte astăzi să cumpere un ceasornic bun (costă 1200 de franci)? Suntem toţi nişte farsori şi nişte şarlatani. Pozăm, pozăm şi ne ţinem de minciuni pretutindeni! Crinolina a devorat fesele, veacul nostru e un veac de curve şi ce e mai puţin prostituat, până acuma, sunt prostituatele.

Dar, cum nu e vorba să declami contra burghezului (care *burghez nici nu mai e burghez,* căci de când cu invenţia omnibusului burghezia a murit; da, s-a aşezat şi ea pe bancheta populară şi şade acolo, întru totul identică plebei, la suflet, la aspect şi chiar la îmbrăcăminte: vezi şicul stofelor groase, născocirea paltonului, costumele de canotaj, bluzele albastre de vânătoare etc.), cum nu e vorba totuşi de a declama, iată ce aş face eu: *aş accepta toate astea* şi, odată pornit de la acest punct de vedere democratic, adică: totul este al tuturor şi confuzia maximă e doar spre binele majorităţii, m-aş strădui să stabilesc *a posteriori* faptul că în consecinţă nu există *mode,* odată ce nu există o autoritate, o regulă. Se ştia altădată *cine* făcea moda, şi aveau toate *un sens* (m-aş întoarce la asta, ar intra în istoria costumului, frumos lucru de făcut, şi nou de tot). Acum însă e anarhie şi fiecare îşi urmează capriciul. Poate că se va naşte o ordine nouă. Mai sunt *două puncte* pe care le-aş dezvolta. Această anarhie este rezultatul, între o mie altele, al tendinţei istorice a epocii noastre. (Secolul XIX îşi repetă cursul de istorie). Astfel, am avut stilul roman, gotic, Pompadour, renaştere, toate în mai puţin de 30

de ani, şi *câte ceva din ele persistă şi azi*. Deci cum să scoţi vreun profit din toate astea, pentru *Frumuseţe?* Calamburul există, îl iau în sensul următor: studiind ce formă, cc euloare i se potriveşte cutărei persoane, în *cutare împrejurare dată.* E un raport de tonuri şi de linii care trebuie surprins. Marile cochete se pricep la asta şi, la fel ca adevăraţii *dandys*, nu se îmbracă după jurnalul de mode. Ei bine, tccmai despre această artă ar trebui, ca să fie nou şi adevărat, să vorbească un jurnal de mode. Să studieze, de exemplu, cum îşi îmbracă Veronese blondele, ce podoabe pune la gâtul negreselor etc. Nu există care toalete decente, toalete libidinoase, ori altele elegiace şi altele aţâţătoare? De ce depinde acest efect? De un *raport exact,* care îţi scapă, între trăsături, expresia feţei şi costum. Altă consideraţie, *raportul* costumului cu acţiunea, şi din această idee de utilitate deseori decurge chiar Frumosul; exemplu: majestatea veştmintelor sacerdotale. Gestul de binecuvântare e stupid fără mâneci largi. Orientul se demusulmanizează prin redingotă. Nu-şi mai pot face abluţiunile, nenorociţii, cu broderiile lor încheiate cu nasturi! Aşa cum introducerea pantalonilor cu elastic pe sub talpă îi va face să părăsească mai devreme sau mai târziu folosirea divanului (şi poate şi a haremului, pentru că mai sus-pomeniţii pantaloni au şi prohab cu *nasturi*. Cât despre importanţa prohabului, vezi-l pe marele Rabelais). Cât despre elasticul de sub tălpi, a fost izgonit acum din Franţa, ca urmare a extinderii şi a rapidităţii afacerilor comerciale. De remarcat că jucătorii la bursă sunt cei care au purtat primii ghetre şi pantofi; bareta de sub tălpi îi jena când dădeau să urce în fugă scările Bursei etc., etc. În sfârşit, există oare ceva mai stupid decât acel buletin al modei înşirând costumele care *s-au purtat* săptămâna trecută, *ca să se poarte* şi săptămâna ce vine, şi dând o regulă pentru toată lumea? Fără să ţină seama că fiecare, ca să fie bine îmbrăcat, trebuie să se îmbrace *cum îi vine lui!* E mereu vechea poveste, aceea a Poeticilor. Fiecare operă de făcut are în sine o poetică, *pe care trebuie s-o găseşti.*

Aş dărâma aşadar ideea unei mode generale. M-aş bate pentru pălăriile ţilindru, pentru halatele de casă brodate cu ramuri de palmier, pentru bonetele greceşti cu flori. I-aş înfricoşa pe burghez şi pe burgheză. Trebuie să se termine cu moda corsetelor, care sunt un lucru hidos, de o lubricitate revoltătoare şi de o incomoditate excesivă, în anumite momente. Am suferit uneori din pricina asta!!! Da, am suferit mult de pe urma acestor nimicuri, despre care un bărbat *nu trebuie să vorbească* (fiindcă nu cadrează cu acel tip viril căruia eşti obligat să i te conformezi, ca să nu treci drept eunuc). Există mobiliere, costume, culori de îmbrăcăminte, profiluri de scaune, margini de perdea care îmi fac de-a-dreptul rău. N-am văzut niciodată, la teatru, pieptănăturile femeilor aşa zise *în ţinută de gală* fără să-mi vină să vărs din cauza cleiului de peşte care le ţine părul lins etc., şi vederea actorilor care au *totuşi* (chiar jucând *Wilhelm Tell)* mănuşi Jouvin mi-ajunge ca să mă facă să detest Opera! Ce imbecili! Şi expresia mâinii, ce devine ea în mănuşă? Închipuie-ţi o statuie cu mănuşi. În Forme totul trebuie să vorbească şi să se vadă întotdeauna cât mai mult *spirit*. N-am vorbit frumos despre cârpe, spune drept?

Ah! asta fiindcă mi-am petrecut nenumărate ore din viaţă la colţul sobei, mobilându-mi palate şi visând la livrelele valeţilor, *pentru atunci când* voi avea rentă un milion! M-am văzut încălţat în coturni înstelaţi cu diamante! Am auzit nechezând, în faţa unor scări imaginare, atelaje care ar face Anglia să crape de invidie. O ospeţe! Ce serviciu de masă! Cum se servea, şi ce de bunătăţi! Fructe din toate ţările de pe pământ se revărsau din coşuri făcute cu propriile lor frunze! Stridiile erau servite cu iarba de mare, iar jur împrejurul sufrageriei se întindea un spalier cu flori de iasomie prin care se zbenguiau păsări de Bengal.

O! turnurile de fildeş! Să le suim în vis, odată ce cuiele ghetelor noastre ne ţintuiesc pe pământ!

N-am *văzut* în viaţa mea *nimic* luxos, decât poate în Orient. Găseşti acolo oameni plini de păduchi şi în zdrenţe, purtând la mâini brăţări de aur. Sunt oameni pentru care ce e Frumos e mai util decât ce e Bun. Se îmbracă în culori şi nu în stofe. Au mai multă nevoie să fumeze decât să mănânce. Frumoasă predominare a ideii, orice s-ar zice.

Hai, noapte bună, e târziu, te îmbrăţişez; al tău G.

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri seara (3 februarie)

Ai să mă vezi marţi.

Credeam că o să-mi termin bucata. O las, căci îmi vine să vomit de oboseală. Am scris luna asta trei pagini, şi lucrând zdravăn, te asigur, fără a fi distras. Cele trei pagini reprezintă aproape treizeci, dacă nu mai mult. Probabil că toate astea nu fuseseră bine concepute. Am bâjbâit şi m-am rătăcit. Dea Domnul ca vorba nelegiuită a lui Buffon să fie adevărată![9] căci cred că nimeni n-are atâta răbdare ca mine.

Până aici aveam de înfăţişat stări triste, gânduri amare. Mă aflu acum la un pasaj vesel; mă poticnesc. Corzile jalnice îmi sunt la îndemână, dar nu pot să-mi închipui fericirea şi stau în faţa ei rece ca o marmură şi

nesimţitor ca un lemn. Aşa se întâmplă, de altfel, totdeauna. Pretinsele locuri frumoase (din plan) sunt cele pe care le ratezi. Să nu ne încredem în solemnităţi! Deşi am în clipa asta o profundă convingere a propriei mele slăbiciuni, nu plâng; scrâşnesc însă din dinţi. Dacă n-aş avea pofta, destul de stupidă, *să termin*, mi-aş suporta răul mai uşor; dar tot timpul ăsta pierdut mă disperă. Voi folosi aceste trei zile să mă calmez ca să apar plăcut în ochii tăi, şi aşa am să fiu. Pe urmă am să mai fac ceva din plan ca să lucrez în continuare la întoarcere[10].

Ce-mi spui despre Delisle îmi provoacă mila! Mi se pare foart mediocru să aibă, la vârsta lui, *pasiuni*, şi dacă tot e vorba de necazuri, prefer să-mi smulg puţinul meu păr gândindu-mă la fraze nu la priviri.[...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (19 februarie)

[...] În tren m-am întâlnit cu trei indivizi care se duceau la ţară, să pescuiască, să bea şi să petreacă. I-am invidiat pe caraghioşii ăia, căci simt o mare nevoie să mă amuz şi eu. Iată-mă destul de bătrân ca să invidiez veselia altora. Sleit de stil şi de combinaţii nereuşite, mi-ar trebui din când în când distracţii violente; dar cele care mi-ar prinde bine sunt prea scumpe şi prea departe. Mai ales în momentele în care sângerez prin orgoliu, simt colcăind în mine, ca o adunătură de broscoi, o grămadă de pofte lacome.

Am petrecut două luni groaznice a căror amintire o voi păstra multă vreme. Alaltăieri seară şi toată după-amiaza de ieri n-am făcut decât să dorm. Astăzi m-am aşezat din nou la treabă. Am impresia că o să meargă. Până mâine termin o pagină. Trebuie să-mi schimb felul de a scrie dacă vreau să continui să trăiesc, şi stilul dacă vreau să fac această carte lizibilă. În luna mai sper să fi făcut un mare pas înainte şi, încă din iulie sau august, am să încep să caut o locuinţă (afacere serioasă), aşa ca totul să fie gata în octombrie, îmi vor trebui vreo trei luni pentru a-mi mobila trei camere, odată ce au trebuit două ca să-mi mobileze aici una singură.

Ţin mult la aceste nimicuri *nedemne de un om mare*. Nimicuri, fie, dar comodităţi, „şi care îndulcesc amărăciunea vieţii", cum spune domnul de Voltaire. Nu trăim decât prin exteriorul lucrurilor; trebuie deci să avem grijă de el. Declar în ce mă priveşte că fizicul trece înaintea moralului. Nici o deziluzie nu te face să suferi ca o măsea stricată şi nici o inepţie nu mă agasează atât de tare ca o uşă care scârţâie, şi tocmai de aceea fraza pornită cu cea mai bună intenţie îşi ratează efectul când în ea dai peste o asonanţă ori peste o cută gramaticală. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (25 februarie)

Cred că sunt iar călare pe Pegasul meu. O să mai facă oare vreun pas greşit ca să-mi rup gâtul? Sau are şalele mai solide? Pentru mult timp? Dee Domnul! Dar mi se pare că din nou mi-e bine. Am făcut săptămâna asta trei pagini care, în lipsa altui merit, au cel puţin un ritm rapid. Trebuie să umble, să alerge, să fulgere, ori să crăp; şi n-am să crăp. [...]

Către aceeaşi
(Croisset!,) noaptea de joi (2 martie)

[...] Treaba merge din nou. Am scris, de paisprezece zile încoace, tot atâtea pagini câte scrisesem în şase săptămâni. Sunt, cred, mai bune; ori cel puţin mai alerte. Încep din nou să mă amuz. Dar ce subiect! ce subiect! E pentru ultima oară în viaţa mea când mă frec de burghezi. Mai degrabă pictez crocodili, e mai uşor!

[...] Dacă Delisle ar lua viaţa (sau ar putea s-o ia) în părţile ei bune, ar avea tenul fraged şi aspectul plăcut care te farmecă. Dar îi cred mintea năclăită de grăsime. Se împiedică în superfluităţi sentimentale, bune sau rele, *inutile* pentru meseria lui. L-am văzut indignându-se împotriva unor opere din cauza moravurilor autorului. Mai visează încă la dragoste, la virtute etc., sau măcar la răzbunare. Un lucru îi lipseşte: *simţul comic*. Îl desfid pe băiatul ăsta să mă facă să râd, şi e ceva, râsul: e dispreţul şi înţelegerea amestecate, şi la urma urmei cel mai înalt mod de a vedea viaţa, „propriu omului", cum spune Rabelais. Pentru că lupii, câinii, pisicile şi în general toate animalele cu blană plâng. [ ]

Către aceeaşi

(Croisset.) duminică după-amiază (19 martie)

[...] M-a chinuit zilele astea (şi un pic şi de atunci încoace) un reumatism în umărul stâng şi în ceafă. Fostele ploi din Peloponez se fac simţite[11]. Sunt ca zidurile vechi: umezeala iese primăvara. Răul, în toate astea, e că mă face să mă gândesc la călătorii, la nişte călătorii, gânduri foarte neroade şi sterile, odată ce tot sunt degeaba... N-are a face, lucrul meu, deşi mergând încet şi cu tot felul de corectări şi refaceri, înaintează. În luna iulie, voi întrezări sfârşitul. Într-o singură perspectivă, sper. Dar e groaznic! Ordinea ideilor, iată dificultatea, şi pe urmă, cum subiectul e mereu acelaşi, cum se petrece în acelaşi mediu şi cum am ajuns acuma la a doua treime, nu mai ştiu ce să fac ca să evit repetările. Fraza cea mai simplă ca „el închise uşa" sau „el ieşi" etc. cere viclenii de meşteşug incredibile! Trebuie să variezi sosul încontinuu şi cu aceleaşi ingrediente.

Nu mă pot salva prin Fantezie, de vreme ce nu există, în cartea asta, o singură mişcare în numele meu, iar personalitatea autorului e *complet* absentă.

[...] Mă plictisesc în după-masa asta, oribil. Afară e un timp cenuşiu şi stupid, şi eu nu lucrez!

[...] S-a ajuns astăzi la o asemenea slăbire a gustului, datorită regimului debilitant pe care-l urmăm, încât cea mai mică băutură tare năucește şi ameţeşte. Sunt două sute de ani de când literatura franceză nu s-a aerisit; a închis fereastra dinspre natură. De aceea vuitul marilor orizonturi dă sufocaţii *oamenilor de spirit!* [...] Ah! Suntem la pământ! şi e trist să faci literatură în veacul al XIX-lea! N-ai nici bază nici ecou; eşti mai singur decât un beduin în deşert, pentru că beduinul cel puţin cunoaşte izvoarele ascunse în nisip; are imensitatea jur-împrejurul lui şi vulturii zburându-i pe deasupra.

Pe când noi! Noi suntem ca un om care ar cădea în mormanul de cadavre de la Montfaucon fără botfori: *mâncat de şobolani.* De aceea trebuie să ai botfori, şi încă din cei cu tocuri înalte, cu ţinte ascuţite şi cu tălpi de fier, pentru a putea, numai păşind, *să striveşti.* [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătâ, ora unu (25 martie)

Mi se învârte capul şi mă doare gâtul tot căutând, pisând, săpând, răsturnând, scormonind şi urlând, în o sută de mii de feluri diferite, o frază care tocmai s-a sfârşit. E bună, răspund de ea; dar n-a fost uşor!

Dar înainte de a vorbi despre mine, să vorbim despre tine, biata şi draga mea Louise. Crede-mă că nimeni nu-ţi compătimeşte mai mult guturaiul. Astea sunt adevărate boli, căci ce e o boală care nu te face să suferi? Un cuvânt dintr-o carte, odată ce te vindeci de cele mai primejdioase şi mori din cele mai benigne. Durerea, ăsta-i răul, şi ca să mă feresc mai degrabă de ea decât de moarte „m-aş băga într-o piele de viţel, ca s-o evit", cum zicea bătrânul[12]. E ceva atroce un guturai! Te demoralizează. Umezeala nasului pare să îmbibe gândurile cu nu ştiu ce mucus melancolix. O, Ştiinţă omenească! la ce eşti bună? Iată de ce oamenii aşa-zişi *utili* îmi par a fi de un grotesc care-i depăşeşte pe ceilalţi. În ce hal mă găseam acum cinci săptămâni la Paris! Ce individ morocănos şi arţăgos eram! Adevărul e că sufeream crunt. Eram teribil de iritat şi de trist. Şi pe urmă eu sunt ca Egiptul: îmi trebuie, ca să trăiesc, periodica inundaţie a stilului. Când îmi lipseşte, sunt redus la neant, ca şi cum toate izvoarele fecunde ar fi intrat în pământ, nu ştiu unde, şi simt trecându-mi pe deasupra nenumărate aridităţi care-mi suflă în obraz deznădejdea.

De ce voiai cu tot dinadinsul să-ţi termini *Slujnica* până la 1 aprilie? Sunt lucruri pe care dă-mi voie să le dezaprob! Nu trebuie să-ţi fixezi nimic în materia asta, fiindcă atunci te grăbeşti, de bună-credinţă şi fără să-ţi dai seama. Trebuie să te îmbarci întotdeauna într-o operă ca un corsar pe corabia lui, cu intenţia de a face avere, cu provizii pentru douăzeci de campanii, şi un curaj neînfricat. Pleci, dar nu ştii când ai să te întorci! Poţi face ocoluj lumii.

Lucrezi *încă prea repede.* Adu-ţi aminte de vechiul precept al lui moş Boileau: „să scrii cu greu versuri uşoare". Gândeşte-te ce înseamnă să corectezi o operă de două mii de versuri! Trebuie să răsuceşti toate cuvintele pe toate părţile, şi să faci ca taţii spartani, să le arunci fără milă în prăpastie pe cele şchioape ori cu pieptul debil.

[...] Fiecare voce îşi găseşte ecoul! Mă gândesc deseori cu înduioşare la fiinţele necunoscute, încă nenăscute, străine etc., pe care le mişcă sau le vor mişca aceleaşi lucruri ca pe mine. O carte îţi creează o familie eternă în omenire. Toţi cei care vor trăi din ghidul tău sunt ca nişte copii veniţi s[se aşeze la masa ta. Din cauza asta, câtă recunoştinţă le port, eu unul, bravilor bieţi bătrâni din care te înfrupţi cu gura plină, pe care ţi se pare că i-ai cunoscut şi la care visezi ca la nişte prieteni morţii

[...] }n rezumat, mă aflu acum într-o stare destul de bună. *B[ovary]* merge, chiar dacă o să mai aibă

căderi, căci eu înaintez prin opinteli şi salturi, cu un pas inegal şi cu o continuitate dislocată, cam ca iepurii, fiind de felul meu un animal cu temperament îngândurat şi pană temătoare. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) mar'i seara (4 aprilie)

[...] Am fost, de vineri încoace, într-o stare groaznică de plictis şi de descurajare, din cauza unui pasaj căruia nu-i puteam veni de hac. Mi-a trecut, slavă Domnului, de astă-seară. Cartea asta mă speteşte; îmi consum la ea resturile tinereţii. Cu atât mai rău, trebuie să fie făcută. Vocaţia, grotescă sau sublimă, trebuie urmată. Vorbeşti de seninătatea mea. Nu s-a vorbit vreodată de ceva mai fantastic. Eu şi seninătate! Vai! nu! Nimeni nu-i mai tulbure, mai frămîntat, mai agitat, mai răvăşit. Nu-mi petrec două zile sau două ore la rând în aceeaşi stare. Mă macin în proiecte, dorinţe, himere, fără să mai pun la socoteală marea şi neîncetata himeră a Artei care-şi arcuieşte spatele şi-şi arată colţii în felul cel mai formidabil şi imposibil. De altfel, aceste prime zile frumoase mă dezolează. Sunt bolnav de boala Spaniei. Mă apucă melancolii sangvine şi *fizice* să plec, în cizme şi pinteni, pe vechi drumuri pline de soare şi de miresme marine. Când oare îmi voi auzi calul păşind peste blocuri de marmură albă, ca altădată? Când voi revedea mari stele? Câud mă voi urca pe elefanţi după ce mă voi fi suit pe cămile?

Inacţiunea musculară în care trăiesc îmi stârneşte nevoi de acţiune furibundă. Aşa se întâmplă întotdeauna. *Privarea radicală de un lucru îi creează excesul,* şi nu e scăpare pentru oamenii ca noi decât în exces.

Nu napolitanii se pricep la culoare, ci olandezii şi veneţienii: trăind mereu în ceaţă, au iubit soarele.

Ai un Plutarh? Citeşte viaţa lui Aristomene[13]. O citesc eu acum. E grozav de frumos. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) vineri, miezul nopţii (7 aprilie)

Tocmai am copiat pe curat tot ce am făcut de la Anul Nou încoace, ori mai bine zis de la mijlocul lui februarie, odată ce la întoarcerea mea de la Paris am ars totul. Asta face treisprezece pagini, nici mai mult nici mai puţin, treisprezece pagini în şapte săptămâni. În fine, sunt terminate, cred, şi atât de perfecte pe cât îmi stă-n puteri. Nu mai am decât două sau trei repetiţii ale aceluiaşi cnvânt de scos şi două construcţii de frază prea asemănătoare de refăcut. În sfârşit, ceva încheiat. A fost un pasaj cumplit: trebuia pe nesimţite să-l aduci pe cititor de la psihologie la acţiune, fără să observe. Intră acum în partea dramatică şi accidentată. Încă două sau trei mişcări mari şi am să văd sfârşitul. În iulie sau august sper să încep deznodământul. Prin câte chinuri voi fi trecut, Dumnezeule! Prin câte chinuri! Câte cazne şi descurajări! Mi-am petrecut ieri toată seara dedându-mă la o chirurgie nebună. Citesc studii despre şchiopi. Am înghiţit în trei ore un volum întreg din această interesantă literatură şi am luat note. Erau acolo nişte fraze foarte frumoase: „Sânul mamei este un sanctuar impenetrabil şi misterios unde" etc. Frumos studiu de altminteri! De ce nu sunt tânăr! Cum aş mai lucra! Ar trebui să cunoşti totul ca să scrii. Noi toţi, mâzgălitorii de hârtie, suntem de o ignoranţă monstruoasă şi totuşi câte idei am putea găsi în alte ştiinţe, câte comparaţii! *Măduva* ne lipseşte în genere! Cărţile din care au izvorât literaturi întregi, ca Homer, Rabelais, sunt enciclopedii ale epocii lor. Ştiau tot, oamenii aceia de treabă: pe când noi nu ştim nimic. Există în poetica lui Ronsard un ciudat precept: el recomandă poetului să se instruiască în arte şi meserii de la fierari, aurari, lăcătuşi etc., ca să-şi ia de acolo *metafore.* Asta, într-adevăr, face o limbă bogată şi diversă. Trebuie ca frazele să se mişte în carte ca franzele într-o pădure, toate deosebite în asemănarea lor.

[...] Mi se pare un om excelent, bunul Vigny. Este de altfel unul din rarele condeie cinstite ale epocii: mare elogiu! îi sunt recunoscător pentru entuziasmul pe care l-am avut altădată citind *Chatterton.* (Subiectul a jucat şi el un rol în emoţia mea. N-are a face.) în *Stello* şi în *Cinq-Mars*[14] sunt de asemenea pagini frumoase. În sfârşit, e un talent plăcut şi distins, şi a făcut parte din epoca generoasă, avea Credinţa! Traducea din Shakespeare, îi ocăra pe burghezi, *făcea istorie.* Degeaba s-a râs de oamenii acelei generaţii, vor domina încă multă vreme tot ce le va urma. Şi toţi sfârşesc academicieni, o, ironie! Dispreţul pentru Poezie care domneşte în acel loc, şi despre care ţi-a vorbit, mi-a readus în minte astăzi lucruri din cele ce trebuiesc explicate, şi eu voi fi acela care le va explica. *Se simte nevoia* unor cărţi morale, şi anume două: una despre literatură şi alta despre sociabilitate. Am mâncărimi să mă apuc de ele. (Din nefericire nu sunt în măsură să le încep înainte de trei ani cel puţin.) şi te asigur că vor sparge geamuri. Oamenii de bine vor respira. Vreau să dau puţin aer

conştiinţei umane care-i duce lipsa. Simt că e momentul. O grămadă de idei critice mi se înghesuie în cap. Trebuie să mă descotorosesc de ele, şi încă sub forma cea mai artistic posibilă, ca să mă aştern apoi pe îndelete şi pentru multă vreme la două sau trei mari opere pe care le port de mult în pântec. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) miercuri, miezul nopţii (12 aprilie)

[...] Nu exista artă dar există *haruri înnăscute,* aşa cum în critică nu există o poetică ci gustul, adică anumiţi oameni-cu-instinct care ghicesc, oameni născuţi *pentru asta* şi care au lucrat la *asta*.

[...] Nu simţi oare că e în viaţă ceva mai presus de fericire, de dragoste şi de religie, pentru că îşi are izvorul într-o ordine mai impersonală, ceva care cântă în toate, fie că îţi astupi urechile, fie că eşti vrăjit ascultând, ceva asupra căruia *contingenţele* n-au nici o putere şi care ţine de natura îngerilor, care nu mănâncă: vreau să spun Ideea? Prin ea ne iubim, dacă prin ea trăim. Am încercat întotdeauna (mi se pare însă că n-am reuşit) să fac din tine un hermafrodit sublim. Te vreau bărbat din cap până la burtă; coborând, mă împiedici şi mă tulburi şi te împrăştii în elementul femelă.

[...] Marile pasiuni, nu vorbesc de cele zgomotoase ci de cele înalte, cuprinzătoare, sunt acelea *cărora nimic nu le poate dăuna* şi înlăuntrul cărora altele câteva pot să se mişte. Nici un accident nu poate strica o Armonie care îmbrăţişează în sine toate cazurile particulare; într-o asemenea dragoste, chiar şi alte amoruri ar fi încăput: ea ar fi *fost întreaga inimă!*

Iată ce, în tinereţe, face afecţiunile bărbaţilor atât de fecunde, ce le face în acelaşi timp atât de poetice, încât anticii aşezaseră prietenia aproape la înălţimea unei virtuţi. Odată cu cultul Fecioarei, a venit pe lume adoraţia lacrimilor. Sunt optsprezece secole de când omenirea aleargă după un ideal rococo. Dar bărbatul se răzvrăteşte din nou şi părăseşte genunchii drăgăstoşi care i-au legănat tristeţea. O reacţie teribilă se produce în conştiinţa modernă contra a ceea ce se cheamă Dragoste. Lucrul a început cu răgete de ironie (Byron etc.), şi veacul întreg priveşte cu lupa şi disecă pe masă mica floare a Sentimentului, care mirosea atât de bine... odinioară!

Trebuie, nu spun să ai ideile vremii tale, dar să le înţelegi. Ei bine, susţin că nu *poţi* trăi acceptabil decât refuzându-te cât mai mult posibil elementului care se dovedeşte a fi cel mai slab. Civilizaţia în care ne aflăm e un triumf efectuat (război continuu şi mereu victorios) asupra tuturor instinctelor zise primordiale. Dacă vrei să te laşi pradă mâniei, răzbunării, cruzimii, plăcerii neînfrânate sau amorului lunatic, iată deşertul şi penele sălbaticului în depărtare, du-te acolo! [...]

Către aceeaşi
Marţi, miezul nopţii (18 aprilie)

[...] Mă vei vedea peste cel mult trei săptămâni[15]. Nu mai am de făcut, până la plecare, decât cinci sau şase pagini şi, în plus, şapte sau opt pe jumătate ori două treimi gata făcute. Mă bălăcesc din plin în chirurgie. M-am dus astăzi special la Rouen, la fratele meu, cu care am discutat îndelung despre anatomia piciorului şi patologia, şchiopilor[16]. Mi-am dat scama că mă căcam în izmene (dacă mă pot exprima astfel). Ştiinţa mea, însuşită de curând, n-avea o bază solidă. Scrisesem un lucru foarte comic (cea mai inimoasă mişcare de stil, după care am plâns două ore), era însă fantezie pură şi inventam lucruri nemaiauzite. Trebuie deci să revin, să schimb, să topesc! Nu e uşor să faci literare şi *vesele* nişte detalii tehnice, păstrându-le totuşi precizia. Ah! cunosc bine chinurile stilului![17] De altfel, acuma totul este pentru mine munte! Bouilhet n-a fost nemulţumit de cele citite. Am făcut, cred, un pas mare, adică tranziţia *insensibilă* de la partea psihologică la cea dramatică. Acum intru în acţiune şi pasiunile mele vor deveni efective. N-o să mai am atâtea nuanţe de cântărit. Are să fie mai amuzant, cel puţin pentru cititor. Trebuie ca în iulie, când mă întorc iarăşi la Paris, să fi început sfârşitul. Pe urmă revin în octombrie, ca să-mi iau o locuinţă. Când va sosi oare preafericita zi în care să scriu cuvântul sfârşit? Se împlinesc, în septembrie viitor, trei ani de când mă ţin de cartea asta. Înseamnă mult, trei ani petrecuţi cu aceeaşi idee, scriind în acelaşi stil (în acel stil, mai cu seamă, în care personalitatea mea e la fel de absentă ca a împăratului Chinei), trăind mereu printre aceleaşi personaje, în acelaşi mediu, dându-te de ceasul morţii pentru aceeaşi iluzie.

[...] Urăsc poeziile închinate fiicei mele, tatălui meu, mamei mele, surorii mele. Sunt prostituţii care mă scandalizează (vezi *Cartea postumă[18]*). Lăsaţi-vă inima şi familia în pace şi nu le expuneţi cu de-amănuntul publicului! Ce vor să zică toate astea? ce e aici frumos, bun, folositor şi, aş zice chiar, adevărat?

Trebuie să tăiem scurt coada lamartiniană şi să facem artă *impersonală;* ori dacă facem lirism individual, să fie straniu, dezordonat, în sfârşit atât de *in*ten*s* încât să devină *o creaţie.* Dar ca să spui slab ceea ce toată lumea simte slab, asta nu. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de sâmbătă, ora unu (22 aprilie)

[...] Am avut mult de furcă, zilele astea, cu un discurs religios. Ceea ce am scris este, în conştiinţa mea, de o impietate rară. Ce înseamnă diferenţa de epocă! Dacă aş fi trăit cu o sută de ani mai devreme, ce declamaţie aş fi pus aici! Pe când aşa, n-am scris decât o expunere pură şi aproape literală a *ceea ce ar fi trebuit să fie.* Suntem înainte de toate un secol istoric. De aceea trebuie mai ales să povestim, dar să povestim până în miezul lucrurilor. Nu se va zice niciodată despre mine ce s-a zis despre tine în sublimul prospect din *Librairie Nouvelle:* „Toate lucrările sale ţintesc la acest scop înalt" (aspiraţia către un viitor mai bun)[19]. Nu, trebuie să cânţi doar ca să cânţi. De ce se frământă Oceanul? Care e *scopul* naturii? Ei bine! cred că scopul umanităţii e exact acelaşi. *Suntem pentru că suntem*, dragii mei, şi n-o să schimbaţi nimic. Ne învârtim mereu în acelaşi cerc, împingem mereu aceeaşi stâncă! Nu erau oamenii mai liberi şi mai inteligenţi pe vremea lui Pericle decât pe vremea lui Napoleon al III-lea? Unde vezi tu că pierd „sensul anumitor simţăminte pe care nu le am"? Şi mai înainte de toate o să-ţi atrag atenţia că le am. Inima mea e *umană* şi, dacă nu-mi doresc un copil *al meu,* e pentru că simt că ar fi prea *paternă*. Îmi iubesc nepoata ca şi cum ar fi propria-mi fiică şi mă ocup de ea destul *(de activ)* ca să dovedesc că nu spun vorbe goale. Dar mai bine mă las jupuit de viu decât să *exploatez asta* în stil! Nu vreau să consider Arta ca un debuşeu al pasiunii, ca o oală de noapte ceva mai curată decât o simplă pălăvrăgeală, decât o confidenţă. Nu! nu! Poezia nu trebuie să fie spuma sufletului. Nu e nici serios, nici *bine.* Fetiţa ta merită mai mult decât să fie arătată îa versuri *sub plapuma ei,* decât să fie numită înger etc[20]. Toate astea sunt literatură de romanţă mai mult ori mai puţin bine scrisă, dar păcătuind prin aceeaşi temelie slabă... *Personalitatea sentimentală* e ceea ce mai târziu va face să treacă drept puerilă şi puţin nătângă o bună parte din literatura contemporană. Cât sentiment, cât sentiment, câtă tandreţe, câte lacrimi! N-a mai fost niciodată atâta lume cumsecade. Trebuie să ai înainte de toate sânge în fraze şi nu limfă, şi când zic sânge zic sânge, zic *inimă*. Trebuie să bată, să palpite, să emoţioneze. Trebuie să faci pomii să se iubească şi graniturile să tresară. Poţi pune o imensă dragoste în povestea unui fir de iarbă. Fabula cu cei doi porumbei[21] m-a înduioşat totdeauna mai mult decât întregul Lamartine şi *este numai subiect.* Dar dacă La Fontaine şi-ar fi cheltuit mai întâi facultatea de a iubi în expunerea sentimentelor lui personale, i-ar mai fi rămas oare destulă ca să înfăţişeze afecţiunea a două păsări? Să avem grijă să nu ne cheltuim în bani mărunţi monedele de aur.

Reproşul tău e cu atât mai ciudat cu cât fac o carte consacrată exclusiv zugrăvirii acelor sentimente pe care mă acuzi că nu le pricep, iar poezia ta am citit-o la trei zile după ce terminasem un mic tablou în care arătam o mamă mângâindu-şi copilul. Nu-ţi spun toate astea ca să-mi apăr obiecţiile, la care ţin foarte puţin. Dar nu mă abat de la ideea care mi le dictează.

[...] Ce furie aveţi toţi acolo la Paris să vă faceţi cunoscuţi, să vă grăbiţi, să chemaţi locatarii înainte ca acoperişul să fie gata! Unde sunt oamenii care urmează preceptul lui Horaţiu, şi anume că trebuie să-ţi ascunzi opera timp de nouă ani înainte de a te hotărî s-o arăţi? [...][22]

Către Louis Bouilhet
(Croisset,) miercuri seara (2 august)

[...] Am citit cinci foiletoane din romanul lui Champfleury[23]. Sincer vorbind n-am de ce să mă sperii. Există o paritate de intenţii mai degrabă decât de subiect şi de caractere. Acela al bărbatului, al nevestei şi al amantului par să fie foarte diferite de ale melc. Femeia îmi face impresia că e *un înger,* şi pe urmă, când alunecă în poezie, totul devine foarte restrâns, fără dezvoltare şi oarecum rococo în expresie. Singurul lucru care mă plictiseşte este un caracter de fata bătrână bigotă, duşmană a eroinei (cumnata ei aşa cum e, în *Bovary,* doamna B[ovary] mama, inamică a nurorii) ei, caracter care la Champfleury se anunţă foarte bine. Aici e pentru mine până acum cea mai mare asemănare, şi acest caracter de fată bătrână e mult mai bine făcut decât al cocoanei mele, personaj de altfel foarte secundar în carte.

Cât despre stil, slab. Nu importă, e neplăcut că *B[ovary]* nu poate fi publicată acum: în sfârşit! ce să-i faci?

Am recitit *Eugénie Grandet*. E într-adevăr frumos. Ce diferenţa faţă de individul Champfleury! [...]

Către acelaşi
(Croisset,) joi dimineaţa (10 august)

[...] E ora patru fără un sfert dimineaţa. Mi-am petrecut noaptea la *Bovary* şi mă duc acum s-o trezesc pe mama care pleacă la cinci la Trouville, unde trebuie să stea cinci, şase zile. Voi fi singur în tot acest timp şi voi încerca să profit ca să-mi accelerez lucrul. Trebuie să înaintez cu orice preţ, căci am obosit de încetineala mea. Sunt totuşi două zile de când am început iar să lucrez.

[...] Am citit unsprezece capitole din romanul lui Champfleury. Mă liniştesc din ce în ce: concepţia şi tonul lui sunt foarte diferite. Nimeni altcineva în afară de tine şi de mine nu va face, cred, vreo apropiere. Singurul lucru identic în cele două cărţi e *mediul,* şi nici măcar!... [...]

Către acelaşi
(Croisset,) joi seara (17 august)

[...] Am petrecut o aăptămână plină, singur ca un pustnic şi liniştit ca un zeu. M-am dedat la o literatură frenetică; mă sculam la prânz, mă culcam la patru dimineaţa. Cinam cu Dakno[24]. Fumam cincisprezece pipe pe zi, am scris opt pagini. [...]

1855

Către acelaşi
(Croisset,) miercuri (9 mai)

Monstrule!

De ce nu mi-ai scris? şi de ce n-am primit duminică la trezire o sacrosanctă epistolă? În ce delicii sau în ce plictiseli te scalzi de l-ai uitat pe bietul tău Clondir?[1] L-ai văzut pe Sandeau[2] etc.?

M-am plictisit (scuză repetiţia) destul de zdravăn în timpul celor două sau trei zile care au urmat plecării tale. Pe urmă m-am apucat din nou de *Bovary* cu furie. Pe scurt, de când ai plecat am scris şase pagini în care m-am lăsat alternativ în voia elegiei şi a naraţiunii. Persecut metaforele şi surghiunesc cu înverşunare analizele morale. Eşti mulţumit? Mă port frumos? Mi-e cam frică, în momentul ăsta, că frizez genul desfrânat. S-ar putea ca tânărul meu să devină în curând odios cititorului, prin laşitate. Nu-i uşor, te asigur, să păstrezi limita la caracterul ăsta scârbos. În fine, peste vreo opt zile ajung la marile orgii de la Rouen. Ce-am să mă desfăşor acolo!

Îmi mai rămân poate încă o sută douăzeci sau o sută patruzeci de pagini. N-ar fi fost mai bine să fie patru sute şi tot ce precede să fi fost mai scurt? Mi-e teamă ca sfârşitul (care în realitate a fost cel mai plin) să nu fie, în cartea mea, sărac, cel puţin ca dimensiune materială, ceea ce e mult.

[...] Adineaori, după cină, uitându-mă la un coşuleţ cu lalele, m-am gândit la poezia ta[3] despre lalelele bunicului şi am văzut limpede un bătrânel în pantaloni de mătase şi perucă pudrată, aranjând nişte lalele asemănătoare într-o grădină părăginită, la soare, dimineaţa. Lângă el un puşti de patru-cinci ani (ai cărui pantalonaşi erau prinşi cu nasturi de vestă), bucălat, tăcut, făcea ochi mari în faţa florilor: erai tu, îmbrăcat într-un fel de culoare şocolatie.

Citesc acum observaţiile Academiei franceze asupra *Cidului*[4]. Tocmai le-am citit şi pe ale domnului Scudéry[5], e o chestie enormă! Te consolează de tot restul. Ai ceva veşti despre *Pierrot*[6]*?* [...]

Către acelaşi
Croisset, 24 mai

Cânt locurile care au fost

Decor iubit al jocurilor tale juvenile

adică: birturile, cafenelele, bombele şi alte localuri care populează „partea de jos a străzii des Charrettes". Mă aflu în plin Rouen şi de-abia am părăsit, ca să-ţi scriu, lupanarele cu grilaje, arbuştii verzi, mirosul de absint, de ţigară şi de stridii etc[7]. Am zis cuvântul: *Babilon,* n-am ce-i face! Toate astea, cred, frizează grozav ridicolul. Sunt „prea tari". În sfârşit, ai să vezi. Linişteşte-te de altfel: mă abţin de la metafore, rostesc la comparaţii şi vomit foarte puţină psihologie. M-a apucat astă-seară o remuşcare. Trebuie neapărat ca şi *colăceii* să-şi găsească un loc în *Bovary.* Cartea mea ar fi incompletă fără sus-zisele turbane alimentare[8], odată ce am pretenţia să înfăţişez oraşul Rouen. E cazul să spunem

A unui fin penel plăcută măiestrie
Dintr-un hidos obiect etc.[9]

Am să fac aşa încât lui Homais să-i placă la nebunie colăceii. Va fi unul din motivele secrete ale călătoriei lui la Rouen şi de altminteri unica lui slăbiciune omenească. O să înfulece zdravăn, la un prieten de pe strada Saint-Gervais. Nu te teme! vor fi aduşi din strada Massacre şi copţi într-o sobă, a cărei uşiţă va fi deschisă cu o riglă!

Merg încet, chiar foarte încet. Dar săptămâna asta m-am distrat din cauza fondului. Trebuie ca în iulie să ajung aproape de începutul sfârşitului, adică la dezgustul femeiuştii mele pentru domnişorul ei.

[...] Tot intrând în amănunte şi în rafinamente, mi se întâmplă deseori să nu mai înţeleg nimic. Excesul de critică naşte prostia.

[...] Nimic din ce laşi în urmă la Paris nu valorează cât o oră petrecută la Vatican, bagă-ţi asta bine în căpăţână... Ce a dat naştere elegiilor romane nu e încă epuizat, fii sigur. Numai locurile comune şi ţările cunoscute sunt de o nesecată frumuseţe.

Citesc acum *Émile*[10] a numitului Rousseau. Ce carte barocă în privinţa ideilor, dar „e scrisă", trebuie s-o recunoaştem, şi nu era uşor! [...]

Către acelaşi
(Croisset,) noaptea de miercuri (6 iunie)

[...] Ai dreptate, bietul şi dragul meu prieten, să mă invidiezi pentru copaci, pentru malul apei şi pentru grădină, e splendid aici! Aveam ieri plămânii obosiţi tot adulmecând parfumul liliecilor, iar astă-seară, pe râu, peştii săltau cu zburdălnicii de necrezut, ca nişte burghezi poftiţi să ia ceaiul la prefectură.

[...] Înaintez foarte încet. Mă chinui ca un câine. Mi se întâmplă să tai, la capătul a cinci sau şase pagini, fraze care mi-au luat zile întregi. Mi-e imposibil să văd efectul vreuneia înainte de a fi terminată, finisată, şlefuită. E un mod de a lucra inept! dar ce să fac?

Am convingerea că cele mai bune lucruri în sine sunt cele pe care le şterg. Nu ajungi la efect decât prin negarea exuberanţei. Şi tocmai asta mă incintă, exuberanţa. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) miercuri (27 iunie)

[...] Ştii că mama, acum vreo şase săptămâni, mi-a spus o vorbă sublimă (o vorbă care ar fi făcut-o pe Muză[11] să se spânzure de gelozie că n-a inventat-o ea); iat-o, această vorbă: „Furia frazelor ţi-a uscat inima". În fond eşti de părerea ei şi găseşti că, de exemplu, cu privire la Rouen îmi lipseşte total *sensibilitatea...*

[...] ...Trebuie să fie frumos astă-seară pe terasa Vilei Medici. Tibrul e de argint şi colina Ianiculum ţâşneşte neagră ca o tunică de sclav. [...]

Către acelaşi
(Croisset, 6 iulie)

[...] Îmi scrii că nu e loc la Paris prentru un om cinstit; dacă nu-ţj găseşti locul, ţi-l faci, şi la nevoie chiar cu lovituri de băţ, ca un paşă când se arată în public... Încă un an şi ne înfigem acolo, împreună, ca doi rinoceri de bronz. Vom face *Baletul astronomic,* o feerie, pantomime, *Dicţionarul ideilor luate de-a gata.*

scenarii, versuri pe rime date etc. O să fim grozavi, îţi promit. Sunt acum „montat", si sper că pentru multă vreme. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) miercuri seara (1 august)

Iată-mă iarăşi înhămat la veşnica *Bovary*! „Din nou pe mări", zicea Byron. „Din nou în cerneală", pot zice eu.

Tocmai îl pun pe Homais să-şi expună teoriile deocheate despre Femei[12]. Mi-e teamă să nu pară prea *voit*. De altfel, de-abia astăzi am lucrat cu oarecare continuitate. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) noaptea de vineri (17 august)

[...] Sunt din plin în afacerile financiare ale *Doamnei Bovary*. Mi-e groaznic de greu. E timpul să se sfârşească, mă prăbuşesc sub povară. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) joi (30 august)

[...] Plictisit că n-am primit răspunsul insului Fovard, fiu al domnului Fouard, m-am dus astăzi la Rouen s*ă consult un avocat*, şi anume pe tânărul Nion, care mi-a dat toate explicaţiile dorite; vine mâine aici; vom mai avea o şedinţă de afaceri.

Când voi fi gata cu pasajul ăsta financiar de procedură[13], adică peste vreo cincisprezece zile, ajung repede la Catastrofă. Am lucrat mult luna asta, dar mă tem să nu fie prea lung, să nu fie o nesfârşită vorbărie. Frica nu mă mai părăseşte. Nu aşa trebuie să compui!

M-am minunat de curând găsind în *Preceptele de stil*[14] ale domnului Buffon purele şi simplele noastre teorii asupra sus-zisei arte. Ce departe suntem de ele! În ce lipsă de estetică zace bunul nostru secol nouăsprezece! [...]

Către acelaşi
(Croisset,) duminică (16 septembrie)

Încearcă să-mi trimiţi, dragă băiete, până duminica viitoare, sau chiar mai devreme dacă poţi, următoarele lămuriri medicale: lumea se urcă pe deal, Homais îl priveşte pe orbul cu ochii injectaţi de sânge (cunoşti masca) şi îi ţine un discurs: foloseşte termeni ştiinţifici, crede că-l poate vindeca şi îi dă adresa lui. Trebuie ca Homais, bineînţeles, *să se înşele*, căci bietul om e incurabil.

Dacă n-ai destule în sacul tău de cunoştinţe medicale ca să-mi furnizezi material pentru cinci, şase rânduri dense, *întreabă-l* pe Follin şi expediază-mi toate astea. M-aş duce eu până la Rouen, dar aş pierde o zi şi ar trebui să dau prea multe explicaţii.

De trei zile am fost absolut abrutizat de un *guturai* din cele mai straşnice; astăzi însă am lucrat ceva. Sper ca peste o lună *Bovary* să-şi aibă arsenicul în burtă. Ţi-o voi aduce oare îngropată? Mă îndoiesc.

[...] Ce nevoie simt de invective! Sunt plin de ele până-n gât! Am ajuns ca Rousseau. Dublu efect al solitudinii şi excitaţiei. O să ajungem să credem într-o conjuraţie d'Holbachică, ai să vezi.

Răbdare. Vine ea şi vremea noastră, o să răzbim. Dar nu încă. Trebuie să îngrămădim opere peste opere, să lucram ca nişte maşini şi să nu ne abatem de la linia dreaptă. Totul cedează în faţa încăpăţânării.

Simt acum nevoia *să merg repede*.

Observă: Am scris de două ori în jumătatea asta de pagină: „simt nevoia". Sunt, într-adevăr, un om care simte multe nevoi. [...]

Către acelaşi

(Croisset,) miercuri (19 septembrie)

1 – Eşti un tip formidabil că mi-ai răspus repede. Ideea unui *regim bun de urmat* e excelentă şi o accept cu entuziasm; cât despre vreo operaţie oarecare, imposibil, din cauza şchiopului, şi de altfel, cum Homais el însuşi vrea să se ocupe de cură, orice chirurgie trebuie înlăturată[15].

2 – Aş avea nevoie de *cuvinte ştiinţifice* desemnând diferitele părţi ale ochiului (sau ale pleoapelor) bolnav. Tot ochiul e bolnav şi e un amestec inform în care nu se mai distinge nimic. N-are a face, Homais întrebuinţează vorbe mari şi discerne ceva ca să uluiască galeria.

3 – În fine, ar trebui să pomenească despre o pomadă (inventată de el?) bună pentru afecţiunile scrofuloase şi pe care vrea să i-o aplice cerşetorului. Să-l pun să-l invite la Yonville pe sărac la moartea Emmei? Asta-i, bătrâne. Gândeşte-te puţin la toate şi trimite-mi ceva pe duminică.

Lucrez mediocru şi *fără gust,* ori, mai bine zis cu dezgust. Sunt într-adevăr ostenit de treaba asta; e o adevărată corvoadă pentru mine, acum.

Vom avea probabil multe de corectat; am cinci dialoguri la rând şi care spun acelaşi lucru!

[...] Îţi recomand ultimul număr din *Revue.* E acolo o apreciere asupra şcolii germane romantice după care nu-ţi mai rămâne decât să te spânzuri. Goethe e acuzat de egoism (noutate!), iar H[einrich] Heine de nulitate ori de nihilism[16].

Du-te, din partea mea, să fumezi o pipă, melancolic, *to the British Tavern, Bivoli Street,* meditând la *Măgarul de aur*[17]. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) miercuri (10 octombrie)

[...] Aş fi vrut să ţi-o aduc pe Bovary otrăvită şi n-am scris încă scena care trebuie să-i determine otrăvirea; vezi că n-am prea mers iute. Nenorocitul meu de roman n-o să fie gata înainte de februarie. Devine ridicol. Nu mai îndrăznesc să scot o vorbă despre el.

[...] Nu văd nimic altceva să-ţi povestesc decât că citesc şi în curând termin (slavă Domnului!) *La Nouvelle Héloïse*[18]. E o lectură dificilă.

Dacă nu eşti bolnav, eşti un netrebnic că nu-mi scrii.

Cad frunzele. Aleile sunt, când păşeşti pe ele, pline de foşnete lamartiniene care-mi plac grozav. Dakno[19] stă toată ziua lângă foc şi aud din când în când remorcherele. [...]

1856

Către acelaşi
(Croisset,) duminică după-amiasă (1 iunie)

I-am expediat ieri în sfârşit lui Du Camp manuscrisul *Doamnei Bovary,* uşurat cam cu *treizeci* de pagini, fără să mai număr pe ici pe colo multe rânduri scoase. Am suprimat trei lungi tirade ale lui Homais, un peisaj întreg, conversaţiile burghezilor la bal, un articol de-al lui Homais etc., etc., etc. Vezi şi tu, dragul meu, cât am fost de eroic. A câştigat oare cartea? Sigur e că ansamblul are acum mai multă mişcare.

[...] Mă întrebi ce fac, iată: îmi pregătesc legenda[1] şi-l corectez pe *Sfântul Anton.* Am tăiat din *Sfântul Anton* tot ce mi se pare nepotrivit, treabă care n-a fost uşoară, odată ce partea întâi, care avea 160 de pagini, nu mai are acum (recopiată) decât 74. Sper să termin cu această primă parte peste vreo opt zile. E mai mult de lucrat la a doua parte, unde am descoperit în cele din urmă o legătură, cam slabă poate, dar în fine, o legătură, o înlănţuire posibilă. Personajul sfântului Anton o să fie îngroşat cu două sau trei monologuri care vor duce în mod fatal la tentaţii. Cât despre a treia, mijlocul trebuie refăcut în întregime. Sunt, cu totul, cam vreo douăzeci sau treizeci de pagini de scris. Bifez elanurile extra-lirice. Şterg multe inversiuni şi persecut *întorsăturile* care te derutează de la ideea principală. În sfârşit, sper să fac ceva lizibil şi nu *prea* plicticos.

Vom discuta foarte serios despre asta în vacanţă. Căci e un lucru care mă apasă pe conştiinţă şi n-o să am linişte *până n-o să scap* de această obsesie.

Citesc cărţi despre viaţa domestică în evul mediu şi despre arta vânătoarei. Aflu detalii superbe şi noi. Cred că pot realiza o culoare amuzantă. Ce zici „de un pateu de arici şi de o plăcintă de veveriţă"? Dealtfel, nu te speria, n-am să mă înec în note. Peste o lună o să fiu gata cu lecturile, lucrând şi la *Sfântul Anton.* Dacă aş fi

un tip tare, m-aş întoarce la Paris în luna octombrie cu *Sfântul Anton* terminat şi cu *Sfântul Iulian Primitorul* scris. Aş putea deci în 1857 să dau şi modern şi ev mediu şi antichitate. Am recitit *Pécopin*[2], nu mi-e deloc teamă de asemănare. [...]

Către acelaşi
Croisset, luni seara (10 iunie)

[...] Corecturile la *Bovary* m-au distrus, şi, mărturisesc, regret aproape că le-am făcut. Vezi că domnul Du Camp găseşte că tot nu sunt destule.

[...] M-am purtat ca un idiot, făcând *ce fac ceilalţi,* venind să locuiesc la Paris[3], vrând să public. Am trăit într-o seninătate artistică perfectă atâta vreme cât am scris numai pentru mine. Acum sunt plin de îndoieli şi de tulburare şi mă încearcă un simţământ nou: mă plictiseşte scrisul! Simt împotriva literaturii Ura neputinţei. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) luni (7 iulie)

[...] M-am reîntors la *Sfântul Anton,* şlefuiesc şi şterg fraze cu îndârjire, şi în curând mă apuc de ceva nou dacă-mi dă mâna. Cred că există un mijloc de a face cartea lizibilă; mi se pare că întrevăd, din când în când, un plan foarte limpede şi aproape matematic. Mă înşel cu siguranţă; iar dacă nu mă înşel, o să se vadă oare?

În orice caz, vreau să aduc povestea asta la un diapazon de stil cât mai precis posibil. Am mult de lucru. Dar sincer vorbind, era prost scrisă. Cât despre ansamblu, înţeleg de ce n-aţi priceput nimic. Numai intenţiile erau bune. Treaba asta o să-mi ia toată vara.

[...] Citesc acum ceva *care n-are nimic omenesc, Istoria maniheismului* de Beausobre[4], două volume în-quarto de câte 500 de pagini fiecare, tot pentru *Sfântul Anton!* în intermitenţele idioţeniei mele, cred că sunt nebun. În fine, trebuie să-ţi urmezi înclinaţia. De ce să te tot înfrânezi? [...]

Către acelaşi
(Croisset,) luni seara (28 iulie)

Iată-mă din nou la Croisset şi la re-*Sfântul Anton. Î*ncepe să mă plictisească şi mă grăbesc să-l termin. Degeaba mă strădui, tot va rămâne mai degrabă ciudat decât frumos. Pasta stilului e moale. Cât despre ansamblu, îmi storc bietul meu creier ca să încerc să iasă ceva, dar...?

Ce seară frumoasă am petrecut vineri în culisele Circului[5], în compania coaforului acelor doamne! Frederick Lemaître[6] îi dăduse să bea, iar Person îl terminase de tot. Se făcuse mai roşu la faţă decât cutiile de fard de pe masa de toaletă, era lac de *coìd-cream,* de sudoare şi de vin. Cele două lămpi de ulei te făceau să plesneşti de căldură. Fereastra deschisă lăsa să se vadă un colţ de cer negru, costume de teatru *zăceau răspândite* pe parchet. Person zbiera sub mâinile artistului beat care-l trăgea de păr. Auzeam dansurile de pe scenă şi orchestra. Adulmecam mirosuri de femei şi decoruri, totul amestecat cu rigâielile peruchierului; enorm, enorm! [...]

Către acelaşi
(Croisset,) duminică seara (3 august)

[...] Am scris o pagină, fac alta nouă, şi trebuie să ai într-adevăr o mare virtute sau o mare încăpăţânare ca să continui şi să închei o asemenea maşinărie, contra căreia va fi toată lumea, începând cu tine, dragul meu.

[...] *La Revue de Paris* de pe 1 august m-a anunţat, incomplet însă, scriindu-mi numele fără L. *„Doamna Bovary (moravuri de provincie),* de Gustave *Faubet"* Aşa îl cheamă pe un băcan din strada Richelieu, vizavi de Théâtre Français. Acest debut nu mi ee pare fericit. *Quid dicis?* Nici n-am apărut şi sunt zgâriat. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) luni seara (11 august)

[...] Du-te la tânărul Du Camp la sfârşitul săptămânii; marţea viitoare trebuie să aibă loc, mi-a spus el, marea bătălie pentru inserarea *Doamnei Bovary*. Îi vei spune tot ce vei găsi de cuviinţă (mă bizui pe tine) şi că eu contez să fiu publicat pe 1 septembrie, aşa cum mi-a promis.

I-am scris acum două sau trei zile rugându-l să nu mă mai numească Faubert pe pagina întâi a *Revistei*, unde sunt tipărite viitoarele capodopere cu numele oamenilor mari alături, şi n-am primit nici un răspuns...

Muncesc ca o vită la *Sfântul Anton*. Căldura mă excită şi de mult n-am mai fost atât de bine dispus. Îmi petrec după-mesele cu obloanele închise, cu perdelele trase şi fără cămaşă, în costum de dulgher. Urlu! asud! e superb. Sunt momente în care, hotărât, „e mai mult decât delir!" Lăsând gluma la o parte, cred că am găsit articulaţia principală a cărţii, în cele din urmă voi reuşi să fac lucrul potabil, dacă nu cumva am orbul găinilor, ceea ce e posibil... [...]

Către acelaşi
(Croisset,) duminică (21 august)

Îit mulţumesc mult, dragă prietene, că i-ai vorbit lui Du Camp despre *Bovary*. Dar nu sunt mai lămurit ca înainte întrucât nu mi-ai trimis o soluţie *definitivă*. Tot ce văd e că nu voi apărea la 1 septembrie. Îl bănuiesc pe individul Pichat[7] că aşteaptă întoarcerea mea în octombrie ca să încerce iar să-mi strecoare nişte corectări[8]. Am totuşi cuvântul lui şi am să i-l dau înapoi împreună cu mulţumirile mele, dacă o mai ţine mult aşa. Îi păsuiesc până pe 2 sau 3 septembrie, adică la mijlocul săptămânii viitoare îi scriu tânărului Du Camp pentru a şti dacă mă tipăreşte ori ba. *Sunt la capătul puterilor cu Bovary* şi abia aştept să termin cu ea.

Înflăcărarea literară mi-a scăzut considerabil odată cu temperatura. N-am făcut nimic săptămâna asta. *Sfântul Anton*, care mă amuzase timp de o lună, mă plictiseşte acum. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) luni (8 septembrie)

[...] Cât despre *Bovary* (de care mai uit puţin, între piesa ta[9] care înaintează şi *Sfântul Anton* care se termină), am primit de la Maxime un bilet în care mă previne că va apărea "pe 1 octombrie negreşit, sper". Acest *sper* mi se pare greu de consecinţe. În orice caz, biletul lui e un act de politeţe, mi-a ajuns exact pe 1 septembrie, zi în care trebuia să apar. Îi voi răspunde săptămâna asta amintindu-i cu modestie că sunt de pe acum cinci luni de întârziere... numai atât! De cinci luni fac anticameră în prăvălia acestor domni.

[...] Cât despre *Sfântul Anton*, îl opresc provizoriu şi, în timp ce analizez două enorme volume despre Erezii[10], mă gândesc cum să fac să pun lucruri *mai tari*. Mă agasează declamaţia din carte. Caut efecte brutale. În privinţa planului, *eu* nu mai văd nimic de făcut. Aş avea mare nevoie de sfaturile tale, de cele dramatice mai ales. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) duminică (21 septembrie)

[...] Am primit, joi, o scrisoare de la Maxime care-mi anunţă că apar pe 1 octombrie. Toată prima parte e trimisă la tipografie. N-am să primesc corecturile. Ia totul asupră-şi şi jură să respecte tot. În faţa unei asemenea promisiuni, am tăcut, bineînţeles.

[...] Ai uitat să-mi trimiţi titlul cărţii abatelui *Constant* despre magie[11], îl aştept duminica viitoare.

Continui zilnic cu engleza. [...] Peste şase luni, dacă perseverez, voi citi Shakespeare fără greutate [...]

Către Laurent-Pichat
Croisset, joi seara (2 octombrie)

Dragă prietene,

Am primit-o chiar acum pe *Bovary* şi simt mai întâi nevoia de a-ţi mulţumi (dacă sunt grosolan, nu sunt şi ingrat); mi-ai făcut un serviciu acceptând-o aşa cum este, şi n-am să-l uit.

Mărturiseşte că m-ai găsit şi că mă găseşti încă (poate mai mult ca oricând) de un ridicol nemaipomenit. Aş vrea să recunosc într-o zi că ai avut dreptate; promit să-mi cer atunci cele mai plecate scuze. Dar înţelege, dragă prieten, că vroiam înainte de toate să fac o *încercare;* numai de n-ar fi prea aspră ucenicia!

Crezi oare că această realitate josnică, a cărei reproducere te dezgustă, nu-mi stârneşte şi mie tot atâta scârbă? Dacă m-ai cunoaşte mai bine, ai şti că nu pot să sufăr viaţa trivială. Personal m-am depărtat întotdeauna de ea cât am putut. Dar estetic am vrut, de data asta, şi numai de data asta, s-o practic până în străfunduri. De aceea am şi privit lucrurile la modul eroic, adică minuţios, acceptând tot, spunând tot, pictând tot, expresie ambiţioasă.

Mă explic prost, destul însă ca să pricepi care era *sensul* rezistenţei mele la criticile dumitale, oricât de judicioase[12]. Îmi refăceai o *altă* carte.

Contrariai Poetica internă din care decurgea, modelul (cum ar zice un filozof) după care a fost concepută cartea. În sfârşit, aş fi crezut că nu mă respect nici pe mine, nici pe dumneata, făcând un act de deferenţă şi nu de convingere.

Arta nu cere nici complezenţă, nici politeţe, cere numai Credinţă, mereu Credinţă, şi libertate. Şi cu asta, îţi strâng cordial mâiniie.

Sub arborele neroditor cu ramuri mereu verzi[13] rămân al dumitale...

Către Louis Bouilhet
(Croisset,) duminică, ora unu (5 octombrie)

Dragă Bătrâne,

Dă-mi un sfat, şi încă repede. Am primit, azi-dimincaţă, o scrisoare de la Frédéric Baudry[14], care mă roagă, *în termenii cei mai convenabili,* să schimb în *Bovary Gazeta din Rouen* eu *Progresistul din Rouen*[15] sau oricare alt titlu aşijderea. Tipul ăsta e un palavragiu, a povestit chestia lui moş Sénard[16] şi chiar domnilor de la gazetă.

Primul meu gest a fost să-l trimit la plimbare; pe de altă parte, sus-zisa foaie i-a făcut ieri *Doamnei Bovary* o reclamă foarte binevoitoare[17]. [...] Dar sună aşa de frumos, *Gazeta din Rouen,* în *Bovary!* La urma urmei însă la Paris sună mai puţin frumos, iar *Progresistul* va avea poate acelaşi efect? *Sunt ros de nehotărâre.* Nu ştiu ce să fac. Mi se pare că cedând comit o prostie groaznică. Gândeşte-te, o să frângă ritmul bietelor mele fraze! E grav.

[...] În ce mă priveşte, vederea operei mele tipărite m-a abrutizat total. Mi s-a părut teribil de plată. Văd numai negru. *Textual.* A fost o mare decepţie, şi succesul ar trebui să fie într-adevăr ameţitor ca să acopere vocea conştiinţei mele care-mi strigă: „Ratat".

Un singur lucru mă consolează, gândul la succesul tău, şi pe urmă speranţa (dar am tot avut speranţe!) că *Sfântul Anton* are acum un plan; mi se pare că se ţine mult mai bine pe picioare decât *Bovary.*

Nu! pe toţi dumnezeii! n-o spun ca să cerşesc complimente, dar nu sunt prea vesel în privinţa cărţii, mi se pare măruntă „şi făcută să meditezi la ea în tăcerea cabinetului de lucru". Nimic care să te entuziasmeze şi să strălucească de departe. Îmi face impresia că sunt un *elev bun la literatură.* Această carte vădeşte mult mai multă răbdare decât geniu, mult mai multă muncă decât talent. Fără să mai punem la socoteală că nici stilul nu e prea tare; o mulţime de fraze ar trebui scoase; unele pagini sunt fără cusur, cred eu, *dar asta nu schimbă nimic.*

[. .] Gândeşte-te la povestea cu *Gazeta din Rouen.* Pune-te în locul meu. Nu-i spune nimic lui Du Camp, până ce nu ne-am hotărât într-un fel; ar fi de părere să cedez, probabil. Pune-te în unghiul de vedere al Absolutului şi al artei.

Pesemne râzi de milă pe socoteala mea, dar sunt complet imbecil.

Adio; răspunde-mi imediat. [...]

Către Jules Duplan[18]
(Croisset,) sâmbătă seara (11 octombrie)

[...] Prima lectură a operei mele a fost pentru mine, contrar aşteptărilor, extrem de dezagreabilă. N-am remarcat decât greşelile de tipar, două sau trei repetiţii de cuvinte care m-au şocat şi o pagină unde mişuna cuvântul *care;* cât despre rest, era *negru* şi nimic mai mult.

[...] Am lucrat toamna asta foarte mult la vechea mea slăbiciune, *Sfântul Anton;* e rescris de la un cap la altul, considerabil scurtat, retopit. Mai am poate de muncit la el o lună. N-o să mă simt cu inima împăcată până ce n-o să dau jos de pe umeri blestemata asta de operă, care ar putea foarte bine să mă târască la Curtea cu juri – şi care în mod sigur mă va face să trec drept nebun. [...]

Către *Maurice Schlésinger*
(Paris, a doua jumătate a lunii octombrie)

[...] În ce mă priveşte, dragă prietene, vei afla cu plăcere că lucrurile merg *foarte bine.* Am în orice caz motive să fiu extrem de mulţumit – până acum cel puţin. Primele două numere ale romanului au şi făcut oarecare senzaţie în lumea literelor – şi un editor a venit să-mi facă propuneri... nu prea indecente.

Am să câştig deci bani; lucru mare! lucru fantastic! – şi care nu-mi va fi neplăcut în vremurile de mizerie (şi mizerii!) pe care le trăim.

[...] Fostul dumitale prieten, Janin[19], e foarte satisfăcut de începutul cărţii mele şi mi-a trimis, prin cineva, cuvinte foarte amabile. [...]

Către Doamna Roger des Genettes[20]
(Paris,) joi dimineaţa (30 octombrie)

Dragă Doamnă,

Am primit adineaori fermecătoarea dumneavoastră scrisoare, care a rătăcit mult până să ajungă la mine. În sfârşit, o am şi mă bucură grozav. Ştiţi cât vă preţuiesc gustul; ceea ce înseamnă, Doamnă, că aţi flatat

A sufletului meu trufaşă slăbiciune[21].

Am fost „adevărat" în carte? Asta trebuia? Am mare chef să discut îndelung cu dumneavoastră (dar când şi unde?) despre *teoria* acestei trebi. Lumea mă crede îndrăgostit de real, pe când eu nu-l pot suferi; fiindcă din ură pentru realism mi-am întreprins romanul. Dar nu detest mai puţin falsa idealitate cu care suntem înşelaţi în ziua de astăzi. Ură pentru Almanzor[22] ca şi pentru alde Jean-Couteaudier[23]! La o parte cu şmecherii şi cu frizerii!

Voi mai şoca oare şi pe *alţii*? Să sperăm! O doamnă foarte uşurică mi-a şi declarat că n-ar lăsa-o pe fiica ei să-mi citească romanul, de unde am tras concluzia că sunt extrem de moral.

Cea mai teribilă *farsă* care mi s-ar putea face ar fi să mi se decerneze premiul Montyon[24]. Când o să citiţi sfârşitul, o să vedeţi că-l merit.

Vă rog, totuşi, să nu mă judecaţi după asta. *[Bovary]* a fost pentru mine o chestie de atitudine, o temă. Tot ce iubesc nu se află acolo. Vă voi da peste câtăva vreme ceva mai înalt, într-un mediu mai curat.

[...] Adio, sau mai degrabă pe curând. Daţi-mi voie să vă sărut mâinile care îmi scriu lucruri atât de graţioase şi măgulitoare şi să vă încredinţez că sunt (fără nici o formulă de politeţe) al dumneavoastră. [...]

Către Louis Bonenfant[25]
Paris, vineri seara (12 decembrie)

[...] Întrucât mă priveşte, dragi prieteni, n-am motive să mă plâng. *Bovary* îmi întrece aşteptările. Numai femeile mă privesc ca pe un „monstru de bărbat". Ele găsesc că sunt prea adevărat. Iată fondul indignării lor. Eu unul găsesc că sunt foarte moral şi că merit premiul Montyon, căci decurge din acest roman o învăţătură limpede, şi dacă „mama nu-i poate permite asemenea lectură fiicei sale"[26], cred că bărbaţii n-ar face rău să le-o permită nevestelor lor. Am să-ţi mărturisesc de altfel că toate astea îmi sunt perfect indiferente! Morala Artei constă în însăşi frumuseţea ei, şi eu preţuiesc înainte de toate stilul şi pe urmă Adevărul. Cred că am pui în zugrăvirea moravurilor burgheze şi în expunerea unui caracter de femeie corupt

din fire atâta literatură şi *convenienţe* pe cât a fost posibil, subiectul fiind dat, bineînţeles.

Nu cred să mă mai apuc curând de o asemenea treabă. Mediile vulgare îmi repugnă şi tocmai pentru că îmi repugnă l-am ales pe ăsta, care era arhi-comun şi anti-plastic. Lucrul mi-a fost de folos pentru supleţea mâinii; acum, alte exerciţii. [...]

Către Laurent-Pichat
(Paris,) duminică (7 decembrie)

Dragă prietene.

Îţi mulţumesc întâi şi întâi că te scoţi din cauză; aşadar nu-i vorbesc poetului Laurent-Pichat ci *Revistei,* personaj abstract, al cărui interpret eşti. Or, iată ce am a-i răspunde acestei *Revue de Paris:*

1 – A ţinut timp de trei luni *Doamna Bovary* în manuscris şi înainte de a-i tipări primul rând, trebuia să ştie cum stau lucrurile cu zisa operă. Putea s-o primească ori nu. A primit-o, e treaba ei.

2 – Odată afacerea încheiată şi acceptată, am consimţit la suprimarea unui pasaj foarte important[27], după mine, pentru că *La Revue* afirma că o pune în primejdie. M-am executat de bună voie, nu-ţi ascund însă (acum îi vorbesc prietenului Pichat) că în ziua aceea mi-am regretat amarnic ideea de a publica.

Să ne spunem gândul întreg ori să nu spunem nimic;

3 – Găsesc că am făcut multe iar *Revista* găseşte că trebuie să fac şi mai multe. Dar *n-am să fac nimic,* nici o corectură, nici o tăietură, nici o virgulă în minus, nimic, nimic!... Dar dacă *La Revue de Paris* socoteşte că o compromit, dacă-i este irită, există o soluţie foarte simplă, aceea de a opri pur şi simplu publicarea *Doamnei Bovary.* Puţin îmi pasă.

Acum că am terminat de vorbit cu *Revista,* îmi voi îngădui următoarea observaţie, o! prietene:

Suprimând pasajul cu birja, n-aţi scos nimic din ceea ce scandalizează, şi suprimând, în numărul şase, cele ce mi se cer, tot n-o să scoateţi nimic.

Vă legaţi de amănunte, de vină e însă întregul. Elementul brutal se află la fund nu la suprafaţă. Nu-i înălbeşti pe negri şi nu schimbi sân*gele* unei cărţi. O poţi doar sărăci, atâta tot.

E de la sine înţeles că dacă mă cert cu *La Revue de Paris* rămân prieten cu redactorii ei.

Ştiu să disting, în literatură, partea administraţiei. [..]

1857

Către fratele său Achille
{Paris,) 1 ianuarie, ora şase seara

Îţi mulţumesc pentru scrisoare, dragul meu. Iată cum stau:

An răscolit cerul şi pământul sau, mai bine zis, toate marile noroaie ale capitalei; am făcut frumoase studii de moravuri!!!

Afacerea mea este o *afacere politică,* pentru că vor cu orice preţ să extermine *La Revue de Paris,* care-i enervează pe guvernanţi: a primit până acum două avertismente şi e foarte abil s-o suprimi la al treilea delict pentru atentat contra religiei! Căci ce mi se reproşează în primul rând este o împărtăşanie *copiată* după *Le Rituel de Paris.* Dar cinstiţii magistraţi sunt atât de tâmpiţi încât habar n-au de religia ai căror apărători sunt..

[...] Am să devin eroul săptămânii, toate cocotele de vază şi-o smulg pe *Bovary* ca să descopere obscenităţi inexistente. [...]

Către acelaşi
(Paris,) sâmbătă dimineaţa, ora zece (3 ianuarie)

[...] Îţi spun că e o afacere politică.

Au vrut două lucruri: să mă dea la fund ori *să mă cumpere;* ţi-o şoptesc la ureche. Dar propunerile ce mi s-au făcut la *Le Moniteur*[1] prea coincid cu persecuţia mea ca să nu fie dedesubt o intenţie, un plan.

Era foarte abil să suprimi o gazetă politică pentru atac la bunele moravuri şi la religie; au luat primul pretext aflat la îndemână şi au crezut că omul de care se legau nu are nici o relaţie. [...] Ministrul artelor frumoase, acoperit cu decoraţii şi în uniformă, m-a oprit ieri în faţa a două sute de inşi la Ministerul de stat ca

să mă felicite pentru *Doamna Bovary,* curat scena de la întrunirea agricolă între Tuvache şi Lieuvain etc., etc. Fii sigur, dragă frate, că sunt acuma socotit un *domn,* în orice caz. Dacă scap cu bine (lucru foarte probabil), cartea mea se va vinde într-adevăr bine!

Se pare că astă-seară se decide dacă voi fi deferit ori nu justiţiei. N-are a face! ocupă-te de prefect şi nu te opri decât când am să-ţi spun eu. [...]

Către Doamna Maurice Schlésinger[2]
Paris, 14 ianuarie

Cât de înduioşat am fost, scumpă Doamnă, de buna dumneavoastră scrisoare! Întrebările pe care mi le puneţi despre autor şi despre cartea lui nu şi-au greşit adresa, fiţi sigură: iată deci întreaga istorie. *La Revue de Paris,* în care mi-am publicat romanul (de la 1 octombrie la 15 decembrie) fusese încă mai de mult, în calitatea ei de gazetă ostilă guvernului, *avertizată* de două ori. Or, s-a găsit că era foarte abil s-o suprime dintr-o dată, pentru imoralitate şi atac la religie; aşa că au fost subliniate în cartea mea, la întâmplare, pasaje licenţioase şi blasfematorii. A trebuit să mă prezint în faţa domnului judecător de instrucţie şi procedura a început. Dar mi-am pus viguros în mişcare prietenii, care s-au bălăcit un pic pentru mine în nobilele noroaie ale capitalei. Pe scurt, treaba a fost oprită, mi se spune, deşi nu am încă nici un răspuns oficial. Nu mă îndoiesc de izbândă, altfel ar fi prea stupid. Am să-mi pot deci publica romanul în volum. Îl veţi primi cam peste şase săptămâni, cred, şi o să vă însemn, ca să vă distraţi, pasajele incriminate. Unul din ele, o descriere a împărtăşaniei, nu este decât o pagină din *Le Rituel de Paris,* tradusă în franceză; dar oamenii oneşti care veghează la respectarea religiei nu sunt prea tari la catehism.

Aş fi fost oricum condamnat la un an de închisoare, fără să mai pun la socoteală o mie de franci amendă. Pe deasupra, fiecare nou volum al prietenului dumneavoastră ar fi fost crunt supravegheat şi puricat de domnii de la poliţie, iar recidiva m-ar fi dus din nou pe "paiele jilave ale carcerei" pentru cinci ani; într-un cuvânt, mi-ar fi fost imposibil să tipăresc un rând. Am aflat deci; 1 – că e foarte dezagreabil să fii implicat într-o afacere politică; 2 – că ipocrizia socială este un lucru grav. Ar fi fost însă atât de nătângă, de data asta, încât s-a ruşinat de ea însăşi, a dat drumul prăzii şi s-a întors în gaura ei.

Cât despre carte în sine, care e morală, arhimorală, şi căreia i s-ar da premiul Montyon[3] dacă ar avea o ţinută mai puţin francă (onoare la care nu aspir), a obţinut tot succesul pe care un roman îl poate avea într-o Revistă.

Am primit de la confraţi foarte amabile complimente, adevărate sau false, nu ştiu. Mi se spune chiar că domnul de Lamartine îmi face sus şi tare elogiul – ceea ce mă uimeşte, căci totul, în cartea mea, trebuie să-l irite! – *La Presse*[4] şi *Le Moniteur* mi-au făcut propuneri foarte acceptabile. Mi s-a cerut o operetă „comică" (comică! comică!) şi s-a vorbit despre *Bovary* a mea în diferite foi mari şi mici. Iată, scumpă Doamnă, şi fără nici o modestie, bilanţul gloriei mele. Liniştiţi-vă în privinţa criticilor, mă vor cruţa, căci ştiu prea bine că niciodată n-am să calc în umbra lor ca să le iau locul; vor fi, dimpotrivă, fermecători; e atât de plăcut să spargi vechile oale cu noile ulcele!

Îmi voi relua aşadar biata mea viaţă atât de plată şi de liniştită, în care frazele sunt aventuri si unde nu culeg alte flori decât metafore. Voi scrie ca în trecut doar pentru plăcerea de a scrie, doar pentru mine, fără nici un alt gând de bani ori de scandal. Apollo, negreşit, o să ţină seama de asta şi voi ajunge poate într-o zi să dau un lucru frumos! Căci totul cedează, nu-i aşa, în faţa continuităţii unei simţiri energice. Fiecare vis sfârşeşte prin a-şi găsi forma; există izvoare pentru toţi însetaţii, dragoste pentru toate inimile. Şi pe urmă nimic nu face să-ţi *treacă viaţa* mai uşor decât preocuparea neîncetată pentru o idee, decât un ideal, cum zic grizetele... Dacă tot e vorba de nebunie, s-o alegem pe cea mai nobilă. Odată ce nu putem avea soarele, să ne astupăm toate ferestrele şi să ne aprindem lustre în cameră. [...]

Către fratele său Achille
(Paris,) vineri, ora opt si *jumătate seara (16 ianuarie)*

Nu ţi-am mai scris, dragă Achille, socotind afacerea, complet încheiată; prinţul Napoleon[5] o afirmase de trei ori şi în faţa a trei persoane diferite...

[...] De-abia ieri-dimineaţă am aflat, prin moş Sénard[6], că am fost deferit poliţiei corecţionale; Treilhard i-o spusese seara în ajun la Tribunal.

L-am prevenit imediat pe Prinţ, care a răspuns că nu-i adevărat; dar se înşală.

Asta-i tot ce ştiu, un vârtej de minciuni şi infamii în care mă pierd....

[...] Un lucru e sigur, urmărirea mea în justiţie a fost oprită apoi reluată. De unde vine revirimentul? Totul a pornit de la Ministrul de interne, magistratura s-a supus; ea este liberă, total liberă dar... Nu mă aştept la nici o dreptate, am să stau la închisoare, n-am să cer bineînţeles nici un fel de graţiere, asta m-ar dezonora.

Dacă poţi *să afli* ceva, să vezi limpede în toate astea, spune-mi.

Te asigur că nu sunt deloc tulburat, e prea stupid! prea stupid!

Şi n-au să-mi astupe gura, nici gând! Am să lucrez ca în trecut cu aceeaşi conştiinciozitate şi independenţă. Ah! am să le mai bag eu pe gât romane! Şi încă *adevărate!* Am făcut studii interesante, mi-am luat note; numai că am să aştept, pentru a publica, sa răsară peste Parnas timpuri mai bune.

Şi în mijlocul tuturor vicisitudinilor, *Doamna Bovary* îşi continuă succesul; devine chiar *scandalos*, toată lumea a citit-o, o citeşte sau vrea s-o citească.

Persecuţia mi-a adus mii de simpatii. Dacă romanul meu e prost, îl va face să treacă drept bun; dacă, dimpotrivă, trebuie să rămână, îi va sluji drept piedestal. [...]

Către acelaşi
(Paris, către 20 ianuarie)

[...] Demersurile pe care le-am făcut mi-au servit mult în sensul că am acum de partea mea *opinia;* nu e literat în Paris care să nu mă fi citit şi să nu mă apere, toţi se adăpostesc în spatele meu, simt cauza mea ca fiind şi a lor.

Poliţia s-a înşelat; credea că se leagă de prima carte venită şi de un biet mâzgălici literar; or, iată că romanul meu trece acum (şi în parte datorită prigoanei) drept o capodoperă...

[...] Îmi pregătesc, până una alta, memoriul, care nu-i altul decât romanul; dar voi băga pe margini, în dreptul paginilor incriminate, citate enervante scoase din *clasici,* ca să demonstrez prin această simplă apropiere că de trei secole încoace nu e un singur rând în literatura franceză care să nu atenteze la bunele moravuri şi la religie Cât despre faptul de a nu mă prezenta în instanţă, ar însemna să cedez; n-am să spun nimic, dar voi fi aşezat lângă moş Sénard, care va avea nevoie de mine. Şi pe urmă, nu mă pot dispensa să-mi arăt mutra de criminal maselor.

[...] Am să cumpăr o mână de paie şi nişte lanţuri şi o să pun să mi se facă portretul „zăcând pe paiele umede ale carcerei şi în fiare!!!"

Către Alfred Blanche[7]
(Paris, 23 ianuarie)

Dragul meu prieten,

Te anunţ că mâine, 24 ianuarie, onorez cu prezenţa mea banca escrocilor în camera a 6-a a poliţiei corecţionale, la ora zece dimineaţa. Sunt admise şi doamnele, ţinuta decentă şi de bun-gust e de rigoare.

Nu mă aştept la nici o dreptate. Voi fi condamnat, şi încă la maximum poate, dulce răsplată a trudei mele, nobil îndemn dat literaturii....

[...] Un lucru mă consolează însă de aceste stupidităţi, şi anume că am întâlnit pentru persoana şi pentru cartea mea atâtea simpatii...

[...] Dacă opera mea are o valoare reală, în sfârşit, dacă nu te-ai înşelat, îi plâng pe oamenii care o urmăresc. Cartea pe care încearcă s-o distrugă va trăi cu atât mai mult în viitor, prin chiar rănile făcute de ei. De la această gură pe care vor s-o astupe le va rămâne un scuipat pe faţă. [...]

Către Eugène Crépet[8]
(Paris, 28 ianuarie)

Dragă prietene,

Îl cunoşti pe abatele Constant, el trebuie să fie în stare să-ţi furnizeze date despre următoarele, de care am nevoie astă-seară.

Cât mai multe lubricităţi posibile scoase din autorii ecleziastici, mai ales moderni.

Al dumitale!

Memoriul mea a fost interzis şi a fost oprită, duminică, *L'Idépendance belge*[9] pentru că era acelo un articol de laudă peatra sluga dumitale Flaubert.

Către fratele său Achille
(Paris, 30 ianuarie)

[...] Pledoaria maestrului Sénard a fost splendidă. L-a *zdrobit* pe procuror, care se sucea în banca lui şi a declarat că nu va răspunde. L-am copleşit cu citate din Bossuet şi Massillon[10], cu pasaje scabroase din Montesquieu etc. Sala era arhiplină. Era mişto şi eu aveam o moacă straşnică. Mi-am permis o singură dată să-l *dezmint* în persoană pe procurorul general[11] a cărui rea-credinţă a fost dovedită pe loc şi care s-a retractat. Ai să vezi de altminteri toate dezbaterile cuvânt cu cuvânt pentru că am avut (cu 60 de franci pe oră) un stenograf care a notat tot. Moş Sénard a vorbit patru ore în şir. A fost un triumf pentru el şi pentru mine.

A început prin a vorbi de tata Flaubert, apoi de tine, şi pe urmă de mine; după care, analiza completă a romanului, respingerea rechizitoriului şi a pasajelor incriminate. Aici a fost *tare;* procurorul general trebuie să fi încasat, seara, o papară zdravănă! Dar cel mai frumos a fost pasajul cu împărtăşania. Procurorul general a fost acoperit de ruşine când Maestrul Sénard a scos de sub banca lui un *Ritual*[12] şi l-a citit; pasajul din roman nu e decât reproducerea *îndulcită* a ceea ce se găseşte în *Ritual,* le-am băgat pe gât o literatură grozavă!

În tot timpul pledoariei, moş Sénard a vorbit despre mine ca despre un om mare şi despre carte ca despre o capodoperă. A citit din ea aproape o treime. A pus foarte bine în valoare aprobarea lui Lamartine! Iată una din frazele citate: „Îi datoraţi nu numai achitarea, ci şi scuze!" [...]

Către Maurice Schlésinger
(Paris, în jur de 11 februarie)

Dragul meu Maurice,

Îţi mulţumesc pentru scrisoare. Am să-ţi răspund pe scurt, pentru că mi-a rămas din toate astea o asemenea epuizare în trup şi spirit încât n-am puterea să fac un pas şi să ţin în mână o pană. Afacerea a fost greu de scos la mal, dar în fine, am învins.

Am primit de la toţi confraţii complimente foarte măgulitoare şi cartea mea se va vinde neobişnuit de bine, pentru un debut. Dar sunt mâhnit de acest proces, la urma urmei. Deviază succesul şi nu-mi plac, în jurul Artei, lucruri străine de ea. În asemenea grad încât tot aoest tapaj mă dezgustă profund şi ezit să-mi tipăresc romanul în volum. Am chef să mă întorc, şi încă pentru totdeauna, în singurătatea şi muţenia din care am ieşit, să nu public nimic ca să nu se mai vorbească despre mine. Căci mi se pare imposibil în ziua de azi să spui ceva, ipocrizia socială e atât de feroce!!!

[...] Nu văd nimic, scormonindu-mi bietul creier, care să nu fie condamnabil. Ce vroiam să public după roman, adică o carte care mi-a luat câţiva ani de căutări şi studii aride, m-ar duce la ocnă![13] Şi toate celelalte planuri ale mele au aceleaşi inconveniente. Pricepi acum starea de voioşie în care mă aflu?

De patru zile stau culcat pe divan rumegându-mi situaţia, care nu-i prea veselă, deşi mi se împletesc cununi, în care se amestecă, ce-i drept, scaieţi.

Îţi răspund la toate întrebările: dacă volumul nu apare, îţi trimit numerele din *La Revue* în care e cuprins. Lucrul se va decide în câteva zile. Domnul de Lamartine n-a scris în *La Revue de Paris;* ridică în slăvi meritul literar al romanului meu, declarându-l totodată cinic. Mă compară cu lord Byron etc.! Foarte frumos; aş prefera însă ceva mai puţine hiperbole şi mai puţine reticenţe. Mi-a trimis din senin felicitări, pe urmă m-a abandonat în momentul decisiv. Pe scurt, nu s-a purtat cu mine ca un om de onoare, ba chiar nu şi-a ţinut un cuvânt pe care mi-l dăduse. Totuşi am rămas în termeni buni.

Către Frédéric Baudry[14]
(Paris,) marţi (în noaptea de 10 spre 11 februarie)

[...] *Bovary* mă plictiseşte de moarte! Cât regret acum că am publicat-o! Toată lumea mă sfătuieşte să-i fac uşoare corectări, *din prudenţă, din bun-gust* etc. Or, o asemenea acţiune mi se pare o laşitate crasă odată ce, în conştiinţa mea, nu văd în carte nimic blamabil (din punctul de vedere al celei mai stricte morale).

De aceea i-am spus lui Lévy[15] să oprească tot. Sunt încă nehotărât.

Ah! ştiu bine tot ce ai să-mi răspunzi! Mărturiseşte în cele din urmă că gândeşti ca mine, totuşi.

Şi pe urmă, în viitor? Ce să scriu mai inofensiv decât acest roman? Lumea s-a indignat de o pictură imparţială. Ce e de făcut? să ocoleşti, să iei lucrurile în glumă? nu! nu! de o mie de ori nu!

Am aşadar mare chef să mă întorc pentru totdeauna *la mine la ţară*, în tăcerea mea, şi acolo să continui să scriu pentru mine, numai pentru mine. Am să fac cărţi *adevărate* şi pline, poţi fi sigur.

Nepăsarea pentru faimă îmi va da o asprime salutară. Am pierdut în iarna asta, valoram mai mult acum un an. Îmi face impresia că sunt o prostituată.

Într-un cuvânt, zarva care s-a făcut în jurul primei mele cărţi îmi pare atât de străină de artă încât sunt *dezgustat de mine*. În plus, cum ţin infinit la propria-mi stimă, aş vrea să mi-o păstrez si sunt pe cale s-o pierd. Ştii că nu sufăr de mâncărimea tiparului. Voi trăi foarte bine şi fără el. Căci mi se pare cu neputinţă să scriu un rând gândindu-mă la altceva decât la opera mea. Contemporanii se vor lipsi de frazele mele iar eu de aplauzele lor – şi de tribunalele lor.

Ipocrizia socială fiind mai puternică, eu unul dau bir cu fugiţii, resemnat să trăiesc de aici înainte ca ultimul dintre burghezi. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie[16]
Paris, 18 martie

[...] Am să scriu un roman a cărui acţiune se petrece cu trei secole înainte de Christos[17], căci simt nevoia să ies din lumea modernă, în care mi-am muiat prea mult pana şi pe care de altfel mă oboseşte s-o reproduc tot atât pe cât mă scârbeşte s-o văd.

Cu o cititoare ca dumneata, Domnişoară, şi atât de simpatică, sinceritatea e o datorie. Îţi voi răspunde aşadar la întrebări: în *Doamna Bovary* nu e nimic adevărat. E o poveste *pe de-a-ntregul* inventată; n-am pus acolo nimic nici din sentimentele nici din existenţa mea. Iluzia (dacă e vreuna) vine dimpotrivă din *impersonalitatea* operei. Este unul din principiile mele, că nu trebuie *să te scrii.* Artistul trebuie să fie în opera lui ca Dumnezeu în creaţiune, invizibil şi atotputernic; să-l simţi pretutindeni, dar să nu-l vezi nicăieri.

Şi pe urmă, Arta trebuie să se înalţe deasupra afecţiunilor personale şi a susceptibilităţilor nervoase! E timpul să-i dăm, printr-o metodă necruţătoare, precizia ştiinţelor fizice! Dificultatea capitală, pentru mine, rămâne totuşi stilul, forma, Frumosul indefinisabil *rezultând din concepţia însăşi,* care este splendoarea Adevărului, cum spunea Platon.

Am dus multă vreme, Doamnă, viaţa dumitale. Şi eu mi-am petrecut mai mulţi ani cu totul *singur* la ţară, neauzind alt zgomot iarna decât murmurul vuitului în copaci şi trosnetul gheţurilor, când Sena le *târa* pe sub ferestrele mele. Dacă am ajuns la o oarecare cunoaştere a vieţii, am făcut-o numai trăind puţin în sensul obişnuit al cuvântului, căci am mâncat puţin, dar am rumegat considerabil; am frecventat medii diverse şi am văzut ţări diferite.

Am călătorit pe jos şi pe cămile. Îi cunosc pe speculanţii la bursă din Paris şi pe ovreii din Damasc, pe desfrânaţii italieni şi pe saltimbancii negri. Sunt un pelerin de la Sfintele Locuri şi m-am pierdut în zăpezile Parnasului, ceea ce poate trece drept un simbolism.

Nu te mai dezola; am umblat prin lume şi cunosc bine acest Paris la care visezi; nimic nu face cât o lectură bună lângă foc... să citeşti *Hamlet* ori *Faust*... într-o zi de entuziasm. Visul meu e sa cumpăr un mic palat la Veneţia pe Canal Grande.

Iată-ţi, Doamnă, una din curiozităţi potolită. Adaugă următoarele pentru a avea portretul şi biografia mea complete: am treizeci şi cinci de ani, sunt înalt de 1,87 m., am umeri de hamal şi iritabilitatea nervoasă a unei cochete. Sunt celibatar şi solitar. [...]

Către Maurice Schlésinger
Paris (sfârşit de martie)

[...] 1 – Am un volum care va apărea peste cincisprezece zile[18] (îl vei primi înainte de a fi pus în vânzare la Paris), trebuie să supraveghez publicarea sus-zisei cărţi; 2 – Mai aveam unul gata de tipar, dar asprimea vremurilor mă sileşte să-i amân indefinit publicarea[19]; 3 – Pentru a-mi susţine debutul (a cărui vâlvă, cum se spune în stil de reclamă, a depăşit speranţele mele), trebuie să mă grăbesc să mai am unul, şi *graba*, pentru mine, în literatură, înseamnă *moartea.* Sunt deci ocupat în momentul ăsta să iau note pentru un studiu antic[20] pe care am să-l scriu la vară, foarte încet. Deci, cum vreau să mă apuc de el la sfârşitul lunii viitoare şi

cum la Rouen îmi este imposibil să-mi procur cărţile necesare, citesc şi-mi scot note pe la Biblioteci de dimineaţă până seara, şi la mine acasă noaptea, foarte târziu. Iată, dragul meu, situaţia. Sunt foarte nenorocit pentru că mă scol în fiecare dimineaţă la opt, ceea ce-i un chin pentru sluga dumitale. [.,.]

Către Domnişoara Leroyer de Chtantepie
(Paris,) luni (30 martie)

Domnişoară şi iubite Confrate,

Scrisoarea dumitale e atât de francă, atât de adevărată şi de *intensă;* în sfârşit, m-a mişcat atât de mult încât nu pot să mă opresc să nu-ţi răspund imediat. Îţi mulţumesc mai întâi că ţi-ai spus vârsta. Mă face să mă simt mai la îndemână. Vom discuta împreună ca *doi bărbaţi*. Încrederea pe care mi-o arăţi mă onorează; nu cred că sunt nedemn de ea; dar nu-ţi mai bate joc de mine, nu-mi mai spune *savant!* mie care mă ruşinez de ignoranţa mea.

Şi pe urmă nu te mai compara cu Emma Bovary. Nu-i semeni deloc! Preţuia mai puţin decât dumneata şi la minte şi la inimă; căci e o fire oarecum perversă, o femeie de falsă poezie şi de false sentimente. Dar ideea iniţială pe care am avut-o era să fac din ea o fecioară, trăind în mijlocul provinciei, îmbătrânind în necazuri şi ajungând astfel la ultimele stări ale misticismului şi ale pasiunii *visate*. Am păstrat din acest prim plan tot ce o înconjoară (peisaje şi personaje destul de negre), culoarea, în fine. Doar că, pentru a face povestea mai uşor de înţeles şi mai amuzantă, în sensul bun al cuvântului, am născocit o eroină mai umană, o femeie mai des întâlnită. Întrezăream de altminteri, în executarea acestui plan iniţial, asemenea greutăţi încât n-am îndrăznit.

[...] Ce m-a păzit de desfrâu nu e virtutea, ci *ironia*. Prostia viciului mă face să râd de milă mai mult decât mă dezgustă turpitudinea lui.

M-am născut într-un spital (din Rouen – unde tatăl meu era chirurg-şef, a lăsat un nume ilustru în meseria lui) şi am crescut în mijlocul tuturor mizeriilor omeneşti – de care mă despărţea un zid. Copil fiind, m-am jucat într-o sală de disecţie. De aceea, poate, am aerul totodată funebru şi cinic. Nu-mi place viaţa şi nu mi-e frică de moarte. Ipoteza neantului absolut n-are nimic care să mă sperie. Sunt gata să mă arunc în marea prăpastie neagră cu placiditate.

[...] Mi-a rămas însă din ce am văzut, simţit şi citit o nepotolită sete de adevăr. Goethe striga murind: „Lumină! lumină!" O! da, lumină! chiar până-n măruntaie. E o mare voluptate să afli, să-ţi asimilezi Adevărul prin mijlocirea Frumosului. *Starea ideală* rezultând din această bucurie mi se pare un fel de sfinţenie, care e poate mai nobilă decât cealaltă pentru că e mai dezinteresată.

[...] Aruncă-te cu trup şi suflet în literatură. Ia-ţi *o lucrare de lungă durată* şi jură-ţi s-o îndeplineşti. Citeşte-i pe maeştri adânc, nu ca să te distrezi ci ca să te pătrunzi de ei, şi încet-încet ai să simţi cum toţi norii care sunt în dumneata se destramă. Te vei iubi mai mult, pentru că vei cuprinde în spirit mai multe lucruri. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset,) sâmbătă (9 mai)

[...] Articolul lui Sainte-Beuve[21] le-a căzut bine la burghezi; a făcut la Rouen (mi s-a spus) mare efect. Cât despre cel din *La Chronique*[22], îl găsesc nevinovat; pe când cel din *Le Courrier franco-italien*[23] este funciarmente răuvoitor, lucru de care mă doare-n cot. Acum pricep cum poate să te enerveze un articol de gazetă. E fără îndoială un exces de orgoliu din parte-mi, dar crede-mă că nu simt contra acelui domn Claveau nici o ură. Nefericitul, crede că nu mă ocup deloc de stil!

Sunt îngropat în cărţi şi mă plictisesc, negăsind mare lucru. Am şi făcut, de o săptămână încoace, destulă treabă, dar sunt clipe când subiectul *Cartaginei*[24] mă înspăimântă atât de rău (prin vidul lui) încât sunt pe punctul de a renunţa. [...]

Către acelaşi
(Croisset, 10? mai)

[...] Masa mi-e atât de plină de cărţi încât mă zăpăcesc. Le expediez rapid fără a găsi mare lucru. Ţin

totuşi la *Cartagina* şi, cu orice preţ, voi scrie această năzbâtie. Aş vrea grozav s-o încep într-o lună sau două. Dar mai întâi trebuie să mă dedau, prin inducţie, la o muncă arheologică formidabilă. Citesc acum un memoriu de 400 de pagini în 4° cu privire la chiparosul piramidal, pentru că existau chiparoşi în curtea templului Astarteei; asta îţi poate da o idee despre rest. A început să plouă. Sunt singur în fundul deşertului şi mă gândesc cu o anumită melancolie la duminicile noastre de astă iarnă. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 18 mai

[...] Mă întrebi cum m-am vindecat de halucinaţiile nervoase pe care le aveam altădată? Pe două căi: 1 – studiindu-le ştiinţific, adică încercând să-mi dau seama de ele, şi 2 – prin *puterea voinţei.* Am simţit deseori nebunia venind. Era în bietul meu creier un vârtej de idei şi imagini în care conştiinţa mea, *eul* meu mi se părea că se scufundă ca o corabie în furtună. Dar mă agăţăm de raţiune. Ea domina tot, deşi asediată şi bătută de valuri. Alteori încercam, cu imaginaţia, să-mi stârnesc în mod factice acele oribile suferinţe. M-am jucat cu demenţa şi fantasticul ca Mitridate cu otrăvurile. O mare mândrie mă susţinea şi am învins răul luptându-mă cu el corp la corp. Există un simţământ ori mai degrabă o obişnuinţă de care îmi pari lipsită, anume *dragostea pentru contemplaţie*. Ia viaţa, patimile şi pe dumneata însăţi drept *subiect* de exerciţii intelectuale. Te revolţi împotriva nedreptăţii din lume, împotriva josniciei, a tiraniei şi a tuturor mârşăviilor şi fetidităţilor existenţei. Dar le cunoşti oare bine? ai studiat tot? Eşti Dumnezeu? Cine-ţi spune că judecata dumitale omenească e fără cusur? că simţirea nu te înşală? Cum putem noi, cu simţurile noastre mărginite şi cu inteligenţa noastră limitată, să ajungem la cunoaşterea absolută a adevărului şi a binelui? Vom atinge oare vreodată absolutul? Trebuie, dacă vrem să trăim, să renunţăm a avea o idee limpede despre orice. *Aşa e omenirea,* nu trebuie s-o schimbăm ci s-o cunoaştem. Gândeşte-te *mai puţin la dumneata.* Părăseşte nădejdea unei soluţii. Ea e în sânul Tatălui; el singur o posedă şi n-o comunică. Dar există în *ardoarea studiului* bucurii ideale făcute peniru sufletele nobile. Alătură-te în gând fraţilor dumitale de acum trei mii de ani; încarcă-te cu toate suferinţele lor, cu toate visurile lor, şi vei simţi cum ţi se lărgesc totodată şi inima şi inteligenţa; o simpatie profundă şi nemăsurată va înveli, ca o mantie, toate fantomele şi toate fiinţele. Încearcă aşadar să nu mai *trăieşti în dumneata.* Fă mari lecturi. Fă-ţi un plan de studii, să fie riguros şi respectat. Citeşte istorie, antică mai ales. *Obligă-te la o muncă regulată şi obosilcare.* Viaţa este un lucru atât de hidos încât singurul mijloc de a o suporta e s-o eviţi. Şi o eviţi trăind în Artă, în căutarea neîncetată a Adevărului redat prin Frumos. Citeşte-i pe marii maeştri încereând să le surprinzi procedeele, să te apropii de sufletul lor, şi ai să ieşi din acest studiu cu încântări care au să te umple de bucurie. Vei fi ca Moise coborând de pe Sinai. Avea raze împrejurul feţei, pentru că-l contemplase pe Dumnezeu. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset, către 20 mai)

Nu, bunul meu prieten, în ciuda sfaturilor tale nu voi abandona *Cartagina* pentru a relua *Sfântul Anton,* fiindcă nu mă mai aflu în acel cerc de idei şi ar trebui să mă întorc la el, ceea ce pentru mine nu-i treabă uşoară. Ştiu bine că din punctul de vedere al criticii (dar numai al criticii) ar fi abil, ca s-o derutez; însă din momentul când aş scrie gândindu-mă la caraghioşii aceia, n-aş mai face nimic bun, ar trebui *să intru din nou* în pielea sfântului Anton, care e mai tatuată şi mai substanţială decât a lui Chollet[25]. Sunt băgat în *Cartegina* şi am să încerc, dimpotrivă, să pătrund cât mai adânc în ea şi că mă *exalt*.

Sfântul Anton este de altfel o carte care nu trebuie ratată. Ştiu acum ce-i lipseşte, şi anume două lucruri: 1 – planul: 2 – personalitatea sfântului Anton. Am să reuşesc. Dar am nevoie de timp, de timp.

[...] Nu trebuie *niciodată* să te gândeşti la public, în ce mă priveşte, cel puţin. Or, simt că dacă m-aş aşeza acum la *Sfântul Anton,* l-aş face potrivit nevoilor de circumstanţă, ceea ce e într-adevăr un motiv de cădere. Gândeşte-te la asta, dragul meu, şi vei vedea că nu sunt chiar atât de încăpăţânat pe cât par. *Cartagina* va fi de altfel mai amuzantă, mai uşor de înţeles şi îmi va da, sper, o autoritate care îmi va îngădui să-mi dau drumul în *Sfântul Anton.* [...]

Către acelaşi
(Croisset, după 28 mai)

[...] Cât despre mine, am o indigestie de cărţi. Râgâi câte un în-folio. Am luat note din 53 de lucrări diferite din martie încoace; studiez acum *arta militară*, mă cufund în deliciile fortificaţiilor exterioare, tocesc la balistică şi la catapulte. Cred în sfârşit că pot scoate efecte noi din pifanii antichităţii. În privinţa peisajului, e încă foarte vag; nu *simt* încă partea religioasă. Psihologia se coace încetişor, dar am de montat o maşinărie greoaie. M-am băgat la o treabă a dracului de grea. Nu ştiu când am să termin, nici măcar când am să încep. [...]

Către Domnnul Cailleaux[26]
(Croisset, lângă Rouen, 4 iunie)

Domnule.

Scrisoarea măgulitoare pe care mi-aţi scris-o îmi impune datoria să răspund sincer la întrebarea dumneavoastră.

Nu, domnule, nici un model n-a pozat în faţa mea. Doamna Bovary este o pură invenţie. Toate personajele cărţii sunt complet imaginate şi chiar Yonvile-l'Abbaye e o regiune *care nu există*, ca şi Rieulle etc. Ceea ce n-a împiedicat lumea, aici, în Normandia, să caute să descopere în rin arul meu o sumedenie de aluzii. Dacă aş fi făcut aşa ceva, portretele mele ar fi fost mai puţin asemănătoare, pentru că aş fi avut în vedere persoane, iar eu am vrut, dimpotrivă, să reproduc tipuri.

Este una din cele mai alese bucurii ale literaturii, domnule, aceea de a trezi simpatii necunoscute. Primiţi deci expresia simpatiei mele.

Cu salutări.

Către Frédéric Baudry
(Croisset,) miercuri (24 iunie)

[...] Avem de vorbit despre o mie de lucruri şi între altele despre *Cartagina* care mă sâcâie teribil. N-ai să găseşti în mine un om vesel! Cred că m-am îmbarcat într-o treabă dubioasă! Câteodată mi se pare superb. Dar sunt zile în care am impresia că navighez în plin rahat – dacă pot să mă exprim aşa.

Cât sunt de istovit încă de pe acum, prietene! Cât sunt de obosit! De câtă vreme mă spetesc pe galera artei! Într-un cuvânt iată unde am ajuns cu *Cartagina.*

Planul e făcut – şi cred că bine făcut, ştiu suficient despre Istorie, arta militară, politică etc., partea religioasă se va face. Dar mi e cam frică să nu mă împotmolesc în partea topografică şi locală. Am de altminteri în privinţa asta o nevoie înnăscută de precizie care mă roade.

[...] Am citit o groază de lucruri – şi multe inutile! Sunt, în fine, prea înaintat cu lucrarea asta ca s-o părăsesc. Căci întrevăd posibilitatea de a ajunge la nişte efecte extrem de originale ca detalii şi la nişte zburdălnicii de stil.

Dar!... Dar!...

Şi toate astea, pentru ce? pentru cine? pentru Burghezi! pentru a-l distra pe infamul Burghez!

„Ah! ce nebuniei", cum zice Grassot[27]!

La revedere, bătrâne – pe miercuri. Al tău.

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset.) 6 iunie

[...] Când privesc la câte o măruntă stea din Calea Lactee îmi spun că Pământul nu e mai mare decât una din acele scântei. Iar eu care gravitez un minut pe această scânteie, ce sunt eu deci, ce suntem noi? Sentimentul infirmităţii mele, al nimicniciei, mă linişteşte. Mi se pare că am devenit un grăunte de praf pierdut în spaţiu, şi totuşi fac parte din această măreţie infinită care mă înconjoară.

[...] Mă întrebi ce cărţi să citeşti. Citeşte Montaigne, citeşte-l încet, pe îndelete! *Are să te calmeze.* Şi nu-i asculta pe oamenii caro vorbesc de egoismul lui. Are să-ţi placă, ai să vezi. Nu citi însă cum citesc copiii, ca să te distrezi, nici cum citesc ambiţioşii, ca să te instruieşti. Nu, citeşte *ca să trăieşti.* Fă-i sufletului o atmosferă intelectuală alcătuită din emanaţia tuturor marilor spirite. Studiază-i în profunzime pe Shakespeare

şi pe Goethe. Citeşte traduceri din autorii greci şi romani, Homer, Petroniu, Plaut, Apuleius etc...[...] Lărgeşte-ţi orizontul şi ai să respiri mai în voie. Dacă ai fi bărbat şi ai avea douăzeci de ani, ţi-aş spune să te îmbarci ca să faci ocolul lumii. Ei bine! fă ocolul lumii în camera dumitalee. Studiază ceea ce nici nu bănuieşti: Pământul. Dar ţi-l recomand mai întâi pe Montaigne. Citeşte-l de la un capăt la altul şi, când ai terminat, ia-o de la început. [...]

Către Charles Baudelaire
Croisset, 13 iulie

Dragă prietene,

Mai întâi ţi-am înghiţit pe nerăsuflate volumul[28] de la un cap la altul, aşa cum citesc bucătăresele un foileton, şi acum, de opt zile, îl tot recitesc, vers cu vers, cuvânt cu cuvânt şi, sincer vorbind, îmi place şi mă încântă.

Ai găsit mijlocul să întinereşti romantismul. Nu semeni cu nimeni (ceea ce e prima dintre toate calităţile).

Originalitatea stilului decurge din concepţie. Fraza e toată înţesată de idee, plină până la refuz.

Îmi place duritatea dumitale, cu suavităţile ei de limbaj, care o pun în valoare ca nişte incrustaţii pe lama unei spade fine.

Iată bucăţile care m-au frapat cel mai mult: *Frumuseţea;* e pentru mine o operă de cea mai înaltă valoare; şi pe urmă bucăţile următoare: *Idealul, Uriaşa* (pe care o cunoşteam dinainte), bucata XXV:

Cu-aìe sale veşminte, uşoare, sidefii.

Un hoit, Pisica (p. 79), *Frumoasa navă. Unei creaole, Spleen* (p. 140), care m-a întristat, până într-atât e de exactă culoarea! Ah! înţelegi bine plictisul existenţei! Poţi să te lauzi cu asta, fără orgoliu. Mă opresc din enumerare, aş avea aerul că-ţi copiez tabla de materii. Trebuie să-ţi spun totuşi că îmi place la nebunie bucata LXXV, *Tristeţea lunii:*

Si-şi mângâie cu mâna-i uşoară, în zăbavă,
Când aţipeşte, sânul rotund şi despuiat[29]...

şi că admir profund *Călătorie la Cythera* etc., etc.

Cât despre critici nu-ţi aduc nici una, pentru că nu sunt sigur că le mai gândesc eu însumi peste un sfert de oră. Mă tem, într-un cuvânt, să nu spun inepţii de care m-aş căi pe loc. Când am să te revăd la iarnă, la Paris, am să-ţi pun numai, sub o formă dubitativă şi modestă, câteva întrebări.

În rezumat, ce-mi place mai presus de toate în cartea dumitale este faptul că arta predomină. Şi pe urmă cânţi trupul fără să-l iubeşti, într-un fel trist şi detaşat care îmi este simpatic. Eşti rezistent ca marmura şi pătrunzător ca o ceaţă englezească.

Încă o dată, mii de mulţumiri pentru darul trimis; îţi strâng mâna foarte tare.

Al dumitale.

Către Charles d'Osmoy(?)[30]
(Croisset,) miercuri 22 iulie

[...] Mă apuc peste două săptămâni de *ceva nou.* E o poveste care se petrece cu 240 de ani înainte de Iisus Christos. Am o strângere de inimă teribilă şi vagă, ca atunci când te îmbarci pentru o lungă călătorie. Oare te mai întorci? Ce-o să se întâmple? Ţi-e teamă să porneşti: şi totuşi arzi de dorul de a pleca. Literatura, de altminteri, nu mai e pentru mine decât un supliciu. [...] Această metaforă, poate indecentă, e numai şi numai ca să te facă să-nţelegi că sunt plictisit la maximum..., asta-i! A scrie mi se pare din ce în ce mai imposibil. „Fericit Scudery"[31] etc."

Către Jules Duplan
(Croisset, 26 iulie)

[...] Ştii câte volume am îngurgitat până acum despre Cartagina? cam 100! Şi, de cincisprezece zile încoace, am înghiţit 18 tomuri din Biblia lui Cahen[32]! cu note cu tot, şi luând note!

Mai am vreo două săptămâni de cercetări[33]; pe urmă, dupe o frumoasă săptamână de visare intensă, sus ancora galerei! (ori mai bine zis a triremei!). Încep; nu că aş fi *inspirat* câtuşi de puţin, dar am chef să văd ce iese, e un fel de curiozitate şi cum s-ar zice ca o dorinţă lubrică fără erecţie.

[...] N-am nici o veste de la Paris. Un articol al lui Baudelaire despre *Bovary*, gata încă demult şi care trebuia să apară în *L'Artiste*[34], nu apare; la fel articolul lui Saint-Victor[35] din *La Presse.* Dar de toate astea puţin îmi pasă. Ah! *Cartagina!* dacă aş fi sigur de tine!

Mi se pare imposibil s-o termin în iarna asta, cu toate că trebuie scrisă într-un stil larg şi *avântat*, care va fi poate mai uşor decât un roman psihologic, dar... dar... O! prea fericit Scudéry!

Către Eugene Crépet[36]
(Croisset, 28 iulie?)

[...] Aş da nu ştiu cât să am reproducerea unui simplu mozaic *într-adevăr* punic! Cred totuşi că am ajuns la *probabilităţi.* Nu mi se va putea *dovedi* că am spus absurdităţi... Dacă cunoşti cumva vrei carte *specială* despre mercenari, comunică-mi. [...]

Către Ernest Feydeau[37]
(Croisset, 26 Iulie?)

[...] Râd câteodată, dar glumesc foarte rar, şi acum mai puţin ca oricând. Sunt *bolnav* de frică, tot felul de spaime mă bântuie: mă apuc de scris.

Nu! dragul meu! Nu-s aşa de prost! Nu-ţi arăt nimic din *Cartagina* înainte de a-i fi scris ultimul rând, pentru că îmi ajung îndoielile mele fără să le mai adaug şi pe cele stârnite de tine. Observaţiile tale m-ar face să-mi pierd capul. Cât despre arheologie, va fi "probabilă". Atâta tot. Numai să nu mi se poată *dovedi* că am spus absurdităţi, e tot ce cer. În privinţa botanicii, puţin îmi pasă. Am văzut cu ochii mei toate plantele şi toţi pomii de care am nevoie.

Şi pe urmă, importă prea puţin, e o parte secundară. O carte poate să fie plină de enormităţi şi de gafe, şi totuşi să fie foarte frumoasă. O asemenea doctrină, dacă ar fi admisă, ar fi deplorabilă, ştiu. În Franţa mai ales, unde oamenii au pedantismul ignoranţei. Văd însă în tendinţa contrară (care este a mea, vai!) o mare primejdie. Studiul hainelor ne face că uităm sufletul. Aş da jumătate din topul de note pe care le-am scris de cinci luni încoace şi cele 98 de volume citite ca să fiu, măcar timp de trei secunde, *realmente* emoţionat de pasiunea eroilor mei. Să fim atenţi să nu cădem în mărunţişuri, ne-am întoarce astfel, încet, încet, la *Cafetiera* abatelui Delille[38]. Există acum o întreagă şcoală de pictură care, îndrăgostită de Pompei, a ajuns la un rococo şi mai şi decât Girodet[39]. Socot aşadar că nu trebuie „*să-ţi placă nimc"*, ci să planezi imparţial pe deasupra tuturor obiectivelor. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset,) miercuri (5 august)

Dragul meu,

Caută să vii cât de repede poţi (adică de azi în două săptămâni), pentru că:

1 – O să am probabil, la sfârşitul lunii, nişte rude din Champagne care vin să stea aici o lună şi care o să-ţi ia camera;

2 – În curând mă pun pe scris!

Când zic în curând, e un fel de a vorbi, căci materia se lungeşte considerabil; cu fiece nouă lectură, alte o mie ies la iveală! Mă afiu, domnule, *într-un labirint*! Planul meu, în felul ăsta, nu înaintează deloc, se poate întâmpla să se coacă interior. Sunt, în acest moment, cufundat în Pliniu, pe care-l recitesc în întregime; mai am încă de răsfoit Ateneu[40] şi Plutarh, de citit *Tratatul de cavalerie* al lui Xenofon, şi *Retragerea* lui, plus cinci sau şase memorii ale Academiei de Inscripţii[41], şi asta încă nu-i tot, fără îndoială! Încep să mă simt extenuat de atâtea note! Există, dedesubtul tuturor acestor lucruri, o groaznică spaimă, tremur la gândul de a

mă apuca de lucru, ca atunci când îţi scoţi un dinte.

Scrie-mi două vorbe ca că-mi spui ziua şi ora sosirii, vin să te iau de la gară; există un tren care pleacă din Paris la ora cinci şi ajunge aici la şapte şi jumătate.

Adio, bătrâne, pe curând.

Către Ernest Feydeau
(Croisset,) joi seara (6 august)

[...] Da, literatura mă enervează în gradul cel mai înalt! Dar nu e vina mea; a devenit la mine o boală constituţionala; nu pot să scap de ca. Sunt abrutizat de artă şi estetică şi mi-e cu neputinţă să trăiesc măcar o zi fără să-mi scarpin această rană incurabilă, care mă roade.

N-am scris (dacă vrei să-mi ştii opinia intimă şi francă) nimic care să mă satisfacă deplin. Am în mine, şi încă foarte limpede, mi se pare, un ideal (iartă-mi cuvântul), un ideal de stil, a cărui urmărire mă face să gâfâi fără încetare. *De aceea disperarea este starea mea normală*. Îmi trebuie o distracţie violentă ca să mă scoată din ea. Şi pe urmă, nu sunt un om vesel din născare. Trivial, măscărici şi obscen cât vrei, şi totuşi lugubru. Pe scurt, viaţa mă plictiseşte cordial. Iată-mi profesiunea de credinţă.

De şase săptămâni dau înapoi ca un laş din faţa *Cartaginez.* Adun note peste note, cărţi peste cărţi, căci nu mă simt în stare să lucrez. Nu-mi văd clar obiectivul. Pentru ca unei cărţi *să-i iasă prin pori* adevărul, trebuie să fie îndopată cu subiectul ei până peste cap. Atunci culoarea vine firesc, ca o urmare fatală şi ca o înflorire a ideii însăşi. [...]

Către Louis Bouilhet
(Croisset, 12 august)

În sfârşit! sunt pe cale să termin cu afurisitele mele de note. Mai am trei volume de citit şi pe urmă gata. Chiar gata! La mijlocul ori la sfârşitul săptămânii viitoare, mă apuc de treabă. Nu mă încearcă nici o poftă intelectuală, ci un fel de nevoie fizică. Trebuie să schimb aerul. Şi de altfel nu mai aflu nimic. Am epuizat, cred, tot materialul. Acum e cazul să mă înfierbânt şi să zbier în tăcerea cabinetului de lucru!

[...] Publicul, pe cât se pare, se ocupă de Senioria noastră, căci s-a anunţat în trei jurnale că scriu un roman cartaginez intitulat *Mercenarii.* E foarte măgulitor, dar mă agasează mult; ai aerul unui şarlatan, iar publicul îţi poartă pică dacă-l faci să aştepte atâta. Bineînţeles că n-am să mă grăbesc nici cu un minut.

[...] Te poftesc să citeşti (ca pe un lucru fetid) o scrisoare a lui Péranger către Legouvé[42], în care-i dă sfaturi cu privire la cariera omului de litere. E o bucată straşnică, serios! [...]

Către Charles Baudelaire
(Croisset,) vineri, 14 august

Aflu că eşti urmărit din cauza volumului dumitale[43]. Lucrul datează mai de demult, mi s-a spus. Nu ştiu nimic, trăiesc aici ca la o sută de mii de leghe departe de Paris.

De ce? La ce ai *atentat*? La religie? Sau la moravuri? Ai fost *chemat la judecată?* Când va fi asta? etc.

E o noutate: să pui sub urmărire un volum de versuri! Până acum magistratura lăsa poezia în pace.

Sunt extrem de indignat. Scrie-mi amănunte despre aceasta afacere, dacă nu te plictiseşte prea tare, şi primeşte mii de strângeri de mână din cele mai cordiale. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) 23 august

Dragă prietene,

Am primit articolele referitoare la volumul dumitale. Al lui Asselineau[44] mi-a făcut mare plăcere. Între paranteze, e foarte amabil faţă de mine. Spune-i din partea mea un cuvânt de mulţumire. Ţine-mă la curent cu afacerea dumitale, dacă nu te plictiseşte prea rău. Mă interesează ca şi cum m-ar privi personal. Urmărirea asta n-are nici un sens. Mă revoltă.

Şi tocmai i s-au dat onoruri *naţionale* lui Béranger! Burghezului ăstuia împuţit care a cântat amorurile uşoare şi hainele jerpelite!

Îmi închipui că, în efervescenţa entuziasmului faţă de această glorioasă tărtăcuţă, câteva fragmente din cântecele lui (care nu sunt cântece, ci ode de Prud'homme[45]), citite în şedinţă publică, ar fi de un efect grozav. Îţi recomand *Jeanneton a mea, Bacanta, Bunica*[46] etc. Toate sunt la fel de bogate în poezie ca şi în morală. Şi de vreme ce te acuză, fără îndoială, de ultragiu adus moravurilor şi religiei, cred că o paralelă între voi doi n-ar fi nelalocul ei. Transmite-i această idee (atât cât preţuieşte) avocatului dumitale.

Iată ce vroiam să-ţi spun, şi-ţi strâng mâinile. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset, 23 august)

[...] Fiindcă te interesezi de ceea ce lucrez, află că săptămâna asta mă apuc să scriu ceva nou. Este lucrarea anunţată în *La Presse* şi pe care i-am promis-o. Sunt cinci luni de când pregătesc materialele[47]. Când va fi gata? Habar n-am. E o operă foarte dificilă şi care mă umple de temeri...

[...] S-a mai anunţat o dramă de-a mea primită la Odeon. Zvonul nu are nici un temei. M-am ocupat altădată de teatru. Am să mă mai ocup peste câteva săptămâni. Vreau să termin cu o idee sau două care nu-mi dau pace. Sunt lucrări mari de făcut în direcţia asta; dar teatrul e o groaznică galeră! [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, sfârşit de august)

[...] Am terminal cu notele şi mă aşez la lucru săptămâna asta, ori imediat ce vei fi plecat de pe aici! Trebuie să mă resemnez să scriu.

Mi-am mai venit în fire, la suprafaţă cel puţin. Căci în fond sunt si dracului de îngrijorat. Cu cât înaintez, cu atât devin mai laş. *Nu mai îndrăznesc* (şi aici e totul: să îndrăzneşti!). Ceea ce nu împiedică faptul că sus-zisul roman să fie dovada unui tupeu exorbitant. Şi pe urmă, cum subiectul e foarte frumos, îl suspectez teribil, dat fiind că în general subiectele frumoase se ratează. Vorba asta, de altfel, nu spune nimic, totul depinde de execuţie. Istoria unui păduche poate fi mai frumoasă decât a lui Alexandru. În sfârşit! om vedea.

Adio, dragă băiete, pe sâmbătă. O să pălăvrăgim, sper, grozav. Dar nu-ţi voi pomeni nimic despre *Cartagina,* pentru că mă tulbură să vorbesc despre planurile mele. Totdeauna le expun prost. Mi se fac obiecţii şi îmi pierd capul.

Te îmbrăţişez.

Către Jules Duplan
(Croisset, după 20 septembrie)

[...] Am scris cam 15 pagini din *Cartagina,* adică aproape jumătate din primul capitol. Mă tem să nu fie *foarte plictisitor,* sincer vorbind; mi se pare că dau în tragedie şi că scriu într-un stil academic jalnic. [...]

Către acelaşi
(Croisset, 3 sau 4 octombrie)

[...] Am ajuns, în primul capitol, la femeiuşca mea[48]. Îi dichisesc costumul, fapt care mă amuză. M-a mai pus pe picioare. Mă tăvălesc ca un porc prin giuvaerurile cu care o înconjur, cuvântul purpură sau diamant cred că se află în fiece frază a cărţii. Ce de fireturi! dar am să mai scot din ele.

Termin cu siguranţă primul capitol până ne revedem (nu înainte de luna decembrie) şi voi fi poate înaintat şi cu al doilea, căci e imposibil să scrii aşa ceva dintr-o dată. E mai ales o chestiune de ansamblu. Procedeele de roman pe care le folosesc nu sunt bune, dar trebuie să începi aşa ca să faci să *se vadă.* O să fie pe urmă multă osânză şi multă zgură de înlăturat ca să dau cărţii o înfăţişare mai simplă şi mai înaltă. [...]

Către Louis Bouilhet
(Croisset,) joi seara (8 octombrie)

[...] Încep, cred, că văd limpede în blestematul meu de roman. Nu are nici un paragraf bun, poate, şi vom avea multe schimbări de făcut împreună. Vor trebui, mă tem, să fie dislocate o mulţime de pagini. Dar în fine – în fine! – mi se pare că încep să înţeleg ce vreau să spun (încuiat mai sunt, fir-ar să fie!). Am introdus-o pe femeiuşca mea în mijlocul soldaţilor. Tot punându-i pe corp pietre scumpe şi purpură, ea nu se mai vede deloc. Trec aşa, rând pe rând, de la excesul de amănunte la o uscăciune de efecte jalnică. Subiectul ar trebui tratat într-un mod simplu, avântat. Ar fi mai epic şi mai nobil. Dar cum *să-l faci* pe burghez *să vadă* cu procedeul ăsta? Important este, înainte de toate, să ai imagini limpezi, să dai o iluzie, dar ca să ajungi aici e nevoie de o bogăţie de planuri secundare în care mă înnămolesc. De altfel, n-o să am o idee clară despre asta decât la sfârşitul capitolului întâi, care e un ansamblu complet. Va fi gata, sper, într-o lună. De el depinde totul, ca generalul tău. Aşa că mi-e o frică! [...]

Către Jules Duplan
(Croisset, în jur de 20 octombrie)

Nu-mi trimite articolul lui d'Aurevilly[49]. Îl am, îţi mulţomesc dragul meu.

[...] Sunt astă-seară de o veselie nebună. Articolul acelui cumsecade Tony Révillon[50], din *La Gazette de Paris,* mi-a dat de azi-dimineaţă o dispoziţie *imposibil de descris,* ca un entuziasm politic; eu, un *chefliu de provincie!* Ah! e prea frumos! Şi povestea cu nenumăratele mele pachete în călătorie! Portretul meu în chip de gentleman pocăit de greşelile din tinereţe şi care a scris un roman din decepţie, ca să-şi gonească plictisul! *Henorm!* de cincisprezece mii de ori Henorm, cu treizeci de miliarde de H-uri! „M-am pus pe muncă!" Nenorocitul! Când oare am început! Şi aerul meu *sever!* Surâsul meu *lipsit de bunăvoinţă!* Te asigur că toate astea m-au flatat. [...]

Către Charles Baudelaire
Croisset, miercuri seara (21 octombrie)

Îţi mulţumesc din inimă, dragul meu prieten. Articolul dumitale[51] mi-a făcut cea mai *mare* plăcere. Ai pătruns în secretele operei ca şi cum creierul meu ţi-ar aparţine. Totul e înţeles şi simţit în *adâncime.*

Dacă găseşti cartea mea sugestivă, cele ce le-ai scris despre ea sunt la fel, şi vom sta de vorbă despre toate astea peste şase săptămâni, când te voi revedea.

Până atunci, mii de strângeri de mâini, încă o dată. [...]

Către Charles-Edmond[52]
Croisset, marţi seara (17 noiembrie)

Dragă prietene,

Povestea mea va avea (cred) drept titlu *„Salammbô, roman cartaginez".* Este numele fiicei lui Hamilcar, fiică născocită de sluga dumitale.

Nu ştiu însă când o să-ţi dau *numărul unu.* Nu merge deloc. Sunt bolnav, moralmente mai ales, şi dacă vrei să-mi faci un *mare serviciu* nu-mi mai vorbi despre acest roman, ca şi cum n-ar exista.

Dacă-l fac, ţi-l dau dumitale, odată ce ţi l-am promis. Am scris un capitol. E execrabil. Mi-e teamă că m-am angajat într-o operă imposibilă... E oare neapărat necesar s-o anunţi? Nespunând nimic, dragă prietene, gândeşte-te că mă scuteşti de ridicol, dacă renunţ la această operă din neputinţa de a o executa, lucru foarte posibil. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset, 4 noiembrie)

[...] Dacă ai şti cât sunt de enervat, măcinat, înciudat! Am, pesemne, un temperament herculeean de

rezist caznelor groaznice la care mă supune munca mea. Cât sunt de fericiţi cei care nu visează imposibilul! Te crezi înţelept pentru că ai renunţat la patimile active. Ce vanitate! E mai uşor să devii milionar şi să locuieşti în palate veneţiene înţesate de capodopere decât să scrii o pagină bună şi să fii mulţumit de tine. Am început un roman antic acum două luni şi tocmai am terminat primul capitol; dar nu găsesc în el *nimic bun*, de aceea sunt pradă disperării zi şi noapte fără să ajung la vreo soluţie. Cu cât câştig mai multă experienţă în arta mea, cu atât această artă devine pentru mine un supliciu: imaginaţia rămâne pe loc şi gustul creşte. Asta-i nenorocirea. Puţini oameni, cred, au suferit ca mine datorită literaturii. Am să mai stau, cam încă vreo două luni, într-o singurătate totală, fără altă companie decât a frunzelor galbene care pică şi a râului care curge. Marea tăcere îmi va face bine, să sperăm! Dar dacă ai şti cât sunt de obosit uneori! Căci eu, care îţi predic atât de bine înţelepciunea, am şi eu un spleen neîncetat, pe care mă strădui să-l alin cu marea voce a Artei, şi când această voce de sirenă se stinge, mă cuprinde o tristeţe, o iritare, o plictiseală de nespus.

[...] Îmi pomeneşti de Béranger în ultima dumitale scrisoare. Imensa glorie a acestui om este, după mine, una din dovezile cele mai strigătoare ale prostiei publicului. Nici Shakespeare, nici Goethe, nici Byron, nici un om mare, în sfârşit, n-a fost atât de universal admirat. Acest poet n-a avut până în prezent nici un contestatar, iar reputaţia lui nu are nici măcar petele din soare. Astru burghez, va păli în posteritate, sunt sigur. Nu-mi place acest cântăreţ deocheat şi militar. Îi găsesc în toate un gust mediocru, o platitudine care îmi repugnă. Cum vorbeşte despre Dumnezeu! şi despre dragoste! Franţa e o ţară prăpădită, orice s-ar zice. Béranger i-a furnizat tot ce poate ea suporta ca poezie. Un lirism mai înalt îi trece pe deasupra capului. Era tocmai ce convenea temperamentului ei. Iată cauza prodigioasei lui popularităţi.

[...] Da, trebuie să citeşti Spinoza. Oamenii care-l acuză de ateism sunt nişte idioţi. Goethe spunea: „Când mă simt tulburat, recitesc *Etica*[53]". Ţi se va întâmpla poate, ca şi lui Goethe, să te liniştesti graţie acestei mari lecturi. L-am pierdut, acum zece ani, pe omul la care am ţinut cel mai mult pe lume, Alfred Le Poitevin. În timpul ultimei lui boli îşi petrecea nopţile citindu-l pe Spinoza.

[...] Cum ţi-ai trăit tinereţea? A mea a fost foarte frumoasă *interior*. Aveam entuziasme pe care, vai! nu le mai regăsesc, prieteni care au murit ori care s-au metamorfozat. O mare încredere în mine, superbe salturi ale sufletului, ceva impetuos în toată fiinţa. Visam la dragoste, la glorie, la Frumos. Aveam inima largă cât lumea şi aspiram toate vânturile cerului. Şi pe urmă, încetul cu încetul, m-am bătătorit, m-am uzat, m-am ofilit. A! nu acuz pe nimeni altcineva decât pe mine! M-am distrus în gimnastici sentimentale nesăbuite. M-am complăcut în a mă războiu cu simţurile şi în a-mi tortura inima. Am respins beţiile omeneşti care mi se ofereau, îndârjit contra mea însumi, dezrădăcinam din mine omul cu amândouă mâinile, mâini pline de putere şi orgolin. Din acest arbore cu frunziş verde vroiam să fac o coloană goală ca să-i pun sus în vârf, ca pe un altar, nu ştiu ce flacără celestă... Iată de ce mă aflu la treizeci şi şase de ani atât de vid pe dinăuntru şi deodată atât de obosit! [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset,) vineri seara (24 noiembrie)

[...] În sâfrşit mi-am terminat de bine de rău capitolul întâi, îl pregătesc pe al doilea. M-am apucat de o treabă a dracului de grea, dragul meu, a dracului de tot, şi pot să-mi frâng gâtul înainte de a ajunge la capăt. Nu-ţi fie teamă, nu dau înapoi. Sumbru, sălbatic, disperat, dar nu laş. Gândeşte-te însă puţin, inteligentul meu nepot, la ceea ce am întreprins: să vrei să reînvii o întreagă civilizaţie din care n-a rămas nimic!

Cât e de greu să faci pasta *totodată densă şi rapidă*! trebuie totuşi, în fiecare pagină să fie de băut si de mâncat, acţiune şi culoare. [...]

Către acelaşi
(Croisset, sfârşiul lui noiembrie)

[...] Ce subiect câinos! Trec alternativ de la emfaza cea mai extravagantă la platitudinea cea mai academică. Seamănă rând pe rând ba cu Pétrus Borel[54], ba cu Jacques Delille[55]. Pe cuvânt de onoare! mi-e frică să nu iasă şablon şi rococo la culme. Pe de altă parte, cum trebuie violenţă, cad în melodramă. Poţi să-ţi rupi gâtul, fir-ar să fie!

Dificultatea este să găseşti nota *justă.* Ea se obţine printr-o *condensare* excesivă a ideii, fie în mod firesc, fie prin voinţă, dar nu-i uşor să-ţi imaginezi un adevăr constant, adică o serie de detalii izbitoare şi probabile într-un mediu de acum două mii de ani. Pentru a fi înţeles, de altminteri, trebuie să fac un fel de

traducere permanentă, şi ce abis se cască între absolut şi operă!

Şi pe urmă, cam bunul cititor franţuz care „se vrea respectat" are o idee preconceptă despre antichitate, o să-mi poarte pică pentru că îi dau ceva ce, după el, nu-i seamănă. Căci, dragul meu, nu va fi nici roman, nici latin, nici iudaic. Ce va fi? Nu ştiu. Dar îţi jur pe prostituţiile din templul lui Tanit[56] că va avea „un desen sălbatie şi extravagant", cum zice tatăl nostru Montaigne. E foarte adevărat ce scrii despre el.

Adio, dragul meu băiat. Reciteşte-ţi şi şlefuiestc-ţi povestea[57]. Pune-o de o parte şi ia-o din nou în mână, cărţile nu se fac aşa cum se fac copiii, ci aşa cum se fac piramidele, cu un desen premeditat şi aducând mari blocuri unul peste altul, deci cu spinări puternice, cu timp şi cu sudoare, şi nu slujesc la nimic! rămân în deşert! dar dominându-l prodigios. Şacalii urinează pe temeliile lor, iar burghezii se caţără pe ele etc.; continuă comparaţia. [...]

Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset,) sâmbătă, 12 decembrie

[...] Mi-a mers destul de prost de la ultima mea scrisoare. Am întreprins o muncă blestemată în care nu văd nimic clar şi care mă disperă. *Simt* că e ceva fals, pricepi? şi că personajele mele n-au vorbit aşa. Nu-i o ambiţie măruntă să vrei să intri în inima oamenilor, atunci când aceşti oameni au trăit cu peste două mii de ani înainte şi într-o civilizaţie deloc asemănătoare cu a noastră. Întrezăresc adevărul, dar nu mă pătrunde, emoţia îmi lipseşte. Viaţa, mişcarea sunt ceea ce te face să strigi: „Aşa e", cu toate că n-ai văzut niciodată modelele; iar eu casc, aştept, visez în gol şi sunt plin de ciudă. Am trecut în felul ăsta prin perioade triste în viaţa mea, prin momente când nici o briză nu-mi sufla în pânze. Spiritul se odihneşte în asemenea clipe! Dar durează cam de demult. N-are a face, trebuie să-ţi înduri răul cu răbdare, să-ţi aduci aminte de zilele bune şi să speri că vor reveni.

[...] Astă-seară împlinesc treizeci şi şase de ani. Îmi amintesc câteva din aniversările mele. Acum opt ani mă întorceam de la Memfis la Cairo, după ce dormisem la Piramide. Mai aud şi astăzi urletul şacalilor şi răbufnirile vântului care-mi zgâlţâia cortul.

Sunt convins că mă voi întoarce mai târziu în Orient[58], că voi rămâne şi voi muri acolo. Am de altfel, la Beirut, o casă gata să mă primească. Dar n-aş mai termina dacă m-aş apuca să-ţi povestesc despre ţările soarelui. Ar fi prea multe de spus. Să vorbim despre altceva.

[...] Îmi scrii că dau prea mare atenţie formei. Vai! e la fel ca povestea cu trupul şi cu sufletul; forma şi ideea sunt, pentru mine, acelaşi lucru şi nu ştiu ce înseamnă una fără cealaltă. Cu cât ideea este mai frumoasă, cu atât fraza iese mai sonoră; fii sigură. Precizia gândului face (şi este ea însăşi) precizia cuvântului.

Dacă nu pot să aştern acuma nici un rând, dacă tot ce scriu sună gol şi plat, e pentru că nu palpit de simţămintele eroilor mei. Vorbele sublime (citate în istorii) au fost deseori rostite de cei simpli. Ceea ce nu-i nicidecum un argument contra Artei, ba dimpotrivă, căci ei aveau tocmai ce dă naştere Artei, adică gândirea concretă, un sentiment oarecare, *violent*, şi ajuns la starea lui ultimă de ideal. „Dacă aţi avea credinţa, aţi muta munţii din loc" este şi principiul Frumosului. Mai prozaic tradus: „Dacă aţi şti *precis* ce vreţi să spuneţi, aţi spune-o". De aceea nu-i aşa de greu să vorbeşti de tine, ci de ceilalţi!

Ei bine! cred că până acum prea puţin s-a vorbit despre ceilalţi. Romanul n-a fost decât expunerea personalităţii autorului, aş zice chiar mai mult, aproape toată literatura, în afară de doi, trei inşi poate. Trebuie totuşi ca ştiinţele morale să o ia pe alt drum şi să procedeze ca ştiinţele fizice, prin imparţialitate. Poetul este obligat acum să aibă simpatie pentru *tot* şi pentru *toţi*, ca să înţeleagă şi să descrie. Înainte de toate lipseşte ştiinţa; ne bălăcim într-o barbarie de sălbatici: filozofia aşa cum se face şi religia aşa cum subzistă sunt sticle colorate care te împiedică să vezi limpede pentru că: 1 – ai dinainte o idee preconceptă; 2 – pui pe „de ce" înaintea lui „cum"; şi 3 – omul raportează totul la el. „Soarele e făcut să lumineze pământul". Tot aici am rămas. [...]

1858

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Paris, 23 ianuarie

[...] În primele zile ale venirii mele la Paris mă ocupasem prosteşte cu afaceri de teatru. Lumea vroia o piesă cu *Bovary*. Teatrul Porte-Saint-Martin îmi oferea condiţii extrem de avantajoase, pecuniar vorbind. Nu

trebuia să dau decât titlul şi încasam jumătate din drepturile de autor. Chestia ar fi încropit-o vreun meşteşugar cu faimă, Dennery[1] sau altul. Dar un asemenea amestec murdar de Artă şi parale mi s-a părut nu prea convenabil. Am refuzat totul categoric şi m-am întors în vizuină. Când am să scriu teatru, am să intru pe poarta din faţă, altfel nu. Şi s-a vorbit destul despre *Bovary* începe să mă plictisească. De altminteri a şi apărut pe două scene. Figurează în *Revista de varietăţi*[2] şi în *Revista de la Palais-Royal*[3]*;* două porcării ajung! Departe de a voi să-mi exploatez succesul aşa cum am fost sfătuit, fac tot ce pot ca să nu răbufnească iar! Cartea pe care o scriu acum va fi atât de departe de moravurile moderne încât, nici o asemănare între eroii mei şi cititori nefiind posibilă, va interesa foarte puţin. Nu se va vedea în ea nici un fel de observaţie, nimic din ce place în general. Va fi Artă, Artă pură şi nu altceva.

Nu cunosc nimic mai greu de făcut. Oamenii de meserie care-mi ştiu intenţiile sunt speriaţi de tentativa mea. Pot să mă acopăr de ridicol pentru tot restul zilelor. Când va fi gata? Habar n-am. Am fost de cinci luni încoace într-o stare morală groaznică, şi dacă aş continua tot aşa, treaba nu s-ar mai termina nici peste douăzeci de ani.

Trebuie neapărat să fac o călătorie în Africa[4]. Aşadar, către sfârşitul lui martie, mă întorc iar în ţara curmalelor. Sunt fericit! am să trăiesc din nou călare şi am să dorm sub cort. Ce gură de aer am să trag în piept urcându-mă pe vapor la Marsilia! Călătoria mea de altfel va fi scurtă. Am nevoie să mă duc până la Khef (la treizeci de leghe de Tunis) şi să mă plimb prin împrejurimile Cartaginei[5] pe o rază de vreo douăzeci de leghe ca să cunosc bine peisajele pe care am pretenţia să le descriu. Planul e gata făcut şi am scris o treime din capitolul al doilea. Cartea va avea în total cincisprezece. Vezi că nu sunt prea înaintat. Admiţând toate şansele, nu pot termina înainte de doi ani. [...]

Către aceeaşi
(Paris,) 1 martie

[...] Sufletul nostru e o fiară sălbatică; mereu flămând, trebuie să-l îmbuibăm până-n gât ca să nu se arunce asupră-ne. Nimic nu te alină mai bine decât o muncă îndelungată. Erudiţia împrospătează mintea. Cât regret deseori că nu sunt un savant, şi cât invidiez acele existenţe liniştite petrecute cu studiul picioruşelor de muscă, al stelelor sau al florilor!

Fără mari lecturi, aici e totul. Îţi repet încă o dată.

Cât despre mine, nu fac absolut nimic. Iarna mi-a fost complet irosită, în modul cel mai stupid. Am avut afaceri de rezolvat, am avut gripă, am avut bolnavi în jurul meu. [...] Dar în fine, de joi încoace s-au terminat toate. Romanul despre Cartagina a înaintat foarte puţin în tot timpul ăsta şi o să-l întrerup din nou, căci încep pregătirile do călătorie. Îţi voi scrie înainte de a mă îmbarca şi ia întoarcere. [...]

Către Alfred Baudry
(Paris, 23 martie)

[...] O întind „spre ţărmul Maurului", unde sper să nu rămân „captiv", de mâine în două săptămâni, miercuri 7 aprilie. Mi-am comandat o pereche de cizme de călărie care-mi provoacă o mare voluptate. Pe scurt, prietenul dumitale e mulţumit că revede valurile şi palmierii. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Paris,) 6 aprilie

[...] Peste opt zile sunt la Marsilia, peste cincisprezece la Constantin şi trei zile mai târziu la Tunis. Cu toată plăcerea profundă pe care mi-o dă ideea de a lua aer, mi se strânge puţin inima, dar trebuie mai presus de orice să-ţi faci meseria, să-ţi urmezi vocaţia, să-ţi împlineşti datoria, într-un cuvânt.

[...] E a patra oară că mă întorc la Marsilia şi de astă dată am să fiu singur, absolut singur. Cercul s-a strâmtat. Reflecţiile pe care le făceam în 1849, când m-am îmbarcat spre Egipt, am să le fac din nou peste câteva zile călcând pe acelaşi caldarâm. Viaţa noastră se învârteşte neîncetat în acelaşi şir de mizerii, ca o veveriţă în cuşcă, şi gâfâim la fiecare treaptă.

N-are a face; nu trebuie să ne îngustăm viaţa, nici inima. Să acceptăm tot! Să absorbim tot! [...]

Către Domnul X...[6]
(Paris, între 5 şi 9 aprilie)

[...] Aş dori să-ţi scriu o scrisoare foarte lungă cu privire la hotărârea de a te face om de litere.

Dacă simţi în dumneata o nepotolită nevoie de a scrie şi dacă ai un temperament de Hercule, ai făcut bine. Dacă nu, nu!

Cunosc meseria. Nu-i uşoară! Dar tocmai fiindcă nu-i uşoară e frumoasă. Gazetăria nu te va duce la nimic, te va împiedica doar să întreprinzi opere de lungă durată şi studii îndelungi. Ia seama. E o prăpastie care a înghiţit cele mai puternice organisme. Cunosc oameni de geniu deveniţi animale de povară.

Iartă-mi sfatul, dacă jignesc cumva o simpatie; dar am dreptate, totuşi.

Fă mari lecturi continui; şi ia-ţi un subiect lung şi complex. Reciteşte *toţi* clasicii, nu ca la colegiu *ci pentru dumneata,* şi judecă-i în conştiinţa dumitale aşa cum i-ai judeca pe moderni, cu o privire largă şi scrupuloasă. [...]

Către Louis Bouilhet
Miezul nopţii (noaptea dinspre 23 spre 24 aprilie)

[...] Noaptea e frumoasă. Marea netedă ca un lac de ulei. Bătrâna Tanit[7] străluceşte, motoarele şuieră, căpitanul alături de mine fumează pe divan; puntea e plină de arabi care se duc la Mecca, ascunşi în burnusuri albe, cu faţa acoperită şi picioarele goale; seamănă cu nişte cadavre în linţoliile lor. Avem şi femei cu copii. Toţi, claie peste grămadă, dorm sau borăsc melancolic, iar ţărmul Tunisiei în lungul căruia navigăm apare din ceaţă. Mâine vom fi la Tunis; nu mă culc deloc, ca să am o întreagă noapte frumoasă. De altfel, nerăbdarea de a vedea Cartagina m-ar împiedica să dorm.

[...] Am văzut la Philippeville, într-o grădină plină de trandafiri în floare, pe malul mării, un frumos mozaic roman înfăţişând două femei, una călare pe un cal iar cealaltă pe un monstru marin. Era o tăcere încântătoare în grădină; nu se auzea decât zgomotul mării. Grădinarul, care era un negru, a adus apă într-o veche stropitoare şi a răsturnat-o în faţa mea ca să reînvie frumoasele culori proaspete ale mozaicului, şi pe urmă am plecat. [...]

Către acelaşi
(Tunis,) sâmbătă (8 mai)

[...] Nu mă gândesc deloc la roman. Privesc regiunea, asta-i tot, şi mă amuz grozav.

Nu m-am dedat la nici o lubricitate; cunosc însă Cartagina *perfect* şi la toate orele din zi şi din noapte. [...]

Către Ernest Feydeau
Tunis, sâmbătă 8 mai

[...] Am fost săptămâna asta la Utica şi am petrecut patru zile la Cartagina, în care zile am stat opt până la paisprezece ore în şa. Plec astă-seară la ora cinci spre Bizerta, cu caravana şi călare pe catâri; abia dacă am timp să iau note.

[...] Cerul e splendid. Lacul Tunis este acoperit dimineaţa şi seara de şiruri de păsări flamingo care, când îşi iau zborul, par a fi nenumăraţi norişori roz şi negri.

Îmi petrec serile în cabarete maure ascultând cântece evreieşti şi uitându-mă la obscenităţile lui Caraghioz[8].

Zilele trecute (în drum spre Utica), am înnoptat într-o colibă de beduini, între doi pereţi făcuţi din baligă de vacă, printre câini şi găini; am auzit toată noaptea şacalii urlând. Dimineaţa, m-am dus să vânez scorpioni împreună cu un gentleman dedat la acest fel de sport. Am ucis cu lovituri de bici un şarpe (lung cam de un metru) care se încolăcea pe picioarele calului meu. Astea-mi sunt isprăvile.

Probabil că mă voi duce de aici la Constantin *pe uscat,* se poate aşa ceva, cu doi călăreţi de-ai beyului. Odată ajuns la graniţă, la patru zile de aici, comandantul din Sukkara îmi va da oameni care să mă

însoţească până la Constantin. Călătoria este mai uşoară de la Tunis la Constantin decât de la Constantin la Tunis, şi totuşi puţini europeni au făcut-o până astăzi. În felul ăsta, voi fi văruit *toate* regiunile despre care am de vorbit în carte. [...]

Către acelaşi
Tunis, 20 mai

[...] Plec de aici poimâine, înarmat până-n dinţi şi escortat de trei tipi zdraveni. De ce nu pot să-mi fac apariţia la tine acasă într-un asemenea echipaj! Ce şic ar fi!

Părăsesc Tunisul cu o anume tristeţe, ţinând eu de natura dromaderilor pe care nu-i poţi nici urni, nici opri. [...]

Către acelaşi
Croisset, duminică seara (20 iunie)

Ce mai faci? Eu mi-am petrecut primele patru zile dormind, atât eram de istovit: pe urmă mi-am transcris cu cerneală notele de călătorie şi a picat la mine domnul Bouilhet.

De opt zile de când stă aici muncim cu hidârjire. Află că toată *Cartagina*[9] e de refăcut, ori mai bine zis de făcut. *Dărâm tot*. Era absurd! Imposibil! Fals!

Cred că am să găsesc tonul exact. Încep să-mi înţeleg personajele şi să mă intereseze. E mult. Nu ştiu când am să termin această colosală muncă. Poate nu înainte de doi, trei ani. Până atunci, îi implor pe toţi oamenii cu care vin în contact să nu-mi pomenească de ea. Ba chiar am chef să trimit ferpare, ca să-mi anunţ moartei.

Hotărârea mea e luată. Publicul, tipărirea şi timpul nu mai există: înainte, marş!

[...] Mă scald în fiecare zi. Înot ca un triton. Niciodată nu m-ain simţit mai zdravăn. Sunt bine dispus şi am speranţe. Trebuie, când eşti sănătos, să aduni curaj pentru viitoarele înfrângeri. Vor veni şi ele, vai! [...]

Către acelaşi
(Croisset, 24 iunie)

[...] Mi se pare, nepoate, că „dai atenţie la ce se spune". Eroare gravă! Trăieşte în demnitatea ta şi în frazele tale. Eu unul, slavă Domnului, am scăpat de toate astea. M-am întors din nou (şi moralmente mai mult decât fizic) în caverna mea; de aici încolo, până peste doi sau trei ani poate, nimic din ce se întâmplă în literatură nu mă va atinge. Am să scriu ca şi în trecut pentru mine, numai pentru mine. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset,) joi seara (1 iulie)

[...] Iată-mă iar la *Cartagina.* Şi lucrez la ea de trei zile ca un turbat. Fac un capitol de explicaţii pe care am să-l intercalez, pentru maxima comoditate a cititorului, între capitolele doi şi trei. Cioplesc deci *o bucată* care va fi descrierea topografică şi pitorească a sus-zisului oraş, cu expunerea poporului care-l locuia, inclusiv îmbrăcămintea, guvernul, religia, finanţele şi comerţul etc. *Sunt într-un labirint.* Asta-i! [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 11 iulie

[...] Sunt un mare doctor în melancolie. Crede-mă. Şi acum încă îmi am zilele mele de deprimare şi chiar de deznădejde. Dar mă scutur ca un om ud de ploaie şi mă apropii de arta mea care mă încălzeşte.

[...] M-am gândit uneori la dumneata, acolo departe, pe plăjile Africii, unde m-am distrat cu o grămada de visări istorice meditând la cartea pe care am s-o fac. Am adulmecat vântul, am contemplat cerul, munţii şi valurile. Aveam şi nevoie! Mă sufocam, de şase ani de când m-am întors din Orient.

Am vizitat cu de-amănuntul câmpia Tunisului şi ruinele Cartaginei, am străbătut Regenţa[10] de la est la vest ca să revin în Alger peste graniţa de la Khef şi am traversat partea răsăriteană a provinciei de la Constantin până la Philippeville, unde m-am reîmbarcat. Am fost mereu de unul singur, sănătos, călare şi bine dispus.

Iar acum, tot ce făcusem din romanul meu trebuie refăcut; mă înşelasem total. Aşadar, a trecut mai mult de un an de când mi-a venit ideea. Am muncit de atunci aproape fără întrerupere şi mă găsesc încă abia la început. E greu de executat, te asigur! Pentru mine, cel puţin. Adevărul este că pretenţiile nu-mi sunt mediocre! M-am plictisit de lucrurile urâte şi de mediile slute. *Bovary* m-a scârbit de multă vreme de moravurile burgheze. Voi trăi, câţiva ani poate, într-un subiect splendid şi departe de lumea modernă de care sunt sătul până peste cap. Ceea ce întreprind e nebunesc şi nu va avea nici un succes la public N-are a face! Trebuie să scrii pentru tine înainte de toate. E singura şansă de a ajunge la frumos. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset,) sâmbătă seara (28 august)

[...] Trag la jug cât cincisprezece boi. Am scris de curând, de când nu te-am văzut, un capitol, ceea ce înseamnă enorm pentru mine. Dar ce greu îmi este! Oare o să-mi recunoască cineva toate câte le-am pus în carte? Mă îndoiesc, căci nu va fi distractivă, şi cititorului îi va trebui un temperament solid ca să îndure 400 de pagini (pe puţin) dintr-o asemenea arhitectură.

Cu grija asta pe cap, nu prea sunt vesel. Am o proastă dispoziţie continuă. Sufletul meu, când mă aplec peste el, îmi trimite miazme dezgustătoare. Mă simt câteodată îngrozitor de trist. Asta-i!

Ceea ce însă nu mă opreşte să urlu de dimineaţă până seara de-mi sparg pieptul. Pe urmă a doua zi, când recitesc, de multe ori şterg tot şi o iau de la capăt! Şi aşa mai departe! Viitorul nu-mi arată, decât o serie infinită de ştersături, orizont nu prea voios.

[...] Mă întrebi ce fac: am citit de cincisprezece zile încoace, fără să-mi întrerup lucrul şi pentru el, şase memorii ale Academiei Inscripţiilor[11], două volume de Ritter[12], *Chanaan* de Samuel Bochart[13] şi diverse pasaje din Diodor[14]. Dar este imposibil să termin înainte de doi ani cel mai devreme, şi nici n-o să-i pese nimănui de mine, ce importă! Va fi o încercare nobilă şi cum preţuim mai mult prin aspiraţii decât prin operele noastre, şi mai mult prin dorinţe decât prin fapte, meritul meu va fi mare; cine ştie?

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset, 4 septembrie)

Trebuie că mă găseşti foarte neglijent, dragă Domnişoară. Iartă-mă, lucrez enorm în momentul ăsta. Mă culc în fiecare seară epuizat ca un muncitor care a spart piatră pe şosele. De trei luni nu m-am mişcat din fotoliu decât ca să mă arunc în Sena, când era cald. Şi rezultatul tuturor eforturilor stă într-un capitol! Nimic mai mult! Şi nu e gata. Mai am de făcut încă vreo alte zece; nu ştiu nimic despre lumea de afară şi nu citesc nimic străin de lucrul meu.

[...] De ce nu lucrezi mai mult? Singurul mijloc de a suporta existenţa este să te ameţeşti cu literatura, ca o orgie perpetuă. Vinul Artei îţi dă o lungă beţie şi e inepuizabil. Gândul la tine însuţi te face nefericit. [...]

Către acelaşi
(Croisset, mijlocul lui octombrie)

[...] Am scris aproape trei capitole din *Cartagina,* mai am încă vreo zece, vezi cum stau. E adevărat că începutul a fost cel mai greu. Dar mai trebuie să fac două ca să văd ce aer o să aibă. Poate să fie frumos, dar poate să fie şi foarte tâmpit. De când există literatura nu s-a întreprins ceva atât de nebunesc. E o operă înţesată de dificultăţi. Să atribui oamenilor un limbaj *în care n-au gândit!* Nu se ştie nimic despre Cartagina (cred că presupunerile mele sunt judicioase şi sunt chiar sigur de asta, după două sau trei lucruri pe care le-am *văzut).* N-are a face, va trebui să corespundă unei *anume idei* vagi pe care ne-o facem despre ea. Trebuie să găsesc calea da mijloc între exagerare şi realitate. Dacă-mi dau duhul la treaba asta, va fi cel puţin o moarte frumoasă. Şi sunt convins că nu aşa se fac cărţile bune. A mea n-o să fie o carte bană. Ce contează, dacă te face să visezi la lucruri mari! Valorăm mai mult prin aspiraţiile decât prin operele noastre. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, prima jumătate a lui octombrie)

[...] *Cartagina* nu prea merge.De altfel sunt pradă ideilor negre. Am să sfârşesc turbat de plictiseală, existenţa mă apasă peste măsură.

[...] Literatura începe să-mi fie teribil de dezagreabilă. O găsesc pur şi simplu imposibilă şi cum odată cu vârsta gustul creşte iar imaginaţia scade, *e îngrozitor*. Cu cât îţi pierzi penele vrei să zbori mai sus. [...]

Către Domnişoara Leroyer ăe Chantepie
(Croisset, 31 octombrie)

Probabil crezi că am murit, dragă Domnişoară. E adevărat că rn-am simţit atât de rău în ultima vreme încât îmi amânam din zi în zi răspunsul. *Boala neagră* mă apucase din nou; aveam groaznice dureri de stomac care-mi secau toată energia; blestemata de *Cartagina* era de vină. În sfârşit, tot gândindu-mă la ea şi disperând, încep să întrezăresc *adevărul* şi am acum speranţe, până la o nouă descurajare. Nimeni, de când există penele de scris, n-a suferit ca mine pentru ele. Ce pumnale! cum îţi mai zgârie inima aceste mici unelte!

[...] Ideea tipăririi *îmi este odioasă.* Ca să lucrez bine, trebuie ca nimeni să nu mă privească; din clipa când mă gândesc la public, sunt pierdut. Literatura m-a distrat, m-a fermecat, atâta timp cât am scris numai pentru mine. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, 3 decembrie)

[...] De opt zile sunt absolut singur. Muncesc pe brânci, până la ora patru dimineaţa în toate nopţile. Începe să meargă, adică să mă amuze, ceea ce e semn bun. Singurătatea mă îmbată ca alcoolul. Sunt de o veselie nebună, fără motiv, şi zbier de unul singur prin apartamentele locuinţei mele de-mi sparg pieptul. Asta mi-e firea.

Către acelaşi
Croisset, duminică (19 decembrie)

[....] Mă întrebi ce mai fac? Iată: mă scol la prânz şi mă culc între trei şi patru dimineaţa. Adorm pe la cinci. Abia dacă văd lumina cerurilor. Lucru odios iarna. De aceea nu mai pot distinge zilele săptămânii şi nici ziua de noapte. Trăiesc într-un chip sălbatic şi extravagant care îmi priește, fără un eveniment, fără un zgomot. Este neantul obiectiv, total. Şi nu lucrez prea rău, ca pentru mine cei puţin. De optsprezece zile încoace am scris zece pagini, am citit în întregime *Retragerea celor Zece Mii*[15] şi am analizat şase tratate de Plutarh, marele imn către Ceres (din *Poemele homerice* în greceşte), plus *Encomium moriae* al lui Erasmus, şi Tabarin[16] seara, ori mai bine zis dimineaţa în pat, ca să mă distrez. Asta-i. Şi peste două zile intru în capitolul III. Care ar fi capitolul IV dacă păstrez prefaţa; ba nu, nici o prefaţă, nici o explicaţie. Capitolul unu mi-a luat două luni astă-vară. Nu şovăi totuşi să-l pun pe foc, deşi în sine îmi place mult.

Mă încearcă o spaimă cumplită pentru că repet ca efect, în capitolul III, ceea ce s-a spus în capitolul II. Un şmecher ar întrebuinţa sforării ca să escamoteze dificultăţile. Eu am să calc greoi drept prin mijloc, ca un bou. Ăsta-i sistemul meu. Dar ce-o să mai asud! Şi ce-am să mai disper la confecţionarea sus-zisului pasaj! Serios vorbind, cred că *niciodată* nu s-a apucat cineva de un subiect atât de greu ca stil. La fiece rând, la fiece vorbă, îmi lipseşte limba, iar insuficienţa vocabularului e atât de mare, încât sunt silit foarte des să schimb detaliile. Am să mă curăţ, dragul meu, am să mă curăţ. N-are a face, începe să mă amuze al dracului. [...]

Către acelaşi
(Croisset, 28 decembrie)

[...] Nu cunoşti arta de a pune într-o conversaţie lucrurile necesare *în relief,* dacă treci uşor peste ce le pregăteşte. Găsesc observaţia asta foarte importantă. Un dialog, într-o carte, nu reprezintă *adevărul adevărat* (absolut) mai mult decât tot restul; trebuie să alegi si să aşterni planuri succesive, gradaţii şi nuanţe, ca într-o descriere. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset,) 26 decembrie

[...] M-am apucat din nou de *Salammbô* cu furie.

Mama a plecat la Paris, şi de o lună sunt complet singur. Încep al treilea capitol, cartea va avea douăsprezece! Vezi dar ce-mi mai rămâne de făcut! Am azvârlit în foc prefaţa, la care lucrasem două luni astă-vară. Începe *în sfârşit* să mă amuze opera asta a mea. În fiecare zi mă scol la prânz şi mă culc la ora patru dimineaţa. Un urs alb nu-i mai solitar ca mine şi un ren nu e mai calm. Era şi timpul! Nu mă mai gândesc decât la *Cartagina* şi aşa şi trebuie. O carte n-a fost niciodată pentru mine decât *un mod de a trăi* într-un mediu oarecare. Iată ce-mi explică ezitările, spaimele şi încetineala.

[...] Ştii ce mă preocupă acum? Bolile şerpilor (tot pentru *Cartagina).* Chiar astăzi scriu la Tunis despre asta. Când vrei să fii *adevărat,* te costă!

Toate astea sunt foarte puerile şi în fond grozav de stupide! Dar cu ce să-ţi treci viaţa, dacă nu cu visuri! [...]

1859

Către Doamna Maurice Schlésinger
Croisset, 16 ianuarie

Cât de fericit am fost, scumpă Doamnă, recunoscând timbrul poştei din Baden şi scrisul dumneavoastră! Ca să mă justific de aparenta mea uitare, trebuie să vă spun câte necazuri am avut de un an încoace.

După tipărirea romanului, m-am apucat iarăşi de o operă din tinereţe intitulată: *Ispitirea sfântului Anton.* După şase luni de muncă, a trebuit să mă resemnez şi s-o bag din nou la dosar. Cartea asta mi-ar fi provocat, în vremurile de azi, tot soiul de neajunsuri.

Fiind solicitat de gazeta *La Presse,* i-am promis un studiu antic şi încă înainte de a fi scris un rând, după opt zile, mă şi încolţeau întrebându-mă: "E gata?"

Lecturile şi munca de pregătire mi-au luat şase până la opt luni. În sfârşit m-am aşezat la scris cam acum un an. La capătul primului capitol, mi-am dat seama că era neapărată nevoie să mă duc la Tunis. Iarna am petrecut-o în ezitări, în zbucium şi în permanentă agitaţie. În aprilie am plecat în Africa unde am stat două luni. Am mers de unul singur, călare, de la Tunis la Constantin; în sfârşit, în iulie, m-am întors aici unde am stricat tot ce făcusem. Pe scurt, de-abia din septembrie lucrez la cartea asta anunţată de doi ani; o să mă acoçere de ridicol sau o să mă urce foart e sus; e sigur o încercare ambiţioasă. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, joi seara (20 sau 27 ianuarie)

[...] Ai să-mi faci plăcerea, de azi înainte, să scrii cărţi impersonale, să-ţi aşezi obiectul mai departe de tine şi ai să vezi cât de bine au să vorbească personajele tale din clipa când n-ai să mai vorbeşti tu prin gura lor.

[...] Am început ieri capitolul al patrulea. Sfârşitul celui de al treilea n-a fost comod şi încă nu sunt încântat de el. Pe cuvânt de onoare, poţi să înnebuneşti! Ce carte! [...]

Către acelaşi
(Croisset, început de febuarie)

[...] Îmi spui că ai nevoie de bani, mizerabile! dar eu...! N-are a face! Piară mai bine Statele-Unite decât un principiu! O să mă vedeţi birjar înainte de a mă vedea *scriind pentru bani.* O jur solemn şi fără nici un efort.

[...] La sfârşitul lunii, peste trei săptămâni, am să te strâng în braţe. Voi fi scris, toată iarna, aproape două capitole!!! Dacă mai fac, de aici înainte, unul şi jumătate până la sfârşitul lui mai, va fi splendid. Total: cinci, şi-mi rămân încă zece!

Adio, bătrâne. Îngrijeşte-ţi partea a şasea din roman, ce dracu'! Trebuie să fie scris transcendental, neted ca marmura şi furios ca un tigru. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 18 februarie

[...] Eu, în ultimul timp, am revenit incidental la studiile psiho-medicale care mă încântaseră atât de mult acum zece ani, când scriam *Sfântul Anton.* Pentru *Salammbô,* m-am ocupat de isterie şi de alienaţie mintală. Sunt comori de descoperit în toate astea. Dar viaţa e scurtă şi Arta lungă, aproape imposibilă chiar, atunci când scrii într-o limbă complet tocită, măcinată, şubrezită, care ţi se destramă între degete la cel mai mic efort. Câte descurajări şi câte nelinişti nu ne stârneşte dragostea de Frumos? Am întreprins de altfel un lucra irealizabil. Ce importanţă are; dacă fac să viseze câteva imaginaţii nobile, nu-mi voi fi pierdut timpul. Am făcut aproape un sfert din treabă. Mai am de lucru doi ani. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, mai)

[...] Sunt mai mironosiţă decât tine şi resping sistematic orice altă scuză decât limbajul inadecvat. Fiindcă nu cred că se poate spune bine *tot.* Există idei imposibile (cele uzate, de exemplu, sau cele fundamental rele), şi cum *stilul nu este decât un mod de a gândi,* atunci când concepţia e slabă n-ai să poţi niciodată să scrii într-o limbă puternică. Exemplu: tocmai mi-am recorectat capitolul IV. E un tur de forţă (cred) ca limpezime şi concizie dacă îl examinezi frază cu frază; ceea ce nu împiedică sus-zisul capitol să fie *plictisitor* la culme şi să pară foarte lung şi foarte obscur: concepţia, fondul sau planul (nu ştiu) au un viciu secret pe care am să-l descopăr. Stilul se află atât *sub* cuvinte cât şi *în* cuvinte. E în egală măsură sufletul şi carnea unei opere.

Încep astă-seară capitolul VI. Iată-mă deci ajuns la o treime, şi încă în această primă treime o să mai fie o grămadă de lucruri de modificat, sunt sigur.

Şi nu-mi veni şi tu, o prietene, cu aceeaşi poveste comodă cu care mă pisează toţi: „Ce fericit eşti că poţi lucra fără să te grăbeşti, graţie rentei tale". Confraţii îmi aruncă în cap, mereu şi mereu, venitul meu de trei parale care mi-ajunge exact cât să nu mor de foame. Asta le e mai uşor decât să mă imite. Adică să trăiesc aşa cum fac eu: 1 – la ţară, trei sferturi din an; 2 – *fără o femeie* (punct destul de delicat, însă considerabil), fără un prieten, un cal, un câine, pe scurt, fără nici unul din atributele vieţii omeneşti; 3 – şi pe urmă privesc ca pe nimica tot ce este în afara operei înseşi. Succesul, timpul banii şi *tiparul* sunt surghiunite în străfundul gândirii mele în orizonturi foarte vagi şi total indiferente. Toată chestia asta mi se pare proastă ca o ciubotă şi nedemnă (repet cuvântul, *nedemnă)* să-ţi tulbure mintea.

Nerăbdarea literaţilor de a se vedea tipăriţi, jucaţi, cunoscuţi, lăudaţi, mă uimeşte ca o nebunie. Mi se pare a avea tot atâtea raporturi cu munca lor ca şi cu jocul de domino sau cu politica. Asta-i.

Oricine poate face ca mine. Să lucreze la fel de încet, şi mai bine. Trebuie numai să se scuture de anumite gusturi şi să se lipsească de câteva răsfăţuri. Nu sunt virtuos, ci numai consecvent. Şi cu toate că am mari nevoi (despre care nu scot o vorbă), m-aş face mai degrabă pedagog într-un colegiu decât să scriu patru rânduri pentru bani. Puteam fi bogat, am dat totul în mama mă-sii şi am rămas ca un beduin în deşertul şi în nobleţea lui. [...]

Către acelaşi
Croisset, joi (început de iunie)

Nu te uit deloc, dragul meu, dar muncesc cât treizeci de negri asta e. Am terminat, în fine,

interminabilul capitol patru, din care am tăiat ce-mi plăcea mai mult. Pe urmă am făcut planul celui de-al cincilea, am luat o grămadă de note etc. Vara nu se anunţă rău. Cred că o să meargă; e poate doar o iluzie. Ce carte! la naiba! tare-i greul

[...] Cu cât mă adâncesc mai tare în antichitate, nevoia de a mă ocupa de moderni mă apucă iar şi *coc* în mine tot soiul de tipi. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Rouen, 15 iunie)

În sfârşit! iată-mă! Ce mult e de când n-am mai stat de vorbă! Îmi făgăduiesc plăcerea asta în fiecare dimineaţă şi o amân în fiecare seară; căci atunci când ziua s-a încheiat, sunt zdrobit de parcă aş fi spart pietre pe şosea. Muncesc mult în vara asta şi nu înaintez deloc, e o treabă îndelungată şi foarte grea. Aş zice chiar mai mult: trebuie să fii pe jumătate nebun ca s-o întreprinzi.

Mă întrebi când o termin! Încep capitolul cinci; toată cartea va avea cincisprezece; iată deci cum stau! În sfârşit (ratată sau reuşită), va fi, sper, o încercare onorabilă. Aici e totul: să faci ce socoţi că e bine în viaţă şi ce crezi că e frumos în Artă.

[...] Cunoşti romanele lui Dickens? Le vei găsi poate de un realism cam vulgar; dar sunt pline de talent, din cel mai adevărat şi mai puternic.

[...] Citeşte Marc Aureliu[1]. Am cunoscut oameni cărora le-a priit. [...]

Către Doamna Jules Sandeau[2]
Croisset, duminică 7 (august)

[...] Căldura vă supără aşadar? ...

Eu unul mă bucur de această temperatură. Soarele mă înfierbântă şi mă îmbată ca vinul. Îmi petrec după-amiezile într-o ţinută puţin convenabilă, cu ferestrele închise şi jaluzele trase. Mă scufund seara în Sena, care curge la poalele grădinii mele. Nopţile sunt minunate şi mă culc când se face ziuă. Asta e. De altminteri iubesc noaptea cu patimă. Mă umple de o mare linişte. E o manie, un viciu.

Cât despre plictisurile din societate, cum nu văd absolut *pe nimeni*, nu am asemenea plictisuri. Dar am altele, şi care fac cât ele! Necazurile literaturii şi ale inimii! Povara stilului de urnit şi eternul *eu* care te apasă! În definitiv, mă amuz prea puţin pe planeta noastră.

Mă întrebaţi dacă romanul va fi gata în curând? Vai! nu; n-am scris decât o treime. O carte a fost întotdeauna pentru mine un fel special de a trăi, un mijloc de a pătrunde într-un mediu anume. Scriu aşa cum se cântă la vioară, fără alt scop decât să mă distrez, şi mi se-ntâmplă că compun *bucăţi* care nu folosesc la nimic în ansamblul operei, şi pe care le scot după aceea. Cu o asemenea metodă, şi cu un subiect dificil, un volum de o sută de pagini îmi poate lua zece ani. Acesta-i adevărul. Jalnic. Nu m-am mişcat de aproape trei luni. Existenţa mea e plată ca masa de lucru si nemişcată ca ea. [...]

Către Ernest Feydeau
Duminică (21 august)

[...] Mi se pare că ai îndrăgit-o pe mătuşica Sand[3]. Personal o găsesc o femeie încântătoare. Cât priveşte doctrinele ei, păzeşte-te de ele, aşa cum sunt arătate în opere. Acum cincisprezece zile am recitit *Lélia*. Citeşte-o! Te implor, reciteşte-o!

[...] Astăzi nu mai poţi trăi! din moment ce eşti artist, domnii băcani, domnii controlori de registre, funcţionar de vamă, cizmari şi alţii trebuie să petreacă pe socoteala ta! Sunt inşi care-i informează că eşti brun sau blond, glumeţ sau melancolic, în vârstă de atâtea primăveri, aplecat spre băutură sau amator de muzicuţă. Cred, dimpotrivă, că scriitorul nu trebuie să lase în urmă-i decât operele. Viaţa lui n-are importanţă. Înapoi cu zdrenţele! [...]

Către acelaşi
Croisset, marţi seara (30 august)

[...] Nu merg aşa de repede cum crezi, dragă băiete. Dar încep să-mi văd puţin personajele. Cred că nu mai sunt acuma în starea de manechine, decorate cu un nume oarecare. Ca să poţi zice de un personaj antic: „E adevărat", trebuie înzestrat cu o întreită viaţă, căci modelul, tipul, cine l-a văzut? Sper ca într-o lună să termin capitolul VI şi, înainte de a mă întoarce la Paris, al şaptelea va fi gata, trebuie. M-am descotorosit de al cincilea suprimând două bucăţi excelente, care însă încetineau mişcarea. Am schimbat şi ordinea a două-trei paragrafe şi cred că acum e curgător. Într-un cuvânt, nu merge prea rău. [...]

Către Doamna Jules Sandeau
(Croisset,) sâmbătă, 30 septembrie (1 octombrie)

Sunt uluit, sunt răpit de cele două noi volume ale lui Hugo[4], din care tocmai m-am dreprins. Mi se rotesc sori prin faţa ochilor şi răgete de leu în urechi. Ce bărbat!

[...] Dacă ţineţi să ştiţi ce fac, aflaţi că mă găsesc printre elefanţi şi în mijlocul luptelor. Spintec oameni cu nemiluita. Vărs sânge. Fac un stil canibalic. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Rouen, 8 octombrie)

[...] A apărut un lucru magnific: *Legenda secolelor* de Hugo. Niciodată acest poet colosal nu s-a ridicat atât de sus. Dumitale, care iubeşti idealul şi care îl simţi, îţi recomand istoriile cavalereşti din volumul întâi. Ce entuziasm, câtă forţă şi ce limbă! Te apucă disperarea să scrii după un astfel de om. Citeşte şi hrăneşte-te cu asta, căci e ceva frumos şi plin de sănătate.

Sunt sigur că publicul va rămâne indiferent la această colecţie de capodopere! Nivelul lui moral e astăzi atât de jos! Lumea se gândeşte la cauciuc, la căile ferate, la expoziţii etc., la toate lucrurile gospodăreşti şi confortabile; dar poezia, idealul, Arta, marile elanuri şi nobilele discursuri, haida de!

Cât despre lucruri elevate, citeşte scrierile lui Renan. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, prima jumătate a lui octombrie)

[...] Burghezilor nici nu le trece prin cap că le servim inima noastră. Rasa gladiatorilor n-a murit, fiecare artist este unul dintre ei. Distrează publicul cu agoniile lui. [...]

Către aceeaşi
Sâmbătă seara (între 12 şi 15 noiembrie)

[...] *Cartagina* nu merge prea rău, deşi încet. Dar cel puţin *văd* acuma. Am impresia că ajung la Realitate. Cât despre execuţie, te apucă nebunia! [...]

Către Doamna Jules Sandeau
Croisset, joi (24 noiembrie)

[...] Zilele mele se scurg într-o monotonie şi o regularitate monahală,. Stat singur (mama e la Paris). Nu văd pe nimeni şi nu aud nimic. Din când în când un remorcher îmi trece pe sub ferestre. Sena murmură, marii copaci desfrunziţi se leagănă, şi în timpul nopţii foşneşte vântul. Asta e tot. Sunt pierdut în visări şi în lecturi nesfârşite. M-am ocupat, în vara asta, de medicină, de arta militară etc., o grămadă de lucruri inutile. O idee o aduce pe alta; şi mă las în voia curentului fără să mă gândesc prea mult la treaba mea. De aceea îmi ia atâta timp să clocesc o carte. „Ultimul meu pui"[5] a înaintat totuşi. Acum îi văd sfârşitul.

[...] Sunt în clipa de faţă un pic tulburat de ideea unei călătorii în China. Mi-ar fi uşor să plec cu expediţia franceză. Şi nu vă ascund că mi-aş lăsa baltă lucrul şi lucrările ca să mă duc în ţara paravanelor şi a

nankinului, dacă n-aş avea o mamă care începe să îmbătrânească şi pe care plecarea mea ar distruge-o.

E a doua oară când *ratez* China! [...]

Către Ernest Feydeau
Noaptea de marţi, Croisset (29–30 noiembrie)

[...] M-am poticnit în templul lui Moloh iar şedinţa mea de parlament nu-i prea uşor de făcut!

Trebuie să fii nebun de legat ca să porneşti la o astfel de carte! La fiece rând, la fiece cuvânt, învingdificultăţi pentru care n-o să-mi fie nimeni recunoscător, şi poate că o să aibă dreptate să nu-mi fie recunoscător. Căci dacă sistemul meu e fals, opera e ratată.

Mă simt câteodată sleit şi frânt până în măduva oaselor, şi mă gândesc la moarte cu nesaţ, ca la o încheiere a oricărui zbucium. Pe urmă treptat totul urcă iarăşi la suprafaţă. Mă reexalt şi cad din nou – şi tot aşa!

Când va fi citită *Salammbô,* n-o să se gândească nimeni, sper, la autor! Puţini oameni au că bănuie cât de trist a trebuit să fiu ca să mă apuc să înviez Cartegina! Este o Tebaidă[6] în care m-a gonit sila de viaţa modernă.

Dacă n-aş avea-o pe mama, aş pleca acum în China.

[...] Straniu lucru, cât de mult mă simt atras de studiile medicale (în sensul ăsta bate acum vânzul, în spirite). Am chef să disec. Dacă aş fi mai tânăr cu zece ani, aş face-o. Există la Rouen un bărbat foarte priceput, medicul-şef al unui spital de nebuni, care ţine pentru intimi un mic curs foarte curios despre isterie, nimfomanie ele. N-am timp să mă duc şi e atâta vreme de când meditez la un roman despre nebunie, ori mai curând despre *felul* cum devii nebun! Turbez că scriu atât de încet, că sunt prins în tot soiul de lecturi sau ştersături. Viaţa e scurtă şi Arta lungă! Şi pe urmă, la ce bun? N-are a face, „trebuie să ne cultivăm grădina"[7]. În ajunul morţii, Socrate îl ruga pe nu ştiu ce muzicant să-l înveţe o melodie de liră: „La ce bun, a zis acela, odată ce ai să mori?" – „S-o ştiu înainte de a muri", a răspuns Socrate. E unul din lucrurile cele mai înalte din câte cunosc în morală şi aş prefera s-o fi spus decât să fi cucerit Sevastopolul[8]. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, duminică dimineaţa (18 decembrie)

[...] Îmi vorbeşti de decepţiile vieţii, de oamenii pe care i-ai iubit, care nu te mai iubesc sau pe care nu-i mai iubeşti – lucru şi mai trist! – Am avut în tinereţe afecţiuni mari! I-am iubit mult pe unii dintre prietenii mei care încet încet (şi fără să-şi dea seama ei înşişi) m-au *lăsat* toţi, cum se zice. Unii s-au însurat, alţii au căpătat ambiţii, *et caetera!* La treizeci şi cinci de ani (şi eu am treizeci şi opt) eşti văduvit de tinereţe; atunci te întorci spre ea şi o priveşti ca şi cum ar fi istorie. Cât despre dragoste, n-am găsit vreodată altceva în această supremă fericire decât frământare, zbucium şi disperare! Femeia mi se pare o făptura imposibilă. Şi cu cât o studiez, cu atât o înţeleg mai puţin. E un abis care atrage şi care mă înfricoşează! Cred, de altfel, că una din cauzele slăbiciunii morale a secolului al XIX-lea vine din *poetizarea* ei exagerată. De aceea dogma Imaculatei Concepţiuni mi se pare o lovitară de geniu din partea Bisericii. A formulat şi anulat în folosul ei toate aspiraţiile feminine ale epocii. Nu e un singur scriitor care să nu fi exaltat mama, soţia sau amanta. Generaţia, îndurerată, lăcrimează pe genunchii femeilor ca un copil bolnav. N-ai idee de laşitatea bărbaţilor în faţa lor!

Aşa încât, *ca să nu trăiesc,* mă cufund în Artă ca un disperat, mă îmbăt cu cerneală ca alţii cu vin. Dar e atât de greu să scrii încât uneori sunt zdrobit de oboseală.

Totuşi am lucrat fără încetare de opt luni încoace. De aceea am şi ajuns la mijlocul cărţii. Nădăjduiesc s-o termin până la începutul lui 1861[9]. Dacă merg încet asta-i din cauză că o carte e pentru mine un mod special de a trăi. Pentru un cuvânt sau o idee, fac cercetări, mă pierd în lecturi şi în visări fără sfârşit. Aşa, în vara asta am citit medicină, e*t caetera.* [...]

Către Maurice Schlésinger
Decembrie (către 20)

[...] Nici anul ăsta nu-mi termin cartea despre *Cartagina.* Scriu foarte încet, din cauză că o carte e pentru mine un mod special de a trăi. Cu privire la un cuvânt sau la o idee, mă las pradă divagaţiilor, cad în

visări infinite; şi pe urmă, epoca noastră e atât de lamentabilă, încât mă scald cu delicii în antichitate. Mă curăţă de jegul vremurilor moderne. [...]

Către Doamna Roger des Geneties
(1859? 1860?)

[...] Ştii bine că nu-ţi împărtăşesc părerile asupra persoanei domnului de Voltaire. El este pentru mine un *sfânt!* De ce să ne încăpăţânăm să vedem un farsor într-un om care era un fanatic? Domnul de Maistre[10] l-a caracterizat astfel în tratatul despre *Sacrificii:* „Nu e floare din grădina inteligenţei pe care această omidă să n-o fi mânjit". Nu-i iert fraza asta domnului de Maistre aşa cum nu le iert toate judecăţile lor domnilor Stendhal, Veuillot[11], Proudhon[12]. Fac parte din aceeaşi familie de cârcotaşi şi anti-artişti. Temperamentul influenţează mult predilecţiile noastre literare. Aşadar îl iubesc pe marele Voltaire tot atât cât îl detest pe marele Rousseau, şi ţin la asta, la diversitatea aprecierilor noastre. Mă uimeşte că nu admiri această mare palpitaţie care a răscolit lumea. Oare obţii astfel de rezultate dacă nu eşti sincer? Judeci, în privinţa lui, exact ca scoala veacului al XVIII-lea, care vedea în entuziasmele religioase nişte maimuţăreli de-ale preoţilor. Să ne plecăm dinaintea tuturor altarelor. Într-un cuvânt, omul ăsta mi se pare aprins, înverşunat, convins, superb. Acel „*Să o strivim pe nemernică"*[13] al lui îmi face impresia unui strigăt de cruciadă. Toată inteligenţa lui era o maşină de război. Şi ce mă face să-l îndrăgesc, este dezgustul pe care rni-l inspiră voltairienii, oameni care râd de lucrurile mari! Râdea el oare? Scrâşnea!

[...] Cartea mea mă disperă. Simt că m-am înşelat. N-am un teren solid sub tălpi, execuţia e defectuoasă la fiecare pas şi totuşi continui. În fine, exişti dumneata, şi pe urmă voi face să viseze câteva minţi nobile. Asta-i tot. [...]

Către Charles Baudelaire

Îţi mulţumesc că te-ai gândit la mine, dragul meu Baudelaire. Am fost în acelaşi timp mişcat şi încântat.

Cele trei poeme m-au pus enorm pe gânduri. Le recitesc din când în când. Stau pe masa mea ca nişte obiecte de lux pe care-ţi place să le priveşti. *Albatrosul* mi se pare un adevărat giuvaer. Cât despre celelalte două bucăţi, nu mi-ar ajunge hârtia dacă m-aş aşterne să-ţi vorbesc de toate detaliile care mă farmecă.

Mă întrebi ce fac? Sunt înhămat la *Cartagina.* E o muncă de doi trei ani pe puţin.

Bouilhet trebuie să vină la Paris peste câteva zile pentru volumul lui de versuri care-i sub tipar.

De la Théo[14] nici o ştire, Preşedinta[15] e mereu fermecătoare, şi în toate duminicile, la ea acasă, rivalizez în stupiditate cu Henri Monnier[16]. Asta-i.

Burghezii se *tem* de război şi omnibusele îmi trec pe sub fereastră[17]. Altceva? Nu ştiu.

Îţi strâng mâna cu toată afecţiunea.

1860

Către Domnişoara Leroyer de Chanfepie
(Paris, 30 martie)

[...] Romanul meu cartaginez m-a împins şi mă împinge încă la atâţea divagaţii şi cercetări (am înghiţit de la 1 februarie vreo cincizeci de volume) încât nu mai ştiu uneori unde mi-e capul. De cinci luni stau la acelaşi capitol. Trebuie să reconstitui ori mai bine zis să inventez întregul comerţ antic din Orient.

[...] Tot ce nu e artă feniciană îmi este demult indiferent, şi cu cât întâmpin mai multe dificultăţi în munca mea, cu atât sunt mai legat de ea. Nu iubeşti decât lucrurile şi oamenii care te fac să suferi. [...]

Către Louis Bouilhet
(Croisset, 20 aprilie)

[...] Nu lucrez prea rău pentru moment şi văd în fine sfârşitul interminabilului meu capitol[1]. Asta va fi

cam peste două săptămâni. Îmi vor mai trebui vreo opt zile ca să finisez întregul. După care aprind un foc sărbătoresc, fiindcă am crezut o clipă că n-o să rezist.

Ah! câte iluzii trebuie sa-ţi faci ca să scrii literatură! şi ce fericiţi sunt băcanii! [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Croisset, mai

Trebuie să vă spun câtă plăcere mi-a făcut lectura celor doua volume ale voastre[2]. Le găsesc încântătoare, pline de detalii noi şi într-un stil excelent, totodată foarte nervos şi foarte nobil. Asta e istorie, mi se pare, şi încă istorie originală.

Se vede mereu sufletul dincolo de corp; bogăţia amănuntelor nu sufocă latura psihologică. Morala e implicată în fapte şi fără declamaţii, fără digresiuni! Cartea trăieşte, însuşire rară!

[...] Sunteţi foarte drăguţi că mi-aţi trimis-o, că aveţi atâta talent şi că mă iubiţi un pic.

Vă strâng toate patru mâinile cât pot de tare.

Al vostru,

G. FLAUBERT

Prieten al lui Franklin[3] şi Marat[4], rebel şi anarhist de prim ordin, şi dezorganizator al despotismului în cele două emisfere de douăzeci de ani încoace.

Către Ernest Feydeau
(Croisset)

[...] Îmi definitivez în fine interminabilul capitol VII, care n-a mers uşor. În plus, îl pregătesc pe al optulea. Mă îndop cu obiecţiile anticatolice ale părintelui Larrroqae[5], citesc ultimul volum al lui Michelet[6] şi diverse articole de exegeză în *La Revue Germanique*[7]. De când m-am întors am scris cincisprezece pagini, ceea ce-i grozav pentru un împiedicat ca mine. [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Croisset, 3 iulie

Fiindcă vă interesaţi de *Cartagina,* iată ce am de spus:

Cred că am avut ochii mai mari decât stomacul! *Realitatea* e un lucru aproape imposibil la un asemenea subiect. Îţi rămâne doar resursa de a-l face *poetic,* dar cazi din nou într-o mulţime de vechi lucruri binecunoscute, de la *Télémaque*[8] şi până la *Martirii*[9]. Nu mai vorbesc de munca arheologică pe care cititorul nu trebuie s-o simtă, nici de limbajul formei care e aproape imposibil. Ca să fii adevărat ar trebui să fii obscur, să vorbeşti păsăreşte şi să-ţi împănezi cartea cu note; şi dacă te menţii la un ton literar şi franţuzesc, devii banal. „Problemă!" – cum ar zice moş Hugo.

Cu toate astea, continui, ros însă de nelinişti şi de îndoieli. Mă mângâi cu gândul că încerc ceva vrednic de stimă. Asta e tot.

Steagul Doctrinei va fi, de data asta, purtat pe cinste, mă pun chezaş! Căci cartea mea nu dovedeşte nimic, nu zice nimic, nu e istorică, nici satirică, nici umoristică. În schimb poate fi stupidă.

Încep acuma capitolul VIII, după care îmi mai rămân şapte! N-am să fiu gata înainte de optsprezece luni. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, 4 iulie

[...] Dă-mi voie să-ţi dau un sfat de burghez, izvorât din profunda mea experienţă de călător. Te amuzi acum enorm de mult. Şi cu cât ai să umbli, cu atât o să te amuzi. Deci, chibzuieşte-ţi banii. [...] Crede-mă, dragul meu, trăieşte mai strâns ca să călătoreşti[10] mai multă vreme. Cum o să te întorci, cum o să ai remuşcări. Şi cuvântul e încă prea slab.

Cască ochii şi priveşte fără să te gândeşti la nici o carte (asta-i metoda bună). În loc de una, o să iasă

zece când ai să fii acaaă, la Paris. Când te uiţi la lucruri cu un scop anume nu vezi decât o latură a lor.

[...] Resping absolut ideea ta de a-ţi scrie călătoria: 1 – pentru că e uşor; 2 – pentru că un roman preţuieşte mai mult.

[...] În ce mă priveşte, voi fi curând la mijlocul capitolului VIII *(Bătălia de la Macar).*

Am citit tocmai o carte despre magnetism. Peste şase săptămâni, mă duc la Paris pentru vreo cincisprezece zile. Musiu Bouilhet a fost aici sâptămâna trecută. Iată noutăţile.

Nu-i treabă uşoară nararea şi descrierea unei bătălii antice, căci revii la eterna bătălie epică pe care au făcut-o, după traduceri din Homer, toţi scriitorii *nobili.* Nu-i nătângie pe lângă care să nu trec în blestemata asta de carte. [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet[11]
Croisset, miercuri dimineaţa (iulie)

[...] Sunt în prezent zdrobit de oboseală, port pe umeri două armate întregi: treizeci de mii de oameni de o parte, unsprezece mii de alta, fără să mai pun la socoteală elefanţii şi pe cei care-i mână, servitorimea şi bagajele!

Trebuie să fac un drum la Paris înainte de 15 august (tot pentru *Cartagina).* Dar aş vrea să-mi fi terminat capitolul la data aceea şi lucrez în draci.

Când mă gândesc însă că nimeni n-o să ţină cont de toată osteneala pe care mi-o dau şi că primul venit, un gazetar, un idiot, un burghez, o să găsească, *fără să se jeneze* (şi poate pe drept cuvânt) o grămadă de prostii în ce mi se pare mai bun... cad într-o melancolie infinită, am tristeţi de abanos, o amărăciune mortală, nelinişti care mă împing de colo colo pe un ocean de gunoaie. [...]

Către Doamna Jules Sandeau
Duminica (5 august)

[...] Îmi prăjesc picioarele la focul din sobă, ca în decembrie – rumegând tot felul de lucruri trecute şi făcând încă (de parcă aş fi tânăr!) planuri de cărţi, de călătorii şi de viaţă. Oftez. Fumez pipe peste pipe şi mă întorc să scriu la masă. Iată cât de colorat îmi petrec zilele. Frământările literaturii alternează cu platitudinea existenţei. Şi tot aşa![...]

Către Louis Bouilhet
Croisset, 2 septembrie

[...] Voi ajunge, cred, la optsprezece pagini cu capitolul meu[12]. Vor fi înţesate cu fapte. Si totuşi romanul, povestea, nu înaintează deloc. Se târăşte veşnic pe aceeaşi situaţie! Şi cu toate astea e rapid, pe bucăţi însă, succesiv şi nu în ansamblu. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, început de septembrie)

[...] Am să stau aici probabil toată iarna măcinându-mi trupul şi sufletul în tăcerea camerei de lucru. Trebuie să înaintez şi am enorm de multe de făcut! Am scris de la sfârşitul lui iunie aproape două capitole, căci acum îl termin pe al nouălea. Îmi mai rămân *şase.* Iar lecturile mele nu fac decât să crească şi dificultăţile să sporească, bineînţeles. [...]

Către Amédée Pommier[13]
Croisset, 8 septembrie

[...] Operele de artă care mă atrag mai presus de orice sunt cele în care *arta dă pe dinafară*. Îmi place,

în pictură, Pictura; în vers, Versul. [....]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 8 septembrie

[...] Încearcă să te agăţi *de ştiinţă,* de ştiinţa pură; iubeştele faptele în ele însele. Studiază ideile aşa cum naturaliştii studiază muştele. Contemplaţia poate fi plină de tandreţe. Muzele au pieptul plin lapte. Lichid care este băutura celor tari. [...]

Către Louis Bouilhet
Croisset, 5 octombrie

[...] Nu merge prea rău în momentul ăsta. Dar mă dedau în tăcerea cabinetului la asemenea zbierete şi la o asemenea pantomimă, încât am să ajung să-i seamăn lui Dubartas[14] care, ca să descrie un cal, se punea în patru labe, galopa, necheza şi zvârlea din picioare. Frumos trebuie să fi fost! şi ca să ajungă la ce versuri, Dumnezeule! [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, început de octombrie)

[...] Fumez pipe peste pipe. Mă uit cum arde focul. Urlu ca un posedat, beau găleţi de apă, disper în fiecare dimineaţă şi mă entuziasmez în fiecare seară. Pe urmă mă consolez şi o iau de la capăt. [...]

Către acelaşi
Croisset, duminică (21 octombrie)

[...] Şi pentru că mă întrebi de *Salammbô,* uite cum stau. Tocmai am terminat capitolul IX şi îl pregătesc pe al X-lea şi al XI-lea pe care le fac în iarna asta, aici, singur de tot, ca un urs.

M-am aruncat acum cu lăcomie într-un mare număr de lecturi. De trei ani nu fac decât să înghit latină (şi în acelaşi timp, îmi continui micile mele studii creştine). Cât despre *Cartagina,* cred că într-adevăr am epuizat toate textele. Mi-ar fi uşor să lipesc, la spatele romanului, un foarte gros volum de critică plin de citate. Nu mai departe decât astăzi, un pasaj din Cicero m-a făcut să presupun o formă a zeiţei Tanit pe care n-am văzut-o nicăieri etc., etc. Devin savant şi trist! Da, duc o existenţă stupidă şi mă născusem cu toate apetiturile! Dar afurisita de literatură mi le-a băgat la loc în pântec.

Îmi petrec viaţa punându-mi pietre pe stomac ca să mă împiedice să simt foamea. Asta mă plictiseşte câteodată.

În privinţa materialului (de vreme ce ăsta-i termenul), sincer nu ştiu ce să cred. Mi-e teamă să nu alunec în permanente repetiţii de efecte, să nu rumeg mereu acelaşi lucru. Am impresia că frazele sunt croite toate la fel şi deci plicticoase la culme. Voinţa nu-mi slăbeşte totuşi, iar povestea devine tot mai nostimă. Au şi început să se *mănânce* între ei[15]. Dar judecă şi tu îngrijorarea mea, prepar acum o lovitură, *lovitura* cărţii. Trebuie să fie ceva totodată porcos, cast, mistic şi realist! O chestie cum nu s-a mai văzut, şi care totuşi o să se vadă! [...]

Către Charles Baudelaire
Croisset, luni, 22 octombrie

Eşti foarte îndatoritor, dragul meu Baudelaire, că mi-ai trimis o asemenea carte[16]! totul îmi place la ea, intenţia, stilul, până şi hârtia.

Am citit-o foarte atent. [...]

Iată însă (ca să terminăm imediat cu *însă)* mica mea obiecţie.

Mi se pare că la un subiect tratat de atât de sus, că într-o operă de observaţie naturală şi de inducţie, ai insistat (şi în repetate rânduri) prea mult (?) pe *Spiritul răului.* Se simte ici şi colo ca o drojdie de catolicism. [...]

Dar nu e decât o opinie personală, de care nu fac nici un caz. Nu-i recunosc criticii dreptul de a-şi substitui gândirea ei gândirii altuia. Şi ce dezaprob eu în cartea dumitale e, poate, ceea ce constituie originalitatea ei şi pecetea însăşi a talentului dumitale? Să nu semeni cu vecinul, asta-i tot.

Acum că ţi-am mărturisit tot ce-mi stătea pe suflet, nu ştiu cumn să-ţi spun cât de minunată ţi-am găsit opera de la un cap la altul, de un stil foarte nobil, foarte ferm şi foarte lucrat. Admir profund paginile 27–33, 51–55, 76 şi tot ce urmează.

Ai găsit mijlocul de a fi clasic, rămânând însă romanticul transcendental pe care îl iubim. [...]

Îţi datorăm recunoştinţă şi pentru mica notă despre critici noi. Acolo am fost scărpinat sau, mai degrabă mângâiat pe locul meu sensibil.

Aştept cu nerăbdare noile *Flori ale răului, observaţia* mea nu-şi are rostul aici, fiindcă poetul are dreptul să creadă în tot ce vrea. Dar *Savantul?*

Îţi spun poate prostii? Mi se pare totuşi că nu. Mai stăm noi de vorbă. Cât lucrezi! – şi bine!

Îţi strâng mâna, mai să ţi-o smulg din umăr!

Către Jules Duplan
(Croisset,) noaptea de miercuri (decembrie)

[...] Salammbô *mă epuizează.* Nu ştiu ce să mă mai fac cu ea. Aht cât e de greu să năzuieşti la frumos! [...]

Către Doamna Roger des Genettes

[...] Nu cred în ceea ce se cheamă glorie şi totuşi îmi dau duhul din cauza ei. Arta îmi dă câteodată disperări de-mi vine să urlu, o oboseală de moarte şi mă simt vlăguit de parcă aş duce munţi în cârcă. Am să crăp între două fraze. [...]

1861

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 15 ianuarie

[...] Am aici pe masă o cărticică scrisă de un refugiat valah, intitulată *Rosalie,* de Ange Pechmédja[1]. E o istorie *adevărată* care o să te amuze. [...]

Către Ange Pechmédja
Croisset, lângă Rouen, 10 ianuarie

Scuzaţi-mă, Domnule, dar de doi ani vin foarte rar la Paris, şi de-abia luna trecută am găsit pe masă încântătoarea dumneavoastră carte. Vă mulţumesc de o mie de ori pentru că v-aţi gândit la mine, şi pentru plăcerea pe care am avut-o citind-o.

[...] Ce m-a fermecat îndeosebi este un profund sentiment al vieţii. Simţi că e un lucru adevărat. Autobiografia răzbate în roman, dar fără declamaţie şi fără expunere ostentativă a personalităţii.

Către Michelet
Croisset, 26 ianuarie

Cum să vă mulţumesc, Domnule şi scumpe maestre, pentru cartea trimisă[2]? cum să vă descriu încântarea în care m-a cufundat citirea ei?

[...] La colegiu, înghiţeam pe nerăsuflate *Istoria romană*, primele volume din *Istoria Franţei*, *Memoriile lui Luther*, *Introducerea*, tot ce ieşea din pana dumneavoastră, cu o plăcere aproape senzuală, într-atât era de vie şi profundă. Paginile acelea (pe care le reţineam involuntar pe dinafară) îmi aduceau din plin tot ce căutam aiurea în zadar: poezie şi realitate, culoare şi relief, fapte şi visări; nu cărţi erau ele pentru mine, ci o lume întreagă.

De câte ori de atunci încoace, şi în locuri diferite, n-am declamat (de unul singur şi ca să mă delectez cu stilul): „Aş fi dorit să văd palidul chip al Cezarului..." „Acolo tigrul pândeşte pe malurile fluviului hipopotamul etc., etc."! Unele expresii chiar mă obsedau, ca de pildă „îngrăşate la adăpostul păcatului" etc.

Ajuns la vârsta maturităţii, admiraţia mea n-a făcut decât să se confirme; v-am urmărit din operă în operă, din volum în volum [...] şi am fost tot mai uluit în faţa acestei simpatii uriaşe care merge crescând, a acestei arte nemaipomenite de a lumina cu un cuvânt o epocă, a acestui simţ miraculos al adevărului care cuprinde lucrurile şi oamenii şi pătrunde până în cea din urmă fibră a lor.

[...] Ce carte admirabilă e *Marea!* [...] S-ar zice că aţi făcut înconjurul lumii pe aripi de condor şi că vă întoarceţi dintr-o călătorie în pădurile submarine; se aude murmurul plăjilor, apa sărată parcă îţi şfichiuie faţa, te simţi purtat pretutindeni de un val imens. [...]

Către Enrest Feydeau
(Croisset, ianuarie)

[...] Am scris, de şase săptămâni, un capitol, ceea ce nu-i rău pentru o creatură de felul meu. Sper, înainte de mijlocul lunii martie, să fi înaintat bine cu un altul, al XI-lea; după care îmi rămân patru, e mult! În toate după-amiezilo citesc Vergiliu şi *leşin de plăcere* în faţa stilului si a preciziei cuvintelor. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, miercuri seara (27 februarie)

[...] Sunt *indignat* contra vărului tău Bonenfant, care vă citea din Scribe[3] si din Casimir Delavigne[4]. Frumoase lecturi! si drăguţ stil!

Serios, îmi vine să-i scriu o scrisoare de insulte. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, miercuri seara, a doua jumătate a lui iunie

[...] Îţi aplaud ideea de a scoate o piesă din cartea ta despre Alger. De ce vrei s-o scrii în „tonuri blânde?"[5] Să fim feroci, dimpotrivă! Să turnăm sprt peste acest secol de limonadă. Să înecăm burghezul cu un grog de unsprezece mii de grade şi să-i ardă gura, să ragă de durere! E poate un mijloc de a-l dezmorţi? Nu câştigi nimic făcând concesii, împuţinându-le, îndulcindu-te, vrând să placi, într-un cuvânt.

[...] Cât despre mine, după ce am petrecut şapte zile la Trouville, m-am întors aici vineri seara şi lucrez din nou cu mai multă înverşunare decât succes, fiind acum la un pasaj atroce, o bucată din planul trei şi care, chiar reuşită, nu poate fi decât de un efect mediocru. Iar dacă e ratată, pot să arunc cartea pe fereastră. După care mai am două capitole mari din concluzie. Nu cred că termin înainte de sfârşitul anului. Dar chiar de m-ar mai ţine zece ani, nu mă întorc la Paris decât cu *Salammbô* terminată! Mi-am jurat-o. Asta-i, bătrâne, tot ce am să-ţi spun.

E foarte cald. Zbier în cămaşă, sub clar de lună, cu ferestrele deschise. [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
(Croisset, 15 iulie)

Trebuie să aveţi la voi acasă, la Paris, o scrisoare de la mine, căci v-am scris chiar în ziua când am primit volumul[6] (lunea trecută), după ce l-am citit de la un cap la altul pe nerăsuflate.

Am fost încântat. E ieşit dintr-o singură ţâşnire şi elanul nu-i slăbeşte nici o clipă. Cât despre observaţie, e perfectă.

Aşadar, părerea mea este că aţi făcut ce voiaţi să faceţi şi că e un lucru izbutit.

[...] Dar, câştigând în simplitate, cartea a pierdut, poate, din amploare? Alături de sora Philomène aş îi vrut să văd călugăriţele, în general, care nu-i seamănă deloc. Astea sunt toate obiecţiile mele.

Remarc la voi o calitate nouă, adică înlănţuirea firească a faptelor. Metoda voastră este excelentă.

[...] Nu! nu sunt prea multe orori (pentru gustul meu personal, nu sunt destule! dar asta-i o chestie de temperament). [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, luni seara (15 iulie)

Dacă tu nu eşti vesel, nici eu nu mă pot lăuda cu voioşia. *Cartagina* o să mă facă să turbez. Sunt acum plin de îndoieli, în privinţa ansamblului, a planului general; cred că e prea multă soldăţime. Asta-i Istoria, o ştiu bine. Dar dacă un roman e la fel de plicticos ca o lucrare ştiinţifică, adio, nu mai e Artă. Pe scurt, îmi trec timpul spunându-mi că sunt un idiot şi mi-e inima plină de tristeţe şi de amărăciune.

Voinţa nu-mi slăbeşte însă şi continui. Încep acum asediul *Cartaginei*. M-am înfundat în maşini de războ, baliste si scorpioni şi mai înţeleg nimic, aici eu, nici altcineva. Am discutat despre asta, fără să aflu nimic limpede.Ca să-ţi dau o idee de mărunta muncă de pregătire pe care mi-o cer anumite pasaje, am citit de ieri 60 de pagini (în folio şi pe două coloane) din *Poliorcetica* lui Iustus-Lipsius[7]. Vezi bine!

Încep acum capitolul XIII. Îmi mai rămân două. Dacă momentele mele de cădere nu sunt prea grave şi prea numeroase, cred că termin până la Anul nou. Dar e greu şi obositor. [...]

Către Emest Feydeau
(Spre 15 septembrie)

Dacă nu-ţi scriu, bunul meu prieten, de vină este doar extrema mea oboseală. Sunt zile în care n-am nici forţa fizică de a mişca o pan[. Dorm câte zece ore noaptea şi două ore ziua. *Cartagina* o să-mi vadă sfârşitul dacă mai ţine tot aşa, şi n-am ajuns încă la capăt! Totuşi, la începutul lunii viitoare, voi fi gata cu asaltul; dar mai am încă de lucra pentru toată luna octombrie înainte de a ajunge la capitolul XIV, care va fi urmat de un altul, scurt. Durează, iar *scriitura* devine din ce în ce mai imposibilă.

[...] Nu-ţi închipui ce povară este să porţi toată grămada asta de stârvuri şi de orori; am o adevărată oboseală în muşchi. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset,) miercuri, 25 septembrie

[...] Termin acum asediul Cartaginei şi ajung la Prăjirea Ţâncilor[8]. O, Bandolle, tu care-i înecai în lac, inspiră-mă! După asta voi mai avea de făcut încă *un* capitol, căci nu-l mai pun îa socoteală pe ultimul, care o să aibă zece pagini cel mult şi n-o să fie decât un tablou. Veze că n-am terminat!

Sper totaşi să fiu gata în cursul lui ianuarie. Ceea ce amână publicarea pentru aprilie[9].

Sunt fizic obosit. Am dureri în muşchi. Otrăvirea doamnei Bovary mă făcuse să vărs în oala mea de noapte. Asaltul Cartaginei îmi procură junghiuri în braţe – totuşi lucrul cel mai agreabil în meseria asta! – şi apoi ideea tuturor inepţiilor pe care o să le stârnesc cu cartea mea mă apasă dinainte. Perspectiva care mă înveselea când eram la mijloc acum mă scârbeşte.

Nu m-am mişcat toată vara, afară de două zile pe care m-am dus să le petrec la nepoată-mea[10], unde m-am distrat prea puţin, nefiind de felul meu o fire câmpenească. Aşadar continui să trăiesc în sihăstrie visând la lucruri extravagante. [...]

Către Jules de Goncourt
Croisset, vineri (început de octombrie)

[...] Fiindcă te interesezi de lucrarea asta interminabilă, să-ţi dau veşti despre ea. Mai am de scris încă sfârşitul unui capitol; 2 – capitolul XIV şi 3 – capitolul XV care va fi foarte scurt. Într-un cuvânt, sper să mă

descotorosesc de ea în cursul lui ianuarie şi îţi fac o destăinuire josnică: aspir la epoca aceea cu o mare violenţă. *Nu mai pot!* asediul Cartaginei, pe care-l termin acum, m-a dat gata, maşinile de război îmi sfârtecă spinarea! Mă trec sudori de sângo, urinez apă clocotită, mă cac cu catapulte şi râgâi pietre de praştie. În starea asta mă aflu.

Şi pe urmă, încep de pe acum să fiu obosit de toate stupidităţile care se vor spune cu ocazia acestei cărţi, dacă nu cumva o să cadă în gol, lucru posibil. Căci unde să găseşti oamenii pe care să-i intereseze toate astea?

Intenţiile mele sunt de altfel lăudabile. Aşa, am reuşit în acelaşi capitol să pun una după alta o ploaie de căcat *(sic)*[11] şi o procesiune de pederaşti. Mă mulţumesc cu atât! Sunt oare prea sobru?

Cu cât înaintez, judec mai bine ansamblul care mi se pare prea lung şi plin de repetiţii. Aceleaşi efecte revin prea des. Lumea o să obosească de toţi soldăţoii ăştia sângeroşi. Iar planul este, din nefericire, făcut în aşa fel încât tăieturile ar atrage obscurităţi prea numeroase etc., etc. N-are a face! poate că i-am făcut pe unii să viseze la lucruri mari, ceea ce-i încă destul de drăguţ. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, luni (sfârşit de septembrie – început de octombrie)

Încep poimâine ultima parte din penultimul capitol: prăjirea ţâncilor, ceea ce îmi va lua încă trei săptămâni, după care o voi aştepta pe Senioria ta cu nerăbdare.

Nu poţi să-ţi închipui oboseala, angoasele şi plictiseala mea. Cât despre odihnă, aşa cum mă sfătuieşti, e cu neputinţă. N-aş putea să mai pornesc din nou la drum. Şi de altminteri cum să te odihneşti, şi ce să faci odihnindu-te?

Cu cât înaintez, îndoielile mele asupra întregului cresc şi îmi dau seama de cusururile operei, cusururi iremediabile şi pe care n-am să le scot; mai bine un neg decât o cicatrice.

Mi-am jurat să nu apar la Paris înainte de a sfârşi, faptul de a sta în capitală devenindu-mi odios, intolerabil cu pisălogeala din jurul lui *Salammbô*. Pe de altă parte, trebuie să pui la socoteală trei luni pentru a reciti, a da la copiat, a recorecta şi a trimite la tipar. Şi cum vara este un anotimp detestabil ca să publici, dacă n-am terminat în ianuarie, toate se amână până la toamna viitoare. Acestea sunt, o, om mare ce eşti, motivele pentru care mi-am dublat îndârjirea. Arăt *frumos* din punct de vedere moral! Dar cred că mă tâmpesc intclectualiceşte. De un an încoace l-am văzut aici pe Bouilhet douăzeci şi patru de ore, iar pe tine te tot amân de pe o săptămână pe alta. Vechiul mit al Amazoanelor care-şi ardeau sânul ca să tragă cu arcul este o realitate pentru unii oameni! Câte sacrificii te costă cea mai simplă frază! [...]

Către acelaşi
Croisset, sâmbătă seara (început de octombrie)

[...] Am făcut, din capitolul al XIII-lea, douăzeci şi două de pagini; trebuie să aibă vreo patruzeci, ceea ce mă va duce până la sfârşitul lui octombrie. Penultimul şi cel de al XV-lea, care va avea zece pagini, îmi vor lua şi ele vreo două luni bune. Număr zilele, căci vreau să termin în ianuarie, ca să public în martie. Pe măsură ce înaintez, îmi dau seama de repetiţii şi rescriu pasaje situate cu o sută sau două sute do pagini înainte, treabă foarte distractivă. Trudesc ca un sclav, nu citesc nimic, nu văd pe nimeni, duc o existenţă de preot de ţară, monotonă, prăpădită şi decolorată. Îţi aştept vizita neapărat când am să fiu la sfârşitul capitolului XIII; o să avem ce verbi.

Da, o să fiu înjurat, de asta poţi fi sigur. *Salammbô* 1 – o să-i enerveze pe burghezi, adică pe toată lumea; 2 – o să revolte nervii şi inima persoanelor sensibile; 3 – o să-i irite pe arheologi; 4 – o să pară de nepătruns cucoanelor; 5 – o să mă facă să trec drept pederast şi antropofag. Să sperăm!

Ajung la tonurile mai întunecate. Încep să umblu prin măruntaie şi să-i ard pe ţânci. Baudelaire va fi mulţumit, iar umbra lui Pétrus Borel[12], albă şi nevinovată ca faţa lui Pierrot[13], va fi poate geloasă. Cum o vrea Dumnezeu! [...]

Către Doamna Jules Sandeau
(Croisset,) 21 octombrie

[...] Câte ore dia viaţă nu mi-am pierdut închipuindu-mi lungi zile petrecute pe cal, în câmpiile Tartariei sau ale americii de sud! Sângele meu de piele-roşie (ştiţi că descind dintr-un natcez sau dintr-un irochez) începe să clocotească de cum sunt în aer liber, într-o ţară necunoscută. Am avut din când în când (şi ultima oară, printre altele, acum trei ani lângă oraşul Constantin) un fel de deliruri de libertate când ajungeam să ţip cu voce tare, în beţia albastrului, a solitudinii şi a spaţiului. Şi totuşi, duc o viaţă retrasă şi monotonă, o existenţă aproape celulară şi monahală. Care mi-e vocaţia? [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
(Croisset,) sâmbătă, ora zece seara (30 noiembrie)

[...] *Cartagina* nu se mai termină! am început ieri ultimul capitol. Dar mă plictiseşte groaznic, îmi vine să vărs.. Ah! ce mai „uf!" am să scot când am să trag linia finală.

M-am cufundat în lecturi patologice despre sete şi foame, pentru un pasaj agreabil pe care îl mai am de făcut. Dar n-am la îndemână o culegere, unde s-ar putea găsi ceva? Tranziţie abilă ca să vă rog *(par pari refertur*[14]*,* sau altfel spus: Bal mare la Prefectură) să vă uitaţi la biblioteca Şcolii de medicină în *Bibliothèque mèdicale,* t. LXVIII[15], în „jurnalul unui comerciant care s-a lăsat să moară de foame". Dacă găsiţi ceva detalii şic, trimiteţi-mi-le. De fapt, am tot ce-mi trebuie, dar cine ştie?

Încă nu ştiu când o să vă revăd. Nu înainte de sfârşitul lui ianuarie, sigur. Şi pe urmă, ăsta-i un sfat pe care vi-l cer şi un lucru de investigat, cum zic filozofii: dacă *Mizerabilii* încep să apară în februarie şi se tipăresc câte două volume pe lună, nu găsiţi că e impertinent şi imprudent să risc *Salammbô* în perioada asta? Biata mea şalupă, biata mea jucărioară, va fi strivită de trirema, de piramida aceea... [...]

C*atre Doamna Roger des Genettes*
(1861?)

[...] Un bun subiect de roman este acela eare-ţi vine dintr-o dată, dintr-o ţâşnire. E o idee-mamă din care decurg toate celelalte. Nu eşti nicidecum liber să scrii cutare sau cutare lucru. Nu-ţi alegi subiectul. Asta nu înţeleg publicul sau criticii. Aici e secretuì capodoperelor, în concordanţa dintre subiect şi temperamentul autorului.

Ai dreptatre, trebuie să vorbim cu respect despre Lucreţiu; nu văd cu cine ar putea fi comparat în afară de Byrcn, şi Byron n-are gravitatea lui, nici aceeaşi sinceritate a tristeţii. Melancolia antică mi se pare mai profundă decât a modernilor, care subînţeleg toţi mai mult sau mai puţin nemurirea dincolo de prăpastia cea neagră.Pentru antici însă această prăpastie neagră era infinitul însuşi; visurile lor se desenează şi trec pe un fond constant de abanos. Nici un strigăt, nici o zvârcolire, nimic altceva decât nemişcarea unui chip îngândurat. Zeii nemaifiind şi Christos nefiind încă, a existat, de la Cicero la Marc-Aureliu, o clipă unică în care singur omul a fost. Nu găsesc nicăieri atâta grandoare, dar ceea ce-l face pe Lucreţiu intolerabil e fizica lui, pe care o dă drept pozitivă. Nu s-a îndoit destul, de aceea este slab; a vrut să explice, să tragă concluzii! Dacă n-ar fi luat de la Epicur decât spiritul fără să ia şi sistemul, toate părţile operei lui ar fi fost nemuritoare şi *radicale.* N-are a face, poeţii noştri moderni sunt nişte firavi gânditori pe lângă un asemenea om. [...]

1862

Către Edmond si Jules de Goncourt
(Croisset.) joi seara (2 ianuarie)

[...] Sunt aproape de jumătatea ultimului capitol. Mă dedau la nişte farse care vor stârni dezgustul în inimile oamenilor cumsecade. Îngrămădesc orori peste orori. Douăzeci de mii dintre tipii mei au crăpat de foame şi s-au mâncat între ei; restul vor sfârşi sub tălpile elefanţilor şi în gura leilor[1]. „Bestialitate şi asasinat, din asta nu poţi ieşi" *(Istoria lui Ieronim,* tomul II).

N-are a face! cred că scriu actualmente într-o manieră deşucheată: fraze scurte şi gen dramatic, nu-i prea frumos. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, început de ianuarie)

[...] Nici eu nu trândăvesc. Am remaniat profund (scurtând pe ici, lungind pe colo) ultimul capitol. Pot să fiu gata la mijlocul lui februarie.

Cât despre publicare, îmi spui, referindu-te la moş Hugo, o frază din care nu pricep nimic, zicându-mi că sunt totodată prea modest şi prea puţin modest. Cer comentarii. Nu e vorba de nici un fel de modestie, ci de 1 – prudenţă, căci moş Hugo va ocupa, pentru multă vreme, singur tot locul, şi de 2 – indiferenţă, scârbă, laşitate, tot ce vrei. Tipografia îmi pute atât de tare încât dau înapoi din faţa ei întotdeauna. Am lăsat-o pe *Bovary* să doarmă şase luni după terminarea ei şi când am câştigat procesul, dacă n-ar fi fost mama şi Bouilhet, m-aş fi mulţumit cu atât şi n-aş fi publicat-o în volum. Când o operă e încheiată, trebuie să te gândeşti la următoarea. Cât despre cea pe care tocmai am sfârşit-o, ea îmi devine absolut indiferentă şi, dacă o arăt publicului, o fac din prostie şi în virtutea ideii unanim acceptate *că trebuie să publici,* lucru de care eu unul nu am nevoie. Nici nu spun măcar tot ce gândesc despre asta, de frică să nu par că pozez. [...]

Către Charles Baudelaire
Duminică seara (19 ianuarie)

Dragul meu Baudelaire,

Cea dintâi datorie a unui prieten e să-şi servească prietenul. Aşadar, fără a înţelege nimic din scrisoarea dumitale, i-am scris lui Sandeau[2] rugându-l să voteze pentru dumneata[3].

[...] Nefericitule! vrei să se prăbuşească deci Cupola Academiei!

Te visez între Villemain[4] şi Nisard[5]!

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri, 24 ianuarie

[...] Continuă să citeşti *Histoire de la conquête*[6]. Nu-ţi lua obiceiul să începi lecturi şi să le laşi baltă pentru câtăva vreme. Când te-ai apucat de o carte, trebuie s-o înghiţi dintr-o dată; e singurul mijloc de a-i vedea ansamblu! şi de a trage foloase. Obinuieşte-te să urmăreşti o idee. Odată ce eşti eleva mea, nu vreau să ai gândirea *dezlânată,* lipsa de continuitate în idei care sunt *apanajul* persoanelor de sexul tău. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Paris, 24 aprilie

[...] Mi-atm terminat, în fine, duminica trecută[7] la orele şapte dimineaţa, romanul *Salammbô.* Corecturile şi copierea îmi vor mai lua o lună şi mă voi întoarce aici la mijlocul lui septembrie, ca să-mi scot cartea la sfârşitul lui octombrie[8]. Dar *nu mai pot.* Am febră în fiecare seară şi abia dacă mai sunt în stare să ţin pana. Sfârşitul a fost greu şi anevoie de făcut.

[...] De două luni de când stau la Paris, am văzut puţină lume, dar ce aflu nu e nici frumos, nici pilduitor. *Simţul moral* mi se pare a scădea din ce în ce; toţi se aruncă în mediocritate. Opere mici, patimi mici, oameni mici: nu ai altceva în jurul tău. [...]

Către Jules Duplan
(Croisset, început de iunie)

[...] Am citit, datorită ţie, paisprezece feerii: nici o pedeapsă de pe când eram şcolar nu m-a apăsat atâta! Drace! proaste mai sunt! Dar nu o feerie vreau să fac[9]. Nu! nu! visez la o piesă plină de pasiune în care la capăt să fie fantasticul; trebuie să ieşim din vechile cadre şi din vechile şlagăre şi să începem prin a izgoni frica laşă de care sunt îmbibaţi *toţi cei* care scriu sau vor să scrie teatru. Domeniul fanteziei e destul de vast ca să-ţi găseşti un loc al tău. Asta o tot ce vreau să spun. [...]

Către acelaşi
(Croisset,) marţi (10 iunie)

[...] Cât despre ilustraţii, chiar dacă mi s-ar oferi o sută de mii de franci, îţi jur că nu va apărea *nici una*. Aşa că e inutil să mai revenim la asta. Numai ideea şi mă face să turbez. O găsesc stupidă, mai ales în privinţa Cartaginei. Niciodată, niciodată! Mai bine încui la loc manuscrisul pentru nu ştiu câtă vreme în fundul sertarului. Deci, iată o chestiune tranşată!

În plus, există o chestie de care încep să mă plictisesc, adică basmul cu obscenitatea. Dat fiind că maestrul Lévy[10] îmi plăteşte foarte puţin avocatul[11] atunci când am un proces, *găsesc că e de prost gust* să fie îngrijorat. Căci dacă imoralitatea mea a adus profiluri cuiva, lui i-a adus, mi se pare!

În rezumat: concesii de bani, câte vreţi, concesii de artă, nici una!

Încep astăzi ultimele corecturi. O să mă ţină vreo cincisprezece zile, după care mă ocup de altceva.

[...] Persistenţa lui Lévy în a-mi cere ilustraţii îmi trezeşte o furie *imposibil de descris.* Ah! să mi-l arate el pe individul în stare să facă portretul lui Hanibal şi desenul unui scaun cartaginez! O să-mi facă un mare serviciu. Nu merita să consum atâta artă pentru a lăsa toate în vag, ca să-mi vină un mocofan şi să-mi nimicească visul cu precizia lui prostească. [...]

Către Ernest Duplan[12]
Croisset, 12 iunie

[...] Nu cred că e cuminte să-l laşi pe Lévy să-mi citească manuscrisul.

De ce această excepţie defavorabilă? Nici un editor nu citeşte operele pe care le tipăreşte. Când am intrat în legătură cu Lévy pentru *Bovary* (eram pe atunci total necunoscut), i-am oferit s-o citească. A refuzat zicând că „nu e nevoie". Ia notă că el nu cumpără *Salammbô,* ci numai valoarea venală pe care prima mea publicaţie i-o dă celei de-a doua.

[...] Niciodată, cât trăiesc eu, n-am să fiu ilustrat, pentru că: cea mai frumoasă descriere literară este înghiţită de desenul cel mai meschin. Din moment ce un tip e fixat prin creion, îşi pierde acel caracter de generalitate, acea concordanţă cu o mie de obiecte cunoscute care-l fac pe cititor să zică: „Am văzut asta" sau „Aşa trebuie să fie". O femeie desenată seamănă cu o femeie, şi gata. Ideea e aşadar închisă, completă şi toate frazele sunt de prisos, pe când o femeie scrisă te face să visezi la o mie de femei. Aşadar fiind vorba de o chestiune de estetică, refuz în mod absolut orice fel de ilustraţie.

Nu mă gândisem la asta când am vândut *Doamna Bovavy.* Lévy, din fericire, nu s-a gândit nici el. Am refuzat însă cu aroganţă o asemenea permisiune lui Préault[13], care mi-o cerea pentru unul din prietenii lui! [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
(Croisset,) marţi seara (mijlocul lui iunie)

Vai nu! *Salammbô* au-i încă vândută. Ba şi mai rău, nu-i terminată. Mă crezi că mă mai ţin încă de ea, scoţând repetiţiile de cuvinte şi schimbând substantivele improprii? *Mă sfârşesc* de plictiseală „literalmente", cum spune elegant moş Hugo.

Şi pe urmă, viitorul mă îngrijorează. Ce-am să fac?

Sunt plin de îndoieli, de dubii, de visuri şi de spaime. O operă, oricare ar fi ea, este pentru mine o lungă călătorie; ezit să mă îmbarc şi mi-e de pe acuma greaţă. [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Croisset, sâmbătă seara (început de iulie)

Ce e cu mine, dragii mei buni? Nimic. Sunt, în fine, scăpat de *Salammbô.* Manuscrisul e la Paris de lunea trecută[14], dar n-am încheiat încă nici un contract cu privire la vânzarea acestui mare colet.

M-am resemnat în fine să consider drept sfârşită o muncă interminabilă. Acum cordonul ombilical a fost tăiat. Uf! să nu ne mai gândim la asta! Trebuie să trec la alte exerciţii.

Dar care? Mă gândesc la o mulţime de lucruri, divaghez pe o mie de proiecte. O carte de scris e pentru

mine o lungă călătorie. Navigaţia e aspră şi mi-e de pe acuma greaţă. Asta-i.

Aşa că, frica adăugându-se sterilităţii mele de imaginaţie, nu găsesc nimic. Cum se iveşte o idee la orizont şi cum cred că întrezăresc ceva, văd în acelaşi timp atâtea dificultăţi încât trec la altceva, şi aşa mai departe. [...]

Către Ernest Feydeau

[...] Co mai faci? Ce scrii? Eu unul nu fac altceva decât să mă plictisesc îngrozitor. Citesc şi visez fără a îndrăzni să încep nimic. Dorm mult şi sunt istovit. [...]

Către Doamna Jules Sandeau
Croisset, luni 14 (iulie)

[...] Sunt ca timpul de afară, sumbru şi fără soare. Acum, când nu mai lucrez la ceva anume, nu ştiu ce să fac. Visez şi mă poticnesc într-o grămadă de planuri şi idei. Cel mai mic lucru pe care-l întrezăresc mi se pare imposibil sau inept. Luasem un subiect antic ca să-mi treacă dezgustul pe care mi-l inspirase *Bovary*. Nu mi-a trecut deloc! Lucrurile moderne îmi repugnă la fel de mult! Ideea de a picta burghezi îmi face de pe acuma greaţă. Daca aş avea zece ani mai puţin (şi ceva mai mulţi bani) m-aş duce în Persia ori în India, pe uscat, ca să scriu istoria lui Cambise sau a lui Alexandru. Astea cel puţin sunt medii care *ţi se urcă la cap*. Dar să mă exalt despre domni sau cucoane nu-mi mai stă în putere. Citesc în dreapta şi în stânga, dorm mult, mă plictisesc considerabil şi nu găsesc nimic. Asta-i starea în care mă aflu. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, iulie)

Dumitale pot să-ţi spun tot. Ei bine! zeul nostru a început să decadă. *Mizerabilii*[15] mă exasperează şi nu ţi-e permis să-i vorbeşti de rău: ai aerul unui turnător. Poziţia autorului este inexpugnabilă, inatacabilă. Eu, care l-am adorat toată viaţa, sunt în prezent *indignat!* Trebuie să izbucnesc totuşi.

Nu descopăr în cartea asta nici adevăr, nici măreţie. Cât despre stil, mi se pare intenţionat incorect şi trivial. E o manieră de a flata vulgul. Hugo are atenţii şi delicateţuri pentru toată lumea; saint-simonişti[16], filipişti[17] şi chiar hangii, toţi sunt în mod plat adulaţi. Şi tipuri dintr-o bucată, ca în tragedii! Unde există prostituate ca Fantine, ocnaşi ca Valjean şi oameni politici ca indivizii nătângi din A, B, C? Niciodată nu-i vezi *suferind* din adâncul sufletului. Sunt manechine, păpuşi de turtă dulce, începând cu monseniorul Bienvenu. Din zel socialist, Hugo a calomniat Biserica aşa cum a calomniat mizeria. Care episcop cere binecuvântarea unui revoluţionar? Care fabrică dă afară o fată pentru că a făcut un copil? Şi digresiunile! Câte mai sunt! Câte mai sunt! Pasajul cu îngrăşămintele trebuie să-l fi încântat pe Pelletan[18]. [...] Frumos caracter mai e şi domnul Marius, ce trăieşte trei zile dintr-un cotlet, şi domnul Enjolras, care n-a dat decât două sărutări în viaţa lui, bietul băiat! Cât despre discursurile lor, vorbesc foarte bine, dar toţi *la fel*. Sporovăială părintelui Gillenormant, delirul final al lui Valjean, umorul lui Cholomiès şi al lui Gantaise, toate sunt după acelaşi tipar. Mereu poante, farse, o veselie forţată şi niciodată nimic comic. Explicaţii enorme date despre lucruri în afara subiectului şi nimic despre lucruri indispensabile subiectului. În schimb predici, ca să spună că sufragiul universal e un lucru foarte inimos, că masele trebuie instruite; asta repetat până la saturaţie. Hotărât, cartea, în ciuda unor bucăţi frumoase, este copilărească. Observaţia e o calitate secundară în literatură, dar nu ţi-e îngăduit să zugrăveşti atât de fals societatea atunci când eşti contemporanul lui Balzac şi Dickens. Subiectul era totuşi foarte frumos, dar cât calm i-ar fi trebuit şi ce anvergură ştiinţifică! E adevărat că moş Hugo dispreţuieşte ştiinţa şi o dovedeşte. [...]

Posteritatea n-o să-i ierte că a vrut să fie un gânditor, în ciuda firii lui. Unde l-a dus furia prozei filozofice? Şi ce filozofie! A lui Prudhomme, a tipului Richard[19] şi a lui Béranger. Nu-i un gânditor, nici mai mult nici mai puţin decât erau Racine ori La Fontaine,. pe care-i dispreţuieşte, de altfel; vreau să spun că rezumă ca şi ei curentul, ansamblul ideilor banale ale epocii sale, şi cu o asemenea persistenţă, încât îi uiţi opera şi arta. Iată opinia mea; o păstrez pentru mine, bineînţeles. Tot ce ţine în mână o pană trebuie să-i poarte prea multă recunoştinţă lui Hugo ca să-şi permită o critică: dar găsesc, exterior, că zeii îmbătrânesc. Îţi aştept răspunsul şi mânia.

Către Alfred Baudry[20]
Vichy, sâmbătă (23 august)

Tot aşteptam ca să-ţi scriu, dragul meu prieten, să am ceva nou de povestit.

Or, astăzi dimineaţă, în acelaşi timp cu scrisoarea dumitale, am primit una de la Bouilhet în care-mi spune că Lévy mi-a acceptat *toate* condiţiile.

Adică am:

1 – O ediţie în-8°;

2 – Fără ilustraţii;

Şi 3 – Suma de zece mii de franci în mână, fără ca *manuscrisul* să fi fost citit.

Acum, te rog să ţii pentru dumneata această cifră, fiindcă sus-zisul Lévy îşi propune să facă în jurul lui *Salammbô* un tărăboi infernal şi să răspândească în ziare vestea că mi-a cumpărat-o eu treizeci de mii de franci, ceea ce-i dă aerul unui om generos. Asta-i. Deci, *motus,* spune numai că am vândut-o în condiţii foarte avantajoase. [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Paris, sâmbătă (13 septembrie)

[...] Am semnat alaltăieri seară contractul cu Lévy, în condiţii extrem de avantajoase. Ele nu sunt totuşi chiar aşa de fantastice pe cât aţi putea crede.

Mă ocup în prezent să mai scot din *şi*-urile prea frecvente, plus câteva greşeli de franceză. Mă culc cu *Gramatica gramaticilor,* iar dicţionarul Academiei îmi turteşte covorul verde. Toate astea se vor termina peste opt zile; cartea poate să apară la sfârşitul lui octombrie.

[...] Am petrecut la Vichy patra săptămâni stupide în care n-am făcut decât să dorm. Aveam probabil nevoie de aşa ceva; m-a înviorat, dar intelectul meu a rămas atrofiat. Sunt nătâng şi golit ca o sticlă, fără bere. Nici o idee, nici un plan. [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
(Paris,) marţi seara (21 octombrie)

[...] Sunt în plină tensiune a şpalturilor şi a ultimelor corecturi[21]. Sar în sus de furie din fotoliu, descoperindu-mi în operă nenumărate neglijenţe şi prostii. Complicaţiile pe care mi le provoacă schimbarea unui cuvânt îmi dau insomnii; pe de altă parte însă visez la o nouă carte, dar îmi mai lipsesc încă o mulţime de lucruri înainte de a-i face planul. Am mare poftă, ori mai degrabă mare nevoie, să scriu; asta e tot ce ştiu despre mine. [...]

Către Sainte-Beuve
(Paris, 23–24 decembrie)

Scumpe Maestre,

Cel de-al treilea articol[22] al dumitale despre *Salammbô* m-a *îmblânzit* (n-am fost niciodată prea furios). Prietenii mei cei mai intimi au fost un pic iritaţi de celelalte două; dar eu, căruia i-ai spus răspicat ce crezi despre carte, îţi sunt recunoscător de a fi pus atâta clemenţă în critica dumitale.

[...] Eşti oare sigur, mai întâi – în judecata generală – de a nu fi dat prea mult ascultare unei impresii nervoase? Obiectul cărţii mele, toată lumea aceea barbară, orientală, molohistă, îţi displace *în sine!* Începi prin a te îndoi de realitatea reproducerii mele, apoi îmi spui: "La urma urmei, poate că-i adevărat", şi drept concluzie: "Cu atât mai rău dacă-i adevărată!" La fiece minut te miri; şi-mi porţi pică fiindcă eşti mirat. N-am ce face, totuşi. Trebuia oare să înfrumuseţez, să atenuez, *să francizez?* Dar îmi reproşezi chiar dumneata că am făcut un poem, că am fost clasic în sensul rău al cuvântului, şi mă atingi cu *Martirii!*

Or, sistemul lui Chateaubriand mi se pare diametral opus sistemului meu. El pleca de la un punct de vedere cu total ideal; visa martiri *tipici.* Eu însă am vrut să fixes un miraj aplicând antichităţii procedeele

romanului modern şi am încercat să fiu simplu. Poţi râde cât pofteşti! Da, zic *simplu* şi nu sobru. Nimic mai complicat decât un barbar. Ajung însă la articolele dumitale, şi mă apăr, mă lupt pas cu pas.

De la început, te întrerup cu privire la *Periplul* lui Hannon[23], admirat de Montesquieu, şi pe care eu unul nu-l admir. Cine mai poate crede astăzi că este un document *original?* E evident tradus, prescurtat, tăiat cu foarfecă şi aranjat de un grec. Niciodată un oriental, oricare ar fi el, n-a scris într-un asemenea stil. Iau ca mărturie inscripţia de la Eşmunazar, atât de emfatică şi de sforăitoare! Oameni care se intitulează fiul lui Dumnezeu, ochiul lui Dumnezeu (vezi inscripţiile de la Hamaker) nu sunt simpli aşa cum o înţelegi dumneata. Şi pe urmă trebuie să-mi acorzi că grecii nu pricepeau nimic din lumea barbară. Dacă ar fi priceput ceva, n-ar fi fost greci. Orientul îi repugna elenismului. La câte travestiri n-au supus ei tot ce era străin şi le-a trecut prin mână! Aş spune acelaşi drspre Polibiu[24]. Este pentru mine o autoritate incontestabilă în materie de fapte; dar tot ce n-a văzut (sau ce a omis intenţionat, căci şi el avea un cadru şi o şcoală), pot să mă duc să caut în altă parte. *Periplul* lui Hannon nu este deci „un monument cartaginez", şi departe de a fi „singurul" aşa cum spui. Un adevărat monument cartaginez este inscripţia de la Marsilia, scrisă în adevărata limbă punică. E simplă, inscripţia aceea, mărturisesc, pentru că este o listă de preţuri, şi încă mai puţin simplă decât faimosul *Periplu* în care răzbate o fărâmă de miraculos prin versiunea greacă măcar în ce priveşte pieile acelea de gorilă luate drept piei omeneşti şi atârnate în templul lui Moloh (tradu Saturn) şi de a cărui descriere te-am scutit.

[...] Cât despre eroina mea, n-o apăr. Zici că seamănă cu o „Elviră[25] sentimentală", cu Velleda[26], cu Doamna Bovary. Ba nu! Velleda e activă, inteligentă, europeană, Doamna Bovary agitată de pasiuni multiple; Salammbô, din contră, rămâne ţintuită de ideea fixă. E o maniacă, un fel de sfânta Tereza[27].

[...] Mâtho *dă târcoale ca un nebun* jur-împrejurul Cartaginei. Nebun este cuvântul potrivit. Dragostea aşa cum o concepeau anticii nu era oare o nebunie, un blestem, o boală trimisă de zei? Polibiu ar fi foarte mirat, zici dumneata, să şi-l vadă astfel pe Mâtho. Nu cred, şi nici domnul de Voltaire nu i-ar fi împărtăşit mirarea. Aminteşte-ţi ceea ce spune despre violenţa pasiunii la africani, în *Candide* (povestea bătrânei): "E foc, e vitriol etc."

[...] Cât despre *templul lui Tanit,* sunt sigur că l-am reconstruit aşa cum era, cu tratatul Zeiţei din Siria, cu medaliile ducelui de Luynes[28], cu ce se ştie despre templul din Ierusalim[29], cu un pasaj din sfântul Ieronim, citat de Selden[30] *(De Dii*s *Syriis),* cu planul templului din Gozzo[31] care este cartaginez, şi mai mult decât atât, cu ruinele templului din Thugga[32] pe care le-am văzut cu ochii mei şi despre care nici un călător sau anticar, după câte ştiu, n-a vorbit. N-are a face, ai să-mi spui, e bizar! Fie! Cât despre descriere în sine, din punct de vedere literar, o găsesc, în ce mă priveşte, foarte uşor de înţeles, şi nu încarcă drama, căci Spendius şi Mâtho rămân în prim plan, nu-i pierzi din vedere. Nu există în cartea mea nici o descriere izolată, gratuită; toate *servesc* personajelor mele şi au o influenţă depărtată sau imediată asupra acţiunii.

[...] Cât despre gustul meu „pentru spectacol, pentru pompă, pentru emfază", de ce vrei ca lucrurile să nu fi fost aşa pe atunci odată ce aşa sunt astăzi! Ceremoniile, vizitele, prosternările, invocările, tămâierile şi toate celelalte n-au fost inventate de Mahomed, îmi închipui.

La fel şi cu Hanibal. De ce găseşti că i-am făcut copilăria *fabuloasă?* Fiindcă a omorât un vultur? Frumoasă ispravă într-o ţară plină de vulturi! Dacă scena ar fi fost plasată în Galia, aş fi pus o bufniţă, un lup sau o vulpe. Dar dumneata ca franţuz te-ai obişnuit, *vrând nevrând,* să consideri vulturul o pasăre nobilă, ori mai degrabă un simbol decât o făptură însufleţită. Vulturii există, totuşi.

[...] În privinţa parfumurilor lui Salammbô, îmi atribui mai multă imaginaţie decât am. Miroase-le, adulmecă-le în Biblie pe Iudita şi Estera[33]! Erau de-a dreptul îmbibate, otrăvite de parfumuri.

[...] Regreţi că n-am introdus printre greci un filozof, un moralist care să ne ţină o predică ori să comită fapte bune, un domn, în fine, care *să simtă ca noi.* Haida-de! era oare posibil? Aratus[34], pe care-l aminteşti, este tocmai acela după care l-am închipuit pe Spendius. Era un om priceput şi la atac şi la tertipuri, care-ţi ucidea noaptea pe beznă santinelele iar în toiul zilei avea ameţeli. Mi-am refuzat un contrast, e adevărat; dar un contrast facil, un contrast *voit* şi fals.

Am terminat cu analiza şi ajung la judecăţile dumitale. Ai poate dreptate în consideraţiile despre romanul istoric aplicat antichităţii şi e foarte posibil ca eu să fi eşuat. Totuşi, după toate probabilităţile şi după propriile mele impresii, cred că am făcut ceva care seamănă cu Cartagina. Dar nu aici e problema. Puţin îmi pasă de arheologie! Dacă culoarea nu e unitară, dacă amănuntele distonează, dacă moravurile nu decurg din religie şi faptele din pasiuni, dacă nu sunt urmărite caracterele, dacă costumele nu sunt apropiate obiceiurilor şi arhitectura climei, dacă nu există, într-un cuvânt, armonie, am dat greş. Dacă nu, nu. Totul stă în picioare.

Dar mediul te agasează! O ştiu, sau mai bine zis o simt. În loc să rămâi la punctul dumitale de vedere personal, punctul de *vedere* al unui literat, al unui parizian, de ce n-ai venit spre mine? *Sufletul omenesc nu este pretutindeni acelaşi,* orice ar zice domnul Levallois[35]. Cea mai simplă privire aruncată asupra vieţii

dovedeşte contrariul. Socotesc chiar că am fost mai puţin aspru faţă de omenire în *Salammbô* decât în *Doamna Bovary*. Curiozitatea, dragostea care m-au împins către religii şi popoare dispărute au ceva moral în sine şi ceva simpatic, mi se pare.

Cât despre stil, am sacrificat mai puţine lucruri în cartea asta decât în cealaltă pentru cadenţa frazei şi pentru perioadă. Metaforele sunt rare şi epitetele pozitive. Dacă pun *albastre* după *pietre*, o fac pentru că *albastre* este cuvântul exact, crede-mă, şi fi de asemenea convins că poţi deosebi foarte bine culoarea pietrelor la lumina stelelor. Întreabă-i pe toţi călătorii în Orient, sau du-te acolo să vezi.

[...] O ultimă întrebare, o, maestre, o întrebare necuviincioasă: de ce îl găseşti pe Schahabarim aproape comic, iar pe indivizii dumitale de la Port-Royal[36] atât de serioşi? Pentru mine, domnul Singlin[37] e funebru pe lângă elefanţii mei. Îi consider pe barbarii tatuaţi ca fiind mai puţin inumani, mai puţin ciudaţi, mai puţin caraghioşi, mai puţin neobişnuiţi decât nişte oameni care trăiesc laolaltă şi care-şi spun până la moarte *domnule!* Şi tocmai pentru că ei sunt foarte departe de mine îţi admir talentul de a mă face să-i înţeleg. Căci eu cred în Port-Royal şi doresc şi mai puţin să trăiesc acolo decât în Cartagina. Era şi acela exclusivist, în afara naturii, forţat, dintr-o bucată, şi totuşi adevărat. De ce nu vrei să existe două adevăruri, două excese contrarii, două monstruozităţi diferite? [...]

1863

Către Doamna Gustave de Maupassant[1]
Paris (ianuarie)

Buna ta scrisoare m-a mişcat mult, draga mea Laure; a răscolit în mine vechi sentimente mereu tinere. Mi-a adus, ca pe un suflu proaspăt, toată mireasma tinereţii mele în care bietul nostru Alfred a ocupat un loc atât de mare! Amintirea lui nu mă părăseşte. [...] De câte ori în momentele de oboseală ale lucrului meu, la teatru, la Paris, în timpul unui antract, ori singur, la Croisset, la gura sobei, în lungile seri de iarnă, nu mă duc cu gândul la el, îl revăd şi îl aud! îmi amintesc, cu încântare şi melancolie totodată, nesfârşitele noastre conversaţii amestecate cu bufonerii şi cu metafizică, lecturile noastre, visurile şi aspiraţiile atât de înalte! Dacă valorez ceva, din cauza asta valorez, fără îndoială.

[...] Fiindcă mi-ai vorbit de *Salammbô*, prietenia ta pentru mine va afla cu plăcere că îşi face drum în lume cartagineza: editorul anunţă pe vineri ediţia a doua[2]. Gazete mici şi mari vorbesc de mine. Se spun multe prostii pe socoteala mea. Unii mă denigrează, alţii mă exaltă.

[...] N-are a face; scrisesem o carte pentru un număr foarte-restrâns de cititori şi văd că prinde la public. Zeul librăriei fie binecuvântat! Am fest foarte bucuros să aflu că îţi place, căci ştii cât caz fac de inteligenţa ta, dragă Laure. Suntem nu numai prieteni din copilărie, ci aproape colegi de studii. Ţi-aduci aminte cum citeam împreună *Les Feuiìles d'automne*[3] la Fécamp[4], în cămăruţa de la etajul doi? [...]

Către Jules Duplan
(Croisset, sfârşitul lui mariie – începutul lui aprilie)

[...] În ce mă priveşte, lucrez la confecţionarea simultană a celor două planuri ale mele; aşa îmi trec toate serile. Nu ştiu pentru care să mă hotărăsc.

[...] Ziua citesc englezeşte şi chiar greceşte; m-a apucat o adevărata furie pentru Teocrit[5]. Frumoasă pregătire pentru a picta moravurile pariziene!

Nu sunt născut să scriu lucruri moderne, asta-i sigur; mă costă prea mult să mă apuc. Ar fi trebuit, după *Salammbô*, să mă aşez imediat la *Sfântul Anton*; eram pornit, ar fi fost gata acum.

Mă plictisesc de moarte; inactivitatea mea (care de fapt nu e inactivitate, pentru că îmi sparg capul ca un nenorocit), ne-scrisul meu, zic, mă apasă. Tâmpită stare! [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Croisset, miercuri (mai)

[...] Am făcut planul a două cărţi care nu mă satisfac nici una, nici alta. Prima este o scrie de analize şi de bârfe mediocre fără măreţie nici frumuseţe. Adevărul nefiind pentru mine cea dintâi condiţie a Artei, nu mă

pot resemna să scriu asemenea platitudini, cu toate că ele plac astăzi. Cât despre a doua, al cărei ansamblu îmi place mie, mi-e teamă să nu fiu lapidat de populaţii sau deportat de către guvern, fără să mai pun la socoteală că întrevăd dificultăţi de execuţie îngrozitoare.

Pe deasupra, primăvara îmi dă un chef nebun să plec în China ori în India, iar Normandia cu verdeaţa ei îmi strepezeşte dinţii ca o mâncare de măcriş crud. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Vichy, luni (22 iunie)

[...] Am să mă apuc să lucrez cu furie, abia ajuns acasă; sper, cel puţin. Viaţa nu e tolerabilă decât cu o idee fixă, cu o muncă oarecare. Cum îţi părăseşti himera, mori de tristeţe. Trebuie să te agăţi de ea şi să doreşti să te ducă cu ea. [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
Vichy, miercuri seara (sfârşit de iunie – început de iulie)

[...] N-am scris nimic, bineînţeles, de la plecare; deranjurile călătoriei nu sunt singura cauză a leneviei mele, căci urmăresc acuma o a treia idee care poate că va fi mai iute realizată decât celelalte două. Cum nu mă amuz peste măsură la Vichy, şi cum nu-mi prieşte la scris, îmi petrec vremea citind, şi citesc mult. Am înghiţit două volume de Goethe (pe care nu le cunoşteam); memoriile lui Herzen[6] despre Rusia, câteva romane de Balzac, *Madelon* de About[7] şi ultimele două volume ale individului Feydeau[8] etc. Seara mă plimb o jumătate de oră pe sub copacii din parc şi mă duc să văd asfinţind soarele pe malul râului Allier. Asta mi-e existenţa. [...]

Către Jules Duplan
Vichy (sfârşit de iulie)

[...] Am citit multe romane de când sunt aici şi, alaltăieri, *Viaţa lui Iisus*[9] de amicul Renan, operă care mă entuziasmează prea puţin. Am meditat la cele două planuri fără să le adaug nimic şi la feerie[10] fără să găsesc nimic. [...]

Către Jules Michelet
Croisset, marţi (început de octombrie)

DRAGĂ MAESTRE,

Am primit darul[11] dumitale alaltăieri şi (ca şi pe precedentele) l-am devorat imediat, dintr-o suflare.

[...] Te regăsesc aici în întregime, cu toate harurile şi cu toată forţa dmuitale, admir (mai mult decât alţii, ca om de meserie) arta ascunsă sub o aparentă simplitate, relieful imaginilor ţâşnind printr-un cuvânt, nenumăratele orizonturi care se desfăşoară *între paragrafe,* darul de a *da viaţă,* în fine, care este semnul aleşilor în materie de stil, secretul dumitale, suprema însuşire.

[...] Şi dincolo de toate aceste minuni de intuiţie, de reproducere şi de limbaj, ideea principală, substratul, scopul (revoluţia care se apropie) nu se pierde din vedere un minut; totul se leagă de ea în carte, este coloana vertebrală a acestui colos. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 23 octombrie

Sunt ruşinat că nu ţi-am scris atâta vreme. Mă gândesc deseori la dumneata, de două luni şi jumătate, am fost însă absorbit de o lucrare pe care am terminat-o abia ieri. E o feerie[12] care n-o să se joace, mă tem. Am să pun înaintea ei o prefaţă, mai importantă pentru mine decât piesa. Vreau numai să atrag atenţia publicului asupra unei forme dramatice splendide şi vaste, şi care nu serveşte până acuma drept cadru decât

pentru lucruri foarte mediocre. Opera mea e departe de a avea gravitatea care i-ar trebui şi, fie vorba între noi, mi-e cam ruşine de ea.

Nu-i acord, de altminteri, decât o importanţă foarte secundară. Este pentru mine o chestiune de critică literară, nu altceva. Mă îndoiesc că vreun director o s-o vrea şi că cenzura o s-o lase să fie jucată. Anumite tablouri vor fi socotite de o satiră socială prea directă. Ăsta este, dragă Domnişoară, mărunţişul cu care m-am ocupat începând din luna iulie.

[...] Cât priveşte *Mademoiselle de la Quintinie*[13], cinstit vorbind, Arta nu trebuie să slujească de tribună nici unei doctrine, cu riscul de a decădea! Falsifici întotdeauna realitatea atunci când vrei să ajungi la o concluzie, care nu-i aparţine decât lui Dumnezeu. Şi pe urmă, poţi ajunge să descoperi adevărul prin ficţiune! Istoria, istoria şi ştiinţele naturii! Iată muzele epocii moderne. Prin ele vom intra în lumi noi. Să nu ne întoarcem la evul mediu. *Să observăm*, aici e totul. După secole de studiu îi va fi dat poate cuiva să facă sinteza. Furia de a vrea să tragi concluzii este una din maniile cele mai funeste şi cele mai sterile ale omenirii. Fiecare religie şi fiecare filozofie a pretins că îl are pe Dumnezeu, că scrutează infinitul şi că ştie reţeta fericirii. Ce orgoliu şi ce nimicnicie! Văd, dimpotrivă cum cele mai mari genii şi operele cele mai mari n-au tras niciodată concluzii. Homer, Shakespeare, Goethe, toţi fiii dintâi ai lui Dumnezeu (cum zice Michelet) s-au păzit de a face altceva decât de a *reprezenta.* Vrem să escaladăm cerul; ei bine, să ne lărgim întâi spiritul şi inima. Oameni cu aspiraţii celeste, suntem toţi înfundaţi în mocirlele pământului până-n gât. Barbaria evului mediu ne sufocă încă prin mii de prejudecăţi, prin mii de obiceiuri. Societatea cea mai aleasă din Paris se mai ocupă încă de spiritism. Mai vorbeşte de progres, după toate astea! Şi adaugă mizeriilor noastre morale masacrele din Polonia, războiul din America etc. [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
Croisset, luni seara (26 octombrie)

[...] Am terminat astăzi, de bine de rău, *Castelul inimilor.* Mi-e *ruşine* de el, mi se pare imund, adică uşor, *mărunt.* Lipsa absolută de distincţie, lucra indispensabil scenei, este poate pricina impresiei mele jalnice. Piesa nu e rău făcută, dar ce goală e! Toate astea nu-mi distrug câtuşi de puţin speranţa în izbândă; din contră, e un motiv pentru a crede în ea! Dar sunt umilit în mine însumi: am făcut ceva mediocru, inferior. [...]

Către Jules Duplan
Marţi, 3 noiembrie

[...] Am să mă ocup, îndată ce voi fi sosit[14], să mi se primească undeva feeria pentru a fi montată în vara asta şi jucată în toamnă[15]. Vor fi probleme la cenzură! Dar cred că lucrul e *amuzant.* Am dat gata aceste 175 de pagini în două luni şi jumătate, e destul de bine pentru mine: şi notează că am reînceput de două ori deznodământul, care este cu totul altul decât în planul iniţia!.

Nimic nu-mi egalează acum dispreţul pentru „dialogul viu şi întretăiat". Ce diviziune de stil! [...]

Către Théophile Gautier
(Paris,) luni seara (noiembrie)

[...] Termin *Fracasse*[16]. Ce minune! Da, o minune de stil, de culoare şi de gust. Fii convins că niciodată n-ai avut mai mult talent. Asta-i părerea mea. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, noaptea de joi spre vineri (19–20 noiembrie)

[...] Ne-am petrecut toată ziua lucrând, Monseniorul[17] şi cu mine; dar la drept vorbind sunt dezgustat de feerie, mi-e silă de ea. Totuşi mă îndoiesc tot mai puţin de succes; nimic însă din ce-mi place în literatură n-o să se găsească aici. Abia aştept să fac altceva si, în loc să-mi petrec o bună parte din iarnă cu intervenţii ca piesa să fie primită undeva, aş prefera să fiu entuziasmat de un roman şi să stau la Croisset, singur ca un urs, la nevoie. Încep să am aceleaşi opinii ca toată lumea şi găsesc că decad. Orice ar fi, merg până la capăt:

înseamnă încă trei săptămâni bune de lucru! [...]

Către aceeaşi
Paris, sâmbătă, ora nouă şi jumătate dimineaţa (5 decembrie)

Da, dragă Caro, ora nouă şi jumătate dimineaţa! Domnul e sculat, încălţat, îmbrăcat şi gata să plece după alergături. Ieri dimineaţă am terminat, dar terminat de tot, feeria. Masa mea e frecată, cu peria, iar pe paginile manuscrisului feeriei *Castelul inimtlor* am pus o piatră mare. Încep chiar de astăzi afacerile. Sunt sigur că sfârşitul piesei noastre este excelent. [...]

1864

Către aceeaşi
Paris, luni, ora unu (ianuarie)

[...] Eram născut, poate, pentru intrigile politice, fiindcă ori de câte ori m-am amestecat în aşa ceva mi-a reuşit. În mijlocul tuturor acestor lucruri mă gândesc însă neîncetat la romanul meu[1]: ba chiar m-am aflat sâmbătă în una din situaţiile eroului meu. Raportez la această operă (după cum mi-e obiceiul) tot ce văd şi tot ce simt. [...]

Către aceeaşi
Parts, luni, ora trei (29 februarie)

[...] Când am un moment de răgaz, dorm tolănit pe divanul meu cel mare[2] gândindu-mă la roman, pe care am mare chef să-l scriu. [...]

Către aceeaşi
Paris, joi, ora cinci (3 martie)

[...] Am să întrebuinţez puţinul timp care-mi mai rămâne, de acum până la plecarea mea definitivă din Paris, pregătind teribilul meu roman[3].

Către aceeaşi
Croisset, luni, ora cinci după-masă, 18 aprilie

Sper ca scrisoarea mea să ajungă înainte de plecarea voastră[4], biata mea Caro, căci după previziunile mele n-o să plecaţi din Veneţia până sâmbătă.

[...] Nu-mi mai ţiu companie decât mătuşa Desvilles şi mama. Vin seara în biroul meu; prima nu scoate o vorbă şi a doua doarme, ceea ce dă loc la mici reuniuni foarte animate. Din fericire, acum lucrez mult la planul marelui meu roman parizian. Încep să-l pricep, dar niciodată n-am tras atâta de sărmanul meu creier. Ahl cât aş prefera să mă plimb pe Canal Grande ori la Lido!

[...] Am nevoie să stau la Paris o lună, pe puţin, ca să consult colecţii de jurnale. [...]

Către aceeaşi
Paris, miercuri, ora două (4 mai)

[...] Am lucrat ieri toată ziua cu Monseniorul[5] la planul cărţii mele. Eram, aseară, şi unul şi altul, mai zdrobiţi decât dacă am fi spart pietre; dar am făcut, cred, *treabă bună.* Ideea principală s-a desprins şi acuma e limpede. Intenţia mea e să încep să scriu, dar nu înainte de luna septembrie. [...]

Către aceeaşi
Paris, duminică, ora şase seara (22 mai)

[...] Mai stau aici încă vreo cincisprezece zile bune (dar nu mai mult); am nevoie de ele neapărat ca să termin (momentan cel puţin) cu plicticoasele mele cercetări. Orele petrecute la Biblioteca imperială nu-mi sunt uşoare, cu atât mai mult cu cât aproape că mă lipsesc de gustare ca să ajung mai devreme. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, vara)

Nimic mai melancolic decât serile frumoase de vară. Forţele naturii veşnice ne fac să simţim mai bine neantul bietei noastre individualităţi. Când îmi văd singurătatea şi anxietăţile, mă întreb dacă sunt un idiot sau un sfînt. Voinţa asta turbată care mă onorează e poate un semn de prostie. Marile opere n-au cerut atâta chin.

[...] Ce clar de lună, serile! Luni, către miezul nopţii, nişte inşi care se întorceau de la o petrecere au trecut în barcă pe sub ferestrele inele, cântând din instrumente de suflat. M-au surprins pe nepregătite. Am închis geamurile... Inima mi se revărsa... Ah! portocalii de la Sorrento sunt departe! [...]

Către Charles-Edmond[6]
(August)

[...] Ah! câtă dreptate am să nu scriu în ziare şi ce funeste prăvălii (întreprinderi) sunt ele! Mania pe care o au de a *corecta* manuscrisele care li se aduc sfârşeşte prin a da tuturor operelor aceeaşi înfăţişare lipsită de originalitate. Dacă se publică cinci romane pe an într-un jurnal, cum aceste cinci cărţi sunt corectate de un singur om sau de un comitet având acelaşi spirit, rezultă cinci cărţi identice. Vezi ca exemplu stilul din *La Revue des Deux Mondes*. Turgheniev[7] mi-a spus de curând că Buloz[8] i-a tăiat ceva din ultima nuvelă. Prin asta Turgheniev a coborât în stima mea. Ar fi trebuit să-i arunce în nas lui Buloz manuscrisul cu o pereche de palme pe deasupra şi un scuipat ca desert! Doamna Sand şi ea se lasă sfătuită şi scurtată! L-am văzut pe Chilly[9] deschizându-i orizonturi estetice! iar ea se precipita spre ele! La fel se întâmpla cu Théo[10] la *Le Moniteur*, pe vremea lui Turgan etc. La dracu! din partea unor asemenea genii, găsesc că atâta condescendenţă atinge necinstea. Din moment ce oferi o operă, dacă nu eşti un netrebnic înseamnă că o găseşti bună. Ai făcut toate eforturile, ţi-ai pus în ea tot sufletul. O individualitate nu se poate substitui alteia. O carte este un organism complicat. Fiecare amputare, fiecare schimbare făcută de altcineva o denaturează. Poate fi mai puţin proastă, n-are a face, nu mai este e*a!* [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 6 octombrie

[...] Sunt acum înhămat de o lună la un roman de moravuri moderne care se va petrece la Paris. Vreau să fac istoria morală a oamenilor din generaţia mea; "sentimentală" ar fi mai exact. Este o carte de dragoste, de pasiune; dar de pasiune aşa cum poate ea exista astăzi, adică inactivă. Subiectul, aşa cum l-am conceput, este, cred, profund adevărat, dar tocmai din cauza asta prea puţin amuzant, probabil. Faptele, drama cam lipsesc; acţiunea se întinde pe o bucată de timp prea considerabilă. În sfârşit, mă strădui grozav şi sunt plin de îngrijorare. Am să stau aici la ţară o parte din iarnă, ca să mai înaintez puţin cu treaba asta de lungă durată.

[...] Nu citesc nimic şi nu pot, în consecinţă, să-ţi recomand nimic nou. În timpul din urmă mă ocupasem de socialism[11]; dar cunoşti toate astea, măcar în parte. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, octombrie)

Cât mă plictisesc, cât sunt de obosit! Frunzele cad, aud dangătul unui clopot, vântul e blând, iritant.

[...] Te-ai gândit vreodată la tristeţea existenţei mele şi la toată voinţa de care am nevoie ca să trăiesc?

Îmi petrec zilele absolut singur, la fel de singur ca şi cum aş fi în fundul Africii centrale. Seara, în fine, după ce m-am dat de ceasul morţii, reuşesc să scriu câteva rânduri care mi se par execrabile a doua zi. Hotărât, există oameni mai veseli decât mine. Sunt zdrobit de greutăţile cărţii mele. Am îmbătrânit? Sunt oare uzat? Aşa cred. E în fond şi asta. Şi pe urmă ce scriu nu-i uşor, am devenit timid. De şapte săptămâni am scris cincisprezece pagini şi încă nu sunt mare lucru.

[...] Cu atât mai bine dacă *Literatura engleză*[12] a lui Taine te interesează. Lucrarea lui este nobilă şi solidă, deşi îi dezaprob punctul de plecare. Mai e şi altceva în Artă decât mediul în care se practică şi antecedentele fiziologice ale meşterului. Cu sistemul ăsta explici seria, grupul, dar niciodată individualitatea, faptul special care te face să fii *acela* şi nu altul. O esemenea metodă te determină fatal să nu faci nici un caz de *talent*. Capodopera nu mai are importanţă decât ca document istoric. Iată în mod radical inversul vechii critici a lui La Harpe[13]. Altădată se credea că literatura e un lucru cu totul personal şi că operele cad din cer ca aeroliţii. Acum se neagă erice voinţă, orice absolut. Adevărul se află, cred, la mijloc. [...]

1865

Către Edmond şi Jules de Goncourt
Luni (a doua jumătate a lunii ianuarie)

[...] Ce admir mai mult în cartea voastră[1] este gradaţia efectelor, progresia psihologică. E atroce de la un cap la altul şi sublimă pe alocuri, pur şi simplu. Bucata de la urmă (despre cimitir) face să reiasă tot ce precede şi pune ca o bară de aur în josul operei voastre.

Marea problemă a realismului n-a fost niciodată pusă atât de răspicat. Se poate discuta mult despre scopul Artei în legătură cu volumul vostru. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Paris,) miercuri (februarie)

[...] Mă ocup exclusiv de comerţul cu obiecte de artă. Sunt cufundat în mijlocul ziarelor vechi şi al negustorilor de tablouri. Mâine şi în zilele următoare am întâlnire cu mai mulţi dintre ei. Nimic nu e mai dificil decât lămuririle de care am nevoie. Studiez în acelaşi timp istoria gravurii. Ocupaţiile astea m-au întrerupt de la scris; sper să-l reiau peste vreo săptămână. Astăzi cinez la Doamna Husson[2] împreună cu Turgheniev, Taine şi Du Camp. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 11 mai

[...] În septembrie trecut m-am apucat, după multe ezitări, de un mare roman[3] care o să-mi ceară *ani de* zile şi al cărui subiect nu-mi place deloc. Am în faţă un munte de urcat şi îmi simt gleznele obosite şi pieptul îngust. Îmbătrânesc. Îmi pierd entuziasmul şi încrederea în mine însumi, calitate fără de care nu faci nimic bun. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, luni, ora şase (august)

[...] În ce mă priveşte, cred că sunt din nou pe cale de a lucra. M-am culcat azi-noapte la ora patru şi reîncep să zbier în tăcerea cabinetului, în felul ştiut. Îmi face bine. [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
(Croisset,) marţi seara (sfârşit de septembrie)

[...] Trăiesc ca un urs şi nu ştiu nimic din ce se petrece. În curând ajung la sfârşitul primei părţi (încă

trei sau patru luni). Am muncit mult toată vara. Ce-o să iasă? Nu ştiu. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
(Croisset, 8 octombrie)

[...] Îţi aprob mult proiectul de a lucra. Nimic nu-i mai sănătos ca erudiţia: nu la fel se întâmplă cu metafizica şi cu Arta, materii mai înalte şi unde navighezi totdeauna un pic în nebunie.

Ca să mă distrez, m-am cufundat într-o muncă turbată. Niciodată nu m-am străduit ca de două luni încoace şi sper, către Anul nou, să fi ajuns la sfârşitul părţii întâi a romanului. Cum m-am dăruit cu totul acestei lucrări, care e lungă şi grea, nu-ţi pot vorbi despre ceea ce se publică acum, căci nu citesc absolut nimic. [...]

Către Hippolyte Taine[4]
Croisset, marţi (20 decembrie)

[...] De ce nu găseşti o singură imagine falsă la poeţii din secolul al XVI-lea şi poate nici una precisă sau originală la cei din al XVII-lea? Furia *ideii* le răpise orice sentiment al *naturii.* Poetica lor era anti-fizică. [...]

1866

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, marţi, 23 ianuarie

[...] Am lucrat mult iarna asta; am terminat prima parte a romanului. Când va fi gata în întregime? Habar n-am[1]. [...]

Către Prinţesa Mathilde[2]
Croisset, joi (februarie)

[...] Îmi vorbiţi de turpitudinile presei; sunt atât de scârbit de ele încât resimt la adresa ziarelor un dezgust fizic radical. Aş prefera să nu citesc nimic, decât să citesc foile astea ticăloase de hârtie. Dar oamenii fac tot ce pot ca să le dea importanţă! Credem în ele şi ne e frică de ele. Aici e răul. Atâta vreme cât nu vom fi stârpit *respectul pentru litera tipărită* nu vom face nimic! Inspiră-i publicului gustul lucrurilor mari şi le va părăsi pe cele mici, sau mai degrabă le va lăsa pe cele mici să se mănânce între ele.

Consider drept una din fericirile vieţii mele faptul de a nu scrie la gazete. Mă costă în pungă, dar conştiinţei mele îi priieşte, ceea ce e principalul! [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, 3 februarie

[...] Duc, ca şi tine, o viaţă agitată, nu însă în lumea mare; sunt băgat în fabricile de porţelan[3]. Mi-am petrecut ieri toată după-amiaza cu muncitori din foburgul Saint-Antoine[4] şi de la bariera Tronului. Fusese pe la mine, dimineaţa, un vizitiu de diligenţă. Mă duc astăzi la gara Ivry. Întors acasă citesc tratate despre faianţă. N-am fost la balul de la Tuileries[5], nici la cel de la Primărie; oalele mă preocupă prea mult. [...]

Către Sainte-Beuve
Paris, luni (12 martie)

DRAGĂ MAESTRE,

Te-ai gândit la mine? Poţi să-mi spui ce trebuie să citesc ca să cunosc puţin mişcarea neo-catolică spre 1840? Povestea mea merge de la 1840 la lovitura de stat[6]. Am nevoie să ştiu tot, bineînţeles şi, înainte de a mă apuca, să intru în atmosfera vremii.

Dacă ai vreo carte sau vreo colecţie care să-mi fie de folos, *L'Avenir*[7] de exemplu, ai fi foarte amabil dacă mi-ai împrumuta-o. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, duminică dimineaţa (13 mai)

[...] E aproape o lună de când n-am scris nici un rând, fiind ocupat cu citirea gazetelor din anul 1847[8]. Câte am mai înghiţit, alaltăieri, timp de şapte ore şi jumătate! Nu e muncă mai abrutizantă şi mai enervantă ca asta! Mă apropii de sfârşit, slavă Domnului! [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
Croisset, luni seara (20 august)

[...] Am lucrat *cu furie* şase săptămâni, de la sfârşitul lui mai la mijlocul lui iulie. Pe urmă am fost cincisprezece zile în Anglia, cincisprezece zile la Paris şi în împrejurimi. M-am întors ieri de la Dieppe, unde am stat o săptămână, şi iată-mă din nou aplecat deasupra mesei mele pentru două luni.

[...] Nu-ţi împărtăşesc pe de-a-ntregul entuziasmul pentru *Afacerea Clemenceau*[9], cu toate că e pe departe opera cea mai puternică a lui Dumas. Dar şi-a stricat-o cu mâna lui prin tirade şi locuri comune. Un romancier, după mine, *nu are dreptul* să-şi spună părerea despre ce se petrece pe lumea asta. El trebuie, în creaţia sa, să-l imite pe Dumnezeu, adică să facă şi să tacă.

[...] Ei bine, dar dumneata? dar munca dumitale?

Eu n-am s-o termin pe a mea înainte de trei ani![10] Şi va ieşi un lucra mediocru, concepţia fiind slabă. Am să-mi iau revanşa în altceva, unde n-o să mai am burghezi, căci mi-e greaţă de ei. [...]

Către Alfred Maury
Croisset, lângă Rouen, 20 august

[...] Eşti prea bun, dragă prietene. Nu-ţi împărtăşesc speranţele relativ la romanul pe care-l scriu acum[11]. Cred, dimpotrivă, că va fi o operă mediocră, concepţia fiind vicioasă. Vreau să reprezint o stare psihologică adevărată, după mine – şi încă nedescrisă. Dar mediul în care se agită personajele mele colcăie si e atât de copios încât sunt ameninţate, la fiecare rând, să fie înghiţite. Sunt aşadar obligat să trec în planul doi tocmai lucrurile cele mai interesante. Ating în treacăt o mulţime de subiecte al căror fond ar merita să fie văzut. Scopul meu este complex – proastă metodă estetică; pe scurt, cred că n-am întreprins niciodată ceva mai greu. Cum o da Dumnezeu, la urma urmei! [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
Croisset, duminică 21 (septembrie)

[...] Sper să fi terminat partea a doua la sfârşitul lui februarie. Rămâne a treia!

Într-un cuvânt, n-o să fiu cu totul gata înainte de doi ani! E inutil să te plictisesc cu văicărelile mele; dar sunt grozav de îngrijorat de cartea asta. *Concepţia ei* mi se pare vicioasă. [...]

Către George Sand
Croisset, sâmbătă seara (29 septembrie)

[...] Eu nu am sentimentul unei vieţi care începe, uimirea existenţei proaspăt ieşite la lumină. Mi se pare, din contră, că am existat dintotdeauna! Şi am amintiri care merg până la Faraoni. Mă văd în diferite epoci ale istoriei foarte clar, practicând meserii felurite în destine multiple. Individualitatea mea actuală este

rezultatul individualităţilor mele dispărute. Am fost plutaş pe Nil, *leno*[12] la Roma în vremea războaielor punice, apoi retor grec în Suburria[13], pişcat de ploşniţe. Am murit într-o cruciadă mâncând prea mulţi struguri pe o plajă a Siriei. Am fost pirat şi călugăr, saltimbanc şi vizitiu. Poate şi împărat al Orientului. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, sâmbătă seara (6 octombrie)

[...] Continui să muncesc ca o vită.

Am copiat pe curat săptămâna asta tot ce am scris de când m-am întors de la Dieppe. Asta face douăzeci şi trei de pagini. Romanul e la a o sută şaptezecea; trebuie să aibă cinci sute! Ce perspectivă! [...]

Către George Sand
(Croisset,) sâmbătă dimineaţa (17 noiembrie)

Nu te frământa pentru informaţiile relative la gazete. Vor ocupa puţin loc în cartea mea şi am timp să aştept. Când însă n-ai ce face, notează te rog pe o hârtie oarecare tot ce-ţi aminteşti din 43. Pe urmă, o să stăm de vorbă şi o să-mi dai amănunte. Nu-ţi cer să scrii ceva închegat, bineînţeles, ci doar să-ţi aduni puţin amintirile personale. [...]

Către Hippolyle Taine
Croisset, marţi seara (sfârşit da noiembrie)

Lasă-i pe proşti să trăncănească[14], dragă prietene. Stilul dumitale nu-i nici „obositor" nici „ininteligibil". Când ai scris bucăţile de care ultimul dumitale volum e plin, eşti maestru în arta de a-ţi exprima gândul prin cuvinte.

Numai că genul călătoriilor e în sine un lucru aproape imposibil. Pentru ca volumul să nu aibă nici o repetiţie, ar fi trebuit să te abţii de a spune ce ai văzut. Nu la fel se întâmplă cu o călătorie de descoperiri, unde autorul interesează prin propria-i persoană. Dar, în cazul prezent, bunul cititor poate găsi că sunt prea multe idei faţă de lucruri – sau prea multe lucruri faţă de idei. Eu, în primul rând, regret că nu sunt mai multe peisaje pentru a contrabalansa – ca efect – abundenţa de picturi. În sfârşit, am despre asta (despre călătorii) nişte idei foarte precise, fiindcă am scris şi eu una. O să mai vorbim noi. Acum, îţi răspund la întrebări[15].

1 – Da, *întotdeauna*. Imaginea interesată (?) este pentru mine la fel de adevărată ca şi realitatea obiectivă a lucrurilor – iar ceea ce mi-a furnizat realitatea, în foarte scurtă vreme nu se mai deosebeşte pentru mine de înfrumuseţările sau de modificările pe care i le-am dat.

2 – Personajele imaginare mă scot din minţi, mă urmăresc – ori mai degrabă eu sunt în pielea lor. Când descriam otrăvirea Doamnei Bovary aveam până într-atât gustul de arsenic în gură, mă otrăvisem eu însumi atât de bine, încât am făcut două indigestii una după alta – două indigestii reale, vomitând toată mâncarea de la cină.

Sunt multe detalii pe care nu le scriu. Aşa, pentru mine, domnul Homais are pe faţă uşoare urme de vărsat. În pasajul pe care-l scriu chiar acum *văd* un mobilier întreg (inclusiv petele de pe mobile) despre care nu pomenesc o vorbă.

La a treia întrebare e cei mai greu de răspuns. Cred că în general (şi orice s-ar zice) amintirea idealizează, adică alege. Poate însă că ochiul idealizează şi el? Observă mirarea noastră în faţa unei fotografii. Nu e niciodată ce văzusem.

Intuiţia artistică seamănă într-adevăr cu halucinaţiile hipnagogice – prin caracterul ei de *fugacitate* – îţi trece prin faţa ochilor, – atunci trebuie să te arunci asupra ei, cu lăcomie.

Dar deseori imaginea artistică se construieşte încet, bucată cu bucată, ca diferitele părţi ale unui decor pe care-l aşezi.

De altfel nu asimila viziunii interioare a artistului pe aceea a omului într-adevăr halucinat. Cunosc perfect cele două stări; e un abis între ele. În halucinaţia propriu-zisă există întotdeauna groază, simţi că îţi scapă personalitatea, crezi că eşti pe cale să mori. Îu viziunea poetică, dimpotrivă, există bucurie. Este ceva ce pătrunde în tine. E însă adevărat că nu mai ştii pe ce lume te afli.

Asta e tot ce găsesc să-ţi spun în grabă. Dacă răspunsurile mele nu te satisfac, scrie-mi. Am să încerc

să mă explic mai bine. Adio. Îţi strâng mâinile foarte tare.

Către George Sand
(Croisset,) noaptea de miercuri (5-6 decembrie)

[...] Nu sunt deloc surprins că nu pricepi angoasele mele literare! Nu le pricep nici eu. Ele totuşi există, şi încă violente. Nu ştiu cum trebuie să procedezi ca să scrii şi ajung să-mi exprim numai a suta parte din idei, după bâjbâieli infinite. Nu-i deloc spontan prietenul dumitale, nu! deloc! Sunt două zile de când sucesc şi răsucesc un paragraf fără să-i dau de capăt. Îmi vine să plâng în unele momente! Cred că-ţi fac milă! Dar mie!

[...] Nu cred (contrariu celor ce spui) că se poate scoate ceva bun din caracterul *Artistului ideal.* Ar fi un monstru. Arta nu este făcută să înfăţişeze excepţiile, şi pe urmă simt o repulsie de neînvins în a pune pe hârtie ceva din inima mea. Găsesc chiar ca un romancier *nu ar*e *dreptul să-şi exprime părerea* despre orice ar fi. Oare bunul Dumnezeu şi-a spus vreodată părerea? Iată de ce sunt o mulţime de lucruri care mă sufocă, pe care aş vrea să le scuip şi pe care le înghit. La ce bun să le spun, într-adevăr! Primul venit e mai interesant decât domnul G. Flaubert, pentru că e mai *general* şi prin urmare mai tipic. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 13 decembrie

Nu, dragă Domnişoară, nu mi se pare ridicolă durerea dumitale pentru pierderea unui căţeluş. Că iubeşti un animal sau un om (deosebirea nu-i mare), frumos e că iubeşti. Nn preţuim ceva decât prin puterea noastră de afecţiune; de aceea dumneata preţuieşti mult. Sunt alături de dumneata, nu te îndoi, şi deşi nu ne cunoaştem chipurile, te socotesc ca pe o prietenă. [...]

Către George Sand
Croisset, noaptea de sâmbătă (15–16 decembrie)

[...] Să zugrăvesc burghezi moderni şi francezi îmi repugnă peste măsură! Şi pe urmă, ar fi poate timpul să mă distrez un pic în viaţă, şi să iau subiecte pe placul autorului.

M-am exprimat prost spunându-ţi că „nu trebuie să scrii cu inima". Am vrut să spun: să nu-ţi pui personalitatea în scenă. Cred că marea Artă este ştiinţifică şi impersonală. Trebuie, printr-un efort al spiritului, să te transporţi tu în personaje, şi nu să le atragi la tine. Asta e cel puţin metoda; ceea ce înseamnă: încercaţi să aveţi mult talent, şi chiar geniu dacă se poate. Ce zădărnicie mai sunt poeticile şi criticile! Iar aplombul domnilor care le fac mă uimeşte. O! nimic nu-i jenează pe tipii ăia! [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, decembrie)

Mă aflu acum într-o singurătate deplină. Ceaţa care se lăsase făcea tăcerea şi mai adâncă; era ca un mare mormânt alburiu învăluindu-te. Nu aud alt zgomot decât trosnetul focului şi tic-tac-ul pendulei. Lucrez la lumina lămpii cam zece ore din douăzeci şi patru, şi vremea trece. Dar câtă pierd! Ce visător mai sunt şi eu, în pofida voinţei mele, încep să fiu mai puţin abătut. Când ne vom revedea, voi îi terminat aproape trei capitole; trei capitole, nu mai mult. Dar am crezut că mor de scârbă la primul. Credinţa în tine însuţi se toceşte cu anii, flacăra se stinge, puterile slăbesc. Ce mă întristează în fond este convingerea că fac un lucru inutil, vreau să spun contrariu scopului Artei, care e exaltarea vagă. Or, cu exigenţele ştiinţifice de astăzi, şi cu un subiect burghez, lucrul mi se pare net imposibil. Frumuseţea nu-i compatibilă cu viaţa modernă. De aceea e ultima oară că mă mai ocup de ea; mi-ajunge. [...]

Către George Sand
(Sfârşitul anului 1866 sau primele zile din 1867)

[...] Am luat *Consuelo*[16], pe care o devorasem altădată în *La Revue Indépendante.*

Sunt iarăşi, *fermecat.* Ce talent, la naiba! ce talent! [...] Nu pot să te compar mai bine decât cu un mare fluviu din America. Enormitate şi blândeţe. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, marţi (sfârşitul anului 1866 – începutul anului 1867)[17]

[...] Eroul meu Frédéric[18] are dorinţa legitimă de a avea mai mulţi bani în buzunar şi joacă la Bursă, câştigă puţin apoi pierde tot, 50 până la 60.000 de franci. Este un tânăr burghez total ignorant în materie şi care nu ştie în ce constă acel 3%. Lucrurile se petrec în vara lui 1847.

Deci, din mai până la finele lui august, care au fost valorile speculate de preferinţă?

[...] Ai fi foarte amabil dacă mi-ai trimite lămurirea ai ta, care nu va ocupa în cartea mea mai mult de şase sau şapte rânduri. Dar explică-mi clar şi veridic.

Fii atent la epocă, suntem în 1847, vara afacerii Praslin şi Teste[19]. [...]

1867

Către contele René de Maricourt[1]
Croisset, lângă Rouen, 4 ianuarie

[...] Sigur că trebuie să continui! Când ai talentul dumitale *trebuie* să-l foloseşti.

Ai călătorit, cunoşti lumea, eşti *bărbat,* ce naiba! N-ai decât că-ţi sprijini capul între mâini, să te gândeşti bine şi să nu te laşi.

Există totuşi o iluzie pe care trebuie să ţi-o spulber, aceea relativ la posibilitatea de a câştiga vreun gologan. Cu cât eşti mai conştiincios în lucrul tău, cu atât ai mai puţin profit. Menţin această axiomă cu gâtul sub ghilotină. Suntem muncitori de lux; or, nimeni nu-i destul de bogat ca să ne plătească. Dacă vrei să câştigi bani cu pana, trebuie să faci gazetărie, foileton sau teatru. *Bovary* mi-a adus... 300 de *franci,* pe care I-AM PLĂTIT, şi n-o să mai încasez niciodată o centimă. Ajung acuma să-mi pot plăti hârtia, dar nu alergăturile, călătoriile şi cărţile de care am nevoie pentru lucrul meu; şi la urma urmei găsesc că e bine aşa (sau mă prefac că găsesc că e bine), căci nu văd raportul dintre o piesă de cinci franci şi o idee. Trebuie să iubeşti Arta pentru ea însăşi; altfel, orice altă meserie e preferabilă. [...]

Către George Sand
Croisset, noaptea de sâmbătă (12–13 ianuarie)

[...] Trec săptămâni întregi fără să schimb o vorbă cu o fiinţă omenească, şi la sfârşitul săptămânii mi-o imposibil să-mi aduc aminte de o singură zi ori de o întâmplare oarecare. Îmi văd mama şi nepoata duminicile, asta-i tot. Singura mea tovărăşie constă într-o bandă de şobolani care fac în pod, deasupra capului meu, o gălăgie infernală, când apa nu mugeşte şi vântul nu bate. Nopţile sunt negre ca cerneala şi mă înconjoară o tăcere ca în deşert. Sensibilitatea se exaltă nemăsurat de mult într-un asemenea mediu. Am bătăi de inimă pentru o nimica toată.

Iată rezultatul frumoaselor noastre ocupaţii. Iată ce înseamnă să-ţi chinui sufletul şi trupul. Dar dacă chinul ăsta este singurul lucra curat pe lume? [...]

Către Edmond şi Jules de Goncourt
(Croisset,) noaptea do sâmbătă (12–13 ianuarie)

[...] Cred că am depăşit locul cel mai gol din interminabilul meu roman. N-am să mai fac însă nimic asemănător. Îmbătrânesc. Or, ar fi timpul să fac ceva bun şi amuzant pentru mine.

Trec săptămâni întregi fără să văd o fiinţă omenească, fără să schimb o vorbă cu semenii mei. De altminteri, devin *nesociabil* ca individul Marat, care în fond e omul meu. Am chiar poftă să-i pun bustul în birou numai ca să-i scot din fire pe burghezi; dar e prea urât. Vai! Frumos sub raport moral, dar fără plastică.

[...]

Către George Sand
(Croisset,) noaptea de miercuri (23–24 ianuarie)

[...] Duminică seara, la ora unsprezece, era o asemenea lună pe râu şi pe zăpadă încât m-a apucat ca o mâncărime să mă mişc şi m-am plimbat două ceasuri şi jumătate, lăsându-mi mintea s-o ia razna, închipuindu-mi că mă aflu în Rusia ori în Norvegia. Când a venit mareea şi au trosnit gheţurile de pe Sena şi poleiul din curţi, era, fără glumă, superb. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Duminică, 10 (februarie)

[...] Şi eu mă îndoiesc că noul Regim al Presei va da roade. Ziarele sunt una din cauzele abrutizării moderne (asta intră în doctrina secretă). Dar cel mai bun mijloc de a le face inofensive este, cred, să le laşi libere. Cuvântul tipărit n-ar trebui să aibă mai multă importanţă decât Cuvântul rostit. Să sperăm că vom ajunge şi la asta! [...]

Către George Sand
(Paris, sfârşit de februarie – început de martie)

[...] Romanul nu-mi merge deloc. Sunt cufundat în lectura gazetelor din '48. A trebuit să fac (şi n-am terminat încă) diverse drumuri la Sèvres; la Creil[2] etc. [...]

Către Jules Duplan
Paris, duminică, 17 martie, ora şase seara

[...] Mă întrebi dacă sunt mulţumit de ce am făcut până acum? Sincer vorbind, nu ştiu. În prezent citesc o grămadă de lucruri despre '48. Mă duc la Biblioteca deputaţilor şi culeg informaţii în stânga şi în dreapta. [...]

Către Eugène Crépet
(Paris,) vineri seara (martie sau aprilie)

Eşti foarte drăguţ, dar foarte grăbit![3] Sunt flatat, dar stingherit. Pentru a-i fi făcut o promisiune de asemenea natură lui Charles-Edmond[4], am întârziat cu un an terminarea lui *Salammbô!* Dacă ţi-aş răspunde printr-un da formal, s-ar întâmpla la fel şi cu romanul la care sunt înhămat acum. Am nevoie, ca să lucrez, de cea mai completă libertate de spirit; ce-i înfierbântă pe alţii pe mine mă îngheaţă, ce-i însufleţeşte, mă paralizează. Ura mea faţă de tipar este atât de mare încât nu-mi place să păşesc într-o imprimerie şi nu ştiu cum se colectează şpalturile. Îţi răspund aşadar cu brutalitate: *lasă-mă în pace*, sau n-o să mai sfârşesc niciodată.

Nu te îndoi că n-am chef 1 – să apar în foaia dumitale, pentru că este a dimiitale, şi 2 – să câştig câţiva gologani cu manuscrisul meu. Sunt două adevăruri care mi se par incontestabile.

Cartea mea nu poate fi gata înainte de sfârşitul lui 1869, aşa că ai timp. [...]

Către Louis Bouilhet
Noaptea de luni (8–9 aprilie)

[...] Gripa mea are aerul că trece. A fost însă puternică şi mă tem să nu-mi revină în drumurile pe care o să fiu obligat să le fac la Sèvres şi la Creil. Trebuie totuşi să mă resemnez. Căci nu pot să înaintez cu

manuscrisul până nu văd o fabrică de faianţă. Tocesc la Revoluţia de la 1848 cu furie. Ştii câte volume am citit şi adnotat de şase săptămâni încoace? Douăzeci şi şapte, dragul meu. Ceea ce nu m-a împiedicat să scriu zece pagini.

[...] Cât despre criticile de detaliu, reproşez cărţii[5] că are prea multe dialoguri la început. (Cunoşti dealtfel ura mea pentru dialog în romane. Găsesc că trebuie să fie *caracteristic.)* [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
Croisset, ora şase (mai)

[...] Degeaba vii să-mi susţii că lucrezi, eu îţi afirm că nu. Înţeleg, prin a lucra, să lupţi contra dificultăţilor şi să nu laşi din mână o operă până ce nu mai vezi nimic de făcut la ea. Eşti suficient de preocupată de Adevăr, dar prea puţin de Frumos... [...] Citeşte cu îndârjire clasicii, suge-i până la măduvă; nu citi nimic mediocru ca literatură, umple-ţi memoria cu statui şi tablouri, şi priveşte mai ales dincolo de vulg, căci e un orizont mărginit şi tranzitoriu. [...]

Către Maurice Schlésinger
2 iunie

[...] Sunt silit, în treaba pe care o fac acuma, să trec prin Revoluţia de la '48. Ai jucat un rol în *Le Club des femmes*[6]. Povestirea exactă a seratei aceleia se găseşte oare pe undeva? Ce bine ar fi dacă ţi-ai aduna amintirile cu privire la asta şi mi le-ai trimite scrise lizibil – căci deseori îmi vine greu să descifrez rarele dumitale epistole. [...].

Către Hippolyte Taine
Croisset, lângă Rouen, 14 iunie

[...] O vorbă, de-a dumitale mă revoltase altădată: şi anume că o operă nu are importanţă decât ca document istoric. Mi se pare că aici[7], dimpotrivă, faci mare caz de artă în sine? şi ai, cred, dreptate. Într-adevăr, o operă nu are importanţă decât în virtutea eternităţii ei; cu cât reprezintă mai bine umanitatea din toate timpurile, cu atât va fi mai frumoasă. Mijlocul de a fi ideal este să fii adevărat, şi nu poţi să fii adevărat decât alegând şi exagerând. Toată diferenţa constă în a exagera armonios. [...]

Către George Sand
(Croisset, către 15 iunie)

[...] Romanul meu merge *piano*. Cu cât înaintez, cu atât se ivesc dificultăţile. Ce grea căruţă cu pietriş de tras! Şi te mai plângi, dumneata, de o treabă care durează şase luni!

Mai am încă doi ani pe puţin (la lucrul meu). Cum naiba faci să-ţi găseşti înlănţuirea ideilor? Asta mă întârzie. Cartea, de altminteri, îmi pretinde cercetări fastidioase. Luni am fost rând pe rând la Jcckey-Club, la Café Anglais şi la un avocat. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă (27 iulie)

[...] Totuşi îmi continui brazda şi trag nădejde, la sfârşitul acestui an, să-mi fi terminat partea a doua. Întregul nu va fi gata înainte de doi ani! şi pe urmă, îmi iau adio pentru totdeauna de la burghezi! Nimic nu-i mai epuizant decât să sapi în prostia omenească! [...]

Către aceeaşi
(Croisset, sfârşit de septembrie)

[...] Citesc în notele mele: „*Le National*[8] din 1841. Tratament nedemn aplicat lui Barbès[9], lovituri de picior în piept, este târât de barbă şi de păr pentru a fi transferat într-o carceră. Consult de avocaţi semnat: É. Arago[10], Favre[11], Berryer[12], ca să se plângă de aceste ticăloşii".

Informează-te de la ei dacă toate astea sunt adevărate; îţi rămân îndatorat.

Către aceeaşi
Croisset (1 noiembrie)

[...] Lucrul nu merge prea rău. Sper să fiu gata cu partea a doua în februarie. Dar pentru a termina totul peste doi ani, trebuie ca până atunci bătrânul dumitale să nu se mişte din fotoliu. De aceea nu vin la Nohant[13]. Opt zile de vacanţă înseamnă pentru mine trei luni de visare. N-aş mai face nimic decât să mă gândesc la dumneata, la toţi ai dumitale, la Berry[14], la tot ce am văzut. Nefericitul meu duh ar naviga în ape străine. Am atât de puţină forţă!

Nu-ţi ascund plăcerea pe care mi-au făcut-o cele câteva cuvinte ale dumitale despre *Salammbô*. Cartea asta ar avea nevoie să fie uşurată de unele inversiuni; sunt prea mulţi *atunci*, prea mulţi *dar* şi prea mulţi *şi*. Se simte cazna.

În privinţa cărţii pe care o fac acum, mi-e teamă că are o concepţie vicioasă, lucru iremediabil; caractere atât de lipsite de vlagă vor interesa oare? Nu ajungi la efecte mari decât cu lucruri simple, cu pasiuni răspicate. Dar nu văd nicăieri simplitate în lumea modernă.

[...] De azi în opt zile, adică de la 7 la 10 noiembrie, voi fi la Paris, am nevoie să hoinăresc pe la Auteuil ca să descopăr felurite colţişoare[15]. [...]

Către Ernest Feydcau
Croisset, miercuri seara (noiembrie – decembrie)

[...] Mă aşez la masa de scris către douăsprezece şi jumătate; la ora cinci trag un pui de somn care ţine câteodată până la şapte, atunci iau cina; pe urmă mă pun din nou pe treabă până la trei şi jumătate sau patra dimineaţa, şi încerc să închid ochii după ce am citit un capitol din sacrosanctul, imensul şi extra-frumosul Rabelais. Asta-i.

Sper să-mi fi terminat partea a doua la sfârşitul lui ianuarie şi tot restul în vara lui 1869, ceea ce nu-mi permite, până atunci, să tai frunză la câini. [...]

Către Jules Duplan
Croisset, duminică (15 decembrie)

[...] Joia trecută am împlinit patruzeci şi şase de ani; asta mă împinge la reflecţii filozofice! Uitându-mă înapoi, nu văd să-mi fi risipit viaţa, şi totuşi ce-am făcut, Dumnezeule! Ar fi timpul să clocesc ceva cumsecade. [...]

Către George Sand
(Croisset,) noaptea de miercuri (18–19 decembrie)

[...] Ce formă trebuie să adopţi ca să-ţi exprimi uneori părerea despre lucrurile din lumea asta, fără a risca să treci mai târziu drept un imbecil? E o problemă grea. Mi se pare că cel mai bine este să arăţi, pur si simplu, lucrurile care te exasperează. Să diseci e o răzbunare. [...]

Către Domnişoara Amélie Bosquet
(Croisset,) joi (sfârşit de decembrie)

[...] Prin a face lecturi serioase nu înţeleg să citeşti cărţi tratând despre materii grave, ci să citeşti cărţi

bine făcute şi bine scrise mai ales, *dându-ţi seama de procedee.* Suntem romancieri sau agri-cultori?[...]

1868

Către George Sand
(Croisset,) 1 ianuarie

[...] N-am zis că trebuie să-ţi suprimi inima, ci s*ă ţi*-o *stăpâneşti*, vai! [...]

Către Jules Duplan
Croisset, noaptea de vineri spre sâmbătă, 24–26 ianuarie

[...] Iată-mă ajuns aproape la sfârşitul părţii a doua. Tocmai am dat peste cap, astă-seară, ultimele opt pagini. Îmi mai rămâne să gravez finețurile; *linia* este făcută. Cât despre *trăsătura de forţă?*... [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, sâmbătă seara (sfârşit de ianuarie – început de februarie)

[...] M-am apucat astă-seară să-mi schiţez penultima parte. Mai am încă de lucru o lună şi sunt extenuat, ori mai degrabă foarte nerăbdător. Dorinţa de a fi gata mă roade. Cât priveşte ansamblul, îngrijorările mele cresc iar execuţia e din ce în ce mai dificilă pe măsură ce înaintez, pentru că mi-am golit sacul şi trebuie să pară că-i încă plin. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Paris,) luni, ora unu (martie)

[...] „Sezonul balurilor" trebuie să se fi încheiat şi o să ai acum ceva mai mult timp.

Al meu a fost foarte prins cu drumurile la spitalul Sainte-Eugénie ca să văd copiii bolnavi de crup[1]. (E groaznic, şi ieşeam de acolo consternat; Arta însă înainte de toate!) N-am fost ieri decât de două ori în cinci ore; din fericire, s-a terminat; pot acum să-mi fac descrierea. Mai am şi o mulţime de alergături ca să adun informaţii despre '48, şi mi-e foarte greu să-mi introduc personajele în evenimentele politice; fundalurile înghit primele planuri.

[...] Ai citit *Thérèse Raquin*[2]*?* Găsesc că e o carte remarcabilă, orice s-ar zice. [...]

Către Jules Duplan
(Paris,) sâmbătă seara, miezul nopţii, 14 martie

[...] Cât despre bătrânul tău căpcăun[3], el şi-a început astăzi primul capitol din partea a treia; dar mi-e foarte greu să-mi introduc personajele în evenimentele politice din '48. Mă tem ca fundalurile să nu înghită planurile din faţă; ăsta-i cusurul genului istoric. Personajele istoriei sunt mai interesante decât ale ficţiunii, mai ales când ultimele au pasiuni moderate; Lamartine e mai interesant decât Frédéric[4]. Şi ce să alegi din faptele reale? Sunt perplex; e *greu!*

Cât despre informaţiile de cules, îmi iau un timp teribil. Alerg, scriu scrisori, îmi trimit şi retrimit mamelucul pe la locuinţe etc.; mi-am petrecut o săptămână trambalându-mă la spitalul Sainte-Eugénie ca să studiez mucoşii atinşi de crup. Pe scurt, sunt obosit şi destul de scârbit, şi îmi mai rămân 250 de pagini de scris. Şi nu-i pun la socoteală pe burghezii care te întâmpină cu frazele: „Ei, mai ai vreo pagină nouă pe şantier? *Leneveşti* etc." [...]

Către nepoata sa Caroline
(Paris, sfârşit de martie)

[...] Ai citit *Thérèse Raquin?*

Joi, probabil, cinez cu dragul meu Turgheniev, care tocmai a publicat un nou roman pe care te poftesc să-l citeşti: *Fum*[5]. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 5 iulie

[...] Am avut câteva zile, luna trecută, vizita prietenei noastre Doamna Sand. Ce natură! Ce putere! Şi în acelaşi timp, ce companie liniştitoare! Îţi comunică ceva din seninătatea ei.

Sunt tot cufundat în romanul meu. Îmi mai trebuie încă un an bun înainte de a-l termina... şi pe urmă n-am să mai încep asemenea munci. Coabitarea morală cu burghezii îmi întoarce stomacul pe dos şi mă epuizează. Simt nevoia să trăiesc în medii mai curate. [...]

Către George Sand
Croisset, duminică, 5 iulie

Am tras tare ultimele şase săptămâni. Patrioţii n-au să-mi ierte cartea asta, şi nici reacţionarii! Cu atât mai rău; scriu lucrurile aşa cum le simt, adică aşa cum cred eu că există. E oare o prostie din partea mea? [...]

Către aceeaşi
Dieppe, luni (10 august)

[...] M-am explicat prost dacă am zis despre cartea mea că-i va "*acuza* numai pe patrioţi de toate relele"; nu-mi recunosc dreptul de a acuza pe nimeni. Nu cred nici măcar că romancierul trebuie să-şi exprime opinia *lui* despre lucrurile din această lume. Poate s-o comunice, dar nu-mi place să şi-o spună. (Asta face parte din poetica mea.) Mă mulţumesc aşadar să expun lucrurile aşa cum îmi apar mie, să exprim ce mi se pare a fi adevărul. Cu atât mai rău pentru consecinţe. Bogaţi sau săraci, învingători sau învinşi, nu admit nimic din toate astea. Nu vreau să am nici dragoste, nici ură, nici milă, nici mânie. Cât despre simpatie, e altceva: nu ai niciodată destulă. Reacţionarii, de altfel, vor fi şi mai puţin cruţaţi decât ceilalţi, căci mi se par mai criminali.

Nu-i oare vremea să facem să pătrundă Justiţia în Artă? Imparţialitatea picturii ar atinge atunci majestatea legii, – şi precizia ştiinţei! [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri dimineaţa (sfîrşit de august)

[...] Îmi pregătesc acum sfârşitul capitolului. Aranjez castelul şi pădurea Fontainebleau! Ce muncă! Şi când te gândeşti că mai am încă de tras un an întreg! Atunci câud mă aşez din nou la treabă îmi simt oboseala! [...]

Către Jules Duplan
Croisset, noaptea de joi (sfârşit de august – septembrie)

[...] Povestesc, sau mai bine zis o cocotă din cartea mea îşi povesteşte copilăria. Era fiica unor muncitori din Lyon. Aş avea nevoie de amănunte cu privire la interiorul acestora.

1 – Schiţează-mi, în câteva rânduri, interiorul unei familii de muncitori lyonezi;

2 – Acei *canuls* (care sunt, cred, ţesători de mătase) nu lucrează în încăperi cu tavanul foarte jos?

3 – La domiciliu?

4 – Copiii lucrează şi ei? [...]

Către George Sand
Croisset, miercuri seara, 9 septembrie

[...] Trăiesc absolut ca o stridie. Romanul meu e stânca de care stau agăţat şi nu ştiu nimic din ce se petrece în lume.

[...] Tocmai am terminat o descriere a pădurii Fontainebleau, care mi-a trezit cheful să mă spânzur de unul din copaci. Cum mă întrerupsesem trei săptămâni, mi-a fost îngrozitor de greu să reintru în ritm. Sunt de aceeaşi teapă cu cămilele, pe care nu le poţi nici opri când umblă, nici porni când se odihnesc. Mai am încă de lucru un an. După care îi părăsesc pe burghezi definitiv. E ceva dificil şi în fond prea urât. Ar fi timpul să fac ceva frumos şi care că-mi placă. [...]

Către aceeaşi
(Croisset) sâmbătă seara (17 octombrie)

[...] Sper, după Anul nou, să nu mai am de scris mai mult de o sută de pagini, adică încă şase luni bune de lucru. Mă voi duce la Paris cât mai târzu posibil. Îmi voi petrece iarna într-o singurătate completă, bun mijloc de a face viaţa să se scurgă repede. [...]

Către Ernest Feydeau
Croisset, marţi seara (27 octombrie)

[...] Am să-ţi mărturisese că nu în fiecare zi sunt vesel. Încep să fiu istovit ca o gloabă bătrână, cu atât mai mult cu cât am violente îngrijorări în privinţa *concepţiei* romanului meu; dar e prea târziu ca să mai schimb ceva.

Termin, peste o săptămână, al doilea capitol diu ultima parte şi sper să fiu scăpat de toate în iulie viitor.

Dar n-am să mă mai apuc să pictez burghezi, ah! nu! ah! nu! E timpul să mă distrez.

Ai fi foarte drăguţ daca mi-ai putea răspunde la două întrebări: 1 – Care erau, în iunie '48, posturile deţinute de garda naţională în cartierele Mouffetard, Saint-Victor şi Latin?

2 – În noaptea dinspre 25 spre 26 iunie (noaptea de duminică spre luni) garda naţională sau armata ocupa malul stâng în Paris?

Către George Sand
(Croisset,) marţi (15 decembrie)

Nu poţi să-ţi închipui cât de rău îmi pare! Cu tot cheful pe care-l am să vin, răspund "nu"[6]. Totuşi, sunt rupt în două de dorinţa de a zice "da". Asta îmi dă aere de domn care nu poate fi deranjat, aere foarte ridicole. Dar mă cunosc: dacă aş veni la Nohant, aş visa pe urmă două luni la călătoria mea. Imagini reale ar înlocui în bietul meu creier imaginile fictive pe care le compun cu mare greutate. Tot castelul meu de cărţi s-ar dărârna.

[...] Lucrez enorm şi sunt, în fond, *bucuros* de perspectiva *sfârşituìui* care începe să se arate.

Ca să vin mai repede la Paris, am luat hotărârea să stau aici toată, iarna, până la sfârşitul lui martie, probabil. Admiţând că totul merge bine, n-am să fiu gata cu întreaga carte înainte de sfârşitul lui mai. Nu ştiu nimic din ce se întâmplă şi nu citesc nimic, doar un pic de Revoluţie franceză după mese, ca să-mi fac digestia. Am pierdut bunul obicei pe care-l aveam altădată de a citi în fiecare zi latineşte. De aceea nu mai ştiu o boabă de latină! Am să mă ocup din nou de Frumos când voi fi scăpat de odioşii mei de burghezi, şi nu mă mai apuc curând de aşa ceva! [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, luni (sfârşit de decembrie)

[...] Cunosc cartea lui Ténot[7], din care n-am aflat nimic nou, căci am asistat în persoană la lovitura de

stat[8], ba chiar era cât pe ce s-o păţesc. Au fost omorâţi oameni sub ochii mei; nu ştiu cum am scăpat. [...]

1869

Către George Sand
(Croisset,) noaptea Sfântului Silvestru, ora unu (1 ianuarie)

[...] Cât despre furia mea de a lucra, am s-o compar cu o pecingine. Mă scarpin ţipând. E în acelaşi timp o plăcere şi un chin. Şi nu fac nimic din ce vreau! Căci nu-ţi alegi subiectele, ţi se impun ele. Îmi voi găsi oare vreodată un subiect al meu? O să-mi pice din cer vreo idee înrudită cu temperamentul? Am să pot face vreo carte unde să mă dărui întreg? Mi se pare în clipele mele de vanitate că încep să întrezăresc ce trebuie să fie un roman. Dar mai am încă trei sau patru de scris înaintea aceluia (care este de altminteri foarte vag) şi, în ritmul în care merg, de-abia dacă am să le scriu pe cele trei sau patru. Sunt ca domnul Prud'homme[1] care socoate că cea mai frumoasă biserică ar fi aceea care ar avea totodată săgeata catedralei din Strasbourg, colonada Sfântului Petru, porticul Partenonului etc. Am *idealuri* contradictorii. De unde încurcături, poticneli, neputinţă.

[...] Am stat la Paris trei zile, pe care le-am folosit culegând date şi făcând drumuri în vederea cărţii mele. Eram atât de extenuat vinerea trecută încât m-am culcat la şapte scara. Iată-mi nebunele orgii din capitală.

[...] Ai remarcat ce rar e simţul literar? Cunoaşterea limbilor, arheologia, istoria etc., toate astea ar trebui să servească la ceva, totuşi! Ei bine, deloc! Oamenii aşa-zişi luminaţi devin din ce în ce mai neghiobi în materie de artă. Ce e Arta însăşi le scapă. Glosele sunt pentru ei mai importante decât textul. Fac mai mult caz de cârje decât de picioare. [...]

Către aceeaşi
Croisset, marţi 2 februarie

[...] Am petrecut opt zile la Paris în căutare de date, plicticoase la culme (şapte până la nouă ore zilnic în birje, frumoasă metodă de a face avere cu literatura. În fine!)

Mi-am recitit planul. Tot ce mai am încă de scris mă înspăimântă, sau mai degrabă mă îngreţoşează de-mi vine să vărs. Aşa e întotdeauna când mă apuc din nou de treabă. Tocmai atunci mă plictisesc, mă plictisesc, mă plictisesc! Dar de data asta mai mult ca niciodată! De aceea mă sperie atâta întreruperile de la lucru! N-aveam ce face, totuşi. M-am cărat la Pompele Funebre, la cimitirul Père-Lachaise, prin valea Montmorency, pe la prăvăliile de obiecte religioase etc.

Pe scurt, mai am încă de tras patru sau cinci luni. Ce mai "uf" am să scot când o să fiu gata şi când n-am să mă mai ocup de burghezi! E timpul să mă amuz.

[...] Îmi vorbeşti despre critică în ultima scrisoare spunându-mi că va dispărea curând[2]. Cred, dimpotrivă, că se află cel mult la asfinţitul ei. S-au răsturnat opiniile, nimic mai mult. În vremea lui La Harpe[3] te ocupai de gramatică; în vremea lui Sainte-Beuve şi Taine, de istorie. Când vom fi oare artişti, nimic altceva decât artişti, dar cu adevărat artişti? Unde ai văzut vreo critică preocupându-se de opera *în sine* cu intensitate? Se analizează foarte fin mediul în care s-a produs şi cauzele care i-au dat naştere; dar poetica *ascunsă[4]?* de unde rezultă ea? compoziţia, stilul? punctul de vedere al autorului? Niciodată!

I-ar trebui criticii acesteia o mare imaginaţie şi o mare bunătate, vreau să zic o capacitate de entuziasm mereu trează, şi apoi gust, însuşire rară chiar la cei mai buni, – până într-atât încât nici nu se mai pomeneşte de el! [...]

Către Turgheniev
Croisset, (marţi,) 2 februarie

Sunt tot la Croisset, adică de ieri rn-arn întors aici, petrecându-mi toată săptămâna trecută la Paris ca să strâng cele mai stupide informaţii imaginabile: despre înmormântări, cimitire şi pompe funebre pe de o parte, despre sechestrul pe mobile pe de alta[5] etc., etc. Pe scurt, sunt zdrobit de oboseală şi de plictis. Nesfârşitul meu roman mă scârbeşte şi mă sâcâie şi mai am încă la el pe puţin patru luni. [...]

Către George Sand
(Croisset,) noaptea de marţi (23–24 februarie)

[...] Recitesc în momentul ăsta *Don Quijote*. Ce carte gigantică! Există ceva mai frumos? [...]

Către Jules Duplan
(Paris.) duminică dimineaţa, 16 mai, ora cinci fără patru minute.

GATA! bătrâne! Da, cartea mea e gata! Merită să-ţi laşi baltă împrumutul şi să vii să mă îmbrăţişezi.

Şed la masa mea de ieri de la opt dimineaţa. Îmi plesneşte capul. N-are a face, mi-am luat o greutate de pe inimă.

Al tău.

Către nepoata sa Caroline
(Paris,) duminică dimineaţa, 23 mai

Sunt atât de extenuat încât abia am putere să-ţi scriu. Acum că mi-am terminat cartea, îmi simt oboseala. Mi-am petrecut săptămâna revăzându-mi manuscrisul pe care-l dau mâine la recopiat; va dura opt sau zece zile. Va trebui să-l recitesc, pe urmă mă întorc la Croisset.

[...] Prinţesa Mathilde mi-a cerut de două ori să-i citesc fragmente din roman. A treia oară am cedat, şi ieri am început să citesc primele trei capitole. După care, entuziasm de nedescris al areopagului[6], şi *trebuie* să citesc tot, ceea ce o să-mi ia, printre celelalte ocupaţii ale mele, patru şedinţe de câte patru ore fiecare. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Croisset, joi ora, patru (iunie)

[...] Am reluat o veche *toană,* o carte pe care am scris-o de două ori până acum şi pe care vreau s-o refac din nou[7]. Este o extravaganţă totală, care însă mă amuză. Aşa că m-am afundat în Părinţii Bisericii, de parcă m-aş face popă! [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) miercuri seara (9 iunie)

[...] Am lucrat prea mult de şase luni încoace şi am nevoie de o lungă odihnă. Ceea ce nu m-a împiedicat să-mi reiau notele la *Sfântul Anton* şi să visez la el pe îndelete. La sfârşitul săptămânii viitoare, "Monseniorul[8] se întoarce de la Paris şi ne apucăm de corectat *Educaţia sentimentală,* frază cu frază. O să ne ia vreo două săptămâni. Ultima lectură acasă la Prinţesă[9] a atins suprema limită a entuziasmului (textual). O bună parte din succes se datoreşte felului în care am citit. Nu ştiu ce aveam în ziua aceea, dar mi-am debitat ultimul capitol într-un mod care m-a uluit şi pe mine. [...]

Către George 8aïvH
(Croisset, sfârşit de iunie)

[...] Cât despre romanul meu, *Educaţia sentimentală,* nu mă mai gândesc la el, slavă Domnului! E recopiat. Alte mâini l-au atins. Deci, nu mai e al meu. Nu mai există, adio. Mi-am reluat vechea obsesie, *Sfântul Anton.* Mi-am recitit notele, refac un nou plan şi citesc pe nerăsuflate *Memoriile unui ecleziastic* de Le Nain de Tillemont[10]. Sper să găsesc în cele din urmă o legătură logcă (şi prin urmare un interes dramatic) între diferitele halucinaţii ale Sfântului. Acest mediu extravagant îmi place şi mă cufund în el.

[...] Doamne! ce frumoasă şi năstruşnică e viaţa sfinţilor Părinţi în deşert! Dar toţi erau budişti, fără îndoială. Asta ar fi o problemă atrăgătoare de studiat, şi rezolvarea ei mai importantă decât alegerea unui

academician.[...]

Către Jules Duplan
(Croisset,) joi (22 iulie)

Bietul tău căpcăun a primit o lovitură de pe urma căreia n-o să se vindece niciodată[11]. Îmi zic: „La ce bun să scriu acum, când el nu mai este!" S-au dus bunele noastre conversaţii, strigătele, entuziasmele în comun, operele viitoare visate împreună. [...]

Către Maxime du Camp
Croisset, 23 iulie

Dragul meu Max, simt nevoia să-ţi scriu o scrisoare lungă; nu ştiu dacă o să am forţa s-o fac, am să încerc.

[...] Mă duceam să-l văd pe Bouilhet din două în două zile şi-l găseam mergând spre bine. [...] Când l-am părăsit ultima oară, sâmbătă, avea un volum de La Mettrie[12] pe măsuţa de noapte, ceea ce mi-a amintit de bietul meu Alfred[13] citind Spinoza.

[...] Eu şi d'Osmoy[14] am condus doliul; a avut o înmormântare cu o foarte numeroasă asistenţă. Două mii de persoane pe puţin! Prefectul, procurorul general etc., toate persoanele de vază. Ei bine! mă crezi că mergând în urma coşciugului savuram foarte clar grotescul ceremoniei? auzeam remarcile pe care le făcea el; vorbea în mine, mi se părea că e acolo, lângă mine, şi că urmam împreună cortegiul altcuiva. [...]

Către Turghieniev
Croisset, marţi seara

[...] Tocmai ţi-am citit ultimul volum[15]. Te-am regăsit, mai intens, mai deosebit ca niciodată.

Ce admir mai presus de orice în talentul dumitale este distincţia – lucru suprem. Găseşti mijlocul să fii adevărat fără banalitate, sentimental fără dulcegărie şi comic fără nici o urmă de vulgaritate. Necăutând loviturile de teatru, obţii prin simpla perfecţie a compunerii efecte tragice. Ai aerul că eşti cumsecade şi eşti foarte puternic. „Blana vulpii îmbinată cu a leului", cum zice Montaigne.

Către Maxime du Camp
(Paris,) miercuri 13, ora unsprezece noaptea (octombrie)

Sainte-Beuve a murit astăzi la ora unu şi jumătate.

Am ajuns la el din întâmplare la ora unu treizeci şi cinci.

Încă unul care s-a dus! Micul grup se împuţinează! Rarii naufragiaţi de pe pluta Meduzei[16] dispar!

Cu cine să mai discuţi acum literatură? Ăsta o iubea, – şi cu toate că nu mi-a fost propriu-zis prieten, moartea lui mă mâhneşte profund. Oricine, în Franţa, ţine în mână o pană suferă prin moartea lui o pierdere ireparabilă. [...]

Către nepoata sa Caroline
Joi, ora zece, 14 octombrie

[...] Scrisesem *Educaţia sentimentală* în parte pentru Sainte-Beuve. A murit fără să citească un rând din ea! Bouilhet n-a apucat să audă ultimele două capitole. [...]

Către George Sand
3 decembrie

Bătrânul dumitale trubadur e grozav de ponegrit în gazete[17]. Citeşte *Le Constitutionnel*[18] de lunea trecută, *Le Gaulois*[19] de azi-dimineaţă, e răspicat şi limpede. Sunt făcut cretin şi canalie. Articolul lui Barbey d'Aurevilly[20] *(Le Constitutionnel)* este, în acest gen, un model iar acela al bunului Sarcey[21], deşi mai puţin violent, nu-i cu nimic mai prejos. Domnii aceştia afirmă că vorbesc în numele moralei şi al Idealului!

[...] L*a Tribune*[22], *Le Pays*[23] *şi L'Opinion nationale*[24], în schimb, m-au ridicat în slăvi...

[...] Ştiu că burghezii din Rouen sunt furioşi pe mine... [...] Ei găsesc că ar trebui oprită publicarea unor cărţi ca asta (textual), că dau mâna cu Roşii, că sunt în stare să aţâţ patimile revoluţionare etc.! Într-un cuvânt, culeg, până acum, prea puţini lauri şi nu mă răneşte nici o petală de trandafir. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Strada Murillo, 4 (parcul Monceau) 22 decembrie

Mulţumesc pentru excelentul dumitale articol[25], dragă Domnişoară. Am mare nevoie să mi se ia un pic apărarea, pentru că sunt atacat cu înverşunare. Dar se va întâmpla, nădăjduiesc, cu *Educaţia sentimentală* aşa cum s-a întâmplat cu *Bovary*. Lumea o să sfârşească prin a-i pricepe moralitatea şi a găsi asta „foarte simplu". [...]

1870

Către George Sand
Miercuri după-amiază (12 ianuarie)

[...] La ce bun să faci concesii? De ce să te constrângi? Sunt foarte hotărât, dimpotrivă, să scriu pentru plăcerea mea personală şi fără nici o constrângere. Întâmplă-se ce s-o întâmpla! [...]

Către Domnul Léon de Saint-Valéry
(Paris,) 15 ianuarie

Domnule sau mai degrabă Scumpe Confrate,

Îmi ceri să-ţi răspund sincer la această întrebare: „Trebuie să continui oare să scriu romane?"

Or, iată părerea mea: *Trebuie întotdeauna să scrii* atunci când ai chef. Contemporanii noştri (ca şi noi de altfel) nu ştiu ce va rămâne din operele noastre. Voltaire nu bănuia că cea mai nemuritoare dintre scrierile sale era *Candide*. N-au existat niciodată oameni mari „în viaţă". Ei sunt produsul posterităţii. Aşadar să lucrăm, dacă ne dă ghes inima, dacă simţim că vocaţia ne cheamă; cât despre succesul material, mare sau mic, care ar rezulta pentru noi, e imposibil să faci vreo profeţie. Chiar cei mai şmecheri (cei cară pretind a cunoaşte publicul) sunt zilnic înşelaţi.

Nu la fel se petrece cu reuşita estetică. Aici prejudecăţile au un temei. Un ochi priceput nu se poate amăgi cu totul. Ţi-am citit romanul *Vârsta de bronz* cu mare atenţie şi îţi spun fără înconjur; „Mai fă şi altele!" [...]

Către Doamna Hortense Cornu[1]
Duminică seara (20 martie)

[...] Oamenii de lume, vă repet, văd aluzii acolo unde nu sunt. Atunci când am scris *Doamna Bovary* am fost întrebat de mai multe ari: „Pe Doamna *** ai vrut s-o arăţi?" Şi am primit scrisori de la oameni total necunoscuţi, printre altele de la un domn din Reims care mă felicita că *l-am răzbunat* (pe o infidelă).

Toţi farmaciştii din departamentul Senei-Inferioare, recunoscându-se în Homais, vroiau să vină să mă pălmuiască; dar lucrul cel mai frumos (descoperit de mine cinci ani mai târziu) este că trăia pe atunci, în Africa, nevasta unui medic militar pe care o chema Doamna Bovaries şi care semăna cu *Doamna Bovary*, nume pe care-l inventasem eu denaturându-l pe acela de Bouvaret.

Prima frază a prietenului nostru Maury[2] vorbindu-mi de *Educaţia sentimentală* a fost următoarea: „L-ai cunoscut pe X***, un italian, profesor de matematică? Sénécal[3] al dumitale este leit portretul lui fizic şi

moral! Toate se potrivesc, până şi frizura!" Alţii pretind că am vrut să-l zugrăvesc, în Arnoux, pe Bernard-Latte (fostul editor) pe care nu l-am văzut niciodată etc.

Către George Sand
(Paris,) luni dimineaţa, ora unsprezece (4 aprilie)

[...] Îmi petrec zilele la biblioteca Institutului. Biblioteca Arsenalului îmi împrumută cărţi pe care le citesc seara, şi a doua zi o iau de la capăt. [...]

Către aceeaşi
(Paris,) marţi dimineaţa (19 aprilie)

[...] Nu lucrez prea mult, dacă nu lucram ce s-ar fi întâmplat cu mine? Mi-e totuşi foarte greu să fiu înţelept. Sunt invadat de o melancolie neagră, care-mi revine dintr-o nimica toată de mai multe ori pe zi. Pe urmă trece şi vine iar. E poate prea multă vreme de când n-am mai scris. Îmi lipseşte descărcarea nervoasă. [...]

Către aceeaşi
(Croisset, sfârşitul lui mai)

[...] A trebuit să descurc hârtiile rămase de la bietul Bouilhet, a cărui notiţă biografică am început-o. Am scris săptămâna asta aproape şase pagini, ceea ce pentru mine e mult; o asemenea muncă e în orice caz foarte dureroasă. Greutatea este să ştii ce să nu spui. Am să mă mai uşurez puţin expunând două sau trei opinii dogmatice despre arta de a scrie. Va fi un prilej să spun ce gândesc: lucru plăcut şi de la care m-am abţinut întotdeauna.

[...] Nu mai simt nevoia să scriu, dat fiind că scriam special pentru o singură fiinţă care nu mai este![4] Ăsta-i adevărul! Şi totuşi am să continui să scriu. Dar mi-a pierit cheful, s-a dus plăcerea. Sunt aşa de puţini oameni cărora le place ce-mi place mie, cărora le pasă de ce mă preocupă pe mine! Cunoşti oare, în Paris, care-i atât de mare, o *singură* casă în care să se discute literatură? Iar dacă din întâmplare vine vorba despre ea, sunt abordate întotdeauna laturile ei subalterne şi exterioare, chestiunea succesului, a moralităţii, a folosului, a rostului ei etc. Am impresia că devin o fosilă, un ins fără nici o legătură cu creaţiunea înconjurătoare.

[...] În afară de ceva Spinoza şi Plutarh, n-am citit nimic de la întoarcerea aici, fiind ocupat cu lucrul meu prezent. E o treabă care o să mă ţină până la sfârşitul lui iulie. Mă grăbesc s-o termin ca să mă arunc din nou în extravaganţele bunului sfânt Anton, mi-e frică însă că nu sunt *destul de montat.* [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, miercuri, orele trei (iunie)

[...] Recitesc *Convorbirile lui Goethe cu Eckermann*[5], seara în pat şi, drept lectură comică (un comic foarte rece), toate profesiunile de credinţă ale candidaţilor democraţi la consiliul arondismentului. Platitudinea acestor idioţi vanitoşi mă farmecă. [...]

Către Edmond de Goncourt
(Croisset,) duminică seara (26 iunie)

[...] Am recitit tot ce a scris[6]. Am frunzărit vechile noastre scrisori. Răscolesc o puzderie de amintiri, dintre care unele au treizeci şi şapte de ani! Nu-i prea vesel, după cum vezi! Aici de altfel, la Croisset, fantoma lui mă urmăreşte, o regăsesc după fiecare tufiş din grădină, pe divanul din cabinetul de lucru, până şi în hainele mele, în halatele mele cu care se îmbrăca.

Sper să mă gândesc mai puţin la el atunci când treaba asta groaznică[7] va fi isprăvită, adică peste şase

săptămâni. După care, voi încerca să reiau *Sfântul Anton.* Dar nu prea mă trage inima. Ştii bine că scrii întotdeauna pentru cineva. Deci, acel cineva nemaifiind, curajul îmi lipseşte[8]. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, marţi, miezul nopţii (28–29 iunie)

[...] Am făcut, acum opt zile, o tristă călătorie la Paris. Ce înmormântare![9] Rar am văzut ceva mai impresionant. În ce hal era bietul Edmond de Goncourt! Lui Théo[10], acuzat că ar fi un om fără inimă, îi curgeau lacrimile şiroaie. Nici eu nu mă ţineam mai bine: ceremonia, împreună cu zăpuşeala, mă topise şi am avut timp de câteva zile o oboseală de neînţeles. De ieri, totuşi, mă simt mai întremat, graţie băilor în Sena, cred.

Din şapte câţi eram la începutul cinelor de la Magny[11], n-am rămas decât trei: eu, Théo şi Edmond de Goncourt! Ne-au părăsit rând pe rând într-un an şi jumătate: Gavarni[12], Bouilhet, Sainte-Beuve, Jules de Goncourt, şi încă nu sunt toţi! [...]

Către aceeaşi
Croisset, noaptea de vineri, ora unu (1–2 iulie)

[...] Viaţa mea a fost zdruncinată din temelii de moartea lui Bouilhet. Nu mai am *pe nimeni* cu care să vorbesc! E greu! [...]

Către George Sand
Sâmbătă seara, 2 iulie

[...] În afară de dumneata şi de Turgheniev, nu cunosc nici un muritor căruia să-i împărtăşesc lucrurile care-mi stau cel mai mult la inimă; şi locuiţi departe de mine amândoi!

Continui să lucrez totuşi. M-am hotărât să mă apuc mâine sau poimâine de *Sfântul Anton.* Dar ca să începi o muncă de lungă durată îţi trebuie o anume bucurie, care-mi lipseşte. Nădăjduiesc totuşi că această lucrare extravagantă o să mă prindă. [...]

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 8 iulie

[...] M-am apucat din nou de o veche slăbiciune de-a mea despre care ţi-am vorbit, cred. Este o *Ispitire a Sfântului Anton.* Adică o expunere dramatică a lumii alexandrine din veacul al IV-lea. Nimic mai curios decât epoca aceea. Cred că o să te intereseze cartea din pricina mediului pe care-l înfăţişează. Dar e încă departe de a fi gata. Treaba asta o să-mi ia sigur doi ani[13]. Aş vrea să mă pierd în ea cu totul, ca să nu mă mai gândesc la amărăciunile şi la durerile mele. [...]

Către nepoata sa Caroline
Noaptea de joi, ora două (14–15 iulie)

[...] Sunt băgat în *Sfântul Anton* şi sper ca la sfârşitul săptămânii să fi scris patru pagini.

[...] Rar am văzut o noapte atât de frumoasă ca aceea de afară! Luna scânteiază printre florile de magnolia; bărcile care trec aruncă umbre lungi pe Sena adormită, copacii se răsfrâng în apă, un clipocit de lopeţi taie la intervale egale tăcerea: totul e de o blândeţe fără seamăn; ar fi timpul să mă culc, totuşi. [...]

Către George Sand
Croisset, miercuri seara (20 iulie)

[...] Ne-am întors oare la războiul dintre rase? Mă tem că da. Groaznicul măcel care se pregăteşte nu are nici măcar un pretext[14]. Este pofta de a te bate pentru a te bate.

Deplâng punţile tăiate, tunelurile prăbuşite, toată munca asta omenească irosită, în sfârşit, o negaţie atât de radicală!

[...] Am început *Sfântul Anton* şi ar merge destul de bine dacă nu m-aş gândi la război. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) noaptea de joi (28–29 iulie)

[...] Am primit o scrisoare jalnică de la Doamna Sand. E o asemenea mizerie la ea la ţară[15] încât nu-i exclus să se răscoale ţăranii. Lupii vin noaptea până sub ferestrele ei, împinşi de sete. Şi ea cu fiul ei îi vânează [...]

Către George Sand
Croisset, miercuri (17 august)

[...] Mi-e imposibil să citesc ceva, cu atât mai mult să scriu. Îmi trec timpul, ca toată lumea, aşteptând ştirile. Ah! dacă n-aş fi avut-o pe mama, de mult m-aş fi înrolat! [...]

Către nepoata sa Caroline
Vineri seara, miezul nopţii (26 august)

[...] Dacă se ajunge la asediul Parisului (aşa cum cred), sunt foarte hotărât s-o pornesc cu puşca la umăr. Ideea asta aproape că mă înveseleşte. Mai bine să te baţi decât să te macini de plictiseală, ca mine.

[...] Lucrez, dar atât de prost încât nu înaintez deloc. [...]

Către Edmond de Goncourt
(Croisset,) noaptea de luni (început de septembrie)

[...] Nu fac nimic. Aştept veştile şi mă macin, mă consum de nerăbdare. Ce mă exasperează este stupiditatea autorităţilor locale!

[...] M-am angajat ca infirmier la Hôtel-Dieu din Rouen, până să mă duc să apăr Lutetia[16] dacă e asediată (ceea ce nu cred). Am poftă, simt ca o *mâncărime* să mă bat. [...]

Către George Sand
(Croisset,) miercuri (mijlocul lui septembrie)

Nu mai sunt trist. L-am reluat ieri pe *Sfântul Anton.* Ce să-i faci, trebuie să ne adaptăm! Trebuie să ne deprindem cu starea firească a omului, vreau să zic cu răul.

Grecii din vremea lui Pericle făceau Artă fără să ştie dacă or să aibă ce mânca a doua zi. Să fim greci! Îţi mărturisesc totuşi, dragă maestră, că mă simt mai degrabă sălbatic. Sângele strămoşilor, natcezi sau huroni, clocoteşte în vinele mele de literat şi am o serioasă, prostească, animalică poftă să mă bat. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, marţi seara (27 septembrie)

[...] Îmi încep astăzi patrulările de noapte. Le-am ţinut adineaori „oamenilor mei" o cuvântare paternă în care i-am anunţat că bag sabia în burta primului care ar da înapoi, îndemnându-i să-mi slobozească şi mie câteva gloanţe dacă m-ar vedea fugind. Bătrânul tău unchi palavragiu s-a *înălţat* până la tonul epic! Ce lucru ciudat mai e şi creierul, al meu mai ales! Îţi vine a crede că, acum, mă sunt aproape vesel? Am reînceput ieri

să lucrez şi mi-a revenit pofta de mâncare. [...]

Către aceeaşi
Croisset, luni, ora unu, 29 octombrie

[...] Prusacii nu sunt încă în Rouen.

[...] Eu unul nu mai pot să fac nimic. Stau cu urechea aţintită la răpăitul tobelor. Seara mi-e mai bine, dar după-masa mă plictisesc îngrozitor. Mă roade inactivitatea asta silită. Ca să creezi opere de imaginaţie, trebuie să ai imaginaţia liberă. [...]

*Către aceeaş*i
Vineri seara, ora zece (28 octombrie)

[...] Regret groaznic că n-am trimis-o pe bunica ta cu tine, aşa cum aveam intenţia, şi că n-am plecat la Paris! Acolo cel puţin aş fi fost activ, aş fi făcut ceva şi n-aş fi fost în starea în care sunt.

[...] Citesc Walter Scott (cât despre scris, nici pomeneală); vezi că fac şi eu ce pot. [...]

Către George Sand
(Croisset,) duminică seara (30 octombrie)

[...] Sărmanul Paris! mi se pare eroic. Dar dacă-l regăsim vreodată, n-o să mai fie Parisul nostru. Toţi prietenii pe care-i aveam acolo au murit ori au dispărut. Nu mai am centru. Literatura mi se pare un lucru zadarnic şi inutil. Oare am să mai fiu în stare vreodată să scriu?

O! dac-aş putea să mă duc într-o ţară unde să nu se mai vadă uniforme, să nu se mai audă tobe, să nu se mai vorbească de masacre, să nu mai ai obligaţia de a fi cetăţean! [...]

Către nepoata sa Caroline
Rouen, duminică, 18 decembrie

[...] Linişteşte-te, trăim toţi, după ce am trecut prin emoţii teribile... Ce noapte a mai fost şi noaptea dinaintea plecării de la Croisset! [...] Acum stăm într-o casă care dă spre port şi avem încartiruiţi doi soldaţi. La Croisset sunt şapte, plus trei ofiţeri şi şase cai. Până în prezent n-am avut a ne plânge de acei domni. Dar ce umilinţă, biata mea Caro! ce ruină! ce jale! ce mizerie!

[...] E unsprezece noaptea, bate vântul, ploaia biciuieşte geamurile, îţi scriu din fosta ta cameră de culcare şi-i aud sforăind pe cei doi soldaţi în camera de alături. [...]

Către aceeaşi
Rouen, sâmbătă (24 decembrie)

[...] E iarăşi ger. Zăpada nu se topeşte. Aud cum se târăsc săbiile pe trotuar şi tocmai am făcut socotelile cu bucătăreasa! Căci eu mă ocup de gospodărie, strâng chiar şi masa în fiecare seară. Trăiesc în tristeţe şi abjecţie! [...]

1871

Către aceeaşi
(Rouen,) luni seara (ianuarie)

[...] Mă consider un om pierdut (şi nu mă înşel). În fiecare zi simt cum îmi scade inteligenţa şi cum mi se usucă inima. Da, devin rău din cauza abrutizării. Ca şi cum toate cizmele prusace mi-ar fi călcat pe creier.

[...] În ce stare am să-mi găsesc bietul meu cabinet de lucru, cărţile, notele, manuscrisele? N-am putut pune la adăpost decât hârtiile referitoare la *Sfântul Anton*. [...]

Către Doamna Régnier[1]
Dieppe, 11 martie

[...] Cât despre penaţii mei, despre care vă informaţi şi care mi-au devenit odioşi, au fost mânjiţi timp de patruzeci şi cinci de zile de către zece prusaci, plus alţi şase timp de şase zile, iar actualmente sunt la mine nu mai puţin de patruzeci. Da, de patru ori zece! Aţi citit bine! [...]

Către George Sand
Neville, lângă Dieppe, vineri, 31 martie

Mâine, în sfârşit, mă resemnez să mă întorc la Croisset. Îmi vine greu, dar trebuie. Voi încerca să-l reiau pe bietul meu *Sfântul Anton şi* să uit Franţa. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, miercuri, ora două (5 aprilie)

Contrar aşteptărilor mele mă simt *foarte bine* la Croisset şi nu mă gândesc deloc la prusaci, de parcă nici n-ar fi fost pe aici! Am fost emoţionat regăsindu-mă în mijlocul cabinetului de lucru şi revăzându-mi toate micile mele obiecte! Saltelele au fost bătute din nou şi dorm buştean. De sâmbătă seara m-am aşternut iarăşi pe treabă şi, dacă nimic nu mă stinghereşte, îmi voi isprăvi *Ereziile*[2] până la sfârşitul lunii. [...]

Către George Sand
(Croisset, 29 aprilie)

[...] Cât despre cabinetul meu, a fost respectat. Îngropasem o cutie mare plină cu scrisori şi pusesem la adăpost voluminoasele mele note pentru *Sfântul Anton.* Am regăsit totul neatins.

[...] Ca să nu mai cuget la mizeriile publice şi la ale mele, m-am cufundat iarăşi cu furie în *Sfântul Anton* şi dacă nimic nu mă întrerupe şi continui în ritmul ăsta, voi fi gata iarna viitoare. Grozav am poftă să-ţi citesc cele şaizeci de pagini scrise. Când se va putea circula din nou pe căile ferate, vino să-mi faci o vizită. [...]

Către Prinţesa Mathiílde
Miercuri seara (3 mai)

[...] Am drept *unică* distracţie să văd, din când în când, cum îmi trec pe sub ferestre domnii prusieni făcându-şi plimbarea militară, şi drept ocupaţie *Sfântul Anton,* la care lucrez fără întrerupere. Această operă extravagantă mă împiedică să mă gândesc la ororile din Paris. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, joi dimineaţa, ora nouă (8 iunie)

[...] Astăzi îmi petrec toată ziua la Versailles. Deşi Biblioteca imperială nu-i deschisă, lucrez mâine acolo de la orele unsprezece la patru. Mi se caută cărţile şi le voi găsi gata pregătite pe toate cele de care am nevoie. [...]

Către George Sand

Croisset, duminică seara (11 iunie)

Niciodată ca acum n-am avut atâta chef, atâta nevoie să te văd. Vin de la Paris şi n-am cu cine vorbi. Mă înăbuş. Sunt copleşit sau mai bine zis seârbât.

Duhoarea cadavrelor mă dezgustă mai puţin decât miasmele de egoism pe care le exhală toată gurile.

[...] Am cules o seamă de amănunte groaznice şi inedite, de care te scutesc.

Mica mea călătorie la Paris m-a tulburat adânc şi o să-mi fie greu să mă aşez din nou la treabă. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, miercuri seara (11 iunie)

[...] Nu mă pot descurca printre zeii din India! Aş avea nevoie, pentru lucrul meu, să fiu la Paris, să consult o grămadă de cărţi p să discut cu savanţi specialişti! [...]

Către aceeaşi
Croisset, noaptea de luni (3–4 iulie)

[...] Am isprăvit, slavă Domnului, cu zeii indieni! Dar nici cei din Persia nu sunt mai breji!

Din cauza asta, îmi voi petrece poate o parte din luna august la Biblioteca imperială, numai ca să tocesc la ei. Asta o să-mi fie vilegiatura. [...]

Către Ernest Feydeau
Paris, 8 august

[...] În ce mă priveşte, dragul meu prieten, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, iau note pentru *Sfântul Anton,* pe care sunt foarte hotărât să nu-l public când va fi terminat, ceea ce mă face să lucrez cu o totală libertate de spirit. [...]

Către George Sand
Croisset, miercuri seara, 8 septembrie

[...] Aş vrea să-ţi citesc *Sfântul Anton,* care se află la prima lui jumătate, şi pe urmă să-mi descarc inima şi să urlu în voie.

[...] ...Mă pierd, atâta cât pot, în antichitate. Actualmente îi fac pe toţi zeii să vorbească în stare de agonie. Subtitlul cărţii mele ar putea fi: „Culmea nebuniei". Iar tipografia se depărtează, în mintea mea, tot mai mult. De ce să public? Cine se mai preocupă de Artă acum? Fac literatură pentru mine, ca un burghez care-şi fabrică singur în pod inele de şervet. Ai să-mi spui că ar fi mai bine să fiu util. Cum să mă fac ascultat?

Turgheniev mi-a scris că începând din octombrie vine să se instaleze la Paris pentru toată iarna. O să am pe cineva cu care să vorbesc. Căci nu mai pot vorbi despre nimic cu nimeni. [...]

Către George Sand
(Paris, înainte de 18 octombrie)

[...] Romanticii or să aibă de dat socoteală pentru sentimentalitatea lor imorală. Adu-ţi aminte de o bucată a lui Victor Hugo, în *Legenda secolelor,* unde un sultan e mântuit pentru că i-a fost milă de un porc; mereu aceeaşi poveste cu bunul tâlhar, binecuvântat fiindcă s-a pocăit. Să te pocăieşti e bine, dar să nu faci rău e şi mai bine. Şcoala reabilitărilor ne-a făcut să nu mai vedem nici o diferenţă între un bandit şi un om cumsecade. M-am înfuriat odată, de faţă cu martori, împotriva lui Sainte-Beuve, rugându-l să aibă tot atâta îngăduinţă pentru Balzac câtă avea pentru Jules Lecomte. Mi-a răspuns făcându-mă nătărău! Iată unde duce *lărgimea de vederi.* [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, noaptea de miercuri, ora trei (1–2 noiembrie)

Cred că niciodată n-am lucrat ca acum. Nu mai dorm, sau aproape. Bătrânul tău canonic de Sevilla[3] a luat foc. De aceea aştept cu răbdare momentul plecării la Paris. Micii zeci ai Romei îmi dau totuşi al dracului de furcă. Am arătat atâţia zei încât nu mai găsesc construcţii noi de frază. [...]

Către aceeaşi
Croisset, luni seara, ora unsprezece (6 noiembrie)

Uf! am terminat cu „*zeii mei"*! încă trei pagini şi voi fi sfârşit partea a cincea din bunul *Sfânt Anton*, care va avea opt[4] în total. E poate foarte frumos, dar s-ar putea să fie profund stupid. Nu mai ştiu ce să cred! Aş avea nevoie să-mi odihnesc puţin nefericitul creier! [...]

Către aceeaşi
Croisset, duminică, ora unu, 12 noiembrie

[...] Află aşadar, dragă Caro, că azi dimineaţă la ora cinci am terminat (în sfârşit!) partea a cincea din *Sfântul Anton,* la care trudesc de la începutul lui iunie. Terminat nu-i tocmai exact spus, fiindcă îmi mai trebuie încă două, trei zile ca să şlefuiesc şi să modific nişte fraze. Mi s-a luat o mare greutate de pe inimă.

Cu toată plăcerea, ori mai degrabă fericirea, pe care aş avea-o să te văd des în iarna asta, aş prefera să rămân aici, în „tăcerea cabinetului", zbierându-mi frazele emfatice, decât să vin la Paris să-mi distrug nervii şi să-mi cheltui bieţii mei biştari, nu prea numeroşi. [...]

Către George Sand
(Croisset,) 14 noiembrie

[...] Bătrânului dumitale trubadur îi plesneşte capul. Nopţile mele cele mai lungi, de trei luni încoace, n-au depăşit cinci ore. Am muncit frenetic. De aceea cred că mi-am adus cartea la un grad înaintat de nebunie. Ideea prostiilor pe care o să le spună burghezul mă susţine; or, n-am nevoie să fiu susţinut, un asemenea mediu plăcându-mi spontan. [...]

Către Emile Zola
(Paris,) vineri seara (17 noiembrie)

Tocmai am terminat cumplita şi frumoasa dumitale carte![5] Sunt încă buimăcit. E tare! E foarte tare!

Nu-i dezaprob decât prefaţa. După mine, îţi strică opera, care este atât de imparţială şi de nobilă. Îţi spui secretul, ceea ce-i prea candid, şi îţi exprimi opinia, lucru pe care în poetica mea (personală) un romancier n-are dreptul să-l facă.

Iată-mi *toat*e restricţiile.

Dar ai talent cu carul şi eşti un om de bine!

Spune-mi, printr-un bilet, când pot veni să te văd, ca să discutăm, pe îndelete despre carte.

Îţi strâng mâna foarte cordial şi sunt al dumitale.

1872

Către George Sand
(Paris, 28 ianuarie)

[...] Am petrecut ieri o zi bună împreună cu Turgheniev, căruia i-am citit cele 115 pagini din *Sfântul*

Anton gata scrise. După care i-am citit aproape jumătate din *Ultimele cântece*[1]. Ce ascultător şi ce critic! M-a uluit cu profunzimea şi claritatea judecăţilor hai. Ah! dacă toţi cei care se bagă să judece cărţile ar fi putut să-l audă, ce lecţie! Nimic nu-i scapă. La sfârşitul unui poem de o sută de versuri, ţine minte un epitet slab; mi-a dat pentru *Sfântul Anton* două sau trei sfaturi de detaliu încântătoare.

[...] Metoda este lucrul cel mai înalt în critică, odată ce-ţi dă mijlocul să creezi. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Duminică seara, Paris (început de februarie)

[...] De două luni şi jumătate am dus o viaţă groaznică. Nopţile mele cele mai lungi de la 25 noiembrie la 8 ianuarie au fost de cinci ore, căci nimeni nu m-a ajutat şi treaba a fost grea.

Am publicat *Ultimele cântece* şi *Aïssé*[2]. Am scris o *Scrisoare către Consiliul Municipal din Rouen*[3] şi am pus în scenă singur, absolut singur, *Aïssé*! La a treia reprezentaţie, tot eu îi conduceam pe figuranţi, iar în ziua premierei am adus cu mâinile mele accesoriile din actul întâi.

[...] Eram uneori atât de ostenit încât, odată ajuns acasă, începeam să plâng ca un copil. După ce-mi corectam şpalturile, la miezul nopţii, mă apucam de vasta mea corespondenţă. Cum de n-am crăpat? Mă mir. În sfârşit, am scăpat şi alaltăieri mi-am reînceput lecturile la Bibliotecă. Dacă nu se iveşte nici o piedică, sper să termin *Sfântul Anton* în vara asta.]...]

Către George Sand
(Paris, între 20 şi 28 felruarie)

[...] Vii oare la vară la Croisset ca să-l auzi pe *Sfântul Anton?*

[...] Către Paşti voi fi îndărăt la Croisset şi mă voi aşeza din nou la lucru. Încep să am poftă de scris.

În prezent citesc seara *Critica raţiunii pure* a lui Kant, tradusă de Barni, şi recitesc Spinoza. În timpul zilei mă distrez răsfoind bestiarii medievale, căutând în „autori" tot ce e mai bizar printre animale. Mă aflu în mijlocul unor monştri fantastici.

Când voi fi epuizat materia, mă voi duce la Muzeu să visez în faţa monştrilor reali, pe urmă cercetările pentru bunul *Sfânt Anton* vor fi încheiate.

[...] Dat fiind că Victor Hugo s-a plâns prieteneşte că nu i-am făcut nici o vizită, m-am dus să-i fac una şi l-am găsit... fermecător! Repet cuvântul, deloc om mare, deloc pontif. Descoperirea asta, care m-a surprins, mi-a făcut mult bine. Căci am o aplecare către veneraţie şi îmi place să iubesc ceea ce admir. [...]

Către Alphonse Daudet
Marţi dimineaţa (martie)

Este pur şi simplu o *capodoperă*! Lansez cuvântul şi-l menţin.

Am început Tartarin[4] duminică la miezul nopţii: era terminat la două şi jumătate! Tot, absolut tot m-a distrat; de mai multe ori am râs în hohote. Povestea cu cămila e o minune; e bine dezvoltată şi „încoronează edificiul".

Tartarin pe minaret, ocărând Orientul, e sublim!

În fine, cărţulia dumitale mi se pare de cea mai mare valoare. [...]

Către George Sand
(început de martie)

[...] Aproape că am isprăvit schiţa ultimei părţi din *Sfântul Anton.* Sunt grăbit să mă apuc s-o scriu. A trecut prea multă vreme de când n-am scris. Mi-e dor de stil. [...]

Către aceeaşi
Croisset (sfârşit de martie)

[...] În ce mă priveşte, sunt ferm hotărât să nu fac să geamă teascurile mulţi ani de aci înainte, numai ca să nu am „afaceri", ca să evit orice legătură cu tipografii, editorii şi gazetarii, şi mai ales ca să nu mi se vorbească de bani.

Incapacitatea mea, sub acest raport, se dezvoltă în proporţii înspăimântătoare. De ce vederea unei hârtii cu socoteli mă scoate din minţi de furie? Asta atinge demenţa. *Aïssé* n-a adus bani. Volumul *Ultimele cântece* a fost cât pe ce să-mi provoace un proces. Istoria cu fântâna[5] nu s-a isprăvit. Sunt obosit, profund obosit de toate!

Numai de n-aş rata şi *Sfântul Anton*! Mă apuc de el peste o săptămână, când o să fiu gata cu Kant şi cu Hegel. Aceşti doi mari oameni continuă să mă abrutizeze şi, când părăsesc societatea lor, mă arunc cu lăcomie pe bătrânul şi de trei ori marele Spinoza. Ce geniu! Ce operă mai e şi *Etica!* [...]

Către Edmond de Goncourt
Croisset, vineri (19 aprilie)

[...] Ah! cât aş vrea să am din nou chef de lucru! Dar capul mi-este gol şi mă dor toate membrele. Nu-i uşor să fii filozof[6].

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) joi, ora patru (25 aprilie)

[...] M-am apucat din nou de lucru. Tot încăpăţânându-mă, o să ajung să-mi vină iarăşi cheful pentru *Sfântul Anton.* Fă ca mine, biata mea dragă, ocupă-ţi mintea; apucă-te din nou de pictură. [...]

Către aceeaşi
Croisset, luni seara (29 aprilie)

[...] Am făcut lecturi şi pregătiri pentru *Sfântuì Anton.* Mâine trec la fraze definitiv. Acum sunt calm, ceea ce e mult. [...]

Către George Sand
(Croisset, 4 iunie)

[...] Mai mult ca oricând aş dori să fii acum aici în bietul meu Croisset.

Mi se pare că avem despre ce sta de vorbă pe nerăsuflate timp de douăzeci şi patru de ore. Pe urmă am să-ţi citesc *Sfântul Anton,* căruia nu-i mai lipsesc decât vreo cincisprezece pagini ca să fie gata.

Către Domnişoara Leroyer de Chantepie
Croisset, 5 iunie

[...] Am să trăiesc de aici înainte cu desăvârşire singur. De trei ani încoace, *toţi* prietenii mei apropiaţi au murit. Nu mai am pe nimeni cu cine să vorbesc.

Peste câteva zile o voi vedea pe Doamna Sand, cu care nu m-am întâlnit din iarna anului 1870. Vom vorbi de dumneata.

În mijlocul tristeţilor mele termin *Sfântul Anton.* Este opera întregii mele vieţi, de vreme ce prima oară ideea de a o scrie mi-a venit în 1845[7], la Genova, în faţa unui tablou de Bruegel şi de atunci n-am încetat să mă gândesc la ea şi să fac lecturi în vederea ei.

Dar sunt atât de dezgustat de editori şi de gazete încât n-am să public acum. Aştept zile mai bune; dacă n-or să mai vină niciodată, sunt dinainte consolat. Trebuie să faci Artă pentru tine, nu pentru public. Fără mama şi fără bietul meu Bouilhet n-aş fi dat la tipar *Doamna Bovary.* Sunt, în privinţa asta, prea puţin om de litere. [...]

Către George Sand
Bagnères-de-Luchon, 12 iulie

[...] E atâta zgomot aici în casă încât nu se poate lucra. Vederea burghezilor care ne înconjoară mi-e nesuferită. Nu sunt făcut pentra călătorii.

[...] Am citit *Pickwick*[8] de Dickens. Cunoşti cartea? Are părţi superbe; dar ce compoziţie defectuoasă! Toţi scriitorii englezi sunt aşa. Cu excepţia lui Walter Scott, le lipseşte planul. Lucru insuportabil pentru noi, latinii.

[...] Cum am de gând să încep o carte[9] care-mi va cere luni de zile de lecturi întinse, şi cum nu vreau să mă ruinez, cunoşti oare la Paris vreun librar care ar putea să-mi împrumute volumele pe care i le-aş indica? [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, luni, 19 august

[...] Sunt atât de scârbit de toate încât nu vreau să public acum. La ce bun? De ce? Am să încep o carte care o să-mi ia câţiva ani. Când va fi gata, dacă or fi timpuri mai bune, am s-o tipăresc odată cu *Sfântul Anton.* Este povestea celor doi tipi[10] care copiază un soi de năstruşnică enciclopedie critică. Îţi închipui ce-o să fie. De aceea, o să trebuiască să studiez o mulţime de lucruri pe care nu le ştiu: chimia, medicina, agricultura. Sunt acum la medicină. Dar trebuie să fii nebun şi de trei ori frenetic ca să te apuci de o asemenea carte! [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) joi seara, ora şase jumătate (22 august)

[...] Astăzi m-am plimbat în grădină, pe *o* vreme splendidă şi tristă, şi am citit filozofie medicală, căci îmi încep marile lecturi pentru *Bouvard şi Pécuchet.* Îţi mărturisesc că planul, pe care l-am recitit aseară după cină, mi s-a părut *superb,* dar e o întreprindere copleşitoare şi *groaznică.* [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică (1 septembrie)

[...] Citesc tot cărţi medicale şi indivizii mei se precizează.

Încă două, trei luni n-am să ies din medicină, dar aş avea nevoie (ca pentru toate celelalte ştiinţe) de o grămadă de date pe care nu le pot avea aici Va trebui aşadar ca iarna asta, probabil şi cealaltă, să stau la Paris destul de mult. [...]

Către aceeaşi
Paris, duminică dimineaţa, 8 septembrie

[...] Sunt speriat de tot ce am de făcut pentru *Bouvard şi Pécuchet.* Citesc cataloage de cărţi şi adnotez. Va trebui să împrumut o mulţime de volume şi să cumpăr destule; şi, în privinţa asta, înştiinţează-l pe Ernest[11] că, peste vreo douăsprezece zile, am să-i cer iarăşi bani, 500 sau 1000 de franci. Am dat la copiat şi *Sfântul Anton,* pe care-l iau cu mine la Croisset, bineînţeles. Dar *B. şi P.* mă îngrozesc! Am şi consultat specialişti pentru diferite chestiuni ştiinţifice; nu sunt însă la capătul alergăturilor, nici al necazurilor. În sfârşit, cum o da Dumnezeu! [...]

Către aceeaşi
(Paris,) sâmbătă seara (14 septembrie)

[...] Azi-dimineaţă s-a isprăvit copierea *Sfântului Anton.* Copiştii arătau ca vai de ei, buimaci şi obosiţi.

Mi-au declarat că sunt bolnavi şi că ,,e prea tare pentru ei". [...]

Către Guy de Maupassant
23 septembrie

Ei bine, tinere, şi lămuririle pe care ţi le-am cerut[12] despre:
1 – copişti
şi 2 – femeia mecanic,
ce ai de gând cu ele? Le aştept şi te îmbrăţişez.

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri, ora cinei (27 septembrie)

[...] Ce vreme! Plouă fără încetare şi hainele, chiar în casă şi în ciuda focului, sunt grele de umezeală.

Singura mea distracţie este să-mi îmbrăţişez câinele şi să-i ţin discursuri. Fericit muritor! Calmul şi frumuseţea lui îl fac de invidiat.

[...] Mi-e braţul amorţit de atâtea note câte am scos. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, sâmbătă, 5 octombrie

[...] Te regăsesc, în toate scrisorile dumitale, mândră şi curajoasă, ori mai degrabă stoică, lucru rar în epoca asta de delăsare universală. Nu eşti ca alţii, doamnă! (Frază de dramă, dar apreciere justă.) Nu ştiu dacă ai pierdut ceva în ceea ce priveşte fizicul, moralul însă e tot splendid, ţi-o spun eu.

Al meu, pentru moment, este destul de bun, pentru că meditez la un lucru în care *să-mi dau drumul mâniei.* Da, am să mă liberez în fine de ceea ce mă sufocă. Am să vomit peste contemporanii mei sila pe care mi-o inspiră, de-ar fi să-mi sparg pieptul; o să fie ceva mare şi violent. Nu pot, într-o scrisoare, să-ţi expun planul unei asemenea cărţi[13], dar am să ţi-l citesc după ce ţi-l voi fi citit pe *Sfântul Anton.* Căci promit să-ţi urlu ultima mea elucubraţie. [...]

Către Doamna Maurice Schlésinger
Croisset, sâmbătă (5 octombrie)

[...] Spiritul public mă dezgustă atât de tare încât mă feresc de el. Continui să scriu, dar nu mai vreau să public, măcar până or veni zile mai bune. Mi-a fost dăruit un câine; mă plimb cu el privind reflexul soarelui pe frunzele îngălbenite şi, ca un bătrân, visez la trecut – pentru că sunt un *bătrân.* Viitorul nu mai are visuri pentru mine, dar zilele de odinioară mi se înfăţişează scăldate într-un abur auriu. Pe acest fond luminos, de unde năluci iubite îmi întind braţele, chipul care se desprinde cel mai splendid e al dumitale! Da, al dumitale. O, biet Trouville![14] [...]

Către nepoata sa Caroline
*Croisset, sâmbătă, ora două (*5 *octombrie)*

[...] Timpul e superb. Ieri şi astăzi m-am plimbat după-prânz, *admirând natura.* Soarele sclipea în frunziş, iar câinele sărea împrejurul meu. Visam la *Bouvard şi Pécuchet.*

[...] Alternez lecturile medicale cu tratatele despre educaţie, înghit volume unul după altul şi iau note. Tipii mei mi se desenează hi minte şi ansamblul începe să se lege. [...]

Către *Ernest Feydeau*
(Croisset,) noaptea de luni, 28 octombrie

[...] Bietul, bietul şi dragul Théo[15]! din asta a murit (din dezgust pentru infecţia modernă!). Era un mare literat şi un mare poet. Da, domnule, mai mare decât junele Alfred de Musset! chiar de n-ar fi scris decât *Gaura şarpelui.* Era însă un autor cu desăvârşire necunoscut. Ca şi Pierre Corneille de altfel! [...]

Către *George Sand*
(Croisset,) noaptea de luni, 28 octombrie

[...] Deşi era de aşteptat, moartea lui Théo m-a întristat profund. [...] Cum îl mai regret! El şi Bouilhet îmi lipsesc în mod absolut şi nimic nu-i poate înlocui. Era de altminteri aşa de bun şi, orice s-ar zice, aşa de simplu! Lumea va recunoaşte mai târziu (dacă se va mai ocupa vreodată de literatură) că a fost un mare poet. Până una alta, e un autor absolut necunoscut. Ca şi Pierre Corneille de altfel!

[...] „Ascundeţi viaţa", maximă de-a lui Epictet. Toată ambiţia mea acum este să fug de orice plictiseli şi încurcături, şi sunt în felul ăsta sigur că nu stânjenesc nici eu pe alţii, ceea ce-i mult.

Muncesc ca un nebun, citesc medicină, metafizică, politică, tot. Căci am întreprins o lucrare de mare anvergură şi care o să-mi ceară mult timp, perspectivă care-mi place. [...]

Către Doamna Gustave de Maupassant
Croisset, 30 octombrie

[...] Băiatul tău[16] are dreptate să mă iubească, fiindcă simt pentru el o adevărată prietenie. E spiritual, citit, fermecător şi pe urmă este fiul tău, este nepotul bietului meu Alfred.

Prima lucrare pe care am s-o tipăresc va purta în frunte numele fratelui tău, pentru că în mintea mea *Ispitirea Sfântului Anton* a fost întotdeauna dedicată „lui Alfred Le Poittevin". Îi vorbisem de carte şase luni înainte de a muri. Am terminat opera asta, care m-a ocupat în mai multe rânduri timp de douăzeci şi cinci de ani [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, sâmbătă dimineaţa, 2 *noiembrie*

[...] Mă gândesc peste măsură la bietul meu Théo. Cu cine să mai discuţi literatură, acum? [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset,) miereuri seara (mijlocul lui noiembrie)

[...] Un om de geniu, un poet care nu are rente şi care nu face parte din nici un partid politic este silit, ca să trăiască, să scrie în gazete; iată ce i s-a întâmplat lui Théo. Acesta este, după mine, *sensul* în care trebuie să-ţi faci studiul. Când scrii biografia unui prieten, trebuie s-o faci din punctul de vedere *al răzbunării lui*[17].

Către Turgheniev
Croisset, miercuri 13 (noiembrie)

Ultima dumitale scrisoare m-a înduioşat, bunul meu Turgheniev. Îţi mulţumesc pentru încurajări. Dar, vai! răul meu este, mă tem, de nelecuit. În afara cauzelor mele personale de suferinţă (moartea, în trei ani, a aproape tuturor celor pe care-i iubeam), *situaţia* soc*ială mă apasă.* Da, aşa e. Poate să fie o tâmpenie, dar aşa e. Prostia publică mă îneacă. De la 1870, am devenit patriot. Văzând cum se duce de râpă ţara, simt că o iubeam. Prusia poate să-şi demonteze puştile. Nu e nevoie de ea ca să murim.

Burghezia e atât de buimăcită încât nu mai are nici măcar instinctul de a se apăra; şi ceea ce-i va urma va fi şi mai rău. Am tristeţea patricienilor romani din secolul al IV-lea. Simt cum urcă din pământ o iremediabilă Barbarie. Nădăjduiesc să crap înainte ca ea să fi nimicit tot. Dar până una alta, nu e prea vesel. Niciodată nu s-a ţinut mai puţin seama de interesele spiritului. Niciodată ura faţă de tot ce e mare, dispreţul

faţă de Frumos, repulsia faţă de literatură n-au fost mai vădite.

M-am străduit întotdeauna să trăiesc într-un turn de fildeş; o maree de rahat îi izbeşte însă zidurile, gata să-l dărâme. Nu e vorba de politică, ci de *starea mintală* a Franţei. Ai citit circulara lui Simon[18], conţinând o reformă a instrucţiei publice? Paragraful destinat exerciţiiior corporale este mai lung decât acela privind literatura franceză. Iată un mic simptom semnificativ.

În sfârşit, dragul meu prieten, dacă n-ai sta în Paris, i-aş înapoia pe loc proprietarului locuinţa pe care am închiriat-o acolo. Speranţa de a te vedea câteodată e singurul motiv care mă face s-o păstrez.

Nu mai pot vorbi cu nimeni fără să mă înfurii; şi tot ce citesc contemporan mă scoate din sărite. Halal situaţie! ceea ce nu mă împiedică să pregătesc o carte în care am să încerc să-mi scuip fierea, aş vrea grozav să discut cu dumneata despre asta[19]. Nu mă dau aşadar bătut, după cum vezi. Dacă n-aş lucra, nu mi-ar mai rămâne decât să mă arunc în râu cu o piatră de gât; 1870 i-a făcut pe mulţi nebuni, sau imbecili, sau *turbaţi*. Eu fac parte din ultima categorie. Ăsta-i adevărul. [...]

Către George Sand
(Croisset,) miercuri, (7 decembrie)

[...] De ce să public, în vremurile ticăloase de astăzi? Ca să câştig bani? Ce batjocură! Ca şi cum banii ar fi răsplata muncii, şi ar putea fi aşa ceva! Lucrul se va petrece numai când va fi distrusă exploatarea: până atunci, nu. Şi pe urmă, cum să măsori munca, cum să apreciezi efortul? Rămâne deci valoarea comercială a operei. Ar trebui atunci suprimat orice intermediar între producător şi cumpărător, şi totuşi chestiunea în sine este insolubilă. Căci scriu (vorbese despre un autor care se respectă) nu pentru cititorul de azi, ci pentru toţi cititorii care s-ar putea ivi atâta vreme cât va trăi limba. Marfa mea nu se poate consuma acum, căci ea nu-i făcută exclusiv pentru contemporanii mei. Serviciul meu rămâne deci nedefinit şi, în consecinţă, imposibil de plătit.

Aşadar de ce să public? Pentru a fi înţeâes, aplaudat? Dar dumneata însăţi, *dumneata,* marea George Sand, îţi mărturiseşti singurătatea.

Mai există acum, nu zic admiraţie ori srimpatie, dar aparenţa unui dram de atenţie pentru operele de artă? Unde-i criticul care citeşte cartea pe care o recenzează?

Peste zece ani n-o să se mai ştie poate cum se face o pereche de ghete, atât de înspăimântător de neghioabă devine lumea! Toate astea ca să-ţi spun că până n-or veni vremuri mai bune (în care nu cred), îl păstrez pe *Sfântul Anton* într-un sertar.

Dacă-l public, prefer să fie în acelaşi timp cu o altă carte total diferită. Lucrez acum la una care va putea să-i fie perechea. Concluzie: lucrul cel mai cuminte este să stai liniştit. [...]

Către aceeaşi
(Croisset, 12 decembrie)

[...] Nu lua în serios exagerările *mâniei* mele. Nu crede că mă bizui „pe posteritate pentru a mă răzbuna de indiferenţa contemporanilor". Am vrut numai să zic următoarele: când nu te adresezi mulţimii e firesc ca mulţimea să nu te plătească. Asta-i economie politică. Or, susţin că o operă de artă (demnă de acest nume şi făcută cu conştiinţă) este inapreciabilă, nu are valoare comercială, nu poate fi plătită. Concluzie: dacă artistul nu are rente, trebuie să crape de foame! Se crede că scriitorul, pentru că nu mai primeşte subvenţii de la cei suspuşi, este mai liber, mai nobil. Toată nobleţea lui socială constă acum în a fi egalul unui băcan. Ce progres! Cât despre mine, îmi spui: „Să fim logici"; dar tocmai asta-i greutatea!

Nu sunt deloc sigur că scriu lucruri bune, nici că povestea la care visez acum[20] poate fi făcută bine, ceea ce nu mă împiedică s-o încep. Cred că ideea ei este originală, nimic mai mult. Şi pe urmă, cum sper să scuip acolo fierea care mă înăbuşă, adică să emit unele adevăruri, nădăjduiesc pe calea asta să *mă curăţ pe dinăuntru* şi să fiu după aceea mai olimpian, calitate care-mi lipseşte cu totul. Ahl cât aş dori să mă admir! [...]

1873

Către Doamna Roger des Genettes

Sâmbătă seara (ianuarie)

[...] Doamna Sand este acum singurul meu camarad întru litere, împreună cu Turgheniev. Aceştia doi preţuiesc cât o sută, e drept, dar cineva mai aproape de inimă nu mi-ar strica. [...]

Către George Sand
(Paris,) luni seara, 3 februarie

[...] Citesc acum chimie (din care nu pricep o iotă)[1] şi medicină Raspail[2], fără să mai pun la socoteală *Grădina de zarzavaturi modernă* de Gressent şi *Agricultura* de Gasparin[3]. [...]

Către Doamna Gustave de Maupassant
P*aris, 23 februarie*

Mi-ai luat-o înainte, draga mea Laure, căci de o lună vroiam să-ţi scriu ca să-ţi fac o declaraţie de tandreţe la adresa fiului tău. Nici nu ştii cât îl găsesc de fermecător, de inteligent, de comunicativ, plin de judecată şi spiritual, pe scurt (ca să întrebuinţez un cuvânt la modă) de simpatic. În ciuda deosebirii de vârstă dintre noi, îl privesc ca pe „un prieten", şi pe urmă mi-l aminteşte atât de bine pe bietul meu Alfred[4]! Sunt uneori chiar speriat, mai ales când îşi lasă capul în jos recitind versuri. Ce om era Alfred! Mi-a rămas, în amintire, dincolo de orice comparaţie. Nu trece o zi fără să mă gândesc la el. De altminteri trecutul, morţii (morţii mei) mă obsedează. Să fie un semn de bătrâneţe? Cred că da.

[...] Nu mai e de trăit pentru oamenii de gust.

Cu toate astea fiul tău trebuie încurajat în înclinaţia lui către versuri[5], pentru că este o nobilă pasiune, pentru că literatura te consolează de o mulţime de nefericiri şi pentru că o să aibă poate talent: cine ştie? N-a produs încă până acum destul ca să-mi pot permite să-i fac horoscopul poetic; şi pe urmă cui îi este îngăduit să hotărască viitorul unui om?

Îl cred pe băiatul nostru cam hoinar şi nu prea îndârjit la treabă. Aş vrea să-l văd apucându-se de o operă de lungă durată, chiar proastă fiind. Ce mi-a arătat face cât tot ce se tipăreşte la *Parnasieni*... Cu vremea o să dobândească originalitate, un mod individual de a vedea şi simţi (fiindcă aici e totul); în privinţa rezultatului, a succesului, ce importă! Principalul în lumea asta este să-ţi menţii sufletul într-o zonă înaltă, departe de noroaiele burgheze... Cultul Artei naşte orgoliul; mândria nu e niciodată prea multă. Asta mi-e morala. [...]

Către George Sand
(Paris, marţi, 11 martie)

[...] Citesc tot soiul de cărţi şi iau note pentru marele meu op[6] care-mi va lua cinci, şase ani, şi meditez la alte două sau trei. Am visuri pentru multă vreme, ăsta-i principalul.

Arta continuă să fie „în marasm", cum zice domnul Prudhomme[7], şi oamenii de gust nu mai au loc pe lumea asta. Trebuie, ca rinocerul, să te retragi în singurătate, aşteptând să crapi. [...]

Către aceeaşi
Paris (23 aprilie)

[...] M-am apucat din nou[8] de lecturile mele şi peste vreo săptămână îmi încep excursiile prin împrejurimi. Ca să descopăr un loc la ţară putând servi drept cadru celor doi indivizi ai mei[9]. După care, către 12 sau 15, mă întorc îa casa mea de pe malul apei. [...}

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) noaptea de marţi (20–21 mai)

[...] M-am apucat de *Sexul slab*[10] *(Bouvard şi Pécuchet* sunt puşi deoparte) şi prima scenă din actul întâi este aproape scrisă. Ţintesc ca stil la idealul conversaţiei naturale, ceea ce nu-i prea comod când vrei să

dai limbii vigoare şi ritm. E mult (se împlineşte în curând un an) de când nu mai serisesem şi îmi face plăcere să înşir fraze. [...]

Către aceeaşi
Croisset, sâmbătă seara (24 mai)

[...] Bătrânul tău Cruchard[11], bătrâna ta Doică, este băgat în arta dramatică. Ieri am lucrat optsprezece ore (de la şase dimineaţa până la miezul nopţii! *aşa stau lucrurile)* şi n-am dormit deloc în timpul zilei! Joi lucrasem paisprezece ore! Domnul s-a încins la treabă! Cred, de altfel, că o piesă de teatru (odată planul hotărât) trebuie scrisă cu un fel de febră. Asta-i grăbeşte şi mai mult mişcarea; corectezi după aceea. Dacă o ţin tot aşa, voi fi gata către mijlocul lui iulie!

Nimeni nu vine să mă vadă. Nici o vizită. Trăiesc tihnit ca un moşneguţ. [...]

Către George Sand
(Croisset, între 23 şi 31 mai)

[...] Ce urâtă e maniera de a scrie pe care o cere scena! Elipsele, suspensiile, interogările şi repetiţiile nu trebuiesc cruţate dacă vrei să dai mişcare, şi toate astea în sine nu sunt deloc frumoase. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Marţi seara (3 iunie)

[...] De la întoarcerea mea la Croisset, am muncit formidabil. Cel puţin paisprezece ore pe zi, o dată chiar am lucrat fără întrerupere optsprezece ore! Expediez *Sexul slab,* de care nădăjduiesc să fiu scăpat la sfârşitul lunii. Ce se va întâmpla cu piesa? Dumnezeu ştie! Literar vorbind, îi dau puţină importanţă, ori cel mult o importanţă foarte secundară. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, miercuri (18 iunie)

[...] De când am terminat cu exerciţiile teatrale, am refăcut sfârşitul la *Sfântul Anton* şi m-am apucat iarăşi de imensele mele lecturi pentru roman[12].

[...] În privinţa *Sfântului Anton,* n-am să mai fac nimic. M-am săturat şi e timpul să nu mă mai amestec, i-aş strica ansamblul. Desăvârşirea nu aparţine lumii acesteia. Să ne resemnăm. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, 20 iunie

[...] Citeşte, în ultimul volum al lui Turgheniev, *Povestiri ciudate[13],* pe cea care are drept titlu: *Parasita*. Este o capodoperă. [...]

Către Edmond de Goncourt
Croisset, miercuri, 25 (iunie)

[...] Am isprăvit (aşa sper, cel puţin) cu arta dramatică[14], care nu mă prea entuziasmează, şi reiau lecturile pentru viitoarea mea carte, alternându-mi plăcerile între Gressent *(Tăierea pomilor fructiferi)* şi Garnier[15] *(Facultăţile sufletului),* fără să mai pun la socoteală restul. Toate astea fac să treacă timpul, ceea ce-i principalul. [...]

Către George Sand
(Croisset,) duminică (20 iulie)

Nu sunt ca Domnul de Vigny, nu-mi place „sunetul cornului în adâncul pădurii"[16]. De două ceasuri un imbecil, instalat pe insula din faţă, mă asasinează cu instrumentul lui. Ticălosul ăsta îmi strică soarele şi mă lipseşte de savoarea verii. Căci vremea e splendidă...

[...] Eu unul nu-ţi împărtăşesc dispreţul şi ignor absolut, aşa cum spui, „plăcerea de a nu face nimic". De îndată ce nu mai lucrez la o carte ori nu visez să mai scriu o alta, mă apucă o plictiseală *de moarte*. Viaţa nu mi se pare tolerabilă decât dacă o escamotezi. Sau ar trebui să te laşi pradă unor plăceri dezordonate... şi chiar şi aşa! [...]

Către Prinţesa Mathilde
(Duminica, 20 iulie)

[...] Admiraţi, Prinţesă, ce înseamnă vasta concepere a unui anume ritm! Am căpătat deprinderea, timp de şase săptămâni, să privesc lucrurile teatral şi să gândesc *prin* dialog[17], şi, ce să vezi! m-am apucat, fără nici un efort, să construiesc planul unei alte piese, având drept titlu *Candidatul*[18]! Scenariul l-am şi scris; dar îl las să zacă, pentru a-l relua cine ştie când. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Luni seara, 4 august

[...] Ştii câte volume am ingurgitat de la 20 septembrie încoace? 194! Şi din toate mi-am scos note; pe deasupra am scris o comedie şi am făcut planul alteia. Nu-i anul unui trântor.

Fiindcă veni vorba de cărţi, procură-ţi imediat *Părăsita* şi *Ape de primăvară* de uriaşul Turgheniev, ai să-mi mulţumeşti.

[...] Plec mâine să-mi petrec câteva zile la Dieppe, de acolo mă duc la Paris să caut nişte cărţi, pe urmă la Saint-Gratien[19], apoi prin părţile dinspre Rambouillet, ca să descopăr peisajul unde-mi pot plasa cei doi tipi ai mei[20]. Am şi explorat (fără succes) toate celelalte împrejurimi ale Parisului. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, luni (25 august)

[...] Ce căldură! Tremur la ideea că săptămâna viitoare am să mă plimb pe la ţară pentru *Bouvard şi Pécuchet!* dar Arta înainte de toate! Apoi, la sfârşitul săptămânii, îmi reintegrez domiciliul. [...]

Către George Sand
Croisset, vineri, 5 septembrie

[...] Mi-am petrecut luna august vagabondând, căci am fost la Dieppe, la Paris, la Saint-Gratien, în regiunile Brie şi Beauce, ca să descopăr un anume peisaj pe care-l am în cap, şi pe care cred în fine că l-am găsit în împrejurimile oraşului Houdan. Totuşi, înainte de a mă apuca de înfricoşătoarca mea carte, am să fac o ultimă încercare pe drumul care leagă La Loupe de Laigle. Pe urmă, adio!

[...] Ai citit *Antichrist*[21]*?* Găsesc că e o carte frumoasă, cu excepţia câtorva greşeli de gust, expresii moderne aplicate unor lucruri antice. Renan mi se pare în progres. Am petrecut de curând o seară întreagă cu el şi l-am găsit adorabil. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri, ora patru (5 septembrie)

[...] Ziua mea de miercuri a fost epică! M-am dus de la Paris la Rambouillet cu trenul, de la

Rambouillet la Houdan cu trăsura, de la Houdan la Mantes cu cabrioleta, apoi iar cu trenul până la Rouen şi am ajuns la Croisset la miezul nopţii pe o ploaie diluviană. Preţ: 83 de franci; te costă să faci literatură conştiincioasă! În sfârşit, cred că am găsit casa lui *Bouvard şi Pécuchet* la Houdan. Totuşi, înainte de a mă hotărî, vreau să văd drumul de la Chartres la Laigle. După cât mi s-a spus, e poate mai bun. Va fi însă ultima tentativă. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Marţi seara (23 septembrie)

[...] După ce m-am plimbat puţin prin grădină, escortat de ogarul meu care se zbenguie primprejur, şi după ce am răscolit bine frunzele moarte sub picioare şi o sumedenie de amintiri în bătrânul meu creier, scutur tristeţea care mă invadează şi mă duc din nou la treabă.

Luna asta am citit multe cărţi de-ale Reverenzilor Părinţi Iezuiţi, care nu-s prea tari, orice s-ar zice; şi am mai scris şi actul întâi dintr-o comedie politică[22] pe care nici un guvern n-o s-o lase să fie jucată. [...]

Către Ernest Feydeau
(Croisset, septembrie)

[...] Unica mea tovărăşie este un ogar superb care doarme pe divan şi cască în faţa focului din sobă. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, septembrie)

[...] ...Întors aici m-am pus pe treabă, căci aş vrea să fiu descotorosit de îndeletnicirile mele teatrale primăvara viitoare, ca să mă apuc de scris la cei doi indivizi ai mei. Îi pregătesc după-amiaza (la piesă lucrez serile) şi, dintre volumele îngrozitor de plicticoase pe care le-am înghiţit, nu cunosc nimic mai rău decât operele R.P.[23] Iezuiţi

[...] Aş dori să nu pornesc spre ţărmul întunecat *decât după ce am vărsat fierea care mă înăbuşă,* adică nu înainte de a fi scris cartea pe care o pregătesc. Îmi cere lecturi înspăimântătoare, iar execuţia ei îmi dă ameţeli când mă aplec deasupra planului. Dar poate ieşi ceva nostim.

[...] Îmi petrec viaţa citind şi luând note. Asta-i aproape tot. Duminica primesc destul de regulat vizita lui Turgheniev şi peste două săptămâni mă duc s-o văd pe Doamna Sand... [...]

Către Prinţesa Mathilde
Croisset, miercuri (12 noiembrie)

[...] Abia aştept să termin cu arta dramatică. Munca asta febrilă şi încordată îmi răsuceşte nervii ca pe nişte corzi de vioară; mi-e frică în unele clipe să nu plesnească instrumentul. [...]

Către nepoata sa Caroline
Miercuri seara, miezul nopţii, 26 noiembrie

[...] De câteva zile e cald şi extrem de umed. Pereţii sunt jilavi; plutim în ceaţă şi în apă. Astăzi totuşi s-a arătat iar soarele. La ora asta, e miezul nopţii, lucrez cu fereastra deschisă; noaptea e neagră şi tăcută şi las focul să se stingă. [...]

Către aceeaşi
Croisset, marţi, 2 decembrie

Intru în repetiţii pe 20 ale lunii![24] poate pe 25; în orice caz înainte de Anul Nou.

[...] Toate corecturile mele vor fi gata mâine sau poimâine. Aşadar spre sfârşitul săptămânii viitoare încui casa din Croisset şi plec la Paris. Sunt dinainte enervat de tot ce o să îndur! şi regret acum că am compus o piesă! Ar trebui să facem artă exclusiv pentru noi: n-am avea atunci decât plăcerile ei; dar de cum vrem să ne scoatem opera din „tăcerea cabinetului", suferim prea mult, mai ales un om ca mine, care sunt o carne vie. Cel mai mic contact mă sfâşie. Sunt, mai mult ca oricând, irascibil, intolerant, nesociabil, *exagerat*, precum sfântul Policarp...[25] La vârsta mea nu te mai îndrepţi!... [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, joi seara, ora unsprezece, 11 decembrie

[...] Adineauri, la ora cinci, ţi-am expediat o telegramă spunându-ţi că lectura *Candidatului* a reuşit perfect.

[...] Am citit *pe* scenă, la lumina a două lămpi cu ulei şi în faţa celor douăzeci şi şase de actori. Chiar de la pagina a doua, râsete în auditoriu şi tot actul întâi i-a amuzat grozav. Efectul a scăzut la actul doi. Dar al treilea (salonul Florei) n-a fost decât un hohot de râs, eram întrerupt la fiecare cuvânt. Iar al patrulea a "întrunit toate sufragiile". Scena cerşetorului (pe care tu n-o ştii) a fost socotită sublimă, şi vorbele de la sfârşit: „Ţi-o spun eu!" au părut încântător de comice. Într-un cuvânt, cred toţi că va fi un mare succes.

[...] N-am făcut încă nici o vizită. Dar mâine şi poimâine am să mă duc într-o mie de locuri, deşi mâine seară îmi reiau lecturile pentru *Bouvard şi Pécuchet:* ceea ce e mai serios decât teatrul. [...]

Către aceeaşi
Paris, luni seara, 15 decembrie

[...] Nimic nou. Teatrul Vaudeville continuă să fie fermecător faţă de mine. Am aflat prin „elevul meu" Guy de Maupassant, care e colegul unuia din acţionarii sau comanditarii teatrului, că aceşti domni au mari speranţe în legătură cu piesa. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Sâmbătă seara (Paris, decembrie?)

[...] În ultima vreme, mi-a făcut o oarecare plăcere să-i trimit la plimbare pe domnii editori, care urcă patru etaje, cărora nu le răspund nimic definitiv şi care se întorc mârâind ca nişte lincşi ca să-mi şterpelească bietul meu manuscris. Dar sunt foarte decis s*ă nu public nimic*. Ei nu pricep o iotă din purtarea mea. *Asta* mă amuză şi *îi răzbun pe cei săraci.* [...]

Către aceeaşi
(1873 ?)

[...] Nu se ştie destul câte strădanii cere o frază bine făcută. Dar ce bucurie când are tot ce-i trebuie! vreau să spun culoarea, relieful şi armonia. [...]

1874

Către George Sand
Sâmbătă seara, 7 februarie

[...] Am semnat, ieri, ultimul „bun de tipar" la *Sfântul Anton*... Dar sus-zisa carte nu va apărea înainte de 1 aprilie (drept păcăleală?) din pricina traducerilor. S-a terminat, nu mă mai gândesc la el. *Sfântul Anton* a trecut, pentru mine, în stadiul de amintire. Nu-ţi ascund totuşi că am avut un sfert de ceas de mare tristeţe când m-am uitat la primul şpalt. Te costă să te desparţi de un vechi prieten. [...]

Către aceeaşi
Paris, sâmbătă seara (28 februarie)

[...] Ţarului[1] tuturor Rusiilor nu-i plac Muzele. Cenzura „autocratului din nord" a interzis categoric traducerea *Sfântului Anton,* iar şpalturile mi s-au întors de la Petersburg duminica trecută; ediţia franceză va fi de asemenea interzisă.

[...] Ciudată mai e şi ura asta naivă a autorităţii, a guvernului, oricare ar fi el, împotriva Artei!

Citesc acum cărţi de igienă.

[...] Ca să mă refac în contact cu ceva puternic, l-am recitit pe imensul, sacrosanctul, incomparabilul Aristofan. Ăsta da, ăsta om! Ce lume era lumea în care se produceau asemenea opere! [...]

Către aceeaşi
(Paris,) miercuri (8 aprilie)

[...] Unul din lucrurile cele mai comice din vremea noastră este *secretul teatral.* S-ar zice că arta teatrului depăşeşte graniţele inteligenţei omeneşti, că e un mister rezervat pentru cei care scriu ca birjarii. *Chestiunea succesului imediat* primează asupra tuturor celorlalte. Este o şcoală a demoralizării. Dacă piesa mea ar fi fost susţinută de direcţie, ar fi putut aduce bani ca oricare alta[2]. Ar fi fost însă mai bună?

Ispitirii Sfântului Anton nu-i merge rău. Primul tiraj de două mii de exemplare e epuizat[3]. Mâine va fi scos pe piaţă al doilea. Am fost sfâşiat de gazetele mărunte şi exaltat de două sau trei persoane. De fapt n-a apărut încă nimic serios şi nici nu cred că o să apară. Renan nu mai scrie (zice el) decât la *Débats*[4], iar Taine, e ocupat cu instalarea lui la Annecy[5].

Sunt detestat de domnii Villemessant[6] şi Buloz[7], care vor face orice ca să-mi fie dezagreabili. Villemessant îmi reproşează că „n-am fost omorât de prusaci". Îţi vine să verşi. [...]

Către aceeaşi
(Paris,) vineri seara, 1 mai

[...] Am fost înjurat de la *Le Figaro*[8] până la *Revue des Deux Mondes*[9], trecând prin *Gazette de France*[10] şi L*e Constitutionnel*[11]. *Şi* încă n-au isprăvit! Barbey d'Aurevilly mi-a adus injurii personal...

[...] De altfel nu mă mai gândesc la *Sfântul Anton.* Gata.

Am să mă apuc în vara asta de o altă carte de acelaşi soi. Am în cap vreo două, trei pe care aş ţine să le scriu înainte de a da ortul popii. În prezent îmi petrec zilele la Bibliotecă, unde strâng note. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Paris, 1 mai

[...] Peste două săptămâni mă întorc în. coliba mea unde mă aşez să scriu *Cei doi copişti*[12]. În prezent îmi petrec zilele la Bibliotecă. Săptămâna viitoare mă duc la Clamart[13] să *deschid cadavre*. Da! Doamnă, iată până unde mă împinge dragostea pentru literatură. Vezi că sunt departe de ideile sănătoase din care îmi recomandă Taillandier[14] să mă adăp.

Către aceeaşi
(Croisset, 17 iunie)

[...] Mâine reîncep o călătorie de descoperiri pentru cei doi tipi ai mei, căci trebuie să le găsesc o regiune în care să-i plasez. Am nevoie de un loc nătâng într-un ţinut frumos, unde să se poată face plimbări geologice şi arheologice. Mâine seară mă duc aşadar să dorm la Alençon, pe urmă am să hoinăresc jur-împrejur până la Caen. Ah! ce carte! Mă epuizează încă de pe acum, mă simt copleşit de dificultăţile acestei opere, pentru care am citit şi rezumat 294 de volume! Şi n-am lucrat încă nimic la ea.

[...] Îţi recomand Haeckel[15], *Despre creaţia naturală*. Cartea e plină de fapte şi de idei. Este una din lecturile cele mai substanţiale din câte cunosc.

Părerea mea despre Schopenhauer coincide cu a dumitale. Şi când te gândeşti că-i destul să scrii prost ca să ai o reputaţie de om serios [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) miercuri, 24 iunie

[...] Am să-i plasez pe *Bouvard şi Pécuchet* între valea râului Orne şi valea râului Auge, pe un podiş stupid, între Caen şi Falaise; dar va trebui să mă întorc în regiunea asta când o să fiu la excursiile lor arheologice şi geologice, şi o să am cu ce mă distra. [...]

Către Turgheniev
Joi, 2 iulie, Kaltbad-Rigi, Elveţia

[...] Am venit aici într-un act ds ascultare, pentru că mi s-a spus că aerul curat al munţilor o să facă să-mi treacă roşeaţa feţii şi o să-mi calmeze nervii. Amin. Dar până una alta nu simt decât o imensă plictiseală, datorită solitudinii şi inactivităţii; şi pe urmă. eu nu sunt omul Naturii: „minunile ei" mă mişcă mai puţia decât ale Artei Mă striveşte fără să-mi dea nici un „gând mare". În sinea mea îmi vine să-i zic: „Bun; adineaori am ieşit din tine; peste câteva minute mă întorc la tine; măcar acum lasă-mă în pace, eu unul cer alte distracţii".

[...] Opt zile înainte de a pleca în Elveţia am făcut o călătorie prin Orne şi Calvados şi am găsit în fine locul unde am să-i oploşesc pe indivizii mei Abia aştept să mă apuc de cartea asta, de care mi-e de pe acum o frică groaznică.

Îmi vorbeşti de *Sfântul Anton* şi-mi spui că marele public nu e pentru el. O ştiam dinainte, dar credeam că sunt înţeles mai bine de către publicul de elită. Fără Drumont[16] şi micul Pelletan[17], n-aş fi avut nici un articol elogios. Nu văd venind nici unul dinspre partea Germaniei. Cu atât mai rău! fie ce-o fi; ce e făcut e făcut, şi pe urma din moment ce-ţi place această operă, sunt răsplătit. Succesul mare m-a părăsit de la *Salammbô* încoace. Dar ce-mi stă pe inimă este eşecul *Educaţiei sentimentale;* că n-a fost înţeleasă cartea aceea e un fapt care mă miră[18].

L-am văzut joia trecută, pe bunul Zola, care mi-a dat veşti despre dumneata (căci scrisoarea dumitale din 27 mi-a ajuns abia la Paris, a doua zi). În afară de dumneata şi de mine, nimeni nu i-a vorbit despre *La Conquête de Plassans*[19] şi n-a avut nici un articol, nici pro, nici contra. Sunt vremuri grele pentru Muze.

[...] Ah! dragul şi bunul meu Turgheniev, cât aş dori să vină toamna mai repede ca să te am la mine, la Croisset, două săptămâni pline! Ai să-ţi aduci de lucru, iar eu am să-ţi arăt primele pagini din *B. şi P.*, care vor fi scrise, să sperăm, şi apoi am să te ascult. [...]

Către George Sand
Kaltbad-Rigi, vineri, 3 iulie

[...] Am citit *Creaţia naturală* a lui Haeckel[20]; grozavă carte, grozavă carte! Darwinsimul mi se pare mai clar expus aici decât în scrierile lui Darwin.

[...] Nu sunt *omul naturii* şi nu înţeleg nimic din locurile care n-au istorie. Aş da toţi gheţarii pe muzeul Vaticanului. Acolo poţi visa. În sfârşit, peste vreo douăzeci de zile am să fiu din nou lipit de masa mea verde, într-un modest lăcaş unde s-ar părea că nu mai vrei să vii! [...]

Către Prinţesa Mathilde
Vineri, (10 iulie), Kaltbad-Rigi, Elveţia

[...] Mă plictisesc de moarte. Dacă o asemenea viaţă ar continua, m-aş azvârli în prăpastie ca s-o scurtez.

[...] Peisajul e foarte frumos, fără îndoială, dar nu sunt dispus să-l admir. Locurile fără istorie nu mă interesează, fiind cu mai sensibil la operele Artei decât la ale Naturii. [...]

Către Guy de Maupassant
Dieppe, 28 iulie

Dragă prietene,

Cum sâmbătă este pentru dumneata sacrosancta zi a canotajului[21] şi cum n-am stat la Paris decât o singură zi, sâmbăta trecută nu te-am putut întâlni, întorcându-mă din Elveţia.

[...] Am să fiu îndărăt la Croisset vineri seara, iar sâmbătă încep *Bouvard şi Pécuchet!* Tremur ca în ajun de a mă îmbarca pentru o călătorie în jurul lumii!!! [...]

Către Turgheniev
Dieppe, miercuri, 29 iulie

Dragul şi bunul meu Turgheniev.

Am să fiu îndărăt la Croisset vineri (poimâine) iar sâmbătă 1 august încep, în sfârşit, *Bouvard şi Pécuchet!* Mi-am jurat! Nu mai pot să dau înapoi! Dar prin ce spaime trec! Prin ce neliniştii Am impresia că mă îmbarc pentru o foarte lungă călătorie, către tărîmuri necunoscute, şi că n-am să mă mai întorc niciodată.

În ciuda imensului respect pe care-l port simţului dumitale critic (căci la dumneata Cel care judecă este la nivelul Celui care produce, ceea ce nu-i puţin), nu-ţi împărtăşesc părerea cu privire la felul în care trebuie abordat subiectul. Dacă e tratat pe scurt, într-o manieră concisă şi uşoară, va fi o fantezie mai mult ori mai puţin spirituală, dar lipsită de amploare şi de verosimilitate, în timp ce dând amănunte şi dezvoltând o să am aerul că eu cred în povestea mea, şi se poate face din ea un lucru serios şi chiar înfricoşător. Marea primejdie este monotonia şi plictisul. Asta e ceea ce mă sperie totuşi... şi pe urmă, pot oricând să concentrez, să tai. De altminteri mi-e imposibil să scriu ceva scurt. Nu pot expune o idee fără s-o duc până la capăt. [...]

Către Emile Zola,
Croisset, lângă Rouen, duminică seara, 2 august

[...] Aseară m-am apucat în sfârşit de cei doi tipi ai mei. [...]

Către nepoata sa Caroline
Joi, ora trei (6 august)

Ca să te ascult, pisicuţa mea, ţi-am trimis prima frază din *Bouvard şi Pécuchet.* Dar cum o califici sau mai degrabă o împodobeşti cu numele de relicvă şi cum nu trebuie să te închini la una falsă, află că nu o ai pe cea adevărată (fraza)!

Iat-o: „Cum era o căldură de 33 de grade, bulevardul Bourdon era absolut gol". Acum n-ai să mai afli nici un cuvinţel, multă vreme de aici înainte. Mă poticnesc, şterg, disper. Am avut ieri seară o violentă durere de stomac. Dar o să meargă: *trebuie* să meargă. N-are a face! dificultăţile cărţii acesteia sunt îngrozitoare. Sunt în stare să mă prăbuşesc sub povară. Important e însă faptul că o să fiu ocupat mulţi ani de-a rândul. Atâta timp cât munceşti nu te gândeşti la mizerabila ta soartă. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora patru, 16 august

Ce vreme frumoasă! draga mea. Ce linişte în jurul meu şi ce singurătate! Trebuie uneori să fii robust ca s-o înduri.

[...] *Bouvard şi Pécuchet* îşi văd de drum. Sper să fiu gata cu prima parte din primul capitol peste patru, cinci zile; tot o să fie un câştig! Dar pornirea e foarte grea... [...]

Către aceeaşi
Croisset (august)[22]

Pe vaporul pentru La Bouille în care m-am întors din Rouen cu Bataille, am văzut o moacă gigantică: aceea a lui Lainé, asociatul lui Pécuchet[23] (nu al meu).

[...] Nu sunt vesel! chiar deloc! Mi-e mai dor ca oricând (fără să-i mai pun la socoteală pe ceilalţi) de bietul meu Bouilhet, de care am nevoie la fiece silabă din *Bouvard şi Pêcuchet.* E o carte diabolică! Mi-e teamă să n-am creierul epuizat: poate din cauză că sunt prea îmbibat de subiect şi năpădit de prostia indivizilor mei. [...]

Către aceeaşi
Paris, vineri ăimineaţa, 28 august

[...] Bietul moscovit[24] s-a întors de două zile mai bolnav ca niciodată. M-am dus să-l văd la Bougival (călătorie plicticoasă din pricina omnibusului; n-o să bănuie niciodată *sacrificiul* pe care l-am făcut pentru el) şi ne-am petercut timpul gemând şi văitându-ne de necazurile noastre reciproce. Nu le-aş schimba totuşi pe ale mele cu ale lui. Bineînţeles, n-am vorbit decât despre *Bouvard şi Pécuchet!* Şi, la urma urmei, mă simt mai bine. [...]

Către George Sand
(Craisset,) sâmbătă, 26 septembrie

Aşadar, după ce m-am plictisit ca un nătărău la Rigi[25], m-am întors acasă la începutul lui august şi m-am apucat de cartea mea. Începutul n-a fost prea uşor, am fost chiar „înfricoşat" şi „mi-am dat cu socoteala" că am să pier de disperare; dar acum merge, m-a prins; fie ce-o fi! De altfel trebuie să fii absolut smintit ca să te apuci de o asemenea carte. Mi-e teamă să nu fie, prin chiar concepţia ei, radical imposibilă. Om trăi şi-om vedea. Ah! dacă aş duce-o cu bine până la capăt... ce vis! [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) joi (8 octombrie)

[...] *Bouvard şi Pécuchet* ajung în casa lor de la ţară; sper să fi terminat capitolul întâi sau introducerea la sfârşitul săptămânii viitoare. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, 11 octombrie

[...] Prologul va fi gata mâine; îmi lipseşte, ca să-l termin, doar să mă fi plimbat noaptea cu o lumânare prin grădina de zarzavaturi[26], excursie pe care o voi întreprinde astă-seară. [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) joi, 15 octombrie

[...] Sâmbăta ce vine mă duc să văd ferma din Lizors. Într-una din zilele săptămânii viitoare merg la Rouen ca să mă consult cu grădinarul Beaucantin[27], căruia i-am cerut o întâlnire. Pregătesc acum capitolul întâi (agricultură şi grădinărit). Introducerea este făcută. E puţin ca număr de pagini, dar, în sfârşit, am pornit la drum, ceea ce nu era uşor. Dar ce mai carte! Aseară mă treceau sudorile, deşi stăteam cu fereastra deschisă. Greutatea la un asemenea subiect este să variezi întorsăturile de frază. Dacă reuşesc, o să fie, serios vorbind, *culmea Artei*. [...]

Către George Sand
(Paris,) miercuri, 2 decembrie

[...] Îmi bat capul ca un nefericit cu cartea mea, întrebându-mă din când în când dacă nu sunt nebun de a fi întreprins. Dar, ca Thomas Diafoirus[28], mă ţin tare în faţa dificultăţilor de execuţie, care sunt îngrozitoare; trebuie să învăţ o grămadă de lucruri de care habar n-am. Peste o lună nădăjduiesc să fi isprăvit cu agricultura şi grădinăritul, şi n-o să fie decât la a doua treime din primul capitol.

[...] În clipele de răgaz, nu fac altceva decât să mă gândesc la cei care au murit. Şi am să-ţi spun o vorbă foarte pretenţioasă: nimeni nu mă înţelege; aparţin unei alte lumi. Oamenii de aceeaşi meserie cu mine sunt aşa de puţin de meseria mea! Numai cu Victor Hugo pot să discut despre ce mă interesează. Alaltăieri mi-a citat pe dinafară dia Boileau şi Tacit. Mi s-a părut un adevărat cadou, atât de rar este aşa ceva. De altfel, în zilele când nu sunt oameni politici la el, e un om adorabil. [...]

Către Georges Charpentier
(Paris,) vineri dimineaţa (decembrie)

[...] Şi eu am avut supărări iarna asta. Pe deasupra *B. şi P.* au să mă ducă treptat sau mai degrabă repede în regatul umbrelor. Am să mă curăţ! Totuşi, de câteva zile, fluxul creşte. Ah! dacă aş avea gata cele trei capitole care de-abia urmează! [...]

Către George Sand
(Paris,) miercuri (decembrie)

[...] Muncesc din răsputeri ca să nu mă gândesc la mine. Dar, cum am întreprins o carte absurdă prin greutăţile execuţiei, sentimentul neputinţei se adaugă tristeţii. [...]

1875

Către aceeaşi
(Paris,) sâmbătă seara (27 martie)

[...] Se petrec cu mine lucruri anormale. Prăbuşirea mea psihică trebuie să ţină de vreo cauză ascunsă. Mă simt bătrân, uzat, scârbit de toate. Şi ceilalţi mă plictisesc în aceeaşi măsură ca mine.

Totuşi lucrez, fără entuziasm însă, aşa cum execuţi o pedeapsă şcolară, şi poate tocmai lucrul mă îmbolnăveşte, pentru că m-am apucat de o carte nesăbuită.

Mă pierd în amintirile din copilărie ca un moşneag... Nu mai aştept nimic de la viaţă decât un lung şir de foi albe de mâzgălit cu negru. Am senzaţia că străbat o singurătate fără sfârşit ca sa ajung nu ştiu unde. Şi tot eu sunt în acelaşi timp deşertul, călătorul şi cămila. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Paris, joi (aprilie)

[...] Eu unul o duc din ce în ce mai rău. Ce am, nu ştiu şi nu ştia nimeni, cuvântul „nevroză" exprimând totodată un ansamblu de fenomene variate şi ignoranţa domnilor medici. Sunt sfătuit să mă odihnesc, dar cum să mă odihnesc? să mă distrez, să mă feresc de singurătate etc., o grămadă de lucruri impracticabile. Nu cred decât într-un singur leac: timpul! Şi pe urmă m-am plictisit să mă tot gândesc la mine. Dacă după o lună de stat la Croisset nu mă simt mai zdravăn, am să folosesc remediul lui Carol al XII-lea[1], am să zac şase luni în pat.

Probabil că mi-e capul foarte prăpădit judecând după somn, căci dorm în toate nopţile zece până la douăsprezece ceasuri. E oare un început de ramoleală? *Bouvard şi Pécuchet* mă umplu atât de tare încât am devenit ei! Prostia lor e a mea şi mă duce de râpă. Asta-i poate explicaţia.

Trebuie să fii blestemat ca să ai ideea unei asemenea cărţi! Mi-am terminat în fine capitolul întâi şi-l

pregătesc pe al doilea, care va cuprinde Chimia, Medicina şi Geologia, toate în 30 de pagini! şi cu personaje secundare, căci e nevoie de un simulacru de acţiune, un fel de naraţie continuă pentru ca lucrul să nu aibă aerul unei disertaţii filozofice. Ce mă deznădăjduieşte este faptul că nu mai cred în cartea mea. Perspectiva dificultăţilor mă striveşte dinainte. A devenit pentru mine o pedeapsă. [...]

Către George Sand
(Croisset, 10 mai)

O gută rătăcitoare, dureri care se plimbă peste tot, o invincibilă melancolie, simţământul „zădărniciei universale" şi mari dubii asupra cărţii pe care o fac, iată ce am, dragă şi curajoasă maestră. Adaugă la asta necazuri băneşti, cu întoarceri melancolice spre trecut. Iată starea mea şi te asigur că fac mari eforturi ca să ies din ea. Dar voinţa mi-este obosită. Nu pot să mă hotărăsc la nimic efectiv. Ah! mi-am mâncat mălaiul în tinereţe, iar bătrâneţea nu se anunţă în culori prea vesele. De când fac hidroterapie, totuşi, nu mai sunt chiar la *pământ,* şi astă-seară am să mă aşez din nou la lucru fără să mai privesc îndărăt.

[...] Turgheniev mi s-a părut foarte mulţumit de primele două capitole ale groaznicului meu op. Turgheniev poate că ţine însă prea mult la mine ca să mă judece cu nepărtinire.

N-am să mă mişc de acasă multă vreme pentru că *vreau* să înaintez cu treaba, care mă apasă pe piept ca o povară de cinci sute de mii de kilograme. Nepoată-mea va veni să petreacă aici toată luna iunie. Dună. plecarea ei, am să fac o excursie arheologică; şi geologică în Calvados, şi asta va fi tot. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri, ora cinci, 9 iulie

[...] Mi-am petrecut viaţa lipsindu-mi inima de hrana cea mai legitimă. Am dus o existenţă laborioasă şi austeră. Ei bine! nu mai rezist! sunt la capătul puterilor. Lacrimile înfrânate mă înăbuşă şi le las să curgă. Şi pe urmă ideeas de a nu mai avea un acoperiş al meu, un *home*, îmi este intolerabilă[2]. Mă uit la Croisset cu ochii unei mame care-şi priveşte copilul ofticos zicându-şi: "Cât o mai ţine oare?" Şi nu mă pot obişnui cu ipoteza unei despărţiri definitive.

[...] De trei zile nu s-a arătat nici o rază de soare. Cerul e cenuşiu, fără noi, imobil. Ploaia cade neîntrerupt. O tăcere absolută. Nici o vizită. [...]

Către aeeeaşi
Croisset, luni, ora două, 12 iulie

[...] Aseară, totuşi, am lucrat un pic (am zis un pic). Pentru că sunt momente când, în pofida tuturor lucrarilor, fan recapăt speranţa. Pe urmă cad din noul Am să mă silesc iarăşi să lucrez. Dar eât mă uzează toate astea! Simt că mă duc: sunt prea bătrân ca să mai suport fără urmări emoţii atât de crude. [...]

Către Georges Charpentier
Miercuri seara (sfârşit de iulie – început de august)

Şi eu, dragă prietene, am avut supărări, supărări foarte grave pe care am să ţi le spun şi care din nenorocire nu s-au isprăvit!

Literatura a avut şi ea de suferit, căci n-am făcut nimic de trei luni de zile. Ca să scrii bine ai nevoie de o anumită voie-bună care-mi lipseşte. Când o să regăsesc oare deplina posesie a bietului meu creier suferind? [...]

Către Prinţesa Malhide
Marţi (iulie)

[...] Ce am? Nu ştiu, cred că e vorba de o mare oboseală cerebrală. Căci munca mă plictiseşte enorm,

sunt mai leneş ca o maimuţă bătrână şi trist ca un sicriu, m-am decis aşadar să recurg la un leac eroic.

După plecarea nepoatei mele de aici, peste o lună, către mijlocul lui august, mă duc să stau două luni la Concarneau, în tovărăşia lui G. Pouchet[3], care face experienţe pe peştii din acvariul de la Coste. Eu unul n-am să fac nimic; n-am să iau cu mine nici hârtie, nici pene[4]. Să sperăm că această lungă odihnă absolută mă va însănătoşi! [...]

Către Émile Zola
Croisset, 13 august, vineri

Dragă prietene,

Îmi pari foarte trist! Dar n-ai să te mai plângi când ai să afli ce mi s-a întâmplat. Nepotul meu este *complet ruinat*[5] şi eu, drept consecinţă, foarte serios atins. Lucrurile se vor îndrepta oare? Mă îndoiesc. Simt o mare sfâşiere în suflet din pricina nepoatei mele. Ce durere să vezi umilit un copil pe care-l iubeşti.

Existenţa mea e acum dată peste cap.; o să am din ce trăi, dar în alte condiţii, Cât despre literatură, sunt incapabil de orice muncă. De aproape patru luni (de când trecem prin angoase infernale) am scris, în totul, paisprezece pagini, şi pe deasupra şi proaste! Biata mea scăfârlie n-o să reziste la o asemenea lovitură. Asta mi se pare cel mai clar [...]

Către Prinţesa Mathilde
Croisset (3 septembrie)

Prinţesă,

Graţiosul bilet primit ieri mi-a încălzit inima. N-am să profît însă de buna dumneavoastră invitaţie pentru că sunt încă trist şi bolnav.

Trebuie să-ţi cruţi prietenii! nu vreau să vă stânjenesc cu sumbra mea persoană. Nu ştiu cum n-am murit de amărăciune, de patru luni încoace! E de neînchipuit câte am îndurat! Abia de ieri s-au aranjat lncrurile. *Onoarea e salvată.*

Cât despre ruină, va fi pentru mine mai puţin considerabilă decât crezusem, fiindcă am vândut foarte avantajos[6] ferma de la Deauville. Viitorul, cu toate astea, se arată foarte trist. Sunt atacat până la măduva oaselor. Am primit *o lovitură* de pe urma căreia o să-mi revin cu greu, dacă-mi mai revin vreodată. Cum îmi trebuie o mare schimbare de mediu şi de deprinderi, peste vreo zece zile plec la Concarneau unde am de gând să rămân până în luna noiembrie. Aerul sărat al mării poate că îmi va reda puţină energie. Mi-e capul obosit de parcă ar fi fost lovit cu ciomagul, am crampe la stomac, crize de nervi şi imposibilitatea radicală a oricărei munci.

Sper să mă revedeţi mai *convenabil.* Până atunci vă voi mai da veşti despre mine, ca să primesc la rându-mi veşti, Prinţesă, căci sunt, după cum ştiţi, bătrânul (foarte bătrânul) dumneavoastră servitor credincios şi devotat.

Către nepoata sa Caroline
Concarneau, Hotelul Sergent, sâmbătă, ora trei, 18 septembrie

[...] Am o cameră foarte drăguţă cu vedere spre bazin. Ah! dacă aş putea să mă aşez din nou la lucru! Dar... atâta vreme cât n-o să ştiu cum stăm şi ce ne rămâne, n-o să am nici o libertate de spirit. [...]

Către aceeaşi
Concarneau, sâmbătă, ora trei (25 septembrie)

[...] Te asigur că sunt foarte rezonabil. Ba chiar am încercat sa încep ceva scurt, scriind (în trei zile!) o jumătate de pagină din planul *Legendei sfântului Iulian Primitorul.* Dacă vrei s-o cunoşti, ia volumul *Essai sur la peinture sur vetre* de Langlois[7]. În sfârşit, mă calmez, la suprafaţă cel puţin; dar adâncurile sunt încă foarte negre. [...]

Către aceeaşi
(Concarneau,) sâmbătă, ora şase (2 octombrie)

[...] Pouchet[8] s-a întors ieri şi astăzi mi-a dat două lecţii de istorie naturală disecând în faţa mea, înainte de prânz, un calcan şi, după-prânz, o moluscă hidoasă numită „iepure de mare".

[...] Mâine scriu câteva scrisori; pe urmă, luni, vreau să mă apuc de scris *Sfântul Iulian Primitorul.* [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Concarneau, 3 oetombrie

Se împlinesc cincisprezece zile de când mă aflu aici şi, fără a fi de o veselie nebună, m-am liniştit puţin. Lucrul cel mai rău este că mă simt atins mortal. Ca să faci Artă, îţi trebuie o lipsă de griji pe care n-o mai am. Nu sunt nici creştin, nici stoic. O să am în curând 54 de ani. La vârsta asta nu-ţi refaci viaţa, nu-ţi schimbi obiceiurile. Viitorul nu-mi oferă nimic bun, iar trecutul mă macină. Nu mă gândesc decât la zilele de altădată şi la oamenii care nu mai pot reveni. Semn de bătrâneţe şi de decădere. În ce priveşte literatura, nu mai cred în mine; mă gândesc gol pe dinăuntru, descoperire puţin consolatoare. *Bouvard şi Pécuchet* erau prea dificili, renunţ la ei; caut un alt roman fără să descopăr nimic. Până una alta, mă apuc să scriu legenda *Sfântuìuì Iulian Primitorul,* numai ca să mă ocup cu ceva, ca să văd dacă mai pot face o frază, fapt de care mă îndoiesc. Va fi foarte scurt; vreo treizeci de pagini, poate. Pe urmă, dacă n-am găsit nimic mai bun, voi relua *Bouvard şi Pécuchet*[9]. [...]

Către nepoata sa Caroline
Concarneau, joi, ora două (7 octombrie)

[...] Mă crezi că, aproape în fiecare noapte, mă visez la Croisset sau îi visez pe unii dintre prietenii morţi? Noaptea trecută a fost Feydeau[10]. Trecutul mă macină şi tu-mi vorbeşti de o „viaţă nouă", pe care s-o începi Dar, biata mea copilă, la vârsta mea n-o iei de la capăt: pui punct ori mai degrabă începi să cobori. Ieri am făcut o plimbare cu barca, încântătoare. Marea era ca un lac, cerul cald şi soarele splendid. Timp de două ceasuri, am uitat de mine, slavă Domnului! Am stat mult, culcat pe burtă, în iarba unei mici insule, privind valurile cum se lovesc de stânci şi pescăreşii cum zboară pe cer. Portul era plin de bărci care se întorceau de la pescuitul sardelelor, iar secera lunii a răsărit, albind o parte a orizontului. [...]

Către aceeaşi
Concarneau, luni seara (11 octombrie)

[...] M-am plimbat ieri *trei* ore. Astăzi plouă şi e frig. Am lucrat toată după-masa ca să scriu zece rânduri! Dar nu mă mai las în voia deznădejdii. Să sperăm că „suprafaţa" (cum zici tu) va deveni decentă. [...]

Către aceeaşi
Concarneau, duminică, ora cinci (11 octombrie)

[...] Micul *Sfânt Iulian* nu înaintează deloc şi-mi dă puţin de lucru; ăsta-i principalul. În sfârşit, nu mai lâncezesc în inactivitatea care mă nimicea; dar aş avea nevoie de câteva cărţi despre evul mediu! Şi pe urmă, nu-i uşor să scrii povestea asta! Perseverez totuşi, sunt virtuos. [...]

Către Guy de Maupassant
Joi seara (noiembrie)

Tătucule,
Am rămas înţeleşi, nu-i aşa, că prânzeşti la mine în toate duminicile din iarna asta.

Aşadar pe duminică şi al dumitale..

Către George Sand
Paris, 11 decembrie

[...] Ştii că am părăsit marele meu roman ca să scriu o prostioară medievală[11] (care n-o să aibă mai mult de treizeci de pagini). Asta mă pune într-un mediu mai curat decât lumea modernă şi-mi face bine. Pe urmă caut un roman contemporan, dar stau în cumpănă între mai mulţi embrioni de idei. Aş vrea să fac ceva strâns şi violent. Firul colierului (adică principalul) îmi lipseşte încă.

Exterior vorbind, existeaţa mea e neschimbată: văd aceiaşi oameni, primesc aceleaşi vizite. Credincioşii mei din toate duminicile sunt întâi şi întâi marele Turgheniev, mai drăguţ ca niciodată, Zola, Alphonse Daudet şi Goncourt[12]. Nu mi-ai vorbit niciodată de primii doi. Ce crezi despre cărţile lor?

Nu citesc nimic în afară de Shakespeare pe care l-am reluat de la un cap la altul. Te întăreşte şi-ţi umple cu aer plămânii, ca şi cum ai fi sus la munte. Totul pare mediocru alături de acest om nemaipomenit.

Cum ies foarte puţiii, nu l-am văzut încă pe Victor Hugo. Astă-seară însă mă resemnez şi-mi încalţ cizmele ca să-i prezint omagiile. Persoana lui îmi place infinit, dar curtea lui!... Dumnezeule!... [...]

Către aceeaşi
(Paris, ăecembrie, după 20)

Buna dumitale scrisoare din 18, de o tandreţe atât de maternă, mi-a dat mult de gândit. Am recitit-o cel puţin de zece ori şi îţi mărturisesc că nu sunt sigur de a o fi înţeles. Într-un cuvânt, ce-ai dori să fac? Prccizează-ţi învăţăturile.

Fac neîncetat tot ce pot ca să-mi lărgesc mintea şi lucrez în toată sinceritatea inimii mele. Restul nu depinde de mine.

Nu mă las "pradă dezolării" de plăcere, crede-mă, dar nu-mi pot schimba ochii! Cât despre „lipsa mea de convingeri", vai! convingerile mă sufocă. Plesnesc de furie şi de indignări reprimate. Dar, în idealul meu despre Artă, cred că nu trebuie să te dezvălui şi că artistul nu trebuie să apară în creaţia lui, aşa cum nu apare Dumnezeu în natură. Omul nu e nimic, opera, totul! Această disciplină, care poate porni dintr-un punct de vedere fals, nu-ì uşor de respectat, iar pentru mine, cel puţin, este un fel de jertfă permanentă pe care o aduc bunului gust. Mi-ar fi foarte agreabil să spun ce gândesc şi să-l uşurez pe domnul Gustave Flaubert prin fraze; dar ce importanţă are acel domn?

Cred, ca şi dumneata, maestre, că Arta nu este numai critică şi satiră; de aceea n-am încercat niciodată să fac, intenţionat, nici una, nici alta. M-am străduit totdeauna să pătrund în inima lucrurilor şi să mă opresc la generalităţile cele mai mari, şi m-am ferit dinadins de accidental şi de dramatic. Nici monştri, nici eroi!

Îmi scrii: „N-am ce sfaturi literare să-ţi dau, n-am de ce să-i judec pe scriitori, prietenii tăi etc." Nu mai spune! ba eu îţi cer tocmai sfaturile şi-ţi aştept tocmai judecăţile. Cine altul să le dea, cine să le formuleze, dacă nu dumneata.

Cu privire la prietenii mei, adaugi „şcoala mea". Dar îmi distrug personalitatea silindu-mă să nu am şcoală! *A priori,* le resping pe toate. Cei pe care-i văd mai des şi pe care-i desemnezi caută exact ce dispreţuiesc eu şi se sinchisesc prea puţin de ce mă frământă. Eu socotesc ca foarte secundar detaliul tehnic, informaţia locală, în fine, latura istorică şi exactă a lucrurilor. Caut mai presus de orice *frumosul,* de care prietenilor mei nu le prea pasă. Îi văd insensibili, atunci când eu sunt răscolit de admiraţie sau de scârbă. Fraze după care mă prăpădesc, lor le par foarte oarecare. Goncourt e fericit când a surprins pe stradă o vorbă pe care o poate lipi într-o carte, iar eu foarte satisfăcut atunci când am scris o pagină fără asonanţe şi repetiţii. Aş da toate legendele lui Gavarni pentru câteva expresii şi întorsături de frază de ale maeştrilor, ca „umbra era *nupţială,* augustă şi solemnă", de Victor Hugo, sau din preşedintele Montesquieu: „Viciile lui Alexandru erau extreme ca şi virtuţile lui. Era teribil la mânie. Ea îl făcea crud".

În sfârşit, mă strădui să gândesc bine *pentru* a scrie bine. Dar a scrie bine este scopul meu, nu mă ascund. [...]

1876

Către aceeaşi
Duminică seara (6 februarie)

[...] În sfârşit, dragă maestră, – şi cele ce urmează vor răspunde ultimei dumitale scrisori – iată, cred eu, ce ne desparte în mod esenţial. Dumneata, din prima clipă, în orice împrejurare, urci până-n cer şi de acolo cobori pe pământ. Porneşti de la aprioric, de la teorie, de la ideal. De unde toleranţa dumitale pentru viaţă, seninătatea şi, ca să spun cuvântul exact, măreţia dumitale. Eu însă, bietul de mine, sunt lipit de sol prin tălpi de plumb; totul mă tulbură, mă sfâşie, mă răvăşeşte şi fac eforturi ca să urc. Dacă aş vrea să-ţi adopt maniera de a vedea lumea în ansamblul ei, m-aş face de râs, asta-i tot. Căci oricât mi-ai predica, nu pot să am alt temperament decât al meu şi nici altă estetică decât aceea care decurge din el. Mă acuzi că nu dau „frâu liber naturii". Ei bine, dar disciplina? dar virtutea? ce ne facem cu ele? îl admir pe domnul de Buffon punându-şi manşete ca să scrie[1]. Acest lux este un simbol. În fine, mă străduiesc cu naivitate să fiu cât mai *înţelegător* cu putinţă Ce mi se poate cere mai mult?

Dar să las să se întrevadă opinia mea personală asupra oamenilor pe care-i pun în scenă, nu, nu, de o mie de ori nu! Nu-mi recunosc acest drept. Dacă cititorul nu desprinde dintr-o carte morala inclusă, înseamnă că ori cititorul e imbecil, ori cartea e *falsă* din punctul de vedere al exactităţii. Din moment ce un lucru e adevărat, el este bun. Cărţile obscene nu sunt imorale decât pentru că le lipseşte adevărul. Nu se întâmplă „aşa" în viaţă.

Şi notează te rog că detest ceea ce s-a convenit să se cheme *realism,* cu toate că trec drept unul din pontifii lui. Mai zi ceva!

Cât despre public, gustul lui mă nedumereşte tot mai mult. Ieri, de exemplu, am asistat la premiera piesei *Prix Martin*[2], o bufonerie pe care, în ce mă priveşte, o găsesc plină de duh. Nu s-a râs la nici o vorbă din piesă, iar deznodământul, deosebit de reuşit, a rămas neobservat. Deci a căuta ce poate plăcea mi se pare cea mai himerică dintre acţiuni. Desfid pe oricine să-mi arate prin ce mijloace placi. Succesul este o consecinţă şi nu trebuie să fie un scop. Nu l-am căutat niciodată (deşi îl doresc) şi-l caut tot mai puţin.

După povestioara mea, vreau să fac o alta, căci sunt prea adânc zdruncinat ca să mă apuc de o operă mare. Mă gândisem la început să-l public pe *Sfântul Iulian* într-o revistă, dar m-am răzgândit. [...]

Către aceeaşi
(Paris, după 10 şi înainte de 15 martie)

[...] Mă întristezi puţin, dragă maestră, atribuindu-mi opinii estetice care nu sunt ale mele. Cred că rotunjirea frazei nu înseamnă nimic, dar că a scrie bine înseamnă tot, pentru că „să scrii bine înseamnă totodată să gândeşti bine şi să exprimi bine" (Buffon). Ultimul termen este aşadar dependent de celelalte două, odată ce trebuie să simţi cu putere pentru a gândi şi să gândeşti pentru a exprima.

Orice burghez poate să aibă suflet şi gingăşie, să fie pătruns de cele mai înalte sentimente şi de cele mai mari virtuţi, fără a deveni prin asta artist. În sfârşit, socotesc forma şi fondul două subtilităţi, două entităţi care nu există niciodată una fără alta.

Această preocupare pentru frumuseţea exterioară pe care mi-o reproşezi e pentru mine o metodă. Când descopăr o asonanţă neplăcută sau o repetiţie în vreuna din frazele mele sunt sigur că mă bălăcesc în îals. Tot căutând, găsesc expresia justă, care era singura şi care este, în acelaşi timp, cea armonioasă. Cuvântul nu-ţi lipseşte niciodată atunci când ai ideea. [...]

Către Doamna Roger des Genttees
(Croisset, de la 13 la 18 martie)

Ai ghicit foarte bine impresia profundă pe care mi-a produs-o moartea bietei mele Muze[3]. Amintirea ei astfel trezită m-a făcut să-mi rememorez tot cursul vieţii. Prietenul dumitale a devenit însă mai stoic de un an încoace. Am călcat în picioare atâtea lucruri, ca să pot trăi! Pe scurt, după o întreagă după-amiază petrecută în satele de altădată, am *vrut* să nu mă mai gândesc la ele şi m-am apucat de lucru. Încă un sfârşit!

Familia ei, care-i catolică, a dus-o la Verneuil ca să evite înmormântarea civilă şi nu s-a iscat nici un scandal. Ziarele au pomenit foarte puţin de ea. Îţi aminteşti micul apartament din rue de Sèvres? şi tot restul? Ah! sărmanii de noi!

Ar fi trebuit să-ţi răspund imediat, dar de trei zile *nu-mi potolesc mânia:* nu reuşesc să pun pe picioare

Povestea unui suflet curat[4]. Am lucrat ieri şaisprezece ore, azi toată ziua şi astă-seară, în sfârşit, am terminat prima pagină. [...]

Către George Sand
Luni seara (3 aprilie)

[...] Sunt foarte bucuros că *Jack*[5] ţi-a plăcut. Este o carte fermecătoare, nu-i aşa? Dacă l-ai cunoaşte pe autor, ţi-ar plăcea şi mai mult decât opera. I-am spus să-ţi trimită *Risler*[6] şi *Tartarin*[7]. Ai să-mi mulţumeşti că ai făcut aceste două lecturi, sunt sigur de pe acum.

Nu împărtăşesc severitatea lui Turgheniev la adresa lui *Jack*, nici imensitatea admiraţiei lui pentru *Rougon*[8]. Una are farmec iar cealaltă forţă. Dar nici una din ele nu este preocupată *mai presus de toate* de ceea ce constituie pentru mine scopul Artei, adică: Frumuseţea. Mi-aduc aminte că mi-a bătut inima, că am simţit o plăcere violentă contemplând un perete al Acropolei, un perete gol (cel care e la stânga când urci spre Propilee). Ei bine! mă întreb dacă o carte, indiferent de ce spune ea, nu poate produce acelaşi efect. În precizia îmbinărilor, în raritatea elementelor, în şlefuiala suprafeţelor, în armonia întregului, nu se află oare o virtute intrinsecă, un fel de forţă divină, ceva etern ca un principiu? (Vorbesc ca platonician). De ce există un raport necesar între cuvântal adecvat şi cuvântul muzical? De ce ajungi întotdeauna la un vers atunci când îţi strângi prea tare gândirea? Legea numerelor guvernează deci sentimentele şi imaginile, şi ceea ce pare a fi exteriorul e pur şt simplu lăuntricul. Dacă aş ţine-o multă vreme tot aşa, aş zbârci-o, căci pe de altă parte Arta trebuie să fie accesibilă. Sau mai degrabă Arta este aşa cum putem s-o facem: nu suntem liberi. Fiecare îşi urmează calea, în ciuda propriei lui voinţe. Pe scurt, Cruchard[9] nu mai are nici o idee solidă în ţeasta lui.

Dar cât de greu este să te înţelegi cu ceilalţi! Uite doi oameni pa care-i îndrăgesc mult şi pe care-l consider artişti adevăraţi, Turgheniev şi Zola. Cu toate astea ei nu admiră deloc proza lui Chateaubriand si încă şi mai puţin pe a lui Gautier. Fraze care mă încântă li se par goale. Cine greşeşte? Şi cum să-i placi publicului, dacă cei apropiaţi îţi sunt atât de departe? Toate astea mă întristează adânc. Nu râde. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Paris, sfârşit de aprilie)

[...] *Povestea unui suflet curat* înaintează foarte încet. Am scris zece pagini, nimic maj mult! Şi ca să strâng documente am făcut o scurta călătorie la Pont-l'Evêque şi la Honfleur! Excursia m-a umplut de tristeţe, căci fără să vreau am făcut o baie de amintiri. Bătrân mai sunt, Doamne! Bătrâen mai sunt!

Ştii ce am chef să scriu după aceea? Povestea sfântului Ioan Botezătorul[10]. Slăbiciunea lui Irod pentru Irodiada mă excită. Nu e încă decât la stadiul de vis, dar am mare poftă să aprofundez ideea. Dacă mă apuc, o să am trei poveşti, din care pot scoate la toamnă un volum destul de nostim.

Dar când mă voi întoarce oare la cei doi indivizi?[11] [...]

Către Ernest Renan
(Paris, între 19 si 26 mai)

Noaptea de vineri (19 mai 1876) va însemna o dată în viaţa mea. Am primit volumul dumitale[12] la ora nouă şi nu l-am mai lăsat din mână.

[...] Nu-mi amintesc de nici o lectură asemănătoare! Invers decât doamna care găsea că paginile acestea îi dau fiori de gheaţă, m-am delectat în opera dumitale ca într-o baie de aer cald şi parfumat.

[...] Mi-ai făcut o cinste citându-mi numele în pragul cărţii şi mai mult ca oricând sunt mândru de a-ţi fi prieten.

Acum am să recitesc (cu lupa) acest volum plin de farmec şi de forţă. Apoi, într-una din zilele viitoare, trec pe la dumneata să discutăm despre el. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, marţi, ora trei (13 iunie)

Iată-mă din nou acasă în bătrânul meu Croisset, pe care l-am regăsit în foarte bună stare, şi gata să mă apuc de lucru din toate puterile.

[...] La cină am revăzut cu plăcere castronul de supă din argint şi vechea sosieră. Tăcerea care mă înconjura mi se părea blândă şi binefăcătoare. Pe când mâncam, mă uitam la scenele tale pastorale de deasupra uşilor, la scăunelul tău de copil şi mă gândeam la biata noastră bătrână[13], dar fără suferinţă ori mai bine zis cu tandreţe. N-am avut niciodată o *întoarcere* mai puţin dureroasă.

Pe urmă am făcut ordine pe masa de lucru. M-am culcat la miezul nopţii; am dormit până la nouă. Azi-dimineaţă am făcut un tur prin grădină şi am stat de vorbă cu Chevalier[14], care mi-a istorisit lucruri pitoreşti din timpul inundaţiilor, iar acum imediat mă aşez iarăşi la *Povestea unui suflet curat.* [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă seara, ora sase (17 iunie)

[...] Am mai primit un dar: o carte a *Faunului[15],* şi cartea e încântătoare, pentru că nu-i de el[16]. Este un basm oriental intitulat *Vathek,* scris în franţuzeşte la sfârşitul veacului trecut de un milord englez. Mallarmé l-a retipărit cu o prefaţă în care unchiul tău e lăudat. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, 19 iunie

Iată-mă întors în bătrâna mea casă, pe care o părăsisem acum un an pe trei sferturi mort de descurajare! Situaţia nu e strălucită, dar în fine, e tolerabilă. M-am pus din nou pe picioare, am poftă să scriu. Sper într-o perioadă destul de lungă de linişte. Nu trebuie să ceri zeilor mai mult! Amin! Şi ca să-ţi spun adevărul, draga, vechea mea prietenă, savurez faptul de a fi din nou acasă ca un mic burghez, în fotoliile *mele,* în mijlocul cărţilor *mele,* în cabinetul *meu* de lucru, cu faţa spre grădina *mea*. Soarele străluceşte, păsările ciripesc ca nişte îndrăgostiţi, bărcile lunecă fără zgomot pe râul neted şi povestea mea înaintează! Am s-o termin probabil peste două luni.

Povestea unui suflet curat este relatarea unei vieţi obscure, aceea a unei biete fete de la ţară, pioasă dar mistică, devotată fără exaltare şi bună ca pâinea caldă. Ea iubeşte pe rând un bărbat, pe copiii stăpânei ei, un nepot, un bătrân pe care-l îngrijeşte şi, la urmă, un papagal; când papagalul moare, îl dă la împăiat şi, venindu-i şi ei rândul să moară, îl confundă pe papagal cu Sfântul Duh. Nu e ceva ironic aşa cum îţi închipui ci, dimpotrivă, foarte serios şi foarte trist. Vreau să înduioşez, să smulg lacrimi sufletelor sensibile, fiind eu însumi un asemenea suflet. Vai! da, sâmbăta trecută, la înmormântarea lui George Sand, am izbucnit în hohote de plâns îmbrăţişând-o pe mica Aurore şi apoi văzând sicriul bătrânei mele prietene.

[...] Era multă lume la înmormântare. Cincisprezece persoane veniseră de la Paris. Ploua cu găleata. O grămadă de oameni de la ţară mormăiau rugăciuni răsucindu-şi printre degete mătăniile. Semăna cu un capitol dintr-un roman al ei.

[...] Ai citit *Dialogurile filozofice* ale lui Renan? Eu le-am găsit foarte nobile şi foarte frumoase. Cunoşti *Fioretti[17]* ale sfântului Francise? Îţi vorbesc de ele pentru că tocmai am făcut această lectură edificatoare. Şi în privinţa asta găsesc că, dacă perseverez, o să am un loc printre luminile Bisericii. Voi fi una din coloanele templului. După sfântul Anton, sfântul Iulian; şi pe urmă sfântul Ioan Botezătorul; nu mai ies dintre sfinţi. Cât despre ultimul, o să am grijă să nu fie „edificator". Istoria Irodiadei, aşa cum o văd eu, n-are nici o legătură cu religia. Ce mă atrage este mutra oficială a lui Irod (care era un adevărat prefect) şi chipul sălbatic al Irodiadei, un fel de Cleopatră şi de Maintenon[18]. Chestiunea raselor domina totul. O să vezi asta, de altminteri. [...]

Către Turgheniev
Croisset, duminică seara, 25 iunie

[...] *Povestea unui suflet curat* va fi gata fără îndoială către sfârşitul lui august. După care încep *Irodiada!* Dar ce greu estel Doamne sfinte, ce greu este! Cu cât înaintez, cu atât îmi dau seama. Cred că Proza franceză ar putea atinge o *frumuseţe* de care nu avem idee. Nu ţi se pare că prietenii noştri[19] sunt prea puţin preocupaţi de Frumos? Şi totuşi numai asta e important pe lume! [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) noaptea, de luni, ora două (26 iunie)

[...] Mă scald în *râu* în fiecare seară, pe urmă cinez în compania lui Julio[20], continuând bineînţeles să-mi sucesc şi răsucesc frazele. [...]

Către aceeaşi
Croisset, sâmbătă, la prânz (1 iulie)

[...] E timpul să mă bag în Sena[21], Dacă asta m-ar putea face să dorm! Dar îmi fierbe creierul. Noaptea, perioadele care mi se rostogolesc prin cap, ca nişte care de împărat roman, mă fac să sar din somn cu zdruncinăturile şi cu bubuitul lor neîntrerupt. [...]

Către aceeaşi
{Croisset,) sâmbătă, ora cinci şi jumătate (8 iulie)

[...] Muncesc muft, totuşi nu înaintez deloc. Îţi vine să creezi că de trei săptămâni am scris trei pagini? Şi totuşi zilele mele sunt lungi! N-are a face! cred că nu-mi iese rău. La început însă, o luasem razna cu descrieri prea lungi. Am scos câteva din ele, încântătare: literatura este arta sacrificiilor... [...]

Către doctorul Pennetier
(Croisset, iulie)

[...] Aş avea nevoie să văd *papagali* şi să am despre ei cât mai multe amănunte posibile, să le cunosc puţin bolile şi obiceiurile[22]. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) vineri, ora şase (14 iulie)

[...] Mâine mă duc la Rouen să văd papagali împăiaţi şi pe Domnul Primar, căci subscripţia Bouilhet[23] revine pe tapet.

[...] Ca să scriu o pagină şi jumătate, am umplut de ştersături *douăsprezece!* Domnul de Buffon ajungea pâna la paisprezece!

Încă o lună cu gimnastica asta pe care o iau de la capăt pentru *Irodiada!*

[...] Cât despre *Suflet curat,* e pe atât de cuminte pe cât este *Sfântul Iulian* de efervescent, şi teamă mi-e să nu ai o decepţie, tu fiind o persoană căreia-i plac lucrurile cu panaş. [...}

Către Eugène Fromentin[24]
Croisset, lângă Rouen, 19 iulie

Dragă prietene,

Ai făcut bine că mi-ai trimis cartea[25], căci am citit-o cu o plăcere infinită. Dacă ai putea vedea exemplarul meu, numeroasele semne cu creionul pe margine ţi-ar dovedi că este pentru mine o operă serioasă. Cât e de interesantă! Şi ce lucru rar, un critic vorbind deapre ce ştie! [...]

Către nepoata sa *Caroline*
Croisset, sâmbătă, ora şase (22 iulie)

[...] Am primit azi-dimineaţă o scrisoare de la discipolul meu Guy şi am să-i răspund printr-una *severă.* Băiatal ăsta se distrează prea mult; ar facă mai bine să citească Rabelais pe care-l recitesc (încă o dată) de când eşti la Chinon.

[...] Acum opt zile am fost la Muzeu să cer lămuriri despre papagali şi actualmente scriu în faţa anei „amazoane" care stă pe masa mea, cu ciocul puţin într-o parte şi privindu-mă cu ochii ei de sticlă. [...]

Către Émile Zola
(Croisset, 23 iulie)

[...] Prietenul dumitale trage în prezent la jug ca un bou. Niciodată nu m-am simţit mai în formă, dar *Povestea unui suflet curat* nu va fi terminată înainte de trei săptămâni, după care voi pregăti imediat *Irodiada.*

Şi habar n-am de ce se petrece în lume, nu văd pe nimeni, nu citesc nici un ziar, cu excepţia revistei *La République des Lettres,* al cărei număr 16 m-a exasperat din cauza articolului despre Renan. Îl cunoşti? Cum îmi iubesc prietenii, nu vreau să am nimic comun cu cei care-i defaimă atât de prostește. Deci i-am scris excelentului Catulle[26] rugându-l 1 – să-mi şteargă numele de pe lista colaboratorilor şi 2 – să nu-mi mai trimită revista.

[...] Am primit ieri de la tânărul nostru prieten Maupassant o epistolă cu detaliile lubricităţilor lui la canotaj cu o grăsană. [...]

Către Guy de Maupassant
(Croisset,) noaptea de 23 (iulie)

Scrisoarea ta m-a înveselit, tinere!

Dar te poftesc să te mai domoleşti, în interesul literaturii.

Ia seama! Totul depinde de scopul pe care vrei să-l atingi. Un om care s-a hotărât să fie artist nu are dreptul să trăiască la fel cu ceilalţi.

[...] În ce mă priveşte, lucrez cu violenţă, nevăzând pe nimeni, necitind nici un ziar şi zbierând în tăcerea cabinetului ca un smintit. Îmi petrec toată ziua şi aproape toata noaptea aplecat deasupra mesei de lucru şi admir destul de regulat ivirea zorilor. Înainte de cină, către ora şapte, mă zbengui în undele burgheze ale Senei. Fumez tot timpul... [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset, sfârşit de iulie)

[...] A doua istorisire a mea, *Povestea unui suflet curat,* va fi gata peste două sau trei săptămâni.

[...] De astă dată n-o să se mai spună că sunt inuman. Din contră, am să trec drept un om sensibil şi lumea o să aibă o părere mai bună despre caracterul meu.

De o lună încoace am pe masă un papagal împăiat, ca să „pictez" după natură. Prezenţa lui începe să mă obosească. N-are importanţă! îl păstrez ca că mă impregnez cu papagal. [...]

Către Guy de Maupassant
(Croisset, august)

[...] Peste opt sau zece zile o să-mi termin papagalul. Sunt nerăbdător să ţi-l citesc. Încearcă să vii la Croisset înainte de începutul lui septembrie. Ai să dormi aici (îţi ţin cinci paturi la dispoziţie!). [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset, joi, ora trei, 3 august)

[...] Duminica trecută dimineaţa îl avusesem pe bunul Laporte[27], care mi-a împrumutat cartea unui dascăl de biserică pentru a mă instrui despre procesiuni, şi o alta de medicină, de unde scot date cu privire la

pneumonii. În prezent am aşadar pe masă jur-împreju-rul papagalului: breviarul sus-zisului dascăl, cartea ta de rugăciuni, cele patru volume din cartea de rugăciuni a bărbatului tău; în plus: Eucologul din Lisieux[28], care a aparţinut străbunicii tale. Dar încep *să cad din picioare.* Sfârşitul e greu! Din fericire, nu mai am decât şase pagini!

[...] Dacă monumentul[29] se face şi are loc vreo inaugurare, Bătrânul Domn[30] va ţine un discurs al cărui subiect l-a şi găsit! „Despre ura contra Literaturii", sau, mai degrabă: „Despre invidia pe care o stârneşte superioritatea intelectuală". Şi îmi promit să calc în strâchini, să fiu violent, nemilos, gata să împroşc cu un frumos scuipat obrazul Mediocraţiei. [...]

Către aceeaşi
Croisset, luni, ora cinei, 7 august

[...] Eu unul continui să urlu ca o gorilă în tăcerea cabinetului şi astăzi chiar am în spate, ori mai bine zis în plămâni, o durere care n-are altă cauză. Într-o bună zi am să explodez ca un obuz; o să fiu găsit bucăţi pe masa de lucru. Dar înainte de toate trebuie s-o isprăvesc pe *Félicité*[31] într-un fel splendid! [...]

Către aceeaşi
Croisset, Joi, 10 august

[...] Râvna mea la lucru frizează alienarea mintală. Alaltăieri am făcut o zi de optsprezece ore! Foarte des acuma lucrez înainte de prânz; ori mai degrabă nu mă mai opresc deíoe, căci, chiar înotând, îmi rotunjesc frazele, fără să vreau. Vrei să-ţi spun părerea mea? Cred că (fără să ştiu) fusesem bolnav de o boală adâncă şi secretă de la moartea bietei noastre bătrâne[32]. Dacă mă înşel, de unde vine ca un soi de limpezire care s-a produs în mine de câtăva vreme? Este ca şi cum s-ar destrăma nişte ceţuri. Fizic, mă simt întinerit. [...]

Către aceeaşi
Croisset, joi (17 august)

Ieri, la ora unu noaptea, mi-am terminat *Un suflet curat* şi încep să-l transcriu. Abia acum îmi dau seama de oboseala mea, gâfâi, cu respiraţia tăiată ca un bou care a tras prea mult la plug.

[...] Acum, că am isprăvit *Féìicité*[33], *Irodiada* îmi iese înainte şi *văd* (clar, aşa cum văd Sena) suprafaţa mării Moarte sclipind în soare. Irod şi nevastă-sa şed pe un balcon de unde se zăresc ţiglele aurite ale Templului. Ard de nerăbdare să mă aşez la treabă şi să muncesc din răsputeri la toamnă; de aceea am chef să-mi încep sezonul de iarnă cât mai târziu cu putinţă. [...]

Către aceeaşi
Croisset, miercuri seara, 23 august

[...] Astăzi mi-am făcut curat pe masă. E acum acoperită cu cărţi relative la *Irodiada* şi, astă-seară, mi-am început lecturile. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Ctaisset,) miercuri, 27 septembrie

[...] Povestea Irodiadei, pe măsură ce momentul de a o scrie se apropie, îmi inspiră o spaimă biblică. Mă tem să nu cad din nou în efectul produs de *Salammbô,* căci personajele sunt de aceeaşi rasă şi mediul este cam acelaşi. Nădăjduiesc totuşi ca acest reproş, care mi se va face neapărat, să fie nedrept. După care mă întorc la tipii mei[34]. [...]

Către Prinţesa Mathilde

Croisset, miercuri (4 octombrie)

[...] Am citit întâmplător un fragment din *Cârciuma*[35], apărut în *La République des Lettres*, şi sunt întru totul de părerea dumneavoastră, îl găsesc *abject*, absolut. A face să pară că e adevărat nu mi se pare a fi prima condiţie a artei. A ţinti la frumos e principalul, şi a-l atinge dacă poţi. [...]

Către Turgheniev
Croisset, sâmbătă

[...] Mi-am scos notele pentru *Irodiada* şi îmi lucrez planul. Căci m-am îmbarcat într-o mică operă care nu-i uşoară din cauza explicaţiilor de care are nevoie cititorul francez. Să faci ceva limpede şi vioi cu elemente atât de complexe îţi oferă dificultăţi gigantice. Dar dacă n-ar exista dificultăţile, unde ar mai fi distracţia?

Citeşti foiletoanele dramatice[36] ale bunului Zola? Ţi-l recomand ca pe un lucru curios pe cel de duminica trecută. Mi se pare a avea teorii înguste, şi în cele din urmă mă enervează.

Cât despre succes, cred că se duce la fund cu *Cârciuma.* Publicul, care venea spre el, se va feri şi nu va mai reveni. Iată unde duce furia preconcepţiilor, a sistemelor. Fă-i sa vorbească pe golani ca golanii, foarte bine, dar de ce-ar lua autorul limbajul lor? Şi el se crede tare, fără să-şi dea seama că atenuează, printr-un asemenea şic, tocmai efectul pe care vrea să-l producă.

[...] Tânărul Guy de Maupassant a publicat în *La République les Lettres* un studiu despre mine[37] care mă face să roşesc. E articolul unui fanatic, are însă la sfârşit un rând drăguţ despre noi doi.

[...] Sper să mă aşez la scris peste vreo săptămână. În momentul de faţă mi-e o frică oribilă, o frică de-mi vine să dau acatiste pentru reuşita operei! [...]

Către Prinţesa Mathilde
Joi (28 noiembrie)

[...] A ieşit de sub tipar corespondenţa lui Balzac. Trebuie să fie amuzantă. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) luni dimineaţă, 4 decembrie

[...] L-ai văzut pe Damis[38]? El ţi-a împrumutat *Corespondenţa* lui Balzac? Aş dori grozav ca Ernest[39] să mi-o aducă într-una din viitoarele lui călătorii...

Către aceeaşi
(Croisset,) sâmbătă, ora trei, 9 decembrie

[...] Spui că Balzac trebuie să fi semănat cu mine. Eram sigur. Théo[40] pretindea deseori că auzindu-mă vorbind eram leit el, şi că ne-am fi îndrăgit unul pe altul. Ce calomniat a mai fost pe când trăia, bietul om mare! Trecea drept imoral, infam etc. Ca şi cum un observator *ar putea* fi rău! Prima calitate ca să vezi este să ai ochi buni. Or, dacă sunt tulburaţi de patimi, adică de un interes personal, lucrurile îţi scapă. Un suflet bun îţi dă atâta spirit!

[...] Eu nu citesc nimic, decât după cină din La Bruyère sau din Montaigne, ca să mă adăp din clasici; şi până într-atât nu ştiu nimic din ce se petrece în lume încât abia joia trecută am aflat de căderea ministerului[41]!

[...] Asta mă mai susţine: ura pentru Burghezi. Degeaba nu-i văd, ce importă! Când mă gândesc la ei, sar în sus. [...]

Către Ernest Renan
(Croisset,) miercuri (13 decembrie)

Dragul meu Renan,

Nu rezist nevoii de a-ţi mulţumi pentru *entuziasmul* în care m-a aruncat *Rugăciunea pe Acropole*[42]. Ce stil! Ce elevaţie de formă şi de idei! Ce *bucată!*

Nu ştiu dacă există în franceză o mai frumoasă pagină de proză. Mi-o declam singur, cu voce tare, şi nu mă mai satur. Perioadele dumitale se desfăşoară ca o procesiune a Panatencelor[43] şi vibrează ca mari ţitere. E splendid! [...]

Către Ivan Turgheniev
Joi, 14 decembrie

[...] Îmi pari trist şi fără chef. De ce? Din cauza banilor? Ei bine, dar eu! Lucrez totuşi, ba chiar mai mult ca oricând. Dacă o ţin tot aşa, o să am gata *Irodiada* la finele lui februarie. De Anul nou, sper să fiu la jumătate. Ce-o să mai iasă? Habar n-am. În orice caz, răcneşte destul de tare, pentru că în fond numai *asta* există: Răcnetul, Emfaza, Hiperbola. Să fim despletiţi!

Am citit şi eu câteva fragmente din *Cârciuma.* Mi-au displăcut. Zola devine o preţioasă de-a-ndoaselea. Îşi închipuie că există cuvinte energice, aşa cum Cathos şi Madelon[44] îşi închipuiau că există cuvinte nobile. *Sistemul* îl pierde. Are Principii care-i îngustează creierul. Citeşte-i foiletoanele de luni, ai să vezi cum crede că a descoperit „Naturalismul"! Cât despre poezie şi stil, care sunt două elemente eterne, nu le pomeneşte niciodată! La fel, întreabă-l pe prietenul nostru Goncourt. Dacă e sincer, o să-ţi spună că literatura franceză n-a existat până la Balzac. Iată unde duc abuzul spiritului şi frica de a nu cădea în şabloane. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, în ziua de Crăciun (25 decembrie)

[...] Eu unul muncesc peste poate, deşi am scris puţine pagini. Totuşi, sper să fiu gata la sfârşitul lui februarie. Ai să mă vezi la începutul lunii aceleia. E puţin „naturalist", dar „se zbiară" clasa-ntâi.

Cum poţi să cazi în cursa unor cuvinte goale ca „Naturalism"? De ce a fost părăsit bunul Champfleury cu "Realismul"[45], care-i o inepţie de acelaşi calibru, sau mai degrabă aceeaşi inepţie? Henry Monnier[46] nu este mai adevărat decât Racine. [...]

Către Doamna Tennant[47]
(Croisset,) în ziua de Crăciun (26 decembrie)

[...] Excentricităţile cele mai grave sunt în general comise de persoanele cu judecată, sau care par astfel. Tocmai de aceea nici un actor nu merge la închisoare..., meseria lor e un derivativ prin care li se revarsă nesocotinţa, nevoia de extravaganţă pe care o avem toţi, mai mult ori mai puţin. Iată un principiu de estetică (vedeţi că aduc totul la meseria mea), o regulă, zic, pentru artişti: Fii ordonat în viaţa de toate zilele ca un burghez, ca să fii violent şi original în opere. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, duminică, ora trei, 31 decembrie

[...] Am să-mi petrec timpul pregătind sfârşitul părţii a doua, care va fi ratată ori sublimă. Sunt foarte îngrijorat în privinţa *Irodiadei*. Îi lipseşte un nu ştiu ce. E adevărat că nu mai înţeleg nimic! Dar de ce nu sunt *sigur* de ea, aşa cum eram de celelalte două povestiri ale mele? Cât mă mai chinui!

[...] Am citit *Corespondenţa* lui Balzac. Ei bine, pentru mine este o lectură *pilduitoare.* Bietul om! Ce viaţă! Cum a mai suferit şi lucrat! Ce exemplul Nu-ţi mai este îngăduit să te plângi atunci când ştii torturile prin care a trecut – şi îl iubeşti Dar ce preocupat e de bani! Şi cât de puţin se sinchiseşte de Artă! Nu vorbeşte o singură dată de ea! Năzuia la Glorie, nu la Frumos. De altfel, ce vederi înguste! legitimist, catolic, visând totodată la deputăţie şi la Academia franceză! Şi pe deasupra, total ignorant şi *provincial* până în măduva oaselor: îl epatează luxul. Marea lui admiraţie literară este Walter Scott.

Îmi place mai mult *Corespondenţa* lui Voltaire. Deschiderea compasului e incomparabil mai largă! [...]

Către Edmond de Goncourt
(Croisset,) duminică 31 decembrie

[...] Ce să-ţi mai spun? Mă simt zdravăn ca un stejar. Ieri m-am plimbat prin pădure trei ore (nu iau aer decât în zilele în care simtcă mă sufoc). Şi seara, luna era atât de frumoasă, încât *m-am* plimbat iar prin grădină, "la lumina poetică a astrului nopţilor"... [.-]

1877

Către nepoata sa Caroline
Croisset, duminică, ora două (7 ianuarie)

[...] Uite an verset din Isaiia pe care mi-l repet mereu şi care mă *obedează*, atât îi găsesc de sublim:
„Ce frumoase sunt, pe munţi, picioarele solului care aduce veşti bune!"
Aprofundează-l, gândeşte-te! Ce orizont! Ce suflu de vânt în piept!
De altfel, sunt cufundat în profeţi[1]. [...]

Către aceeaşi
Croisset, vineri, ora *cinci (12 ianuarie)*

[...] Tăcerea absolută care mă înconjoară este, sunt sigur, o mare cauză de exaltare intelectuală. Pentru ca imaginaţia să fie liberă, trebuie să nu simţi nici o apăsare. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, 17 ianuarie

Dragul meu Guy,
Găsesc articolul despre Poezia franceză foarte bun[2].
Totuşi aş fi vrut un elogiu mai amplu al lui Ronsard. Am să-ţi spun eu de ce găsesc că poate nu-i dai tot ce merită. Dar încă o dată, sunt foarte mulţumit de tine. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, duminică, ora două, 21 ianuarie

[...] Am umblat mai adineaori un ceas întreg prin grădină şi prin curţi, contemplând diversitatea frunzişurilor şi adulmecând ceaţa cu delicii
Domnul s-a băgat azi-dimineaţă în pat la ora cinci, nu adormise încă la şase şi a fost trezit la nouă de acest sfârşit de frază: "... un sultan de pe ţărmurile Eufratului, dintre marinarii din Ezion-gaber!"[3] [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică, ora unu, 28 ianuarie

[...] Sunt bolnav de spaima pe care mi-o inspira Dansul Salomeei! Mi-e teamă să nu-l fac de mântuială. Şi sunt la capătul puterilor. E timpul să se termine şi să pot dormi. O să-mi mai rămână două sau trei pagini atunci când ai să mă vezi. Am nevoie să privesc un cap omenesc proaspăt tăiat[4]. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Paris, 15 februarie

Ieri la ora trei dimineaţa am isprăvit de recopiat *Irodiada*. Încă un lucru terminat! Volumul poate să apară pe 16 aprilie. Va fi scurt, dar cu haz, cred.

Am muncit iarna asta cu frenezie; de aceea am ajuns la Paris într-un hal de plâns. Acum îmi mai vin în fire.

[...] Când o să fiu mai odihnit, îi reiau pe cei doi tipi ai mei[5], la care m-am gândit mult iarna asta şi pe care-i întrevăd acum mult mai viu şi mai puţin artificial. Am în cap şi alte două cărţi pe care vreau să le fac, dacă oi mai avea zile de trăit. [...]

Către aceeaşi
(Paris,) luni dimineaţa, 2 aprilie

[...] 1 – N-am fost niciodată atât de ocupat şi de aiurit, căci am de înghiţit nemaipomenite lecturi înainte de sfârşitul lui mai, când vreau să fiu îndărăt la Croisset şi să mă apuc iar de *Bouvard şi Pécuchet.* 2 – Corectez şpalturile volumului meu care va apărea pe 20 sau pe 25 ale lunii acesteia.. Gazetele *Le Moniteur* şi *Le Bien Public* îmi dau de lucru în acelaşi fel[6]. 3 – Există ca o conjuraţie printre tinerii care publică să-mi trimită operele lor. Săptămâna trecută n-am citit decât şase volume, în afara treburilor mele personale – şi 4 – „Datoriile către Societate", doamnă! Dar de astea puţin îmi pasă! Şi aici îmi folosesc imaginaţia de romancier. Ce de bărbi trag ca să nu fac vizite şi să refuz invitaţii la dineu e de necrezut. [...] Oamenii de lume sunt însă necruţători cu cei care lucrează. [...] Ce să-ţi mai spun? Sunt cufundat în combinaţiile capitolului doi[7], cel cu ştiinţele, aşa că îmi scot iarăşi note despre fiziologie şi terapeutică din punct de vedere comic, ceea ce nu-i o treabă uşoară. Pe urmă va trebui să le fac inteligibile şi să le dau plasticitate. Cred că nu s-a încercat până acum comicul de idei. Poate aşadar să mi se-nfunde, dar dacă ies la mal, globul terestru n-o să mai fie demn să mă poarte. În sfârşit, trebuie să ai o idee fixă ca şă te susţii în existenţa asta câinoasă! Dormisem atât de puţin în iarna asta şi băusem atâta cafea încât am avut bătăi de inimă şi tremurături care m-au îngrijorat. Datorită întreruperii absolute a cafelei şi datorită bromurei de potasiu, au dispărut aproape de tot; sunt iar pe picioare. [...]

Către Guy de Maupassant
Miercuri (aprilie sau mai)

Tinere lubric,

Vrei, ca să auzi capitolul întâi din *Bouvard şi Pécuchet,* să vii să iei cina vineri la ora şase jumătate...? [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset, început de iunie)

[...] Mă plimb prin grădină, care acum e splendidă. Mă uit la verdeaţă şi la flori şi ascult cum cântă păsărelele.

[...] Aseară *în sfârşit* m-am aşezat din nou la *Bouvard şi Pécuchet*! Mi-au venit mai multe idei bune. Toată medicina poate fi făcută în trei luni, dacă nu sunt întrerupt. Afacerile mi se par pe calea cea bună şi poate că în curând n-o să mai fim la strâmtoare şi nici îngrijoraţi.

[...] Ţi-a spus Ernest[8] istoria lui moş Briand muşcat de măgarul lui? L-au spânzurat pe măgar ca să-l pedepsească; aşa cum cartaginezii crucificau leii.

Te plâng, biată pisicuţă, că eşti la Paris. E atât de bine la Croisset! Ce linişte! Şi pe urmă, nu mai am de pus redingote! De urcat scări! [...]

Către aceeaşi
(Croisset,) noaptea de miercuri (6–7 iunie)

Draga mea,

Cred că aerul de la Croisset o să-ţi prindă bine şi că e timpul, pentru sănătatea ta, să sorbi pe nări mirosul câmpurilor. Eşti atât de liniştit aici! Îţi reface întregul sistem! Şi în sfârşit lucrez! *Bouvard şi Pécuchet* ies din neant, tot mai mult.

De douăsprezece zile am făcut o treabă grozavă. În unele momente, cartea asta mă uluieşte prin uriaşa ei cuprindere. Ce-o să se întîmple cu ea? Numai să nu mă înşel cu totul şi în loc de sublimă să iasă nătângă? Cred că nu, totuşi! Ceva îmi spune că nu greşesc! Dar e ori, ori. Repet vorba: „O! am cunoscut din plin chinurile literaturii!" [...]

Către aceeaşi
Croisset, 21 iunie

[...] Ieri am crezut că mă înăbuş. Domnul mâncase prea multe scoici. [...] Dar astăzi nu mai am nimic şi mă muncesc la *Bouvard şi Pécuchet.* Medicina e schiţată. Mâine trec la fraze. O să fie în totul paisprezece până la şaisprezece pagini; ajunge. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Sâmbătă, 27 iulie

[...] Viaţa mea (austeră în fond) este calmă şi tihnită la suprafaţă. E o existenţă de călugăr şi de muncitor. Toate zilele seamănă între ele, lecturile urmează lecturilor, hârtia mea albă se acoperă cu negru, sting lampa în miez de noapte, înainte de cină fac pe tritonul în râu[9], şi aşa mai departe.

Am acuma lângă mine pe nepoată-mea, care pictează cu frenezie. Cât despre „afaceri", respingătoarele afaceri, mai durează până să se îndrepte, în vremurile astea de politică mai ales. Nu mă îndoiesc de buna lor reuşită finală şi poate că suntem foarte aproape de ea. Dar nu s-a terminat încă şi sunt câteodată, din cauza asta, foarte enervat şi zdrobit. Atunci mă arunc eu şi mai multă furie în biata literatură, singura mea mângâiere. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Vineri, ora 3 (august)

[...] Trăiesc cât pot de mult prin tipii mei[10]. În luna septembrie mă duc pe coasta Normandiei de jos, să le fac excursiile geologice şi arheologice. Capitolul trei (al ştiinţelor) va fi gata, sper, în noiembrie. Atunci o să fiu aproape la o treime a cărţii.

[...] Îi mulţumesc totuşi Providenţei pentru poeziile lubrice ale lui Pinard[11]. [...] Şi când mă gtedesc că era indignat de descrierile din *Bovary!* Ce mai abis şi prostia omenească! Ştiai că Treilhard, judecătorul meu de instrucţie, s-a ramolit de tot? Să existe oare o justiţie divină? De altfel, toate procesele intentate presei, toate piedicile puse gândirii mă uimesc prin profunda lor inutilitate. Experienţa arată că n-au slujit niciodată la nimic. N-are a face! se perseverează. Prostia naturală e la putere. Urăsc frenetic pe idioţii aceştia care vor să strivească muza sub tocul cizmelor lor; cu o lovitură de pană, ea le rupe fălcile şi se urcă la cer. [...]

Către nepoata sa Caroline
Saint-Gratien, miercuri (29 august)

[...] Aici, la buna Prinţesă[12], mă odihnesc din plin, căci nu fac nimic, absolut nimic! Mă culc devreme ca să mă scol târziu şi după-amiezile trag câte un pui de somn zdravăn pe divan. Citesc din când în când o carte ca să mă distrez, ceea ce mă face să uit momentan de *Bouvard şi Pécuchet.* Pe urmă, la ora patru, ne plimbăm, cu trăsura ori cu barca.

[...] De două zile e pe aici o zăpuşeală excesivă şi seri cu lună admirabile, deşi nici pe departe asemenea celor ce scânteiază pe râu în bătrânul Croisset. [...]

Către *aceeaşi*
Saint-Gratien, duminică (2 septembrie)

[...] Nu mă amuz deloc la Saint-Gratien[13], dar deloc! Pricina e poate politica, ori mai degrabă dispoziţia mea nesociabilă. În fond mă întristează, căci sufăr din cauza ei mai mult decât oricine. Nu mai sunt bun de nimic, din clipa în care sunt scos din *cabinetul meu!*

[...] Abia aştept să fac călătoria lui *Bouvard şi Pécuchet* şi să fiu reinstalat la lucru, supraveghind atelierul Doamnei[14]! [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset (18 septembrie)

[...] ...Mâine îmi iau zborul, pentru *Bouvard şi Pécuchet,* către Séez; va fi prima etapă, şi am să trec prin Argentan[15] care este un pic şi patria mea, odată ce străbunicul meu, domnul Fleuriot[16] (tovarăşul de arme al lui La Rochejacquelein[17]), era de pe acolo. Şi când te gândeşti că nu m-am folosit de rudenia asta ca să mă „lansez" în nobilul foburg[18]! Sunt mai mândru de strămoaşa mea sălbatică, o natceză sau o irocheză (nu ştiu).

Ei bine! am văzut şi eu funeraliile tătucului Thiers[19] şi te asigur că era splendid! Manifestaţia asta cu adevărat *naţională* m-a emoţionat. Nu-l iubeam pe acest rege al burghezilor; nu importă! Comparat cu ceilalţi din preajma lui, era un uriaş; şi pe urmă poseda o însuşire rară: patriotismul.

[...] Te implor să citeşti *Iubirile lui Philippe* de Octave Feuillet[20], ca să putem zbiera împreună. Ce blândă este critica pentru de-alde ăştia, şi ce bine e, în lumea asta, să fii mediocru! [...]

Către nepoata sa Caroline
Bayeux, luni dimineaţă, 24 septembrie

[...] Ne sculăm[21] la şase dimineaţa *(sic)* şi ne culcăm la nouă seara. Toată ziua ne-o petrecem pe drumuri, de cele mai multe ori în mici trăsuri descoperite în care frigul ne taie respiraţia. Ieri, la malul mării, era insuportabil. Am stat patru zile la Caen şi în împrejurimi. Seara, am ajuns aici pe o ploaie serioasă. Ne simţim *foarte* bine şi nu ne pierdem vremea. Singurul desfrâu la masă sunt peştele şi stridiile.

[...] Mâine pornim să căutăm locul viţelului de aur[22].

Către Émile Zola
Croisset, lângă Rouen, vineri, 5 octombrie

[...] Iată-mă de aseară întors acasă. Trebuie acuma să mă pun pe treabă, lucru plicticos şi dificil. Am văzut în această mică excursie tot ce aveam de văzut şi nu mai am nici un pretext ca să nu scriu. Capitolul meu despre ştiinţe va fi terminat într-o lună şi sper să fi avansat bine cu celălalt (aí arheologiei şi al istoriei) când plec la Paris. Asta se va întâmpla, cred, în preajma Anului nou.

Blestemata asta de carte[23] mă face să trăiesc tot într-un tremur. Nu va avea o semnificaţie decât prin ansamblu. Nici o *bucată* spectaculoasă, nimic strălucitor, şi mereu aceeaşi situaţie căreia trebuie să-i variezi aspectele. Mi-e frică să nu iasă plictisitoare la culme. Îmi trebuie o răbdare de înger, te asigur, căci n-am să fiu scăpat de ea până-n trei ani![24] Dar peste cinci, şase luni greul va fi trecut.[...]

Către Edmond de Goncourt
Croisset, marţi (9 octombrie)

[...] Prostia omenească mă apasă actualmente atât de tare încât am impresia că sunt o muscă purtând pe spate Himalaia. N-are a face! Am să mă strădui să-mi vomit veninul în cartea mea. Speranţa asta mă mai uşurează.

În toate gările prin care am trecut ţi-am văzut operele în primul plan, ca şi pe ale lui Zola.

[...] Socot să fiu întors la Paris către Anul nou, atunci ne vom relua duminicile şi dineurile filozofice[25],

a căror lipsă se simte. [...]

Către prinţesa Mathilde
Luni (octombrie)

[...] În afara unei excursii de trei săptămâni în Normandia de Jos, nu m-am mişcat din coliba mea de la începutul lui septembrie şi n-am primit nici o vizită. Nu mă ocup decât de groaznica mea carte (care-mi va mai lua încă vreo trei ani pe puţin). Ca să înduri existenţa, trebuie să ai o marotă şi să crezi că e serioasă!

[...] Toamna, care pe aici a fost splendidă, mi-a trezit o poftă nebună să umblu prin păduri. Am rezistat acestei fantezii, pentru că am remarcat că sunt mai melancolic după orice distracţie. Dar dumneavoastră, Prinţesă, care sunteţi o persoană *sănătoasă,* trebuie să fi făcut plimbări frumoase prin împrejurimile mult îndrăgitului Saint-Gratien, plimbări în trăsură, cu graţioasa pălărioară cu pene care tremură în vânt! [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, 5 noiembrie

[...] Între Fécamp şi Senneville[26] sunt nişte peşteri curioase. Conversaţia geologică[27] ar putea începe acolo. Am chef să fac călătoria asta; mă poţi scuti de ea printr-o descriere bine simţită? În sfârşit, dragul meu, îmi vezi nevoile; ajută-mă. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset,) sâmbătă seara, 10 noiembrie

Credeam că m-ai cam dat uitării, când buna dumitale scrisoare a venit să-mi demonstreze contrariul. Grosimea plicului m-a bucurat, dar nu tot e de la dumneata, odată ce două treimi nu sunt decât o epistolă de la Goncourt. Ei bine! Îmi plac mai mult ale dumitale! Nu aşa ai fi scris de la Roma! Ciudată manie, să vrei să faci pe omul de duh acolo unde nu e cazul! Şi să vrei să fii distins, să *fii şic,* în loc să admiri pur şi simplu ca un burghez! Uite unde duce furia originalităţii, abuzul de literatură.

[...] Dacă aş fi mai tânăr şi aş avea bani, m-aş întoarce în Orient ca să studiez Orientul modern, Orientul Istmului de Suez. O carte mare despre asta[28] e unul din vechile mele visuri. Aş vrea să arăt un civilizat care se barbarizează şi un barbar care se civilizează, să dezvolt contrastul dintre cele două lumi care până la urmă se amestecă. Dar e prea târziu. La fel ca pentru *Bătălia de la Termopile.* Când am s-o scriu? Dar *Domnul Prefect*[29]*!* şi câte altele! Este întotdeauna bine să speri, zice Martin[30]. Dorinţa te face să trăieşti. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, vineri, ora zece şi jumătate, 23 noiembrie

[...] Începând de mâine seară, Domnul nu mai vrea să se mişte din „sălaşul" său. Ca să-mi isprăvesc înainte de Anul nou arheologia[31], n-am nici un ceas de pierdut. [...]

Către aceeaşi
Croisset, joi, ora două, 29 noiembrie

[...] Bidault, notar, crede că lucrez cel mult *un ceas* pe zi! Şi-a exprimat această opinie către soţul tău! într-adevăr, burghezii ne atribuie prea mult geniu! [...]

Către aceeaşi
Croisset, marţi, ora două, 4 decembrie

[...] Sunt foarte mulţumit de *Bouvard şi Pécuchet;* dar cât drum îmi mai rămâne de parcurs! câte cărţi

de consultat! câte dificultăţi! Uneori când stau să mă gândesc, mi se învârte capul şi mă simt strivit de povara ambiţiei mele.

Şi cu moş *Rabelais*, ce faci?

Acum, ce să-ţi mai spun? Nimic. Julio[32] doarme în fotoliu; plouă mărunt. [...]

Către Turgheniev
Croisset, sâmbătă, 8 decembrie

[...] Am absolut aceeaşi părere despre *Nababul*[33]! E disparat. Nu-i vorba numai să vezi, trebuie să pui într-o ordine şi să topeşti ce ai văzut. Realitatea, după mine, nu trebuie să fie decât o *trambulină*. Prietenii noştri sunt convinşi că ea şi numai ea constituie întreg Statul! Materialismul lor mă scoate din fire şi aproape în fiecare luni am un acces de iritare citind foiletoanele bravului Zola. După Realişti, avem acum Naturaliştii şi Impresioniştii. Ce progres! O bandă de farsori care vor să se mintă şi să ne mintă că au descoperit Mediterana.

Eu unul, dragul meu, trudesc, mă zbat, şi iar trudesc cât toţi negrii din lume la un loc.

Ce-o să iasă? Ah! Aici e aici. În unele clipe mă simt *strivit* sub greutatea acestei opere, care s-ar putea foarte bine să fie ratată. Iar dacă e, n-o să fie numai pe jumătate. Până acum nu merge prea rău. Urmarea însă? Mai am o grămadă de lucruri de citit! Şi o grămadă de efecte asemănătoare de diferenţiat!

În sfârşit, peste vreo două săptămâni o să fi făcut două treimi din operă. Încă trei ani de muncă furibundă. Pentru moment bâjbâi împreună cu *B. şi P.* prin arheologia celtică, o aiureală!

Şi sunt sănătos tun; dar nu mai dorm, absolut deloc. De aceea către asfinţit am în ceafă dureri ascuţite. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, duminică, ora trei, 9 decembrie

Ceaţa îmi albeşte geamurile, ca o apă de var. Nici un zgomot, aici un suflu. Julio doarme pe covor şi tocmai mi-am terminat notele despre arheologia celtică. Uf! la ora cinci am să fac o baie ca să încerc să-l mai calmez pe Domnul, să poată dormi. Miercurea viitoare, aniversarea naşterii mele, Valère[34] vine să cineze cu mine. O să apară cu vaporul de ora două şi vom lucra împreună toată după-amiaza şi toată seara. Mi-e foarte de folos pentru clasarea notelor care vor figura în volumul doi[35] din *Bouvard şi Pécuchet*. Cum îmi mai dau de furcă imbecilii ăştia doi! Ce muncă! În unele momente mă simt strivit sub greutatea acestei cărţi! [...]

1878

Către Doamna Roger des Genettes
Paris, sâmbătă seara (12 sau 19 ianuarie)

[...] Lucrez în proporţii pe care cutez să le calific drept „gigantice"; în trei luni, de la 3 octombrie la 27 decembrie, mi-am luat o după-amiază de concediu, şi de când sunt aici nu fac decât să citesc şi să iau note. Groaznica mea carte e un hău care se lăţeşte dedesubtul meu la fiecare pas.

[...] Nu mă duc şi nu mă voi duce la teatru, toată iarna probabil, atâta îmi sunt de necesare serile. Ca să mă feresc de dineurile din oraş, născocesc în fiecare zi minciuni neruşinate. Vinerea viitoare totuşi cinez la Charpentier[1] cu Gambetta[2].

Moş Hugo continuă să fie adorabil şi mult prea ospitalier. [...]

Către aceeaşi
Paris, luni (27 mai)

Lucrurile îmi sunt împachetate şi poimâine sper să fiu reinstalat la Croisset în faţa mesei, scriindu-mi capitolul V[3].

Parisul începe să mă îngreţoşeze tot mai rău. Când locuiesc aici câteva luni de-a rândul, am impresia

că toată fiinţa mea se scurge prin mii de crăpături şi se răspândeşte pe trotuar. Personalitatea mea îşi ia zborul, ca şi cum s-ar fi ştirbit în atingere cu ceilalţi, simt cum mă îndobitocesc, şi pe urmă, numai ideea Expoziţiei[4] mă oboseşte. Am fost acolo de două ori. Vederea generală de sus de pe Trocadéro[5] este într-adevăr splendidă. Te face să visezi la nişte Babilonuri ale viitorului. Cât despre detalii, cel mai mult m-a amuzat o curte de păsări japoneză. Ţi-ar trebui trei luni de câte patru ore pe zi ca să cunoşti tot ce există în aceste mari temelii ale civilizaţiei. Timpul îmi lipseşte, îndărăt la meserie.

[...] Am petrecut cinci zile din săptămâna trecută la Chenonceaux, la doamna Pelouze[6]. În anul 1577 s-a tras aici un chef cu femei goale pe care am poftă să-l descriu[7]. Subiectul romanului *Sub Napoleon al III-lea*[8] mi-a venit, în fine! Cred că îl simt. Până la noi ordine se va numi *Un menaj parizian.* Dar trebuie să mă descotorosesc de tipii mei[9]. Sper că până la Anul nou să fiu la jumătatea acestui formidabil op. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Joi (13 iunie)

[...] Până la sfârşitul lui iulie n-o să am altă companie decât pe mine însumi şi pe căţelul meu[10]. Profit de această solitudine ca să lucrez cu furie şi să înaintez la greaua şi interminabila mea carte.

[...] Astăzi se hotărăşte soarta lui Taine la Academie[11]. Aştept rezultatul ca să-i scriu o scrisoare de felicitări sau de consolări.

Cât priveşte pe Renan, alegerea lui e sigură[12]. N-are a face, îi găsesc şi pe unul şi pe celălalt foarte modeşti. Întrucât îi onorează Academia? Când eşti cineva, de ce să vrei să fii ceva? [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, marţi seara (9 iulie)

[...] În unele zile mă simt strivit de greutatea acestei poveri, şi continui totuşi, o oboseală gonind-o pe alta. Mă îndoiesc de concepţia însăşi a cărţii. Nu mai e timpul să mă gândesc la ea; cu atât mai rău! N-are a face! deseori mă întreb de ce să-mi petrec atâţia ani la asta şi dacă n-aş fi făcut mai bine să scriu altceva. Dar îmi răspund că n-am fost liber să aleg, ceea ce-i adevărat. În sfârşit, îndârjirea mea este exact ceea ce doctorul Trélat numeşte „nebunie lucidă".

[...] Nu e destul să ai spirit. Fără *caracter,* operele de artă, orice ai face, vor fi întotdeauna mediocre; onestitatea este prima condiţie a esteticii. [...]

Către Turgheniev
Croisset, marţi seara, 9 iulie

Ei bine, bunul şi dragul meu prieten, ce mai faci? Guta s-a dus, sau măcar te lasă în pace? Şi cu dispoziţia cum mai stai?

Cât despre mine, nimic nou. Lucrez mereu cu înverşunare la groaznica mea carte. La sfârşitul lunii nădăjduiesc să fiu gata cu capitolul V[13]. Pe urmă îmi mai rămân încă cinci! fără să pun la socoteală volumul de note[14]. În unele zile mă simt strivit de povara asta. Îmi face impresia că nu mai am măduvă în oase, şi o duc mai departe ca un cal bătrân de birjă, istovit, dar curajos. Ce încercare, bunul meu prieten! Numai de n-ar fi nebunească! Sunt îngrijorat de concepţia însăşi a cărţii în sfârşit! ce-o da Dumnezeu! Nu mai am vreme să mă gândesc la asta. N-are a face, deseori mă întreb dacă n-aş fi făcut mai bine să-mi folosesc timpul la altceva. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, 15 august

[...] *Bouvard şi Pécuchet* îşi văd de drumul lor. Acum prepar capitolul politicii. Mi-am scos aproape toate notele; de o lună nu fac altceva şi peste două săptămâni sper să mă aşez la scris. Ce carte! Cât despre speranţa de a fi citit de public, cu o operă ca asta ar fi o nebunie!

[...] Ai crezut oare vreodată în existenţa lucrurilor? Oare nu totul este o iluzie? Adevărate sunt doar

„raporturile", adică felul în care percepem obiectele. „Viciile sunt meschine", zici, dar totul e meschin! „Nu există destule întorsături de frază!" Caută şi ai să găseşti[15].

În sfârşit, dragă prietene, îmi pari foarte plictisit şi plictiseala asta mă mâhneşte, căci ai putea să-ţi întrebuinţezi timpul mai agreabil. *Trebuie*, mă auzi, *trebuie* să munceşti mai mult. Încep să te bănui că eşti un puturos. Prea multe curve! prea mult canotaj! prea multă mişcare! Da, domnule! Civilizatul n-are atâta nevoie de locomoţie pe cât pretind domnii medici. Eşti născut să scrii versuri, scrie-le![16]

[...] Trebuie să faci, faţă de tine însuţi, pe omul tare; e o cale să şi devii aşa. „Băiatul"[17] era mai înfipt. Ce-ţi lipseşte, sunt „principiile". Orice s-ar zice, e nevoie şi de ele; rămâne de văzut de care. Pentru un artist nu există decât unul: să sacrifice totul pentru Artă. Viaţa trebuie considerată de el ca un mijloc, nimic mai mult, şi prima persoană de care nu trebuie să-i pese, este el însuşi. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset, duminică, 1 septembrie

[...] Ei bine, cum suporţi ceea ce altădată se numea vara? Eu o găsesc îngrozitoare. Ploi, furtuni, un timp care-ţi dă greţuri. În pofida incomodităţilor, de trei săptămâni am tras tare. Capitolul despre literatură e făcut, cel despre politică va fi gata spre sfârşitul lui noiembrie, cred, iar începând din ziua de Anul nou îmi mai rămân numai doi ani de lucru! Dar nu mai vreau să încep opere de asemenea lungime. Efectul nu corespunde efortului. Ah! cât sunt de nerăbdător să-ţi citesc!

Mâine plec la Paris să văd puţin Expoziţia[18]. După care mă duc la prinţesa Mathilde şi peste vreo douăzeci de zile mă întorc aici, de unde n-am să mă mai mişc până nu isprăvesc capitolul VII; despre dragoste! Cea mai mare parte din lecturile mele e terminată şi încep să întrezăresc sfârşitul. Dar bătrânul dumitale prieten este grozav de ostenit în unele clipe. N-are a face! „constituţia e solidă".

[...] Citeşti operele lui Herbert Spencer[19]? Ăsta bărbat! şi un adevărat pozitivist, lucru rar în Franţa, orice s-ar zice. Germania n-are nimic comparabil cu acest gânditor. [...]

Către Émile Zola
Croisset, lângă Rouen, la prânz, 23 septembrie

[...] Guy de Maupassant mi-a vorbit cu *entuziasm* despre capitolul întâi din *Nana*[20]. Găseşte că n-ai făcut niciodată ceva aşa de *frumos (sic!)*. Ce-o mai fi şi asta!

După o întrerupere de trei săptămâni mă aşez din nou la treabă. E greu. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset,) miercuri (16 octombrie)

[...] Groaznica mea carte înaintează. Sunt acum la politică (teoretică) şi la socialism. După care indivizii mei or să guste din amor! într-un cuvâat, peste un an n-o să fiu departe de sfârşit şi îmi vor mai trebui şase luni pentru volumul al doilea, cel cu notele. Opera poate apărea peste doi ani. Aş vrea să fiu în luna mai ca să-ţi citese capitolele III până la VII. Te previn însă că dacă mai suntem deranjaţi de domnişoara care cântă, o ucid ori îi trag un pumn.

[...] N-am citit ultimul poem al lui Sully Prudhomme[21]. Lipsa de imagini la poeţii aceştia mă şochează nemaipomenit. Adâncimea lor nu conţine decât vid, iar simplitatea lor e sărăntoacă. De ce să spui în versuri asemenea lucruri? Ne întoarcem la Delille[22]!

[...] Plouă cu şiroaie, frunzele galbene se rotesc, râul vuieşte. E ora patru. Îmi aprind lampa şi mă apuc iarăşi de tipii mei. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Miercuri (30 octombrie)

[...] Suntem inundaţi. Burghezii spun în asemenea ocazii că "e un adevărat potop" şi vorbele astea îi consolează. Cât despre mine, timpul de afară îmi e perfect egal. Cel de acum este atât de oribil încât devine

frumos. Sena pe sub ferestrele mele e verzuie şi vuieşte sub cerul negru cu fâşii de safir, iar copacii, care se zbuciumă în vânt pierzându-şi frunzele, seamănă cu nişte oameni care-şi smulg părul din cap. S-ar zice că natura îndură o mare suferinţă. În frumoasele zile de vară n-o găseşti, câteodată, sfidătoare? [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) joi, ora trei (28 noiembrie)

[...] Ieri, fiind vremea foarte frumoasă, am făcut după-prânz o lungă plimbare prin curţi. Timp de un ceas am rostogolit sub galoşii mei frunzele de pe jos, am admirat cerul albastru, râul şi colinele, şi mai ales am sorbit din tot pieptul aerul bun şi rece care mirosea a verdeaţă.

[...] Lucrul îmi merge bine şi, dacă continui aşa, o să fiu gata cu prima parte peste două săptămâni. Dar ziua de luni n-a fost prea veselă, biata mea Caro!

Am avut după-amiază o violentă criză de amărăciune, gândindu-mă la izolarea mea! Eram făcut să gust din toate afecţiunile; sunt deseori prea lipsit de ele. [...]

Către aceeaşi
Croisset, noaptea de vineri (16–17 decembrie)

[...] De duminică dimineaţa singurătatea mea a fost absolută. Aşa că trag tare! Alaltăieri trei pagini! şi astăzi una! Sper ca de Anul nou să nu mai am decât şapte de scris din afurisitul meu de capitol! Mă întreb dacă a mai muncit şi a mai trăit cineva ca mine. Găsesc că sunt un adevărat *fenomen.* Unica mea distracţie, în fiecare seară după cină, este să stau de vorbă despre vremurile de altădată cu Julie[23]. Astăzi mi-a vorbit despre Marmontel[24] şi despre *Noua Eloiză*[25], lucru pe care nu l-ar putea face multe cucoane, şi nici mulţi domni. [...]

Către Prinţesa Mathilde
Croisset, duminică 22, seara (22 decembrie)

[...] Sunt trist pentru că-i văd suferind lângă mine pe cei pe care-i iubesc şi pentru că sunt întrerupt din munca mea; dar spiritul rămâne liber, conştiinţa pură şi corpul robust: ăsta e principalul.

[...] Zăpada înveleşte pământul şi acoperişurile, deşi e soare. Trăiesc ca un urs în bârlog! Nici un zgomot din afară nu ajunge până la mine şi, ca să-mi uit supărările, lucrez cu înverşunare. Aşa că am făcut trei capitole de patru luni încoace, ceea ce, dată fiind obişnuita mea încetineală, e uluitor. [...]

Către Doamna Brainne[26]
(Croisset,) noaptea de luni, 30 decembrie

[...] Am trecut prin nişte zguduiri violente, am avut un surplus de necazuri[27]. Iată pricina accesului meu de tristeţe. Dar am să mă *deprind,* am să devin „liniştit".

[...] Preocupările materiale nu mă împiedică să lucrez, căci niciodată n-am muncit cu mai multă îndârjire. Pregătesc acum ultimele trei capitole din carte şi Policarp[28] se află cufundat în metafizică şi în religie. Şi înainte de a mă aşeza din nou la scris, mai am de terminat o muncă pe care îndrăznesc s-o calific drept gigantică. M-ar putea duce la Charenton[29] dacă n-aş avea capul solid. De altfel, ăsta-i scopul meu (secret): să-l buimăcesc în asemenea hal pe cititor încât să înnebunească. Dar scopul meu nu va fi atins, pentru motivul că cititorul nu mă va citi; o să adoarmă de la început.

[...] Există un lucru pe care trebuie să ni-l dorim, chiar înaintea sănătăţii, este *buna dispoziţie!* Să ne rugăm cerului să ne-o hărăzească.

Uitam o anecdotă care o să-ţi facă plăcere: Vinerea trecută, fiind în catedrala din Rouen pentru o înmormântare, un funcţionar de la pompele funebre mi s-a adresat cu: „Domnule abate" judecând după calota de mătase şi haina vătuită că aparţineam Bisericii. Am acum şicul ecleziastic!!! [...]

Către Guy de Maupassant

Croisset, noaptea de 31 decembrie

[...] În ce mă priveşte, continui să fiu de o tristeţe neagră, ceea ce nu mă împiedică să lucrez formidabil. Sunt pierdut în metafizică, lucru prea puţin vesel de altminteri. Îmi pregătesc ultimele trei capitole deodată: Filozofia, Religia şi Morala. Povara asta mă striveşte.

[...] Ţi-aş scrie mult, dar sunt istovit de atâta citit şi scos note.[...]

1879

Către Alphonse Daudet
Croisset, 3 ianuarie

[...] Protestele împotriva lui Zola mi se par stupide[1]. Nu-i împărtăşesc teoriile. Cât despre critica lui, era foarte bundă. Scandalul pe care-l iscă e o dovadă în plus a făţărniciei contemporane. Cum adică! nu mai ai dreptul să spui că Feuillet[2] şi Cherbuliez[3] nu sunt nişte oameni mari! Îţi vine să verşi. [...]

Către nepoata sa Caroline
(Croisset,) noaptea de marţi, ora unu (14–15 ianuarie)

[...] Ce vreme e aici la Croisset! zăpadă, ploaie şi inundaţie! Curtea este pe două treimi acoperită cu apă. De când a început dezgheţul, e ceaţă; vaporul pentru Bouille se odihneşte.

Ieri totuşi, trebuind cu orice preţ să capăt nişte cărţi, am pornit la drum şi m-am bălăcit prin noroi la Rouen, în ploaie, cu un pachet de hârţoage sub braţ, fără să dau de o birjă.

[...] Tristeţea mă roade, ăsta-i adevărul. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset (15 ianuarie)

Linişteşte-te, dragul meu prieten, voi fi la Paris la sfârşitul lui februarie (sau mijlocul lui martie) şi voi sta până la sfârşitul lui mai. Întâi şi întâi nu poţi trăi mereu în singurătate, şi apoi am nevoie de capitală pentru lecturile mele.

[...] Continui să mă ocup cu metafizica şi capitolul meu se conturează. Ieri am terminat de citit *Catehismul perseverenţei* de abatele Gaume[4]. Este neînchipuit de tâmpit. Şi Enciclica Sfântului Părinte, ce zici despre ea?

Sfârşitul romanului meu va depăşi în violenţă faimosul articol al lui Zola; cel puţin aşa sper! şi n-o să fiu „decorat pentru asta".

[...] Axiome:
Onorurile dezonorează;
Titlul degradează;
Funcţia abrutizează.
Scrie asta pe ziduri. Te îmbrăţişez.

Către Doamna Brainne
(Croisset, ianuarie, înainte de 25)

[...] Cât despre vreo slujbă, vreo funcţie, dragă prietenă, niciodată! niciodată! niciodată! Am refuzat una pe care mi-o oferea amicul meu Bardoux[5]. Ca şi Crucea de ofiţer pe care vroia, tot aşa, să mi-o dăruiască.

În cel mai rău caz se poate trăi într-un han cu 1500 de franci anual. Asta am să şi fac, mai curând decât să primesc o centimă de la Buget.

Nu ştii următoarea axiomă (care-i de mine): „Onorurile dezonorează, titlul degradează, funcţia abrutizează". Şi de altfel sunt eu capabil să îndeplinesc o slujbă, oricare ar fi ea? Chiar de-a doua zi m-ar da afară pentru insolenţă şi nesupunere. Nefericirea nu mă face mai suplu, din contră! Sunt, mai mult ca oricând,

de un idealism frenetic şi decis să mor de foame şi de turbare mai degrabă decât să fac cea mai măruntă concesie. [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, joi, ora două (16 ianuarie)

Cum adică, draga mea, îţi sunt dator mai multe scrisori? Reproşul tău e drăgălaş, dar nedrept! Şi în ce priveşte scrisorile, sunt *sătul până peste cap* să tot scriu! Am chef să dau un anunţ la ziar că nu mai răspund la nici una: patru astăzi! şase ieri! tot pe atâtea alaltăieri! Mâzgăleala asta nătângă îmi mănâncă timpul.

Pe deasupra *Bouvard şi Pécuchet* nu înaintează. Sucomb sub teologie! Şi te asigur, pisicuţo, că trebuie să ai un cap puternic şi vast ca să coordonezi şi să faci să fie plastice toate chestiunile tratate în ticălosul ăsta de capitol! Le vin eu de hac, aşa cred. Dar când va fi gata acest capitol IX? Nu ştiu! şi s-ar putea foarte bine să nu vin la Paris decât la mijlocul verii viitoare.

[...] Îmi satisfac nevoia de tandreţe chemând-o pe Julie[6] după masa de seară şi mă uit la rochia ei cu pătrăţele negre pe care a purtat-o mama. Atunci mă gândesc la biata femeie, până mi se urcă lacrimile în gâtlej. Astea-mi sunt plăcerile. Viaţa mea e aspră, la drept vorbind.

[...] În mijlocul acestor tristeţi, îmi continui metafizica, Kant, Hegel, Leibnitz. Nu-i prea uşor şi sunt *copleşit*. Ieri am lucrat douăsprezece ore. Sunt voinic, pare-se... [...]

Către aceeaşi
21 ianuarie

[...] Când totul va fi lichidat[7] o să-mi rămână încă vreo câteva mii de franci care o să-mi permită să aştept sfârşitul lui *Bouvard şi Pécuchet.* Strâmtorarea în care trăiesc mă irită din ce în ce, iar nesiguranţa permanentă mă disperă. E timpul să se termine. Sănătatea mea ar fi bună dacă aş putea dormi. Am acum insomnii persistente; fie că mă culc târziu fie devreme, nu mai pot să adorm până la cinci dimineaţa. De aceea mă doare capul toată după-amiaza. Citesc şi iau note fără nici o măsură. Aseară m-am plimbat pe chei sub lună, cu tot frigul ascuţit, dar frumuseţea nopţii era irezistibilă; iar adineaori, după prânz, am dat o raită prin grădină. Dar compania mea mă întristează; o prefer pe a cărţilor.

Vineri şi sâmbătă, starea mea nervoasă şi mintală *(sic)* m-a înspăimântat. Rumeg în mine aceleaşi cârteli! Şi mă tăvălesc în amărăciune fără încetare. Pe urmă iar mă aşez la cărţile mele, încerc să-mi compun capitolul. Atunci, cum intră în joc imaginaţia, în loc să se aplice unor făpturi fictive, mi se aplică mie, şi iarăşi o iau de la capăt!

Inutil să te plângi! dar şi mai inutil să trăieşti! Ce viitor mă aşteaptă acum? Cu cine să vorbesc? Trăiesc singur ca un blestemat şi lucrurile nu prea par să se schimbe, pentru că va trebui să plec la Paris două luni în anul ăsta, dacă vreau să termin *Bouvard şi Pécuchet,* iar voi vă întoarceţi aici, aşa încât o să stau poate până la mijlocul lui mai fără să-mi văd biata fetiţă. Şi să locuim toţi trei împreună în mica locuinţă din Paris este materialmente imposibil (neavând acolo nici măcar cameră pentru bucătăreasă). Cel puţin aici nimic nu mă scoate din sărite, pe când acolo s-ar schimba lucrurile.

Către Guy de Maupassant
Croisset, 22 ianuarie

[...] Am citit cronicile la *Cârciuma*[8] în *Le Figaro, Le Gaulois* şi *La France* (pe care mi le-ai trimis azi-dimineaţă). Mă bucur pentru Zola de succesul bănesc. Dar asta nu consolidează naturalismul (a cărui definiţie o aşteptăm încă) şi nici nu-l instituie pe prietenul nostru autor dramatic. Acum de-abia trebuie să facă o piesă „în sistemul lui". [...]

Către nepoata sa Caroline
Luni seara, ora şase (27 ianuarie)

Mă tem ca *Le Nouvelisie* să nu publice o ştire care te-ar îngrijora: mi-am provocat sâmbătă[9], alunecând

pe polei, *o foarte rea entorsă* cu fisură a peroneului; dar piciorul nu e rupt.

[...] Când o să am o scândură de scris în pat, am să-ţi dau mai multe amănunte; poimâine probabil. [...]

Către aceeaşi
Joi, ora unsprezece (30 ianuarie)

[...] Ce m-a supărat cel mai tare la accidentul meu a fost notiţa din *Le Figaro*[10]. Ce imbecili! [...] Nu-mi place ca publicul să fie informat despre persoana mea; „Ascunde-ţi viaţa" (maximă de Epictet)[11]. [...]

Către aceeaşi
Duminică, ora unu (februarie)

Insula din faţă e acoperită de apă. Vântul împinge valurile. Soarele iese din când în când printre nori, şi mă uit la râu cu binoclul. [...] Mâine or să-mi pună piciorul în ghips.

[...] M-aş simţi bine dacă n-aş avea groaznice mâncărimi pe tot corpul. E o mică afecţiune nervoasă, zice doctorul Fortin. Dar asta nu mă lasă să dorm!

[...] Vederea râului care e splendid mă mai calmează. [...]

Către *aceeaşi*
Joi seara, ora cinci (februarie)

[...] De douăzeci şi palm de ore nu mai sufăr, în fine, şi m-am reinstalat în cabinetul meu unde iau note despre spiritism şi religie...

[...] Cu toate ustensilele dimprejurul fotoliului, mă simt de parcă aş fi ologul Scarron[12].

Către Georges Charpentier
Croisset, duminică (16 februarie)

[...] Doream să pun în carte, după *Saint Julien,* vitraliul catedralei din Rouen[13]. Nu era nevoie decât să fie colorată planşa care se găseşte în volumul lui Langlois[14] – atât şi nimic mai mult – şi ilustraţia aceea îmi plăcea *tocmai* pentru că nu era o ilustraţie, ci un *document* istoric. Comparând imaginea cu textul, lumea şi-ar fi spus: „Nu înţeleg nimic. Cum de a scos una din alta?"

Orice ilustraţie în general mă exasperează, cu atât mai mult când e vorba de operele mele, şi cât oi trăi n-or să fie ilustrate[15]. *Dixi*[16]. La fel a fost şi cu portretul meu, încăpăţânare care era cât pe ce să mă facă să mă cert cu Lemerre[17]. Asta e. Am principii. *Potius mori quam foedari*[18].

Bovary mă calcă pe nervi. Sunt absolut *sastisit* de romanul ăsta. Tot ce am făcut de atunci încoace nu există. Te asigur că dacă n-aş fi în lipsă de bani, m-aş aranja să nu se mai scoată nici un nou tiraj.

Către nepoata sa Caroline
Sâmbătă, ora două (februarie)

[...] Am să şchioapăt timp de trei, patru ani. Asemenea perspectivă nu mă disperă deloc! A urca însă scările din Paris, şi mai ales a noastră, anul ăsta, mi se pare îndoielnic! Sunt dinainte consolat. Şi de altfel, *cu ce bani* m-aş duce şi aş trăi la Paris? Am nevoie să stau acolo cel puţin două luni pentru lucrul meu. Ei bine, lucrul meu o să se dispenseze de asta, vrând-nevrând. Deseori, de altminteri, mi se pare că n-am să mai pot scrie. Atâtea lovituri au curs pe biata mea căpăţână încât resortul cel mare s-a rupt. Sunt frânt, nu vreau decât să dorm... [...]

Către J.K. Huysmans[19]
(Croisset, februarie-martie)

[...] Le lipseşte *Surorilor Vatard*[20], ca şi *Educaţiei sentimentale,* falsitatea perspectivei! Nu există o progresie a efectului. Cititorul, la sfârşitul cărţii, păstrează impresia pe care o avea de la început. Arta nu e realitatea. Orice ai face, eşti obligat să alegi printre elementele pe care ţi le furnizează. Numai aşa ceva, în ciuda Şcolii, înseamnă ideal, de unde rezultă că trebuie să alegi bine.

[...] O anume estetică transpare în următoarea reflecţie, pagina 152: „tristeţea micşunelelor ofilindu-se într-o glastră i se părea mai *interesantă* decât surâsul însorit al trandafirilor" etc.

De ce? Nici micşunelele, nici trandafirii nu sunt interesanţi în sine, interesant este modul în care-i pictezi. Gangele nu e mai poetic decât râul Bièvre, dar nici Bièvre nu e mai poetic decât Gangele. Să fim atenţi, să nu cădem iarăşi, ca pe vremea tragediei clasice, în aristocraţia subiectelor şi în preţiozitatea cuvintelor. Se va găsi că expresiile vulgare sunt de efect în stil, aşa cum altădată era împodobit cu termeni aleşi. Retorica a fost întoarsă pe dos, dar tot retorică este. Mi-e necaz să văd un om atât de original ca dumneata stricându-şi opera cu asemenea copilării. Fii mai mândru, ce Dumnezeu! nu mai crede în reţete. [...]

Către nepoata sa Caroline
Vineri, ora trei (14 martie)

[...] Am toate motivele să cred că mi se va *oferi* o pensie; şi am s-o accept, deşi sunt *umilit* până-n măduva oaselor (de aceea vreau să păstrez în privinţa asta secretul cel mai absolut). Să sperăm că nu se va amesteca presa! Conştiinţa îmi reproşează această pensie (pe eare n-am meritat-o, orice s-ar spune)...

[...] În rezumat, prefer viaţa cea mai precară, cea mai singuratecă şi cea mai tristă obligaţiei de a mă gândi la bani. Renunţ la tot numai să am linişte, adică *libertate de spirit.*

Să sperăm în succesele tale picturale. Îţi închipui tu bucuria mea? bucuria noastră, dacă ai fi foarte remarcată la Salon! La preţurile la care se plăteşte pictura, poţi să câştigi o grămadă de bani. Dar mijlocul de a-i câştiga e să nu pictezi pentru a-i câştiga. Succesul material nu trebuie să fie decât un rezultat şi niciodată un scop. Altfel îţi pierzi cumpătul, nu mai ai nici măcar simţ practic. Să lucrăm *bine,* şi pe urmă întâmplă-se ce s-o întâmpla. [...]

Către Edmond de Goncourt
Miercuri seara, 19 martie

[...] De abia pot face cinci-şase paşi prin camera de lucru şi în fiecare seară articulaţia e umflată. Voi fi oare în stare să vin la Paris în luna mai? mă cam îndoiesc.

Cât despre dispoziţie, nu-i prea veselă, dragă prietene, am trecut prin nişte stări de-mi venea să-mi sparg capul. Iată adevărul.

Am avut totuşi puterea să mă ameţesc cu lecturi nebuneşti (preţ de un volum pe zi, cu note); acum îmi pregătesc ultimele trei capitole şi nădăjduiesc să mă aşez iar la scris peste vreo două săptămâni. Pe scurt, într-un an, dar nu înainte, sper să-mi văd cartea[21] terminată. [...]

Către nepoata sa Caroline
Miercuri (martie-aprilie)

[...] Când nimic din afară nu mă tulbură, mă simt bine. Priveliştea râului şi cântecul găinilor îmi ajung ca distracţie *(sic).* Niciodată nu mi-am dorit mai puţin Parisul; mă gândesc chiar foarte rar la el. De altfel n-am să pot urca o scară pariziană înainte de două luni. Aşa că toate sunt cum e mai bine. Aş vrea să mă reapuc de scris, dar cinstit vorbind, cred că o să-mi fie imposibil! şi *dau înapoi* din faţa acestui moment. Am avut şi mai am prea multe bătăi de cap; mintea nu mi-e liberă, o simt! Frumos rezultat! şi cui i-am fost de folos, în definitiv? [...]

Către aceeaşi
Miercuri seara, 10 aprilie

[...] Lectura *Corespondenţei inedite a lui Berlioz* mi-a dat forţe noi. *Citeşte-o* te rog. Ăsta om! şi un adevărat artist! Ce ură la adresa mediocrităţii! Ce splendide mânii contra infamului burghez! Cât dispreţ pentru opinia, comună! Întrece scrisorile lui Balzac cu 36.000 de coţi! Nu mă mai mir de simpatia pe care o aveam unul pentru altul. De ce nu l-am cunoscut mai bine! l-aş fi adorat!

[...] Nu vă preocupaţi de venirea mea la Paris. Lumea mă atrage din ce în ce mai puţin şi nu ştiu când mă voi resemna să mă urc într-un vagon. Numai ideea de a trece pragul îmi este dezagreabilă. S-ar putea foarte bine să-mi amân călătoria pentru la toamnă. Până la urmă o să ajung să semăn cu canonicul din Poitiers, de care vorbeşte Montaigne, şi care nu ieşise din cameră de treizeci de ani „din pricină de melancholie".

Către Doamna Régnier
(Croisset, aprilie)

[...] Încă nu ştiu când am să fiu la Paris şi nici măcar dacă vin luna viitoare. Nimic nu mă atrage acolo, mai bine zis totul mă respinge.

Un lucru m-a remontat astăzi: citirea scrisorilor lui Berlioz! Ce artist şi ce mâncător de burghezi! Când vezi câte a pătimit acest mare om, nu te mai plângi. [...]

Către Guy de Maupassant
(Croisset, aprilie)

[...] N-ai să mă vezi până-n 20 mai. Vreau ca înainte de a veni la Paris să termin cu magnetismul, adică să mă aflu la jumătatea capitolului. Dar vin sau nu la Paris? sincer vorbind, nimic nu mă atrage acolo, în afară de tine, dragul meu Guy.

[...] Citeşte corespondenţa lui Berlioz. Ăsta om! şi care detestă burghezul! Îl taie pe Balzac! [...]

Către Edmond de Goncourt
Joi, 1 mai

Sunt *încântat* de cartea dumitale[22].

[...] Nimeni, cred, nu-i înţelege mai bine ca mine *dedesubturile.* E un lucru ferm, rapid, colorat, scris cu artă, şi nu „artistic". Slavă Domnului! Vezi cu ochii personajele.

[...] În schimb îţi dezaprob Prefaţa, ca intenţie. Ce nevoie ai să vorbeşti direct publicului? Nu e demn de confidenţele noastre. „Ascunde-ţi viaţa", zice Epictet[23]. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Paris, 13 iunie (ora opt dimineaţa)

[...] Primele două zile după sosirea mea aici m-am plictisit de moarte, pe urmă mi-a făcut plăcere să-mi revăd prietenii. Orice locomoţie, orice schimbare în obiceiurile mele îmi este acum neplăcută. Semn de senilitate. Numai inima nu îmbătrâneşte, ba chiar dimpotrivă, poate? Literatura însă devine tot mai dificilă. Trebuia să fii nebun ca mine ca să te apuci de o carte cum e cea pe care o fac eu. În fiecare zi îmi petrec după-masa la Biblioteca Naţională unde citesc lucruri stupide, numai apologetică creştină, acum. [...] Îl cunoşti pe Schopenhauer? Citesc două cărţi de ale lui. Idealist şi pesimist, ori mai bine zis budist. Mi se potriveşte. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, joi, 19 iunie

[...] Azi-dimineaţă mi-am terminat prima parte a capitolului şi astă-seară încep pregătirea filozofiei. Domnul are un fel ciudat de a se odihni la Paris! Cât despre picior, nu se vindecă prea repede. Mă simt moale ca o cârpă.

[...] Ştii ce mă *obsedează* acum? pofta de a scrie bătălia de la Termopile. M-a apucat din nou. [...]

Către Turghieniev
(Croisset,) sâmnătă, ora 6 seara (9 august)

[...] În ce mă priveşte, *B. şi P.* mă epuizează. Mai am doar patru pagini până să-mi termin capitolul despre filozofie. După care încep penultimul capitol. Aceste două ultime capitole au să mă ducă până în luna martie sau aprilie. După aceea îmi rămâne volumul doi. Într-un cuvânt, peste un an încă o să mai fiu înhămat la treaba asta. Trebuie să ai geniul ascetismului ca să-ţi impui asemenea corvezi. În unele zile, mă simt de parcă mi s-ar fi luat sânge la toate patru membrele şi cred că am să crap curind. Pe urmă iar mă ridic la suprafaţă şi continui *totuşi*. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
(Croisset,) joi, 14 (august)

[...] Peste trei-patra zile închei capitolul VIII. Îmi mai rămân al LX-lea şi al X-lea! (religia şi umanitarismul). Pe urmă am de făcut volumul doi, foarte avansat dealtfel, dar care sigur o să-mi ia şase luni[24]. *Cu toate acestea* îmi propun, ca răsplată, să vin să-ţi citesc volumul întâi când va fi definitivat, adică la primăvară, în jurul lui 1 martie sau 1 aprilie. Iată proiectele mele.

Prietenul dumitale este complet *deşelat*, abrutizat! Mă întreb cu îngrijorare dacă o să am forţa s-o duc tot aşa! Fericiţi cei născuţi fără dorinţa de Perfecţiune! dorinţă nu-i cuvântul potrivit, e mai degrabă o nevoie, o furie. Însuşirea asta lugubră ajunge ca să-ţi otrăvească viaţa. [...]

Către nepoata sa Caroline
Paris, miercuri seara, 3 septembrie

[...] Domnul şi-a petrecut după-amiaza recitind „în tăcerea cabinetului" ultimele trei capitole[25] din *Bouvard şi Pécuchet.* Opinia lui este că: e foarte bine, foarte îndrăzneţ, foarte tare şi deloc plictisitor.

Aşa cred eu... [...]

Către Édouard Gachot[26]
Croisset, lângă Rouen, 23 septembrie

Domnule,

Domnul Raoul-Duval vă va remite manuscrisul dumneavoastră pe care i-l voi da mâine (sau poimâine), în ziua când vine la Rouen. Veţi putea deci să vă prezentaţi la Vaudreuil[27] spre sfârşitul săptă-mânii. Dacă nu vă expediez direct caietul, este de teamă să nu se strice prin poştă.

Cum e puţin probabil să vin eu însumi la Vaudreuil, vă scriu în loc de a vă vorbi.

Sinceritatea mă sileşte să vă spun că plasarea operei dumneavoastră mi se pare dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Gazetele sunt arhipline de materiale şi nici un editor n-o să-l ia pe al dumneavoastră.

Aveţi o *imaginaţie bogată*, multă îndemânare şi o cultură istorică precoce. Sunteţi tânăr; trebuie să lucraţi multă vreme în singurătate şi *fără speranţa recompensei*, fără ideea de a publica. Faceţi ca mine! Aveam 37 de ani atunci când am tipărit *Doamna Bovary*. Sunteţi pierdut dacă vă propuneţi să trageţi vreun profit oarecare de pe urma operelor dumneavoastră. Nu trebuie să vă gândiţi decât la Artă în sine şi la perfecţionarea individuală.

Şi nu mai credeţi că viaţa unui om de litere ca mine este „semănată cu flori". Vă iluzionaţi total.

Vă repet: dacă iubiţi cu adevărat literatura, scrieţi mai întâi *pentru dumneavoastră* şi citiţi-i pe clasici. Aţi citit prea multe cărţi moderne; reflexul lor se vede în opera dumneavoastră. Exersaţi-vă în a pune pe hârtie lucrurile pe care le-aţi simţit personal, în a descrie mediile ce vă sunt familiare.

Vorbele mele sunt aspre, dar sincere. Vă stimez, vă preţuiesc şi vă strâng mâna prieteneşte.

Către Doamna Roger des Genettes

(Croisset, prima jumătate a lui octombrie)

Îmi vorbeşti de *Educaţia sentimentală* şi scrisoarea dumitale m-a surprins adineaori tocmai pe când făceam corecturile la sus-pomenita carte (o ediţie Charpentier[28] care trebuie să iasă peste două săptămâni).

De ce n-a avut cartea asta succesul la care mă aşteptam? Poate că Robin a descoperit motivul. E prea adevărată şi, estetic vorbind, îi lipseşte: *falsitatea perspectivei*. Tot ticluindu-i planul cât mai bine, planul a dispărut. Orice operă de artă trebuie să aibă un punct, un vârf, să formeze o piramidă, sau lumina să cadă pe un punct al sferei. Or, în viaţă nu găseşti nimic din toate astea. Dar arta nu-i natură. N-are a face! Cred că nimeni n-a împins probitatea mai departe. Cât despre concluzie, îţi mărturisesc că-mi stau încă pe inimă toate prostiile care s-au spus despre ea.

[...] Autobiografia lui moş Michelet, în *Le Temps*, mi s-a părut o platitudine. Îi bănuiesc consoarta de a fi colaborat prea mult la ea; dealtminteri, nu-mi plac spovedaniile decât excesive. Pentru ca un oarecare domn să te intereseze vorbindu-ţi de persoana lui, trebuie ca acea persoană să fie exorbitantă, în bine sau în rău. A da publicului amănunte despre tine e o tentaţie burgheză căreia i-am rezistat întotdeauna. [...]

Către Doamna Juliette Adam[29]
Croisset, marţi, 2 decembrie

[...] Fără imprudenţe! *Cei doi indivizi ai mei sunt încă departe de a fi gata!* Volumul întâi va fi terminat în vară, dar când? iar al doilea o să-mi ia sigur încă şase luni; dacă nu cumva sunt eu însumi terminat – înaintea operei![30] De şase ani de când m-am înhămat la ea, am început să mă cam satur. Deci, *vă rog*, nu anunţaţi nimic, nu faceţi nimic, îmi va fi cu neputinţă să vă dau manuscrisul înainte de sfârşitul lui 1880[31]. [...]

Către Emile Zola
Miercuri seara (3 decembrie)

Dragă prietene,

E inutil să pozez, nu-i aşa? sau să mă prefac că nu l-am citit, atunci când, dimpotrivă, l-am citit de trei ori[32]. Numai pudoarea m-a împiedicat să nu-l arăt bucătăresei. Dealtfel nu l-ar fi priceput.

Cum te mai dezlănţui, cum mă mai răzbuni! Părerea mea secretă este că ai dreptate: e o carte *cinstită*. Dar n-am forţat oare romanul să spună mai mult decât comportă el în genere? [...]

Către nepoata sa Caroline
Croisset, miercuri seara, 31 decembrie

1880 să-ţi fie uşor, fetiţa mea dragă! Sănătate, triumfuri la Salon[33], reuşită în afaceri! Pentru mine în special mai adaug: să termin *Bouvard şi Pécuchet!* căci, sincer, nu mai pot. Sunt zile ca astăzi când plâng de oboseală *(sic)*, şi când abia am puterea să ţin în mână o pană! Ar trebui să mă odihnesc. Dar cum?... unde?... şi cu ce?

Încă două săptămâni totuşi şi sper să închei capitolul[34]! Ceea ce o să-mi dea elanuri proaspete, îmi place să cred! Şi peste trei sau patru luni, când şi ultimul capitol va fi făcut, o să mai am de lucru (împreună cu volumul al doilea) pentru încă şase sau opt luni! Atare perspectivă mă îngrozeşte în ceasurile de oboseală. Dar s-a mai scris vreodată o asemenea carte? Cred că nu!

[...] Nu-l uita pe Bătrân, care e acolo departe singur-singurel şi care scuipă în mica lui sobă, sub grinda cea mare din mica lui sală, cu câinele drept unică tovărăşie. Ce viaţă de artist! [...]

1880

Către aceeaşi
(Croisset,) duminică seara (11 ianuarie)

[...] Mi-am terminat capitolul. L-am recopiat ieri şi am scris zece ore! Astăzi îl re-recorectez şi îl re-

recopiez. La fiece nouă lectură descopăr greşeli! Trebuie să fie *perfect:* e singura manieră de a face să treacă fondul.

Către Doamna Marguerite Charpentier[1]
Marţi (ianuarie)

[...] Îi cer soţului dumitale, ca pe *un serviciu personal*, să tipărească acum, adică înainte de luna aprilie, volumul de versuri[2] al lui Guy de Maupassant. Asta i-ar folosi sus-zisului tânăr pentru acceptarea unei mici piese de-a lui la Théâtre des Français.

Insist. Numitul Maupassant are mult, chiar foarte mult talent. O afirm eu şi cred că mă pricep. Versurile lui nu sunt plicticoase, un prim punct câştigat pentru public – şi e poet, fără stele şi fără păsărele. Pe scurt, *este discipolul meu* şi îl iubesc ca pe un fiu. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
Croisset (23 ianuarie)

[...] ...Am de scris, în medie, trei-patru scrisori pe zi şi de citit două-trei volume pe săptămână. Fără să mai pun la socoteală tot ce trebuie să citesc pentru lucrul meu. [...] Sunt obligat să răspund tinerilor care îmi trimit operele lor.

[...] Ştii la cât se ridică numărul cărţilor pe care a trebuit să le înghit pentru indivizii mei[3]? La peste 1500! Dosarul cu note are 8 degete înălţime, şi toate ori nimic înseamnă acelaşi lucru. Supraabundenţa documentelor însă mi-a permis să nu fiu pedant; de asta sunt sigur.

Îmi încep în sfârşit *ultimul capitol.* Când va fi gata (la finele lui aprilie sau mai), mă voi duce la Paris pentru volumul doi, care n-o să-mi ia mai mult de şase luni; e pe trei sferturi făcut şi va fi compus aproape numai din citate. După care îmi odihnesc bietul creier care nu mai poate de oboseală.

Citeşte neapărat *Război şi Pace*[4] de Tolstoi, trei volume uriaşe, la Hachette. E un roman de prim ordin, deşi ultimul volum e ratat.

[...] Am petrecut două luni şi jumătate absolut singur, ca un urs în peşteră şi, la urma urmei, perfect împăcat; nu vedeam pe nimeni, dar nici nu auzeam debitându-se tâmpenii. Insuportabilitatea prostiei omeneşti a ajuns la mine o *boală*, şi cuvântul e slab. Aproape toate făpturile umane au darul să *mă exaspereze* şi nu respir liber decât în deşert. [...]

Către Guy de Maupassant
(Croisset, ianuarie)

[...] îmi prepar acum capitolul ultim: *Educaţia.* Dacă aş putea controbăi prin biblioteca Ministerului tău[5] aş găsi comori, sunt sigur. Dar de unde să pornesc cu căutările? Aş avea nevoie de nişte lucrări caracteristice ca programe de studii şi ca METODE.

[...] Ai cumva vreun catalog al bibliotecii voastre? Răsfoieşte-l şi vezi ce-mi poate folosi.

[...] Ţine-mă la curent cu mersul treburilor tale la Charpentier şi gândeşte-te la mine. Te îmbrăţişez cu drag.

Către Léon Hennique[6]
Luni noaptea, ora trei (2–3 februarie)

[...] Mania de a crede că de-abia acum a fost descoperită natura şi că suntem mai adevăraţi decât înaintaşii mă scoate din fire. *Furtuna* lui Racine este la fel de adevărată ca a lui Michelet. Nu există Adevărul! Există doar moduri de a vedea. Seamănă fotografia cu modelul? nu mai mult decât pictura în ulei, sau tot atât.

Jos cu Şcolile, oricare ar fi ele! Jos cu vorbele goale! Jos cu Academiile, cu Poeticile, cu Principiile! [...]

Către nepoata sa Caroline
Duminică, ora patru (prima jumătate a lui februarie)

[...] *Bulgăre de Seu*[7], povestirea discipolului meu, pe care am citit-o azi-dimineaţă în corectură, este o *capodoperă,* menţin cuvântul, o capodoperă de compoziţie, de comic şi de observaţie... [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset (prima jumătate a lui februarie)

[...] Abia aştept să-ţi spun că *Bulgăre de Seu* mi se pare o *capodoperă.* Da! tinerel Nici mai mult nici mai puţin, e creaţia unui maestru. Foarte originală în compoziţie, bine gândită în întregul ei şi cu un stil excelent. Peisajul şi personajele se văd, iar psihologia e viguroasă, într-un cuvânt, sunt încântat, de două sau trei ori am râs cu voce tare.

[...] Ţi-am înşirat pe un petec de hârtie observaţiile mele de belfer. Ţine seama de ele, cred că sunt bune.

Povestioara asta *va rămâne,* fii sigur! [...]

Către Emile Zola
Croisset, duminică (februarie)

Dragul meu Zola,

Mi-am petrecut toată ziua de ieri până la unsprezece şi jumătate din noapte citind *Nana*[8], după care n-am mai putut dormi şi „am rămas prostit".

Dacă ar fi să notez tot ce e rar şi puternic în cartea asta, aş face câte un comentariu pe fiecare pagină! Caracterele sunt extraordinar de adevărate. Cuvintele *naturale* mişună; la sfârşit, moartea lui Nana este *Michelangelescă*!

O carte enormă, dragul meu!

[...] Nana devine mit, fără a înceta să fie reală. [...]

Către nepoata sa Caroline
Duminică, ora cinci şi jumătate, februarie

[...] Toată ziua de ieri mi-am petrecut-o citind *Nana* (de la zece dimineaţa până la unsprezece şi jumătate noaptea, fără întrerupere). [...] Este o operă enormă, făcută de un om de geniu! Ce caractere! ce strigăte de patimă! ce amploare! şi ce comic *adevărat!* Nana devine mit fără a înceta să fie femeie, iar moartea ei e *Michelangelescă*!

[...] Capitolul meu o să-mi ia precis patru luni, căci *trebuie* să fie cel mai lung şi să nu depăşească patruzeci de pagini! Asta mă duce până la mijlocul lui iunie! Totuşi, dacă nu vreau să rup de tot cu lumea civilizată, trebuie să mă duc la Paris anul ăsta! Trebuie şi pentru notele mele, ba chiar, dacă vreau să apar în 1881, o să fiu constrâns să-mi iau câtăva vreme şi un secretar; altfel nu dau de capăt.

[...] Aştept cu nerăbdare ca această continuă nesiguranţă cu privire la viitorul apropiat să ia sfârşit; simt că mă uzează. Şi la *vârsta mea* ai nevoie să fii liniştit, să-ţi păstrezi toate forţele exclusiv pentru lucru.

De două săptămâni m-a apucat dorul să văd un palmier desenându-se pe cerul albastru şi să aud o barză clămpănind din cioc pe vârful unui minaret... Cât bine mi-ar face, şi la trup şi la minte! [...]

Către Georges Charpentier
Duminică, 15 felruarie

[...] La dumneata trebuie să plouă cu milioane prin *canalul* lui *Nana*! Ce carte! E tare! Iar bunul Zola un om de geniu: să se ştie!!!

Astă seară îmi încep *în fine* ultimul capitol cu o frică oribilă! Când o să-l termin? Poate abia pe la mijlocul verii? Mai am pe urmă încă şase luni ca să expediez şi volumul al doilea.

[...] Discipolul meu Guy urmărit pentru imoralitate de *tribunalul din Étampes!!!*[9] Asta ce vrea să zică?

Ştii că tânărul se dezvoltă extraordinar? *Bulgăre de Seu* e o bijuterie, şi mi-a mai arătat acum o săptămână un poem pe care l-ar putea semna un maestru.

Tipăreşte-i *deci* neîntârziat volumul, ca să iasă în primăvara. Arde de dorinţa să fie publicat şi *are nevoie* de asta. [...]

Către Guy de Maupassant
Croisset, 19 februarie

Dragul meu băiat,

Aşadar, e adevărat? Credeam la început că-i o glumă![10] Dar nu, mă înclin deci. [...] La ce suntem siliţi acuma? Ce trebuie să scriem? Cum să publicăm?

[...] Să fii pus sub urmărire pentru un articol politic, fie; deşi desfid toate tribunalele să-mi arate utilitatea practică a unui asemenea act. Dar pentru nişte versuri, pentru literatură? nu, e prea de tot!

Au să-ţi răspundă că poezia ta are tendinţe obscene! Cu teoria tendinţelor poţi duce şi un miel la ghilotină, pentru că ar fi visat carne. Ar trebui să ne înţelegem odată definitiv asupra acestei chestiuni a moralităţii în stat. Ce e frumos e şi moral, asta-i tot şi nimic mai mult.

Poezia, ca soarele, pune aur pe bălegar. Cu atât mai rău pentru cine nu-l vede. Ai tratat perfect un loc comun şi meriţi elogii, nu amenzi şi închisoare.

[...] Degeaba ai să te zbaţi, reprezentanţii ordinei vor găsi ei argumente.

Denunţă-le însă, pentru ca să-i suprime, pe toţi clasicii greci şi romani fără excepţie, de la Aristofan până la bunul Horaţiu şi blândul Virgiliu. Pe urmă, dintre străini, pe Shakespeare, Goethe, Byron, Cervantes. La noi, pe Rabelais, „din care s-au tras literele franceze" după spusa lui Chateaubriand, a cărui capodoperă se desfăşoară în jurul unui incest; apoi pe Molière (vezi furia lui Bossuet contra tai); pe marele Corneille, piesa lui, *Théodore*, are drept temă prostituţia; şi pe tătucul La Fontaine, şi pe Voltaire, şi pe Jean-Jacques, şi basmele lui Perrault[11]! Despre ce e vorba în *Pielea de măgar*[12]*?* şi unde are loc actul patru din *Regele petrece*[13]*?*

După care vor trebui suprimate cărţile de istorie care mânjesc imaginaţia.

[...] Mai mult ca oricând cred în ura inconştientă împotriva stilului. Când scrii bine, îţi faci doi duşmani: 1 – publicul, pentru că stilul îl sileşte să gândească, îl obligă să facă o muncă; şi 2 – guvernul, pentru că simte în noi o forţă şi pentru că puterea nu suferă o altă putere.

Zadarnic se schimbă guvernele, monarhie, imperiu sau republică, nu importă! Estetica oficială nu se schimbă. În virtutea funcţiei lor, agenţii administratori şi magistraţi – deţin monopolul gustului (vezi considerentele achitării mele[14]). Ei ştiu cum trebuie să scrii, retorica lor e infailibilă, şi mai posedă şi mijloacele de a te convinge.

Urcai spre Otìmp, cu faţa inundată de raze, cu inima plină de speranţe, aspirând la frumos, la divin, pe jumătate în cerul străveziu; dar o labă de jandarm te azvârle îndărăt în cloacă.

[...] Şi ai să te aşezi, fiule, pe banca hoţilor, şi ai să-l auzi pe un oarecare citindu-ţi versurile (nu fără greşeli de prozodie) şi recitindu-le, apăsând pe anumite cuvinte cărora le va da un sens perfid.

[...] În timp ce avocatul tău o să-ţi facă semn să te stăpâneşti – o vorbă te-ar pierde – ai să simţi în spate, vag, toată poliţia, toată armata, toată forţa publică apăsându-te pe creier cu o greutate incalculabilă; atunci are să-ţi urce în suflet o ură nebănuită, planuri de răzbunare, frânate mai târziu de orgoliu. [...]

Către nepoata sa Caroline
Duminică, ora două (22 februarie)

[...] Am avut o săptămână foarte agitată: 1 – cu istoriile discipolului meu![15] M-au făcut să pierd trei zile! Lunea trecută n-am lucrat pentru el decât paisprezece ore, pe de o parte ca să scriu scrisori de recomandare, pe de alta ca să alcătuiesc în grabă o bucată informă pentru *Le Gaulois* (vezi numărul de ieri, sâmbătă), şi nu mi s-a dat timp s-o corectez, ceea ce mă supără teribil![16]

Către aceeaşi
Luni, ora două, 8 martie

[...] Da! ai să „ajungi" dacă faci ce trebuie, adică: să scuipi *a priori* pe succes şi să nu lucrezi decât pentru tine[17]. Dispreţul pentru o glorie zgomotoasă şi pentru câştig este prima treaptă în atingerea Frumosului, morala fiind doar o parte a Esteticii, însă condiţia ei fundamentală. *Dixi.*

La vară, Doamna va trebui *să tocească la accesorii,* să înveţe să picteze rufăria, catifeaua etc. Trebuie să ştii să execuţi foi, să fii aptă pentru orice exerciţiu. Adevărata Forţă înseamnă exagerarea supleţei. Artistul trebuie să conţină un saltimbanc. Ce mai predică! Poate că vina o poartă *Bouvard şi Pécuchet,* fiind eu cufundat până la gât în Pedagogie[18]. Nu merge prea repede. Merge chiar foarte încet. Dar îmi *simt* capitolul, mi-e frică să nu fie cumplit de neatrăgător. Cum să distrezi lumea cu chestiuni de metodă? Cât despre semnificaţia filozofică a sus-ziselor pagini, nu mă îndoiesc de ea.

[...] A început să răsară ciuboţica-cucului. Alaltăieri am făcut o plimbare *igienică.* Suzanne îmi culege bucheţele de violete care-mi parfumează biroul. [...]

Către Guy de Mavpassant
Miercuri noaptea (12 martie)

Dragă băiete,

Nu ştiu încă în ce zi vin aici Goncourt, Zola, A. Daudet şi Charpentier, să cineze, poate să şi doarmă? [...] Cred că luni. Aşadar, dacă ochiul bolnav ţi-o permite, transportă-ţi persoana la unul din tipii de mai sus, informează-te când pleacă şi vino cu ei.

[...] În caz că nu posezi argintii necesari pentru drum, am un superb dublu ludovic pe care ţi-l ţin la dispoziţie. Un refuz *din delicateţe* ar fi o mârşăvie la adresa mea.

[...] Am recitit *Bulgăre de Seu* şi menţin că e o capodoperă. Străduieşte-te să mai faci o duzină ca ea! Şi ai să fii bărbat! [...]

Către nepoata sa Caroline
Mărfi, ora nouă, fiindcă Domnul nu mai doarme deloc sau aproape deloc!l 23 martie

Mă gândesc cu bucurie că la sfârşitul săptămânii viitoare ai să fii aici *în fine*...

[...] În ce-i priveşte pe *Bouvard şi Pécuchet,* încetineala lor mă disperă!

Ce carte! Mi-am epuizat toate întorsăturile de frază, toate cuvintele şi efectele! Numai ideea de a termina cartea mă susţine, dar sunt zile când plâng de oboseală *(sic),* pe urmă iar mă ridic, şi peste trei minute cad din nou ca un cal bătrân rupt de oboseală... [...]

Către Guy de Maupassant
Duminică seara, 4 aprilie

Lunea trecută i-am expediat „bunului domn Baudry"[19] o scrisoare în care îi înfăţişam cazul meu botanic. De atunci, nici un răspuns, de ce?

În consecinţă, dragul meu, te rog să te duci imediat la pomenitul domn ca să ştiu cum stau. Dacă nu poate (ori nu vrea?) să-mi dea informaţia în chestiune[20], cere-i îndărăt *notiţa mea* [...] şi arat-o oricărui botanist. [...]

Către acelaşi
Croisset

Am primit scrisoarea lui Baudry care nu răspunde la *nici una* din întrebările mele. [...] În schimb îmi dă sfaturi despre arta de a scrie...

[...] Ai citit 1500 de volume ca să scrii *unul.* N-are a face, din moment ce ştii să scrii eşti neserios, şi prietenii te tratează ca pe un ştrengar.

[...] Am să-i dau de capăt *de unul singur!* De-ar fi să pierd zece ani cu treaba asta, fiindcă turbez. Dar încearcă, prin relaţiile tale profesorale, să-mi descoperi un botanist, mi-ar economisi timp. [...]

Către Doamna Roger des Genettes
18 aprilie

Găsesc că eşti foarte aspră cu *Nana!* E un lucru trivial, dar puternic! De ce sunt oamenii atât de severi cu cartea asta şi atât de indulgenţi cu *Divorţul*[21] lui Dumas? Ca pastă de stil şi ca temperament spiritual acela e într-adevăr vulgar şi abject.

Sunt în *Nana* lucruri extraordinare: Bordenave, Mignon etc. şi sfârşitul, epic. E un colos cu picioarele murdare, dar e un colos.

Mă şochează în multe din reţinerile mele pudice, n-are a face. Trebuie să ştii să admiri ce nu e pe gustul tău. Romanul meu va păcătui prin excesul contrar. Voluptatea ocupă în el tot atâta loc cât într-o carte de matematică. Şi n-are nici acţiune dramatică, nici intrigă, nici vreun mediu interesant! Capitolul ultim s*e învârteşte* (dacă un capitol se poate învârti) în jurul pedagogiei şi al principiilor morale, şi trebuie să mai şi amuzi publicul cu aşa ceva! Dacă aş avea vreo cunoştinţă care să vrea să scrie o carte în asemenea condiţii, i-aş cere internarea la Charenton[22]. Cum o da Dumnezeu, totuşi!

Mă mângâiam cu speranţa că voi termina volumul întâi luna asta, dar nu va fi gata înainte de sfârşitul lui iunie, iar al doilea în luna octombrie; o să-mi ia probabil tot anul 1880. Mă grăbesc totuşi, mă dau peste cap ca să nu pierd un minut şi mă simt ostenit până-n măduva oaselor..

Către nepoata sa Caroline
Duminică, 2 mai

[...] E acum ora nouă. Domnul s-a sculat de la şapte şi jumătate. Domnul nu mai doarme. Aş vrea ca sâmbăta viitoare[23] să ajung la capătul penultimei scene. N-am nici o clipă de pierdut.

Către Doamna Roger des Genettes
Duminică, 2 mai

[...] Guy mi-a trimis informaţia me*a* botanică: *am avut dreptate!* L-am înfundat pe domnul Baudry! Informaţia mi-a dat-o profesorul de botanică[24] de la Jardin des Plantes, şi *am avut dreptate* pentru că estetica e adevărul, şi pentru că la un anumit grad al intelectului (când ai metodă) nu te înşeli. Realitatea nu se supune idealului, ea îl confirmă însă. A trebuit să întreprind pentru *Bouvard şi Pécuchet* trei călătorii în regiuni diferite înainte de a le găsi cadrul, mediul potrivit acţiunii. Ha! ha! triumf! Ăsta da, e un succes! şi care mă măguleşte... [...]

Addenda

Fragmente* din prefaţa lui Flaubert la:
Ultimele cântece
poezii postume de Louis Bouilhet, Lévy, 1852.
Traducerea aparţine *Lilianei Alexandrescu-Pavlovici.*

Critica poate că s-ar simplifica dacă înainte de a enunţa o judecată ne-am declara gusturile; pentru că orice operă de artă închide în ea ceva particular, ţinând de persoana artistului, care independent de execuţie ne farmecă sau ne irită. De aceea admiraţia noastră nu e totală decìt pentru lucrările care ne mulţumesc totodată temperamentul şi mintea. Omiterea acestei distincţii premergătoare este o mare pricină de nedreptate.

Mai întâi e contestată oportunitatea cărţii: „La ce e bun un asemenea roman? Cui îi serveşte o dramă? ce nevoie avem? etc." Şi în loc să pătrundem intenţiile autorului, să-i arătăm cum şi-a greşit ţinta şi ce trebuie să facă pentru a şi-o atinge, îl sâcâim cu mii de întrebări în afara subiectului, cerând mereu contrariul lucrului pe care şi l-a propus el. Dar odată ce competenţa criticului se extinde dincolo de procedee, el ar trebui să înceapă prin a-şi preciza estetica şi morala.

Nici una din aceste garanţii n-o pot da cu privire la poetul de care vorbim. Cât despre ai povesti viaţa, ea a fost prea amestecată cu a mea, de aceea voi fi scurt, memoriile individuale aparţinând numai marilor oameni. De altfel nu s-a abuzat oare de „informaţie"? În curând istoria are să absoarbă literatura. Studierea excesivă a ceea ce făeea atmosfera unui scriitor ne împiedică să ne ocupăm da originalitatea însăşi a geniului său. Pe vremea lui Laharpe exista convingerea că, graţie unor anume reguli, o capodoperă vine pe lume fără a datora nimic împrejurărilor, pe când acum credem că descoperim raţiunea ei de a fi dacă am examinat cu de-amănuntul toate circumstanţele înconjurătoare.

[...] Nu ştiu cum sunt astăzi visurile liceenilor, dar ale noastre au de o superbă extravaganţă, – ultime expansiuni ale romantismului ajunse până la noi. Comprimate de mediul provincial, stârneau în creierele noastre ciudate fierberi. În timp ce firile entuziaste şi-ar fi dorit amoruri dramatice, cu gondole, măşti negre şi doamne din lumea mare leşinate în diligenţe prin munţii Calabriei, câteva caractere mai sumbre (atrase de Armand Carell, un compatriot) râvneau la tumultul piesei sau al tribunei, la gloria conspiratorilor. Un retorician a compus o *Apologie a lui Robespierre.* [...] Îmi aduc aminte de un băieţel cuminte care purta mereu pe cap boneta roşie; altul îşi propunea să trăiască mai târziu în chip de mohican, iar unul din intimii mei voia să se facă renegat ca să se înroleze în armata lui Abd el Kader. Dar nu eram numai trubaduri, revoluţionari şi orientali, eram înainte de toate artişti; odată terminate temele date la şcoală ca pedeapsă, începea literatura; şi ne scoteam ochii citind, în dormitor, romane; purtam pumnale în buzunar ca Antony [...] no meritam prea multe laude, bineînţeles! Dar câtă ură pentru platitudine! ce elanuri către tot ce-i măreţ! ce respect faţă de maeştri! şi cum îl mai admiram pe Victor Hugo!

[...] Plastica fiind cea dintâi calitate a Artei, [Bouilhet] dădea concepţiilor sale cât mai mult relief cu putinţă, urmând şi aici sfatul lui Buffon de a-ţi exprima orice idee printr-o imagine. Burghezii însă socotesc, în spiritualismul lor, că pentru a reda un sentiment culoarea e prea materială; şi apoi bunul simţ francez, proptit în şa pe paşnica lui mârţoagă, tremură de frică să nu fie luat pe sus şi ţipă la fiecare pas: „Prea multe metafore!", de-ai zice că pe el însuşi îl dau metaforele afară din casă.

Puţini autori s-au preocupat ca el de alegerea cuvintelor, de varietatea întorsăturilor, de tranziţii – şi nu acorda titlul de scriitor aceluia care nu şi-a însuşit decât părţi ale stilului. Câţi dintre cei mai faimoşi ar fi în stare să închege o naraţie, să construiască corect o analiză, un portret şi un dialog!

Se îmbăta de ritmul versurilor şi de cadenţa prozei, care trebuie, ca şi versurile, să se poată citi cu voce tare. Frazele prost scrise nu rezistă la o asemenea încercare, ele apasă coşul pieptului, stingheresc bătaia inimii şi se află astfel în afara condiţiilor vitale.

[...] Spiritele sobre, gândea el, nu sunt altceva decât spirite sărace; şi nu putea suferi falsul bun gust, mai execrabil decât prostul gust, nici discuţiile despre Frumos, nici sporovăială criticii.

[...] „Geniu de mâna a doua", se va spune despre el. Dar nici măcar cele de a patra nu sunt astăzi numeroase! Priviţi cum se lăţeşte deşertul! Un suflu de prostie, o trombă de vulgaritate ne învăluie, gata să acopere orice elevaţie, orice gingăşie. Ne simţim fericiţi că nu-i mai respectăm pe oamenii mari, şi poate că vom pierde odată cu tradiţiile literare şi acel nu ştiu ce aerian, care aducea în viaţa noastră ceva mai mult decât era ea. Ca să faci opere durabile nu trebuie să râzi de glorie. Un pic de duh se câştigă prin cultivarea imaginaţiei şi multă nobleţe psin contemplarea lucrurilor frumoase.

Dar fiindcă, întotdeauna se cere şi o morală, iat-o pe a mea:

Există oare undeva în lume doi tineri care îşi petrec duminicile citindu-i împreună pe poeţi, spunându-şi unul altuia ce au făcut, planul lucrărilor pe care ar vrea să le scrie, comparaţiile care le-au trecut prin minte, o frază, un cuvânt – şi, deşi dispreţuiud tot restul, tăinuind aceasta patimă cu o ruşine feciorelnică?

Duceţi-vă şi rătăciţi împreună prin pădure declamând versuri, amestecându-vă sufletele cu seva arborilor şi cu eternitatea capodoperelor; pierdeţi-vă în visările istoriei, în uimirile sublimului! Consumaţi-vă tinereţea în braţele Muzei! Dragostea ei consolează de celelalte iubiri şi le înlocuieşte.

În fine, dacă întâmplările din jur, de îndată ce le percepeţi, vă apar transpuse ca în folosul unei iluzii de descris, până într-atât încât totul, inclusiv propria voastră existenţă, nu vi se pare a avea alt rost, şi dacă sunteţi pregătiţi pentru orice jignire, hotărâţi la orice sacrificiu, blindaţi contra oricărei lovituri, atunci da, publicaţi!

20 iunie 1870

Traduceri în limba română din operele lui Flaubert

Figurează numai traduceri apărate în volum, prima ediţie, în ordina cronologică. Parantezele pătrate marchează anul intrării „exemplarului legal în Biblioteca Academiei (în lipsa altei date).

Doamna Bovary, traducere de Ludovic Dauş, Bucureşti, 1909 (f.e.).

Doamna Bovary, în româneşte de Lascar Sébastian, vol. I–II, Bucureşti (î.d. şi f.e.).

Salammbô, traducere de Ludovic Dauş, Bucureşti, 1913 (f.e.).

Trei povestiri (Un suflet simplu, Legenda Sfântului Iulian ospitalierul, Irodiada), traducere de M. Iftodiu, Bucureşti, Editura Librăriei „Universale", Alcalay [1924], „Biblioteca pentru toţi".

Ispitirea Sfântului Antoniu, traducere de Al. Bogdan, Bucureşti, 1926 (f.e.).

Doamna Bovary, în româneşte de Demostene Botez, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1955, „Clasicii literaturii universale".

Educaţia sentimentală, în româneşte de V. Cristian, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1958, „Clasicii literaturii universale".

Salammbô, traducere de Alexandru Hodoş, Bucureşti, Editura pentru literatura universală, 1967, „Clasicii literaturii universale".

Trei povestiri (Un suflet simplu, Legenda Sfântului Iulian ospitalierul, Irodiada), traducere de Anda Boldur, Bucureşti, Editura Univers, 1973.

Educaţia sentimentală, traducere de Lucia Demetrius, Bucureşti, Editura Univers, 1976, „Clasicii literaturii universale".

Ispitirea sfântului Anton, traducere de Mihai Murgu, Bucureşti, Editura Univers, 1977, „Clasicii literaturii universale".

Bouvard şi Pécuchet, traducere de Irina Mavrodin, Bucureşti, Editura Univers, 1984, în Flaubert, ediţie critică de Irina Mavrodin, voi. 3.

Dicţionar de idei primite de-a gata, traducere de Irina Mavrodin, Bucureşti, Editura Univers, 1984, în Flaubert, ediţie critică de Irina Mavrodin, vol. 3.

Străbătând câmpii şi ţărmuri, traducere de Irina Mavrodin, Bucureşti, Editura Univers, 1984, în Flaubert, ediţie critică de Irina Mavrodin, vol. 3.

Corespondenţă, selecţie şi traducere de Liliana Alexandrescu Pavlovici, Bucureşti, Editura Univers, 1985, în Flaubcrt, ediţie critică de Irina Mavrodin, vol. 4.

Bibliografie critică selectivă

AARNSS, Asbjora, *Flaubert et le Romantisme*, în Orbit litterarum, 1957, t. XII- pp. 129–145.

AHLSTROM, Anna, *Sur la langue de Flaubert*, Mâcmt; 1399.

ALBALAT, Antoine, *Le mal d'écrire et le roman contemporain*, Paris, Flammarion, f.d. (1895).

ALBALAT, Antoine, *Gustam Flaubert et Théophile Gautier (Lettres inédites),* în *Revue lieue*, 1 octombrie 1I2S, pp. 586–592.

ALBALAÏ, Antoine, *Gustam Flaubert et sa* amis, *avec des lettres inédites...*, Paris, Pion, 1927.

ALLAIN, Edouard, *Le Mal dt Flaubert*, Para, Librairie *M.* Lac, 1928.

ANALELE UNIVERSITĂŢII, anul XXIX, nr. 2, BUCUREŞTL 1980,. *Gustave Flaubert eemt atu a-prêt.*

ASPER-BKUGGISSEE, Eatìirin, *Omè» du déterminisme de Gustam Flaubert*, teză- de daetora*, *Mâek*, Jttrà Ddrack -f Vsdág» Iâ88.

AUBfAET, *Mad*m» Eûmru$_t$ nétCalst*, ia *Mercur* ie France*, 1 ituri» 1936, pp. 247–^1.

AURIANT, K!oM*tc*ftou*f*c-fl*a*ne»., *VAlmée de Flaubert, suivi de onee essais.^, mm rm portrait ie VÂÌmi**, Raife Steeo» á© iSaneB, 1942.

BMO^GH», Maorie* *L^{r}Okmt.^BmM!y L»* s^rt caolenia, 1974

BARINE, Arvède [Mme VincensJ.£èi (fesweí &/e«mffi-« ib *FUmìmi, m Ltm.mmm* aâdár<£90a.

BA&K&M» Je«a D., £a jirewiâf» Éáaastíon wirlrimfmt.»!» tb în *Bulletin des Amis de Flaubert*, nr. 12, pp. ISfe-^L

BAKT, Benjamin F., 4 m»*ía<»<:«wí«rt Wí», la JCntoa 3Toím^ ianie 13Ì9, pw 4^»

B4tRT, Benjamin F., *Flaubert, plagiarist of Chateaubriand*, ia> itináos *Lanqmyi Neies,.mù W5Û*,]fp. 33Ô–339t

BAKE, Benjântìff P., Bafe*a*c anti-.^bwSer*l*, líner^y twstt* ^*, im £•-*manie Review*, octombrie 1951, pp. ltS^1–204.

BART, Benjamin F., *Revica of „Supplément à la Correspondance"*, în *Românie Reviao*, februarie 1955, pp. 25–34.

BART, Benjamin F., *Flaubert's Landscape Descriptions*, Alin Arbor, The University of Michigan Press, 1958.

BAUCHARD, Charles, *Sur les traces de Gustave Flaubert et d-i Madame ScMésinger*, în R.H.L.F., ianuarie–martie 1933, pp. 38–43.

BAUCHARD, Charles, *En marge de „L'Éducation sentimentalo". Le premier mari de Madauie Arnoux*, în R.H.L.F., aprilie–iunia 1954, pp. 203-208.

BEM, Jeanne, *Désir cl savoir dans l'oeuvre de Flaubert. Élude de „La Tentation de Saint Antoine"*, teză de doctorat, Lille, 1979, Université de Paris IV.

BENEDETTO, Luigi Foscolo. *Le origini di „Salammbô". Studio sul realismo slorico di G. Flaubert*, Firenze, R. Bemporad e Figlio, 1920.

BERTRAND, Georges-Emile, *Les Jours de Flaubert. Documents reecueillis, annotés et appuyés de notices biographiques... Préface de René Dumcsnil*, Paris, Éditions du Myrte, 1947.

BERTRAND, Louis, *La première „Tentation de Saint Antoine"*, Paris, Fasquelle, 1908.

BERTRAND, Louis, £*es Carnets de Flaubert*, în *La Revue des Deux Mo, des*, 15 iulio 1910, pp. 371–392.

BERTRAND, Louis, *Gustave Flaubert.* Av«« des '-fragments inédits, Paris, Mercure de France, 1912.

BERTRAND, Louis, *Flaubert à Paris ou le mort vivant*, Paris, Grasset, 1921.

BESCII, Emile, *L'imagination et l'intuition chez Gustave Flaubert. L'esthétique du roman*, în *Revue philosophique*, 1916, t. I, pp. 663–594.

BESTERMAN, Théodore, *Voltaire jugé par-Flaúbert*, în *Travaux sur Voltaire et le Dix-huitième siècle*, sous la direction de Théodore Bester-man. Institut et Musée Voltaire, Les Délices, Genève, 1955, t. I, pp. 133– 158.

BINSWANGER, Paul, *Die âsthetische Problematik Flauberls.- Unler-êuchung sum Problem von Sprache und Stil în der Literalur*, Frankfurt-am-Main, Vittorio Klostermann, 1934.

BLAIZOT, Georges, *Flaubert et Lamartine. À propos d'un exemplaire ies „Méditations" annoté par Flaubert*, în *La Revue de France*, 15 septembrie 1937, pp. 248–265.

BLOSSOM, F.A., *La Composition de „Salammbô*' d'après la correspondance de Flaubert* (1857–1862), teză de doctorat, Baltimore, Johns -Hopkins University, 1914.

BOLLÈME, Geneviève, *La Leçon de Flaubert*, Paris, Julliard, 1964.

BONNEFIS, Philippe, *Flaubert: un déplacement du discours critique*, In *Littérature* (Larousse), mai 1971.

592

BONWIT, Marianne, *The signiţiance of Ihe Dog în Fíaubert's „Éducation sentimentale"*, în P.M.L.A., iunie 1947, pp. 617–524.

BONWIT, Marianne, *A préfiguration of the „Défilé de la Hache", épisode în Fíaubert's „Salammbô": his juvenile tale, „Rage el impuissance"*, în *Romanic Revieto*, decembrie 1947, pp. 340–347.

BONWIT, Marianne, *Flaubert auf Goelhes Spuren; în Italien und im „Château des Coeurs"*, în P.M.L.A., 1950, pp. 388–396.

BONWIT, Marianne, *Gustave Flaubert et le principe d'impassibilité*, teză de doctorat, Berkeley, Univeţsity of California Press, 1950.

BOPP, Léon, *Commentaire sur „Madame Bovary"*, Neufchâtel, à la ■ Baconnière, 1951.

BOUVIER, Emile, *L'original de „Salammbô"*, în E.H.L.F., oct.-dee. 1930, pp. 602–609.

BOVET, Emest, *Le réalisme de Flaubert*, în R.H.L.F., 1911, pp. 1–36.

BRAULT, Jacques, *Considérations médicales sur la sensibilité de Flaubert*, Bordeaux, Delmas, 1932.

BROMBERT, Victor, *The Novels of Flaubert*, Princeton University Press, 1966.

BROSSET, Georges, £*st-ce bien en Egypte (1850) que Flaubert a conçu le projet d'écrire „Madame Bovary"?* în A. FI., nr. 2, pp. 4–6.

BRUN-EAU, Jean, *„Madame Bovary" jugée par un „Fantôme de Trouville", va* R.L.C., aprilie–«nie, 1957, pp. 277–279.

BRUNEAU, Jean, l*es* D*ébuts littéraires de Gustave FlauheH*, 1831– 1845, teză de doctorat, Paris, Armand Colin, 1962.

BUCK, Stratton, *The „Éducation sentimentale" as Fíaubert's Mémoire of his Life and Time*, teză de doctorat, CMcago, University of Chicago, I 1942.

BUCK, Stratton, *The ehronology of the „Éducation sentimentale"*, în *Modem Language Notes*, februarie 1952, pp. 86–92. • jjj: BUREAU? Jean, *Sur les pas de Gustave Flaubert à Pont-L'Évêque*, în *Le Pays d'Auge*, martie 1958, pp. 10–14.

BURNS, C.A., *The manuscripts of Fíaubert's „Trois Contes", viFrench Etudies*, octombrie 1954, pp. 297–325.

BUZZINI, Louis, *Gustave Flaubert et Goethe*, în *Revue bleue*, 18 octombrie 1930, pp. 634–637.

CANU, Jean, *Flaubert auteur dramatique*, Paris, Éditions Les Écrits de France, 1946.

CARLUT, CE., *Élude sur Flaubert, l'homme, Vartiste et le penseur, avec répertoire critique de la correspondance jusqu'à 1856*, teză de doctorat, Columbus, Ohio State University, 1949.

CARLUT, Charles, *La Correspondance de Flaubert. Élude et répertoire critique*, Paris, Nizet, 1968.
593
CHEVALLEY-SABATIER, Lucie. *Guntare Flaubert et su soeur Caroline d'après leur wrespwdmoe tnéMte* (1839–1846), ia *Revue Eebdoma-daire*, là decembrie Í3S6, pp. 166–201.
CGGâïY, Pierre, *UÈămaUen sentimentale âe FUnbwt. Le monde en* ereus, Paris, Larousse, 1975.
COLECTIV (S. Debray-Geaette, G. Docbet, M. Foucault, C. Gothot-Mersch, C. Moutard, J. Îtefe, M. Bûnand, J.-F. Richard, J. Rouaset, J. StarobîHsM), sont la direction de Gérard Genetlfr et T«we*an Todorov, *Travail de Fkttêert*, Par», Mitíons da Seral, 19KJ.
GOELDKâi AHreê, *Gustave Fitmbert*, Pm», Arthème Fayaid, 1947.
COMPAGNON, Antoine, *La Troisième République des lettres. D* Flaubert à Prmst*, Paris, Éditions da Senil, 1983.
CONGKESS, Joseph, *Gustave Flaubert and the Ftmeh Critie^ 18W– 199S*, feel d» docterst, Ithacs, Goniiil Uawersifcy, 1949.
CVtWX, E.H., *The Impact of „Mmâmm- Bovarf mihe Bnglish Novel*, teză de doctorat, New York, Columbia tfmversity, 1952.
COEDEU, R.H., *Les jugements Uitéraires* <fe *Gustave Fitmbert d'après ta correspondance*, teză de doctorat, Chicago, University of Chicago, 1949.
COTTIN, Madeleine, *Sur un mnnuscrU ék Flaubert, „Passion et-vertu"*, în *Bulletin des Bibltothèqwes de Frânte, ter.* B, ma 1918.
COTTIN, Madeleine, BRTJNEATJ, Jean, *Sur le manuscrit de „Passion et vertu"*, în R.H.L.F., oet.-dee. 1959, pp. 531–633.
DAHL, *Guămn, Flaubert avant „Madame Bovary", iaOrhis Lilterarum*, 1957, t. XII, pp. 14&-r70.
DANGEE, Pietre, *Sensations et objets dans le roman de Flaubert*, Pari», Armand Colin, 1973.
DEBRAY-GENETTE, Ray monde. *Du mode narratif dans les* Trois contes, în *Littérature*, mal 1931.
DÔGOUMOIS, Léon, *Flaubert à Vêeok dà Goethe*, Genève, Imp. Sonor S.A., 1925.
DEMOREST, D.-L., *EssXpnBsion figurée ei symbolique dans l'oeuvre de Gustave Flaubert*, Paris, Les Presses moderne^ l^L
DEMOREST, D.-I^, *À travers le» plans, mânuseră* etdteswrs de „Bouvard et Pécuchet"*, Paris, Conard, 1931.
DESCHARMES, GutoSé *Le» manuscrits* a» *Flaubert*, în *La Temps*, 11 august 1902.
DESCHARMES, Btfflé, *Flaubert* Sa vk, son caractère etses idées avant 1SS7*, Taris, Ferroad, Ï909.
DESCHARMES, René, .áttt*OBf dt*- Jfetteorg «i *Pëeuete". Étiiâes documentaires ú critiques*..., Paris, Librairie de France, K Sjmfc'Androa, L. Marcerou et Cie, 1921.
BîSSOHáJtMBS, Bené. DOTUSSOTL, René, 4«*toii*r *de Flaubert. Études historiques et documentaires suivies d'une biographie ehronologvgn*, tPun essai* AííKograjjèigMe *des ouvrages et articles relatifs à Flaubert el d*'un in*dex des noms cités*, Paris, Mercure do France, ISIS, 2 voL
DISEOÎÍ, Claude, *Leidemier visage deFtavAert*, Paris, Aubier, 1946.
DIMOFF, Paul, -Iti*tour d*'«» *projet de roman de Flaubert: „La Sp!mté%* în R.H.L.E., «oefe-dec. IM8, pp. 800–385.
®0ţTOBEÍ, 5aeques*Xonis, & *sentùneiii de Vabsurde chez Gustave Flaubert*, în *Archives tks tistttes modernes*, nr. MO, 1970.
B0B1KIC, 'Rerté, *Lesyrremiers'écrits de Flaubert*, în L« Sew«; fies i)*e*«s *Mouâis, m* n»i 1999, pp. 44S–457.
DU BOS, Charles, *Le milieu ultérieur chez Flauèert*, în 4 {Paris, Fayard, 1BG5.
DUBOSC, ©eorges, Io *Bffiliotiièque de Flaubert*, în *Journal è:*
DUBOSC, Georges, *Gustave Flaubert au Collège de Rouen*, în A[7]o hft-fc, nr. 1, inlïe fflOG, pp. 2–9.
DUBOSC, Georges, ïfae *composition d'histoire et de géographie par Guslave Flaubert en 1837*, în *Noire viewx lycée*, septembrie 1913, pp. 109– 1*27.
DUBOSC, Georges, *Les premierea oeuvres dv'Gustave Ftauicrt*, în *Jour*-<no*l de 'Rouen, 28* ianuurie 1914.
DUCHET, Claude, *Roman et objets*, în *Europe*, nr. 485, 1909.
BUMBBîTII/, Beflé, *Fioubert, son hérédité, son milieu, sa méthode*, Paris, fleciété française d'Imprimerie et de librairie, 19ÔC.
MJMESNEL, René, *Jtenê Beseharmes el la* Corespincliuiee *de Flau-■ier*, în âfewwre-âc *Ftanee*, 15 talie 1925, pp. 289–31fl.
DUMESNIL, René, jBafeac e*t Flaubert*, în L*es Marges*, 15 mai 1926, l»p. 6–M-; 15 inHe Ï92Q, pp. 162–1^.
DUMESNIL, Kené, *Bit marge de Plauimri*, Paris, Librairie «le Franee, 198».
BIPM^BÎ^IL, René, *La puiiieation de ,,'Sladame Bovary"*, A miei», Edgar Malfère, 1928.
WMESSfiJ., Séné, *Gustave JPlauieri, Phomme et Voeuvrt, ane de* documents inédits*, Paris, Dcscâóe dû Srowwor, l^â.
MfBBl^flIi, René, *EfSBueaNon sentimentale de Gustave Flaubert*, (1869), Btós, TiIâlifBnr, 1936.
DU-IESNIL, René, *Flaubert et* l'Éducation swntíinttntaie, Paris,!.*• 1943.
Bpné, *Le Grand Amour do Flaubert,* Genève, éd. da JiHâcu du Monde, 1945.
M)%£BS'2f.ffi,, R«m's *Flaubert à Vérole de Chatmubriand*, în *L'Éducation <:*, 17 martie 1949, pp. 13-l3.
595
DUMESNIL, René, *La vocation de Guiiave Flaubert*, Paris, Gallimard, 19C1.
DUMESNIL, René, DEMOREST, D.-L., *Bibliographie de Gustave Flaubert*, Paris, L. Giraud-Badin, 1937.
DUIîRY, Marie-Jeanne, *Flaubert et ses projets inédits*, Paris, Nizet, 1950.
ECF.OPE, nr. 138, 1957, Centenaire de *Madame Bovary.*
EUROPE, nr. 485–487, Centenaire de *rÉducation sentimentale*,
FAGUET, Éinile, *Flaubert*, Paris, Hachette, 1899.
FÉLIX, J., *Gustave Flaubert*, în *Précis analytique des travaux de TAmàérnic. des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Rouen pendant l'année 1879–1880*, Rouen, Boissel, 1880, pp. 5–32.
FEHGUSON, W.D., *The Influence of Flaubert on George More*, teză de doctorat, Philadelphia, Univcrsity of

Pennsylvania, 1934. -

FERRÈRE, E.-L., *L'Esthétique de Gustave Flaubert*, Paris, Conard, 1913.

FERRÈRE, E.-L., *Gustave Flaubert. Le Dictionnaire des Idées reçues.* Texte établi d'après le manuscrit original et publié avec une introduction et un commentaire, Paris, Conard, 1913.

FINCÏI, Use, *Guide chronologique de la vie de Gustave Flaubert, 1821– 1880*, teză de doctorat, Chicago, University of Chicago, 1948.

FISCHER, *E.-W.', Études sur Flaubert inédit*, Leipzig, Julius Zeitlcr, 1908.

FISCHER, E.-W., *Un inédit de Flaubert: „La Spirale"*, suivi de *Une trouvaille*, în *La Table Ronde*, aprilie 1958, pp. 96–98 şi 99–124.

FRANK, Félix', *Gustave Flaubert d'après des documents intimes et inédits.* Extras din *la Revue Générale*, 1 mai 1887, Paris, à *la Revue Générale*, 1887, 35 p.

FRÀNKLIN-GROUT, Caroline, *Les oeuvres de jeunesse de Gustave Flaubert*, în *Journal de Rouen*, 28 aprilie 1906.

FRANKLIN-GROUT, Caroline, *Catalogue des Manuscrits... de Flaubert... ayant appartenu à Mme Franklin-Grout*, Antibes, 28, 29, 30 aprilie 1931; Paris, Hôtel-Drouot, 18 şi 19 noiembrie 1931.

FRE JLICH, Hélène, *Flaubert d'après sa correspondance*, Paris, Société française d'Éditions littéraires et techniques, 1933.

FREJLICH, Hélène, L*es Amants de Manies. Flaubert et Louise Colet. D'après des documents inédits*, Paris, Société française d'Éditions littéraires et techniques, 1936.

GANS, Erich Lawrence, *The Discovery of Illusion Flauberfs Early Works, 1835–1837*, teză de doctorat, Berkeley, University Of Galifornia Press, 1971.

GARCIN, Philippe, *Madame Bovary ou l'imaginaire en défaut*, în *Cahiers au Sud*, 1967.

596

GAULTIER, Juïes de, *Le Génie de Flaubert*, Paris, Mercure de France,

1913.

GENETTE, Gérard, *Silence de Flaubert*, în *Figures* I, Paris, Seuil, 1966.

GÉBARD-GAILLY, *Flaubert et „les fantômes de Trouvilh"*, Paris, La Renaissance du Livre, 1930.

GÉRARD-GAILLY, *L'unique.passion de Flaubert: „Madame Araoux"*, Paris, Le Divan, 1932.

GÉRARD-GAILLY, *Autour de Guslace Flaubert. Les vi'héweucts de Louise Colet d'après des documents ii.tdils*, Paris, Mercure de France, J034.

GÉRARD-GAILLY, *Le gravd amour de Flaubert*, Paris, Aubier, f.d. (1944).

GÉRARD-GAILLY, *Datation de Mires de Flaubert*, în *Bullatih du Bibliophile*, iulie 1947, pp. 319–325; august–septembrie 1947, pp. 394– 410; octombrie 1947, pp. 463–479.

GÉRARD-GAILLY, *„La Tajbycssard-'*, m A.F1., nr. 3, pp. 7 -9.

GINGERICH, V.J., *La phrase de Flaubert étudiée da.it „Madame Bovary"*, teză de doctorat, Iowa City, State Univorsjty i>f lowa, J050.

GÓTHOT-MERSCH, Claudine, *La Gmèse de „Madame Bovary'*, Paris, José Coiti, 39G6.

GRAPPIN, Henri, *Le mysticisme et l'imagination de Gustave Flaubert*, în *liecue de Faris*, 1 decembrie 1912, pp. C09–629; 15 decembrie 1912, pp. 849–870.

GUILLEMIN, Henri, *Flaubert devant la vie et devant Dieu*, Pctiis, Pion, 1939.

HALOCHE, M., *T. Hugo vu par Flaubert*, în *Bulletin dus Amis de Flaubert*, nr. G, pp. 25–28.

HAMILTON, Arthur, *Sources of the Religions Element în Flaubcrt's „Salammbô"*, teză de doctorat, Baltimore, Johns Hopkins Univcrsity, 1918.

HENRIOT, Emile, *Un amour de Flaubert. Eulalie*, în *Le Bayou*, iarna lui 1950, pp. 261–267.

HERMANT, Abel, *La première Éducation sentimentale*, în *Le Figaro*, 6–7 septembrie 1919.

HEJtVAL, René, *Les origines de „Madame Boimy": Étude et critique d'une légende*, în *Etudes normandes*, primul trimestru 1955, nr. 45, pp. 109– 132.

HERVA T., René, *À propos* d*es origines de „Madame Bovary"*, în *A nnales de Normandie*, oct.-dcc. 1955, p. 323–324.

HERVAL, René, *Les véritables origines de „Madame Bovary"*, Paris, Nizet, 1957.

HOFFMANN, Charlotte, *Der Briefsfil Flaubcrts în den Jahren JS30 bis 1862*, teză de doctorat, Leipzig, Drcsden, M. Dittert, 1941.

597

IFOY, M.C., *The Relation of the „Notes de mţfage"* to *‚J3ahmrMâ" and „Eéredias", teză de* doctorat, Eryn Mawr, Bryn Mawr Collège, 1954.

HUBBARD, Alice P.F., *A Koíe m Flauberts „novembre"*, m *Modern Language Notes*, noiembrie 1916, pp. 405–408.

JACKSON, Ernest, *The criticul reeepHen of Flaubert m the Vniled States 1860–1960*, The Hague, Paris, Mouton & Co., 1966.

JACOBS, A.F.X., *Daiation de lettres de Flmbert (1879–1880)*, în *Bulletin du Bibliophile*, 1955, nr. 5, pp. 205–229.

JAMES, Henry, *Gustave Flaubert*, Paris, L'Herse, 1969.

JOlTRBAN, Docteur louis, *Essai sur la névrose de Gustave Flaubert*, Montpellier, Itnp. Finnm et Montane, 1922.

KEMPF, Roger, S*ur le corps romanesque*, Paris, Seuilj 1964.

LAFRACirEKI'E, Pierre, *L'élève Flnubert Gustave au Collège Royal de Rouen*, m A.FL, -rtr. 10, pp. 2–10.

LACOSTE, Paul, L*es enfants dans la documentation et Vomtvre de G. Flaubert*, în A.FL, nr. 1, pp. 33–46; *vx.* 2, pp. 17–3?.

LAIR, Hubert, F*l*noie*rt et le Dilettantisme médical*, Rouen, Impr. Pouctte, 19f4.

LAMBERT, Tierre, *Stfr un cahier Se Flaubert cdUêgien (1837–1838)*, în A.FI., nr. 12, pp. 36–38.

XAPIETÏKE, Charles, *Esquisse sur Flauoert intime à^œprès des documents hissés par Charles Impimre*, Ëvrenx, Ch. Hérissey, 189§.

LAPP, John C, *Art and Hallucination în Flaubert*, în *Frerténh Bttiiies*, octombrie 1956, pp. 322–334.

LAROZE, Lionel, *Rabelais et Flaubert*, în ìiewíe *des Études Rabelaisiennes*, t. VIII, 1910, pp. 93–94.
LASTIC, Philibert de, *La pathologie mentale dans les oeuvres de Gustave Flaubert*, Taris, J.-B. Baffifere et fils, 19Q6.
XAUMET, Lucien, *La Sensibilité de Flnubert*, Alemçon.Toulet-llWassis, 1951.
LA VAREIfDE, *Flmbert -par lui-même*, Paris, Senil, 1951.
LELEU, Gabrielle, *Madame Bonary. Ébauches et fragments inédits recueillis iPapris les tnmitscrits...*, Taris, "Couard, ÍS38, 2 vdL
LELEU, Gabrielle, *La mort de Madame Bovary (jcritigue et sources)*, în *Annales de îformaniie*, tet. Ï8, mai 1914, pp. 175–178.
LELEU, Gabriêlle, *'Compte* Tendu *ik; Ttenê Bervai, „Les origines* Se Madame Bovary. *Étude et critique d'une légende*, ia *Annales de NormamRe*, mai 1955, pp. 295–211.
LERCH, Eugen, *Der junye Flaubert*, în *Neue Rtmfachnu, ~t.* II, 18T7, pp. 133–142 p 183--*l*98.
LE SIDAISER, Louis, *Gustave Flaubert. Son oeuvre. Portrait et aMo-graphe. Bovumerit pottr mstoire* tfe *la littérature française*, Paris, Xa ??m.velle Critique, 1990.
*» *3mmFtmtSBri Mimmaftêm, va. Emvpe*, ht; 480} 1969. Í,,B,, *FlauSeri'philìmipfm*, în- BImk* <fe B»r&» I&ïîBrn-
ï» m, 15,, octonrtme 1374» J&áknítií *ikFUmBerf. ïf, Mfmi, Flaubert- é' saint Ahtaiiœ*, Paris-IÇeofettâtel, Éditions Victor Atthiger, 1®34>
LilŒfflOeK, Pïsrey, *Bo Technique do fa fietiouwFtantiert*, coft. „Miroirs *es* loi oîìíifjBtf', 1S76.
Tâttwwț *II primo ramanso ai ffâttufoert;* în *Ku&me Antologia*,
t.. *V^murm e pcpfanajjgw stemtdà FTauiert, ed aittri ituii fmneesi*, Lâviaiw. éditrice i» FàAwa-, ^SR;
MARI, D.P. de, *Le voyage en Corse de Flaubert, în. Revue de la Corse*,
hé ie, *pp.* iro–*i*
SOX Germaiao M.S.,
(«Be isai, pik 2!»–ara.
MASON, Gormaiira M.S^ *E'explôtíătiàn, artistique <P%ne source lyrique dm Fl'mberí*, în fclLL.R, ian.-mnrtio-l^7, *ppr*-31^44.
MASON, Cermaine M.S., L*es Écrits de jeunesse de Flaubert*, Par»,
MASSOJÍ, Bernard, *„h'Ean ei les rêves"; în Europe*, un 485, 1909.
3EMFK15L, Andró, *Om prtmiws éetite de Fhmbert, în L'Homme libre*, 31 ianuarie 1914, pp. 17–18.
MAÉKBJM1, Fra»ç«ris5, Tr*o*is *grands hammos devant Dieu*, Paris, Hart-*mmioi* 1947.
MAUK1AC, Franvoia. *Fiuubrrt le Mystique*, în *Le Figaro Littéraire*, 11 mal J9&7.
M'AUMSâîNS, Jean, *La mtrfadïe et In mort de Ftimèert*, iir *Mercur* de France*, 15 aafnist 1928, pp. 200–202.
JfATBÛiMJf, Ini», *hitroAtteem în Iteima operei lui Flaubert*, în Flaubert, *Ucamna Bovary. Saan»nlêi* edfți» critieăi *A&* Irma Mavrodân, vol. ï *Wemueştit, ilkmas, Wtât.*
ïd; *Lnjmttmsc dfiFfitmimrf*, B«.pâs, Jferetire dp France»
Edouard; *La Otnlae d?un épisoih âe Minim» fibra™tf*, în *Mélanges* offerts par ses amis et sçârélòvwà Mi Gustave lianson, Paris, Harfiutteî *WSS*, pp. 4^–429.
MAYNIAL, Éítoaard; *Flaufort' dsan mítmi*-. Mm, Éditions de *ht* K«uAi«Jfe RévH» GritâqBB, 1921
MAYNL1L, Edouard; *A la gloire Je... Ilaulmi*, Paris, Éditions de la Iâont«ffiB Rfewicy eritóqn*, 1543.
MÈíTîEâi, H,, ie*s* tro*is Tintât ions dr Saiut Antoine'*, în *Mercure d* France*, 15 decembrie 1921, pp. G2G 643.
399
MELCHER, Edith, *Flaubert and Henry Monnier: A Study of. ihe Bourgeois*, în *Modem Language Notes*, martie 1933, pp. 156–162.
MIGNOT, Albert, *Ernest Chevalier et Gustave Flaubert. Leur intimité.. Lettres inédiles de Vauleur de „Madame Bovary". L'affaire X..., un scandale judiciaire. Révélations*, etc. Notes biographiques rédigées et mises en ordre par Albert Mignon, son neveu, Paris, E. Dentu, 1888.
MILLER, Lewis Gardner, *Index de la Correspondance de Ousfave Flaubert. Précédé d'une étude sur Flaubert et les grands poètes romantiques*, Strasbourg, Impr. des *Dernières Nouvelles de Strasbourg*, 1934.
MILLER, Lewis Gardner, *Gustave Flaubert and Charles Baudelaire. Their correspondence*, în P.M.L.A., iunie 1934, pp. 630–640.
MONDA, Maurice, *L'Eulalie de Flaubert*, în *Le Figaro*, 14 noiembrie 1931.
MONNIER, Pierre, *Flaubert coloriste*, în *Mercure de France*, 1 decembrie 1921, pp. 401–417.
MO REAU, Pierre, *État présent de notre connaissance de Flaubert*, în *Information littéraire*, mai–iunie 1957, pp. 93–105.
MUONI, Guido, *Gustave Flaubert*, în JP*rofiâi*, nr. 53, Roma, A.F. For-miggini, 1920.
KAAMAN, Antoine Youssef, i*es Débuts de Gustave Flaubert et sa technique de la description*, Paris, Nizet, 1962.
NADAR, *À terre et en l*'air. *Mémoire du Géant... Avec une introduction par M. Bobind, de VInstitut*, Paris, Dentu, 1864.
NADEAU, Maurice, *Gustave Flaubert écrivain*, Paris, Denoël, 19G9.
NEKFS, Jacques, Madame Bovary *de Flaubert*, Paris, Classiques Hachette, 1972.
NEUENSCIIWANDER-NAEF, Claudia, *Torstellungtoclt und Reali-tăi în Flauberts „Bouvard et Pécuchet"*, teză de doctorat, Zurich, Winter-thur, Keller, 1959.
NOURY, Doctor Paul, *Glanes sur les maladies et la mort de G. Flaubert*, în *Chronique médicale*, 1 martie 1929, pp. 61–64
PANTKE, Alfred, *Gustave Flauberts* Tentation de Saint Antoine. *Ein vergleieh der drei Fassungen*, Leipzig, Selbstverlag des Romanischen Semi-nars, Paris, Librairie E. Droz, 1936.
PAREL, Jean, *Les officiers de santé au XIXe siècle, d'après la vie et Voeuvre de Flaubert*, Paris, D.F., Taib, 1958.
PARVI, J., L'Éducation sentimentale *de 1845*, în *Kwarlainik Neofilolo' giezny Rocznih* III, Varşovia, 1956, *Zeszyt* I, pp. 16–27.
PATZER, Otto, *Vnwrillenl Works of Flaubert*, în *Modem Language Noies*, ianuarie 1926, pp. 24–29.
PICCO, Francesco, *II dipinto del Breughel e la „Tentation de saint Antoine" del Flaubert*, în *Rivista di Letlerature*

moderne « *comparate*, 1946, pp. 418–421.

600

PITOLLET, Camille, *Une mystification littéraire: le Bibliomane assa-sin. Contribution à l*'histoire *des oeuvres de Flaubert*, în *Mercure de Flandre*, noiembrie 1930, pp. 26–47.

' YEATTARD, Jean, *Flaubert lecteur de Ealelais*, în *Bévue des Études Rabelaisiennes*, *t.* X, 1912, pp. 288–290.

POMMIER, Jean, *L'affaire Loursél, ou une source mal connue de „Ma-dame Eorary"*, în les *Lettres françaises*, 11 aprilie 1947.

POMMIER, Jean, *Flaubert tt la naissance de Vacleur*, în *Journal de psychologie normale et pathologique*, aprilie-iunie 1947, pp. 185–194.

POMMIER, Jean, *Les maladies de Flaubert*, în *Le Progrès médical*, 10–24 august 1947, nr. 15–16, pp. 408–416.

POMMIER, Jean, *Quelques lettres de Flaubert et de Bouilhet (1846– 1836)*, în *Bulletin du Bibliophile*, aprilie 1949, pp. 161–186; mai 1949, pp. 225–237.

POMMIER, Jean, *Noms et prénoms dans „Madame Bovary"*, în *Mercure de France*, 1 iunie 1949, pp. 244–2C4.

POMMIER, Jean, *Sensations et images chez Flaubert. Essai de critique psycho-physiologique*, în *Journal de psychologie normale et pathologique*, iul.-sept. 1949, pp. 274–294.

POMMIER, Jean, *Nouvelle noie sur la sauté de Flaubert*, în R.II.L.F., oet.-dec. 1950, pp. 435–436.

POMMIER, Jean, P*etite noie sur „Madame Bovary". Images et roman*, în A.F1., nr. 2, pp. 3–4.

POMMIER, Jean, *En marge de „Madame Bovary"*, în À.F1., nr. G, pp. 35–38.

POMMIER, Jean, LELEU Gabrielle, *Du nouveau sur „Madame Bovary"*, în R.II.L.F., iul.-sept. 1947, pp. 211–226.

POMMIER, Jean, LELEU Gabrielle, *„Madame Bovary": nouvelle version précédée des scénarios inédits*, Paris, José Corti, 1949.

POMMIER, Jean, DIGEOX, Claude, *Du nouveau sur Flaubert et son oeuvre*, în .M*ercure d*e *France*, 1 mai 1952, pp. 37–55.

PONTALIS, J.B., *La maladie de Flaubert*, în i*es Temps modernes*, martie 1954, 'pp- 1646–1059; aprilie 1954, pp. 1889–1902.

PORTER, E.G., *FlauberVs Social Attitudes în Relation to his Artistic Théories*, tează de doctorat. Urbana, University of Illinois, 1957.

POULET, Georges, *Études sur le Temps humain*, Paris, Pion, 1950.

POULET, Georges, *La pensée circulaire de Flaubert*, în *La Nouvelle Bévue Française*, iulie 1955, pp. 30–52.

POULET, Georges, *Les métamorphoses du cercle*, Paris, Pion, 1961_

POZZI, Antonia, *Flaubert. La formasione leltcraria (1S30–1856)'. Con uì.a premessa di Antonio Banfi*, Milano, Garzanti, 1940.

601

Aetìtm^aurtSnJietSi Wftamnrrm "ml* tţferât-rr BfHrriW, teză de.

doctorat, Urbana,, University of Dlinois, 193B-.

B&UCHEE-, Anda» JU, *mpjgrewìtazioM ddFEgţíit) ndte tu rcdazioni ieOa „Tenlalion de saint Antoine", JSieazi*

EAMSAY, XA-» *The Literarg Ubetfiim* i Zoí«.- a *Comparative Studg*, teză de doctorat Urbana,, ţfinvenàíy oi BUnois, 1956.

EEIK, Tneodur, *Maub&itmiseitm,,Vers«Mu,agiSa^e^etfAttl<>niiis". Ein Beiírag zur ffâunsOërpstfécDlogie, ntit eïtter Tiaraă^ ma- Alfred Kent, Wném*, J.«.Cr. Bbbis, *1SBM*

REUILLARD, Gabrial, *Ea Kbltehèçae ptrsùnn&k! áe> Bkwòert;* în £» JfKfíáe, 39' seijfBmteiD Iâfl8í

KICOâlOB-, J-aao-JâèBrrB, Us *oritíàmielaţomt ctocfflnuhcrt*, în ratur*e et sensation*, Paris, Senil, 1954

mettÀSD, J«a-PiiŒre, E^síges dfl fimuaai «í^eeaofeaí (I^aMtert), b Pa*ges Paysagss. Micrdeeturet* iE>. luis›,£ditiQBS daJ9eml, 1384

«ÛUAULT fiS LA \OBBIi£ft, BflBá,. lUnflBatoip» tM»*-«!«6««.•«* *la hU-iotìiM/tu[1] de FlmtharL*, în *Beìiufrdm Sociélh Samntes deJhtuíe-Xsrmandie*, trimestrul 3, 1957, pp. 73–84.

RÛUSSET, Jea«, *„Madame Bovary" ou le Livre sar rien*, în *Fmrne el signification. Essais sur les structures littéraires âe ComeMe à Claudel*, Pwis, Josj Cortí, 1962.

RTJXYON, II. J., *Backgrounds ană Origins of, RaSism i*» *Ihe Aiiior.ican Navel, twÀ* de doctorat, Madisou,. TMyersit£ oï* Wâacansin*, 135Û.

RUDICII, Norman, *ï?unité artistique chez Gustave Flûtibert, eslhéâique* fines *et réelle*, tează de doctorat, Princetoa, Princeton Universiţy, 1951.

SABATÏER, Angtœte, *ÎktVátmpomtBiitme de Mauberi* (l^sérif, li^O– 18S0), în *Journal de tfenèlm*, Smaî 1887, p. *t.*

S'ACIIS, Murray, *TKe Tkam nf Frustration în* <Rfe *FremikWoml from Flaubert to Proust* (M15–Î91*), tează dfr doctorat; Kèw Yorfc, Cdnaribìa ISsweBffeŢ, 1933;

SARTRE, Joaa-Panii *3m. emtseimce de ckme chez Flaubert*, ìh *Eeg' Temps modernet*, offtembrio *"fflŒBi*

SARTRE, JfeiBrtPiMil, *MM^>âú l*à *ţkmiB*. Ouetovc fflau&mt de 1S31* A fţf£?,, vdL I-HÍ, îaris, GaïifiHani, ISâl–tíiââ.

dis *rcaHstas. Gusktee*

» de EtattbéH-oittte IMê a UÔO, în *Revue de l'histoire de la philosophie et d'histoire yéiiérak du la cieilifulMU*, iniUáfio. 1989, jgj. .27A---282.,

SEZNEG, Jeaa,.iea *sdukcs dcTépisode des MicuA,âans „la- Ttuiation de Maint Antoine»' (Première iwskm, 1S4S)*, Paris, Vria, 1940.

602

iiêiiiuiaaBiiaiàMAU

SJ5ZWEC, Jean, *Flaubert and India*, în *Journal ef the Wnrhtrg and Courteauld Institutes*, 1940–1941, vol. IV, 3–4, pp. 142–Î50.

SE234SG, Jean, /Sa*int Antoine et* tes *monstres. Emoi sur les sources et la signification du fantastique chez Flaubert*, în P.M.L.A., & 58, 1943. pp. 139&–2&22.

SEZNEO, Jean, *Flaubert and the grafic arts*, în *Jourt al of the Warburg and CAittieauM Institute*, vol. VIII, 1945, pp. 175–190.

SEZNEC, Jean, *Nmtvelhs études sur „la Tentation de saint Antoine"*, Londra, The Warburg Institute, 1949.

SHAKES, Lewis Fiaget, *FlmberVs Yauth 1821–1845*, Baltimore, The Joins Hopkins Press, 1927.

SIMON, Docte! Max, *Souvenirs ttítármres W-un médecin: Flaubert.*,., în *Ckromquetniăiettte*, *1* oetmnbrie 1896, pp. 577–564.

SLAMA, Béatrice, *Une lecture de „l'Éducation sentimentale"*, în *Littérature ÇLsrmws*)*, mai 19*71.

8FAMK(WSKl, IdMOHd, *Autour* <fe *Flaubert. Gustave Flaubert et Adolphe Ckiruèl. Flauleft et* îa *p*resse, Ronen, Imp. AHrert Xaâné, 1933.

SPENCER, Philip, *Flaubert. A Mngraphi)*, Lontira, Faber and Faber, J952.

SPEïïOER. PbJBp, *Nets îigât on Ftauberfs youfh*, în *French Sludies*, aprilie 1954, pp. 97–108.

SPETOEE, 'Pfiffip, *Flaubert- en Angleterre, m* A.FL, nr. 2, pp. 37–39

STABKIE, Enid., *Flaubert: jeunesse et maturité*, Paris, Mercure de France-, 19©7.

STECEEI, Benry, *Le véritable Hasie Flaubert. La villa Tanit à Anlibes*, în *Le Wvnâe iïïustré*, 13 iunie 1»Q8, pp. 398–399.

STECEEI., Henry, *Les reliques Se Flaubert à la villa Tanit*, în *Le» Rubriques nm&èltes*, 25 îairaarie 1910, pp. Î8–24.

STECKEL, Henry, i*es manuscrits de Flaubert à la villa Tanit*, în *Les Rubriques nmtmlks*, aprilie Î01Û, jjp. "78–86.

STEEGMU1LER, .Erancis, *FUtubert and Madame Bovary, a double portrait*, Londra,'Viking Press, I937.

SUFFEL, Jacques, *Gustave Flaubert*, Paris, Éditions Universitaires, 1958.

TARVER, John Charles, *Gustave Flaubert as seen în his itorks and correspondance*, Westminster, Archibald Constable and Co, 1895.

THIBAUDET, Albert, G*ust*ate *Flaubert. Sa jeunesse*, în *Revue Hebdomadaire*, 1921, pp. 259–288, 396–411, 531–546; 1922, pp. 75–89.

THIBAUDET, Albert, *Gustave Flaubert. 1821–1880. Sa vie, ses romans, so-% iylc*, Paris, Plon-Nourrit, 1922.

TFIOMAS, Komain, *Cervantes et Flaub-rt*, în L*es Langues %éo-latincs*, apr.-iun. 1939, pp. 8–12.

C03

TIIORLBY, Anthony, *Guslave Flaubert and the Ari of Realism*, londra, Bowes and Bowes, 195G.

T1LLETT, Margarct C, *On rcading Flaubert*, Londra, Oxford Univer-sity Piess, 1961.

TURîELLO, llario, *Lénparii [sic] et Flaubert dans leur oeuvre intime*, Paris, P.U.F., f.d. (1923).

ULMÈS, Renée d', *Flaubert (Souvenirs inédits d'enfance et de jeunesse)*, în *La Revue*, 15 iulie 1901, t. XXXVIII, pp. 172–179.

VALLERY-RADOT, Pierre, *Un écrivain surmené. Quatre ans (7873– 1876) de la vie de Gustave Flaubert (1S21–1S80), d'après sa rorrespondanee*, în *La Presse médicale*, 26 ianuarie 1957, t. 65, nr. 8, pp. 173–174.

VANDÉREM, F., £*es livres négligés. Une originale peu connue de Flaubert [La première „Éducation sentimentale"]*, în *Bulletin du Bibliophile*, 1 decembiie 1928, pp. 529–532.

VIAL, André, *Flaubert, émule et disciple émancipé de Balzac: „L'Éducation sentimentale"*, inR.H.L.F., iul.–sept. 1948, pp. 233–2(33*;De„Volupté" à „L'Education sentimentale", vie et avatars de thèmes romanesques*, în R.H.L.F., ian.–martie 1957, pp. 45–65.

VINAVE-R, Eugène, *Un inédit de Flaubert. L'influence des Arabes d'Espagne sur la civilisation française du Moyen-Âge*, în *Freneh Studies*, ianuarie 1947, pp. 37–43.

WECK, René, de, *L'ascetism^ de Flaubert*, în *Mercure de France*, 15 mai 1930, pp. 5–2G.

WEIKBERG, Bernard, F*r*mc/í *Realism: ihe Criticai Réaction, 1830– 1870*, teză de doctorat, Chicago, University of Chicago, 1937.

WEST, C.B., *G. Flaubert et Harriel Collier. Première rencontrs à Trou-ville (Documents inédits)*, în R.H.L.F., ian. – martie 1957, pp. 1–9.

WETHER1LL, P.M., *Flaubert et la création littéraire*, Paris, Nizet, 1964.

WIRTZ, D.M., *Gustave Flaubert: Fietorial and Plastic Artist*, teză de doctorat, Jladison, University of Wisconsin.

ZALIS, Henri, *Gustave Flaubert*, Bucureşti, Albatros, 1979.

[1] Pentru selectarea şi traducerea textelor din volumul de faţă, am folosit următoarele ediţii franceze:

– *Correspondance (Oeuvres complètes de Gustave Flaubert)*, Paris, Louis Conard Libraire-Éditeur, 1910–1954, 13 vol.:

a) En 5 séries, 1910–1919 (Éditeur: L. Conard)

b) Nouvelle édition augmentée, en 9 volumes, 1933 (Éditeur: L. Conard)

c) Supplément a la *Correspondance.* Recueillie, classée et annotée par René Dumesnil, Jean Pommier et Claude Digeon, 1954, 4 vol.

– Flaubert, *Correspondance*, vol. I–II, édition établie, présentéw et annotée par Jean Bruneau, Paris, NRF, Gallimard, 1973–1980 („Bibliothèque de la Pléiade").

– Gustave Flaubert, *Extraits de la Correspondance* on *Préface à la vie d'écrivain*, présentation et choix de Geneviève Bollème, Paris, Éditions du Seuil, 1963.

În alegerea scrisorilor destinate prezentului volum., am pornit pe de o parte de la ideea degajării unor etape în procesul de creaţie literară, pe de alta de la urmărirea unor anumite teme sau lait-motive. De aceea, printre scrisorile care formulează activ o teorie şi o practică a scrisului, am introdus şi altele înregistrând momente de

trăire, de acumulare existenţială, de încărcare cu potenţial creator (de exemplu, noaptea de veghe la patul surorii lui moarte, ori prima călătorie în Africa, 1849–1851).
Lupta intimă, oorp la corp, cu materia pentru a o supune formei, expresiei – iată lecţia (sau spectacolul?) pe care le căutăm umblând în sertarele scriitorului şi publicându-i oorespondenţa. Flaubert, în permanentă dezbatere cu sine însuşi şi cu partenerii săi epistolari despre „opera în lucru", constituie în acest sens un martor exemplar.
Liliana Alexandrescu-Pavlovici

*

Pentru partea strict informativă din note (cu privire la corespondenţii lui Flaubert, la bibliografia acestuia etc.) am mai folosit, în afară de ediţiile citate *supra*, *Correspondance (Oeuvres complètes illustrées de Gustave Flaubert),* vol. I–IV, teste révisé et classé par M. René Descharmes, portraits gravés sur bois par M. Achille Ouvré, Édition du Centenaire, Paris, Librairie de France, 1922–1925, precum şi principalele lucrări consacrate vieţii, corespondenţei şi operei lui Flaubert. Ne-am slujit, de asemenea, de ediţiile critice ala corespondenţei unor scriitori contemporani lui Flaubert (fraţii Goncourt, George Sand).
Ediţia noastră comportă şi o categorie de note (titluri de opere şi nume de autori, personaje literare şi istorice, evenimente istorice, sociale şi politice, citate fără trimitere din diferiţi scriitori etc.) care, cu unele excepţii, nu figurează în ediţiile franceze şi pe care le-am întocmit cu ajutorul a variate surse enciclopedice, dicţionare de scriitori şi opere etc., consultând cărţile din care am bănuit că s-a extras citatul etc.
Comentariile de text, axate pe specificul poieticii/poeticii flaubertiene, ne aparţin. Ediţiile franceze nu conţin acest tip de note.
Spre deosebire de ediţiile franceze, ediţia noastră nu dă variante şi nici nu discută datarea scrisorilor, rămasă, în multe cazuri, controversată, preluând-o ca atare pe cea care întruneşte consensurile cele mai stabile *(până în 1858 inclusiv, pe cea din ediţia Pleiade).*
Principalele ediţii franceze publică scrisorile Iui Flaubert în ordine cronologică, primele dintre ele adoptând acest sistem în mod oarecum empiric, ediţiile Descharmes şi Bruneau afirmându-l ca principiu necesar unei cunoaşteri adecvate a vieţii şi operei lui Flaubert şi manifestând o preocupare specială pentru stabilirea – uneori pe temeiul unor investigaţii laborioase, extra- şi intra-textuale – datelor exacte.
Ca şi ele, am adoptat şi noi ordinea cronologică, socotind că stabilirea unei cronologii cât mai exacte a corespondenţei lui Flaubert este de cea mai mare importanţă, căci ea permite să urmărim etapele unei evoluţii: a omului Flaubert, dar şi, mai ales, a autorului Flaubert. Cronologia corectă ne poate ajuta în constituirea unei poietici/poetici flaubertiene.
Urmând sistemul ediţiilor franceze, am pus datele care nu-i aparţin lui Flaubert (ci au fost restabilite de către exegeţi) între paranteze.
În unele cazuri, foarte rare, destinatarul este doar probabil, lucru indicat în notă. Alteori, chiar dacă numele său figurează în scrisoarea autografă, identitatea lui nu a putut fi stabilită, caz cu totul excepţional, de asemenea consemnat în notă.
Cât priveşte ortografia, majusculele, sublinierile în text etc., ediţiile franceze le aduc cât mai aproape de normele curente, ceea ce face şi ediţia noastră.
Alte caracteristici legate de redactare – numerele în cifre arabe sau în litere, punctuaţia economică (restabilită totuşi adeseori conform normelor curente, pentru a clarifica textul), alineatele puţin numeroase, – pot fi şi au şi fost transpuse în versiunea românească.
Dăm în note fragmente în franceză din primele scrisori ale lui Flaubert, cu ortografia şi punctuaţia greşite reproduse după ediţiile franceze. Se încearcă totodată în traducere o echivalare ce ar comporta greşeli oarecum similare în limba română.
În ciuda bunelor surse pe care le-am folosit în adnotare, trebuie să spunem, împreună cu Jean Bruneau, îngrijitorul ediţiei Pléiade, că „multe semne de întrebare continuă să subziste", o seamă de aluzii de tot felul, de identificări de persoane, de împrejurări, de autori şi opere etc. rămânând încă nerezolvate.
Dăm mai jos, după ediţia Pléiade,

I. *Ediţiile cele mai importante, complete sau parţiale, ale „corespondenţei" lui Flaubert*

(În ordine cronologică)
1. *Lettres de Gustave Flaubert à George Sand*, précédées d'une étude par Guy de Maupassant, Paris, Charpentier, 1884, in-l2, LXXXVL – 289 p.

2. FLAUBERT (Gustave): *Correspondance*, Paris, Charpentier, 1887-1893, 4 vol. in-12 (Ire série [1830–1850], 1887; 2e série [1850–1854], 1889; 3e série [1854–1869], 1891; 4e série [1869–l880], 1833).
3. *Correspondance entre George Sand et Gustave Flaubert*, préface de Henri Amie, Paris, Calmann-Lévy (1904), în-l8, VIII–468 p. (2e éd., 1905).
4. FLAUBERT (Gustave): *Lettres à sa nièce Caroline*, Paris, Fasquelle, 1906, in-l2, II – 523 p.
5. *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert. Correspondance*, Paris, Conard, 1910, 5 vol. in-l8; reproduce ediţia Charpentier în 4 vol. (1887–1893) şi *Lettres à sa nièce Caroline* din ediţia Fasquelle (1906).
6. FLAUBERT et ses éditeurs, Michel Lévy et Georges Charpentier: „Lettres inédites à Georges Charpentier", publicate de René Descharmes, *Revue d'histoire littéraire de la France*, aprilie–iunie şi iulie–septembrie 1911.
7. *Oeuvres complètes illustrées de Gustave Flaubert. Correspondance*, texte révisé et établi par René Descharmes..., Édition du Centenaire, Paris, librairie de France, 1922–1925, 4 vol. in-8° (t. I [1829–1852], 1922; t. II [1853–l863], 1923; t. III [1864–1868], 1924; t. IV [1877–1880], 1925); 2e édition, 3 vol, 1928–1929 (t. I [1829–1854], 1928; t. II [1855–1870], 1929; t. III [1871–1880], 1929).
8. *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert. Correspondance*, nouvelle série augmentée, Paris, Conard, 1926–1933, 9 vol. in-8° (Ire série [1830– 1846], 1926; 2e série [1847–.1852}. 1926; 3e série [1862–1854], 1927; 4e série [1854–1861], 1927; 5e série [1862–.1871], 1929; 6e série [1869–1872], 1930; 7e série [1873–1876], 1930; 8e série [1877–1880], 1930; 9e série [1880, index analytique], 1933).
9. FLAUBERT (Gustave): *Lettres inédites à la princesse Mathilde*, préface du comte Primoli..., Paris, Conard, 1927, in-l6, XVII – 239 p.
10. FLAUBERT (Gustave): *Lettres à Guy de Maupassant*, commentées par Georges Normandy, Panda, éd. du livre moderne, 1942, in-l6, 224 p.
11. FLAUBERT (Gustave): *Lettres inédites à Tourgueneff*, présentation et notes par Gérard-Gailly, Monaco, éd. du Rocher, 1946, in-8º, VI – 227 p.
12. *Lettres choisies de Gustave Flaubert* [par René Dumesnil], Paris, Wittmann, 1947, in-8º, 155 p.
13. FLAUBERT (Gustave): *Lettres de Grèce*, publiées par Jacques Heuzey, avec des notes comprenant une lettre inédite, Paris, éd. du Peplos, 1948, in-8°. 145 p.
14. FLAUBERT (Gustave): *Lettres inédites à Maxime Du Camp, Me Frédéric Fovard, Mme Adèle Housson et l'excellent M. Baudry"*, publiées par Auriant, Sceaux, Palimugre, 1948, in-l6, 162 p.
15. FLAUBERT (Gustave): *Lettres inédites à Raoul-Duval*, commentées par Georges Normandy, préface d'Edgar Raoul-Duval, Paris, Albin Michel, 1960, in-12. 314 p.
16. *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert. Correspondance. Supplément*, recueillie, classée et annotée par René Dumesnil, Jean Pommier et Claude Digeon, Paris, Conard, 1954, 4 vol. in-8º (t. I, 1830–1863;. t. II, 1864–1871; t. III, 1872 – iunie 1877; t. IV, iulie 1877 – mai 1880).
17. LEVAILLANT (Maurice) et VARENNE (Marc), „La dernière lettre de Gustave Flaubert à Louise Colet", *La Revue des Deux Mondes*, 1 iulie 1954, pp. 139–145.
18. SPAZIANI (Marcello): *Gli Amici délla Principessa Mathlide*, Lettere inédite di Mérimée, Sainte-Beuve, Gautier, Flaubert, Renan, Taine, Goncourt, Maupassant; Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1960, in-8º, 236 p.
19. FLAUBERT (Gustave): *Extraits de la Correspondance* ou *Préface à la vie d'écrivain*, présentation et choix de Geneviève Bollòme, Paris, éd. du Seul, 1963, in-12, 298 p.
20. *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert*, Lausanne, éd. Rencontre, 1964–1966, in-l6, 18 vol (text ideatic cu cel din ediţia Conard în 9 + 4 volume; scrisori publicate în ordine cronologică şi repartizate în 18 volume).
21. NAAMAN (Antoine-Youssef): *Lea Lettres d'Egypte de Gustave Flaubert d'après les manuscrits autographes*, édition critique, Paris, Nizet, 1965, in-8°, VIII – 480 p.
22. *Lettres inédites de Gustave Flaubert à son éditeur Michel Lévy*,. correspondance présentée par Jacques Suffel, Paris, Calmann-Lévy, 1965. in-8°, 239 p.
23. *Les plus belles lettres de Flaubert*, présentées par Françoise d'Eau bonne, Paris, Calmann-Lévy, 1962, in-12, 158 p.

II. Lucrări sau articole mai importante privitoare la corespondenţa lui Flaubert (în ordine aflabetícă)

ALBALAT (Antoine): *Gustave Flaubert et ses amis*, Paris, Plon, 1927, in-l2, 293 p. (cuprinde numeroase scrisori inedite adresate lui Flaubert).
BERTRAND (Georges-Emile): „Un pastiche de Flaubert pris pour un original", *Mercure de France*, 15

ianuarie 1932, pp. 436–440.
BLOSSOM (Frederick Augustus): „La Correspondance de Flaubert pendant la préparation de *Salammbô*, *Revue d'histoire littéraire de la France*, ianuarie–martie 1913, pp. 194–197.
BLOSSOM (Frederick Augustus): *La Composition de „Salammbô" d'après la Correspondance de Flaubert (1857–1862), avec un essai de classement chronologique des lettres*, Paris, Champion, et Baltimore, Tha Johns Hopkins Press, 1915, în-8°, VII–104 p.
BOLLÈME (Geneviève): *La Leçon de Flaubert*, Julliard, Les Lettres nouvelles, 1964, în-l2, 228 p.
BRUNETIÈRE (Ferdinand): „La Correspondance de Flaubert avec George Sand", *La Revue des Deux Mondes*, 1 februarie 1884 (reprodusă In *Histoire et littérature*, Paris, Calmann-Lévy, 1885, t. II, pp. 127–148).
CARLUT (Charles): *La Correspondance de Flaubert, élude et répertoire critique*, Columbus, Ohio State University Press, 1968, în-8", 845 p.
CECCHI (E.): „Nuove lettere di Flaubert", *Carrière délia Sera*, 17 mai 1955.
CHEVALLEY-SABATIER (Lucie): „Gustave Flaubert et sa soeur Caroline d'après leur correspondance inédite (1839–1846)", iiei*ue hebdomadaire*, 12 decembrie 1936, pp. 166–201.
CHEVALLEY-SABATIER (Lucie): „Gustave Flaubert et sa soeur Caroline", *Bulletin des amis de Flaubert*, n° 8, pp. 1–15, şi n° 9, pp. 2–14 CLÉREMBEAY (Félix), pseudonim al lui Charles Lefebvre: *Flaubertisme et Bovarysme*, Rouen, Lestringant, 1912, în-8°, 77 p.
DOUCHIN (Jacques): „La satire du style «Prudhommesqne» dans la Correspondance de Flaubert", *Bulletin des amis de Flaubert*, n° 25, decembrie 1964, pp. 13–23.
DUMESNIL (René): „René Descharmes et la Correspondance de Flaubert", *Mercure de France*, 15 iulie 1925, pp. 289–310.
DUMESNIL (René): „Le quatrième volume de la Correspondance et l'achèvement de l'Édition du Centenaire des Oeuvres de Flaubert", *Les Marges*, 15 ianuarie 1926, pp. 59–64.
DUMESNIL (René): „À propos d'une vente d'autographes: réflexions sur la Correspondance de Flaubert", *Les Marges*, 15 martie 1926, pp. 226– 230.
DUMESNIL (René): „Chronique", *Les Marges*, 15 decembrie 1926, pp. 307–310.
DUMESNIL (René): „Sur la Correspondance de Flaubert", *Le Mois suisse*, 1944, *n*° 66, pp. 154–161.
FREJLICH (Hélène): *Flaubert d'après sa Correspondance*, Paris, Société d'éditions littéraires et techniques, 1933, în-8°, 500 p.
GÉRARD-GAILLY (Edmond): „Datation de lettres de Flaubert", *Bulletin du bibliophile*, iulie 1947, pp. 319–336; august-septembrie 1947, pp. 394–410; octombrie 1947, pp. 463–479.
GÉRARD-GAILLY (Edmond): „Nouvelle datation de lettres de Flaubert", *Bulletin des amis de Flaubert*, n° 26 (mai 1965), pp. 24–37; n° 27 (decembrie 1966), pp. 32–36; n° 28 (mai 1966), p. 43; n° 29 (decembrie 1966), p. 39; n" 30 (mai 1967), pp. 27–34; n° 31 (decembrie 1967), pp. 34– 39.
GREVE (E. şi Félix-Paul): *Gustav Flauberts Briefe über seine Werhe*, Ubersetzung von E. Greve, ausgewählt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von F.P. Greve, Minden, J.C. Bruns, 1906, în-8°, VI–363 p.
HOFFMANN (Charlotte): *Der Briefstil Flauberts în den Jahren 1830 bis 1862* (teză de doctorat, Leipzig), Dresden, Dittert, 1941.
HUGUES (G. d'): „Gustave Flaubert d'après sa correspondance", *Le Correspondant*, 10 martie 1893, pp. 877–890.
JACKSON (Joseph E.): „Flaubert's Correspondence with Louise Colet, chronology and notes". *Romanic Revient*, decembrie 1937, t. XXVIII, pp. 346–350.
JACOBS (A.F.): „Datation des lettres de Flaubert", *Bulletin des amis de Flaubert*, n° 6 (1955), p. 32.
JACOBS (A.F.): „Datation de lettres de Flaubert" (1379–1880)", *Bulletin du bibliophile*, 1955, n° 5, pp. 205–229.
JACOBS (A.F.): „Flaubert et George Sand, reclassement de leur correspondance", *Bulletin du bibliophile*, 1956, n° 6, pp. 269–304.
LEROY (Georges-A.): „À propos de la Correspondance de Flaubert", *Mercure de France*, 15 decembrie 1920, pp. 788–794.
MANN (Heinrich): *Eine Freundschaft, Gustave Flaubert und George Sand*, Munchen, Bonsels, 1905, în-8°, 52 p.
MAUPASSANT (Guy de): „Gustave Flaubert, d'après ses lettres", *Le Gaulois*, 6 septembrie 1880.
MILLER (L. Gardner): *Index de la Correspondance de Gustave Flaubert, précédé d'une élude sur Flaubert et les grands poètes romantiques*, Strasbourg, impr. des *Dernières Nouvelles de Strasbourg*, 1934, în-8°, 204 p.

MURCIAUX (Christian): „La Correspondance de Flaubert", *Livies de France,* februarie 1964, pp. 9–10.
NESSELSTRAUSS (B.): *Flauberts Briefe, 1871–1880, Versuch einer Chronologie,* Halle, Memeyer, 1922, în-8°, 64 p.
NUELLAS (E.): „Analyse et psychologie du caractère de Flaubert d'après une correspondance intime [lettres à Maupassant]", *Le Manuscri autographe,* n° 18, noiembrie–decembrie 1928, pp. 153–163 (studiu grafologic).
PEIGNOT (Jérôme): „Les jérémiades de Flaubert (propos sur la Correspondance)", *Nouvelle nouvelle Revue française,* 1963, pp. 1025–1038.
SABATIER (Auguste): „La Correspondance de Gustave Flaubert (Ire série)". *Journal de Genève,* 8 mai 1887.
SCHÖNE (Maurice): *La langue de Flaubert. À propos dé la Correspondance,* Paris, Bibliothèque du Français moderne, 1949 (articole publicate în *Le Français moderne:* aprilie 1943, pp. 87–108; iulie 1943, pp, 175–191; octombrie 1943, pp. 263–276; ianuarie 1944, pp. 25–42),
SERINI (Paolo): *Gustave Flaubert, Leitere,* Torino, Einaudi, 1949, pp. IX–XXIX.
SERVAIS (T.H.): *Guslav Flauberts Urteile über dit framösischi Literatur in seiner „Correspondance",* Munster, Vereinsdrndk, 1936.
SHERRINGTON (R.J.): „Des dangers de la Correspondance da Flaubert", *Bulletin des amis de Flaubert,* n° 24 (mai 1964). pp. 27–37.
TARVER (John Charles): *Gustave Flaubert, as seen in the Works and Correspondance,* Westminster, Constable, 1895, în-8°, XVI–568 p.
TROMPEO (P.P.): „Umanamente parlando", *La Nuova Stampa,* 21 iulie 1949.
WASSERMANN (Julie): *Flaubert: ein Selbstportrdt nach seinen Briefen,* Berlin, Osterfeld, 1907, în-8*, 68 *p.*
WATHERILL (P.M.): *Flaubert et la création littéraire,* Paris, Nizet, 1964, in-8°, 264 p.

[2] Cel mai bun prieten din copilărie al lui Flaubert, născut îa 1820, viitor magistrat. Tatăl şi unchiul acestuia, mari iubitori de literatură, au încurajat primele încercări literare ale lui Flaubert, stimulându-l totodată gustul pentru citit.

[3] În original, ortografie şi punctuaţie greşite. Traducerea redă doar punctuaţia defectuoasă. Iată originalul: [...] „ami je t'en veirait de mes discours politique et constitutionnel libéraux, tu as raison de dire que tu me feras plaisirs en venant à Rouen sa m'en fera beaucoup, je te souhaite une bonite année de 1831. [...] je t'en veirait aussi de mes comédie. Si tu veux nous associers pour écrire moi, j'écrirait des comédie et toi tu écriras tes rêves, et comme il y a une dame qui vient chez papa et qui nous contes toujours de *bêtises* je les écrirait". [...] (subl. ns.)

Să remarcăm că, încă în această primă scrisoare, redactată de Flaubert la nouă ani, apare cuvântul-cheie în jurul căruia poate fi organizată întreaga operă a marelui romancier: „bêtise". Scrisoarea începe astfel: „Cher ami, tu as raison de dire que le jour de l'an est *bete*" (subi. ns.).

Apare, de asemenea, ideea de a scrie „în colaborare", ce va fi pusă în practică de Flaubert cu prilejul primei sale opere mai importante, 7'*ar îes champs et par les grèves (Voyage en Bretagne),* scrisă în colaborare cu Maxime du Camp.

Interesante speculaţii s-ar putea face şi în jurul dorinţei copilului de a scrie comedii, ce-şi găseşte poate o explicaţie plauzibilă în dimensiunea ironică şi sarcastică a viziunii flaubertiene. La nouă ani, comedia i se oferă viitorului romancier drept modalitatea cea mai imediată de exprimare în acest registru.

[1] Adresa scrisorii: „Curajosului meu prieten Ernest Chevalier, Andelys".

În original, ortografie şi punctuaţie greşite: „Mon cher ami, Je te réponds poste pour poste. Je t'avais dit que je ferais des pièces mais non je ferai des Romans que j'ai dans la tête qui sont la belle Andalouse, le bal masqué, Cardenio, Dorothée, la Mauresque, le curieux impertinent, le mari prudent. J'ai rangé le billard et les coulices. Il y a dans mes proverbes dramatiques plusieur pièce que nous pouvon joué". [...]

Proiectele de romane menţionate, inspirate, în majoritatea lor, din *Don Quijote*, apar şi în René Descharmes, *Flaubert, sa vie, son caractère et tes idées avant 1857,* Paris – Lille, Teză de doctorat, 1909.

[2] În original, ortografie şi punctuaţie greşite: „Cher Ernest, Je te prie de me répondre et me dire si tu veux nous associer pour écrire des histoire, je t'en prie dit-moi le, parceque ci tu veux bien nous associer je t'enverrai des cathiers que j'ai commencé à écrire et je te prirait de me les renvoyer, si tu veux écrire quelques chose dedans tu me fras beaucoup de plaisirs".

[1] Lectora romanului lui Cervantes îl va marca profund pe Flaubert (cf., între altele, locul comun al exegezei flaubertiene mai vechi şi mai noi: relaţia *Doamna Bovary/Don Quijote).* În *Corespondenţă* vor fi frecvente referiri la acest roman.

[2] Bunicul (din pajtea mamei) lui Ernest Chevalier.

[3] *L'Éloge de Corneille*, urmat de *La Belle Explication de la fameuse constipation,* este prima proză cunoscută până acum a lui Flaubert.
[4] Amédée Mignot (1801–1862), fratele mamei lui Ernest Chevalier, prin grija căruia *Elogiul* a fost autografiat în câteva exemplare, sub titlul *Trei pagini dintr-un caiet de şcolar sau Opere alese de Gustave F***.*
Amédée Mignot, soţul lui Eugénie Loisnel, este tatăl lui Albert Mignot, biograful lui Ernest Chevalier, şi al lui Henry Mignot.
[5] Şi această scrisoare este plină de greşeli de ortografie şi de punctuaţie, ultimele transcrise în traducere. Iată câteva greşeli de ortografie: „le biliard est resté isolée", „répond-moi", „l'avard". Cele două scrisori caro urmează cuprind mai puţine greşeli, marcând trecerea către o nouă etapă, manifestă încă în scrisorile din 1833: fraza lui Flaubert, din stângace, devine tot mai fermă, mai sigură de sine, greşelile de ortografie şi de punctuaţii sunt din ce în ce mai rare.
[6] Sora lai Flaubert, Joséphine-Caroline, născută la 15 iulie 1824, moartă în 1846.
[7] Amédée şi Edmond Mignot.
[8] Mama lui Ernest Chevalier.
[9] *Monsieur de Pourceaugnac*, comedie-balet de Molière şi Lully, în trei acte şi în proză (1669). Flaubert ortografiază greşit numele propriu.
[10] Berquin, Arnaud (1747–1791), scriitor francez, autor de piese „elegiace" ce au căpătat numele de *terquitiades.*
[11] Scribe, Eugene (1791–1861), scriitor francez, autor de comedii şi de librete de operă cu mare succes în epocă *(Bertrand şi Eaton* – 1833; *Paharul cu apă* – 1840; *Adrienne Lecouvreur* –1848 etc.).
[12] Deformare a numelui lui Marmontel, Jean-François (1723–1799), scriitor francez, autor de romane şi de piese de teatru.
[1] Comedie-vodevil într-un act, de Scribe şi de Courcy (premiera: Théâtre de Madame, 26 mai 1826).
[2] Dramă în cinci acte de Bayard şi Melesville, reprezentată pentru prima oară la 4 august 1833, la Porte-Saint-Martin.
[3] L'Hôtel-Dieu din Rouen, al cărui medic şef era tatăl lui Flaubert, şi unde Flaubert s-a născut şi a crescut, circumstanţă care, după cum observă exegeţii săi, i-a marcat puternic opera.
[4] Dramă în cinci acte şi în versuri de Victor Hugo (1831).
[5] Domnişoara George (1787–1867), celebră actriţă franceză, interpretă a unor personaje din tragedia clasică şi din drama romantică. Flaubert îi ortografiază numele greşit. În *La Chambre ardente* juca rolul marchizei de Brinvilliers. Domnişoara George (1787–1867), celebră actriţă franceză, interpretă a unor personaje din tragedia clasică şi din drama romantică. Flaubert îi ortografiază numele greşit. În *La Chambre ardente* juca rolul marchizei de Brinvilliers.
[6] E vorba, poate, de Jules-Xavier Viard (1803–1365), publicist din Rouen. E vorba, poate, de Jules-Xavier Viard (1803–1365), publicist din Rouen.
[1] Isabeau sau Isabelle de Bavière (1371–1435), regină a Franţei, căsătorită cu Carol al VI-lea în 1385. „Romanul" acesta nu a fost găsit. Isabeau de Bavière va fi şi eroina romanului *Două mâini pe o coroană* sau *În secolul al XV-lea* (ianuarie 1836, *Oeuvres de jeunesse,* éd. Conard, t. I, pp. 40–B0).
Flaubert evocă figura acestei regine şi în *Par les champs el par les grèves.*
[2] Fraza aceasta, scrisă de Flaubert la treisprezece ani, exprimă una dintre justificările cele mai profunde ale operei flaubertiene, cea pe care scriitorul o va menţine până la sfârşitul vieţii: arta ca singură alternativă posibilă.
[3] Şi această frază se va constitui în paradigmă. Sub o formă abia schimbată, o vom regăsi de-a lungul întregii *Corespondenţe.* Curând va apărea şi pandantul ei: o frază antinomică, exprimând descurajarea lui Flaubert în faţa proiectelor de lucru care-l solicită, frază participând la aceeaşi paradigmă.
[1] Soţia regelui Hilperic I (545? –697). După moartea acestuia, domneşte peste Neustria în numele fiului ei Clotar al II-lea. Vestită pentru crimele ei.
[2] Regina a Austrasiei, Brunehaut (534?–613) este totodată sora Galswinthei, soţia lui Hilperic I sugrumată de Frédégonde, care se căsătoreşte, în urma acestei crime, cu regele. Rivalitatea dintre Frédégonde şi Brunehaut are drept deznodământ moartea acesteia din urmă, ucisă de Clotar al Il-lea, fiul Frédégondei.
Drama *Frédégonde şi Brunehaut* nu a fost găsită.
Predilecţia lui Flaubert pentru asemenea subiecte inspirate din istoria Franţei medievale (cf. şi *Par les champs et par les grèves)* este de natură romantică. Victor Hugo, citat în alineatul imediat următor, este acum marele său model. În marea dezbatere privitoare la „romantismul" şi la "realismul" lui Flaubert (alt loc comun al exegezei flaubertiene), aceste scrisori din copilărie pot aduce noi lumini.
[3] Unde Flaubert este elev.

[4] Alexandre Dumas-tatăl (1803–1870). Premiera dramei avusese loc la teatrul Porte-Saint-Martin din Paris, la 2 iunie 1834.
[5] Delavigne, Casimir (1793–1843), scriitor francez, autor de tragedii şi de elegii. Premiera tragediei în versuri *Copiii lui Eduard* avusese loc la Théâtre-Français din Paris, la 18 mai 1833.
[6] Piese de Alexandre Dumas-tatăl, ultima scrisă în colaborare cu Frédéric Gaillardet (1808–1882). Se afirmă ca drame de succes ale teatrului romantic, la puţină vreme după triumful Ini Victor Hugo cu *Hernani* (1830). Pentru *Catherine Howard,* cf. *supra,* nota 4. *Turnul Nesle* avusese premiera la 29 mai 1832, la Porte-Saint-Martin.
[7] Asemenea mărturisiri, de care va fi plină *Corespondenţa,* sunt repera preţioase pentru un studiu din perspectivă intertextuală al operei lui Flaubert. Voltaire, mai cu seamă prin *Candide,* rămâne unul din modelele viitorului romancier (cf. frecventele referiri din *Corespondenţă* la aceasta „capodoperă").
[8] Altă frază-paradigmă ce, în diferite variante, va cunoaşte o mare recurenţă în *Corespondenţa* flaubertiană.
[9] Paragraful se referă la evenimente ce au loc în primii ani de domnit ai lui Ludovic-Filip (1773–1860), rege al Franţei în perioada 1830–1848. Guvernarea acestuia, la început de tendinţă liberală, adoptă treptat măsuri represive, căpătând un marcat caracter conservator.
Libertăţile teatrului şi aie presei vor fi limitate prin legea din 9 septembrie 1835.
„Monarhia din iulie" va fi un cadru predilect al romanelor lui Flaubert, unde este reprezentata în acelaşi spirit ca şi în această scrisoare.
[1] Édouard-Albert-François-Joseph Begouve-Denuncques, născut la 1810, era directorul bihebdomadanilui literar din Rouen *Le Colibri.*
[2] *Une leçon d'histoire naturelle, genre commis,* text al lui Flaubert publicat la *Le Colibri* (30 martie 1837), revistă tipărită în tipografia lui D. Brièra, proprietar al publicaţiei *Journal de Rouen, Une leçon d'histoire naturelle* este, după cum s-a observat de către toţi exegeţii flaubertieni, e primă formă a lui *Bouvard et Pécuchet,* în sensul că *Lecţia* cuprinde deja câteva din principalele elemente ale viitorului roman. Este o „fiziologie" a funcţionarului mărunt, după modelul „fiziologiilor" atunci foarte în vogă. Homais din *Doamna Bovary* – personaj întruchipând mica burghezie, mărginirea şi stupiditatea ei, gândirea ei clişeiformă, conformismul satisfăcut de sine, dar si aviditatea de a parveni – poate fi de asemena recunoscut în *Lecţie.*
[3] Alfred Le Poittevin. Cu cinci ani mai mare decât Flaubert, acest prieten cu fire melancolică şi pasionată a exercitat o puternică influenţă asupra sa. Născut la 29 septembrie 1816, moare în noaptea de 3 spre 4 aprilie 1848. Se căsătoreşte la 6 iulie 1846 cu Aglaé-Louise-Julie de Maupassant. Sora lui, Laure Le Poittevin, este mama lui Guy de Maupassant.
Mulţi biografi îl socotesc cel mai apropiat prieten al lui Flaubert.
[4] Opoziţia natură/civilizaţie va fi dezvoltată în acelaşi spirit în *Par les champs ei par les grites,* test din care această lungă frază pare pur şi simplu extrasă.
[5] Răspunsul lui Flaubert la această dilemă va fi curând altul. Întreaga sa creaţie va fi o luptă cu această ispită („romantică", după comentatorii săi) de a se lăsa în voia „inspiraţiei", o despărţire chinuitoare de marile modele ale *poeziei* romantice, Lamartine, Hugo, întruchipând în acest moment idealul său estetic (al unei spontaneităţi pure), în opoziţie cu autorii de romane şi de tratate erudite (cf. *infra).*
[6] Referire la istoricul francez Jules Michelet (1798–1874), important autor al unei *Istorii a Franţei* (1833–1846 şi 1855–1867) şi al unei *Istorii a Revoluţiei franceze* (1847–1835). Flaubert îi va consacra o mare admiraţie dc-a lungul întregii sale vieţi.
[7] Este vorba de o temă şcolară *(Essai sur l'histoire générale de la lutte du Sacerdoce et de l'Empire)* pe care Flaubert urma să i-o prezinte lui Adolphe Chéruel, profesorul său de istorie la colegiul din Rouen.
[1] *Notre-Dame de Paris* (1831), roman istoric de Victor Hugo. Quasimodo, personajul central al romanului, clopotar al catedralei, are un suflet nobil, generos, capabil de cele mai alese sentimente, în ciuda diformităţii sale fizice. Antiteza dintre sublimul sentimentelor şi grotescul înfăţişării (şi viceversa) este unul dintre locurile comune ale creaţiei hugoliene.
Admiraţia pentru Hugo reapare şi în *Par les champs et par les grèves,* operă de tinereţe ce cuprinde câteva pagini consacrate marelui poet, pagini scrise pe acelaşi ton înflăcărat.
[2] Flaubert nu va scrie un studiu despre Montaigne, dar va scrie unul despre Rabelais, probabil în ultimele luni ale anului 1838 (cf. *Oeuvres de jeunesse,* éd. Conard, t. II, pp. 144–156).
[3] General şi orator din Atena (402?–318 î.e.n.), discipol al lui Platon, vestit prin probitatea şi caracterul său dezinteresat. Condamnat pentru trădare, este osândit pe nedrept să bea otravă.
[4] Este vorba, fără îndoială, de *Smarh, vieux mystère.*
[5] Roman apărut în 1838 şi scris sub evidenta influenţă a lui Byron.
[6] Lemaître, Antoine-Louis-Prosper, zis Frederick (1800–3876), actor francez. A jucat cu mare succes în

drama romantică şi în melodramă. Flaubert se referă la el şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 119). Premiera dramei lui Victor Hugo *Ruy Blas* a avut loc în 1838, la 8 noiembrie, la teatrul Renaissance din Paris.

[7] Cf. 1837, nota 3.

[8] Prietenii lui Flaubert Ernest Chevalier şi Alfred Le Poittevin studiaseră de asemenea dreptul. Aceasta era, de altminteri, şi hotărârea familiei lui Flaubert. El devine student în drept în 1841, la Paris, unde-i regăseşte pe cei doi. Îşi va întrerupe însă definitiv studiile în urma unei maladii nervoase (1843), tatăl său socotind că trebuie să-l aibă în preajmă spre a-l îngriji.

[9] *Smarh*, text în care pot fi recunoscute câteva elemente ce vor fi dezvoltate în *Ispitirea sfântului Anton.* Cf. şi scrisoarea imediat următoare: «Am început un mister acum două luni" etc.

[1] Apare aici un procedeu mult folosit de Flaubert în opera sa: transcrierea clişeelor de vorbire în litere cursive.

[2] În *Dicţionar de idei primite de-a gata* există un articol „Yvetot", paradigmă a unui loc geometric al stupidităţii şi mediocrităţii satisfăcută de sine.

[3] Roman epistolar (1834) de George Sand. Jacques, personajul principal, este construit după modelul eroilor byronieni.

[4] Ortografia definitivă va fi „Smarh". Cf. şi 1838, nota 9.

[5] Filantrop (1733–1820), fondator al „premiilor pentru virtute şi literatură" decernate anual de Academia franceză.

[6] Este epigraful la *Smarh.* Flaubert a întâlnit neîndoielnic această frază („La mère en prescrira 1a lecture a sa fille") în marchizul de Sade (1740–1814), care o foloseşte drept epigraf la *Filozofia în budoar.* La Flaubert apare o versiune uşor diferiţi: „*la mère ne permettra pas la lecture à sa fille".*

[7] Benjamin-Michel Amlot (nu Amyot, cam scrie Flaubert) (1818–1878), profesor de matematici la colegiul din Rouen.

[8] Observaţiei directe i se adaugă aici, desigur, şi influenţa lecturii romanului autobiografic al lui Musset, *Confesiunea unui copil al secolului* (1836), influenţă ce se vădeşte şi în încercările literare ale lui Flaubert din acel moment (o serie de scrieri cu caracter autobiografic dedicate lui Alfred Le Poittevin, inspirate din discuţiile celor doi prieteni asupra a ceea ce Flaubert numeşte „la haute métaphysique"). Scrisoarea aceasta este încă un document ce poate fi adăugat la dosarul aşa-numitului „mal du siècle".

[9] Cf. *supra,* nota 6. Epigraful basculează aici în propria-i negaţie. Structura aceasta, specifică ironiei flaubertiene, va fi sistematic exploatată în operele viitoare (a se vedea mai cu seamă *Bouvard şi Pécuchet* şi *Dicţionar de idei primite de-a gata).* „Misterul" la care se referă Flaubert este tot *Smarh.*

[10] Cf. 1837, nota 6. Flaubert citise atunci din Michelet primele trei volume din *Istoria Franţei. De la celţi la dinastia carolingiană* (1833); *Franţa feudală* (1833); *Secolul al XVII-lea* (1837).

[11] Robertson, William (1721–1793), istoric englez *(Istoria Scoţiei, Istoria Americii* etc.). Flaubert citise, în traducere, *Introducere la istoria lui Carol Quintul* (1796).

[12] Afirmaţia confirmă cele arătate *supra,* nota 6.

După fraţii Goncourt, „există într-adevăr la Flaubert o obsesie a lui Sade". Despre această influenţă profundă vor vorbi şi alţi critici (cf. Theodor Reik, Mano Praz etc.).

[13] Memnon, fiul fratelui lui Priam, Tithon, şi al Aurorei, ucis de către Ahile în timpul asediului Troiei. Exista la Teba o statuie colosală a lui Memnon, care scotea un sunet armonios la primele raze ale soarelui.

[14] Împăratul roman Vespasian (9–79) simbolizând aici, în opoziţie cu Nero, spiritul constructiv, pacificator, benefic.

[15] Janin, Jules (1804–1874), critic francez, cronicar al publicaţiei *Journal des Débats.*

[16] *Les Funérailles du docteur Malhurin.* Flaubert mai scrisese şi *Ivre et mort,* text publicat pentru prima oară în ediţia Conard, 1910, *Oeuvres de jeunesse inédites,* vol. 1, 183...–1838.

[17] Început la sfârşitul lui decembrie 1838, reluat în martie 1839, „misterul" *Smarh* este acum, după cum ne arată această scrisoare, terminat.

[18] Ironizându-l pe academicianul Thomas, Voltaire spusese: „Il ne faut plus dire du *galimatias,* mais du *galithomas".*

[19] Citat parafrazat din Montaigne, *Essais,* éd. Villey, vol. 1, p. 353.

[20] O grădină situată pe bulevardul Montparnasse, foarte frecventată de studenţi.

[21] Profesor de filosofie la colegiul din Rouen.

[1] Unde locuia familia Chevalier.

[2] Flaubert va face o călătorie în Corsica şi în Pirinei în august–octombrie 1840, împreună cu doctorul Jules Cloquet, coleg al doctorului Achille-Cléophas Flaubert, cu sora lui Cloquet, domnişoara Lise, şi cu un preot italian, abatele Stéphany, prieten al doctorului.

[3] În acest text poate fi descifrată o structura „bovarică" *avant la lettre* în biografia omului Flaubert, formalizată prin aglomerarea de clişee, atât de caracteristică autorului *Doamnei Bovary,* clişee recoltate din aria semantică a „orientului fabulos".

[1] Maximă de Epictet ce va reveni în numeroase rânduri în *Corespondenţa lui Flaubert,* în variante uşor diferite.

[2] În loc de *„sum".*

[3] *Institutes,* manual de drept roman redactat din porunca împăratului Iustinian, în 533.

[4] Cf. *supra,* nota 1.

[5] „Tema" stupidităţii burgheze, în relaţie de antinomie cu structura spirituală a omului şi artistului Flaubert, ocupând un loc important în viitoarele opere, apare aici încă o dată, în stadiu matricial.

[1] Profesor în acea vreme la Colegiul regal din Versailles şi fost profesor de compoziţie al lui Flaubert la Rouen.

Scrisoarea aceasta a fost publicată în *Annales romantiques* din ianuarie–februarie 1911 şi în *Le Radical* din 12 decembrie 1921. Ea pare a marca o dată foarte importantă în evoluţia lui Flaubert.

[2] Aceste sinestezii între scriitor/operă şi natură sunt tipic flaubertiene (cf. şi cea referitoare la Shakespeare). Ele sunt un mod al unei poetici a „impersonalizării", aici *în statu nascendi.*

Salammbô îi va apărea lui Flaubert, în regim sinestezic, ca o „pată purpurie".

[3] Referire probabilă la *Novembre (Noiembrie),* proză pe al cărei manuscris figurează data de 25 octombrie 1842. Totuşi, data scrierii acestei opere de tinereţe nu este sigură. Într-o scrisoare din 7 aprilie 1846, adresată lui Maxime du Camp, Flaubert afirmă: „Aveam nouăsprezece ani când am scris-o, acum aproape şase ani", ceea ce situează scrierea prozei *Novembre* în 1840. Conform unui pasaj din *Jurnalul* fraţilor Goncourt, textul ar fi fost scris în 1841, deşi acelaşi *Jurnal* arată în altă parte că ar fi fost scris în 1842. Aceeaşi dată de 1842 poate fi dedusă şi din două scrisori către Louise Colet: „Am scris asta în *Novembre* acum unsprezece ani" (14 august 1853); „Am recitit *Novembre* miercuri, din curiozitate. Acum unsprezece ani nu eram altul decât astăzi" (28–29 octombrie 1863).

[4] Izomorfismul, perceput sinestezic, realitate/carte, realitate citită ca o carte, va fi unul din resorturile poeticii flaubertiene a „impersonalizării" (cf. şi *supra,* nota 2).

[5] Călătoriile în Orient ale lui Flaubert vor da curs acestei obsesii, întreţinând-o, obsesie formalizată încă de pe acum într-un clişeu de structură „bovarică".

[6] În *Par les champs et par les grèves (Străbătând câmpii* si *ţărmuri)* există câteva pagini ce se constituie într-o adevărată apologie a „curtezanei" din toate timpurile, apologie construită în tonalitatea acestei scrisori (cf. ediţia de faţă, vol. 3, pp. 426–428). „Tema" va reveni şi în alte opere (cf. în primul rând *Hérodiade – Irodiada).*

[7] Din nou, o ipostază a „bovarismului" lui Flaubert în plan existenţial, ce basculează prin operă în conceptul literar de „bovarism", dedus dmtr-un text cu structură specific clişeiformă. Aeeste recurenţe ne duc întruna către teribilul – prin caracterul lui enigmatic la prima vedere – „Emma Bovary c'est moi".

[1] În *Par les champs el par les grèves,* Flaubert îi va face lui Hugo o apologie în cel mai exaltat stil romantic.

[2] Hugo, o „casetă" cu „diamante regale": iată o nouă ocurenţă a „temei" autor/operă în relaţie de izomorfism cu realitatea „impersonală".

[3] Pradier, Jean-Jacques (zis James) (1792–1852), sculptor francez. Flaubert va face referiri la opera sa, reprezentând frumuseţea feminină în ipostază romantică, în *Par les champs et par les grèves.*

[1] Prieten intim al lui Maxime du Camp, publicist, autor al cărţii *Reliquae,* publicată în 1868, care cuprinde un articol despre *Doamna Bovary.* Este fiul lui Louis-Marie de Lahaye, viconte de Cormenin, publicist şi om politic francez, cunoscut sub pseudonismul de Timon.

[2] Béranger, Pierre-Jean de (1780–1857), poet francez, autor de „cântece" patriotice şi politice ce i-au asigurat o mare popularitate. În multe din viitoarele sale scrisori şi opere, Flaubert va face noi referiri la el, ca la un prototip al poetului mediocru.

[3] *O, înălţime!* (lat.)

[4] Heliogabal sau Elagabal, Sextus Varius Avitus Basìanus (204– 222), împărat roman (213–222), salutat de soldaţii săi cu numele de Marcus Aurelius Antoninus. Proclamat împărat de garnizoana din Emese (Siria), la paisprezece ani, este şi mare preot al zeului Soare, adorat în Emese sub furma unei pietre negre şi sub numele de El Gebal (în transcriere romană oficială, Elagabalus, prin contaminare cu Helios, zeul soarelui la vechii greci, Heliogabal). Sub domnia lui, marcată de un desfrâu devenit legendar, Baal este proclamat zeul suprem al imperiului roman.

În *Par les champs et par les grèves* va apărea o referire la Heliogabal (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 424).

[5] Villemain, Abel-François (1790–1870), istoric şi critic literar francez, profesor la Sorbona, ministru al

învăţământului (1840–1844). În scrierile sale literare, Flaubert va invoca nu o dată acest nume ca prototip al mediocrităţii.
Flaubert se referă la el şi în *Par les champs et par les grèves* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 344).
[6] Régnier, Mathurin (1573–1613), poet francez, adversar al doctrinei lui Malherbe.
[7] În original, *proprillété.* E posibil ca în Rouen, la acea epocă, cuvântul *propriété* să se fi pronunţat astfel.
Croisset va deveni locul unde Gustave Flaubert îşi va scrie opera, izolându-se de viaţa literar-mondenă a Parisului.
[1] Fiu al unul cunoscut diplomat de carieră, Antoine-Louis Vasse-Saint-Ouen (1782–1857), Emmanuel Vasse de Saint-Ouen fusese elev la Colegiul regal din Rouen cu începere din 1827. Mama sa era o bună prietenă a doamnei Flaubert.
[2] Emile Hamard, prieten al lui Flaubert, cu care Caroline Flaubert se căsătorise la 3 martie 1845. După moartea acesteia, în 1846, Emile Hamard va înnebuni. Va muri în 1877.
[3] Emile Vincent, *Histoire de la république de Gênes*, Paris, Firmin-Didot, 1842, 3 vol.
[4] Carte apărută în 1835.
[5] Ultimele două fraze sunt citate de toţi exegeţii operei lui Flaubert *Ispitirea sfântului Anton*, ca dovadă că la originea acesteia se află tabloul lui Brueghel, expus la palatul Balbi din Genova (oraş unde Gustave se află, împreună cu familia sa, spre a-şi însoţi sora în călătoria de nuntă).
Flaubert scrie: Brughel.
[6] Fortăreaţă datând din secolul al XIII-lea, de pe malul lacului Leman din Elveţia, unde a fost ţinut prizonier timp de şase ani patriotul genovez François de Bonivard (1493–1570), din ordinul lui Carol al III-lea, duce de Savoia. Figura lui Bonivard a fost imortalizată de Byron, prin poemul intitulat *Prizonierul din Chillon.*
[7] Sintagma „a vedea bine" revine în corespondenţa lui Flaubert şi în alte scrieri ale sale (note de călătorie sau opere propriu-zis literare). Această adevărată osmoză pe care Flaubert mărturiseşte în repetate rânduri că o realizează cu lumea (subiectul cunoscător este „absorbit" în obiectul cunoaşterii, iar acesta în subiectul cunoscător) este una din premisele de la care porneşte abordarea „tematică" a lui Jean-Pierre Richard în importanta sa carte *Littérature et sensation*, Paris, Seuil, 1954, unde se referă cu insistenţă la câteva paragrafe din *Far les champs et par les grèves* şi din *La Tentation de Saint Antoine.*
[8] Trecătoare din Alpii francezi, între le Valais şi Piemont.
[9] Am putea surprinde în această observaţie una din primele intuiţii flaubertiene cu privire la o poetică a elipsei.
[10] Pluralul corect: *Ballate.*
[11] Celebru condottiere (1498–1567), despre care Flaubert citise în *Histoire de la République de Gênes* de Emile Vincent, scriind deja o povestire în 1836 *(San Pietro Ornano).* Atât planul dramei despre care este vorba aici cât şi povestirea pun în evidenţă o structură romantică, marcat melodramatică.
[12] „Această scrisoare, datată 1846 în ediţiile anterioare, îmi pare a fi neîndoielnic din 1845, probabil din luna iunie. *Întoarcerea* despre care vorbeşte Flaubert este cea din călătoria sa în Italia (mijlocul lui iunie 1845). Cuvintele «acum cinci ani» fac aluzie la întoarcerea din călătoria în Corsica (octombrie 1840). Fraza: «orizonturi mai puţin vaste, vai... » se aplică nu morţii Carolinei şi a doctorului Flaubert, ci bolii de nervi a scriitorului. Aluzia la seara, petrecută cu Le Poittevin la Paris corespunde cu întâlnirea pe care Gustave Flaubert i-o semnalează lui Chevalier la 15 iunie 1845. Este exact că Du Camp a petrecut la Croisset o parte din vara lui 1845. În sfârşit, *romanul* pe care Flaubert vrea să-l recitească cu Le Poittevin, la şase luni după ce-l terminase, nu poate fi decât *Prima Educaţie sentimentală*, al cărei manuscris poartă pe copertă data: «februarie 1843; reluat în septembrie şi octombrie; mai 1844–ianuarie 1845» şi la care începutul scrisorii face o aluzie foarte explicită. – Cât priveşte «sfaturile lui Pradier », nu poate fi vorba de Louise Colet, căreia cuvintele «o dragoste normală, liniştită » etc. nu i s-ar potrivi deloc Aş fi mai curând ispitit să cred într-un îndemn la căsătorie, care s-ar explica îndeajuns prin faptul că sora lui Flaubert şi soţul ei, la întoarcerea din călătoria lor de nuntă, l-au vizitat pe Pradier la Paris în acelaşi timp cu Gustave, timp de câteva zile. Să remarcăm, de asemenea, că nimic, în această scrisoare, nu ar face nici cea mai mică aluzie la moartea Carolinei şi a doctorului Flaubert, dacă am data-o din 1846. – Pentru toate aceste motive, şi deşi nu am originalul sub ochi, nu ezit a modifica data ce i-a fost atribuită până acum" (nota lui René Descharmes din Édition du Centenaire, cu referire şi la un pasaj – «sfaturile lui Pradier» – care nu figurează în ediţia noastră).
[13] Cf. 1837, nota 7.
[14] Citat din Fénelon, *Aventurile lui Telemah*, cartea I.
[15] Istoric latin din secolul I, autor al *Vieţii lui Alexandru.*
[16] Palatul Versailles fusese transformat în muzeu de către Ludovic-Filip (1773–1850), rege al Franţei între 1830–1848.
[17] Saint-Marc Girardin (Marc Girardin, zis) (1801–1873), scriitor şi om politic francez, autor al unui *Curs de literatură dramatică* în care combate romantismul.
Flaubert se referă la el şi în *Par les champs et par les grives* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 344).
[1] Du Camp, Maxime (1822–1894), autor de impresii de călătorie, romane, amintiri. Fiu al unui chirurg din Bordeaux. Flaubert îl întâlnise la Facultatea de Drept din Paris. Va face împreună cu el o călătorie în Bretania

(1847) şi una în Orient (1849–1851). Relaţiile lui Flaubert cu acest prieten şi colaborator al său se vor răci treptat.
Strisoarea se referă la recenta moarte a doctorului Achille- Cléophas Flaubert, tatăl scriitorului, survenită la 15 ianuarie 1846, şi la apropiata moarte (20 martie 1846) a Carolinei Hamard, sora sa.
[2] Scrisoarea se referi la înmormântarea surorii lui Flaubert.
[3] *Les sept fîls du derviche.*
[4] Colet, Louise (născută Louise Revoil) (1810–1876), poetă şi romancieră franceză, originară din Aix-en-Provence, venise la Paris în 1834, ude se căsătorise cu muzicianul Hyppolite Calet. Premiată în repetate rânduri de Academia franceză, prietenă cu mulţi scriitori renumiţi, printre care Musset, primea în salonul ei din rue de Sèvres numeroşi artişti. Flaubert o întâlneşte în iunie 1846, în atelierul sculptorului Pradier. Legătura celor doi începe în 29 iulie 1846, într-un hôtel din rue de l'Est. Prima scrisoare a lui Flaubert către Louise Colet este datată 4 august 1846. Corespondenţa lui Flaubert cu Louise Colet este printre cele mai semnificative pentru poetica marelui romancier.
[5] După moartea tatălui său, Flaubert va locui cu mama sa la Croisset, menţinând totuşi un apartament în Rouen, în rue de Crosne-hors-ville, nr. 25, unde-şi petrece mai ales lunile de iarnă.
[6] „Muncă", „perseverenţă", „răbdare": termenii aceştia (şi alţii din aria lor semantică: „conştiinciozitate" etc.) apar tot mai frecvent în *Corespondenţa* lui Flaubert, conceptualizându-se prin recurenţă şi organizându-se într-o poetică a impersonalizării.
[7] Reproducerea tabloului lui Brueghel (cf. *supra*, 1845, nota 6).
[8] Frază cu valoare emblematică, reluată de toate poeticile moderne ale secolului XX.
[9] Flaubert dă un citat exact din povestirea sa *Novembre.*
[10] După Thibaudet, modelul lui Flaubert pentru *Par les champs et par les grèves* este La Bruyère: „îl reciteşte întruna pe La Bruyère, făcând tot mai mult din el un adevărat profesor de stil, copiază desenul şi ritmul frazei acestuia. Şi asta se vede în *Călătorie în Bretania* (subtitlul cărţii *Par les champs et par les grèves* – n.ns.), unde Flaubert nu se vădeşte a fi decât un şcolar" *(Gustave Flaubert 1821–1880 Sa vie – Ses romans – Son etyle*, Paris, Pion, 1922, p. 51).
[11] Această opoziţie între „fragment frumos" şi „ansamblu", „întreg", „operă", între „stil" şi „ţesătură" (a se citi, în termenii actuali: „text") marchează un rnomeat puternic al demersului flaubertian către o nouă poetică.
[12] Asemenea diatribă împotriva criticilor este – pe vremea lui Flaubert deja – şi va rămâne un loc comun. Paradoxul constă în faptul – consemnat din ce în ce mai mult, până în zilele noastre, printr-un discurs ce tinde el însuşi să devină, dacă nu chiar a şi devenit, un loc comun – că Flaubert instituie, alături de alţi scriitori francezi din secolul al XIX-lea (Stendhal, Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Mallarmé etc.) o nouă critică, cea ieşită nemijlocit dintr-o experienţă a actului artistic. Această nouă „critică a maeştrilor" va sfârşi prin a o modela pe cea a criticilor propriu- zişi, care, în secolul nostru, prin medierea momentului de cristalizare Valéry, se vor hrăni din intuiţiile critice – devenite discurs mai mult sau mai puţin sistematic – ale marilor scriitori.
[13] Revine în acest paragraf obsesia literaturii ca „impersonalizare", opusă literaturii ca „lirism", paradigma Shakespeare, opusă paradigmei Byron.
[14] „Inspiraţia" refuzată şi opusă „muncii" pline de „răbdare", exerciţiului zilnic constând în a scrie un număr de ore dinainte programat: noua poietică/poetică flaubertiană o întâlneşte pe cea a lui Stendhal care, în nenumărate locuri din aşa-numitele sale „opere intime", spusese acelaşi lucru. Sunt primele reflecţii cu adevărat susţinute asupra literaturii (artei) ca act în care „conştiinţa conştientă" (cf. Valéry) joacă un mare rol. Doctrinele romantice, în care conceptul de „inspiraţie" ocupa o poziţie centrală, sunt implicit combătute prin punerea între paranteze a acestuia.
[15] Cf. *supra*, nota 6. Geniul = o îndelungă răbdare: formula contestă însuşi conceptul de „geniu" aşa cum îl înţelegeau doctrinele romantice. Poeticile noi ale secolului nostru îl contestă în esenţă după aceleaşi poziţii, cu argumente mai elaborate.
[16] În franceză: „embêtement". Facem această precizare pentru a nu se presupune că aici „plictis" traduce romanticul „ennui".
[1] Stradă şi cartier din Roma veche, locuite de mimi, gladiatori, hoţi, femei de moravuri uşoare, adică de pleava societăţii romane.
Flaubert va evoca Suburria în *Străbătând câmpii şi ţărmuri*, în elogiul pe care-l face aici curtezanei (cf vol. 3 al ediţiei de faţă, p. 427).
[2] Rezultatul literar al acestei călătorii (mai, iunie şi iulie 1847) prin Turena, Anjou, Bretania şi Normandia, străbătute pe jos, cu diligenţa, cu barca etc., este textul *Par les champs et par les grèves,* scris de cei doi între august 1847 şi mai sau iunie 1848. Sumarul şi capitolele cu număr impar îi aparţin lui Flaubert, capitolele cu număr par, lui Du Camp (pentru alte amănunte, cf. ediţia

de faţă, vol. 3, pp. 315–317).

[3] În *Străbătând câmpii şi ţărmuri* pot fi citite câteva pagini pline de vervă consacrate „arheologiei celtice" (capitolul intitulat *Pietrele din Car nae* si *arheologia celtică* va fi chiar publicat în *L'Artiste*, în 1868). Pagini în care tema reapare, tratată cu sarcasm şi în deriziune, se află şi în *Bouvard et Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 93, p. 98 etc.). În *Dictionnaire des idées reçues* există articolul *Dolmen.*

[4] Pasajul acesta aminteşte îndeaproape, în spirit şi literă, fragmente din *Străbătând câmpii şi ţărmuri*.

[5] În *Străbătând câmpii şi ţărmuri*, Flaubert va relua descrierea mormântului lui Chateaubriand şi reflecţiile cu caracter general pe care acesta i le pricinuise. Copilăria, tinereţea şi maturitatea autorului lui *René* sunt evocate la modul liric (cf. ediţia de faţă, vol. 3, pp. 459–463).

[6] Este însăşi ideea în numele căreia Flaubert va susţine că *Madame Bovary* este o carte instructivă şi morală.

[7] Swedenborg, Emanuel (1688–1772), teosof şi vizionar suedez, autor al unor lucrări în care îşi expune doctrina cu privire la comunicarea dintre spirite. A avut numeroşi adepţi în Anglia şi Statele Unite ale America.

O referire la Swedenborg va apărea şi în *Bouvard et Pécuchet.*

[8] Sfânta Tereza de Avila (1515–1582), călugăriţă spaniolă, reformatoare a ordinului carmelitelor împreună cu sfântul Ioan al Crucii. Scrierile sale mistice sun considerate capodopere ale limbii spaniole.

În *Bouvard* et *Pécuchet*, Flaubert se va referi din nou la ea (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 211).

[9] *La Tentation de Saint Antoine*, operă pe care Flaubert o scrie şi o rescrie ani în şir.

[10] Dificultăţile financiare ale lui Flaubert, pomenite relativ frecvent de către acesta în corespondenţa sa, se vor agrava către sfârşitul vieţii scriitorului.

[11] Ideea nonpublicării operei, prezentă şi în alte scrisori, anterioare şi posterioare acesteia, a scrierii ei în afara oricărei dorinţe de a face din ea un act de comunicare, contrastează puternic cu ideea stendhaliană de „glorie" şi de realizare a operei doar prin acţiunea complice dintre autor şi cititor. Punerea în relaţie a acestor două puncte de vedere antinomice, care se manifestă la artişti ce-şi sunt aproape cotemperani, ne poate ajuta să le sesizăm mai bine pe fiecare în parte în esenţa lor.

Poziţia lui Flaubert obligă la o asociaţie cu şi mai radicala atitudine a lui Valéry din *Une soirée avec Monsieur Teste (O seară cu domnul Teste):* nu mai e nevoie să faci, e de ajuns să ştii tu însuţi că poţi să faci.

[12] *Par les champs el par les grèves*, scrisă în colaborare cu Maxime du Camp (cf. *supra*, nota 2, şi scrisoarea către Louise Colet din octombrie 1847, noaptea de smbătă, ora două, §3).

[13] E una din obsesiile cele mai persistente ale lui Flaubert.

[14] Aceste ultime două fraze ar putea fi citite ca o definiţie *avant la lettre* a „bovarismului".

[15] Maxime du Camp. Flaubert se referă din nou la scrierea, în colaborare cu prietenul său, însemnărilor de călătorie *Par les champs et par les grèves.*

[16] Tot mai frecvent prezente în *Corespondenţă*, asemenea mărturisiri despre creaţie, exercitată sub semnul „chinului" şi al „trudei", vor fi asumate de către istoria literară prin paradigma „les affres du style", găsită de Flaubert însuşi.

[17] Intrat în posesia nepoatei scriitorului, doamna Caroline Commaville (mai târziu doamna Franklin-Grout), textul lui Flaubert va apărea abia după moartea acestuia, în 1885, în cadrul primei ediţii de *Opere complete (Oeuvres complètes de Gustave Flaubert,* Paris, A. Quantin). Maxime du Camp va preda capitolele scrise de el Bibliotecii Academiei.

[18] *Par les champs et par les grèves*, text subintitulat *Voyage en Bretagne.*

[19] Cf. *supra*, nota 18.

[20] Cf *supra*, 1832, nota 1. Traducerea lui Damas-Hinard apăruse la 1847, la editura Charpentier.

[21] Cf. *supra*, 1844, nota 2. În scrisoarea către Louise Colet de la sfârşitul lui decembrie 1847, Flaubert precizează motivul aversiunii sale (cf. § 3).

[22] *Par les champs et par les grèves (Voyage en Bretagne)*, la care se referă şi paragraful 2 din scrisoarea următoare.

[23] Această aglomerare de clişee obligă la o asociere cu discursul ţinut cu prilejul „comiţiilor agricole" descrise în antologica pagină din *Madame Bovary.*

[1] Alfred Le Poittevin, mort la Neuville-Champ-d'Oisel, în noaptea de 3–4 aprilie 1847 (cf. şi *supra*, 1837, nota 3).

[2] *Religions et l'Antiquité considérées principalement dans leurs formes symboliques et mythologiques* de Frédéric Creuzer, lucrare tradusă din germană de J.-D. Guigniault, Paris, Treuttel et Würtz, 1825–1851, 4 vol.

[3] Volum de poeme de Victor Hugo, apărut în 1831.

[4] Bouilhet, Louis (1822–1869), poet şi dramaturg francez. Student în medicină, devenise, din 1842, ajutor al doctorului Flaubert, tatăl scriitorului.

Prieten şi „sfetnic literar" al lui Flaubert, îl sfătuieşte pe acesta, împreună cu Maxime du Camp, să distrugă manuscrisul primei versiuni *Ispitirii sfîntului Anton,* citit lor de către Flaubert.

[5] Lectură predilectă şi a lui Flaubert, a cărei puternică rezonanţă apare în *La Tentation de Saint Antoine.*

[1] La 25 octombrie 1849, Flaubert, în tovărăşia lui Maxime du Camp, pornire de la Croisset într-o călătorie în Orient. La *2*9 noiembrie plecase din Paris, iar la 4 noiembrie se îmbarcase, de la Marsilia, spre Egipt. Vizitează apoi Palestina, Siria, Libanul, Asia Mică, Constantinopole, Grecia, Italia. Se va întoarce la Croisset în iunie 1851. Flaubert îşi consemnează călătoria în *Note de călătorie,* publicate în 1910, Paris, Conard, 2 vol. Extrase apăruseră şi anterior în *Le Gaulois* (1880), editura Charpentier şi Quantin (18S5–1886) şi *Les Marges* din 15 iulie 1910.

[2] Probabil un coleg al lui Bouilhet.

[1] *Ispitirea sfântuluì Anton,* prima versiune.

[2] Cf. *supra,* 1848, nota 4.

[3] Cf. *supra,* 1845, nota 7.

[4] În insula Cipru.

[5] Ideea, frecvent exprimată şi în scrisorile anterioare, revine cu insistenţă (cf. *supra,* 1847, nota 11).

[6] Referire la *Ispitirea sfântului Anton.* Prin această frază, Flaubert îşi reneagă aşa-numitele „opere din tinereţe", văzând în ele doar simple exerciţii.

[7] Pascal Mulot, din Rouen, prieten al lui Flaubert şi al lui Bouilhet.

[8] Delille, Jacques, abatele (1708–1813), poet francez, autor de poeme didactice *(Les Jardins – Grădinile),* traducător în franceză al lui Virgiliu.

Este, pentru Flaubert, prototipul poetului mediocru, ce scrie după reţetă. Numele lui Delille reapare şi în alte scrisori, precum şi în alte opere ale lui Flaubert, în contexte similare (cf., de exemplu, *Par les champs et par les grèves,* ediţia de faţă, vol. 3, p. 351).

[9] Cf. *supra,* 1832, nota 12.

[10] Pentru acest paragraf, cf. *supra,* 1847, nota 11, şi 1850, nota 6.

[11] Cf. *supra,* 1848. nota 4.

[12] Este prima menţiune a *Dicţionarului de idei primite de-a gata* (pentru geneza acestui text, cf. ediţia de fata, vol. 3, pp. 365–269). După Maxime du Camp *(Amintiri literare,* I), *Dicţionarul* ar fi fost proiectat de Flaubert încă din 1846.

[13] Ludovic-Napoleon Bonaparte, ales preşedinte al celei de a doua Republici franceze la 21–22 decembrie 1848, va da la 2 decembrie 1851 o lovitură de stat. În ciuda rezistenţei populare, manifestată la Paris şi în provincie, plebiscitul din 21–22 decembrie dă câştig de cauză lui Ludovic-Napoleon Bonaparte, viitorul Napoleon al III-lea. Aşadar, „burghezii triumfă".

Flaubert va face referiri la aceste evenimente şi în *Bouvard si Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 142, p. 153).

[14] Este una dintre cele mai frecvent citate „definiţii" ale conceptului de „prostie" („bêtise") în viziune flaubertiană (cf. *supra,* 1830, nota 3).

[15] Relaţia artă/natură va îi una din conştiinţele reflecţiei flaubertiene. Arta imită natura, dar, după Flaubert, raportul poate fi răsturnat: natura imită arta.

[16] E vorba de *Candidatul,* comedie în patru acte, pe care Flaubert o va scrie abia în iulie-noiembrie 1873. Este reprezentată la Théâtre du Vaudeville în zilele de 11, 12, 13, 14 martie 1874 şi editată la Taris, Charpentier, 1874.

[17] Despre acest proiect Flaubert pomeneşte şi într-o scrisoare, către unchiul său din partea mamei, Parain, din 6 octombrie, precum şi într-o alta, către mama sa, din 7 octombrie. La 9 aprilie 1851 îi va scrie lui Bouilhet: *„Don Juan* înaintează *piano...*"

După René Descharmes, proiectul acestei opere există încă din 1830.

[18] Este un prim proiect al romanului *Salammbô.*

[19] Este un prim proiect al romanului *Doamna Bovary.*

[20] În repetate rânduri Flaubert afirmă astfel rolul „conştiinţei obscure" în crearea operei.

[21] Titlul exact al romanului lui Eugène Sue (1804–1857): *Arthur şi Deleytar* (1838). Popularitatea acestui scriitor şi tipul de literatură pe care-l practică sunt pentru Flaubert, ca şi în cazul lui Béranger, o paradigmă a prostituţiei artistice. În contexte similare, Sue va fi citat în diferite opere ale lui Flaubert.

[22] Vechea regiune din Asia Mică.

[23] Personaj din „tragedia" burlescă în versuri *Jenner sau Descoperirea vaccinului,* scrisă în 1846 de către Flaubert, Louis Bouilhet şi Maxime du Camp. Publicată în *Opere de tinereţe,* Paris, Conard, 1910. vol. 3.

Jenner, Edward (1749–1823) este un medic englez, descoperitorul vaccinului.

[24] *Dicţionar de idei primite de-a gata* (cf. *supra*, nota 12).
[25] Balzac murise la 18 august 1850.
[26] Cu contesa poloneză Éveline Hanska, „L'Étrangère", în 1850.
[27] Ludovic-Filip de Orléans (1773–1850), fiul lui Philippe Égalité, rege al Franţei (1830–1848). Domnia sa, cunoscută sub numele de „Monarhia din iulie", constituie cadrul multora dintre cele mai importante romane ale vremii. Flaubert însuşi va face numeroase referiri la ea în romanele sale cu subiect luat din viaţa „modernă".
[28] Ernest Chevalier (cf. *supra*, 1830, nota 2).
[29] Alfred Le Poittevin (cf. *supra*, 1837, nota 3).
[30] Connop Thirlwall, teolog şi istoric englez. Autor al unei *Istorii a vechii Grecii* (1835), în 8 volume. În 1847 apăruse, în 4 volume, o traducere în limba franceză a acestei lucrări, traducere aparţinându-i lui Adolphe Jeanne.
[31] Maxime du Camp (cf. *supra*, 1846, nota 1).
[1] Cf. *supra*, 1850, nota 17.
[2] Piesă de Eschil aparţinând trilogiei *Orestia (Agamemnon*, *Hoeforele*, *Eumenidele* – 458 î.e.n.).
[3] Vestita frescă din Capela Sixtină.
[4] Marengo este un sat din Italia (Piemont), unde Napoleon Bonaparte i-a învins pe austrieci (1800).
[5] Cu această scrisoare Flaubert reia corespondenţa cu Louise Colet întreruptă în vara lui 1848, pentru motive rămase necunoscute.
[6] *Doamna Bovary* (cf. *supra*, 1860, nota 19).
[7] Kock, Paul de (1793–1871), scriitor francez, autor de vodeviluri şi romane mediocre, cu mare succes la public. Numele lui va reapărea în opera lui Flaubert, ca simbol a) literaturii de proastă calitate (cf. *Bouvard* si *Pécuchet*, ediţia de faţă, vol. 3, p. 144).
[8] Flaubert se afla la Londra împreună cu mama sa.
[9] Filosof neopitagoreician din Asia Mică, mort în anul 97, aici personaj din *Ispitirea sfântului Anton.*
[10] Théophile Gautier.
[11] Critica ..tradiţională" a insistat mult asnpra acestei duble *tentaţii* a lui Flaubert, văzând în „realismul" său „impersonal" o victorie asupra „înclinărilor" sale romantice. În critica actuală, chestiunea se pune în alţi termeni: cele două tipuri de scriitură se află în raporturi de „beligeranţă", opoziţia lor fiind transgresată prin emergenţa unei noi scriituri, care exhibează relaţia parodică şi polemică ce o generează.
[12] *Doamna Bovary*, roman pe care Flaubert începe să-l scrie la 19 septembrie 1851.
[1] *Educaţia sentimentală*, prima versiune, cea din 1845.
[2] Propoziţie ce oteră un argument de primă importanţă unei demonstraţii ce ar vedea în Flaubert pe unul dintre precursorii uuei „ştiinţe" a literaturii.
[3] Cf. *supra*, 1849, nota 1.
[4] Cf. *supra*, 1846, nota 7. Fraza este adeseori citată de criticii.
[5] Cf. *supra*, 1861, nota 11.
[6] Afirmaţie ce dovedeşte încă o dată, ca şi întreg contextul, că Flaubert îşi „gândeşte" "poetic" (utilizăm aici termenul ca derivat al substantivului „poetică") opera, ca „ansamblu" în care părţile se raportează unele la altele, în funcţie de o *sintaxă* riguroasă. Textul este văzut aici ca sistem, fiecare parte a lui fiind relativă la toate celelalte, deci nesemnificativă *în sine*, luată izolat. Cf. şi paragraful de la început: „Sunt mirat, dragă prietenă, de entuziasmul excesiv" etc., precum şi frazele imediat următoare: „Rezumând [...] ar trebui să aranjez din non ansamblul" etc., culminând cu mult citatele cuvinte: „Ce mi se pare frumos, ce mi-aş dori să fac, este o carte despre nimic" etc., ce trebuie înţelese tocmai în sensul arătat.
[7] Asemenea afirmaţii ni se par a prefigura tendinţele literaturii secolului XX, în care frontierele dintre genuri se fluidizează sau chiar dispar.
[8] În scrisoarea aceasta, ca şi în cea anterioară, Flaubert se referă la *Doamna Bovary*, roman „impersonal" în care vede un fel de replică la *Ispitirea sfântului Anton.*
[9] Alfred Le Poittevin (cf. *supra*, 1837, nota 3).
[10] E o definiţie care asociază „geniul" nu cu puterea imaginativă şi afectivă, ci cu cea reflexivă (cf. şi *supra*, 1846, nota 6, nota 14, nota 15).
[11] Cf. *supra*, 1848, nota 4.
[12] Flaubert se referă, ca şi în scrisorile imediat anterioare şi imediat posterioare, la *Doamna Bovary.*
[13] Flaubert şi Louis Bouilhet, care îl citesc pe Ronsard, după cât se pare, într-o ediţie din 1623 (Paris, Buon).
[14] Acest ultim paragraf se referă la capitolul VI din *Doamna Bovary*. Expresia *„visurile fetelor"*, trimiţând la *Doamna Bovary*, reapare în scrisoarea următoare.

[15] Lafarge, Marie-Fortunée Capelle, Pouch- (1816–1853). Bănuită că şi-ar fi otrăvit soţul, un fierar, a fost condamnată la muncă silnică pe viaţă. Graţiată în 1852, a murit un an mai târziu. A scris *Memorii* (1841) şi *Ore de închisoare* (3 vol.) (1853). A susţinut până în clipa morţii că e nevinovată, şi nu există încă nici astăzi dovezi sigure ale vinovăţiei ei.
În *Dicţionar de idei primite de-a gata* găsim: „*Arsenic* – Se află pretutindeni (când se pronunţă acest cuvânt e bine să fie amintită doamna Lafarge). Există totuşi popoare care mănâncă arsenic".
[16] „Le génie n'est autre chose qu'une longue aptitude à la patience" (Buffon, *Discours sur le style*, pronunţat la 25 august 1753, în ziua primiră sale în Academia franceză).
[17] Pentru acest paragraf, cf. *supra*, 1846, nota 13.
[18] Ultimul paragraf, scris într-un mod curios la persoana întâi (dar să ne amintim şi: „Madame Bovary, c'est moi-même"), se referă la câteva episoade din *Doamna Bovary*.
[19] Angier, Emile (1820–1889), dramaturg francez, cunoscut mai ales prin comedia sa *Ginerele domnului Poirier* (1864), în care sunt satirizate moravurile burgheziei.
[20] De la Paris, unde o întâlnise pe Louise Colet, între 8 sau 9 martie şi 14 martie.
[21] Théophile Gautier.
[22] Romanul *Doamna Bovary* va fi terminat abia la 30 aprilie 1856.
[23] Capitolul VIII, partea întâi.
[24] Cuvintele acestea sunt premonitorii. Flaubert însuşi contribuie la o asemenea evoluţie.
[25] Alături de *Raphaèl*, fragment din *Confidenţele* (1849) lui Lamartine. Este o poveste de dragoste cu caracter autobiografic (iubirea poetului pentru Julie Charles). Criticarea lui Lamartine are drept premisă estetica „impersonalităţii", *in actu* în *Doamna Bovary*, la care Flaubert scrie chiar acum.
[26] „Povestirea filosofică" a lui Voltaire (1759) (cf. şi *supra*, 1835, nota 7).
[27] Flaubert îşi desăvârşea frazele *rostindu-le*, supunându-le, adică, la ceea ce el numea „l'épreuve du gueuloir".
[28] Exegeţi ai lui Flaubert au arătat că multe fraze ale acestuia sunt adevăraţi alexandrini. A fost, de asemenea, demonstrat ritmul ternar al frazei flaubertiene.
[29] Scrise de Baudelaire, în *La Revue du Paris (Edgar Allan Poe, la vie et ses ouvrages*, 1 martie 1852, 1 aprilie 1852). Această revistă înfiinţată în 1829 de către doctorul Vernon, îşi reluase în 1851 activitatea întreruptă în 1845. Este alături de *La Revue des Deux Mondes*, cea mai importantă publicaţie literară franceză.
[30] Cf. *supra*, nota 25.
[31] Cf. *supra*, nota 23.
[32] Această intuiţie flaubertiană poate fi discursivizată în termeni de izomorfism între planul existenţial şi cel scriptural. Întregul paragraf adaugă noi observaţii asupra unei poetici a impersonalizării, în care „ironia" (în scrisori anterioare Flaubert remarcă frecvent şi înclinaţia sa către „comic", „grotesc", „bufonerie" etc). joacă una din funcţiile cele mai importante, ca modalitate de distanţare faţă de „propria personalitate".
[33] *Le. Malade imaginaire* (1673), comedie în trei acte, în proză, de Molière.
[34] Personaj din Eschil *(Agamemnon, Hoeforele* – 458 î.e.n.), Sofocle *(Electra* – 426 î.e.n.?) şi Euripide *(Electra* – 413 î.c.n.), aici prototip al personajului „tragic".
În *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 119), Flaubert va pune din nou în relaţie personajul Agamemnon cu personaje din Molière, dar pentru a afirma că: „Clitandre sau Sganarelle sunt tot atât de falşi ca şi Egist sau Agamemnon".
[35] Replici din comedia lui Molière, *Bolnavul închipuit* (actul III, scena 9) şi, respectiv, din tragedia lui Corneille, *Horace* (actul III, scena 6).
[36] E vorba probabil de *Spirala* (cf. E.W. Fischer, traducere franceză de Jules Zeitler, *Études sur Flaubert inédit*, Leipzig, 1908), despre care Flaubert îi va mai vorbi Louisei Colet în scrisorile din 27 decembrie 1852 şi 31 martie 1833.
[37] Cf. *supra*, nota 22.
[38] *Memorii de dincolo de mormânt*, de Chateaubriand, operă autobiografică scrisă între 1809 şi 1841 şi publicată după moartea autorului în *La Presse* cu începere din 21 octombrie 1848, şi în 12 volume (6 ianuarie 1849 – 5 octombrie 1850) de către editorul Penaud.
[39] Eroină din *Martirii* (1809), epopee în proză de Chateaubriand. Velleda este o profetesă druidică de pe vremea împăratului Vespasian (9–79), care a ridicat împotriva romanilor o parte din Galia de nord, murind în cele din urmă în captivitate, la Roma. Episodul pe care o consacră Chateaubriand (în cărţile IX şi X) este inspirat din Tacit.
Există o referire la *Velleda* în *Străbătând câmpii şi ţărmuri* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 461).
[40] Povestire de Chateaubriand, publicată în 1802 în *Geniul creştinismului*, apoi, separat, în 1805. Eroul este

considerat a fi un prototip al personajului romantic ce suferă de aşa-numitul „mal du siècle".
Există o referire la *René*, într-un context în care, ca şi aici, apare şi *Velleda*, în *Străbătând câmpii şi ţărmuri* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 461).
[41] Teoriile actuale cu privire la intertextualitate arată că impactul cu un anti- model poate fi un generator textual la fel de activ (dacă nu chiar şi mai activ) ca şi cel cu un model.
[42] Acest pasaj va fi suprimat. E vorba de vizita matinală a Emmei în pavilionul din parc, după bal (cap. VIII). Cf. *Ébauches et fragments inédits*, vol. 1, p. 235, 236, éd. Conard.
[43] Tragedii de Corneille comentate de Voltaire.
[44] Cf. şi *supra*, 1846, nota 12.
[45] Maistre, Joseph, conte de (1753–1821), scriitor şi filosof francez, adversar al Revoluţiei franceze, susţinător al monarhiei. Opune raţiunii, credinţa şi intuiţia *(Serile din Petersburg* –1821).
Numele reapare şi în alte opere ale lui Flaubert, ca, de exemplu, în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 127).
[46] Enfantin, Barthélemy-Prosper, zis părintele (1796–1864), inginer şi economist francez, unul dintre întemeietorii saint-simonismului.
[47] Importantă instituţie de învăţământ din Paris, întemeiată în 1599 de către Francise I, la îndemnul umanistului Guillaume Budé.
[48] Unde era medic şef tatăl lui Flaubert.
[49] Jardin du Luxembourg, grădină publică din Paris.
[50] Referire tot la *Doamna Bovary*.
[51] Salammbô.
[52] Referire la un vers din poemul *Noaptea de mai*.
Critica lui Musset este întreprinsă tot de pe poziţiile unei poetici a impersonalizării.
Pentru generaţia lui Flaubert, Musset reprezintă romantismul în forma lui clişeiformizatâ. Ideea se transmite până la generaţia lui Rimbaud care, într-o diatribă de o rară vehemenţă, din *Scrisoarea vizionarului*, va socoti opera lui Musset specimenul cel mai degradat al literaturii franceze, şi aceasta tot în numele unei poetici a impersonalizării.
În *Dicţionar de idei primite de-a gata* figurează clişeul „pelicanului" ce-şi „sfâşie pieptul cu ciocul" (simbolizând poetul ce suferă pentru semenii săi), pus în circulaţie de Musset, prin poezia *Noaptea de mai* (1835).
[53] Flaubert mărturiseşte încă din 1832 impactul profund ce-l produce acest roman asupra sa (cf. *supra*, 1832, nota 1).
[54] Articol de Lamartine apărut în *Le Civilisateur ou Histoire de l'Humanité par les grands hommes*, Paris, anul 1 (1862).
[55] Este vorba de Victor Cousin (1792–1867), filosof şi om politic francez, şef al aşa-numitei şcoli spiritualiste eclectice, şi de studiul său *Les jeunesse de M-me de Longueville*, apărut în *La Revue des Deux Mondes* (l mai 1862; 1 iunie 1862) şi apoi în volum (Paris, Didier, 1853).
[56] Murger, Henri (1822–1861), romancier francez cunoscut mai ales prin *Scene din viaţa boemă* (1847–1849), carte cu mare succes de public.
[57] Feuillet, Octave (1821–1890), scriitor francez, autor de romane şi de piese de teatru foarte citite în epocă.
[58] Monselet, Charles (1826–1888), poet. dramaturg, romancier, eseist şi gastronom francez, autor mediocru, cu succes la publicul din vremea sa.
[59] Houssaye, Arsène (Housset, zis) (1815–1896), poet, dramaturg, romancier şi critic de artă francez, director al publicaţiei *l'Artiste* (1843) şi administrator al Comediei Franceze (1849–1869) şi al Teatrului Liric (1876). Bucurându-se de mare succes printre contemporani, lăudat de Sainte-Beuve, este astăzi abia consemnat de istoriile literare, printre autorii mediocri.
[60] Delord, Taxile (1816–1877), publicist francez, redactor şef la revista *Le Charivari* (1848–1858) *(Fiziologia parisiencii* – 1841; *Dimineţile* – 1860; *Istoria celui de al Doilea Imperiu* – 1868–1874 etc.)
[61] Lucas, Hippolyte-Julien-Joseph (1807–1878), om de litere francez, inspector general al închisorilor *(Despre sistemul penitenciar în Europa si Statele Unite* – 1825–1830: *Despre sistemul penal în general şi despre pedeapsa cu moartea în particular* –1827 etc.).
[62] Ideea, obsedantă, revine în întreaga *Corespondenţă* (cf. *şi supra*, 1847, nota 11).
[63] Frază celebra, mult citată de exegeza flaubertiană.
[64] Asemenea aserţiuni nuanţează relaţia lui Flaubert cu cititorii săi, ignoraţi cu desăvârşire sau dispreţuiţi în altele.
[65] Personajul principal din *Marchiza d'Escarbagnas*, comedie de Molière (1671).

[66] Lucian din Samosata (125? – 192), scriitor grec, autor al unor scrieri în care îşi bate joc de tradiţii şi prejudecăţi *(Dialogurile morţilor, Adunarea zeilor* etc.).
[67] *Doamna Bovary.*
[68] Cf. *supra,* 1852, nota 19.
[69] Vacquerie, Auguste (1819–1895), scriitor francez, autor de poeme, piese de teatru, eseuri şi amintiri, adept al romantismului.
[70] Ponsard, François (1814–1867), poet francez. Încearcă, în plină epocă romantică, reinstaurarea tragediei clasice.
Flaubert îl citează şi în *Dicţionar de idei primite de-a gata* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 305, articolul „Ponsard": „Singurul poet înzestrat cu bun simţ".)
[71] Aceasta afirmaţie, prin care scrisul este intuit ca *acţiune* specifică, *producătoare* de text, trebuie situată printre cele ce se află la originea unor recente teorii ale grupului Tel Quel, ce pot fi rezumate în cunoscuta frază a lui Jean Ricardou: "A imagina şi a imagina cu pana în mână sunt două acţiuni distincte".
[72] *Histoire comique des États* et *Empires de la Lune* (1657), de Cyrano de Bergerac (1619–1655), scriitor francez, autor de comedii, al unei tragedii şi al unor descrieri de călătorii imaginare, în lună şi în soare (cf. şi *Histoire comique des États et Empires du Soleil* –1662).
[73] Acest „autoportret" este mult citat de exegeza flaubertiană.
[74] Mărturisirea aceasta întâlneşte, până la coincidenţă, mărturisiri ale lui Stendhal (cf. mai ales *Viaţa lui Henry Brulard).*
[75] Operă a scriitorului latin Apuleius (125–180?).
[76] Referire la Victor Cousin (cf. *supra,* nota 55).
[77] Reafirmarea izomorfismului operă/natură ne situează pe acelaşi teren al unei poetici a impersonalizării.
[78] Epistolă scrisă în trei reprize. Se referă la o vizită pe care Musset i-o făcuse Louisei Colet şi la plimbarea pe care cei doi o făcuseră împreună, plimbare descrisă de Louise Colet într-o scrisoare către Flaubert, şi cu privire la care acesta o ironizează (cf. şi *supra,* nota 52). Testul e de primă importanţă pentru constituirea unei poetici a impersonalizării, explicit exprimându-se aici că: „Nu pasiunea face versurile, şi cu cât vei fi mai personal, cu atât vei fi mai slab".
[79] Soţia doctorului Jules Cloquet din Paris, în a cărui tovărăşie Gustave Flaubert călătorise în Pirinei şi în Corsica (1840).
[80] Aluzie la o arsură gravă cu apă clocotită pe care Flaubert o suferise în tinereţe.
[81] Unde figurează episodul antologic al „întrunirii agricole" („les comices agricoles").
[82] *Histoire de Charles XII* (1731).
[83] Ca şi în scrisorile anterioare, este vorba de *Doamna Bovary.*
[84] Pentru aceste două fraze, cf. *supra,* nota 71.
[85] Fraza pare a intra în contradicţie cu multe alte afirmaţii anterioare, prin care Flaubert refuza ideea de succes şi de glorie, în numele supremului orgoliu de a scrie doar pentru sine (cf. şi *supru,* nota 64). Fraza următoare, „Arta n-are nimic de împărţit cu artistul", clarifică sensul acestui pasaj. Scriind, artistul trebuie să rămână impersonal: arta nu are nimic de împărţit cu persoana, cu biografia (în sensul cel mai propriu al acestui termen) artistului. Cf. şi primul paragraf din scrisoarea următoare.
[86] Este aici o contradicţie între intuiţiile ce prefigurează o teorie a productivităţii textuale (cf. fraza din scrisoarea anterioară: ‚Da, ciudat lucru că pana e de o parte şi individul de alta" etc. etc.) şi această idee care vede în marele artist pe cel capabil de a „reda" (reprezenta) un mod ce *preexistă* în imaginaţia sa, idee ţinând de o teorie a artei ca mimesis, ca reprezentare.
[87] Poem de Louise Colet.
[88] Flaubert fusese la Paris între 3 şi 12 august, dar se întorsese probabil aici la 19 august, când, în şedinţă publică, i se decernase Louisei Colet „Premiul Academiei", pentru poemul său *Colonia din Mettray.*
Mettray este o comună din Indre-et-Loire, arondismentul Tours, unde a existat o colonie agricola alcătuită din tineri deţinuţi.
[89] Este vorba de descrierea satului Yonville, prin care începe capitolul 1 din partea a doua a romanului *Doamna Bovary.*
[90] Roman în proză şi versuri de Petroniu, autor latin din secolul 1.
[91] Cf. *supra,* nota 75.
[92] Zeiţă a fecundităţii celebrată prin ceremonii orgiastice. Cultul ei, venit din Asia Mică, s-a răspândit în lumea greco-romană.
[93] Aspasia din Milet (a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.) vestită prin frumuseţea şi inteligenţa ei. Este înconjurată, la Atena, de un cerc de filosofi şi artişti, printre care Socrate, Alcibiade, Fedon. Pericle îşi

repudiază soţia pentru ea.
În *Dicţionar de idei primite de-a gata,* Flaubert face o referire la ea, în articolul „Alcibiade" (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 273).
[94] Cf. *supra,* 1851, nota 7.
[95] Acest „dialog trivial bine scris" constă tocmai în *inventarea unei poetici a clişeului,* unde materialul „trivial" nu are nici o importanţă *în sine*, ci doar prin felul în care funcţionează, conform unei combinatorii foarte calculate, în cadrul ansamblului care este opera.
[96] Din *Doamna Bovary,* partea a doua, capitolul I.
[97] Conform celebrei fraze a lui Buffon, citată de câteva ori de Flaubert în scrisori anterioare.
[98] A reprezenta pare a se confunda aici cu capacitatea de a fi impersonal, ceea ce ne obliga să contextualizăm astfel pasaje anterioare ce par a ţine de o poetică a reprezentării înţeleasă în sens obişnuit (cf. *supra,* nota 86).
[99] Cf. *supra,* nota 95.
[100] Cf. *supra,* nota 96.
[101] Piron, Alexis (1689–1773), scriitor francez, poet satiric şi dramaturg, autor de tragedii şi mai ales de comedii. Celebritatea sa se datorează epigramelor sale, îndreptate împotriva unor scriitori ai timpului, printre care şi Voltaire, ce devine şi unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai lui Piron. Numele celor doi sunt frecvent asociate.
[102] Carême, Marie-Antoine (1784-l833), vestit bucătar francez, în slujba lui Napoleon. Este şi autorul unor cărţi de bucate foarte apreciate.
[103] Celebră lucrare în 58 de volume şi un *Supliment* (1811 –1828), publicată sub conducerea jurnalistului şi istoricului francez Joseph-François Michaud (1767–1839) şi având drept colaboratori scriitori ca Chateaubriand, doamna de Staël, Guizot, Benjamin Constant, Balzac etc. O nouă ediţie, pnblicată cu începere din 1843, e precedată de o prefaţă de Charles Nodier.
Flaubert se referă de mai multe ori la această lucrare în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p.116 etc.).
[104] Operă neidentificată. E vorba poate de *Napoléon le Petit* de Victor Hugo, care apăruse la Bruxelles la 6 august 1852.
[105] Théophile Gautier publicase, în iulie 1852, volumul de poeme *Émaux et camées.*
[106] Din *España* de Théophile Gautier.
[107] Din *Poezii diverse* (1838) de Théophile Gautier.
[108] Poem de Théophile Gautier.
[109] Poem de Musset (1833), avându-l drept personaj pe Don Juan.
[110] Această caracterizare a lui Shakespeare, ţinând de o poetică a impersonalizării, este adeseori citată de critica modernă.
[111] Această receptare a lui Hugo, trecută mai târziu prin cunoscutul text al lui Rimbaud din *Scrisoarea vizionarului,* se va stabiliza, în secolul nostru, formalizată în faimoasa butadă a lui Gide care, întrebat fiind care iste cel mai mare poet al seeoluiui al XIX-lea, a răspuns: „Victor Hugo, hélas!"
[112] Numele acestui tânăr poet din Rouen nu a fost identificat.
[113] Cf. *supra,* nota 72.
[114] Cf. *supra,* nota 96.
[115] Referire la *Doamna Bovary,* partea a doua, cap. II.
[116] Tot paragraful se referă la *Doamna Bovary.*
[117] Citat din Montesquieu, *Dialogue de Sylla et d'Eucrate.*
[118] Ifigenia, sacrificată de Agamemnon, rege legendar al Micenei şi al Argosului, căpetenia grecilor care au asediat Troia. Îşi jertfeşte fiica pentru a o îmbuna pe zeiţa Artemis şi a potoli vânturile potrivnice.
[119] Lung poem de Louise Colet.
[120] Poemul XXIX din *Frunze de toamnă* de Hugo.
[121] Sainte-Beuve, dimpotrivă, vede în Stendhal un scriitor de mâna a doua: „Am citit, sau am încercat să recitesc romanele lui Stendhal; sunt de-a dreptul detestabile" (citat de Proust în eseul *împotriva lui Sainte-Beuve),*
[122] Admirator al romanului *Roşu* si *negru,* Balzac se va arăta de-a dreptul entuziasmat după lectura *Mănăstirii din Parma,* văzînd în Stendhal un adevărat geniu. Receptarea lui Stendhal de către contemporanii săi este însă, în general, cea pe care i-o face şi Flaubert, chiar dacă motivaţia nu este aceeaşi (totuşi, şi Flaubert cade victimă clişeului: Stendhal, strălucit om de lume, nu poate fi un mare scriitor).
[123] În *Doamna Bovary* există, de asemenea, o „perpetuă fuziune între iluzie şi realitate", ambele planuri, cel imaginar şi cel real, fiind tratate scriptural cu aceleaşi mijloace (aceleaşi timpuri verbale etc.), astfel încât

cititorul nu ştie niciodată bine când are loc trecerea dintr-un plan în celălalt. Această tehnică va fi mult utilizată de „noile scriituri" ale secolului XX.
[124] Aulus Persius Flaccus (34–62), poet latin, autor al unor *Satire* ce propun o morala stoică.
[125] La 2 decembrie 1852, fusese proclamat Cel de-al doilea Imperiu, Lndovic-Napoleon Bonaparte devenind împărat sub numele de Napoleon al III-lea.
[126] Cf. *supra,* 1852, nota 19.
[127] *Coliba unchiului Tom* (1850), roman de mare succes al scriitoarei americane Harriet Beecher-Stowe (1811–1896).
[128] Povestire de Victor Hugo (1829).
[129] Piesă de Shakespeare.
[130] De Maxime du Camp. Prima parte a acestui roman apăruse în *Revue de Paris* din decembrie 1852.
[131] Celebră grădină din Paris.
[132] Romancier, poet şi dramaturg francez (1809–1866).
[133] Cf., pentru pasajul referitor la *Dicţionar...,* şi *supra,* 1850. nota 12.
[134] Fourier, Charles (1772–1887). filosof şi economist francez, reprezentant al socialismului utopic. Flaubert îi citează numele şi în *Bouvard şi Pecuchet.*
[135] Perrault, Charles (1628–1708), scriitor francez, autor al unor basme celebre *(Conies de ma mére l'Oye,* 1697).
[136] Scenă din *Doamna Bovary,* partea a doua, cap. III (vizita eroinei la ţară, în tovarăşa lui Léon, spre a-şi vedea copilul aflat la doică).
[137] Roman publicat fn 1832.
[138] Alfred Le Poittevin.
[139] Roman publicat în 1833.
[140] Cf. *supra,* nota 130.
[1] Precedenta întâlnire cu Louise Colet avusese loc la Mantes între 9 şi 13 sau 14 noiembrie 1852.
[2] Eudore este unul personajele principale din *Martirii,* epopee în proză de Chateaubriand (1809) (cf. şi *supra,* 1862, nota 39). Creştin, piere martirizat la Roma, împreună cu logodnica sa Cymodocée.
[3] Flaubert îşi petrecuse zece zile (5–15 februarie) la Paris.
[4] *Operele morale.* Alături de *Vieţile paralele,* cele mai importante scrieri ale lui Plutarh, autor grec (50?–126?) foarte citit în Franţa prin mijlocirea traducerii lui Amyot (1513–1593), *Vies parallèles* (1559).
[5] *Histoire de Gil Blas de Santillane* (1715–1735), de Alain René Lesage (1668–1747).
[6] Louvel, Louis-Pierre (1783–1820), şelar originar din Versailles, asasin al ducelui Charles de Berry (1778–1820), cel de-al doilea fiu al regelui Carol al X-lea. Moare pe eşafod.
[7] Cf. scrisoarea către Louise Colet din 1852, noaptea de joi, ora unu (17 decembrie), în care Flaubert vorbeşte pentru prima oară de această prefaţă.
[8] Pe data de 15 februarie.
[9] Flaubert se referă la un poem al Louisei Colet, *L'Acropole d'Athènes,* căruia, împreună cu Bouilhet, îi va aduce importante modificări.
[10] Cf. nota precedentă.
[11] Cf. *supra,* 1849, nota 1.
[12] Curtezană celebră din Esneh (Egipt), pe care Flaubert şi Maxime du Camp au vizitat-o la 6 martie 1850. Este descrisă de Flaubert în *Însemnări de călătorie.* Bouilhet îi consacră un poem *(Kuchiuk-Hânem,* din volumul *Festons et Astragales).*
Grafia folosită de Flaubert este: Kuchiouk-Hânem.
[13] În tragedia *Athalie,* actul II, scena 5.
[14] Poem de Louis Bouilhet.
[15] *Philiberte,* comedie în trei acte, jucată la teatrul Gymnase la 19 martie 1853.
[16] În *Caractere, Despre lucrările minţii,* 18.
[17] *Spirala* (cf. scrisoarea către Louise Colet; din 1852, 8–9 mai).
[18] Leconte de Lisle (1818–-l894), autor al *Poemelor antìee* (1852) şi *Poemelor barba*re (1862), şeful şcolii parnasiene.
[19] Leconte do Lisle.
[20] Poem de Louis Bouilhet din volumul *Festons el Astragales.*
[21] Cf. *supra,* nota 14.
[22] Cf. *supra,* 1841. nota 1.
[23] Cf. *supra,* nota 7.

[24] Epopee în versuri de Lamartine (1886).
[25] Cf. *supra*, 1852, nota 2.
[26] Cf. *supra*, 1844, nota 2.
[27] Louise Colet nu obţinuse premiul Academiei pentru poemul său *Acropole.* În anul următor îl va obţine pentru acelaşi poem.
[28] Cf. *mpm*, 1852. nota 124.
[29] Cf. *supra*, 1846, notele 6 şi 14.
[30] Maximă de mai multe ori citată în *Corespondenţă*, adecvată unei poietici ce privilegiază „munca", „răbdarea", „disciplina", şi nu „inspiraţia".
[31] Jacques Rabinet (1794–1812), profesor şi cercetător, membru al Academiei de ştiinţe, populariza în *La Revue des Deux Mondes, Le Journal des Débats* etc. actualităţile ştiinţifice şi tehnice.
[32] *Doamna Bovary.* partea a doua. capitolul VI. Această tiradă a fost suprimată din ediţia definitivă.
[33] Cf. *supra*, 1844, nota 5.
[34] Din Rouen.
[35] Flaubert îşi va publica totuşi romanul *Doamna Bovary* în foileton, în *La Revue de Paris (1856).*
[36] În Mantes.
[37] Cf. *supra*, nota 24.
[38] După o întrerupere de râteva zile, petrecute la Mantes cu Louise Colet (9- 14 mai).
[39] Exista o diatribă împotriva ediţiilor *ad Delphini* etc. şi în *Străbătând câmpii şi ţărmuri.*
[40] Leconte de Lisle. Flaubert foloseşte aproape numai această ortografie.
[41] Homais din *Doamna Bovary.* Cf. şi *supra*, nota 32.
[42] Cf. *supra*, 1815, nota 7. Pasajul este frecvent citat de exegeza flaubertianâ.
[43] Cf. *supra*, 1835, nota 7.
[44] Leconte de Lisle, pe care Flaubert îl numeşte când Leconte, când Delisle (cf. *supra*, nota 40, şi scrisorile următoare).
[45] O astfel de scenă este descrisă în *Străbătând câmpii şi ţărmuri*, în cadrul apologiei făcute curtezanei din toate timpurile (cf. *s*«*pr*a, 1842, nota 6).
[46] Cafenea din Paris (fondată la începutul secolului al XIX-lea) frecventată de politicienii şi artiştii parizieni. Dispare în jur de 1887. Flaubert se referă la ea şi în *Bouvard şi Pécuchet.*
[47] Din Cartea lui Isaia, primul din cei patru mari profeţi evrei din secolul VIII î.e.n. Cuprinsă în Vechiul Testament, probabil opera mai multor autori, este considerată o capodoperă de stil.
[48] Unchiul lui Flaubert din partea mamei.
[49] Cf. *supra*, 1845, nota 2.
[50] Admiraţia lui Flaubert pentru Hugo este foarte veche (cf. *supra*, 1835, nota 2, 1838, nota 1, 1843, notele 1 şi 2 etc.)
[51] Hugo se afla în exil în insula Jersey, după lovitura de stat din 2 decembrie 1851, dată de viitorul Napoleon al III-lea.
[52] Cf. *supra*, 1843, nota 3.
[53] Cf. *supra*, nota 20.
[54] Parodie a unui vers din poemnl lui Bouilhet *Lui R****, apărut îm *La Revue de Paris* din 1 octombrie 1852.
[55] Félix-Archimède Pouchet, medic din Rouen.
[56] Referire la personajul Charles Bovary, rămas văduv după moartea Emmei.
[57] Periodic de literatură bimensnal fondat de Mauroy şi Ségur-Dupeyron în 1828. Îşi încetează apariţia în 1956. Este una dintre cele mai importante publicaţii de acest gen din secolul al XlX-lea.
[58] Cf. *supr*a, 1837, nota 7.
[59] Culegere de poeme de Louis Bouilhet.
[60] Cf. *supra*, 1846, nota 10.
[61] Criticul literar Louis Énault, după Flaubert prototip al individului mediocru.
[62] *Salammbô* (pentru prima referire la acest proiect, cf. *supra*, 1850, nota 19).
[63] Început în martie 1857, când Flaubert se documentează deja, romanul *Salammbô* va fi terminat abia în 20 aprilie 1862. Prima ediţie originală va apărea la Michel Lévy, în 1863.
[64] Culegerea de versuri *Poeme şi peisaje* (1852) de Auguste Lacaussade {se, La Caussade): scriitor francez originar din insula Bourbon, ca şi Leconte de Lisle. În *Prefaţa* la care se refera Flaubert, Leconte de Lisle nu este însă menţionat. Lacaussade este şi secretarul lui Sainte-Beuve.
[65] *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (1734).
[66] A unchiului lui Flaubert, Parain.

[67] Soţia unui medic din Rouen (cf. *supra,* nota 65).
[68] Este probabil vorba despre compararea amintirii lui Léon cu un foc părăsit de un grup de călători pe o stepă înzăpezită din Rusia *(Doamna Bovary,* partea a doua, capitolul VII).
[69] Cf. *supra,* nota 67.
[70] Flaubert este frapat de aceste structuri clişeiforme, „groteşti" în contextul „patetic" al înmormântării. Opera lui Flaubert se desemnează pe sine ca „imitare" a unei asemenea realităţi, groteşti şi totodată patetice. Menţinerea ambelor registre este una din exigenţele poeticii impersonării.
[71] Cf. *supra,* 1832, nota 9.
[72] Epitet derivat de la numele filosofului francez Paul-Henri Dietrich, baron d'Holbach (1723 – l789). Materialist şi ateu, este autorul lucrării *Sistemul naturii* (1770).
Către sfârşitul vieţii sale, Rousseau se crede victima unor persecuţii, despre care vorbeşte în *Confesiuni* (carte ce nu va apărea decât după moartea sa: partea 1, 1782. partea II. 1788). D'Holbach ar fi fost, după Rousseau, unul dintre principalii săi persecutori.
[73] D'Aulnoy, Marie-Catherine, contesă de (1650?–1705), scriitoare ranceză, autoare a unor toarte citite *Poveşti cu zâne.*
[74] Referire la poemul epic al lui Ariosto *Orlando furioso* (1516–1532).
[75] Comună din apropiere de Rouen (în *Dicţionar de idei primite de-a jata* există articolul „Yvetot").
Aici este opus „pitorescul" romantic („Constantinopol"), „realismului" unei literaturi inspirate din viaţa cotidiană, anodină etc.
[76] Cf. *supra,* nota 61.
[77] *Educaţia sentimentală,* roman pe care Flaubert începe să-l scrie la 1 septembrie 1864 şi pe care îl termină la 16 mai 1869. Prima ediţie originală apare la Michel Lévy, în 1870. Planul romanului pare a fi fost conceput în aprilie 1863.
[78] Cf. *supra,* 1853, nota 5.
[79] *Educaţia sentimentală.*
[80] *Salammbô.*
[81] Mallefille, Jean-Pierre-Félicien (1813–1868), scriitor francez *(Glenarvon – 1835; Cei şapte infanţi ai lui Lara* – 1836; *Tiêgault lupul* –1839; *Memoriile lui don Juan,* 4 vol. – 1852 etc.).
[82] Peltetan, Pierre-Clement-Eugène (1813–1854), jurnalist, istoric p romancier francez, om politic de extremă stângă *(Lampa stinsă,* roman – 1840; *Drepturile omului* – 1858 etc.).
[83] Cf. *supra,* nota 61.
[84] *Ţăranca* de Louise Colet.
[85] Napoleon al III-lea.
[86] Lamartine fusese el însuşi membru al guvernului provizoriu alcătuit (la 25 februarie) după revoluţia din 1848 şi abdicarea regelui Ludovic- Filip. Din guvernul provizoriu mai făcuseră, parte Arago, Louis Blanc, Flocon, Garnier-Pages, Ledru-Rollin, Marrast etc.
[87] Referire la poemul *Ţăranca* de Louise Colet.
[88] Poem de Louise Colet. Împreună cu *Ţăranca,* aparţinea ansamblului intitulat *Poemul femeii.*
[89] Spital din Paris datând din secolul al XVII-lea.
[90] Partea a doua, capitolul I – mijlocul capitolului VII.
[91] Louise Colet, *Copilăriile celebre,* Paris, Hachette, 1854.
[92] Cf. *supra,* 1833, nota 2.
[93] Leconte de Lisle.
[94] Cf. *supra,* 1845, nota 7.
[95] Geoffroy Saint-Hilaire, Etienne (1772–1844), naturalist francez. Autor al lucrărilor *Filosofie anatomică* (1818–1822) şi *Principii de filozofie a zoologiei* (1830), prin care sunt demonstrate principiul organizării unice a vieţuitoarelor, cel al conexiunilor anatomice, precum şi influenţa determinantă a mediului asupra modificării speciilor (acest ultim principiu este susţinut împotriva lui Cuvier, adept al fixismului). Teoriile sale îl vor influenţa pe Balzac, care le va aplica la interpretarea sistemică a fenomenelor şi categoriilor sociale (Balzac se referă la ele explicit în *Prefaţa* sa la *Comedia umană),* precum şi „romanul realist" în general.
Flaubert îl citează şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 83).
[96] Cuvier, Georges, baronul (1769 – 1832), zoolog şi paleontolog francez, creator al anatomiei comparate şi al paleontologiei. El afirmă principiul „subordonării organelor" şi pe cel al „corelării formelor". Aplicându-le a putut descrie specii dispărute pornind de la câteva fragmente de os etc.
Către sfârşitul vieţii, combate teoriile lui Geoffroy Saint-Hilaire cu privire la unitatea alcătuirii organice. Împreună cu acesta joacă un rol important în in-formarea esteticii balzaciene şi a „romanului realist".
Este citat de Flaubert şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 75).
[97] Ideea influenţei climatului asupra literaturii fusese susţinută de Montesquieu şi de Doamna de Staël. După

acesta din urmă, literaturile din sudul Europei, unde clima este caldă, însorită, sunt „clasice".
[98] Tot acest paragraf seamănă îndeaproape cu un pasaj, mult mai dezvoltat, din *Bouvard şi Pécuchet*, unde sâht descrise avatarurile celor două personaje ce încearcă să-şi cultive „ştiinţific" grădina de flori, cea de zarzavat şi livada.
[99] Cf. *Doamna Bovary*, partea a doua, capitolul VII.
[100] Talleyrand-Péngord, Charles-Maurice de (1754–1838), prelat şi om politic francez, reputat pentru abilitatea şi pentru lipsa sa de scrupule, datorită cărora şi-a menţinut o poziţie politică de prim plan în regimuri de orientare foarte diferită.
Flaubert se referă la el şi în *Bouvard si Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 204) etc.
[101] Victor Hugo, în exil în insula Jersey, îi scrie Louisei Colet prin mijlocirea lui Flaubert, care avea prieteni la Londra.
[102] Romanul *Notre-Dame de Paris* (1831) şi pamfletul *Napoléon le Petit* (1852), îndreptat împotriva lui Napoleon al III-lea.
[103] Cf. *supra*, 1832, nota 9.
[104] Lui Victor Hugo, numit frecvent astfel de către Flaubert în scrisorile sale.
[105] Faimoasa „scène des comices agricoles" din *Doamna Bovary.*
[106] Referire la Élisa Schlésinger, născută (1810) Foucault. Rămasă văduvă după o primă căsătorie (cu locotenentul Emile Judíe), se recăsătoreşte cu un cunoscut editor de muzică, Maurice Schlésinger, care era totodată şi directorul publicaţiei *La Revue musicale.* Flaubert o întâlnise pe Élisa în 183G la Trouville, unde soţii Schlésinger îşi petreceau vacanţa. Élisa avea atunci douăzeci şi şase de ani, iar Flaubert, care avea doar cincisprezeee, se îndrăgosteşte nebuneşte de ea. Episodul este invocat în majoritatea studiilor despre Flaubert, exegeţii considerind că această iubire de tinereţe a avut o mare înrâurire asupra scriitorului, inspirându-i mai multe opere, şi anume *Menoriile unui nebun, Noiembrie* şi cele două versiuni ale *Educaţiei sentimentale.*
[107] Saint-Arnaud (Arnaud, zis Achille Leroy de) (1798–1854), mareşal al Franţei, unul dintre organizatorii loviturii de stat din 2 decembrie 1851. În calitate de ministru de război, vine la Rouen unde, răspunzând discursului prefectului, îi asigură pe locuitorii oraşului că împăratul va căuta să remedieze dezastrul din agriculturâ.
[108] Cf. *supra*, nota 106.
[109] Cf. *supra*, 1846, nota 1.
[110] Enghien-les-Bains. localitate balneară (din arondismentul Montmorency), vestită pentru cazinoul ei.
[111] Caroline, căsătorită Commanville şi Franklin Grout (fiica surorii lui Flaubert. Caroline, căsătorită Hamard). Va publica în 1906. la editura Eugène Fasquelle, scrisorile adresate ei de către Flaubert între 1856 şi 1880. Va scrie în 1886 câteva pagini de *Amintiri intime*, dedicate unchiului ei, ce vor „prefaţa" *Corespondenţa* lui Flaubert din ediţia Conard şi ediţia du Centenaire.
Flaubert şi-a iubit nepoata ca pe propria-i fiică, după cum însuşi o spune într-o scrisoare către George Sand: „Ma nièce que j'aime comme ma fille".
[112] Cf. *supra*, 1842, nota 3.
[113] Aluzie la *Salammbô* şi la *Dicţionar de idei primite de-a gata.*
[114] Ceea ce îi făcuse pe prietenii lui Flaubert să-l poreclească Sfântul Policarp, sârbătorindu-i ziua numelui în fiecare an la data când figurează în calendar acest sfânt.
[115] *Salammbô.*
[116] Anunţate şi în scrisori anterioare (una ar fi trebuit să însoţească *Dicţionarul de idei primite de-a gata)*, Flaubert intenţiona sâ-şi afirme în aceste prefeţe vederile critice, spre a nu mai reveni niciodată la acest tip de activitate, pe care o dispreţuia, şi împotriva căreia se pronunţă în foarte multe dintre scrisorile sale (cf. şi *supra*, 1840, nota 13), ca în scrisoarea următoare (din 26 august): „Ah! abia aştept să scap... de cele trei prefeţe (adică de singurele dăţi,ctare nu vor fi decât una, când am să fac critică) !"
[117] *Salammbô.*
[118] Figaro este personajul principal din trei piese ale lui Beaumarchais: *Bărbierul din Sevila* (1775), *Nunta lui Figaro* (1784) şi *Mama vinovată* (1792).
[119] Sancho Pança, personajul din *Don Quijote.*
[120] *Histoire de la Restauration* (1851–1853).
[121] Cf. *Doamna Bovary*, ,.la scène des comices agricoles". Flaubert, care fusese plecat din Croisset între 25 iulie şi 2 septembrie, îşi reluase lucrul în 5 septembrie.
[122] Cf. *supra*, nota 116.
[123] Cf. *supra*, nota 48.
[124] Jules Michelet, *Histoire de la Révolution*, (1847–1853). Cf. şi *supra*, 1837, nota 6. Există o referire la Michelet şi în *Străbătând*

câmpii şi ţărmuri (ediţia de faţă, vol. 3, p. 444).

[125] Roland de la Platière, Jean-Marie (1734–1793), om politic francez, ministru al Afacerilor interne în 1792 şi simpatizant al Girondinilor. S-a sinucis, aflând că soţia sa – celebra doamnă Roland, al cărei salon din Paris, frecventat cu precădere de Girondini, avusese o mare influenţă politică – murise pe eşafod.

[126] „Povestirea filosofică" a lui Voltaire, la care Flaubert se referă în repetate noduri, văzând în ea un model de operă desăvârşită.

[127] Cf. *supra* 1852, nota 25.

[128] Celebru roman a! abatelui Prévost, iniţial fragment din romanul în şapte volume *Memoriile unui om de calitate,* publicat separat în 1733 sub titlul *Histoire du chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut.*

[129] Personaj din romanul lui Bernardin de Saint-Pierre *Paul şi Virginie* (1787). În rândurile următoare Flaubert se referă şi la celălalt personaj al romanului, Paul. O referire la Bernardin de Saint-Pierre apare şi în *"Bouvard si Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 74).

[130] Pasajul acesta din *Doamna Bovary* (partea a doua, capitolul VIII) a fost suprimat din versiunea definitivă.

[131] Cf. *supra*, 1852, nota 40. Fraza transcrisă de Flaubert este una dintre cele mai frecvent citate de exegeţii lui Chateaubriand.

[132] *O poveste cu zâne,* în *La Revue des Deux Mondes* din 15 septembrie 1863.

Laurent-Pichat, Léon (1823–1886), scriitor şi om politic francez. Fondează în 1853, împreună cu Ulbach şi cu Maxime du Camp, *La Revue de Paris* (suprimată în 1858). Autor de versuri, nuvele şi romane (*Cronica rimată* – l850; *Înaintea zilei* –1869; *Trezirile* – 1888 etc.). În *La Revue de Paris* va apărea în foileton *Doamna Bovary.*

[133] Cf. *Doamna Bovary,* partea a doua, capitolul VIII.

[134] Această apologie a lui Boileau, luat drept model în virtutea cunoscutei sale exigenţe de „ordine" şi „claritate" („Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement/Et les mots pour le dire viennent aisément" – *Arta poetică)* intră în contradicţie cu alte intuiţii flaubertiene, iniţiatoare ale unei teorii a productivităţii textuale, ce exclude *preexistenţa* unei idei clare, ce ar urma să fie *exprimată* (reprodusă, reprezentată) prin operă.

[135] Poemul *La Servante* de Louise Colet, la care Flaubert s-a referit de câteva ori în scrisori anterioare.

[136] Cf. *supra,* 1844, nota 5.

[137] „La scène des comices agricoles"' din *Doamna Bovary.*

[138] *Tèlemaque. Suite du quatrième livre* de *l'Odyssée d'Homère ou les aventures de Tèlemaque fils d'Ulysse* (1699) de abatele Fenelon (1651 – 1715). Într-o scrisoare din 10 noiembrie 1699, Boileau îi scrie lui Brossette: „Această farte *[Tèlemaque]* este destui de plăcută şi imită *Odiseea* într-un mod ce-mi pare toarte potrivit".

[139] François de Malherbe (1555–1628) fiind considerat fondatorul poeziei clasice franceze, observaţia lui Boileau, a cărui doctrină o continuă pe a lui Malberbe, îi poate apărea lui Flaubert surprinzătoare şi în măsură a corecta „judecăţile publice" ale autorului *Artei poetice.*

[140] Proiect mai vechi al lui Flaubert (cf. scrisoarea către Louise Colet din 27 martie 1853), rămas nerealizat.

[141] Cf. *supra.* nota 95.

[142] Dintre Emma şi Rodolphe. În timpul „scenei întrunirii agricole" în *Doamna Bovary.*

[143] Cf. *supra,* 1851. nota 7.

[144] Cf. *supra,* 1842 nota 3.

[145] Cf. *supra,* nota 106.

[146] Aluzie prin antifrază, la cunoscutul text din Leibniz: „Totul e cum nu se poate mai bine în cea mai bună dintre lumile posibile", parodiat şi de Voltaire în *Candide,* operă frecvent invocata de Flaubert ca prototip al desăvârşirii artistice.

[147] Ce vor alcătui culegerea *Copilăriile celebre.*

[148] *Les Aventures du baron de Foeneste* (1617) de Agrippa d'Aubigné (1552–1630), scriitor francez, tovarăş de arme al lui Henric al IV-lea. Este mai cunoscut prin epopeea sa *Tragicele* (1616), în care îşi susţine convingerile calviniste. Există o referire la d'Aubigné şi în *Străbătând câmpìi şi ţărmuri* (în ediţia de faţă, vol. 3, p. 331).

[149] Bouilhet locuieşte acum la Paris.

[150] Adică începutul celei de a doua părţi din *Doamna Bovary.*

[151] Personajul din *Doamna Bovary.*

[152] Borel, Pierre D'Hauterive, zis Pétrus (1809–1859), autor al unei culegeri de versuri, al unei culegeri de nuvele şi al unui roman. Prea puţin cunoscută de contemporani, opera sa a fost foarte apreciată de suprarealişti.

[153] Prin personajul masculin din poemul *Slujnica,* Louise Colet face portretul lui Alfred de Musset.

[154] Cf. *Doamna Bovary,* partea a doua, capitolul IX.

[155] Referire la o „trupă de sălbateci boşimani, venită din Le Havre", şi care, după plecarea din Rouen, va da, cu începere din 3 ianuarie 1854, spectacole la Paris (cf. Gustave Flaubert, *Correspondance,* édition du Centenaire, tome II, p. 162, nota 3). Detaliul acesta, coroborat cu aluzia făcută la un articol din *La Revue de Paris* din 15 decembrie, permite datarea scrisorii.

[1] Culegere de poeme de Bouilhet.

[2] Cf. *Doamna Bovary,* partea a doua, capitolul IX.

[3] *Albinele* de Victor Hugo, poem din *Pedepsele* (1863). Celelalte titluri sunt de acelaşi autor.
[4] Localitate din apropiere de Paris, loc public de execuţie (prin spânzurătoare) încă din secolul al XIII-lea.
[5] Veche capitală a mezilor (secolele VII şi VI î.e.n.) şi a sasanizilor (secolul III).
[6] Lui Leconte de Lisle (cf. primul paragraf: „bietul Delisle").
[7] Adjectiv derivat din numele scriitorului francez Jean-François Marmontel (1723–1799) (cf. *supra*, 1832, nota 12).
[8] La Harpe sau Laharpe, Jean-François Delharpe sau Delaharpe, zis (1739–1803), cunoscut prin al său *Curs de literatură* (1799), unde apără doctrina clasică. Flaubert îl citează şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 119).
[9] Încă o dată, Flaubert se referă la faimoasele cuvinte ale lui Buffon prin care acesta defineşte geniul ca aptitudine excepţională la a şti să ai "răbdare", să nu te grăbeşti în munca ta de creator.
[10] Flaubert urma să se întâlnească la Paris cu Louise Colet (între 7 ţi 16 februarie).
[11] Aluzie la călătoria făcută în Grecia.
[12] Montaigne, citat astfel şi într-o altă scrisoare către Louise Colet (30 septembrie 1863).
[13] Căpetenie a mezilor, vestit prin lupta sa împotriva locuitorilor Spartei în timpul celui de-al doilea război mezic (secolul VII î.e.n.)). Flaubert se referă la *Vieţile paralele* de Plutarh.
[14] Drama *Chatterton* (1863), povestirea *Stello sau Confesiunile Doctorului Negrv* (1833) şi romanul istoric *Cinq-Mars* (1826).
[15] Flaubert se va duce la Paris în jur de 9 mai.
[16] Cf. *Doamna Bovary*, partea a doua. capitolul IX.
[17] „Ah! les aurai-je connus lis affres du style!" – expresie devenită emblematică pentru modul flaubertian de a crea.
[18] De Maxime du Camp.
[19] Acest prospect (din 1853 – 1854), referindu-se la culegerea, de versuri *Ce se află în inima femeilor*, publicată de Louise Colet în august 1862, afirma că „Doamna Louise Colet a cucerit în cadrul literaturii contemporane un loc de necontestat şi cu totul aparte. Ea personifică unul din aspectele Artei: aspiraţia generoasă către un viitor mai bun, toate operele ei urmărind acest nobil scop".
[20] Referire la poemul *Fiicei mele* de Louise Colet.
[21] *Les deux pigeons* (II, cartea a noua) de La Fontaine.
[22] După ediţia du Centenaire, este ultima scrisoare *(publicată)* dintre Flaubert şi Louise Colet, a căror legătură avea să ia sfârşit la începutul anului 1855.
[23] Champfleury, Jules Husson zis Fleury (1821–1889), romancier, autor al unor studii despre *Realism* (1857), Babac, Henry Monnier, Courbet, Daumier, prin care se afirmă ca teoretician al „realismului".
Flaubert se referă aici la romanul *Doamna d' Aigrizelles*, publicat la Bruxelles în 1851.
[24] Câinele lui Flaubert.
[1] În original: „Caraphon", una din multele porecle pe care şi le autoaplică Flaubert.
[2] Sandeau, Julien-Léonard-Sylvain, zis Jules (1811 – 1S83), scriitor francez mediocru cunoscut mai ales ca autor al romanului *Domnişoara de La Seiglière* (1818), ce s-a bucurat de un mare succes printre contemporani.
[3] *Lalele şi zambile*, poezia de Bouilhet.
[4] L*es Sentiments de l'Académie sur le „Cid"* (1637), lucrare redactată de Chapelain, prin care Academia (la îndemnul lui Richelieu) critică piesa lui Corneille pentru a nu se fi conformat canoanelor clasice.
[5] Scudéry, Georges de (1601–1667), poet, dramaturg şi romancier francez, fratele Domnişoarei de Scudéry. Invidios pe succesul lui Corneille, 2 atacă în *Observaţii asupra „Cidului"* (1637), declanşând aşa-numita „Querelle du Cid".
[6] *Pierrot au sérail, pantomime en six actes suivie de L'Apothéose de Pierrot dans le paradis de Mahomet*, scrisă de Flaubert în colaborare cu Bouilhet.
[7] Cf. *Doamna Bovary*, partea a doua, capitolul V.
[8] Cf. *Doamna Bovary*, paxtea a treia, capitolul VII: „Madame Homaia aimait beaucoup ces petits pains lourds, en forme de turban [„les cheminots"].
[9] Boileau, *Arta poetică*, cântul III, v. 3–4.
[10] *Emile ou de l'éducation* (1762), carte citată şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 249).
[11] Louise Colet, numită adeseori astfel de Flaubert în scrisorile sale.
[12] Cf. *Doamna Bovary*, partea a treia, capitolul VII.
[13] Cf. *idem.*
[14] *Discours sur le style* {3 753).
[15] Cf. *Doamna Bovary*, cartea a treia, capitolul VII.
[16] Referire la un articol de Maxime du Camp din *La Revue de Paris*, 16 septembrie 1855 *(Privire retrospectivă asupra mişcărilor literare din Germania. Romantismul german).*

[17] Cf. *supra*, 1852, nota 75.
[18] *Julie sau Noua Eloiză* (1761), romanul lui Rousseau.
[19] Cf. *supra*, 1854, nota 24.
[1] *Legenda sfântului Julien Primitorul* (pentru geneza acestei „legende", cf. ediţia de faţă, vol. 2, *Note de istorie literară).*
[2] *Legenda frumosului Pícopin* si *a frumoasei Bauldour,* din volumul de însemnări de călătorie *Rinul* (1842) de Victor Hugo.
[3] Flaubert se referă la locuinţa sa din rue du Temple nr. 42. Scriitorul locuieşte de fapt tot la Croisset, la Paris venind doar din când în când, pentru scurte răstimpuri.
[4] Beausobre, Isaac de (1659–1788), teolog protestant francez, autor al lucrărilor *Întru apărarea doctrinei Reformaţilor cu privire la Providenţă* (1698) şi *Istoria critică a maniheismului* (1734, 1739). Este şi traducătorul *Noului Testament* în limba franceză (în colaborare cu Lenfant - 1718).
[5] Există o referire la acest episod în jurnalul fraţilor Goncourt, pe care Flaubert îi cunoscuse în redacţia revistei *l'Artiste,* condusă de Theophile Gautier.
[6] Cf. *supra*, 1838, nota 6.
[7] Cf. *supra*, 1853, nota 132.
[8] În *Apendicele* publicat de ediţia Conard figurează o scrisoare a lui Laurent-Pichat, prin care acesta îi cerea lui Flaubert să consimtă a face „anumite tăieturi socotite indispensabile". Flaubert scrie pe dosul scrisorii: „gigantesque", refuzând să aducă vreo modificare manuscrisului său. Totuşi, ulterior, va accepta o modificare (cf. scrisoarea către Laurent- Pichat din 1–16 decembrie 1856).
[9] *Doamna de Montarcy* de Bouilhet. Piesa va fi jucată pentru prima oară la Odeon, la 6 noiembrie 1856.
[10] E vorba, neîndoielnic, de lucrarea lui Beausobre şi Formey *Histoire critique de Manichêe et du nwiiiehêistiie,* Amsterdam, 1734–1739, 2 vol. (citată în scrisoarea către Bouilhet din 7 iulie 1856). Volumul 2 fusese redactat după notele lui Beausobre, care murise în 1738 (cf. şi *supra,* nota 4).
[11] Abatele Alphonse-Lonis Constant. *Dogme et rituel de la haute magie.* carte publicată sub pseudonimul Éliphas Lévi, Paris Baillere, 1856, 2 vol.
[12] Laurent-Pichat îi recomandase lui Flaubert să aducă unele modificări romanului *Domna Bovary* (cel mai important document privitor la acest episod ce precede publicarea cărţii în foileton este scrisoarea lai Maxime du Camp către Flaubert din 14 iulie 1856).
[13] S-ar părea că este un vers de Laurent-Pichat.
[14] Frédéric Baudry (1818–1885), prieten din copilărie cu Flaubert, filolog, bibliotecar la biblioteca Mazarine. Este ginerele avocatului Sénard, care-l va apăra pe Flaubert în procesul deschis împotriva *Doamnei Bovary.*
[15] *Le Journal de Rouen* era chiar titlul publicaţiei din Rouen. La sfatul lui Bouílhet, Flaubert l-a înlocuit în romanul său prin *Le Fanal de Rouen.*
[16] Marie-Antoine-Jules Sénard, avocat care îl va apăra pe Flaubert In procesul ce-i va fi intentat pentru *Doamna Bovary.*
[17] În *Le Journal de Rouen* din 4 octombrie 1856 se putea citi cu privire la *Doamna Bovary,* roman ce începuse să apară în *La Revue de Paris:* este „o operă originală, zugrăvită după natură, exactă şi minuţioasă". Semnat: Beuzeville.
[18] Anne-Marie-Jules Duplan (1822–1870) este fratele notarului lui Flaubert, Ernest Duplan. Spirit foarte cultivat, se ocupă în tinereţe de pictură, pe care o abandonează spre a se consacra afacerilor (face comerţ cu mătăsuri şi covoare orientale, ceea ce-l obligă să călătorească mult). Este şi autor de vodeviluri şi de comedii (nejucate şi netipărite).
[19] Cf. *supra,* 1839, nota 15.
[20] Edma Roger des Genettes (1818--l891), supranumită „la Sylphide", nepoată a girodinului Êléonor du Friche de Valazé şi soţie a celebrului chirurg du Friche des Genettes. Frecventa salonul Louisei Colet. Flaubert i-a trimis un mare număr de scrisori.
[21] Racine, *Iphigênie,* actul I, scena l.
[22] Mohammed Ibn Abu Amir, supranumit al-Mansur, Victoriosul (his- panizat Almanzor) (939–1001), unul dintre cei mai de seamă căpitani ai Spaniei musulmane.
[23] Personaj neidentificat.
[24] Cf. 1839, nota 5.
[25] Avocat din Nogent, ginere al lui Parain, unchiul lui Flaubert.
[26] Cf. *supra,* 1839, notele 5 și 6.
[27] Scena de dragoste dintre Emma şi Léon în timpul plimbării lor cu o birjă (cf. şi *supra,* nota 8).
[1] *Le Moniteur universel* sau *Gazelie nationale,* ziar fondat în 1789 şi în care erau iniţial publicate dezbaterile

din Adunaroa constituantă. Devine, cu începere din 1799, ziarul ce exprimă punctul de vedere al guvernului.
[2] Cf. *supra*, 1853, nota 106.
[3] Cf. *supra*, 1839, nota 5.
[4] Cotidian politic şi literar, fondat în 1836 de E. de Girardin.
[5] Este prima menţiune în corespondenţa lui Flaubert a prinţului Jérôme Napoleon (1822–1891), fiul lui Jérôme Bonaparte (1784–1860), regele Westfaliei, fratele lui Napoleon I. Se pare că Flaubert nu îl cunoştea încă personal.
[6] Cf. *supra*, 1S56, nota 16.
[7] Secretar general al Ministerului de Stat. Până la apariţia ediţiei Pléiade, scrisoarea aceasta era atribuită doctorului Cloquet (cf. *supra*, 1840, nota 2).
[8] Prieten al lui Flaubert, ziarist.
[9] Date amănunţite cu privire la interzicerea celor două reviste *(La Revue de Paris* şi *L'Indépendance belge)* pot fi găsite în ediţia du Centenaire, vol.2, p. 266, nota 1. Interdicţia avea drept cauză publicarea unui articol politic, conjugată cu scandalul suscitat de romanul *Doamna Bovary.*
[10] Massilion, Jean-Baptiste (1663–1742), orator şi predicator religios de seamă, continuând marea tradiţie instituită de Bossuet şi Bourdalune. Există o referire la Massillon şi în *Bouvard* şi *Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 126).
[11] Ernest Pinard.
[12] *Le Rituel de Paris,* publicaţie bisericească din care Flaubert copiase aproape cuvânt cu cuvânt unul din pasajele incriminate.
[13] Referire la *Ispitirea sfântului Anton.*
[14] Cf. *supra*, 1856, nota 14.
[15] Michel Lévy, editorul lui Flaubert.
[16] Marie-Sophie Loroyer de Chantepie (1800–1889) îi scrisese lui Flaubert pentru a-l felicita că fusese achitat în urma procesului ce-i fusese intentat. Între cei doi va avea loc o corespondenţă susţinută. Flaubert şi domnişoara de Chantepie nu se vor întâlni niciodată.
Autoare de romane *(Cécile*, 1844?; *Angélique Lagier*, 1851; *Memorile unei provinciale*, 1880), de articole (publicate în *Le Phare de la Loue*, printre care unul despre *Doamna Bovary),* de *Amintiri şi impresii literare* (1892) (care cuprinde un capitol despre Flaubert), ea şi-a petrecut întreaga existenţă la Angers.
[17] *Salammbô.*
[18] Romanul *Doamna Bovary* este anunţat în *La Bibliographie française* din 18 aprilie, iar dedicaţia către avocatul Sénard poartă data de 12 aprilie 1857. S-ar părea deci că romanul *Doamna Bovary* a apărut în volum între 13 şi 17 aprilie.
[19] *Ispitirea sfínlului Anton.*
[20] *Salammbô.*
[21] Publicat în *Le Moniteur universel* din 4 mai 1857 şi reluat în *Causeries du lundi.*
[22] *La Chronique artistique et littéraire* din 3 mai 1857. Articolul era intitulat *Doamna Bovary* (la rubrica „Revista literară") şi era semnat de Alfred Dumesnil.
[23] Din 7 mai 1857: *Revista literară* de A. Claveau.
[24] Al viitorului roman *Salammbô.*
[25] Chollet, Jean-Marie-Baptiste (1798–1892), vestit cântăreţ francez la Teatrul liric din Paris.
După ediţia Pleiade, Flaubert s-ar referi la „Confesiunea autografă a pederastului Chollet care şi-a ucis amantul din gelozie şi apoi a fost ghilotinat la Le Havre" (citat din *Jurnalul* fraţilor Goncourt).
[26] Emile Cailteaux. notar.
[27] Grassot, Paul-Louis-Anguste (1800–-l860), actor francez, unul din comicii cei mai vestiţi ai timpului. Joacă la Palais-Royal. După ce îşi pierde vocea, vinde el însuşi la „Café Minerve" un punch căruia îi dăduse propriul său nume. Este prieten cât Bouilhet şi Flaubert.
[28] *Florile răului,* volum care tocmai apăruse.
[29] Traducere de Şerban Bascovici, *apud* Charles Baudelaire, *Les Fleur du mal/Florile răului,* ediţie bilingvă, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1968.
[30] Charles-Prançois-Romain Le lioeuf, conte d'Osmoy (născut în 1827). Autor de piese de teatru, va fi colaboratorul lui Flaubert şi Bouilhet la piesa *Castelul inimilor.* Deputat şi senator în 1871 şi, respectiv, în 1885.
[31] Citat din Boileau, *Satira* II, v. 76, la care Scudëry (cf. *supra,* 1855, nota 4) este ridiculizat pentru uşurinţa cu care scrie.
[32] Calien, Samuel (1796–1862), director al Şcolii consistoriale din Paris. Opera sa capitală: traducerea în limba franceză a Bibliei, însoţită de textul în ebraică şi de note (1831–1855, 18 voi).
[33] Un prim proiect al romanului, datat 1 septembrie 1857, va purta drept titlu: *Sallammbô* (sic), *fiic*a *lui*

Hamilcar, roman despre Cartagina.
[34] Revistă condusă de Théophile Gautier. Acest articol nu a apărut în *L'Artiste* decât la 18 octombrie 1857.
[35] Se pare că eseistul şi criticul francez Paul de Saint-Victor (1827 – 1831) nu a publicat nici un articol despre *Doamna Bovary.*
[36] Cf. *supra,* nota 31.
[37] Scriitorul Ernest Feydeau (1821–1873) se împrietenise cu Flaubert în 1856. Îi va dedica romanul său *Daniel* (1859).
[38] Cf. *supra,* 1850, nota 8. *Cafetiera* este un poem de Delille, scris în caracteristica sa manieră „didactică".
[39] Girodet-Trioson (Anne-Louis Cirodet de Roucy, zis) (1767–1824), pictor francez.
[40] Scriitor grec din Egipt (secolul III), autor al unui *Banchet al sofiştilor,* unde sunt reunite citate din o mie cinci sute de opere pierdute.
[41] Académie des inscriptions et belles-lettres, fondată de Colbert în 1663 (40 membri). Era specializată în lucrări de erudiţie istorică şi de arheologie.
[42] Legouvé, Ernest (1807–1903), poet, romancier şi dramaturg francez. O scrisoare a lui Béranger către Legouvé fusese reprodusă în *Le Journal de Rouen* din 12 august 1857.
[43] *Florile răului,* carte în urma publicării căreia Baudelaire este condamnat la o amendă de 300 de franci şi obligat să suprime din volum anumite poeme.
[44] Asselineau, François-Alexandre-Charles (1821–1874), erudit şi critic francez, autor al unor importante lucrări *(Istoria sonetului* – 1855; *Baudelaire, viaţa şi opera sa* – 1867 etc.).
[45] Joseph Prudhomme, personaj din romanul cu acelaşi nume (1857) de Henri Monnier (1799–1877), tip al burghezului mulţumit de sine.
[46] Poezii de Béranger, cu mare audienţă la publicul contemporan,
[47] Este vorba, neîndoielnic, de *Salammbô.*
[48] Salammbô, eroina romanului cu acelaşi nume.
[49] Barbey d'Aurevilly, Jules (1808–1889), scriitor francez important mai ales prin nuvelele sale fantastice *(Diabolicele* – 1874). D'Aurevilly publicase un articol despre *Doamna Bovary în* revista *Le Pays* din 6 octombrie 1837.
[50] Articolul despre *Doamna Bovary* al acestui publicist obscur apăruse în *La Gazette de Paris* din 18 octombrie 1857.
[51] Cf. *supra,* nota 34.
[52] Charles-Edmond (Cliojeeki) era atunci redactor şef al publicaţiei *La Presse,* care îi propusese lui Flaubert publicarea în foileton a romanului *Salammbô.*
[53] Opera capitală a lui Spinoza, scrisă în latină, publicată după moartea sa (1777). Este una din cărţile de căpătâi ale lui Flaubert. Exegeţii operei acestuia văd în *Ispitirea sfinlului Anton* unele influenţe ale lui Spinoza.
[54] Cf. *supra,* 1853, nota 152.
[55] Cf. *supra,* 1850, nota 8.
[56] Zeiţă feniciană adorată la Cartogina, una din ipostazele zeiţei Astartea.
[57] Probabil *Faimy* (1868).
[58] Flauber va face o călătorie în Algeria şi Tunis spre a se documenta pentru *Salammbô.*
[1] Dennery. apoi D'Ennery, Adolphe Philippe, zis (1811–1899), dramaturg francez, autor al unor adaptari după opere contemporane de succes şi de librete de operă.
[2] În revista *Ohe. mieluşeilor* de Clairville şi Cogniard de la Variétés (premiera: 19 decembrie 1857).
[3] În revista *Vacile din Landt* de Delacour şi Thiboust, jucată pentru prima oara la Palais-Royal) în 12 decembrie 1867.
[4] Cf. *supra,* 1857, nota 68. Flaubert pleacă la 12 aprilie şi se întoarce la 12 mai 1858.
[5] Plimbare al cărei rod sunt şi importantele *Însemnări de călătorie* privitoare la Cartagina, publicate parţial (ultimele 17 pagini) în *La Revue d*eí *Deux Monde* din 15 iulie 1910, de către Louis Bertrand, şi integral, pentru prima oară, în ediţia Gonard (Paris. 1910, *Nota de voyaqe,* t. II).
[6] Destinatarul acestei scrisori a rămas necunoscut.
[7] Cf. *supra,* 1857 nota 66. Aici Tanit este văzută în ipostaza ei de zeiţă a lunii, asa cum va apărea şi în *Salammbô.*
[8] Personaj din spectacole de pantomimă cu specific, locul, descris şi în *Însemnările de călătorie* ale lui Flaubert.
[9] Romanul *Salammbô,* în curs de a fi scris.
[10] „Les Régences barbaresques", vechi nume în franceză al statelor musulmane din nord-vestul Africii.
[11] Cf. *supra,* 1857, nota 41.

[12] Ritter, Karl (1779–1859), geograf german.
[13] Bochart, Samuel (1599–1667), teolog şi filolog francez *(Geografia sacră* – 1646; *Hierozoïcon sive De animalibus Sancta Scripturae* – 1663, lucrare ce-l va interesa îndeaproape pe Cuvier).
[14] Diodor din Sicilia(sec. I î.e.n.), istoric grec, autor al unei istorii universale, *Biblioteca istorică.*
[15] Lucrare a istoricului, filosofului şi generalului atenian Xenofon (430 î.e.n.? – 355 î.e.n.?).
[16] Tabarin, Antoine Girard, zis (1584–1633), actor comic ambulant, improvizator, do origine probabil italiană, stabilit la Paris în 1618, celebru pentru spectacolele pe care le da în aer liber, în piaţa Dauphine. Urmaş al Commediei deli'Arte, Tabarin nu pare a-şi fi scris farsele cu care-şi desfăta publicul. I se atribuie totuşi textul culegerii *Inventarul universal al operelor lui Tabarin,* publicat în jurul anului 1625.
[1] Marc-Aureliu (121–180), împărat roman, autor al unor *Cugetări* (176?) scrise în limba greacă, prin care este exprimată o morală stoică.
[2] Soţia romancierului Jules Sandeau (cf. *supra,* 1855, nota 2).
[3] George Sand, care are, în 1859, cincizeci şi cinci de ani. Romanul *Mia* apăruse în 1833.
[4] *Legenda secolelor* (1859, 1877, 1883).
[5] E vorba tot de *Salammbô.*
[6] Sihăstrie (în deşertul Tebaidei, din Egipt, se retrăseseră primii schivnici creştini).
[7] „Cultivons notre jardin" – celebră frază din povestirea filosofică *Candide* de Voltaire, povestire la care Flaubert face numeroase trimiteri în *Corespondenţa* sa.
[8] Sevastopolul fusese cucerit de Napoleon al III-lea în 1855, în timpul războiului din Crimeea.
[9] *Salammbô* a fost terminat în jur de 20 aprilie 1862.
[10] Cf. *supra,* 1852, nota 45.
[11] Veuillot, Louis (1813–1883), ziarist şi scriitor. Catolic militant, adept al dogmei infailibilităţii papale, este şi director al ziarului *L'Univers,* suprimat în 1860 şi 1874 pentru poziţia lui potrivnică celui de-al Doilea Imperiu şi, respectiv, monarhiei italiene.
[12] Proudhon, Pierre-Joseph (1809–1865), tipograf şi ziarist, filosof, sociolog şi economist, reprezentant al socialismului premarxist *(Sistemul contradicţiilor economice sau Filosofia mizeriei* –1846 etc.).
[13] „Écrasons l'infâme", vestitele cuvinte ale lui Voltaire îndreptate împotriva Bisericii.
[14] Théophile Gautier.
[15] Doamna Adelaide Sabatier, cunoscută de Baudelaire în 1851, şi pentru care acesta nutreşte o dragoste mistică. „Venus cea albă" îi inspiră unele dintre cele mai elevate poeme, după cum mulatra Jeanne Duval, „Venus cea neagră", îi inspiră poemele iubirii carnale.
[16] Cf. *supra,* 1857, nota 45.
[17] Flaubert se afla deci la Paris, în locuinţa sa din rue du Temple, nr. 42.
[1] E vorba de capitolul VII al romanului *Salammbô.*
[2] Referire la o lucrare mai puţin cunoscută a fraţilor Edmond (1822– 1800) şi Jules (1830 – 1870) de Goncourt, *Metresele lui Ludovic al XV-lea*.
[3] Franklin, Benjamin (1706 – 1790). om de stat, fizician, filosof şi publicist american, inventator al paratrăsnetului. Este unul dintre cei mai importanţi luptători pentru independenţa coloniilor engleze din America.
[4] Marat, Jean Paul (1743 – 1793), om politic şi fizician francez, redactor al publicaţiei revoluţionare *L'Ami du peuple*. Inamic înverşunat al girondinilor şi al lui Ludovic al XVI-lea, este asasinat de Charlotte Corday.
[5] Patrice Larroque este autorul lucrării *Examen critic al doctrinelor religioase creştine* (Bruxelles, 1859, ed. 1; 1860, ed. 2).
[6] *Iubirea* (1859) sau *Femeia* (1860).
[7] Fondată în 1859, la Paris, de Ch. Dollfus şi Aug. Neffzer, *La Revus germanique* îşi propunea să-i iniţieze pe francezi în literatura şi gândirea germană. Îşi încetează apariţia în 1868, negăsind audienţă la marele public.
[8] Cf. *supra,* 1853, nota 138.
[9] Cf. *supra,* 1852, nota 39.
[10] Foydeau făcea o călătorie în Africa.
[11] Amélie Bosquet (născută la Rouen, în 1820), autoare de romane feministe şi publicistă. În urma unui articol pe care-l va scrie despre *Educaţia sentimentală* (în *Le Droit ăes Femmes* din 11 şi 18 decembrie 1869), relaţiile ei cu Flaubert se vor răci definitiv.
[12] Capitolul IX din *Salammbô.*
[13] Pommier, Amodie (1801 – 1877), poet francez.
[14] Du Bartas, Guillaume de Salluste (1544 – 1590), hughenot militant şi poet de inspiraţie biblică, a cărui faimă a rivalizat un timp cu cea a lui Ronsard *(Judith* - 1575; *Prima săptămână sau Facerea lumii* – 157S; *A doua săptămână* – 1584 – 1603).

[15] Mercenarii din *Salammbô.*
[16] *Paradisele artificiale* (1860) de Baudelaire.
[1] Nu am găsit date despre acest autor „valah" la care se referă Flaubert.
[2] *La Mer* (1861) de Michelet.
[3] Cf. *supra,* 1832, nota 11.
[4] Delavigne, Casimir-Jean-François (1793–1843), poet şi dramaturg francez. Poeziile sale patriotice şi revoluţionare *(Pariziana* – 1830 etc.) şi melodramele sale istorice *(Copiii lui Edouard* – 1833 etc.) s-au bucurat de un mare succes printre contemporani.
[5] Aceste „tonuri blânde" se referă şi la romanul *Sylvie* (1861) de Ernest Feydeau, roman astfel caracterizat de către autorul său.
[6] *Sora Philomène* (1861).
[7] Lips, Joest (francizat Lipse, Juste). În latină Justus Lipsius (1547– 1606), filolog belgian, profesor la universităţile din Iena şi Leyda. Se converteşte la luteranism. apoi se reconverteşte la catolicism. A îngrijit în mod exemplar ediţii din Tacit (1574), Seneca (1589, 1605) etc.
[8] Referire la copiii sacrificaţi lui Moloh în capitolul XIII din *Salammbô.*
[9] *Salammbô* nu va fi gata decât în aprilie 1862. Va fi pus în vânzare la 24 noiembrie 18G2.
[10] Cf. *supra,* 1833, nota 111.
[11] Acest *"(sic)"* îi aparţine lui Flaubert.
[12] Cf. *supra,* 1853, nota 152.
[13] Personaj tradiţional de pantomimă, purtând un costum alb şi având faţa pudrată cu multă făină.
[14] Expresie în limba latină ce poate fi echivalată prin „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte".
„Bal mare la prefectură" traduce „Bal paré à la Préfecture", ambele fiind un fel de paronime ale expresiei „Par pari refertur".
[15] *O moarte voluntară prin abstìnenţă, descrisă de însuşi cel ce i*-a *fost victìmă şi comunicată de Domnul Hufeland.*
[1] Cf. şi scrisoarea din 21 octombrie 1860, către Ernest Feydeau, cu privire la „mercenarii" din *Salammbô.*
[2] Cf. *supra,* 1855, nota 2.
[3] Pentru primirea lui Baudelaire în Academia franceză.
[4] Cf. *supra,* 1844, nota 5. Villemain era membru al Academiei franceze.
[5] Nïsard, Désiré (180'i–1888), critic francez, adversar al romantismului, partizan al doctrinei clasice, pe care încearcă s-o impună prin scrierile sale *(Istoria literaturii franceze,* 4 vol., 1844 – 1861). Membru al Academiei franceze.
[6] *Istoria cuceririi Angliei de către normanzi, a cauzelor şi urmărilor sale până în zilele noastre, în Anglia, în Scoţia, în Irlandn şi pe Continenti* (1825) de istoricul francez Jacques-Nicolas-Augustin Thierry (1795–1866).
[7] Probabil pe 20 aprilie.
[8] Cf. *supra,* 1861, nota 9.
[9] Flaubert va scrie, în colaborare cu Louis Bouilhet şi Charles d'Osmoy, feeria în zece tablouri *Castelul inimilor.*
[10] Michel Lévy, editorul lui Flaubert.
[11] Referire la procesul intentat romanului *Doamna Bovary,* în care Flaubert fusese aparat de avocatul Senard.
[12] Frate al lui Jules Duplan (prieten al lui Flaubert, cu care acesta întreţine o susţinută corespondenţă), Ernest Duplan, în calitatea sa de notar al lui Flaubert, va juca un rol important în publicarea romanului *Salammbô.*
[13] Préault, Antoine-Auguste (1809–1879), sculptor francez, elev al lui David d'Angers.
[14] Probabil de pe 30 iunio.
[15] Primele două volume din *Mizerabilii* apăruseră pe data de 3 aprilie, iar următoarele două, la 30 iunie.
[16] Adepţii lui Saint-Simon (Claude-Henri de Rouvroy, conte de) (1760–1825), economist şi filosof francez, reprezentant al socialismului utopic.
[17] Adepţii lui Ludovic-Filip (1773–1850), rege al Franţei între 1830 şi 1848 (Monarhia din Iulie), perioadă în care se petrece o parte din acţiunea romanului *Mizerabilii.*
[18] Cf. *supra,* 1853, nota 82.
[19] Richard, Jacques (1840?–1861), poet francez. Publică în revibta *La Jeune France* poeme semnate Joël Lebrun şi se face remarcat prin participarea sa la un Concurs de poezie latină, pentru care compune în limba franceză un *Elogiu al prinţului Jérôme,* adevărat pamflet împotriva celui de-al Doilea Imperiu, ceea ce-i aduce excluderea din concurs. Este un mare admirator al lui Victor Hugo.
[20] Destinatar presupus.
[21] Tot ale romanului *Salammbô.*
[22] Articolele lui Sainte-Beuve despre *Salammbô* apăruseră în *Le Constitutionnel* din 8, 15 şi 22 decembrie

1862. Vor fi reluate în volumul 4 din *Nouveaux lundis.*

[23] Navigator cartaginez care a plutit pe oceanul Atlantic, de-a lungul continentului african (aprox. 500 î.e.n.). Traducerea grecească a relatării acestei călătorii este cunoscută sub titlul de *Periplul lui Hannon.*

[24] Polibiu (200?–125/120 î.e.n.), istoric grec ce încearcă o analiză metodică şi caută o explicaţie cauzală a faptelor consemnate.

[25] Elvire este numele fictiv prin care Lamartine, în poeziile sale din tinereţe, a desemnat mai întâi o tânără italiancă de care se îndrăgostise în călătoria sa în Italia (şi pe care mai târziu o va numi *Grasiella),* iar apoi pe Julie Bouchaud des Herettes (1784–1817), soţia fizicianului Charles. Bolnavă de tuberculoză, îl întâlneşte pe Lamartine la Aix, în 1816. Este marea iubire a poetului, care îi dedică poemele *Lacul* şi *Crucifixul* din *Meditaţiile poetice* (1820). Elvire devine un nume emblematic pentru eroinele suave şi sentimentale, ce suferă şi chiar mor, plânse de iubiţii lor nefericiţi, eroine ce încep să prolifereze în literatura romantică după acest model.

[26] Profetesă druidică de pe vremea împăratului roman Vespasian (9–70). A ridicat împotriva romanilor o parte din Galia de nord, murind în cele din urmă în captivitate la Roma. Chateaubriand îi consacră un episod în *Martirii,* inspirându-se din Tacit.

Există o referire la Yelleda în *Străbătând câmpii şi ţărmuri* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 461).

[27] Cf. *supra,* 1847, nota 8.

[28] Luynes, Honoré-Théodoric-Paul-Joseph d'Albert, duce de (1S02 – 1867), filolog şi arheolog francez, director adjunct al muzeului de antichităţi greceşti şi egiptene, membru al Academiei de inscripţii şi beletristică. Este autorul unor cunoscute tratate de numismatică *(Studii numismatice* – 1836; *Selecţie de medalii greceşti* – 1840; *Eseu despre numismatica Satrapiilor* – 1846; *Numismatică şi inscripţii cipriote* – 1852).

[29] Construit de Solomon, fiu şi succesor al lui David, rege al Israelului (970–931 î.e.n.).

[30] Selden, Jolm (1584–1654), erudit şi jurist englez, supranumit „Gloria Angliei". În capodopera sa *Hìstory of tythes* (1617) combate teoria dreptului divin. Altă operă importantă: *Mare clausum seu De dominio mans libn duo* (1636).

[31] Insulă din Mediterana, în apropierea Maltei.

[32] Centru al thugilor (membrii unei confrerii religioase din India care practicau crima rituală) şi ansamblul doctrinelor lor secrete.

[33] După Biblie, eroină israelită care, pentru a salva de la pieire oraşul Betulia, l-a sedus pe generalul inamic Holofern şi i-a tăiat eapul în timp ce acesta dormea.

Tot după Biblie, Ester este o preafrumoasă fecioară evreică ce s-a căsătorit cu regele perşilor Assuerus, obţinând de la acesta iertare pentru neamul evreiesc.

[34] Aratos din Sycione (271–213 î.e.n.), căpetenie a ligii aliène.

[35] Gazetar ce scrisese un articol despre *Salammbô ui Opinion nationale* din 24 decembrie 1802.

[36] Sainte-Beuve scrisese un sttrdiu despre Port-Royal (1840–1859), celebră mănăstire de călugăriţe întemeiată în 1204 lângă locaJitatea Chevreuse, reformată în 1608 de către stareţa Angélique Arnauld şi mutaţi la Paris în 1625. În 1636 trece sub conducerea religioasă a abatelui de Saint-Cyran, devenind central spiritual al jansenismului. În jural ei se grupează aşa-numiţii „Messieurs de Port-Royal" (la care face trimitere directă textul lui Flaubert): Lemaistre de Sacy, Nicole, Arnauld, Lancelot, Hamon şi, în sfârşit, Racine, care este discipolul lor. Pascal se retrage aici în 1654. Cu începere din 1666, mănăstirea este supusă unor persecuţii în urma intrigilor iezuiţilor, iar în 1710 este dărâmată. Port-Royal a exercitat o puternică influenţă asupra câtorva dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai literaturii franceze din secolul al XVII-lea.

[37] Singlin, Antoine (1607–1664), preot jansenist, unul dintre conducătorii spirituali ai mănăstirii Port-Royal.

[1] Laure Le Poittevin, sora lui Alfred Le Poittevin, mama lui Guy de Maupassant.

[2] A doua ediţie a romanului *Salammbô* este anunţată în *Bibliographie française* din 10 ianuarie 1863.

[3] *Frunze de toamnă* (1834), culegere de poeme de Victor Hugo.

[4] Staţiune balneară pe malul Mării Mânecii.

[5] Poet grec (315?–250 î.e.n.), creator al poeziei bucolice prin ale sale *Idile.*

[6] Herzen, Alexandru Ivanovici (1812–1870), scriitor şi revoluţionar rus. A publicat în exil revista politică şi literară *La Claehe.*

[7] About, Edmond-François-TaJentin (182S–1385), romancier, dramaturg şi ziarist francez.

[8] Ernest Feydeau, prietenul lui Flaubert. După scrisoarea din 2 iulie 1863 adresată de Flaubert lui Feydeau, e vorba de fapt de un roman în trei părţi *(Un debut la operă* – 13 iunie 1863; *Domnul de Saint-Bertrand* – 20 iunie 1863; *Soţul dansatoarei* – 27 iunie 1863). Flaubert îl sfătuieşte pe Feydeau să dea acest ultim titlu întregului roman, menţinându-le totodată pe toate trei ca subtitluri. În *Opinion Nationale,* unde romanul fusese publicat în foileton (1862 – 1863), el nu purta decât un singur titlu, cel recomandat de Flaubert.

[9] *Vie de Jésus* (1863) de scriitorul şi filosoful raţionalist Joseph-Ernest Renan (1823 – l892).
[10] *Castelul inimilor* (cf. *supra*, 1862, nota 9).
[11] *Istoria Franţei în secolul al XYHI-lea: Regenţa* (1863) de Jules Michelet.
[12] Cf. *supra*, nota 10. Prefaţa despre care Flaubert scrie în mai multe rânduri (Améliei Bosquet, în 26 octombrie 1863 lui Jules Duplan, în 3 noiembrie 1863), nu a fost găsită printre manuscrisele sale.
[13] Roman de George Sand.
[14] La Paris.
[15] Această feerie, la care Flaubert va mai lucra până în decembrie 1863, va fi refuzată de teatrele din Paris. Ea nu va fi niciodată jucată, ci doar publicată, pe când Flaubert trăia încă, în *La Vie moderne* (24 ianuarie – 8 mai 1860).
[16] *Căpitanul Fracasse* (1863), roman de capă şi spadă de Théophile Gautier.
[17] Louis Bouilhet.
[1] *Educaţia sentimentală.*
[2] Din locuinţa sa din Paris, rue du Temple 42. Divanul acesta este adeseori evocat de Flaubert.
[3] *Educaţia sentimentală.*
[4] Caroline Hamard se măritase la 6 aprilie cu Ernest de Commanville, cu care plecase în călătorie de nuntă.
[5] Cu Louis Bouilhet, împreună cu care Flaubert „lucrează" la „planul cărţii" *Educaţia sentimentală.*
[6] Cf. *supra*, 1857, nota 52.
[7] Pe care Flaubert îl cunoscuse la 2 februarie 1863, la unul din aşa-numitele „dineuri Magny", frecventate de numeroşi scriitori şi oameni de artă, dineuri ce aveau loc sâmbăta, de două ori pe lună, la restaurantul Magny (cu începere de la 22 noiembrie 1862). „Dineurile Magny" fuseseră iniţiate de Sainte-Beuve, Gavarní, fraţii Goncourt, doctorul Veyne şi Philippe Cheimevière.
[8] Buloz, François (1804–1877), ziarist, redactor şef, apoi director al publicaţiei *Revuie des Deux Mondes* (1831–1877), în jurul căreia a ştiut să-i atragă pe câţiva dintre cei mai de seamă scriitori ai epocii (Hugo, Vigny, Sainte-Beuve, Musset, Dumas-tatăl etc.). Începând din 1834 este director al publicaţiei *Revue de Paris.*
[9] Directorul teatrului Odeon.
[10] Théophile Gautier.
[11] În *Corespondenţa* şi în romanele lui Flaubert există numeroase trimiteri la Saint-Simon, Proudhon, Blanqui etc. Cf. şi trimiterea la Herzen din scrisoarea către Amélie Bosquet (sfârşit de iunie – început de iulie 1863).
[12] *Histoire de la littérature anglaise*, vol. 4, *Les Contemporains* (1864) de Hippolyte Taine.
[13] Cf. *supra*, 1854, nota 8.
[1] Romanul *Germinie Lacerteux* (1865).
[2] Prietenă a lui Maxime du Camp, supranumită de către intimii săi „le Mouton". Flaubert o vizita din când în când.
[3] *Educaţia sentimentală.*
[4] Flaubert îl cunoscuse pe Taine în 1863, la unul din „dineurile Hagny". Taine îi dedicase lucrarea sa *Filosofia artei în Ţările de Jos.*
[1] Romanul *Educaţia sentimentală* va fi gata în 16 mai 1809.
[2] Mathilde-Laetitia-Wilhelmine, principesă Bonaparte (1820–1904), fiică a lui Jérôme Bonaparte (frate al lui Napoleon I şi rege al Westfaliei), vară primară a lui Napoleon al III-lea. Este mai ales cunoscută pentru strălucitul ei salon (din rue de Courcelle, apoi din rue de Berri), probabil cel mai important din timpul celui de-al Doilea Imperia şi poate şi din perioada următoare. Proust o va evoca în *Corespondenţa* şi în eseurile sale.
[3] Unul din personajele romanului *Educaţia sentimentală*, domnul Arnoux, se ocupă cu comerţul de porţelanuri.
[4] Cartier muncitoresc al Parisului, ce a jucat un rol important în Revoluţia din 1789, apoi în revoluţiile din 1830 şi 1848. La ultima se referă şi unele episoade din *Educaţia sentimentală.*
[5] Palatul Tuileries (a cărui construcţie a fost începută în 1664) a fost reşedinţa regilor Franţei până la Ludovic al XIV-lea, care şi-a mutat reşedinţa la Versailles. După Revoluţia din 1789, devine sediul puterii executive, iar odată cu Imperiul, sediul suveranului. Incendiat în timpul Comunei (1871), este dărâmat în 1882. O parte din actuala grădină Tuileries se întinde pe locul fostului palat.
[6] Lovitura de stat din 2 decembrie 1851, prin care Napoleon al III-lea dizolva Adunarea naţională şi reprima orice încercare de opoziţie.
[7] Ziar publicat în 1830–1831 de La Mennais, Montalembert, Lacordaire, Gerbet. Încerca o conciliere a liberalismului politic cu catolicismul.
[8] Flaabert documentându-se astfel în vederea scrierii romanului *Educaţia sentimentală.*
[9] Roman de Alexandre Dumas-tatăl (1860).
[10] *Educaţia sentimentala* va fi gata în 10 mai 1869.

[11] Prietenul şi corespondentul lui Flaubert, Alfred Manry, era arheolog şi lingvist, profesor la College de France, membru al Academiei Inscripţiilor şi director general al Arhivelor statuluí cu începere din 1868. Scrisoare se referă la *Educaţia sentimentală.*

[12] Codoş (lat.)

[13] Cf. *supra*, 1847, nota 1.

[14] Aluzie la scrisoarea pe care Taine i-o adresase lui Flaubert ca răspuns la epistola prin care acesta îi mulţumea pentra faptul de a-i fi trimis cartea pe care criticul tocmai o publicase, *Călătorie în Italia* (vol. 1, ianuarie 1866, vol. 2, noiembrie 1866).

[15] Într-o lungă scrisoare publicată de către Albalat *(Gustave Flaubert et ses amis*, Paris, Pion, 1927, p. 251 si urm.), Taine îl ruga, pe Flaubert să-i răspundă la un chestionar alcătuit din patru întrebări, rezumate în ediţia Geneviève Bollème (Senil, 1963, pp. 237–238, nota 2) în felul următor:

1. Când ai ajuns să-ţi imaginezi în mod minuţios un peisaj, un personaj, statura şi chipul Emmei, colcăitul mulţimii în defileul Securii, ai momente când poţi confunda imaginea foarte intensă cu obiectul real?...
2. Ţi s-a întâmplat, dapă ce ţi-ai imaginat un personaj sau un loc, în mod intens şi vreme îndelungată, să fii obsedat de ele, ca într-o halucinaţie, personajul reformându-se de la sine şi ocupându-ţi câmpul vizual?
3. În mod obişnuit, după ce ai privit un zid, sau un copac, sau un chip, ţi le aminteşti, vezi ca precizie, din plin şi integral, fiecare iregularitate, fiecare accident de pe suprafaţa lor? Sau, dimpotrivă, nu-ţi aminteşti decât cutare gest, cutare unghi, cutare efect de lumină, pe scurt, doar câteva fragmente şi nimic mai mult?
4. Cunoşti, fără îndoială, imaginile intense, dar liniştite, şi halucinaţiile binefăcătoare ce precedă somnul când adormim, după ce am luat masa sau în timp ce aţâţăm cărbunii din sobă, le putem foarte uşor observa, conştiinţa fiindu-ne încă îndeajuns de clară. Intuiţia sau imaginea artistică şi poetică a romancierului, aşa cum o cunoşti dumneata, este mult diferită în ceea ce priveşte intensitatea? Sau diferenţa constă doar în faptul că aceste imagini sau halucinaţii, aflate în pragul somnului, sunt dezordonate şi nu voluntare?

Îmi vei face un foarte mare serviciu dacă îmi vei putea răspunde la toate sau la o parte din aceste întrebări, completându-le cu experienţa dumitale proprie. Le pun întrebări asemănătoare şi lui Doré, unui şahist ce poate juca o partidă cu ochii închişi, unui matematician ce face calcule foarte complicate doar în minte, fără creion şi hârtie".

[16] Roman de George Sand (1842).

[17] Singurul lucru care permite datarea (aproximativă) aceste scrisori este referirea la *Educaţia sentimentală.*

[18] Frédéric Moreau din *Educaţia sentimentală.*

[19] Referire la două procese celebre:

Jean-Baptiste Teste (1780–1852). avocat şi om politio-fatncez, ministru al comerţului (1839) şi al justiţiei (1840), pair al Franţei şi preşedinte al Curţii de Casaţie, fusese condamnat la tre ani închisoare, dovedindu-se că primise 94 000 de franci pentru a acorda concesionarea sării din Gonhenans. Înainte de pronunţarea sentinţei, încercase să se sinucidă.

Charles-Laure-Hugues-Théobald, duce de Choiseul-Praslin (1805– 1847), se îndrăgosteşte de guvernanta copiilor săi, îşi ucide soţia şi apoi se otrăveşte, după ce fusese eroul unui proces ce făcuse mare vâlvă în timpul domniei regelui Ludovic-Filip.

[1] Autor al romanelor *Chicehiriduza* (poveste siciliană) şi *Două drumuri.*

[2] În vederea documentării pentru *Educaţia sentimentală.*

[3] Ziaristul Eugene Crépet îi ceruse lui Flaubert un fragment din *Educaţia sentimentală*, spre publicare.

[4] Cf. *supra*, 1857, nota 52.

[5] Romanul *Un duel de salon* al doamnei de Régnier (pseudonim: Daniel Dare). Marie Serrur sau Serrure (1840–1887), soţia doctorului E.-J. Régnier, locuise multă vreme la Mantes, unde îi cunoscuse pe Bouilhet şi pe Flaubert. Este autoarea mai multor romane *(Păcatul unei fecioare. Vipera, O aventură de iert, Revanşa postumă* – ultimul cunoaşte un mare succes). Are succes şi ca autoare a unei comedii, *Femei care râd* (1878).

[6] *Clubul bărbaţilor şi clubul nevestelor*, vodevil de Clairville şi Cordier, Paris, 1848.

[7] Taine îi trimisese lui Flaubert cărţile sale recent apărute, *Viaţa şi opiniile domnului Frédéric-Thomas Graindorge* (mai 1867) şi *Despre ideal în artă* (iunie 1867).

[8] Ziar politic liberal, fondat în 1830 de către Thiers, Mignet, Carrel etc., pentru a sprijini ramura secundară a Bourbonilor

[9] Barbes, Armand (1809 -l870), ora politic francez. Ca reprezentant al poporului, a încercat să constituie un guvern insurecţional la mai 1848. Întemniţat, apoi eliberat (1851), se va exila.

[10] Arago, François (178*3–1853), astronom şi fizician francez. De orientare liberală, a făcut parte din guvernul provizoriu din 1848.

[11] Favro, Jules (1S03–-l880), avocat şi om politic francez. Republican, a propus, în 1870, înlăturarea lui Napoleon al III-lea.

[12] Berryer, Antoine (1790–1868), avocat şi om politic francez, orator al partidului legitimist şi adversar al

celui de-al Doilea Imperiu.
[13] Nohant-Vic, comună din departamentul Indre, unde se afla o proprietate a lui George Sand şi unde aceasta locuia o bună parta din an (George Sand este supranumită „la bonne damme do Nohant").
[14] Berry sau Berri, regiune din sudul bazinului parizian, unde se afla comuna Nohant (în care îşi avea reşedinţa George Sand).
[15] În vederea documentării pentru *Educaţia sentimentală.*
[1] Îa vederea descrierii bolii copilului doamnei Arnoux, eroina din *Educaţia sentimentală.*
[2] Romanul lui Zola apăruse în 1867.
[3] În original: "géant".
[4] Cf. *supra,* 1866, nota 18.
[5] Apariţia acestui roman este consfinţită în *Bibliographie française* dln 28 martie 1868.
[6] Printr-o scrisoare datată 20 noiembrie 1868, George Sand invitase pe Flaubert să vină la Nohant spre a asista la botezul „protestant" al ceìor două nepoate ale sale, ce urma să aibă loc la 15 decembrie,
[7] Ténot, Pierre-Paul-Eugène (1839–1890), istoric şi publicist francez, redactor şef al revistei *La Gironde (Provincia în decembrie 185'–1S€5; Parisul în decembrie 1851–1868* etc.).
[8] Cf. *supra,* 1866, nota 6. Această-scrisoare consemnează ua important detaliu din biografia lui Flaubert.
[1] Cf. *supra,* 1857, nota 45.
[2] În scrisoarea ei către Flaubert din 17 ianuarie 1869, George Sand afirma: „La critique proprement dit... *(sic)* disparaîtra..."
[3] Cf. *supra,* 1854, nota 8.
[4] În original: „la poétique *insciente".*
[5] Partea a treia, capitolul IV din *Educaţia sentimentală* (referire la înmormântarea domnului Dambreuse şi la sechestrarea mobilelor Rosanettei).
[6] Aluzie la salonul literar al Prinţesei Mathílde (cf. şi *supra,* 1866, nota 2).
[7] *Ispitirea sfântului Anton.*
[8] Louis Bouilhet.
[9] Prinţesa Mathilde.
[10] Le Nain de Tillemont, Louis-Sebastien (1637–1698), istoric francez, discipol al „solitarilor" de la Port-Royal. Este autorul lucrărilor *Memorii poniru a sluji la o istorie ecleziastică a primelor şase secole* (1593 – 1712) şi *Istoria împăraţilor şi a principilor care au domnit în timpul primelor şase secole ale Bisericii* (1690–1738).
[11] Murise Louis Bouilhet (18 iulie 1869). Pentru „căpcăun", cf. *supra,* 1868, nota 3.
[12] La Mettrie, Julien Offray de (1709–1751), medic militar în Franţa şi în Ţările de Jos, filosof materialist şi ateu, precursor al Ideologilor, unul dintre spiritele cele mai îndrăzneţe ale Secolului Luminilor *(Politica medicului lui Macchiavélì, sau drumul către avuţie deschis medicilor* – 1746, pamflet ars pe rug; *Omul-maşină* – 1748; *Omul-plantă* – 1748; *Discurs asupra fericirii, sau Anti-Seneca* – 1748; *Sistemul lui Epicur* – 1750; *Arta de a te bucura* – 1751).
[13] Alfred Le Poittevin.
[14] Cf. *supra,* 1857, nota 30.
[15] *Nuvele moscovite* (1869).
[16] Aluzie la celebrul tablou al lui Géricault, *Le Radeau de la Méduse* (1819).
[17] În legătură cu *Educaţia sentimentală,* care tocmai apăruse.
[18] Jurnal de orientare liberală fondat în 1815, principal organ al opoziţiei în timpul Restauraţiei. Va apărea până în 1914.
Articolul lui Barbey d'Aurevilly fusese publicat în *Le Constitutionnel* din 29 noiembrie 1869 *(Variétés littéraires: „L'Éducation sentimentale").*
[19] În *Le Gaulois* din 8 decembrie 1869 apăruse un articol de Francisque Sarcey *(L'Éducation sentimentale),*
[20] Cf. *supra,* 1857, nota 49.
[21] Sarcey, Francisque (1827–1899), critic francez, colaborator asiduu al cotidianului de orientare liberală, foarte influent sub cel de-al Doilea Imperiu, *Le Temps.* Articolele sale s-au bucurat, vreme de patruzeci de ani, de o mare autoritate.
[22] *Causerie* [despre *Educaţia sentimentală]* de Émile Zola *(La Tribune* din 28 noiembrie 1869).
[23] *Petíte Gazelle* de Paul de Léoni *(Le Pays* din 26 noiembrie 1869).
[24] *Reçue littéraire* de J. Levallois *(L'Opinion nationale* din 22 noiembrie 1869).
[25] Apărut în *Le Phare de la Loire.*
Printr-o scrisoare din 26 noiembrie 18G9, domnişoara Leroyer de Chantepie îi mulţumea lui Flaubert pentru faptul de a-i fi trimis *Educaţia sentimentală,* ce tocmai apăruse.
[1] Cornu, Hortense-Albine Lacroix (1803–1875), scriitoare franceză, prietană din copilărie cu Napoleon al III-

lca. Întreţine cu el o vastă corespondenţă, pe care o întrerupe după 2 decembrie 1851. A publicat, sub pseudonimul Sébastien Albin, *Balade şi cântece populare germane* (1841), *Goethe şi Bettina* (1843).
[2] Cf. *supra*, 1866, nota 11.
[3] Personaj din *Educaţia sentimentală*, ca şi Arnoux, citat puţin mai jos.
[4] Aluzie la Louis Bouilhet.
[5] Johann Peter Eckermann, *Convorbiri cu Goethe în ultimi ani ai vieţii sale* (1837).
[6] Flaubert se referă la opera lui Bouilhet.
[7] Punerea în ordine a „hârtiilor rămase de la bietul Bouilhet" şi scrierea unei „notiţe biografice", deja începută de Flaubert (cf. *supra*, scrisoarea către George Sand de la sfârşitul lunii mai 1869). Este *Prefaţa* (vezi *Addenda*) la *Ultimele cântece* de Bouilhet, volum ce va apărea la Lévy în ianuarie 1872. În 23 ianuarie 1872 apăruse un fragment din *Prefaţă* în *Le Temps*.
[8] Această afirmaţie (ca şi multe altele) intră în contradicţie cu afirmaţii din alte scrisori cu privire la aceeaşi chestiune, Flaubert dezvoltând în numeroase rânduri ideea că el scrie *numai pentru sine*, fără, a se interesa în vreun fel de cititorul său.
[9] Referire la înmormântarea lui Jules de Goncourt, mort în 20 iunie 1870.
[10] Théophile Gautier.
[11] Cf. *supra*, 1864, nota 7,
[12] Gavarni, Sulpice-Guillaume Chevalier, zis Paul (1804–1866), desenator şi pictor francez, colaborator la revista satirică *Le Charivari*.
[13] Flaubert reluase lucrul la a treia versiune a *Ispitirii Sfântului Anton*. Cartea va fi gata în iunie 1872 şi va fi publicată în aprilie 1874, la Charpentier.
[14] Franţa declarase război Prusiei chiar în ajun, la 19 iulie 1870.
[15] La Nohant (cf. *supra*, 1867, nota 18).
[16] Vechi oraş din Galia, aşezat pe locul centrului actualului Paris (Ile de la Cité). Aici sinonim cu „Paris".
[1] Cf. *supra*, 1867, nota 5.
[2] Cf. *supra*, 1856, notele 4 si 10.
Flaubert se documentează pentru *Ispitirea sfântului Anton (*cf. şi scrisoarea către nepoata sa Caroline din 3 – 4 iulie şi alte scrisori din aceeaşi perioadă).
[3] Una din numeroasele porecle pe care Flaubert şi le aplică lui însuşi.
[4] În forma definitivă. *Ispitirea sfântului Anton* va avea şapte părţi.
[5] *Izbânda familiei Rougon* (1871) de Émile Zola, prim volum din ciclul *Familia Rougon-Mucquart*.
[1] Cf. *supra*, 1870, nota 7.
[2] *Aïssê*, comedie de Louis Bouilhet, s-a jucat pentru prima oară la teatrul Odéon în ziua de 6 ianuarie 1872.
[3] Scrisă în decembrie, apare la 26 februarie 1872 în *Le Temps* şi apoi la Lévy, în acelaşi an (20 p.). Se referă la un vot al municipalităţii din Rouen potrivnic ridicării unui monument consacrat lui Bouilhet.
[4] *Tartarin din Tarascon* de Alphonse Daudet, anunţat în L*a Bibliographie française* din 16 martie, apăruse în librării la 29 februarie 1872.
[5] Referire la proiectul unui monumoat consacrat memoriei lui Louis Bouilhet (cf. şi *supra*, nota 3).
[6] Mama lui Flaubert murise la 6 aprilie 1872.
[7] Cf. şi *supra*, 1845, nota 5.
[8] *Aventurile domnului Pickwick* (1837).
[9] *Bouvard şi Pecuchet*,
[10] Bouvard şi Pécuchet. În original: „mes bonshommes".
[11] Ernest Duplan, notarul lui Flaubert (cf. şi *supra*, 1862, nota 12).
[12] Pentru *Bouvard* si *Pêcuchet*.
[13] Referire tot la *Bouvard şi Pécuchet*.
[14] Cf. *supra*, 1853, nota 106.
[15] Théophile Gautier, mort la 23 octombrie 1872.
[16] Guy de Maupassant.
[17] Ernest Feydeau urma să scrie o biografie a lui Théophile Gautier. Flaubert însuşi scrisese o „biografie" a lui Bouilhet (cf. *supra*, 1870, nota 7).
[18] Simon, Jules-François-Simon Suisse, zis Jules (1814–1890), om politic francez, ministru al Instrucţiei publice în guvernul Apărării naţionale, apoi prim ministru (1876).
[19] O nouă referire la *Bouvard şi Pécuchet*.
[20] *Idem*.
[1] Această paranteză aminteşte de cuvintele lui Pécuchet (eu care se încheie capitolul II din *Bouvard şi*

Pécuchet): „Poate că nu ne pricepem la chimie!" Capitolul III va fi consacrat studierii acestei ştiinţe.

[2] Raspail, François (1794–1878), chimist şi om politic francez. A participat la revoluţiile din 1830 şi 1848, fiind întemniţat de mai multe ori. Numele său, ca şi o parte din cele ce urmează, vor apărea şi în *Bouvard şi Pécuchet.*

[3] Gasparin, Adrien, conte de (1783–1862), agronom şi om politie francez, partizan al aplicării fizicii şi chimiei în domeniul agronomiei.

[4] Alfred Le Poittevín era fratele doamnei Gustave de Maupassant (Laure Le Poittevin) şi unchiul lui Guy de Maupassant.

[5] Guy de Maupassant va debuta cu un volum de *Versuri* (1880).

[6] *Bouvard si Pécuchet.*

[7] Cf. *supra*, 1867, nota 45.

[8] Flaubert şi Turgheniev se duseseră împreună la Nohant, în 12 aprilie, unde rămăseseră în vizită la George Sand câteva zile.

[9] Bouvard şi Pécuchet.

[10] Comedie în cinci acte, scrisă de Flaubert în iulie 1870–iunie 1873. Este un proiect mai vechi, abandonat, şi regăsit în manuscrisele tui Bouilhet, după moartea acestuia. Nu a fost niciodată jucată. A fost publicată în 1910, în ediţia Conard.

[11] Una din poreclele pe care şi le dă Flaubert.

[12] Pentru *Bouvard şi Pécuchet.*

[13] Apărut în 1873.

[14] Cf. *supra*, nota 10.

[15] Garnier, Adolphe (1801–1864), filosof şi psiholog francez *(Psihologia şí frenologia comparate* –1839; *Tratatul despre facultăţile sufletului* – 1833 etc.).

[16] Vers din poemul *Moartea lupului* (1843) de Alfred de Vigny.

[17] Lucrând la comedia *Sexul slab* (cf. *supra*, nota 10).

[18] Comedie în patru acte. Începută de Flaubert în iulie 1873 şi terminată în noiembrie 1873, va fi jucată la Théâtre du Vaudeville în 11,12,13,14 martie 1874. Va fi editată la Charpentier, Paris, 1874.

[19] Localitate unde îşi avea reşedinţa de vară Prinţesa Mathilde.

[20] Bouvard şi Pécuchet.

[21] Lucrarea lui Renan, care tocmai apăruse.

[22] *Candidatul* (cf. *supra*, nota 18).

[23] Reverenzilor Părinţi

[24] Cu piesa *Candidatul*, la Théâtre du Vaudeville.

[25] Cf. *supra*, 1853, nota 111

[1] Ţarul Alexandru al II-lea.

[2] *Candidatul* nu se jucase decât în zilele de 11–14 martie, fiind un eşec (cf. şi *supra*, 1873, nota 18).

[3] *Ispitirea* apăruse la 31 martie 1874, la Charpentier.

[4] *Le Journal des débais*, cotidian francez fondat în 1789. Va apărea până în 1941, păstrându-şi sub toate regimurile o orientare moderată şi liberală.

[5] Unde îşi avea reşedinţa de vară.

[6] Villemessant, Jean-Hippolyte-Auguste Cartier de (1812–1678), zarist francez, fondator al bihebdomadaruluí *Le Figaro* (1854) care, ca începere din 1865, devine, tot sub conducerea sa, o publicaţie cotidiană.

[7] Cf. *supra*, 1864, nota 8.

[8] În *Le Figaro* din 5 aprilie 1874 apăruse un articol despre *Ispitirea sfântului Anton* sub semnătura: „Un cititor".

[9] *La Revue des Deux Mondes* din 1 mai 1874 (Saint-René Taillandier).

[10] *Im Gazette de France* din 28 aprilie 1874 (Victor Fournel).

[11] *Le Constitutionnel* din 20 aprilie 1874 (Barbey d'Aurevilly).

[12] Titlu dat în acea perioadă de către Flaubert viitorului său roman *Bouvard şi Pécuchet.*

[13] Numele unui vechi cimitir din Paris. Cumpărat la sfârşitul secolului al XVII-lea de către Spitalul Municipal, devine, dnpă 1783, loc de înmormântare pentru cei executaţi. Este dezafectat după 1814. În 1884 se construieşte aici un amfiteatru de anatomie.
Bouvard şi Pécuchet se îndeletnicesc, printre altele, şi cu disecţia.

[14] Taillandier, René, zis Saint-René (1817 – 1879), eseist şi critic literar, colaborator la *Revue des Deux Mondes* după 1841. Cf. şi *supra*, nota 9.

[15] Haeckel, Ernst (1834–1919), biolog german, unul dintre apărătorii teoriei transformismului.

[16] Drumont, Édouard (1844–1317), om politic şi jurnalist francez. Scrie în *Le Bien public* din 8 aprilie 1874

un articol despre *Ispitirea sfântului Anton*, situându-l pe Flaubert mai presus de Goethe.
[17] Cf. *supra*, 1853, nota 82.
[18] Importanţa acestei opere va fi înţeleasă abia de către „noua critică" a secolului XX.
[19] Roman de Zola apărut în 1874 şi făcând parte dia ciclul *Familia Rougon-Macquart.*
[20] Cf. *supra*, nota 15.
[21] Guy de Manpassant practicând în mod susţinut canotajul.
[22] Scrisoarea aceasta pare a fi fost scrisă înainte de călătoria lui Flaubert la Paris, deci înainte de 28 august (cf. édition du Centenaire, vol. 3, p. 565, nota 2).
[23] Un bancher din Rouen.
[24] Turgheniev.
[25] Localitate din Elveţia unde Flaubert fusese în iulie, urmând sfatul medicului său.
[26] Ca eroii romanului său (cf. sfârşitul capitolului I).
[27] Directorul Grădinii Botanice din Rouen.
[28] Personaj din comedia lui Molière *Bolnavul* închipuit (1673), tipul medicului ignorant, dar cu pretenţii.
[1] Carol al XII-lea (1682–1718), rege al Suediei (1697–1718), cunoscut mai ales prin rivalitatea sa cu Petru cel Mare al Rusiei.
Voltaire este autorul unei *Istorii a lui Carol al XII-lea* (1713), citiţi fără îndoială, de Flaubert, mare admirator al „patriarhului de 1a Ferney".
[2] Caroline Commanville (nepoata lui Flaubert) şi soţul ei fiind ruinaţi, Flaubert îşi vinde ferma din Deauville şi renunţă la apartamentul său din Paris, strada Murillo, nr. 4. Croisset va rămâne însă casa sa până la moarte.
[3] Prietenul lui Flaubert Georges Pouchet, fiu al directorului Muzeului de ştiinţe naturale din Rouen, medic şi naturalist ca şi tatăl său.
[4] Flaubert va începe totuşi să scrie la Concarneau (sat de pescari şi localitate balneară pe coasta bretonă) *Legenda sfântului Iulian Primitorul.*
[5] Cf. *supra*, nota 2. Cf. şi scrisoarea imediat următoare (5 septembrie, către Prinţesa Mathilde).
[6] Flaubert vânduse ferma de la Deauville, care-i aparţinea, unui anume domn Delahante, pentra suma de două sute de mii de franci.
[7] E.-H. Lanplois, *Eseu istoric şi descriptiv despre pictura pe sticlă şi despre vitraliile cele mai remarcabile*, Rouen, 1832.
Legenda sfântului Iulian Primitorul este inspirată de un vitraliu din catedrala din Rouen descris de Langlois în lucrarea citată, care cuprinde şi două desene ale acestui vitraliu, făcute de domnişoara Espírance Langloc,
[8] Cf. *supra*, nota 3.
[9] Flaubert va reîncepe să scrie la *Bouvard şi Pècuchet* în iunie 1872.
[10] Ernest Feydeau (cf. *supra*, 1863, nota 8), mort în 1873.
[11] *Legenda sfântului Iulian Primitorul*, pe care Flaubert o va tipări în *Le Bien public* din 10–22 aprilie 1877.
[12] Edmoud de Goncourt (Jules murise în 1870).
[1] Biografiile lui Buffon consemnează acest detaliu semnificativ: Buffon, aşezat zilnic, cu începere din zori, la masa de lucru, îmbrăcat cu cea mai mare grijă şi cu manşete de dantelă.
[2] Comedie de Emile Augier şi Eugeno Labiche, jucată pentru prima oară la Palais-Royal, la 5 februarie 1876.
[3] Louise Colet murise la 8 martie 1876.
[4] Flaubert va termina această povestire în luna august.
[5] Roman de Alphonse Daudet (1876).
[6] *Fromont cel tânăr şi Kisler cel vârstnic* (1874) de Alphonse Daudet.
[7] Într-o scrisoare anterioară, Flaubert declarase că vede în *Tartarin din Tarascon* (1872) de Alphonse Daudet o adevărată capodoperă.
[8] *Familia Rougon-Mocquart* (1871–1803), ciclul romanesc al lui Emile Zola, era atunci în curs de apariţie. În 1876 apăruse *Excelenţa sa Eugene Rougon*, la care se referă Flaubert.
[9] Poreclă pe care şi-o dă Flaubert.
[10] Este prima idee a viitoarei povestiri *Irodiada*, terminată de Flaubert la 1 februarie 1877 şi publicată în *Le Moniteur universel* din 2l- 22 aprilie, 24–27 aprilie 1877.
Va apărea, sub titlul de *Trei povestiri*, alături de *Legenda sfântului Iulian Primitorul* şi de *O inimă curată*, la Charpentier, în 1877.
[11] La scrierea romanului *Bouvard şi Pecuchet.*
[12] *Dialoguri şi fragmente filosofice* (1876) de Renan.
[13] Referire la moartea mamei scriitorului, nu la moartea lui George Sand, decedată la Nohant la 7 iunie 1876, în vârstă de şaptezeci şi doi de ani, deşi, la începutul scrisorii, Flaubert se referă explicit la înmormântarea

„bătrânei sale prietene", George Sand (cf. şi *infra*, nota 32).
[14] Grădinarul de la Croisset.
[15] Stéphane Mallarmé, numiti astfel prin referire la poemul său *După-amiaza unui faun.*
[16] Ni se pare interesant să subliniem marcata ironie a lui Flaubert la adresa operei lui Mallarmé, atitudine ce ne surprinde astăzi, tocmai pentru că ambii scriitori ne apar ca participând la unul şi acelaşi proces de instaurare a unei poetici a impersonalizării.
[17] Traducere în italiană, de către un anonim, a unei scrieri în latină despre viaţa sfântului Francisc din Assisî, capodoperă a toscanei din secolul al XIV-lea.
[18] Maintenon, Françoise d'Aubigné, marchiză de (1635–1719), nepoată a lui Agrippa d'Aubigné şi soţie a poetului Scarron. Devenind văduvă în 1660, i se încredinţează educaţia copiilor lui Ludovic al XIV-lea şi ai doamnei de Montespan. Dnpă moartea reginei Maria-Ttereza, devine printr-o căsătorie secretă, soţia lui Ludovic al XIV-loa, asupra căruia exercită o foarte mare influenţă, mai cu seamă în probleme de politică religioasă.
[19] Referire la Àlphonse Daudet şi la Émile Zola.
[20] Câinele lui Flaubert.
[21] Flaubert se scălda adeseori în Sena, care curgea pe sub ferestrele casei sale din Croisset.
[22] În vederea scrierii povestirii *Un suflet curat* (cf. scrisorii din 19 iunie 1876 către Doamna Roger des Genettes, scrisoarea de la sfârşitul lui iulie 1876, către aceeaşi, precum şi scrisorile către Caroline din 14 şi 22 iulie 1876).
[23] În legături cu care Flaubert făcuse o seamă de demersuri, printre care şi *O scrisoare către Municipalitatea din Rouen* (cf. *supra*, 1872, nota 3).
[24] Fromentin, Eugène (1820–1876), pictor şi scriitor francez, important mai cu seama prin *Dominique* (1863), capodoperă a romanului psihologic, şi printr-un celebru studiu asupra picturii flamande şi olandeze, *Maeştrii de odinioară* (1876), la care se referă scrisoarea lui Flaubert.
[25] Cf. *supra*, nota 24.
[26] Mendès, Catulle (1841–1909), poet, prozator, dramaturg şi cronicar francez, de orientare parnasiană, apoi simbolistă *(Philoméla* – 1864; *Hespérus* – 1869; *Povestiri epice* – 1872; *Viaţa* si *moartea unui clovn* – 1879; *Legenda Parnasului contemporan* – 1884; *Richard Wagner* – 1886 etc.).
[27] Edmond Laporte, medicul lui Flaubert, cu care relaţiile se vor răci treptat, în urma unor intervenţii nefaste ale soţilor Commanville.
[28] Carte de rugăciuni pentru slujbele de duminică şi de sărbători păstrată în Lisieux, unul dintre cele mai vechi oraşe din Normandia.
[29] Consacrat lui Louis Bouilhet (cf. şi *supra*, 1872, nota 3 şi *supra*, nota 23).
[30] „Monsieur Vieux", poreclă pe care şi-o dă Flaubert lui însuşi.
[31] Este numele personajului principal din povestirea ce va fi în cele din urmă intitulată *Un suflet curat.*
[32] Referire la moartea mamei scriitorului (6 aprilie 1872). Aceeaşi formulă („notre pauvre vieille") apare şi într-o scrisoare anterioară (din 13 iunie 1876, către Caroline), într-un context unde e vorba şi de moartea lui George Sand, ceea ce ar putea eventual duce la concluzia că Flaubert se referă la aceasta, dacă formula nu ar reveni în scrisoarea de faţa, unde nici un context nu trimite la George Sand.
[33] Cf. *supra*, nota 31.
[34] La Bouvard şi Pécuchet.
[35] Roman (1877) de Emile Zola aparţinând ciclului *Familia Rougon-Macquart.*
[36] Reunite mai târziu în volumul *Naturalismul în teatru* (1888).
[37] *Domnul Gustave Flaubert*, semnat Guy de Valmont, în *La Republique des Lettres* diu 22 octombrie 1870.
[38] Poreclă dată lui Guy de Maupassant.
[39] Soţul nepoatei sale, Caroline de Connuanville.
[40] Théophile Gautier.
[41] Căzuse guvernul condus de Armand Dufaure (1798- 1881). om politic francez, membru al Academiei franceze.
[42] Apărută în *La Revue des Deux Mondes* din 1 decembrie 1876.
[43] Sărbătoare ce avea loc la Atena, în cinstea zeiţei Atena.
[44] Personaje din comedia *Preţioasele ridicole* (1659) de Molière.
[45] Cf. *supra*, 1854, nota 23.
[46] Cf. *supra*, 1857 nota 45.
[47] Doamna Tennant, născută Gertrude Collier, fiică a ataşatului naval pe lângă ambasada Franţei, căpitanul de vas (devenit amiral) sir Henry-Collier. Copiii Collier (Gertrude, Henriette şi Herbert) îşi petreceau vacanţele Ia Trouville, unde se împrieteniseră cu Flaubert şi cu Caroline. Henriette îi inspiră lui Flaubert un episod din *Memoriile unui nebun.*
[1] În vederea scrierii *Irodiadei.*

[2] Referire la un articol al lui Guy de Maupassant, apărut în *La Nation* din 17 ianuarie 1877 şi semnat Guy de Valmont.
[3] Fraza definitivă din *Irodiada* este: „... le sultan de Paltpyre, des marins d'Eziongaber".
[4] Cf. *supra,* nota 1.
[5] Bouvard şi Pécuchet.
[6] În *Le Moniteur universel* urma să apară *Un suflet curat* (12–15 aprilie şi 17–19 aprilie 1877) şi *Irodiada* (2l-–22 aprilie şi 24–27 aprilie 1877), iar în *Le Bien public* (19–22 aprilie 1877), *Legenda sfântului Iulian Primitorul.*
[7] Din *Bouvard şi Pécuchet.*
[8] Soţul Carolinei, Ernest Commanville.
[9] În Sena (cf. şi *supra,* 1876, nota 21).
[10] Bouvard şi Pécuchet.
[11] Magistrat implicat în procesul intentat *Doamnei Bovary.*
[12] Prinţesa Mathilde.
[13] Domeniu al Prinţesei Mathilde, unde aceasta îşi muta în timpul verii strălucitul salon.
[14] Referire la faptul câ nepoata lui Flaubert picta adeseori în prezenţa acestuia.
[15] Sícz şi Argentan sunt localităţi ce apar şi în *Bouvard şi Pécuchet.*
[16] Mama lui Flaubert era născută Anne-Justine-Caroline Fleuriot, fiind fata doctorului Jean-Baptiste-François-Prosper Fleuriot şi nepoata acelui Fleuriot la care trimite textul lui Flaubert.
[17] La Rochejaquelin, Henri de (1772–1794), căpetenie a răsculaţilor din Vendeea. Învins în bătălia de la Cholet (1703), este, un an mai târziu, ucis în lupta de Ia Nouaillé.
[18] Aluzie la „le faubourg Saint-Germain", socotit a fi cartierul cel mai aristocratic al Parisului.
[19] Thiers, Adolphe (1797–1877), om politic şi istorie francez, partizan al „monarhiei din iulie", la a cărei instaurare contribuie. Arestat şi exilat după 2 decembrie 1851, revine în Franţa în 1852. Şef al puterii executive în 1871, reprimă insurecţia maselor populare din timpul Comunei din Paris. Devine preşedinte al Republicii franceze în august 1871. Principalele sale opere de istoric: *Istoria Revoluţiei* (1823–3827); *Istoria Consulatului şi a Imperiului* (1845–1862).
Numele lui Thiers revine frecvent în cursul romanului *Bouvard şi Pécuchet.*
[20] Cf. *supra,* 1852, nota 57.
[21] Pluralul se referă la Flaubert şi la medicul şi prietenul său Edmond Laporte, care-l însoţeşte pe scriitor în această, călătorie de „documentare" în vederea romanului *Bouvard şi Pécuchet* (cf. şi *supra,* 1876, nota 27).
[22] Referire la un pasaj din *Bouvard şi Pécuchet,* capitolul IV: „...acest loc, o necropolă, era muntele Faunus, unde fusese îngropat Viţelul de aur".
[23] *Bouvard şi Pécuchet.*
[24] Flaubert va muri la 8 mai 1880, înainte de a a termina *Bouvard şi Pécuchet.*
[25] „Les dîners Magny" (cf. *supra,* 1864, nota 7).
[26] Localităţi ce apar şi în *Bouvard şi Pécuchet.*
[27] Între Bouvard şi Pecuchet.
[28] Proiectul acestui roman orientalo-occidental, intitulat *Harel-Bey,* mai este consemnat şi într-o însemnare din 1859, precum şi într-o scrisoare din 14 martie 1868 către Jules Duplan.
[29] Proiect consemnat şi într-unul din carnetele lui Flaubert. După Marie-Jeanne Durry, *Flaubert et ses projets inédits,* Paris, Librairie Nizet, 1950, *Domnul Prefect* ar prefigura, împreună cu alte proiecte *(Monstrul, Un menaj parizian, O parvenită, Bărbatul ce vrea cu orice chip să parvină),* un mare roman cu subiect contemporan, *Sub Napoleon al III-lea* sau *Un menaj parizian sub Napoleon al III-lea.* După aceeaşi exegetă, ideea acestui roman pare a fi luat naştere în 1871, precizându-se în 1877.
[30] Referire probabilă la Louis-Aimé Martin (1786–1847), scriitor francez, profesor de istoric şi literatură, discipol al lui Bernardin de Saint- Pierre *(Scrisori către Sophie despre fizică, chimie şi istoria naturală* – 1810; *Educaţia mamelor de familie* – 1834; *Cartea inimii* – 1835).
Este citat şi în *Bouvard şi Pécuchet* (cf. ediţia de faţă, vol. 3, p. 249).
[31] Capitolul IV din *Bouvard* si *Pécuchet,* consacrat discuţiilor şi cercetărilor arheologice.
[32] Câinele lui Flaubert.
[33] Roman de Alphonse Daudet apărut în 1877.
[34] Poreclă dată de Flaubert medicului şi prietenului său Edmond Laporte.
[35] Pe care Flaubert nu va mai apuca sà-l scrie, murind înainte de a-şi fi terminat romanuî.
[1] Georges Charpentier, editorul lui Flaubert.
[2] Gambetta, Léon (1838–1882), avocat şi orn politic francez. Republican, este deputat de Paris în 1869 şi ministru de interne şi de război to guvernul Apărării naţionale (septembrie 1870). Deputat în Adunarea na-

ţională, devine preşedintele Camerei în 1879 şi preşedintele Consiliului de miniştri în 1881-1882.
[3] Din *Bouvard si TicudxeL*
[4] În 1878 are loc la Paris a treia Expoziţie universală (primele două avuseseră loc în 1865 şi 1867). Organizată în Palatul Trocadéro, construit anume pentru ea, se bucură de un succes extraordinar, fiind vizitată de 16 100 000 persoane.
În *Dicţionar de idei primite de-a gata* există articolul „Expoziţie": "Motiv de delir pentru secolul al XIX-lea".
[5] Cf. *supra*, nota 4.
[6] Soţia chimistului Jules Pelouze (1807–1867), membru al Academiei de ştiinţe, proprietar al castelului Chenonceaux.
[7] Flaubert descrisese castelul Chenonceaux, evocându-i istoria plină de întâmplări neobişnuite, în câteva pagini din *Străbătând câmpii şi ţărmuri.*
[8] Cf. *supra*, 1877, nota 29.
[9] Bouvard şi Pécuchet.
[10] Julio, mereu pomenit în scrisorile din această perioadă.
[11] Deşi alegerea lui nu părea sigură, Taine devine membru al Academiei franceze în 1878.
[12] Într-adevăr, Renan devine în 1878 membru al Academiei franceze.
[13] Capitolul V al romanului *Bouvard şi Pécvchet*, tratând despre literatură, va fi terminat opt zile mai târziu, în 16 iulie.
[14] Ce ar fi alcătuit volumul II din *Bouvard şi Pécuchet.*
[15] În scrisoarea sa din 3 august 1878, Maupassant îi scrisese lui Flaubert. „Iubirea femeilor este monotonă, ca şi inteligenta bărbaţilor. Găsesc că evenimentele nu sunt variate, că viciile sunt meschine, şi că nu există destule întorsături de frază".
Cele două fraze ce precedă citatele din Maupassant întemeiază o adevărată estetică a romanului fenomenologic.
[16] Cf. *supra*, 1873, nota 5.
[17] „Le Garçon". Aluzie la un personaj fictiv, inventat în prima tinereţe de Flaubert şi de prietenii săi. De factură oximoronică. „Le Garçon" este atât burghezul mărginit şi satisfăcut de sine, cât şi opusul lui.
[18] Cf. *supra*, 1878, nota 4.
[19] Spencer, Herbert (1820–1908), filosofof englez, întemeietor al filosofiei evoluţioniste.
[20] Roman de Zola aparţinând ciclului *Familia Rougon-Macquart* şi care va apărea în 1880.
[21] Sully Prudhomme, René-François-Armand Prudhomme zis (1839 – 1907). poet parnasian ce încearcă o fuziune între poezie şi ştiinţă. Rezultatul acestei tentative este o poezie didactică. Este mai ales cunoscut printr-o altă orientare, aşa-zis „intimistă", a poeziei sale (cf. poemul *Vasul sfărâmat).* Este primul laureat al premiului Nobel pentru literatură (1901). Printre volumele sale mai importante: *Stanţe şi poeme* – 1865; *Încercările* 1866; *Singurătăţile* – 1869; *Zadarnicei iubiri* –1875; *Dreptatea* – 1878; *Fericirea* – 1888).
[22] Cf. *supra*, 1850, nota 8. Delille, prototip al scriitorului mediocra, este una dintre cele mai vechii şi mai constante idei a lui Flaubert.
[23] Bătrâna menajeră a mamei lui Flaubert.
[24] Cf. *supra*, 1832, nota 12.
[25] Remanul lui Jean-Jacques Rousseau *Julie sau Noua Eloiză* (1761).
[26] Doamna Brainne, născută Léonie Rivoire, fiica lui N. Rivoire, fostul director al publicaţiei *Le Mémorial de Rouen.* Era o femie tânără, frumoasă şi inteligentă.
[27] Cf. *supra*, 1875, nota 2.
[28] Cf. *supra*, 1853, nota 114.
[29] Vestit spital de psihiatrie, situat lângă Charenton-le-Pont.
[1] Zola scrisese în *Le Figaro* din 22 decembrie 1878 un articol despre *Romancierii contemporani* care făcuse mare vâlvă, stârnind totodată proteste. Flaubert se referă la acest articol şi într-o scrisoare către Guy de Maupassant din 31 decembrie 1878 (care nu figurează în selecţia de faţă).
[2] Cf. *supra*, 1852, nota 57.
[3] Cherbuliez, Victor (1829–1899), romancier, critic de artă şi eseist francez.
[4] Gaume, Jean-Joseph (1802–1879), teolog şi scriitor francez *(Viermele care roade societăţile moderne sau Păgânismul în educaţie* – 1851; *Biblioteca clasicilor creştini, latini şi greci* – 1852–1855 etc.) Abatele Gaume este citat şi în *Bouvard şi Pecuchet.*
[5] Ministru al Instrucţiunii publice.
[6] Cf. *supra*, 1878, nota 23.
[7] Flaubert se referă din nou la marile dificultílţi financiare pe care trebuie să le înfrunte spre a-i ajuta pe Caroline şi Ernest Commanville, aflaţi în pragul falimentului.

[8] *Cârciuma*, dramă în cinci acte de Busnach şi Gastineau, după romanul lui Zola. Premiera avusese loc la 18 ianuarie 1879, Ia Théâtre de l'Ambigu.
[9] Pe 25 ianuarie 1879, Flaubert va fi îngrijit de prietenul său, doctorul Edmond Laporte.
[10] *Le Figaro* din 28 februarie 1879 publicase următoarea ştire: „Rouen, 27 ianuarie, Gustave Flaubert şi-a rupt piciorul pe când se ducea să le deschidă poarta unor prieteni ce veneau să-l viziteze la proprietatea sa din Croisset".
[11] Maxima aceasta revine în câteva rânduri în *Corespondenţa* lui Flaubert. Este unul din modurile de a exprima o idee majoră a esteticii impersonalizării: opera şi biografia autorului ei sunt două entităíi distincte, prima nu poate fi explicată în specificul ei prin cea de a doua.
[12] Scarron, Paul (1610–1660), dramaturg şi romancier francez, iniţiator al genului burlesc în Franţa *(Culegere de eUcva torsuri burleşti* – 1644; *Typhon sau Giçantomahia* – 1644; *Jodelet sau valctul-stăpân* – 1645; *Virgiliu travestit* – 1648–1G52; *Romanul comic* – 1051, 1657 etc.). Textul lui Flaubert faoe ahme la faptul că Scarron, atins de paralizie în 1638 rămâne ţintuit într-un fotoliu întreaga-i viaţă.
[13] Cf. *supra*, 1875, nota 7.
[14] *Idem*.
[15] Flaubert se împotrivise să fie ilustrate romanele *Doamna Bovary* şi *Salammbô*, motivând estetic această decizie.
[16] Am spus (lat.).
[17] Alphonse Leiuerro, editor al lui Flaubert.
[18] Mai curând moartea decât dezonoarea (lat.).
[19] Huysmans, Georges-Charles, zis Joris-Karl (1848–1907), romancier francez de origine olandeză, adept al naturalismului şi apoi al simbolismului *(Surorile Vatard* – 1879; *Crochiuri pariziene*–1880; *În răspăr* – 1884; *Acolo* – 1891; *Pe drum* – 1895; *Catedrala* – 1898; *Mulţimile de la Lourdes* – 1905 etc.).
[20] Roman al lui Huysmans, apărut în februarie 1879.
[21] *Bouvard si Pécuchet.*
[22] *Fraţii Zemgano* (1879), roman de Edmond de Goneonrt.
[23] Cf. *supra*, nota 11.
[24] Acest volum II din *Bouvard şi Pécuclid*, pe care Flaubert nu-l va mai scrie, urma să cuprindă o bună parte din textele organizate în *Dicţionarul de idei primite de-a gata.*
[25] Capitolele I, II, III.
[26] Protejat al lui Raoul-Duval.
[27] Domeniu cumpărat în 1874 de Raoul-Duval.
[28] Este a doua ediţie originala a *Educaţiei sentimentale* (prima ediţie originală apăruse în 1870, la Michel Lívy).
[29] Juliette Adam, născută Juliette Lamber (1836–1936), romancieră, sora lui Edmond Adam, prefect de poliţie, deputat de Sena, apoi senator. Salonul ei era unul dintre cele mai importante în perioada imediat următoare căderii celui de-al Doilea Imperiu. A făcut demersuri spre a obţine pentru Flaubert un post la biblioteca Mazarine din Paris (1879).
[30] Aceste cuvinte se dovedesc a fi fost profetice.
[31] În vederea publicării în *La Nouvelle Revue*, fondată de Juliette Adam în 1879.
[32] Referire la articolul lui Zola despre *Educaţia sentimentală*, apărut în *La Tribune* din 28 noiembrie.
[33] Caroline Commanville expunea la Salonul de pictură din acel an.
[34] Capitolul IX.
[1] Soţia editorului Georges Charpentier.
[2] Acest volum va apărea sub titlul: *Versuri* (cf. şi serisoarea lui Flaubert către Maupassant din 22 sau 23 ianuarie 1880: „Titlul este bun! *Versuri, De G. de M***.* Păstrează-l..."), chiar în ziua morţii lui Flaubert (8 mai 1880).
[3] Bouvard şi Pecuchet.
[4] Romanul îi fusese trimis lui Flaubert de către Turgheníev, în jur de 1 ianuarie 1880.
[5] Maupassant era slujbaş la Ministerul Marinei, ceea ce îi dăduse probabil lui Flaubert ideea de a face şi din personajul său Pécuchet un slujbaş la Ministerul Marinei.
[6] Hennique, Léon (1851–1935), romancier şi dramaturg naturalist, prieten cu Zola *(Devotata* –1878; *Accidentul domnului Hébert – lS8i; Moartea ducelui d'Enghien* – 1888 etc.).
În această scrisoare Flaubert comentează romanul lui Hennique *Isprăvile de scamă ale domnului de Ponthau*, care tocmai apăruse.
[7] Această nuvelă de Maupassant va apărea în culegerea *Serile din Médan* (1880), alături de alte cinci (de Emile Zola, J.-K. Huysmans, Henry Céard, Léon Hennique, Paul Alexis), toate având drept temă războiul

franco-prusac din 1870. Succesul ei îl determină pe Maupassant să renunţe la poezie şi să se consacre prozei.
[8] Roman de Zola (1880) aparţinând ciclului *Familia Rougon-Macquart.*
[9] Maupassant publicase în diferite reviste, printre care şi *La Revue moderne et naturaliste* din Étampes (1 noiembrie 1879), un poem socotit de autorităţi obscen. În cele din urmă procesul nu a avut totuşi loc. Pentru amănunte, cf. ediţia du Centenaire, vol. IV, p. 257–259, nota 1.
[10] Cf. *supra,* nota 9.
[11] *Poveşti sau basme din trecut,* cunoscute şi sub numele de *Contes de ma mere l'Oye* (1C97).
[12] Basm de Perrault.
[13] Dramă de Victor Hugo (1832).
[14] Referire la procesul intentat romanului *Doamna Bovary.*
[15] Cf. *supra,* nota 9.
[16] Există, într-adevăr, în acest articol publicat da Flaubert întru apărarea lui Maupassant, o serie de greşeli de tipar: Cloisset pentru Croisset, Pimard pentru Pinard etc.
[17] Caroline Commanville făcea pictură.
[18] Flaubert scria acum capitolul X.
[19] Cf. *supra,* 1856, nota 14.
[20] În vederea documentării peatru *Bouvard şi Pecuchet,* capitolul X.
[21] *Chestiunea divorţului* de Alexandru Dumas-fiul apăruse la 2 februarie 1880.
[22] Cf. *supra,* 1878 nota 29.
Ideea revine în mai multe rânduri îa *Corespondenţă,* în legatară cu scrierea romanului *Bouvard şi Pécuchet,*
[23] Chiar în acea sâmbătă, 8 mai, la ora urapresece dimineaţa, Flaubert moare subit.
[24] Un anume doctor Pennetier,